

Міністерство освіти і науки України

Заснований
у 1997 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
№ 222,
серія 33,

20 червня 1997 р.

Адреса редакції:

Україна, 69600,
м. Запоріжжя, МСП-41,
вул. Жуковського, 66

Телефони для довідок:

(0612) 64-47-23,

(061) 289-12-26

Телефон/факс: (0612) 64-45-46

В і с н и к

**Запорізького державного
університету**

• **Філологічні науки**

№ 4, 2004

**Запорізький державний університет
Запоріжжя 2004**

Вісник Запорізького державного університету: Збірник наукових статей. Філологічні науки /Головний редактор Савін В.В. – Запоріжжя: Запорізький державний університет, 2004. – 226 с.

Затверджено як наукове фахове видання (Бюлетень ВАК України, 1999, № 4)

Затверджено вченою радою ЗДУ (протокол засідання № 2 від 26.10.2004 р.)

Редакційна рада

Головний редактор – Савін В.В., доктор фізико-математичних наук, професор

Відповідальний редактор – Борковських В.А, кандидат технічних наук

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Чабаненко В.А.	-	доктор філологічних наук , професор, заступник головного редактора
Білоусенко П.І.	-	доктор філологічних наук , професор
Гуменний М.Х.	-	доктор філологічних наук , професор
Заверталюк Н.І.	-	доктор філологічних наук , професор
Зацний Ю.А.	-	доктор філологічних наук , професор
Іваненко В.К.	-	доктор педагогічних наук , професор
Мірошниченко В.В.	-	кандидат філологічних наук , доцент
Пахомова Т.О.	-	доктор педагогічних наук , професор
Петренко О.Д.	-	доктор філологічних наук , професор
Приходько А.М.	-	доктор філологічних наук , професор
Тихомиров В.М.	-	доктор філологічних наук , професор
Шевченко В.Ф.	-	доктор філологічних наук , професор

ЗМІСТ

АРХИПОВА С.А. МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ В США: ОПРЕДЕЛЕНИЕ КЛЮЧЕВЫХ ПОНЯТИЙ.....	5
БОНДАРЕНКО О. М. СЕМАНТИКА НЕОЛОГІЗМІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ, УТВОРЕНИХ МОРФОЛОГІЧНИМИ СПОСОБАМИ	8
БУРЧИК О.В. ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ ОБРАЗУ ВІДЬМИ У ТВОРАХ М. КОЦЮБІНСЬКОГО „ВІДЬМА” ТА О. КУПРИНА „ОЛЕСЯ”	13
ВАЦЕБА Р.В. ФУНКЦІОНАЛЬНА ТРАНСПОЗИЦІЯ (КОНВЕРСІЯ) ЯК ПЕРЕХІД ВИХІДНОЇ ЧАСТИНИ МОВИ У ТВІРНУ ЧАСТИНУ МОВЛЕННЯ І ЇЇ МОЖЛИВІ СПІВВІДНОШЕННЯ	18
ВРАКИНА В.В. К ВОПРОСУ О ПОНЯТИЙНОЙ КАТЕГОРИИ ИНСТРУМЕНТАЛЬНОСТИ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ	23
ГАРМАШ О. Л. ДО ПИТАННЯ НЕОЛОГІЗМІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ІЗ СЕМАНТИЧНИМ СЕГМЕНТОМ “ЇЖА”	27
ГЕРМАН І.С. МОВНОСТИЛІСТИЧНЕ ОФОРМЛЕННЯ КАТЕГОРІЇ ОБРАЗУ АВТОРА В ПОРТРЕТНОМУ НАРИСІ (НА МАТЕРІАЛІ ЗАПОРІЗЬКОЇ ПРЕСИ 30-40-Х РР. ХХ СТ.).....	33
ГОРБАЧ Н.В., НІКІТЧИНА О.В. ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ЕСХАТОЛОГІЧНОЇ ТРАДИЦІЇ	37
ДРАГАН Н.П. ПРАГМАТИКА ЭРГОНИМОВ В СОВРЕМЕННОЙ СПОРТИВНОЙ ПУБЛИЦИСТИКЕ	39
ДУКА Л.И. ИМПЛИЦИТНЫЕ СПОСОБЫ АКТУАЛИЗАЦИИ ПРАГМАТИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ОНИМОВ	43
ЄНІКЄЄВА С.М. ДО СТАТУСУ МОРФЕМ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ НОВИХ СЛОВОТВОРЧИХ ЕЛЕМЕНТІВ)	47
ЗОТОВА В.П. СЕМАНТИЗАЦІЯ ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ЛЕКСИКИ В ЖАНРОВО ОРІЄНТОВАНОМУ ТЕКСТІ.....	53
ИВАНЕНКО В.К. РИТОРИКА: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА ЦЕЛЕСООБРАЗНОЙ РЕЧИ.....	59
КАЗАК М.Ю. КВАНТИТАТИВНИЙ МЕТОД В ИЗУЧЕНИИ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ГНЕЗД	61
КАЗАРЯН Ш.Є. СЕМАНТИКА АНГЛІЙСЬКИХ ДІЄСЛІВ РУХУ З ПОЗИЦІЙ КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ.....	66
КЛИМЕНКО О. В. МІРКУВАННЯ ЯК ОКРЕМА КОМПОЗИЦІЙНО-МОВЛЕННЄВА ФОРМА ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ	70
КОВАЛЬ-ФУЧИЛО І.М. ПРО МІФОЛОГІЮ НАУКОВО І ПРОФЕСІЙНО (ХОБЗЕЙ Н. ГУЦУЛЬСЬКА МІФОЛОГІЯ: ЕТНОЛІНГВІСТИЧНИЙ СЛОВНИК. – ЛЬВІВ, 2002. –216 С.).....	75
КРАВЧЕНКО Я.П. ФОРМЫ ПОВЕСТВОВАНИЯ В РОМАНАХ С.И. СМИРНОВОЙ-САЗОНОВОЙ.....	77
КРАПІВКО К.Е. АНТРОПОЦЕНТРИЧНІСТЬ ЯК ТЕКСТОВО-ДИСКУРСИВНА КАТЕГОРІЯ (НА МАТЕРІАЛІ «ЖОВТОГО КРОМА» О.ХАКСЛІ).....	80
ЛІСОГУБ Л.І. ПОЛІСЕМІЯ, СИНОНІМІЯ, ОМОНІМІЯ, АНТОНІМІЯ АНГЛОМОВНИХ ТЕРМІНІВ-ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМІВ (НА МАТЕРІАЛІ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ).....	85
ЛОГВИНЕНКО Г.М. ЛЕКСИКО-СЛОВОТВІРНІ ТИПИ НУЛЬСУФІКСАЛЬНИХ УКРАЇНСЬКИХ МІФОЛОГЕМ.....	89
МАКСИМЕЦЬ О. М. ФОРМУВАННЯ СЛОВОТВІРНОЇ СТРУКТУРИ ІМЕННИКІВ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ОДНОРАЗОВОЇ ДІЇ У НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ КІНЦЯ XVII – ХХСТ.	92
МАЦЕГОРА І.Л. ТИПОЛОГІЯ НЕДОСТАТОЧНОСТИ ГЛАГОЛЬНЫХ ПАРАДИГМ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ.....	96
ПАВЛЕНКО І.Я. СОЦІОГОНІЧНІ МОТИВИ В НАРОДНІЙ ПРОЗІ НИЖНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ	101

ПАНЧУКОВА О.А. ТВОРЧА СПАДЩИНА І ОБРАЗ ЖАН-ПОЛЯ ФРІДРІХА РІХТЕРА У СПРИЙНЯТТІ СУЧАСНОЇ ГЕРМАНІСТИКИ.....	107
ПЕШКОВА Т.В. КРИТИЧНИЙ ДИСКУРС У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ.....	112
ПРИХОДЬКО Г. І. КАТЕГОРІЯ ОЦІНКИ У ФОКУСІ КОГНІТИВНО-ДИСКУРСИВНОЇ ПАРАДИГМИ.....	116
РОМАНЕНКО Ю.М. СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНА СПЕЦИФІКА ВЛАСНИХ НАЗВ У НІМЕЦЬКОМУ ДИСКУРСІ ДОБИ РОМАНТИЗМУ.....	122
СЕРДЮК А.М. ПРАГМАТИЧНА ФУНКЦІЯ В ПЕРВИННОМУ СЕМІОЗИСІ.....	126
СРИК С.В. ТЕРМІНОТВОРЕННЯ В ЮРИДИЧНІЙ СФЕРІ.....	131
СОКОЛОВ В.В. К ВОПРОСУ О СЛОВООБРАЗОВАНИИ СТИЛИСТИЧЕСКИ СНИЖЕННЫХ “НУМЕРАЛОВ”.....	136
СТУЛИНА Е.В. КОННОТАЦИЯ КАК МЕДИАТОР ЭКСТРАЛИНГВИСТИЧЕСКОГО СОДЕРЖАНИЯ.....	140
ТЕМНАЯ О. В. «СВЯТОЕ ОКО ДНЯ...»: СОЛЯРНАЯ СИМВОЛИКА В ПОЭЗИИ М. ВОЛОШИНА.....	144
ТЄЛКОВА О. В. МЕТАДИСКУРСИВНІ МОДИФІКАТОРИ НОМІНАЦІЇ.....	148
ФОМЕНКО К.М. ЗАГОЛОВОК В ТЕКСТОВОЙ МОДЕЛИ МАЛОЙ ПРОЗЫ Д.-Г.ЛОУРЕНСА.....	156
ХАРЧЕНКО В.К. СЕМЕЙНЫЕ РОДОСЛОВНЫЕ КАК ОБЪЕКТ ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ИЗУЧЕНИЯ.....	161
ХОДАКОВСЬКА Н.Г. ПРАГМАТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СТИЛІСТИЧНО ЗАБАРВЛЕНИХ ПОХІДНИХ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ.....	168
ХОМЧАК Е.Г. ПРИНЦИПЫ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ВОПЛОЩЕНИЯ АВТОРСКОЙ ПОЗИЦИИ В РОМАНАХ И.А.ГОНЧАРОВА.....	172
ХОМ`ЯК Т.В., ДМИТРЕНКО М.В. ВЗАМОПОЄДНАННЯ ВНУТРІШНЬОГО І ЗОВНІШНЬОГО СВІТІВ ЖІНОЧИХ ОБРАЗІВ У РОМАНІ ЛІНИ КОСТЕНКО “БЕРЕСТЕЧКО”.....	176
ЧАСОВСКАЯ М.А. ЛИНГВОКОГНИТИВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ УСВОЕНИЯ КОНКРЕТНЫХ И АБСТРАКТНЫХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ ДЕТЬМИ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА.....	182
ЧИРВОНЬЙ А.С. СТИЛИСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ПЕРЕВОДА КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕРМИНОВ.....	185
ЧУЯН С.А. МЕРА ПЕРЕХОДНОСТИ АНГЛИЙСКОГО ГЛАГОЛА (СОПОСТАВЛЕНИЕ ТРЕХ ПОДЪЯЗЫКОВ).....	189
ШАМА І.М., ВОРОБІЙОВА М.В. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АЛЮЗІЙ РОМАНУ ДЖ.К.РОУЛІНГ “ГАРРІ ПОТТЕР І ФІЛОСОФСЬКИЙ КАМІНЬ”.....	195
ШЕВЧУК О.В. ВЖИВАННЯ ФОРМИ РОДОВОГО ВІДМІНКУ ІМЕННИКІВ ДЛЯ ВИРАЖЕННЯ АТРИБУТИВНИХ ВІДНОШЕНЬ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....	198
ШУМАДА Н. С. ІМ'Я ДОСЛІДНИКА ТА ЙОГО ПРАЦІ, ПОВЕРНУТИ В ІСТОРІЮ УКРАЇНСЬКОЇ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ.....	202
ЮНАЦЬКА А.Б. ЕТНІЧНІ СТЕРЕОТИПИ ТА ЗМІНИ В ДЕНОТАЦІЇ ТА КОННОТАЦІЇ ІСПАНСЬКИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ США.....	204
ЮРЧЕНКО Т.Г. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ТА СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОКАЗИОНАЛІЗМІВ, УТВОРЕНИХ КОНТАМІНАЦІЄЮ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРЧОСТІ ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО).....	208
ЯЩУК О.В. ЗАСОБИ КОМІЧНОГО У ТВОРАХ ЄВГЕНА ДУДАРЯ.....	212
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У “ВІСНИК ЗАПОРІЗЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ” ЗА ФАХОМ “ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ”.....	223

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ В США: ОПРЕДЕЛЕНИЕ КЛЮЧЕВЫХ ПОНЯТИЙ

Архипова С.А., аспирант

Запорожский государственный университет

В статье рассматривается концепция этнического и культурного разнообразия населения на территории США, ключевые понятия, связанные с этой концепцией, и их отражение в языке США. Приводятся определения этих понятий с точки зрения их культурологического аспекта, что, безусловно, отражается в языке.

Ключевые слова: этническое и культурное разнообразие, американский вариант английского языка, «белое большинство», меньшинства, культурный плюрализм, коммуникация, межкультурная коммуникация, этничность, билингвизм, бикультурализм.

Архипова С.О. МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ У США: ВИЗНАЧЕННЯ КЛЮЧОВИХ ПОНЯТЬ / *Запорізький державний університет, Україна*

У статті розглядається концепція мультикультуралізму - етнічної та культурної різноманітності в США, її ключові поняття та відбиток їх в американському варіанті англійської мови. Надаються визначення цих понять з точки зору культурологічного аспекту, що неодмінно відображаються на мовному рівні.

Ключові слова: більшість, меншість, американський варіант англійської мови, культурний плюралізм, мова, комунікація, міжкультурна комунікація, етнічність, білінгвізм, бікультуралізм.

Arkhipova S.A. MULTICULTURALISM IN THE USA: DENOMINATION OF KEY TERMS / *Zaporizhzhya State University, Ukraine*

The subject of the article is ethnic and cultural diversity in the USA, and other key terms, specific for the concept of multiculturalism and their reflection in American English. Cultural aspect of the terms is considered, what is presented in the language.

Key words: diversity, mainstream, main ethnic minority, Hispanics, Latinos, communication, intercultural communication, American English, ethnicity, bilingualism, biculturalism

Сегодня в США наблюдается растущий интерес к проблеме мультикультурализма. Что представляет собой Америка? «Плавленный тигель» или «мозаику»? А американская культура? Смешанная культура или смесь культур? Что более всего подходит для определения американского общества? Полная ассимиляция представителей разных культур в однородную единую нацию или приложение максимум усилий для свободного развития многообразия представленных в американском обществе культур?

Все эти вопросы, на наш взгляд, представляют определенный интерес для политиков, социологов, социолингвистов, лингвистов.

Политика мультикультурализма в США сегодня прочно утвердилась в американском социуме и успешно проводится в жизнь на разных уровнях. Он находит свое отражение в развитии общественных отношений, идеологии, экономике, культуре и т.д. Язык, который как никакая другая область знаний, чутко и быстро реагирует на все, что происходит в обществе, впитывает в себя все эти изменения, создавая определенные понятия, вызывает к жизни новые значения давно существующих слов. Вместе с культурой он создает картину мира – первичную, от родного языка, и вторичную, которая формируется при изучении других языков. Мультикультурализм оперирует определенными понятиями. Рассмотрим некоторые из них, которые, на наш взгляд, являются ключевыми (основополагающими).

Начнем с определения понятия «культура».

«**Культура**»...[лат. *cultura*] – совокупность материальных и духовных ценностей, созданных человеческим обществом и характеризующих определенный уровень развития общества. Различают материальную и духовную культуру... В классовом обществе культура имеет классовый характер [8].

Культура – совокупность достижений человеческого общества в производственной, общественной и духовной жизни... Духовная культура – совокупность таких достижений в определенную эпоху какого-либо народа или класса общества [9].

Как следует из определений, понятие «культура» - неоднозначно во многих европейских языках. Поэтому, на наш взгляд, его следует рассматривать во всей его многогранности. Вполне правомерно говорить о культуре экономической, правовой, политической, религиозной, научно-исследовательской, информационной, медицинской, образовательной, о культуре труда, бизнеса, торговли, спорта, семья, отношения поколений.

Американская культура – явление исключительно емкое, многогранное и противоречивое, что вполне объяснимо значительным разнообразием в эпическом составе населения страны. Если попытаться

осмыслить то, что предопределяет сущность и стиль американского образа жизни, американской среды, американской мечты, американизма как специфической системы ценностей, нельзя не прийти к выводу: американская культура – это культура, во всех многочисленных проявлениях способствующая ощущению каждым человеком своей самоценности, своей свободы, своей социальной и экономической защищенности.

Сегодня только социальный оптимизм, только вера в человека разумного позволяют американскому обществу идти на разрешительную стратегию в развитии всех компонентов культуры, на плюрализм в жизненном укладе и образе жизни людей [5, 22].

Мультикультурализм – сложное слово, состоящее из двух основ. «Мульти»...[лат.*multum* – много] – составная часть сложных слов, указывающая на множественность[8]. «Культура» - рассмотрено нами выше.

Понятие «**мультикультурализм**» (*multiculturalism*) – производное от понятия «культура», попробуем рассмотреть его в следующей интерпретации:

Мультикультурализм – придание процессу обучения осмысленного понимания вклада разных этнических групп в развитие общества и признания их культурной идентичности [17]. [Тут и далее перевод наш С.А.].

Несколько другой подход к рассмотрению понятия «мультикультурализм» приводится в словаре современного английского языка. Здесь смысловой акцент перенесен из образовательной области в область сознания и общественных отношений.

Мультикультурализм – убеждение, основанное на необходимости и важности учитывать особенности представителей разных стран, рас и религий, сосуществующих в едином обществе [16]. [Перевод – С.А.]

Мультикультурализм, таким образом, - благотворное сосуществование нескольких культур в рамках одного многокультурного общества.

В лингвострановедческой литературе, кроме понятия «**мультикультурализм**», приводится значение словосочетания, достаточно близкого к рассматриваемому нами понятию - «**культурный плюрализм**» (плюрализм культур) - (*cultural pluralism*) – теория, согласно которой залогом благосостояния страны является сохранение этнических культур, составляющих основу американского общества – в противовес их слиянию в «плавильный тигель», “melting pot”. Социально-политические условия, при которых различные этнические группы уживаются друг с другом в относительной гармонии. Это понятие наиболее полно, по нашему мнению, отражает объект исследования [2].

США – мультикультурное общество, объединяющее представителей разного культурного и расового происхождения. Самая большая по численности этническая группа проживающих в американском обществе людей, порядка 75,1% [18], принадлежащих к одной расе и культуре, - потомки белых переселенцев из Европы. В Америке их называют - *mainstream* - главный поток- «белое большинство». Остальные этнические и культурные группы, проживающие на территории США в меньшем количестве – *ethnic minorities* – этнические меньшинства. К ним принадлежат коренные жители Америки (9,2%), афро-американцы, американцы (12,5 %), имеющие испанские, португальские или латиноамериканские корни (*Hispanics, Latinos, Chicanos*) (15%) – *the main ethnic minorities* – основные (наиболее многочисленные) этнические меньшинства [2]. Наиболее интенсивно растущая этническая группа – испаноязычная; уже сейчас она составляет 38,8 миллиона человек. По официальным прогнозам, ее численность увеличится до 17% к 2005 году [20]. Эта этническая группа не только наиболее многочисленна, но и наиболее разнообразна по своему национальному и этническому составу. Жители Америки, отметившие себя во время переписи 2000 года в категориях *Spanish, Hispanics, Latinos, Chicanos* – мексиканцы, мексиканские американцы, пуэрториканцы, кубинцы – все, чье происхождение хоть как-то связано с Испанией, испано-говорящими странами Центральной или Южной Америки, Доминиканской республикой – “могут принадлежать к любой расе” [19].

Наряду с понятиями «**мультикультурализм**» и «**культурный плюрализм**» в современный английский язык прочно вошло понятие – *diversity*- разнообразие этнического, расового и культурного состава населения страны, которое фактически отражает понятие, подобное двум предыдущим на семантическом уровне, и может, по нашему мнению, стоять в одном синонимичном ряду в области социолингвистики.

Diversity – разнообразие представителей различных народов и этнических групп, **культурное разнообразие** (*cultural diversity*) в США – разнообразие, включающее широкий диапазон представителей разных народов – приводится в словаре современного английского языка [16]. [Перевод - С.А.]

Культурное разнообразие (*cultural diversity*) – разнообразие, непосредственно связанное с определенным обществом и образом жизни в нем, большой объем различных культурных веяний/ культурного наследия, традиций... (идей, обычаев, существующих в определенном обществе длительное время) [16].

Существование и развитие любых понятий возможно только в языке, на котором говорит большая часть населения страны. Через язык реализуется культура народа, благодаря языку возможно общение внутри нации и вне ее. Язык дает возможность сохранить информацию и описать историю любого народа. Язык не существует вне культуры, он есть составная ее часть. Поэтому, компонент культуры, присущий языку любого народа, - не просто информация о его культуре, это его свойство, которое проявляется на всех уровнях развития общества и присуще всем областям общественных отношений. В этой связи нам представляется уместным здесь дать определение понятия «**язык**».

Язык – одна из самобытных семиологических систем, являющаяся основным и важнейшим средством общения членов данного человеческого коллектива, для которых эта система оказывается тоже средством развития мышления, передачи культурно-исторических традиций от поколения к поколению [1]. В определении Ольги Сергеевны Ахмановой четко прослеживается взаимосвязь языка, как средства общения, с развитием человеческой мыслительной деятельности.

Язык – совокупность всех слов народа, верное их сочетание, для передачи мыслей своих [6]. В.И. Даль рассматривает язык в его коммуникативном аспекте с адекватным подбором коммуникативных средств.

Язык – всякая система знаков, пригодная для того, чтобы служить средством общения между индивидами [7]. В определении Ж. Марузо, язык – исключительно средство общения.

Язык – организованная система речи, используемая людьми как средство общения между собой [17]. [Перевод - С. А.].

Язык – система общения, состоящая из мелких фрагментов и набора правил, регулирующих способ употребления этих фрагментов для составления высказывания, имеющего смысл. Человеческий язык состоит из слов, которые используются в устной и письменной речи [14]. [Перевод –С. А.]

Проанализировав, таким образом, еще несколько определений, взятых нами из оригинальных источников, можно отметить, что всех их объединяет одно главное понятие: язык – это средство общения, средство выражения мыслей. Язык выполняет и другие функции, но эти две, по нашему мнению, - основные. Язык служит коммуникации, «это самый официальный и социально признанный из всех видов коммуникативного поведения»[11,11].

Из определения понятия «язык» вытекает необходимость рассмотрения понятия «**коммуникация**», а применительно к нашему исследованию, понятия «**межкультурная коммуникация**».

«**Межкультурная коммуникация**» - это адекватное взаимопонимание двух или более участников коммуникативного акта, принадлежащих к разным национальным культурам [4, 256].

Известно, что язык является наивысшим проявлением культуры. Коммуникация – отражение культурного уровня любой нации. Развитие непонимания, неверного восприятия информации, ее интерпретации и оценки во время коммуникативного акта значительно возрастает в том случае, когда посылающий и принимающий информацию являются представителями разных культур. Основную роль в этом случае играет специфическая система ценностей, усвоенная ими в раннем детстве, то есть ассоциативная связь идей, представлений, знаний, верований, которыми пользуется индивид в рамках одной культуры. Поэтому участники любой коммуникации, представители разных культур, не только говорят на разных языках, но и думают по-другому, чувствуют по-другому и по-другому относятся к одним и тем же явлениям и людям.

Если бы процесс коммуникации ограничивался рамками языковых коллективов, то в отношении культур человечество бы имело не менее пеструю и разнообразную картину, чем в языковом отношении. Но дело обстоит иначе. Случаи поразительного единообразия в области культуры в условиях пестрого разнообразия языков служат доказательством того, что общение действительно преодолевает языковые границы. Оно оказывается возможным благодаря посредничеству многоязычных носителей. В США – это обычно билингвы, говорящие на двух языках: родном и английском.

Билингвизм в США – сложное многоаспектное явление. Его можно рассматривать с разных точек зрения: лингвистической, психологической, социолингвистической. С социолингвистической точки зрения, билингвизм – существование двух языков в рамках одного и того же коллектива, использующего эти языки в зависимости от социальной ситуации коммуникативного акта [12, 196].

Сегодня в США, в рамках концепции мультикультурализма официально определено, что билингвальное образование есть использование двух языков в качестве средства общения и обучения, для одной и той же группы людей посредством специальных программ, охватывающих весь учебный план, включая занятия по истории и культуре. Такие программы призваны развивать чувство собственного достоинства детей эмигрантов и гордости за причастность к обеим культурам - **бикультурализму**.

В рамках межкультурной коммуникации язык может служить одновременно инструментом самосохранения этноса внутри этнического разнообразия нации и фактором этнической интеграции. А

культура, в свою очередь, может служить как средством общения, так и разобщения людей внутри одной многокультурной нации.

Можно, таким образом, утверждать, что мультикультурализм на территории США сложился как политика и сегодня продолжает развиваться и совершенствоваться благодаря мудрости и лояльности администрации США. Как любая теория, он имеет право на существование и оперирует определенными теоретическими понятиями, которые неизменно находят отражение в языке и становятся, в свою очередь, базой дальнейшего словообразования и развития словарного состава американского варианта английского языка.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М., 1966 – 657 с.
2. Американа. Англо-русский лингвострановедческий словарь/ Под. ред. Г.В. Чернова. –М., 1996.– 1029 с.
3. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М., Языки русской литературы, 1998 - 896с.
4. Верещагин Е.М., Каспаров В.Г. Язык и культура. - М., 1990 - С. 346
5. Грушецкий Б.С. Культура как воплощение американских ментальных ценностей// Международная политика и международные отношения. – 1999. - №3.- С. 25-29.
6. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. - М., 1978-1980.
7. Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов.- М., 1960 – 367 с.
8. Словарь иностранных слов.- Изд. 7-е – М.: Русский язык, 1979. – 475 с.
9. Словарь иностранных слов.- 17-е изд.- М.: Русский язык, 1988. – 586 с.
10. Словарь русского языка / Под ред. А.П. Евгеньевой.- Т. 1-4.- М.: Академия наук СССР, Институт русского языка, 1981.
11. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация.- М.: Слово, 2000. – 263 с.
12. Швейцер А.Д. Социальная дифференциация литературного языка в США.- М.: Наука, 1983-216 с.
13. BBC English Dictionary.- Harper Collins Publishers, 1992.
14. CIDE. Cambridge International Dictionary of English. - Cambridge University Press, 1995.
15. COD. The Concise Oxford Dictionary.- Oxford University Press, 1964
16. LCDE. Language Dictionary of Contemporary English.- Longman Group Ltd., 1993.
17. NWDTEL .New Webster’s Dictionary and Thesaurus of the English Language.- Lexicon Publications, Inc.- Danbury, CT, 1993.
18. www.census.gov/population/www/cen2000/briefs.html
19. Austin American-Statesman.- Aug.11-2003.
20. Statistical Abstract of the United States. – 1995. - P. 24-25.

УДК 811.111’373.43’366

СЕМАНТИКА НЕОЛОГІЗМІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ, УТВОРЕНИХ МОРФОЛОГІЧНИМИ СПОСОБАМИ

Бондаренко О. М., аспірант

Запорізький державний університет

У статті порушено актуальне питання семантики неологізмів, утворених морфологічними способами в сучасній англійській мові. Ціль даної роботи – виявити наявність і характер зв’язків між формальною операцією словотворення і семантикою нового слова. Автор досліджує інновації, які створені за допомогою традиційних способів утворення нових слів: словоскладання, афіксації, телескопії, конверсії, реверсії, метаморфізму, скорочення. Положення статті ілюструються прикладами з інтернет-видань і газети “Financial Times”.

Ключові слова: неологізм, інновація, словотворення, номінація, словоскладання, афіксація, конверсія, реверсія, телескопія, скорочення, акронім, метаморфізм.

Бондаренко Е.Н. СЕМАНТИКА НЕОЛОГИЗМОВ АНГЛІЙСЬКОГО ЯЗЫКА, СОЗДАНЫХ МОРФОЛОГИЧЕСКИМИ СПОСОБАМИ / Запорожский государственный университет, Украина.

В статье рассматривается актуальная проблема семантики неологизмов, созданных морфологическими способами в современном английском языке. Цель данной работы – показать наличие и характер связей между формальной операцией словообразования и семантикой нового слова. Автор исследует инновации, созданные с помощью традиционных способов создания новых слов: словосложения, аффиксации, телескопии, конверсии, реверсии, метаморфизма, сокращения. Положения статьи иллюстрируются примерами из интернет-изданий и газеты «Financial Times».

Ключевые слова: неологизм, инновация, словообразование, номинация, словосложение, аффиксация, конверсия, реверсия, телескопия, сокращение, акроним, метаморфизм.

Bondarenko O.M. SEMANTICS OF ENGLISH MORPHOLOGICAL NEOLOGISMS / Zaporizhzhya State University, Ukraine.

The article deals with semantics of English neologisms, created with the help of morphological ways. The purpose of the article – to show the relationship between the choice of word-creating operation and the semantic structure of the word. The author examines the neologisms, created by traditional means of word-formation: composition, affixation, telescoping, conversion, back-formation, metamorphism, shortening. The examples from “Financial Times” and the internet are to prove the statements of the article.

Key words: neologism, innovation, word-formation, nomination, composition, affixation, conversion, back-formation, telescoping, shortening, acronym, metamorphism.

Сучасна англійська мова вже декілька десятиріч переживає справжній «неологічний бум». Щорічно видаються словники неологізмів, існує чимала кількість інтернет-сайтів, інформація яких присвячена саме цій проблемі.

Достатньо вказати, що відомий словник нових слів Меріам-Вебстер серед 225 тис. лексичних одиниць містить 10 тис. нових слів і більш ніж 100 тис. нових значень. Створення нових слів пов'язано з впливом екстралінгвістичних факторів: бурхливим розвитком науки, засобів масової інформації, перетворенням англійської мови в мову міжнародного спілкування у сфері інформаційних технологій, бізнесу, політики. Велика кількість нових слів і необхідність їх наукового дослідження зумовили виникнення нової галузі лексикології – неології.

Теоретичні проблеми, які вирішує неологія, можуть бути сформульовані як такі: знаходження засобів розпізнання нових слів та значень; аналіз факторів появи неологізмів; вивчення моделей їх створення; застосування нових слів представниками різних вікових і соціальних груп; лексикографічна обробка.

Неологія допомагає розв'язати цілу низку прикладних завдань: вивчення іноземної мови в її сучасному стані, вірне розуміння тексту і адекватний переклад, оволодіння науковою термінологією, можливість вірно розуміти інформацію мережі інтернет, телевізійних програм, володіння економічною та банківською термінологією при здійсненні міжнародної торгівлі, банківських переказів тощо.

Вагомий теоретичний і практичний внесок у нову науку зробили В.Г. Гак, В.І. Заботкіна, А.Д. Швейцер, Н.З. Котелова, Ю.А. Зацний, Д.І. Квеселевич та інші.

Існуюча лексична і словотворча система мови певним чином обмежує словотворчу діяльність людей. В.І. Заботкіна вірно зазначила, що «виникнення нового слова є результатом боротьби двох тенденцій – тенденції розвитку мови і тенденції її збереження»[1,14].

Переважає більшість нових одиниць створюється за допомогою словотворчих способів. О.С. Кубрякова, безперечно, є «піонером» розуміння словотворення не тільки як джерела нових номінацій, але і правил їх створення за певними моделями і схемами. У роботі «Типи мовних значень. Семантика похідного слова» вона комплексно вирішує проблему граматичного, семантичного та лексичного значення похідного слова. Зв'язок усіх цих значень у структурі слова вона називає словотворчим значенням.

Проблеми словотворення в теоретичному і прикладному аспектах вивчали К.А. Левківська, І.В. Арнольд, О.Д. Мешков, П.В. Царьов, Л.Ф. Омельченко, Й.М. Перкатуєк та інші.

Таким чином, неологія зазнає бурхливого розвитку і є одним з актуальних напрямків досліджень багатьох лінгвістів. Встановлено словотворчі моделі, виявлено чимало нових словотворчих елементів, друкуються словники неологізмів.

Але мова – жива, рухлива система, яка щоденно поповнюється новими лексичними одиницями. Завдяки дії лінгвістичних й екстралінгвістичних факторів одні способи створення неологізмів можуть стати непродуктивними, у той час як інші набувають надзвичайної активності. Питання способів створення неологізмів продовжує бути актуальним у зв'язку з постійним збагаченням англійської мови новими лексичними одиницями.

Ціль цієї статті: на базі аналізу останніх матеріалів Інтернет - видань і газети “Financial Times” розглянути способи створення нових слів на сучасному етапі розвитку мови; виявити наявність і характер зв'язків між вибором способу словотворення й семантикою нового слова; продемонструвати зв'язок формальної операції словотворення із завданням акта номінації.

Найбільш поширений в англійській мові засіб створення нових слів – словоскладання. Два вже існуючі слова об'єднуються й дають нове значення. Типовою для англійської мови є модель «іменник + іменник». Взаємодія між компонентами подібних слів характеризується різноманітністю й складністю вмотивованості значення.

Відомо, що в англійській мові назви людей можуть створюватись за допомогою складання двох основ, одна з яких позначає певну частину тіла людини, а інша є її означенням. При їх складанні відбувається метонімічний перенос значення, і складне слово позначає вже «людину в цілому»

Розглянемо групу складних слів із другим компонентом -head. Banana-head, cabbage head, potato head, meathhead, fathead, airhead, helium head позначають дурну людину. Відносини між компонентами укладаються в схему: перший компонент – матеріал, із якого виготовлено другий компонент. Але в двох останніх прикладах перший компонент можливо зрозуміти як “дуже легкий”.

З точки зору структурно-семантичних відносин слово oilhead аналогічно прикладам, що наведені вище, але вживається в значенні "п'яниця". Посилилась тенденція вживання словотворчого елемента -head в значенні: той, що має сильну пристрасть – smackhead, cyberhead, nethhead, pinhead, pillhead

Таким чином, якщо атрибутивний зв'язок не в змозі оформити точно визначені відносини, тоді семантичне навантаження лягає на логіко-предметний зв'язок між компонентами.

Розглянемо складне слово cheese-eater. Якщо зважати тільки на структуру, тоді значення слова має бути “той, хто їсть сир”. Насправді значення слова – “інформатор поліції”. Умотивованість значення здійснюється за ознакою, яка притаманна пацюкові, а вже пацюк асоціюється зі зрадником. Зауважимо, що для передачі складного “асоціативного ланцюга” обрано дуже просту морфологічну форму.

Усі ці приклади підтверджують думку О.Д. Мешкова про те, що «у мові постійно формуються складні іменники, структурно-семантичне значення яких зрозуміле, але фактичне, реальне значення не дорівнює тільки взаємодії змісту частин, а являє собою семантичний надлишок»[2,124].

Афіксація є одним з найактивніших способів створення інновацій. Наряду з традиційними афіксами, все частіше вживаються нові словотворчі елементи. Так, префікс nano- спочатку вживався для позначення дуже малих часток і вимірів дуже малих величин: nanoamp, nanowatt, nanolitre. Конструктори комп'ютерної техніки дали життя новим словам: nanoacre, nanotech, nanoscale. Письменники-фантасти збагатили мову такими поняттями, як nanomachine, nanorobot, nanoassembler.

Вживається цей словотворчий елемент і в слові nanophobia, що відображає ставлення принца Чарльза до цієї області. Цей термін створено одразу з двох нових словотворчих елементів. Створення за аналогією дозволяє легко зрозуміти цю інновацію. Існує чимала кількість слів з елементом -phobia, тому при появі нового слова ми одразу звертаємо увагу на семантику першого елемента, що і дозволяє вірно зрозуміти слово в цілому.

О.С. Кубрякова, розглядаючи створення за аналогією із семантичної точки зору, пояснює сутність цього способу тим, що “з одиниці мотивації запозичується не її лексичне значення, а деяке загальне значення моделі, яке зазвичай пов'язується зі словотворчими елементами, що містяться в ній” [3,28].

Елемент e- спочатку був зручною аббревіатурою для скорочення слова “електронний”. Статус цієї одиниці остаточно не визначено – її вважають напівафіксом (combining form) або афіксом, але неможливо заперечувати її словотворчої активності. Наряду з оказіональними e-trade, e-asset, e-scoop, існують узуальні слова e-cash, e-democracy, e-text. Нещодавно з'явилося e-health – медицина, яка використовує досягнення телекомунікації. Були спроби написання цього елемента укупі з другим елементом, але вони виявилися невдалими, тому що ускладнювали розуміння морфологічної будови, а отже, і значення, слова.

Коли в продажу з'явився абсолютно новий продукт “unturkey” – варіант різдвяної індички для вегетаріанців, цілком логічним було вживання традиційного префікса un- із відомим кожному значенням.

Роль префіксів виконують такі елементи повнозначних слів, як docu-, retro-, eco-, parco-, neuro-. Семантика всього похідного слова концентрується саме в таких елементах, і заміна іншого компонента слова не ускладнює розуміння інновації в цілому.

Аналогічне словотворення – основний механізм виникнення нових афіксів, коли складні слова створюються за аналогією з простим словом, що сприймається як складне і розчленовується на псевдоморфеми. Згодом одна з таких морфем перетворюється на словотворчу: hijack – ship-jack – sky-jack. Одне з останніх надбань того ж роду – to bluejack – посилати анонімні текстові повідомлення на мобільні телефони, користуючись обладнанням фірми Bluetooth.

Елемент -nomics демонструє останнім часом надзвичайну словотворчу активність: за досить короткий час в американському варіанті мови з'явилися Nixonomics, Reaganomics, Clintonomics. Цей словотворчий елемент проникає також в інші варіанти англійської мови. За аналогією створені Thatcheromics,

Maournomics, для позначення економічної політики новозеландського міністра фінансів Роджера Дугласа створюється Rogernomics.

Рамки контексту, в якому вживається цей елемент (позначення політики окремого політичного діяча), були розширені створенням Enronomics для позначення сумнівного засобу ведення бухгалтерського обліку корпорацією Enron. Для позначення того ж самого явища вжито ще одну назву – Enrongate. У зв'язку з цим можна зробити припущення, що значення елемента –gate (Watergate, Irangate) зараз асоціюється носіями мови зі скандалом, пов'язаним із корупцією.

Дуже показовим є вживання елемента –par. Цей елемент у складі слова kidnapping існує в англійській мові з XVII століття в значенні “викрадення дітей”. На базі “старого” елемента створюються позначення нових явищ: retnapping, data-napping, art-napping, space-napping. Вірно зрозуміти значення інновації допомагає давно відомий елемент. Семантика всього вихідного слова сконцентрувалась у цьому елементі. Ю.А. Зацний називає це явище “семантичною абсорбцією”[4,56].

Поповнення літературної лексики словами сленгу й професійних жаргонів зумовлюється насамперед потребою мови в нових експресивних одиницях. Більшість слів сленгу й жаргонів набули специфічних, у тому числі ідіоматичних значень, тому подібні інновації в багатьох випадках розглядаються як семантичні неологізми.

Появу численних телескопних номінацій можна вважати виявом закону економії мовних засобів. Слова, створені за допомогою цього способу, нагадують складні слова, але створюються з частин (“уламків”) одного чи двох слів.

В.І. Заботкіна, аналізуючи нову лексику наприкінці 80-х, вважала найбільш продуктивним варіантом фінальне скорочення першого компонента, всі інші варіанти вона вважає менш типовими.

Аналіз сучасних прикладів свідчить, що найбільш численні інновації створюються скороченням другого, а не першого компонента: manscaping = man + landscaping – художнє гоління й догляд за чоловічим волоссям; toycoon = toy + cartoon – дитячий фільм, ляльки діючих осіб якого є в продажу; plugumentary = plug + documentary – документальна програма, яка містить суспільно важливий матеріал; masstige = mass + prestige – речі достатньо престижних фірм за відносно низькою ціною.

Можливо створення повністю телескопних слів, де скорочуються обидва елемента: flexiterian = flexible + vegeterian – вегетаріанець, який час від часу вживає тваринну їжу. Уживання телескопних номінацій цілком природно для позначення нового гібрида: tomacco = tobacco + tomato – рослина томату, яку прищеплено на рослину тютюну. Телескопні номінації відображують тенденцію до раціоналізації мови, демонструючи різний ступінь вмотивованості. Загалом, ступінь їх умотивованості нижче в порівнянні зі складними словами, що пояснюється наявністю в їх значеннях семантики скорочених елементів.

Традиційно продуктивним способом створення нових слів залишається конверсія. Це в значній мірі семантичний спосіб словотворення, оскільки важливою рисою конверсії є зміна значення вихідного слова у зв'язку з його перенесенням в іншу лексико-граматичну категорію. Наприклад: vlog (n) – інтернет-журнал; to blog (v) – користуватися таким журналом; zorb (n) - to zorb (v) – новозеландська гра, де гравець в спеціальній кулі котиться з гори; blue-hot (adj) - blue-hot (n) – гарячі шанувальники демократичної партії під час виборів; bait-car (adj) – bait car (n) – машина, яку використовує поліція як принаду; metrosexual (adj) – metrosexual (n) – людина, яка витрачає багато грошей і часу на догляд за зовнішністю.

Конвертовані одиниці являють собою особливий тип дериватів, оскільки перетворення носить суто внутрішній (семантичний) характер, не торкаючись морфологічної форми слова.

Зворотна деривація (реверсія) також задовольняє тенденції мови до економії, раціонального вживання мовних засобів. Найбільш продуктивною моделлю зворотної деривації залишається творення дієслова від слів з останнім елементом -er або -ing шляхом їх віднімання. Поява поняття speed-cubing – змагання з швидкісного складання кубика Рубика призвело до появи дієслова to speed-cube. Позначення копіювання номеру машини з метою маскування краденої машини car cloning стало базою створення дієслова to car clone. “Суфікс” може відніматись і від слова, яке було створене шляхом телескопії. Наприклад, manscaping – to manscape.

Реверсія не завжди “трансформує” слово з однієї частини мови в іншу. Сфера діяльності реверсії розширюється, за допомогою цього способу можуть утворюватися не тільки дієслова, але й іменники: kneescapping - kneescapper, bluejacking - bluejacker.

Багатокомпонентні одиниці можуть з'являтися способом метаморфізму, тобто трансформації одиниць лексичного або фразеологічного рівня в складне слово без зміни форми. Цей спосіб словотворення виявився досить продуктивним у всіх сферах спілкування від сленгу до художньої літератури. Ось приклади таких новоутворень: wider-than-expected, slower-than-expected, all-human-life-is-here, the

Reaganites' guardians-of-the-world. Семантика таких новоутворень концентрується внаслідок стягування первісних елементів задля більш цільної номінації.

Скорочення як спосіб утворення нових слів став дуже поширеним у зв'язку з розвитком науки та комп'ютерних технологій. Наприклад, назви мов програмування і більшості допоміжних приладів, які використовуються в цій сфері, є акронімами. Наприклад, BASIC – Beginner's All-purpose Symbolic Instruction Code; COBOL – Common Business-Oriented Language. Пошукова інтернет-програма отримала гарне жіноче ім'я VERONICA – Very Easy Rodent-Oriented Network Index to Computerized Archives. Вірогідно, що більша частина користувачів комп'ютерів пов'язує денотат саме зі скороченою назвою, не маючи уявлення про прототип.

Акроніми набувають граматичних категорій стандартних слів, що свідчить про асиміляцію скорочень у мові. Як приклад можна розглянути слово blog, яке, на нашу думку, зобов'язане своїм народженням скороченню першого елемента web-log – blog із причин фонетичного характеру, заради зручності вимови. Уже в скороченому вигляді слово швидко асимілювалось в мові й дало чимало похідних (to blog, blogger, blog site, blog reader, blog text, bloosphere, blogonaut).

Процес створення скорочень та акронімів у професійній лексиці набув такої інтенсивності, що лінгвісти говорять про необхідність призупинити його.

Ми розглянули так звані морфологічні, або лексичні неологізми, що створюються за зразками, що вже існують у мові. Як матеріал для створення нових слів цього типу використовуються морфеми, які не є новими в мові. Формування нових словотворчих елементів здійснюється і на запозиченому лексичному матеріалі, важливу роль відіграють внутрішньомовні (міжваріантні, міжстильові) запозичення. Чимало лексичних неологізмів невдовзі перетворюються на неологізми семантичні, оскільки вони розширюють свою семантичну структуру за рахунок нових варіантів, тобто набувають полісемантичності.

Викладений матеріал дозволяє зробити такі висновки: для створення неологізмів використовуються здавна відомі способи: конверсія, словоскладання, створення за аналогією, афіксація, скорочення, реверсія, телескопія, метаморфізм. Зв'язки між різними способами словотворення, взаємозалежність між афіксацією, словоскладанням, скороченням, телескопією підтверджують системно-комплексний характер словотворення.

Аналіз неологізмів та способів їх створення підтверджує двосторонній зв'язок і взаємозалежність морфологічної структури та значення слова. Безумовно, морфологічна будова слова допомагає розв'язати проблеми семантичної структури нового слова.

Якщо семантика нового слова дуже складна, вмотивованість значення не є очевидною, вживаються найбільш прості та зрозумілі морфологічні способи словотворення (афіксація, словоскладання).

У тому випадку, коли в мову входить абсолютно нове поняття, назва для нього створюється за аналогією з уже існуючими словами, що дозволяє легко зрозуміти інновацію. Якщо ж інновація незрозуміла ні в цілому, ні по частинах, тоді вона асоціюється безпосередньо з предметом або явищем, що позначається.

Конвертовані неологізми й акроніми використовуються переважно в професійних жаргонах. Це пояснюється їхньою семантикою, не завжди зрозумілою для непрофесіонала.

При створенні нового слова часто відбувається процес "семантичного зрушення", коли значення всього слова неможливо вірно зрозуміти, виходячи із суми значень компонентів. Лексичний матеріал доводить, що значення подібних слів можна вірно зрозуміти тільки з урахуванням лінгвістичного та екстралінгвістичного досвіду.

Безумовно, у такій складній системі як мова, неможливо укласти всю розмаїтість відносин у якусь жорстку схему, передбачити усі семантичні відносини, які виникають у процесі створення нових слів. Але цілком реальною здається спроба простежити основні тенденції сучасного англійського словотворення. Тому автор статті має намір продовжити дослідження способів утворення неологізмів англійської мови з метою вивчення семантичних процесів, які при цьому відбуваються.

ЛІТЕРАТУРА

1. Заботкина В.И. Новая лексика современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1973. – 303 с.
2. Мешков О.Д. Словосложение в современном английском языке. – М.: Высшая школа, 1985. – 187 с.
3. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений. Семантика производного слова. – М.: Наука, 1981. – 200 с.
4. Зацний Ю.А. Неологізми англійської мови 80-90 років ХХ століття. – Запоріжжя: РА "Тандем -У", 1997. – 396 с.

ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ ОБРАЗУ ВІДЬМИ У ТВОРАХ М. КОЦЮБІНСЬКОГО „ВІДЬМА” ТА О. КУПРИНА „ОЛЕСЯ”

Бурчик О.В., студент

Запорізький державний університет

У своїй статті Бурчик О. подає зіставний аналіз функціонування образу відьми у творах українського й російського прозаїків рубежу XIX-XX ст. Дослідження проводиться в контексті категорії літературного модернізму, на тлі мистецьких і літературних процесів даного періоду.

Ключові слова: Аніма, Анімус, архетип, модернізм.

Бурчик Е.В. СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ОБРАЗА ВЕДЬМЫ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ Н.КОЦЮБИНСКОГО „ВЕДЬМА” И А. КУПРИНА „ОЛЕСЯ” / Запорожский государственный университет, Украина.

В своей статье Бурчик Е. предлагает сравнительный анализ функционирования образа ведьмы в произведениях украинского и русского прозаиков рубежа XIX-XX в.в. Исследование проводится в контексте категории литературного модернизма, на фоне культурных и литературных процессов данного периода.

Ключевые слова: Анима, Анимус, архетип, модернизм.

Burchik H.V. THY COMPARATIVE ANALYSIS OF THY WITCH IMAGE IN “WITCH” BY M. KOCUBINSKI AND IN “OLESYA” BY A. KUPRIN / Zaporizhzhya State University, Ukraine.

H. Burchik in her article gives a comparative analysis of functioning of the witch image in works of Russian and Ukrainian prose-writers of the boundary of XIX-XX c. Thy study is made in the context of literary modernism category, on the background of creative and literary processes of thy period.

Key words: Anima, Animus, archetype, modernism.

У забобонах і віруваннях багатьох народів світу, причому як архаїчних, так і досить розвинутих, наявна постать відьми – чарівниці. Джерелом походження цього образу дослідники вважають одвічний страх людини перед чаклунством, таємницею, невідомістю, які частіше приносять лихо, ніж мають добрі наслідки. Крім цього, велике значення має споконвічне сприйняття жінки як істоти, що вже від природи причетна до магії. У слов'янських країнах віра у відьом мала загальнопоширений характер і збереглася аж до XIX ст. Не дивно, отже, що таке явище знайшло яскраве втілення в літературі.

Об'єктом дослідження в статті виступають твори „Відьма” М. Коцюбинського та „Олеся” О.Купріна. Обидва аналізовані твори написані 1898 року й належать до епохи переходу від реалізму до модернізму, позначеної підвищеною увагою до всього потойбічного, химерного, заглибленням у психологію окремої індивідуальності, яскравим міфологізмом. В українській літературі, як, зрештою, і в російській, це був період формування новітнього культурно-естетичного контексту, в межах якого наявні два основні орієнтири. По-перше, це збереження національної ідентичності, що втілюється в розвиткові неонародницької літератури, а по-друге, - вплив європейської культурної та літературної традиції, позначеної розвитком і поширенням модерністичних течій. Ці дві тенденції, звісно, не розвивалися відокремлено, а активно впливали одна на одну, що виражалось в окремих творах зазначеного періоду посиленням суб'єктивізму, заглибленням у психологію особистості.

Образ відьми ґрунтується на одному з найдавніших архетипів у людській культурі. Впродовж багатьох літературних епох він виступав не тільки об'єктом зображення й художньої інтерпретації для художників слова, але й спричиняв найрізноманітніші суспільні та культурні відрухи. В українській літературній та культурній традиції вагомість значення образу відьми ілюструється багатим етнографічним та фольклорним матеріалом (це, наприклад, праці В.Милорадовича [1], С. Килимника [2], О.Воропая [3], П.Іванова [4] та ін.).

У сучасній українській літературі прийом демонізації образу жінки - героїні також посідає не останнє місце. Це спостерігаємо, зокрема, у творах Оксани Забужко „Польові дослідження з українського сексу”, „Казка про калинову сопілку”, Валерія Шевчука „Жінка-змія”, „Горбунка Зоя”, „Біс плоті” тощо. Тема демонічного звучить і в творах Юрія Андруховича „Рекреації”, „Московіада”, „Перверзія”, Олександра Ірванця „Наш вожатий Фреді Крюгер”, Юрія Винничука „Ги-ги-и” та ін.

Переважає більшість вітчизняних літературознавців та етнографів розглядала феномен відьомства у контексті залишків дохристиянських обрядів та вірувань українського народу. Так, В. Милорадович у своїй роботі „Українська відьма: Нариси з української демонології” [1], узагальнюючи розповіді селян різних місцевостей України, подає досить докладний опис зовнішності типової відьми, її помешкання та діяльності. Дослідник звертається також до проблеми походження відьом, наголошує на особливостях захисту та їх покарання.

О. Воропай розглядає образ „чарівниць-лиходійниць” у контексті літнього обрядового циклу, і, зокрема, дня святого Юрія: „Селяни вірили, що знахарки і відьми на зорі дня святого Юрія виходили в поле, розсипали по росі полотнища, а потім накидали їх коровам на роги, від чого корови ставали худими й недійними” [3, 353].

П. Іванов при розгляді постаті відьми в уявленнях українців виділяє два види відьом – природні та навчені, що репрезентує особливості функціонування парадигми добра й зла в українській демонології: „Широкий размах народної фантази захватил в представлении о природных и ученых ведьмах оба великие начала жизни: начало добра и начало зла в их вечно длящейся борьбе, и олицетворяет идеи дуализма в исстари излюбленных образах, умея и в скромной обстановке сельского быта отыскать следы их борьбы” [4, 432]. Автор наголошує й на тому, що вирішення цієї боротьби завжди відбувається в дусі казки, де добро завжди перемагає зло.

Сучасний дослідник І.Чеховський у статті „Українська відьма на Лисій горі” детально аналізує таку особливість відьми, як вміння літати. Літературознавець зазначає, що міфологічний мотив нічних польотів відьом на Лису гору позначений синкретичністю: „тут переплелися архаїчні дохристиянські вірування у здатність мага чи шамана відправляти власну душу в самотійні мандрівки у просторі – із середньовічними уявленнями про відьомські шабаші, значною мірою виробленими в ході інквізиторських процесів над звинуваченнями у відьомстві” [5, 31]. Автор статті також вказує на причини, які зумовили „сприйняття жінки як істоти, нібито за своєю природою причетної до магії” [5, 13].

Це упередження, на думку І.Чеховського, зародилося ще в добу матриархату, набуло певного негативного відтінку в патріархальному суспільстві й остаточно утвердилося в християнському погляді на жінку як джерело спокуси й гріха.

Як бачимо, названі дослідники, аналізуючи образ відьми, використовують етнографічні матеріали: перекази, свідчення селян різних місцевостей України. Спеціальних же досліджень, присвячених аналізу образу відьми в художніх творах ще немає. Наша стаття є однією з перших спробою такого аналізу. Завданням нашої розвідки є порівняльне дослідження образу відьми у творах „Відьма” М.Коцюбинського та „Олеся” О.Купріна шляхом зіставлення основних засобів та прийомів образотворення.

Ядром, основою образу відьми в аналізованих творах є вічний образ, архетип, який відзначається передовсім своїм психологічним резонансом. Поняття „архетип”, яке ввів у світову психологічну практику К.Юнг, означає першообраз, структурний елемент психіки. Архетипи – це свого роду зразки поведінки, мислення, сприйняття світу, це прості, фундаментальні образи, приховані у колективному несвідомому, яким властива амбівалентність. Вони лежать в основі символіки творчості, ритуалів, міфів, казок, сновидінь і сприяють внутрішній єдності людської культури, уможлиблюють взаємозв’язок різних епох. За К.Юнгом, люди в житті поводять себе в різних ситуаціях згідно з такими архетипами-зразками, які взаємодіють зі змістом свідомого й несвідомого.

У контексті теми розвідки нас передовсім цікавить архетип матері. За К. Юнгом, цей архетип, як і будь-який інший, демонструє безкінечну різноманітність своїх проявів (матір, бабуся, мачуха, теща; Богоматір, Софія; предмети – піч, посуд; рослини – дерево, квіти у формі чаші; тварини – корова, кішка можуть бути символами матері). Усі ці символи можуть мати як позитивне, добре значення, так і негативне, пов’язане зі злом. Саме такими злими символами є образ відьми, могила, глибокі води, смерть тощо: „В негативному плані архетип матері може означати децю тасмичне, загадкове, темне: безодню, світ мертвих, все, що поглинає, спокушує, отруює, тобто те, що вселяє жах і чого, як долі, уникнути не можна” [6, 219].

Деякі негативні образи, що з’являються в різних проявах творчості, співвідносяться також з архетипом Аніми, який незмінно знаходить вияв у психології людини і, безперечно, у першу чергу пов’язаний з образом матері. Аніма – це прояв усього жіночого в психіці чоловіка. Незрозумілі почуття й настрої, провидчі осяяння, чутливість до іраціонального, здатність кохати – все це, за словами Юнга, в чоловікові від жінки. Не випадково в давнину для роз’яснення волі богів і встановлення зв’язку з ними використовувалися саме жриці-жінки. Шамани-чоловіки ж під час тасмичних ритуалів одягали жіноче вбрання і прикраси, зображували на одязі жіночі груди, щоб тим самим підкреслити жіночий бік своєї природи, який дозволяє встановлювати зв’язок зі „світом духів”. Для Аніми, так само, як і для архетипу матері, характерні дві сторони: позитивна, добра та зла, негативна. Коли проєкція Аніми знаходить загальноприйнятий вияв, вона як правило роздвоюється на позитивне уявлення – Діва Марія та демонічне, негативне (а значить інше, маргінальне) – відьма.

Саме така маргінальність і є, на нашу думку, передумовою трагедій героїнь обох творів. Адже в людській свідомості найчастіше все незрозуміле, виняткове викликає страх і, як захисну реакцію, осуд. Постає питання, чи справді і Олеся, і Параскіца є відьмами? І, якщо ні, то через що їх такими вважають? З народних повір’їв дізнаємося, що однією з ознак чаклунки є вже згадувана маргінальність, несхожість на інших людей. Причому несхожість як зовнішня, так і на рівні побуту, звичок тощо.

Якщо говорити про Олесю, то вона ще на початку твору не зрікається того, що і вона, і її бабуся чаклунки. На запитання пана, чи вірить вона в чаклунство, Олеся відповідає: „*Да как же мне не верить, ведь у нас и в роду чары. Я и сама многое умею*” [7, 294]. Причому такі вміння не сприймаються нею як щось негативне, що може шкодити людям. Що ж до образу Параскіци, то визнання її відьмою стало для дівчини страшним ударом, адже ніяких об’єктивних підстав для цього не було.

Обидві героїні зовні відрізняються від інших людей. Олеся, центральна постать твору О.Купріна, – своєю красою: „*Оригинальную красоту ее лица, раз его увидев, нельзя было позабыть... Прелесть его заключалась в этих больших, блестящих, темных глазах...*” [7, 284]. За народними уявленнями саме очі відрізняють молоду відьму серед інших дівчат. Олесина ж бабуся – Мануйлиха – має типово відьомську зовнішність. Ось якою постає вона перед оповідачем: „*Все черты бабы – яги, как ее изображает народный эпос, были налицо: худые щеки, втянутые внутрь, переходили внизу в острый, длинный дряблый подбородок, почти соприкасавшийся с висящим вниз носом; провалившийся беззубый рот беспрестанно двигался...*” [7, 280].

Параскіца, на противагу Олесі, була потворною, і саме ця потворність відштовхувала від неї інших: „*Параскіца була негарна і через те, на її думку, нещасна. Її низький зріст, її стан..., вічно порепані од роботи руки, а особливо обличчя доводили її до розпуки*” [8, 258]. Вона зрідка дивилася в люстерко з надією на диво, але „*з дзеркальця виглядало таке ж саме погане обличчя, з непомірно довгим носом, кислими устами та червоними, тільки що натертими плямами*” [8, 258]. Отже, як бачимо, ніяких традиційних відьомських рис Параскіца не мала, так само, як і Олеся (на відміну від її бабусі Мануйлихи, яка постає перед читачем типовою відьмою).

Прикметною рисою справжньої відьми, за народними повір’ями, є її походження. Найчастіше відьми – це немісцеві, приїжджі жінки або дівчата, біографії яких ніхто не знає. Вони є невідомими, нетутешніми, - іншими. Таку саму історію розповідає О.Купрін словами Ярмоли: „*Да она (Мануйлиха) чужая была, из кацапок чи из цыганок... И девочка с ней была: дочка или внучка...*” [7, 277]. Параскіца, на відміну від Олесі, місцева. Мати її померла, й вона живе з батьком та мачухою, але вдома майже не буває, ховається від людського ока на винограднику.

І Параскіца, і Олеся ховаються від людей, але причини для цього в них різні. Якщо Олесю з Мануйлихою вигнали з села через їх чаклунство, то Параскіца відцуралася від інших людей зовсім з іншої, суто особистісної причини. Вона втратила у своєму житті все, що любила: померла її матір, а хлопець, якого вона кохає, не звертає на неї ніякої уваги; саме тому „*...вона без жалю покинула товариство дівчат та парубків, де була останньою, дякуючи своїй бридоті, ... навіть хати власної одцуралася, де вона раз у раз почувала на собі мачушине око...*” [8, 259]. Єдиним місцем, де Параскіца почувалася спокійно, був виплеканий нею виноградник: „*...німий свідок її мрій, мук та жалів... вона власними руками виплекала оті розкішні ярозелені куці з тоненькими сушиками та гронами ягід під лапатим листям. То були вірні, незрадливі приятелі, серед яких душа її спочивала до усіх кривд світу. Там їй сховався день, там стрічала й ніч її*” [8, 260].

Простежується цікавий факт: і Олеся, й Параскіца „ховуються” від оточуючих людей на символічно насаженій території - Олеся в лісі, а Параскіца на винограднику. Ліс в уявленні наших предків завжди вважався територією таємничою, де живуть різноманітні духи та інші створіння світу потойбічного. Ця так звана хтонічна територія породжувала безліч переповідок, легенд, казок, лякаючи людей своєю загадковою чарівністю. В. Пропп у своїй роботі „Морфологія волшебной сказки» стверджує, що зазвичай герої більшості казок так чи інакше опиняються в лісі, де і розпочинаються їхні пригоди.

Топос лісу відіграє важливе значення в повісті О.Купріна. Головний герой, потрапивши до лісу, заблукав і раптом натрапив на хату Мануйлихи, схожу на „хатинку на курячих ніжках”. Саме в такій ситуації проявляється, на думку В. Проппа, функціональна особливість лісу: по-перше, він відіграє роль затримуючої перешкоди для того, хто в нього потрапляє (в повісті панич заблукав під час полювання), по-друге, ліс може захистити людину, як це сталося з Олесєю та її бабусею, коли вони втекли від людей до лісу, шукаючи порятунку у світі природи. І ліс прийняв їх, сховав у непролазних хащах, захищаючи від недоброго людського ока: „*Нам и людей то не надо, - говорит Олеся паничеві. – Раз в год схожу в местечко купить мыла да соли... А то хоть бы и вовсе никого не видеть*” [7, 285].

Інша особливість казкового лісу як хтонічної території пов’язана з обрядом ініціації, посвячення. Згідно з концепцією французького етнолога А. Ван Геннепа, ритми життя людини (мікрокосму) й ритми Всесвіту (макрокосму) реалізуються в системі ритуалів переходу. „*Життя індивідів (і Всесвіту) є послідовністю змін, постійним перетинанням тої межі, що лежить між сакрумом і профанумом... Подібні ритуали у площині життя людини як індивіда стосуються таких вирішальних моментів, як народження, суспільна зрілість, шлюб, батьківство, підвищення соціального статусу, смерть*” [цит. за: 9, 64].

В „Олесі” Купріна дівчина і панич закохуються одне в одного. Їхнє кохання, чисте і зрозуміле, робить чоловіка кращим, піднімає на вищий ступінь буття, де панує природна краса: „*Я, как языческий бог или как молодое, сильное животное, наслаждался светом, теплом, сознательной радостью жизни и*

спокойной, здоровой, чувственной любовью” [7, 316]. Олеся теж перероджується, - стає жінкою, хоч прямо в тексті про це не йдеться. Таїнство зберігається під покривом лісу. Можна сказати, проте, що життєва ситуація героїв твору співвідносна з незавершеним обрядом переходу, бо дівчина так і не змогла залишити свій сакральний простір і перейти в так зване профанне, світське, буденне життя, адже, За Ван Геннепом, „...в „нормальній” ситуації людина не може існувати в одному з цих світів, якщо вона не порвала зв’язків з іншим” [цит. за: 9, 64]. В. Пропп висловлює численні міркування з приводу локалізації обрядів переходу в топосі лісу: „Гадать об этом можно сколько угодно, например – утверждать, что лес давал возможность производить обряд тайно. Он скрывал мистерию... Сказочный лес, с одной стороны, отражает воспоминание о лесе как о месте, где производится обряд, с другой стороны – как о входе в царство мертвых. Оба представления тесно связаны друг с другом ” [10, 152]

До ритуалів переходу Ван Геннеп долучає також обрядові дієства, які пов’язані з космічними переходами. Йдеться про календарні обряди, які позначають перехід однієї пори року в іншу. Події, співвідносні з обрядом ініціації в повісті „Олеся”, відбуваються на межі зими та весни. Отже, якщо керуватися твердженням Ван Геннепа, вони теж є своєрідним ритуалом переходу від стану сну, заспокоєння до відродження й пробудження.

Говорячи про хронотоп твору М. Коцюбинського, звернемо увагу на на топос виноградника та часову парадигму день/ніч. Єдиною територією, де Параскіца почувалася спокійно і до певної міри впевнено, був виноградник, який вона доглядала самостійно. У світовій культурній та літературній практиці виноградник є символом раю, мрій і щастя. Таким він був і для Параскіци. Там починався для неї прекрасний світ надій, проходило вимріяне нею життя. Там же, на винограднику вивільнюється підсвідоме Параскіци. Залякана людьми, що вважають її відьмою, дівчина відчула щось дивне: „Параскіца не могла сказати, чи вона спала, чи ні – з нею щось сталося: вона знов почувалась легкою, як соломка. Легкий вітерець обвіяв її, і щось тверде й холодне, мов гадюка, залоскотало її по литках; то був хвіст... На голові, підіймаючи волосся, вискочили різьки...Якась шалена злість засвітила їй очі й запалила серце... Вона летіла, а круг неї свистів та гудів вітер, роздуваючи лихий полемінь в її відьомському серці” [8, 270]. У даному випадку, звісно, не можемо говорити про перевтілення. Відбулося скоріше вивільнення того темного, підсвідомого, боку людської особистості, який З. Фрейд називав „ВОНО”. Вивільнилася накопичувана роками і тамована злість, образа дівчини, приреченої іншими людьми та й, зрештою, самою собою на самотність.

Говорячи про час протікання подій у творі, звернемо увагу на парадигму день/ніч. Споконвіку вважалося, що ніч – то час, коли звільняються й приходять у світ людей потойбічні сили. У творі ця тенденція знаходить досить прозорий вияв. На початку твору селянка Прохіра нібито побачила відьму саме після заходу сонця; саме вночі на винограднику Параскіца вперше відчуває в собі дивні бажання, відчуває себе вільною. Нарешті, її уявне „перетворення” теж відбувається перед самим ранком.

Вдень Параскіца знову стає тихою, заляканою дівчиною, не здатною опиратися примусам селян. В „Олесі” О.Купріна таїнство кохання так само проходить під покривом ночі. Отже, як бачимо, і М.Коцюбинський, і О.Купрін досить послідовно відображають вироблені віками уявлення стосовно ночі як часу хтонічного.

Важливе значення для розуміння сутності образів у творах також має локус хати.

М.Коцюбинський майже не подає у своєму творі опису оселі, де мешкала разом із батьком та мачухою Параскіца. Ймовірно саме через те, що героїня майже не була в хаті і по можливості намагалася втекти звідти. Автор акцентує свою увагу лише на двох деталях інтер’єру, які дають розуміння такої поведінки дівчини. По-перше, - це піч, яка споконвічно була в наших предків головним місцем в хаті. М.Коцюбинський проводить яскраву паралель між образами печі і Маріци – Параскіциної мачухи: „Не звісно, хто кому піддав жару: піч Маріци, чи вона печі; досить, що коло комина все кипіло, - все тріщало, ламалось і бухало полум’ям, немов там на життя й смерть билось два дракони” [8, 257]. Маріца приборкувала піч, була їй хазяйкою, отже влада над усією хатою належала їй безроздільно. Параскіца боялася мачухи і тому тікала з хати деінде. Другою річчю в оселі, яку ненавиділа Параскіца, було маленьке люстерко, яке нагадувало дівчині про її бридку зовнішність: „Проходячи повз маленьке, вмазане в стіну дзеркальце, Параскіца не витримала, щоб не глянути в нього, хоч знала, що опріч горя, воно нічого не дасть їй” [8, 258].

Хата в повісті О. Купріна виписана набагато яскравіше й тісно пов’язана з топосом лісу. На думку В.Проппа, казковий ліс сам по собі ще нічого не означає, незвичайність його зумовлена характеристиками його мешканців. У казці герой, потрапивши в ліс, обов’язково зустрічається з „хаткою на курячих ніжках”. Про помешкання Олесі та Мануйлихи так і говориться у творі: „Это была даже не хата, а сказочная избушка на курьих ножках. Она не касалась полом земли, а была построена на сваях, вероятно ввиду половодья, затопляющего весной весь Ириновский лес” [7, 280]. Що стосується інтер’єру, то він тут зовсім не схожий на облаштунок звичайних сільських осель. Єдиною спільною річчю є піч, яка в хатині Мануйлихи займала більшу частину і мала досить занедбаний вигляд: „Образов

в переднем углу не было. По стенам, вместо обычных охотников с зелеными усами и фиолетовыми собаками и портретов никому не ведомых генералов, висели пучки засушенных трав, связки сморщенных корешков и кухонная посуда” [7, 281].

Відсутність ікон, різні трави під стелею – все це, за народними уявленнями, ознаки помешкання відьми, чаклунки, ворожки. Те, що в хаті немає ікон, свідчить і про ставлення її мешканців до релігії. Про це говорить сама Олеся. Дівчина цілком усвідомлює те, що її душа запродана дияволу і це забороняє їй навіть наблизитися до церкви. За численними повір'ями, і не тільки слов'янськими, у той час, коли відьма заходить до церкви, стається щось надзвичайне, Бог повинен її покарати, або вона сама видасть себе якимось чином. Саме таку ситуацію спостерігаємо і в повісті “Олеся” і у „Відьмі” М.Коцюбинського. Параскіца не часто ходила до церкви і то скоріше тому, що не хотіла зайвий раз ставати посміховиськом через свою зовнішність. Селяни, прагнучи переконатись у відьомській сутності дівчини, влаштовують їй різного роду перевірки, однією з яких має стати візит героїні до храму Божого: *„Треба ось що зробити: в неділю повести Параскіцу до церкви. Скоро почнуть співати „Іже херувими” – треба помічати: коли вона відьма, то не витримає і загавкає, заскиглить, мов пес. Це така певна прикмета, яка не одну відьму вивела на чисту воду”* [8, 265]. Після цього Параскіца й сама засумнівалася, чи не є вона відьмою. Вразлива, затюкана селянами дівчина почуває в собі якісь нові, невідомі прагнення, бажання, їй ввижаються химерні створіння, вона бачить дивний сон, ніби перетворюється на відьму (про це вже згадувалося вище). Зранку Параскіца невідомим чином опиняється біля чужого подвір'я і цим дає привід для ще більшого недовір'я з боку селян. Остаточо зневірену дівчину піддають привселюдним оглядинам, щоби переконатися в наявності в неї хвоста – неодмінного, за народними уявленнями, атрибуту відьми. Ніякого хвоста ясна річ у дівчини не виявили, але найголовніше *„вона тепер напевне знала, як і всі люди, що вона не відьма”* [8, 273].

Розглянувши формальні засоби творення образу відьми, як от: зовнішність, територія проживання, помешкання, ставлення до церкви та релігії, народні уявлення щодо постаті відьми – звернемося до суті конфлікту в обох творах.

Центральною проблемою повісті О.Купріна є проблема нерівного кохання панича і простої дівчини, яке ускладнюється ще й тим, що дівчина (як всім відомо) – відьма. Вона абсолютно впевнена у своїй чаклунській силі й не зрікається її, не почуває себе неповноцінною, а навпаки – саме ця сила й надає їй такої привабливості та впевненості в собі, одночасно викликаючи агресію з боку селян. Така позиція, як вже зазначалося, глибоко закорінена в народне світосприймання, і не тільки в слов'ян, а й у народів всього світу. Олеся належить до світу потойбічного, панич Іван – звичайна міська людина. За неписаними законами народної моралі їх зв'язок із самого початку приречений. Про це говорить Івану прислужник Ярмола, Олесю застерігає її бабуся Мануйлиха. Конфлікт вирішується в кінці повісті втечею Олесі з Мануйлихою, й, отже, перемогою масової свідомості.

Автор переносить основний конфлікт у сферу зовнішню. Він майстерно зображує подієву сторону, уникаючи сфери особистих переживань. Твір, по суті – авторська казка з багатьма притаманними їй атрибутами, хіба що без казкового зачину та щасливого завершення.

М.Коцюбинський по-іншому розв'язує проблему відьомства, переносячи основний конфлікт твору у внутрішньоособистісну сферу. Для нього важливою є не стільки подієва сторона, скільки сфера думок і переживань головної героїні. Знуцання й відстороненість селян від Параскіци М.Коцюбинський розглядає з точки зору їх впливу на свідомість дівчини, яку через її потворність і без того мало хто любить. Так само, як і в „Олесі” О.Купріна, в оповіданні „Відьма” автор торкається теми кохання - типового нещасливого першого кохання невродливої дівчини до найкрасивішого на селі парубка, який не відповідає взаємністю. Сором'язлива й до того дівчина після втрати своїх надій стає зовсім відлюдькуватою. Не дивно, що саме на неї падає підозра в чаклунстві. Під впливом звинувачень і недовіри з боку селян дівчина починає вірити в те, що вона відьма й заспокоюється лише після того, коли її привселюдно визнають невинною. Про душевні переживання Параскіци свідчать чисельні внутрішні монологи дівчини. Заглиблюючи читачів у внутрішній світ героїні, автор застосовує прийом сну, марення, які є кульмінацією внутрішнього конфлікту Параскіци самої з собою. Зовнішній конфлікт з селянами лише відтіняє, підсилює проблему внутрішню, яку автор у творі не вирішує. Розв'язується лише проблема стосунків з селянами, та чи сприйматиме Параскіца себе повноцінною людиною? Автор не дає відповіді на це запитання, дозволяючи читачеві вирішити його для себе особисто.

Отже М.Коцюбинський, торкнувшись проблеми відьомства, вирішує її по-новаторськи, звертаючи увагу на окрему, унікальну особистість з її проблемами і переживаннями, одночасно виявляючи прекрасну обізнаність з народними уявленнями про відьом. У своєму творі він майстерно описує численні людські вірування й забобони. О.Купрін звертає більшу увагу на подієвий аспект твору. Він майстерно відображає народний світогляд, глибоко закорінений у казку, міф, легенду, не заглиблюючись у психологічний стан своїх героїв.

ЛІТЕРАТУРА

1. Милорадович В. Українська відьма: Нариси з української демонології. – К., 1993. – 72 с.
2. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. Твори в чотирьох томах. – К., 1994.
3. Воропай О. Звичаї нашого народу. – К., 1993. – 589 с.
4. Иванов П. Народные рассказы о ведьмах и упырях // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія: Збірник статей. – К., 1991. – 640 с.
5. Чеховський І. Українська відьма на Лисій горі (Національні особливості нічних польотів на чарівну гору) // Берегиня. – 2002. - №3. – С.13-34.
6. Юнг К. Душа и миф: шесть архетипов. – К., 1996. – 384 с.
7. Куприн А. Повести и рассказы. – Л., 1984. – 421 с.
8. Коцюбинський М. Вибрані твори у двох томах. – Т.1. – К., 1950.
9. Гаврилук Е. Хаос, танатос і ерос у символіці обрядів переходу // Студії з інтегральної культурології. Спеціальний випуск НЗ № 1. – Львів, Інститут народознавства НАН України, 1996. - С. 63-70
10. Пропп В. Морфология волшебной сказки. Исторические корни волшебной сказки. – М., 1998.

УДК 81'367.6

ФУНКЦІОНАЛЬНА ТРАНСПОЗИЦІЯ (КОНВЕРСІЯ) ЯК ПЕРЕХІД ВИХІДНОЇ ЧАСТИНИ МОВИ У ТВІРНУ ЧАСТИНУ МОВЛЕННЯ І ЇЇ МОЖЛИВІ СПІВВІДНОШЕННЯ

Вацеба Р.В., к.філол.н., доцент

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті розглядається новий підхід до розмежування частин мови на основі функціональної транспозиції (т.зв. конверсії) з виділенням її трьох основних типів: морфологічного, синтаксичного і семантичного, де домінуючу роль виконує синтаксис. Аналіз цих факторів дає можливість правильно зрозуміти проблеми співвідношення: “конверсія – полісемія – омонімія”.

Ключові слова: функціональна транспозиція, конверсія, частина мови, мовлення, коренева морфема, перекатегоризація, невласна деривація.

Вацеба Р.В. ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ ТРАНСПОЗИЦИЯ (КОНВЕРСИЯ) КАК ПЕРЕХОД ИСХОДНОЙ ЧАСТИ РЕЧИ В ПРОИЗВОДНУЮ ЧАСТЬ РЕЧИ И ЕЕ ВОЗМОЖНЫЕ СООТНОШЕНИЯ / Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича, Украина

В статье рассматривается новый подход к разграничению частей речи на основании функциональной транспозиции (так называемой конверсии) с выделением трёх её основных типов: морфологического, синтаксического и семантического, где доминирующую роль выполняет синтаксис. Анализ этих факторов даёт возможность правильно понять проблемы соотношения: “конверсия – полисемия – омонимия”.

Ключевые слова: функциональная транспозиция, конверсия, часть речи, речь, коренная морфема, перекатегоризация, несобственная деривация.

Vatseba R.V. FUNCTIONAL TRANSPOSITION (CONVERSION) AS A TRANSITION OF THE PRIMARY PART OF SPEECH TO DERIVATIVE (POSSIBLE CORRELATIONS) / Chernivtsy State University, Ukraine

Here is a new approach to the process of distinguishing a part of speech on the basis of the functional transposition (conversion) to specify its three major types: morphological, syntactical and semantic, with the focus on syntax. The analysis of these factors helps to properly understand the correlation "conversion – polysemy – homonymy).

Key words: functional transposition, conversion, part of speech, root morpheme, recategorisation, non-finite derivation.

Сучасні лінгвісти у своїй більшості сходяться у визнанні значення кореня для розрізнення ЧМ, але разом із тим акцентують на існуванні певної спільності кореня для різних ЧМ, особливо для дієслів та іменників. Так, лінгвіст О.Соважо вважає, що корінь поза сукупністю форм, яку він у себе включає, не

завжди може бути визначений як іменний чи дієслівний [25, с.43], а Б.Потьє навіть стверджує, що велика частина коренів – дієслівно-іменні [24, с.98].

Проте не тільки коренева морфема може бути спільною для декількох ЧМ, і через те вона не може виступати єдиним засобом їхнього розрізнення. Граматично оформлене слово, достатньо аргументоване на рівні свого морфемного складу з традиційним або переважаючим для нього оточенням, може зустрітися в оточенні, типовому для іншої ЧМ. Такий випадок зовсім не рідкісний, що утруднює реєстрацію слів як лексичних одиниць: він доводить недостатність ознаки оточення для розмежування ЧМ, і це є однією зі складових проблем граматики.

У традиційній граматиці ця трудність вирішується уможливленням так званого “переведення із однієї ЧМ в іншу” [5, с.42-43]. За традицією, що склалася у французькій лінгвістиці, ця проблема відноситься до лексикології і носить назву *невласної деривації* [23].

Метою даної статті є новий підхід до розмежування (розрізнення) ЧМ на основі функціональної транспозиції (т.зв. конверсії) із виділенням її трьох основних типів і ступенів: *морфологічного*, *синтаксичного* і *семантичного*, в яких, однак, домінуючу роль все ж виконує синтаксис. Детальний аналіз цих факторів дає можливість заглибитись у проблему співвідношень між конверсією, полісемією та омонімією із їхньою проекцією на нерозривну єдність ланки “дійсність – мислення – свідомість – мова – частини мови”.

У своєму огляді французької лінгвістики Л.Кукенгейм називає безплідними суперечками те, чим є слово – іменником, прикметником, прислівником, – і вважає дивними такі прийняті у граматиці терміни, як: субстантивізація, ад’ективізація, адвербіалізація [21].

Усі ці суперечки, на його думку, підтверджують складність лінгвістичного визначення ЧМ і труднощі, що виникають у процесі реєстрації слів як лексичних одиниць. Аналіз робиться або ж на рівні мови, або ж на рівні мовлення, тобто випадкового вживання слова. Але, як визнає сам Л.Кукенгейм, легше вказати на недоліки традиційної системи ЧМ, ніж знайти вихід із труднощів [21, с.129].

Б.Потьє також вважає обмін слів між класами випадками переходу із мови в мовлення, демонструючи це прикладами типу: *le va et vient, tu fais très sport* [24, с.80].

Такі приклади легко збільшити. Будь-яке слово, або відрізок мовлення, як наприклад: *les à pied, les en voiture, les m’as-tu vu* [Daninos] можливі власне тому, що іменник має визначені ознаки, як і інші ЧМ [24, с.11]; і саме через це міг скластися розгалужений і складний механізм обміну функціями між ними, що складає, як і самі ЧМ, також частину системи мови. Спільність оточення, тобто синтаксична ознака, супроводжує обмін функціями, і такий обмін – явище досить поширене між іменниками й прикметниками, між прикметниками і прислівниками (*ils pensaient court – Vailland*), між прислівниками й прийменниками (*voter pour*), взагалі менш чисельними.

Оскільки кореневі морфеми входять до різних морфологічних структур або ЧМ, то подібним чином і сформовані слова входять до різних синтаксичних сполучень, із яких одні є для них визначальними і типовими, інші – менш звичними, але допустимими. Так, власне, описує відношення між елементами мови Ш.Баллі, який назвав цю систему відношень *функціональною транспозицією* і серед яких ЧМ – тільки частина загальної системи [2, с.131].

Теорія транспозиції є оригінальною рисою французької граматики. Транспозиція охоплює всю мову, починаючи від її найпростіших елементів (хоча Ш.Баллі й не послуговується такими термінами, як *морфема* і *монема*) до найскладніших, включаючи також і складні речення. За допомогою словотворчих засобів коренева морфема транспонується в ту чи іншу ЧМ, а потім конструйоване слово може виконувати або функції, властиві його власній категорії, або ж функції, характерні для інших ЧМ [2, с.130-132]. Транспозиція ЧМ здійснюється через особливі ознаки, службові слова, взаємне розташування слів, але можлива й імпліцитна транспозиція. Невласне деривація – тільки окремий випадок цієї системи відношень, лексикологічна функція, яка може поєднуватися з граматичною.

Термін *транспозиція* дає підставу думати, що сутність самої теорії транспозиції полягає в розкритті механізму обміну функціями між елементами мови. Але в загальнолінгвістичній тенденції Ш.Баллі функціональна транспозиція пронизує всю мову [2, с.136]. Таке представлення мови в її функціонуванні невіддільне від опису мовної структури. Власне цим розумінням нероздільності структури й функції теорія Ш.Баллі і відрізняється від механічної концепції навіть пізнішого етапу дескриптивізму, хоча в розумінні структури мови і її єдності між ними є точки дотику.

Теорію функціональної транспозиції у французькій граматиці продовжує розвивати Л.Теньєр, відводячи їй значну частину своєї фундаментальної праці “*Eléments de syntaxe structurale*”, але не вносячи нічого суттєвого в оригінальну й важливу за суттю теорію Ш.Баллі [26, с.361-628].

Серед лінгвістів 60-х років теорію транспозиції приймає також і П.Гіро, який вважає, що теорія Ш.Баллі заслуговує на кращу оцінку [20, с.70].

Думки Ш.Баллі про переходи одних структур в інші, про взаємовідношення між класами одиниць і всередині самих цих класів, а також окреслена ним система засобів функціональних транспозицій, знаходять своє підтвердження в найновіших методах лінгвістичного аналізу. Дистрибутивний метод, розкриваючи комбінаційні відношення між частинами мови і маючи кінцевою метою їхню класифікацію, не був самодостатнім у розкритті закономірностей зв'язків між планами мови. Однак подальший розвиток цього методу, трансформаційний аналіз (як показали досліди його застосування), служить одним із шляхів дослідження цих зв'язків у їхній систематизації. Аналіз морфологічних категорій французького дієслова Ж.Дюбуа [18] демонструє те, як безпосередньо синтаксичні перетворення зумовлені структурою слова. Ж.Дюбуа посилається тільки на Харріса і Хомського (як творців трансформаційного методу в лінгвістиці), але його досвід застосування цього методу до французької мови заставляє повернутися до теорії транспозиції Ш.Баллі, яка розкриває весь механізм функціональних перетворень, що поєднують морфологію і синтаксис. На близькість трансформаційної граматики і теорії Ш.Баллі та Л.Теньєра вже вказували деякі сучасні лінгвісти [12; 4; 22; 15].

Отже, транспозиція відіграє важливу роль у функціонуванні мови. Повернемося до її розуміння тим же Ш.Баллі: “Замкнуті у своїх основних категоріях, знаки служили б надзвичайно обмеженим джерелом засобів для задоволення численних потреб мовлення. Але завдяки міжкатегоріальним замінам думка звільнюється, а вираження збагачується і набуває різних відтінків” [2, с.143]. Транспоновані в іншу частину мови одиниці часто характеризуються складнішою, порівняно з непохідними одиницями, структурою, до якої входять синтетичні або аналітичні дериваційні морфеми.

Під впливом функціональних потреб часто здійснюється транспозиція однієї ЧМ в іншу. У структурі мови перехід ЧМ може бути як повним, так і неповним. Перехід ЧМ реалізується синтаксично, морфологічно і семантично. Це різні ступені переходу, початком якого слід вважати переміщення елементів у нетипову для нього синтаксичну позицію. Змінювана синтаксична позиція може набувати морфологічного закріплення (морфологічний ступінь переходу) або семантичного завершення (семантичний ступінь переходу).

Розрізняють три типи функціональної транспозиції: *морфологічну транспозицію*, при якій слово (основа) переходить в іншу ЧМ, отже, формується нове слово; *синтаксичну транспозицію*, при якій слово виконує функцію іншої ЧМ, не переходячи, однак, морфологічно в цю ЧМ, і *семантичну*, яка є найвищим ступенем переходу ЧМ і остаточно завершує частиномовний перехід. Нова для вихідної ЧМ синтаксична позиція, морфологізація цієї позиції зумовлюють поступове “вростання” деривата в новий для нього семантико-граматичний клас.

Наприклад, якщо слову courage (N) треба надати функції прикметника (означення), то це можна зробити таким чином: un homme courageux, un homme de courage, un homme plein de courage. У першому випадку маємо морфологічну транспозицію, у двох інших – синтаксичну. Існує і змішаний тип *морфологічно-синтаксичної* транспозиції, коли слово, не змінюючи свого частиномовного статусу, отримує морфологічні показники, які дозволяють йому виступати у функції іншої ЧМ. Напр., форма інфінітива, дієприкметника, герундія дозволяє використовувати дієслово у функції N, A, D.

У транспозиції розрізняють три елементи: вихідну форму *транспоненд*, за термінологією Ш.Баллі, засіб транспозиції – *транспозитор* і результат – *транспозит*. Транспозит вказує на зв'язок між вихідною і похідною одиницями. У наведеному вище прикладі courage – транспоненд: -eux, de, plein de – транспозитори; courageux, de courage, plein de courage – транспоновані форми (транспозити).

Отже, якщо за гетерогенною класифікацією визначати ЧМ за трьома основними параметрами – семантичним, синтаксичним, морфологічним, – то, відповідно, можна визначити і три ступені взаємопереходу ЧМ – синтаксичний, морфологічний і семантичний. Ці три ступені вказують на визначальну роль синтаксису в транспозиції ЧМ і в їхніх семантико-синтаксичних модифікаціях.

Досить близьким до терміна *функціональна транспозиція* і поняття, яке ним виражається, а можливо, і ідентичним до нього, вважаємо поняття і термін *конверсія*. До речі, явище конверсії має терміни-синоніми: “транспозиція серед ЧМ”, коли слово з одної ЧМ транспортується в іншу ЧМ [17], “взаємоперехід ЧМ” [4, с.64], “невласна деривація” [1, с.68-79], “невиражена твірність” [10, с.60], “зворотний словотвір” [11, с.20], “морфолого-синтаксичний тип словотвору”, “транспортування із одної ЧМ в іншу” [10, с.60]. Вважаємо за доцільне висловити деякі свої міркування щодо теорії конверсії ЧМ, яка, на жаль, і сьогодні не отримала ще в мовознавстві переконливого вирішення, адже існуючі теорії конверсії ЧМ так і не відповіли на такі принципові запитання: що є в слові такого, що дозволяє йому одночасно виступати декількома ЧМ?

Тобто, по-перше, тут незрозуміло, чи існують взагалі явища, що позначаються терміном *конверсія*, основні постулати якого такі:

1. Конверсія ЧМ, очевидно, не існує взагалі, а є тільки стабільні, матеріально ідентичні слова, що належать до однієї і тієї ж ЧМ (якої?), але вжиті в різних синтаксичних функціях, і ті, що мають різні сектори свого вживання [3; 14; 9].

2. Конверсія двох різних ЧМ існує до їхнього вживання у реченні. Конвертовані ЧМ – це словникова сфера, адже вважається, що на рівні словника нібито вже існують усі ЧМ. Слова виступають як іменники, дієслова, прикметники, прислівники, сполучники, частки не тому, що вони наділені визначеними граматичними властивостями, які формують дані ЧМ, а, навпаки, їхні граматичні властивості випливають із їхньої приналежності до окремих ЧМ.

3. Поняття конверсії існує як взаємоперехід ЧМ у синтаксичному вживанні, у реченні [7].

4. Конверсія ЧМ зумовлена зміною семантичного значення похідної ЧМ [17].

І, по-друге, тут виникає ще одне питання з приводу конверсії: у чому уразливість цієї теорії взагалі й усіх її різновидів зокрема?

1. Якщо в усіх випадках вважати, що матеріально-ідентичні слова, переходячи за “конверсією” як одна ЧМ в іншу ЧМ (або обидві) є лише різними секторами однієї і тієї ж ЧМ, то залишається невідомим пріоритет первинності ЧМ або відношення між семантичним значенням одноматеріальних слів – яке із них первинне, а яке вторинне, що від чого утворено?

2. Те, що традиційно розуміють під конверсією двох ЧМ як перехід однієї ЧМ в іншу, не може мати місця поза конкретним синтаксичним вживанням, поза синтаксичним середовищем, в якому вони вживаються. ЧМ існують у готовому вигляді до використання тільки для мовця, що володіє даною мовою, і ці ж ЧМ не мають такої властивості відносно до слухача чи дослідника. І ті лексеми, що знаходяться в свідомості конкретного мовця, треба ще експлікувати і побачити в них відповідні ЧМ.

Як бачимо, проблема конверсії ЧМ, те, як вона представлена у працях деяких лінгвістів, заплутує і затемнює саму сутність мови, суперечить мовній дійсності. Функція, сполучуваність, граматична характеристика, лексичне значення притаманні слову тільки в конкретному реченні. Тому потрібно виходити з особливостей функціонування слова щодо його віднесення до відповідної ЧМ (позиція дослідника), а не від апріорно заданої ЧМ щодо її синтаксичних структур і функцій (позиція мовців).

3. Кожне слово, вжите в його синтаксичному середовищі в реченні, наділене відповідними морфологічними і синтаксичними ознаками. Тому вихідна ЧМ, якщо вона дійсно переходить в іншу, повинна позбавитись усіх своїх попередніх граматичних (морфологічних і синтаксичних) форм і набути інших, відповідно до синтаксичного типу нового речення, в якому воно покликане вживатися, тобто два слова – похідне і дериват – , якщо вони є двома різними ЧМ, повинні змінювати свою систему морфологічних форм і синтаксичних функцій, тобто змінювати свою дистрибуцію.

Конверсія як перехід однієї частини мови в іншу означала би включення однієї синтаксичної конструкції в іншу, переведення вихідного слова з його конкретними граматичними параметрами, тобто з його конкретним реченням, у якому воно вжите, в інше, конкретне речення, що нам видається абсурдним.

4. Якщо перехід однієї ЧМ в іншу “зумовлений зміною лексичного значення і його морфологічної характеристики”, то це викликає багато запитань, а саме: на якому етапі, хто і для чого “змінює лексичне значення” однієї ЧМ і чи можна змінити лексичне значення цієї ЧМ; чи немає семантичної і граматичної спільності між проблемою конверсії ЧМ і між різними парадигматичними формами одного й того ж слова (морфологія і синтаксис)?

Отже, як бачимо, тут немає принципової різниці між морфологічними парадигмами і синтаксичним вживанням слів у різній дистрибуції (морфологічній чи синтаксичній).

Зауважимо, що при транспозиції може проявлятися асиметрія форми та змісту [4, с.65]. У семасіологічному аспекті можливі такі випадки:

а) семантика при транспозиції не змінюється (відсутність асиметрії): транспоненд і транспозит мають однакове загальне значення, їх розрізняє тільки категоріальне значення ЧМ. Наприклад, *plein(e)→pleinement, marcher→la marche*;

б) при транспозиції відбувається зсув у значенні (“семантична транспозиція”, за Ш.Баллі), звуження; транспозит відображає лише одне із значень транспоненда, отже, – одній вихідній формі відповідає декілька похідних. Наприклад, від *enfant (N)* утворюються транспозити А: *enfantin, d'enfant, pour enfants, infantile*, що різняться значенням: *des jeux enfantins, un livre d'enfant, des vêtements pour enfants, maladies infantiles*.

В ономасіологічному плані слова різних ЧМ, об'єднані спільним значенням, можуть мати різні основи. Напр., *La nuit tombe→à la tombée de la nuit*, але *Les feuilles tombent→la chute des feuilles*. Тут йдеться про лексичний суплетивізм [16].

Так, Е.Сепір пише, що ЧМ “не тільки тісно поєднуються одна з іншою, але й вражаючою мірою реально перетворювані одна в іншу” [13, с.93]. Вирішення питання *конверсії* як процесу взаємопереходу,

взаємоперетворюваності ЧМ залишається завданням надзвичайної складності (це філософське питання мови й теорії пізнання; тобто того, як мова співвідноситься з дійсністю, мисленням і свідомістю).

Під поняття *конверсії* мовознавці підводять далеко неоднорідні явища. По-перше, під ним розуміють субстантивацию. У принципі, слово будь-якої ЧМ може переходити у будь-яку іншу ЧМ. Перехід в N, A, V, D, Pron. називається, відповідно, *субстантивациєю*, *ад'єктивизациєю*, *вербалізациєю*, *адвербалізациєю*, *прономіналізациєю*. Для позначення переходу в іншу ЧМ немає спеціального терміна. У французькій мові, зокрема, аналізуються не всі теоретично можливі переходи, а лише деякі з них – афіксація або конверсія.

Тут *конверсія* – це одне зі стійких понять сучасної лінгвістики, точніше – теорії ЧМ. Найбільш розповсюджене розуміння конверсії базується на тому, що “одна ЧМ переходить в іншу ЧМ”. Змінюються лексичні значення вихідної ЧМ, її граматична характеристика, стилістична функція, сполучуваність з іншими ЧМ.

“У мові спостерігається постійний перехід слів з однієї ЧМ в іншу” [6, с.31]. “ЧМ не становлять ізольованих розрядів слів. Можливий перехід слів із однієї ЧМ в іншу. Такий перехід зумовлений зміною лексичного значення слова і його морфологічної характеристики, що впливає на його синтаксичне вживання” [17, с.16]. Дуден стверджує, що “у принципі, взаємоперехід можливий між всіма частинами мови” [19, с.81].

П.М.Фогель досліджує цю проблему дещо ширше, називаючи її прояви тією ж конверсією (Konversion), а також нульовою деривациєю (Nullderivation), синтаксичною перекатегоризациєю (syntaktische Umkategorisierung), беззнаковим переходом ЧМ одна в одну (merkmalloser Wortartwechsel), передиференциациєю серед ЧМ (Unterdifferenzierung von Wortarten), перехльостуванням ЧМ (Überlappung), мультифункціональністю (Multifunktionalität) [27, с.224, 231, 272]. Оскільки взаємоперехід ЧМ у німецькій мові набув всезагального розвитку, то П.М.Фогель іменує його “мультифункціональністю частин мови”. Розглянувши всі види конверсії, дослідниця виділяє “найменший спільний знаменник” („kleinster gemeinsamer Nenner“), який вона називає “беззнаковим взаємопереходом частин мови” („merkmallosen Wortartwechsel“) [27, с.272].

Ф.С.Котельник стверджує: “Перехід же слова із однієї ЧМ в іншу слід вважати “лексико-граматичним способом утворення слів”. У зв'язку з цим варто також відзначити, що власне конверсія, або перехід слова із однієї ЧМ в іншу, – це явище, яке сприяє розхитуванню глибинних основ класифікації слів за ЧМ” [8, с.151].

Отже, підводячи ризик під останнім із мовознавчих поглядів на перехід у системі ЧМ, можемо констатувати, що при всьому термінологічному розмаїтті визначень і підходів до його аналізу стрижневими все ж залишаються терміни конверсії чи функціональної транспозиції – як єдино всеохопні поняття переходу вихідної частини мови в твірну частину мовлення.

Зрештою, вважаємо, що на часі питання про співвідношення між конверсією, полісемією і омонімією слів. Відразу зауважимо, що між ними існує як схожість, так і різниця. Проте ці аспекти до сих пір не тільки ще чітко не окреслені, але, як нам видається, вони досить-таки заплутані, бо немає загальноприйнятого розуміння означених термінів. Ця проблема носить глобальний характер, тобто проблема співвідношення “конверсія – полісемія – омонімія”, яка веде до правильного розуміння іншого, більш глобального співвідношення: “дійсність – мислення – свідомість – мова – частина мови”.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Обратное словообразование и вопросы несобственной деривации // Вопросы языкознания.-1960.- №2. – С. 71-79.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. – М.: Изд-во иностр. лит., 1955. – 416 с.
3. Бархударов Л.С., Штеллинг Д.А. Грамматика английского языка. – М.: Высшая школа, 1963.– 248 с.
4. Гак В.Г. Теоретическая грамматика французского языка. Морфология: Учеб. – 2-е изд.испр. и доп. – М.: Высш. шк., 1986. – 312 с.
5. Грамматика русского языка,Т.1. М.: Изд-во АН СССР, 1960. – 719 с.
6. Гулыга Е.В., Натанзон М.Д. Теория современного немецкого языка (Грамматика). Ч.І. Морфология.– М., 1956. – 200 с.
7. Жлуктенко Ю.А. Конверсия в современном английском языке как морфолого-синтаксический способ словообразования // Вопросы языкознания. – 1958. – №5 . – С.53-64.

8. Котельник Ф.С. Переход имен прилагательных в категорию наречия (на материалах молдавского языка // Вопросы теории частей речи на материале языков различных типов. – Л.: Наука, 1968. – С. 146-151.
9. Кривоносов А.Т. Система классов слов как отражение структуры языкового сознания. – Москва – Нью-Йорк, 2001. – 845 с.
10. Кубрякова Е.С. Что такое словообразование? – М.: Наука, 1965. – 78 с.
11. Мячина А.В. К вопросу об обратном образовании слов в английском языке // Вестник ЛГУ. Серия истории, языка и литературы. – Л., 1960.
12. Плунгин В.А. Почему языки такие разные? – М., 1996.
13. Сепир Э. Язык. Введение в изучение речи. – М., Л.: Соцэкгиз, 1934. – 223 с.
14. Серебrenников Б.А. Роль человеческого фактора в языке. Язык и мышление. – М.: Наука, 1988. – 248 с.
15. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М.П.Бажана, 2000.— 750 с.
16. Чинчлей Г.С. Вопросы тождества морфемы и супплетивизм. – Кишинев: Штиинца, 1980. – 141 с.
17. Шендельс Е.И. Грамматика немецкого языка. – М.: Изд-во лит. на иностр. языке, 1958. – 367 с.
18. Dubois J. Grammaire structurale du français. Nom et pronom. – P.: Librairie Larousse, 1965. – 191 p.
19. Der Große Duden. Die Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. Hrsg. von Paul Grebe. Mannheim, 1981. – 864 S.
20. Guiraud P. La syntaxe du français. 5.éd. – Paris: Presses Universitaires de France, 1963. – 126 p.
21. Kukenheim L. Esquisse historique de la linguistique française et de ses rapports avec la linguistique générale. – Leiden, 1962. – 200 p.
22. Lemaréchal A. Les parties du discours. Sémantique et syntaxe. – Paris: Presses Universitaires de France, 1989. – 272 p.
23. Nyrop Chr. Grammaire historique de la langue française. 4-ième éd. revue. – Genève: Slatkine Keprints, 1979. – T.2: Morphologie. – 483 p.
24. Pottier B. Systématique des éléments de relation. – Paris, 1962. – 375 p.
25. Sauvageot A. Les procédés expressifs du français contemporain. – Paris, 1957.
26. Tesnière L. Eléments de syntaxe structurale. – P.: Librairie G. Klincksiek, 1965. – 670 p.
27. Vogel Petra Maria. Wortarten und Wortartwechsel: Zu Konversation und verwandten Erscheinungen im Deutschen und in anderen Sprachen. Berlin – New York: De Gruyter, 1996. – 311 S.

УДК 811.111-81'373.4

К ВОПРОСУ О ПОНЯТИЙНОЙ КАТЕГОРИИ ИНСТРУМЕНТАЛЬНОСТИ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Вракина В.В., соискатель

Запорожский государственный университет

Рассматривается понятийная категория инструментальности современного английского языка, теоретическое обоснование которой до сих пор отсутствует. Здесь предлагается разграничение терминов “орудие” и “инструмент” и дается классификация способов использования инструмента в английском языке.

Ключевые слова: лингвистика, понятийная категория, инструментальность, орудие, инструмент.

Вракіна В.В. ДО ПИТАННЯ ПРО ПОНЯТІЙНУ КАТЕГОРІЮ ІНСТРУМЕНТАЛЬНОСТІ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ / Запорізький державний університет, Україна

Розглядається понятійна категорія інструментальності в сучасній англійській мові, теоретичне обґрунтування якої на сьогодні відсутнє. Тут пропонується розмежування термінів “зряддя” та “інструмент”, а також дається класифікація способів використання інструмента в англійській мові.

Ключові слова: лінгвістика, понятійна категорія, інструментальність, зряддя, інструмент.

Vrakina V.V. TO THE QUESTION ABOUT THE CONCEPTUAL CATEGORY OF INSTRUMENTALITY IN MODERN ENGLISH / Zaporizhzhya State University, Ukraine

The article deals with the conceptual category of instrumentality in modern English, which has not existed till now. The differentiation of terms “implement” and “instrument” is suggested here and also the classification of the ways of the utilization of the instrument in English is considered in this article.

Key words: linguistics, conceptual category, instrumentality, implement, instrument.

Представление о том, что лингвистика (и, в частности, семантика) должна ограничиваться узким кругом собственно языковых вопросов и не касаться мышления, входящего в компетенцию логики, психологии и других специальных наук, постепенно уступает место пониманию того, что лингвистика – это наука, которая изучает не только язык, но и отражаемые в языке аспекты мышления – через язык, через языковые значения, все больше становясь одной из основных наук о мышлении. И.И. Мещанинов, которому принадлежит первый опыт теоретического обоснования мыслительной категории в отечественном языкознании, разграничил грамматические категории, получающие “отличительные формальные показатели” и лежащие в их основе семантически выделяемые в языке категории, назвав последние понятийными категориями и подчеркнув их свойство быть “отразителями в языке действующих норм сознания”. Для начала давайте разберемся с понятиями категория и понятийная категория.

Категория языковая – в широком смысле – любая группа языковых элементов, выделяемая на основании какого либо общего свойства; в строгом смысле – некоторый признак, лежащий в основе разбиения обширной совокупности однородных языковых единиц на ограниченное число непересекающихся классов, члены которых характеризуются одним и тем же значением данного признака. В зависимости от состава характеризуемого множества, характера категоризирующего признака и отношения данного признака к классам разбиения выделяются различные типы категорий.

Под понятийной категорией обычно понимается замкнутая система значений некоторого универсального семантического признака или же отдельное значение этого признака безотносительно к степени их грамматикализации и способу выражения (“скрытому” или “явному”) в конкретном языке, например, говорят о понятийной категории “активности/ не активности”, “цели”, “места” и т.д.

Одной из фундаментальных понятийных категорий традиционно считается инструментальность. В лингвистической литературе накоплено немало фактов, касающихся своеобразия реализаций понятийной категории в языках разного типа, однако гораздо меньше внимания уделено вопросам организации выражаемого смысла. Это не случайно. Описание от формы к смыслу эмпирически и исторически предшествует описанию от смысла к форме, так как именно формы, а не смыслы даны исследователю в непосредственном наблюдении. В настоящее время, когда имеется обширный опыт формального описания языковых явлений и возрос интерес к направлениям, ориентированным на исследование от смысла к форме, вызванный интенсивным развитием таких лингвистических дисциплин, как типология, технический перевод, преподавание родного языка как иностранного, разработка нескольких разновидностей функциональной грамматики, закономерно обращение к содержательной стороне языковых явлений.

Недостаточная изученность понятийной категоризации отмечалась и раньше. Однако, именно в последние годы задача теоретического анализа смысловых структур, участвующих в реальных процессах функционирования, называется в числе основных. При этом разработка проблематики понятийной категории намечается в двух направлениях - “вширь” и “вглубь”. С одной стороны, необходимо составить “каталог универсальных смыслов”, установить “количество содержательных зон”, определить ранговость категорий. Однако, важную проблему составляет и анализ каждой конкретной понятийной категории изнутри: выявление содержательных вариантов данной понятийной категории, установление ее семантической субкатегоризации, определение принципов строения различных категорий.

Все сказанное о проблемах, связанных с понятийной категорией вообще, относится и к частной понятийной категории инструментальности. Хотя существует целый ряд исследований конкретно-языкового выражения идеи инструментальности в разных языках, до сих пор отсутствует теоретически обоснованное описание универсальной понятийной категории инструментальности. Разумеется, неоднократно предпринимались попытки разграничить субкатегориальные разновидности инструментального смысла на базе различий в средствах их выражения, однако имеющиеся классификации в большинстве случаев касаются лишь какого-либо фрагмента инструментального содержания - обычно предметной инструментальности, и классификационные рубрики выделяются без

анализа тех связей, которые превращают совокупность элементов в системное образование. Что касается вопроса о том, в пределах какой среды функционирует инструментальная понятийная категория, какими системными отношениями она связана с другими понятийными категориями, то он практически даже не ставился.

Отсутствие системного подхода к изучению понятийной категории инструментальности проявляется и в терминологических расхождениях. Прежде чем определить статус понятийной категории инструментальности необходимо договориться о терминологии и дать определение понятиям, стоящим за терминами. В лингвистической литературе на равных правах используются термины “орудие” и “инструмент”, “орудийное значение” и “инструментальное значение”. Причем те исследования, которые различают инструмент и средство, употребляют каждый из вышеназванных терминов в двух значениях: 1) в узком значении, противопоставляя средству, например: *to write with a pen* в отличие от *to write with ink* 2) в более широком значении, включающем и понятие инструмента в узком смысле, и понятие средства. Если использовать в качестве общего термина слово “орудие”, орудие – это конкретный компонент деятельности, которым пользуется субъект в процессе этой деятельности, то все орудия по способу их использования подразделяются на два класса: инструменты и средства.

Рассмотрим классификацию способов использования инструмента, данную В.А. Белошапковой и Е.В. Муравенко.

1. Пространственно не ориентированный инструмент – инструмент, при использовании которого не существенны его пространственные отношения с другими участниками действия. Он включает в себя подвижный инструмент и неподвижный инструмент.

1.1. Подвижный инструмент – инструмент, который субъект обычно держит руками и перемещает в процессе действия, как правило, добываясь контакта этого инструмента с объектом, другим инструментом или средством. В зависимости от того, с каким именно участником действия осуществляется контакт, а также от характера контакта, можно провести дальнейшее разбиение подвижных инструментов.

1.1.1. Осуществляется непосредственный контакт инструмента с объектом, например: *to cut bread with a knife*.

1.1.2. Осуществляется непосредственный контакт подвижного инструмента с инструментом другого типа, в результате чего может создаваться объект, например: *to play the mandolin with a mediator*.

1.1.3. Осуществляется непосредственный контакт инструмента со средством, например: *to write a letter with a pen on a piece of paper*.

1.1.4. Осуществляется непосредственный контакт инструмента с каким-либо другим участником действия, при этом он может оставаться невыраженным, например: *to row with one oar*.

1.1.5. Объект постоянно находится в непосредственном контакте с инструментом. В силу того, что и объект, и инструмент выражаются формами творительного падежа, одновременная реализация значений объекта и инструмента невозможна, например: *to navigate a vessel* (объект), *to steer* (инструмент).

1.1.6. Инструмент совмещает свое значение со значением объекта, т. е. форма творительного падежа синкретично выражает значения инструмента и объекта, например: *to wave with a kerchief*.

1.1.7. Непосредственный контакт инструмента с другими участниками действия (кроме субъекта) отсутствует. Контакт с объектом может осуществляться через какое-либо средство. Так, например: *to water the flowers with a watering-can*. Между инструментом и объектом нет ни непосредственного, ни опосредованного контакта, т. е. соприкосновения, но осуществляется другая, более сложная, связь, например: *to conduct with a stick*.

1.2. Неподвижный инструмент — инструмент, который обычно фиксирован относительно субъекта, непосредственный контакт объекта с инструментом происходит в результате перемещения объекта, например: *to dry hands with a towel*.

2. Пространственно—ориентированный инструмент — инструмент, при использовании которого существенны его пространственные отношения с другими участниками действия. В таком случае в одной форме синкретично выражаются значение инструмента и некоторое пространственное значение: места, трассы, исходной или конечной точки действия.

2.1. Инструмент-место— инструмент, являющийся также и местом пребывания в процессе действия субъекта, объекта или другого инструмента, например: *to cut bread on the board*.

2.1.1. Инструмент фиксирован относительно субъекта и является местом расположения объекта, например: *to sew a dress with a sewing-machine*.

Выделяются две разновидности такого инструмента: 1) инструмент-место может использоваться одновременно с другим, подвижным, инструментом (to cut bread on the board); 2) инструмент-место может использоваться наравне с подвижным инструментом (to beat up white of egg with a mixer).

2.1.2. Инструмент фиксирован относительно субъекта и является местом расположения другого, подвижного, инструмента. В эту группу попадают в основном музыкальные инструменты, например: to play the violin with a bow.

2.1.3. Инструмент является местом расположения субъекта и перемещается относительно объекта, например: to plough the field with a tractor.

2.1.4. Инструмент является местом расположения субъекта при отсутствии объекта, например: to ride the bicycle.

2.1.5. Субъект является местом нахождения инструмента, например: to read a book in glasses.

2.2. Инструмент-трасса. Выделяются два типа таких инструментов, которым соответствуют различные способы выражения.

2.2.1. Инструмент, по которому или внутри которого прокладывается путь (в прямом или переносном смысле); по этому пути и осуществляется действие, например: to talk on the phone.

2.2.2. Инструмент, который используется в процессе действия, например: to sift the flour through the sieve.

2.3. Инструмент— исходная точка действия— такой инструмент, в котором до начала действия находится предназначенное для расходования средство или объект, например: to drink water from the glass.

2.4. Инструмент— конечная точка действия— инструмент, который является местом нахождения объекта после совершения действия.

Данная инструментальная валентность сближается со значением конечной точки движения при глаголах перемещения. Например: to put the book on the table.

Предложенная классификация позволяет сделать следующие наблюдения:

1. При одном действии возможно использование инструментов различного типа. Эти инструменты могут использоваться одновременно, например: to play the mandolin with a mediator.

2. Использование некоторых инструментов совмещает в себе сразу два или более различных способов, что, естественно, ведет к возможности употребления различных форм для выражения таких инструментов, например: to water the flowers with a watering-can and to water the flowers from a watering-can.

Следует отметить, что наряду с тенденцией четкого соответствия значения и выражения действует тенденция экономии средств выражения, т. е. в некоторых случаях употребляются не все теоретически возможные формы.

Таким образом, понятийная категория инструментальности может быть определена как логико-семантическая категория, актуализация которой разнообразными языковыми средствами направлена на достижение определенного эффекта, а именно: реализацию той формы инструментальности, которая воплощена в высказывании.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кацнельсон С.Д. Общее и типологическое языкознание. Отв. ред. А.В. Десницкая. - Л.: Наука. Ленингр. отд-ние, 1986. - 298 с.
2. Мещанинов И.И. Члены предложения и части речи. - Л.: Наука. Ленингр. отд-ние, 1978. - 387 с.
3. Теория функциональной грамматики. /А.В. Бондарко, М.А. Шелякин, В.С. Храковский, В.П. Неделков /Под ред. А.В. Бондарко. АН СССР, Ин-т языкознания. - Л.: Наука. Ленингр. отд-ние, 1987. - 347 с.
4. Язык и логическая теория: Сб. науч. тр. - М.: Центр. совет филос. (методол.) семинаров при Президиуме АН СССР, 1987. - 208 с.
5. Долинина И.Б. Синтаксически значимые категории англ. глагола /Под ред. Т.В. Булыгина. - Л.: Наука. Ленингр. отд-ние, 1989. - 215 с.
6. Белошпакова В.А., Муравенко Е.В. Способы выражения инструментального значения в русском языке //Русский язык за рубежом. - 1985. - № 6. - С. 78-83.

ДО ПИТАННЯ НЕОЛОГІЗМІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ІЗ СЕМАНТИЧНИМ СЕГМЕНТОМ “ЇЖА”

Гармаш О. Л., аспірант

Запорізький державний університет

Стаття присвячена проблемі дослідження способів формування нових лексичних одиниць, до складу яких входять компоненти, що позначають їжу, а також проблемі виявлення моделей, за якими вони утворились. Словоскладання та телескопія продовжують посідати головне місце серед усіх способів словотворення. "Популярність" словоскладання та телескопії зумовлена, перш за все, прагненням носіїв мови до вираження думки, якою б складною вона не була, у межах одного слова. Але окрім "чистих" лексичних одиниць, існують ще й проміжні, „подвійні”, тобто ті, що утворились за допомогою двох способів словотвору.

Ключові слова: неологізми, способи словотвору, словотворчі моделі.

Garmash O.L. К ВОПРОСУ НЕОЛОГИЗМОВ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА С СЕМАНТИЧЕСКИМ СЕГМЕНТОМ «ЕДА» / Запорожский государственный университет, Украина

Статья посвящена проблеме изучения способов формирования новых лексических единиц, в состав которых входят компоненты, которые обозначают еду. Словосложение и телескопия продолжают занимать главное место среди всех способов словообразования. "Популярность" словосложения и телескопии обусловлена, прежде всего, стремлением носителей языка к выражению мысли, какой бы сложной она не была, в пределах одного слова. Но кроме "чистых" лексических единиц, существуют еще и промежуточные, „двойные”, то есть те, которые образовались с помощью двух способов словообразования.

Ключевые слова: неологизмы, способы словообразования, словообразовательные модели.

Garmash O.L. TO THE QUESTION OF ENGLISH NEOLOGISMS WITH SEMANTIC SEGMENT “FOOD” / Zaporizhzhya State University, Ukraine

The article is devoted to the problem of studying of new lexical units, which include the components that signify food, and also to the problem of exposing the models according to which they had formed. The "popularity" of word-composing and blending is mainly conditioned by the striving of the native-speakers to express one thought, whatever difficult it was, within the limits of one word. But except the "clean" lexical units there are the intermediate „double” ones, that has formed with the help of two methods of word-formation.

Key words: neologisms, methods of word – formation, blending, models of word – formation.

Однією із сучасних проблем мовознавства залишається необхідність опису способів утворення нових лексичних одиниць. Вивчення питання про способи та моделі, за якими утворюються лексичні інновації зумовлюється зростанням кількості нових слів, що виникають в мові. “Дослідження нової лексики, як відомо, дає змогу виявити тенденції розвитку лексико – семантичної системи, зокрема, активно діючі словотворчі процеси” [1, 3-5].

Поряд із загальнотеоретичними питаннями про способи утворення слів потребує свого вирішення така спеціалізована проблема, як опис нових словотворчих моделей, нових афіксів, що виникають у процесі словотворення [2, 50-51].

Спираючись на результати досліджень Кубрякової О. С., Лопатіна В. В., Улуханова І. С., Зацного Ю. А., та інших вчених – лінгвістів, надане дослідження постає спробою визначення способів утворення лексичних інновацій, та дослідження діючих при цьому механізмів.

Основними завданнями нашої роботи є:

- визначити способи утворення лексичних одиниць, що досліджуються, та виявити нові моделі їх утворення;
- з’ясувати найбільш продуктивні способи, за допомогою яких утворились неологізми із семантичним сегментом “їжа”.

Джерелами фактичного матеріалу були словники та довідники нової лексики, періодичні видання англomовних країн.

Досить значна частка неологізмів утворюється шляхом словоскладання, “метаморфізму” – одного із лексичних способів словотвору. Власне кажучи, усі способи словотворення можна вважати лексичними, оскільки результатом словотворення завжди є слово. Тому так часто йде мова про лексикалізацію того або іншого явища. Проте принцип словотворення, що полягає в тому, що до продукуючої бази додається певний елемент (рідше - віднімається, а ще рідше продукуюча база матеріально не зазнає змін), дозволяє виділити власне лексичні способи (словоскладання, конверсія).

Перетворення словоскладання на головний спосіб словотвору можна певною мірою пов’язувати з аналітизмом англійської мови, але більш за все – із прагненням до мовної економії, із семантичною

емкістю композитів. Невипадково, що цей спосіб починає посідати головне місце в багатьох мовах [3, 45]. При словоскладанні відбувається часткове повернення до вже відомого, старого знання, яке відтворює наявне в мові слово і на базі якого утворюється нова складна одиниця [4, 52; 5, 42].

Словоскладанням є процес сполучення лексичних основ. Найбільш продуктивним шляхом метаморфізму є сполучення основ іменників (модель N+N), так званий “номінативний біном” [6, 28]. Деякі лінгвісти вважають, що кожне сполучення N+N повинно трактуватися як складне слово, оскільки “будь-яка послідовність двох іменників у загальному відмінку не може являти собою синтаксичної послідовності, тобто словосполучення, тому за принципом *tertium non datur* повинна розглядатися як складне слово” [7, 71].

Аналітизм англійської мови, як слушно зазначає Ю. Жлуктенко, створює необхідні умови для стягнення лексем в єдині складні, але цільні номінеми [8, 93], можливості для утворення складних слів від словосполучень (інтеграція словосполучень), особливо за схемою N+N без будь-яких морфологічних змін шляхом “метаморфізму” [9, 3]. Складні слова цього типу в певною мірою відбивають і тенденцію сучасної англійської мови до номіналізації, про яку пише, наприклад, професор О.М. Старикова [10, 245].

Так, складне слово **coffee-spitter**, яке означає що-небудь обурливе, вражаюче (особливо газетний заголовок або стаття) утворилось шляхом сполучення іменників (модель N+N)

But the full-color photo accompanying the piece was a little bit of a coffee-spitter, since even though it was a long-distance shot, it clearly contained multiple vaginas. (New York Observer, February 17, 2003)

За цією ж моделлю були утворені і такі словосполучення як: **ape diet**, **toy food**, **salad dodger**, **marzipan layer**, **heirloom pork**. Так, неологізм **ape diet** означає вегетаріанську дієту, яка базується на вживанні протеїну сої, розчинного волокна, горіхів і листових зелених овочів.

The ape diet, heavy in whole grains, nuts, soy and fruits and vegetables, is also cheaper than medicine, has fewer side effects and, if properly prepared, tastes a heck of a lot better. (Salt Lake Tribune, July 26, 2003)

Новим словом **toy food** називається страва, що містить необхідну, вже перемішану кількість усіх компонентів та вимагає мінімального часу для приготування.

Composing a dinner mix with toy foods from the whole world illustrate [sic] a creative aspect of the cosmopolitan culture. (Presswire, March 4, 2003)

Людина, що важить більше норми; людина, яка уникає здорової їжі, позначається словом **salad dodger**.

So, food is a national comforter. Famously too, though the Scots are a nation of salad dodgers. (The Guardian (London), August 20, 2003)

Слово **salad dodger** було утворено також шляхом словоскладання за моделлю $n + n \rightarrow N$, але поряд із вживанням “повної форми” є можливим вживання акронімічного варіанта цього новотвору – SD. Для позначення поняття, що означає рівень менеджерів та іншого старшого керівного персоналу аж до найвищого рівня директорів або партнерів (у бізнесі або професійній фірмі), утворилась нова лексична одиниця **marzipan layer**.

Cranfield is looking at what is known as the "marzipan layer" of talented people just below board level, whom Higgs argues should be encouraged to gain nonexecutive experience on noncompetitor boards. (Business Day (South Africa), November 4, 2003)

Нова лексична одиниця **heirloom pork** означає м'ясо свині, досить рідкісної породи, яка утримувалась в екологічно сприятливих умовах.

Tender roasted Berkshire heirloom pork was paired with dried cherries, smoked pecans and white bean ragout. (San Francisco Chronicle, April 30, 2003)

Наступною продуктивною моделлю словоскладання є модель, за якою для створення нової (третьої) одиниці складаються прикметник та іменник $a + n \rightarrow N$.

Прикладом нових лексичних одиниць, що утворились за цією моделлю, є слова **chewable liquor** та **silent hunger**.

Напій, що можна жувати завдяки великому вмісту желатину, позначається неологізмом **chewable liquor**.

All along, men were enjoying sips of liquor poured in suitable jars. Now, a South Korean brewer has come out with "chewable liquor". (Business Line, February 13, 2003)

Слово **silent hunger** позначає голод, викликаний екстремальною бідністю (на відміну від голоду, що виник за вини природних або штучних умов). Синонімом можна вважати слово **hidden hunger**.

It looks as if agricultural scientists have suddenly woken up to the lingering crisis on the nutritional front and are desperately looking for technological remedies to fight the scourge of mankind — silent hunger. (Business Line, February 12, 2003)

Наступний спосіб словотвору, що розглядається, – конверсія. Оскільки мотивуючою основою при конверсії є слово, цей спосіб словотворення ми також відносимо до лексичних. Конверсія – це “єдиний засіб словотвору, коли нове слово створюється без кількісного змінення основної форми вихідного слова і без застосування будь-яких лінійних словотворчих засобів” [11, 92]. В англійській мові конверсія представлена наступними загальними моделями: N>V, V>N, A>V, A>N, Int. (interjection) >V. Хоча перехід з однієї частини мови в іншу безсумнівно пов’язаний із можливостями синтаксичного варіювання слова, й останнє служить відправною точкою і основою першого, це принципово різні явища і їх треба розмежувати: у першому випадку дійсно виникає нова словникова одиниця, а в другому - цього ще не відбувається [12, 10]. При визначенні напряму похідності в конверсійних парах, зокрема в моделі N>V мають значення семантичні, а іноді лише логічні критерії. Тут доречно згадати вислів А.І.Смирницького: “Слова, що співставляються за конверсією, пов’язані внутрішньою семантикою й морфологічно не розрізняються як основне та похідне, тобто вони мають однакові основи і тільки певна диференціація їхньої семантичної структури може вказувати на основне слово та його похідне.” [13, 24].

Так, лексична інновація **cocktailian**, що означає людину, яка є експертом у створенні коктейлів; головного бармена, була утворена за моделлю A>N. *"Professor" Jerry Thomas, that is, hero to all cocktail historians, aspiring bar stars and other assorted "cocktailians" (a term coined, as far as we know, by spirit and cocktail writer Gary Regan.* (Cheers, April 1, 2003)

Під *синтаксичними*, ми розуміємо способи словотвору, продукуючою базою для яких виступають словосполучення або речення. Одним із найпоширеніших синтаксичних способів словотворення можна вважати телескопію. Створення телескопних номінацій можна вважати “одним з проявів закону економії мовних засобів, принципу найменшого зусилля” [14, 38]. Телескопія (контамінація) є одним із відносно молодих прийомів словотворення, що набув широкого розповсюдження у ХХ сторіччі [15, 332]. Під контамінацією, слідом за О.С.Ахмановою, ми розуміємо взаємодію мовних одиниць, які стикаються в асоціативному, або синтагматичному ряді, що призводить до їх семантичної або формальної зміни, або утворення нової (третьої) мовної одиниці [16, 206].

Розвиток телескопійного словотворення, вважає О.Г.Ревзіна, значною мірою пояснюється саме “прагненням поповнювати суфіксальний набір мови” [17, 139-140]. Дослідники телескопії відзначають її розповсюдження в багатьох європейських мовах і вважають, що вона перетворюється в цих мовах у словотворчу універсалью за рахунок “тенденції до універсалізації і раціоналізації”. Як відомо, телескопні інновації можуть утворюватися за такими моделями (класифікація частково запозичена в Заботкіної В.І. та Клименко О.Л. [14, 38-39; 18, 20]):

1. Міжслівне накладення фонем на межі двох слів, при якому в неологізмі виділяється спільний для обох компонентів склад (ab + cd > ab/cd) можна вважати найбільш продуктивним типом.

За такою моделлю, на базі двох слів global та obesity виник неологізм **globesity**, що означає всесвітню епідемію ожиріння.

A woman frowning at her bathroom scale in St. Louis, a man whose pants are suddenly too tight in Jakarta, and a roly-poly child playing under a tree in Cairo all are part of a 1.1 billion-person trend called "globesity." (San Jose Mercury News, June 3, 2003)

За цією ж моделлю утворився і такий телескопізм, як **nicotini**, що означає мартіні, яке містить нікотин. *Forget the cosmopolitan. Set aside the mojito. A new drink has emerged on trendy Las Olas Boulevard since restaurants were forced to ban smoking — the nicotini.*

Call it a liquid cigarette because this drink comes complete with the nicotine rush and tobacco aftertaste. (Orlando Sentinel, August 31, 2003)

Лексична інновація **tomacco** позначає гібрид, створений шляхом поєднання зеленої порості томату та коренів тютюну.

The tomacco even bore fruit, although Baur said he believes it's poisonous because it likely contains a lethal amount of nicotine.

(Wired News, November 7, 2003)

2. Часткові слова – злитки, тобто ті одиниці, у яких зливаються один скорочений елемент й повна форма другого елемента. Цей тип має два різновиди:

- а) Сполучення початкового фрагмента першого слова з цілим другим словом ($ab + cd > acd$).
- б) Сполучення цілого першого слова з кінцевим фрагментом другого слова ($ab + cd > abd$).
- в) Сполучення першого слова з початковим фрагментом другого слова ($ab + cd > abc$).

3. *Повні телескопійні слова*, у яких скорочуються обидва елементи. Вони також розпадаються на дві підгрупи:

- а) Сполучення початкового фрагмента першого слова з кінцевим фрагментом другого слова ($ab + cd > ad$)
- б) Скорочення фінальних компонентів обох слів ($ab + cd > ac$).

За такою моделлю утворилось нове слово **alcopop**. При цьому відбулось скорочення фінальних компонентів таких лексичних одиниць, як alcohol та popular.

Сік, лимонад чи інші напої із невеликим вмістом алкоголю.

In comparison alcopop sales, which specifically target younger drinkers, have almost doubled in the last few years.

(The Mirror, May 8, 2003)

4. *Змішані телескопійні слова*. Слово або його частина переміщуються в середині другого слова ($ab + cd > acbd$).

Але, незважаючи на досить “стійкий” набір моделей, за якими утворюються телескопізми, вдалось виявити і нову модель, за якою утворилась нова телескопна одиниця - **turducken**. Відмінною рисою цього неологізму є те, що в конкретному випадку має місце явище “складної телескопії”, при якій не два, а три слова (*turkey, duck, hen*) виступають “базою” для утворення нової (четвертої) одиниці. Спираючись на це, можна вивести модель, за якою було утворено це слово ($ab + cd + ef > a/cd/f$), де ab – компоненти першого слова; cd – компоненти другого слова; ef – компоненти третього слова, а $a/cd/f$ – форма четвертого (нового) слова, де сполучаються початковий компонент першого слова, повна форма другого слова, та фінальний компонент третього слова.

Цей телескопізм позначає індичку, фаршировану качкою, яка є фаршированою курчам (без кісточок).
Opinions about our holiday **turducken** feast broke down along largely gender lines.
(Spokesman Review (Spokane, WA), January 4, 2003)

Останнім часом набуває своєї активності такий спосіб словотворення, як *акронімія*, при якій відбувається скорочення словосполучення, фрази або виразу, шляхом відділення перших букв кожного слова і подальшого їх злиття. Акронім – це складноскорочене слово, що збігається за графічним і, у більшості випадків, за фонетичним виглядом із звичним словом, як правило, корінним (root word). Оскільки мотивуючою основою при акронімії виступає фраза, то акронімію відносять до фразеологічних способів словотворення.

У цьому випадку акронім **MVVD** *adj.* утворився із виразу Male Vertical Volume Drinker за аналогією до створеного раніше Mass Volume Vertical Drinker, і означає людину, яка поглинає надмірну кількість алкоголю і при цьому весь час стоїть на ногах.

A new expression is coming into vogue in London — Male Vertical Volume Drinkers (MVVD). It seems these people do not take seats, be it in posh bars or popular pubs, but drink straight from the bottle, standing.
(Business Line, February 13, 2003)

Ще одним прикладом може слугувати акронім **PGST** - постійне глобальне літо (здатність купити в магазині плоди та овочі, що вирощуються в різних частинах світу та в різні періоди року; здатність роздрібних торговців запропонувати цю продукцію або протягом усього року, або протягом більш тривалих періодів, ніж ті періоди, у які традиційно цей товар є доступним покупцеві).

PGST (permanent global summertime) is where the sun always shines, wrote Hugh Fearnley Whittingstall in G2. But nothing tastes like fruit eaten on the day it was picked.
(BBC News, May 16, 2003).

Іншим, досить поширеним способом словотворення, виступає афіксація. Цей спосіб є морфологічним, а морфологічними, на наш погляд є ті способи, при яких в ролі мотивуючої основи виступає морфема (префікс, корінь, суфікс, постфікс, флексія), а також будь-які їх комбінації.

Нове слово **unturkey** позначає вегетаріанську заміну індички (блюдо, що було зроблене у вигляді звичайної індички, але виключно з інгредієнтів рослинного походження, таких як пшениця, соя, і т. і.

*One of Open Harvest Natural Foods Cooperative Grocery's biggest sellers for Thanksgiving this year is a turkey substitute called **Unturkey**. This bird-friendly holiday entree is a mixture of soy and wheat.*
(Daily Nebraskan, November 25, 2003)

Неологізм утворився шляхом додання до слова **turkey** префіксу **un-**, тобто шляхом префіксації.

Але будь-яка класифікація має, як правило, окрім "чистих" одиниць, ще і проміжні, „подвійні”. Не є виключенням й рівнева організація способів словотворення. Так, при встановленні “вертикальної ієрархії” не можна ігнорувати перехідні, змішані і периферійні явища. Слід також розрізняти „комбіновані” та “міжривневі” форми. При „комбінованих” слово бере участь у двох словотворчих процесах, що відносяться до одного типу, наприклад, словоскладання та конверсія. У ролі мотивуючої основи обох способів виступає слово, тобто вони обидва відносяться до лексичних способів словотворення.

Так, лексична інновація **extreme beer (extreme-beer)**, що позначає дуже дороге пиво довготривалої витримки, з екзотичним ароматом або дуже високим спиртним вмістом, - була утворена шляхом словоскладання (лексичний спосіб словотвору). У супровід цьому, за конверсією було утворено **extreme beer adj.** (лексичний спосіб словотвору). *"It Ages Well, Goes With a Good Cigar And Is Kept in Cellars — It's Called Extreme Beer.*

(The Wall Street Journal, April 29, 2003)

До “міжривневих” відносяться лексичні інновації, які беруть участь у двох словотворчих процесах, що відносяться до різних типів словотворення (тобто способів, у яких не збігається мотивуюча основа), наприклад, телескопія та конверсія. Прикладом цього може слугувати нове слово **pescetarian** - людина, яка поєднує вегетаріанську їжу із вживанням риби.

Just ask Lateefah Viley, who cooks for her two younger brothers and a sister. Viley is a pescetarian — a vegetarian who eats fish. All three siblings are committed meat lovers, but one won't eat pork; another eats beef but no chicken.

(The Associated Press, September 9, 2003)

Ця лексична інновація утворилась шляхом телескопії за моделлю (ab + cd > ab/cd). Матеріалом для створення цього слова слугували такі лексичні одиниці, як *pisces* (що перекладається з лат. як риба) and *vegetarian*.

Також існують і інші види написання цього слова (**pescevegetarian, piscetarian**).

Однак телескопія не є єдиним способом словотвору, за яким було утворено цю нову лексичну одиницю, у цьому випадку також відбувається і конверсійне перетворення (лексичний спосіб словотворення) за моделлю A>N. Так, на прикладі цього неологізму можна продемонструвати взаємодію синтаксичного та лексичного рівнів мовної системи.

Словотворчим формантом при **еліпсі** також є одиниця семантичного рівня (речення, словосполучення). Еліпс, таким чином, означає, що разом із скороченням словосполучення, - його конденсацією в одному слові відбувається і семантична конденсація: значення словосполучення концентрується в одній лексемі. Еліпс, як відомо, у багатьох випадках призводить до перетворення однієї частини мови в іншу, особливо до субстантивзації прикметників. Зустрічаються і приклади еліптичних скорочень, «семантичних стягнень» [19; 28] не тільки бікомпонентних, але і полікомпонентних словосполучень, а також речень.

Так, нове слово **farm to fork**, що означає відношення до ланцюжка людської праці - від вирощування до вживання готової продукції, являє собою еліптичне скорочення фрази *from the farm to the fork*. Мотивуючою основою при еліпсі виступає фраза, тобто він може бути віднесений до фразеологічних способів словотворення.

That will demand "farm to fork" traceability that US officials say will cost exporters too much to implement. (Christian Science Monitor (Boston, MA), July 3, 2003)

Але, від слова **farm to fork - adj.** утворився **farm to fork- n.**, що являє собою процес субстантивзації, при якому відбувається перетворення прикметників в іменники. Досить часто субстантивзації надають визначення продуктивного різновиду конверсії. Цей процес відрізняється своїм механізмом від “класичної” конверсії, оскільки він пов'язаний із перетворенням синтаксичних одиниць (словосполучень). При субстантивзації також може відбуватись вилучення одного з компонентів фрази. Даний процес, безперечно, може бути зарахований до розряду семантичних, оскільки основою в даному випадку виступає словосполучення (речення). При цьому слід згадати явище «семантичної абсорбції» як однієї з визначних характеристик даного процесу. На наш погляд, «семантичну абсорбцію» можна пов'язати з тим положенням, що слово “несе в собі смислову енергію того цілого, куди це слово входить поряд з іншими словами” [20; 39].

Наше дослідження підтверджує той факт, що найактивнішими у створенні лексичних інновацій виявляються лексичні способи (зокрема словоскладання та конверсія) та синтаксичні (телескопія). "Популярність" телескопії обумовлена, перш за все, прагненням носіїв мови до вираження думки, якою б

складною вона не була, у межах одного слова (це, до речі, пояснює і продуктивність словоскладання в сучасній англійській мові), а також прагненням комунікантів до економії мовних засобів у процесі універбації складних понять.

Із матеріалу, що був приведений вище, можна зробити висновки про те, що способи словотворення, зокрема телескопія, продовжує поповнюватися новими словотворчими моделями: $(ab + cd + ef > a/cd/f)$. У зв'язку з тим, що нові лексичні інновації мають потенційну можливість виступити базою для подальшого словотворення, буде існувати і тенденція до збільшення частки нових одиниць, що являються “продуктом” подвійного (можливо і потрійного) словотворення.

На меті подальшого дослідження є проблема опису взаємозв'язків між різними способами словотворення на прикладі нових лексичних одиниць англійської мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зацний Ю.А. Неологізми англійської мови 80-90 років ХХ століття. – Запоріжжя: РА „Тандем-У”, 1997.- 396 с.
2. Улуханов И.С. Узуальные и окказиональные единицы словообразовательной системы // Вопросы языкознания.- 1984.- N1.- С. 44-54.
3. Науменко А.М. Варіативність національної специфіки мови // Нові підходи до вивчення й викладання філології у вищій школі.- К.: ІСДО, 1994.- С. 40-46.
4. Бондарчук Г.Г. Проблемы языковой категоризации (лингвистический анализ названий одежды за последние 50 лет) // Когнитивные аспекты языковой категоризации: Сб. науч. тр. / Отв. ред. Л.А.Манерко. – Рязань, 2000. – С. 51-56.
5. Крайняк Л.М. Композити з першим дієслівним компонентом у сучасній англійській мові: семантико-когнітивний аспект: Дис... канд. філол. наук: 10.02.04.– К., 2001. - 246 с.
6. Супрун А.Е. О роли противоречий в развитии языка // Методологические проблемы языкознания.- К.: Наукова думка, 1988.- С.128-139.
7. Мартине А. Структурные вариации в языке // Новое в лингвистике.- Вып.IV.- М., 1965.- 590 с.
8. Жлуктенко Ю.А. США – “Плавильный котел” американизации, мифы о языковом плюрализме и реальность // Межъязыковые отношения и языковая политика.- К.: Наукова думка, 1988.- С.36-59.
9. Карлинский А.Е. Понятие языковой общности и речевой нормы в связи с проблемой двуязычия // Мови європейського культурного ареалу: розвиток взаємодії. - К.: Довіра, 1995. - С.111-122.
10. Старикова О.М. Про міжмовну кореляцію англійських номінативних речень // Мови європейського культурного ареалу: розвиток і взаємодія. – К.: Довіра, 1995. - С. 245-255.
11. Бортничук Е.Н., Василенко И.В., Пастушенко Л.П. Словообразование в современном английском языке. - К.: Вища школа, 1988. - 261с.
12. Никитин М.В. Некоторые вопросы теории словообразования и определение конверсии // Уч. записки Владимирского гос. пед. ин-та – М.: Иностранные языки, 1966.- Вып.1.- С. 56.
13. Смирницкий А.И. Так называемая конверсия и чередование звуков в английском языке.- И Я Ш, 1958, №5.- С.24.
14. Заботкина В.И. Новая лексика современного английского языка: Уч. пособие для институтов и факультетов иностранных языков. – М.: Высшая школа, 1989. - 126С.
15. Омельченко Л.Ф. Английская композита: структура и семантика: Дис... д-ра філол. наук: 10.02.04.- К., 1989.- 498 с.
16. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов.- М.: Советская энциклопедия, 1986. -576 с.
17. Ревзина О.Г. Структура словообразовательных полей в славянских языках.- М.: Изд. МГУ, 1969.- 154 с.
18. Клименко О.Л. Нестандартна лексика англійської мови та особливості її перекладання: Метод. посібник з порівняльної лексикології, стилістики та дисципліни за вибором для студентів факультету іноз. мові.- Запоріжжя, 2002.- 56С.
19. Карпіловська Є.А. Конструювання складних словотворчих одиниць. – К.: Наукова думка, 1990. – 156 с.
20. Лесков Л.В. Кризис футурологии и МБК-концепции // Вестник Московского университета. Серия 7. Философия. – 1996. - №2. – С. 34-48.

УДК 811. 161. 2'38: 070 (477. 64) "1930/ 1940"

МОВНОСТИЛІСТИЧНЕ ОФОРМЛЕННЯ КАТЕГОРІЇ ОБРАЗУ АВТОРА В ПОРТРЕТНОМУ НАРИСІ (НА МАТЕРІАЛІ ЗАПОРІЗЬКОЇ ПРЕСИ 30-40-х РР. ХХ СТ.)

Герман І.С., к. філол. н., ст. викладач

Запорізький державний університет

У статті досліджується лінгвостилістична специфіка вираження категорії образу автора в портретному нарисі часів тоталітарної журналістики.

Ключові слова: образ автора, жанр, газетна мова, портретний нарис, експресивність, метафора, тоталітарна журналістика.

Герман И.С. ЛИНГВОСТИЛИСТИЧЕСКОЕ ОФОРМЛЕНИЕ КАТЕГОРИИ ОБРАЗА АВТОРА В ПОРТРЕТНОМ ОЧЕРКЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ЗАПОРОЖСКОЙ ПРЕССЫ 30-40-х гг. ХХ в.) / Запорожский государственный университет, Украина

В статье исследуется лингвостиллистическая специфика выражения категории образа автора в портретном очерке периода тоталитарной журналистики.

Ключевые слова: образ автора, жанр, газетный язык, портретный очерк, экспрессивность, метафора, тоталитарная журналистика.

German I.S. LINGVISTIC AND STYLISTIC EXPRESSION OF THE CATEGORY OF THE IMAGE OF THE AUTHOR IN THE PORTRAIT FEATURE-STORY (IN THE PRESS OF ZAPORIZHZHYA OF THE 1930-1940) / Zaporizhzhya State University, Ukraine

The scholar considers the lingvistic and stilistic peculiarities of expressing the category of the image of the author in the portrait feature-story in the period of totalitarian journalism.

Key words: the image of the author, genre, newspaper language, portrait essey, expressiveness, metaphor, totalitarian journalism.

У сучасній пресолінгвістиці (ширше – стилістиці тексту) основна увага концентрується навколо понять “суб’єкт/виробник мовлення”, “авторське я”, “мовна особистість” (Ю.Караулов), “образ автора”. На думку більшості дослідників, саме ці категорії виступають не тільки показниками індивідуальної манери письма, а й тими головними параметрами мовленнєво-композиційної цілісності, що організують й визначають жанрово-стилістичну модель твору (В.Алексеев, М.Бахтін, Г.Конторчук, А.Мамалига, О.Почкай, В.Шкляр).

Разом із тим категорія автора – величина конкретно історична, яка визначає стиль не лише конкретних текстів, але й стиль епохи. Кожний час характеризується загальним, сукупним уявленням про автора, ідеальним його образом. Читач сприймає в образі автора не стільки реальну людину, скільки особу, яка виражає певні творчі й ідеологічні принципи, яка є носієм певної концепції (В.Виноградов, Г.Солганик).

Тому метою нашого дослідження є, по-перше, визначення “приватної” та “соціальної” граней (Г.Солганик) в узагальненому, конкретно-історичному типі автора, по-друге, аналіз впливу ідеологічного компонента в структурі названої категорії на мовностилістичне оформлення портретного нарису в запорізькій пресі 30-40-х рр. ХХ ст.

Специфічним за ступенем вираження мовленнєвої позиції автора в структурі художньо-публіцистичного тексту є такий жанровий різновид документальної групи, як “портретний” нарис, що набув особливого поширення на сторінках запорізької преси в 30-ті-40-ві рр. ХХ ст.

Від нарису “художнього” він відрізняється перш за все своєю “точною адресованістю”: якщо в першому різновиді жанру в переважній більшості діє умовний, вигаданий герой, то в портретному нарисі зображуються реальні постаті (у радянській публіцистиці перших повоєнних десятиліть “художньо відтворювались герої п’ятирічок” – таким було гасло більшовизації пролетарської літератури).

“Обравши реально існуючого героя, – зазначає В.Алексеев, – назвавши його справжнє ім’я, вказавши час і місце дії, автор не може ні на йоту відступити від фактів. Його творча фантазія працює перш за все в процесі відбору матеріалу (“добування смислу із фактів”), під час побудови композиції, асоціативного сюжету й т. д.” [1, 115-116].

Отже, документальна конкретика, компонування сюжетотворчих чинників (конкретних життєвих подій) у портретному нарисі вказують на “невидиму” для реципієнта авторську оцінку фактів.

Та не виключаємо, що в процесі аксіологічної обробки фактів, публіцист спирався не стільки на власну систему цінностей, скільки на політико-ідеологічні орієнтації тоталітарного суспільства – своєрідне “держзамовлення”. Тому зміст нарису часто зводився до відтворення лише “трудових подвигів” персонажа, а загальним тлом подій виступали механізовані знаряддя виробництва; людина зображувалася лише в соціальному, “колективному”, контексті. Звідси – відсутність психологічних

характеристик, а отже, й внутрішніх монологів та тропеїчної образності; натомість – переважання професійно-виробничої лексики (що в цілому суперечить нормам газетно-публіцистичного стилю) і статичність зображення.

Наведемо низку таких “нарисових портретів”: *“Олекса Анісімов скидає зовні на сталевий виливанець, що лежить навколо сталевитопного цеху. Зовні – це холодна, звичайна людина, яка відрізняється від другої людини високим зростом та “тюбтейкою”. Сталевий виливанець – не тільки фігуральний вираз. Олекса Анісімов такий же загартований, як і сталь. Його шлях подібний на процес витоплення сталі. Скрап з різною домішкою йде у піч відкільля виходить розтопленою сталлю... У виселку Ленінському, Новодеревенського району, Рязанської округи, Олекса Анісімов справді скидався на сировину. Залізниця, армія, завод “Електросталь” і зрештою сталетопний цех заводу перетворили Анісімова на загартованого більшовика, на ударника”* (Пролет. Дніпробуду, 1933, 21 січ.).

Поданий текст не позбавлений образності, метафора в ньому відіграє сюжетно-композиційну роль, пронизуючи всю текстову структуру. Автор вдався до досить незвичного метафоричного перенесення – людина уподібнюється неживим предметам – *сталевому виливанцю, сталі, сировині, скрапу з різними домішками*. А.Горбунов називає такий стилістичний прийом “комбінаторним прирощенням смислу”, коли зовнішня деталь, “проходячи через увесь твір, переломлюючи своє значення відносно різних фактів, набуває в кінці великого соціального звучання, перетворюється в смислове узагальнення” [2, 58].

Зрозуміло, що вживання професійно-виробничої лексики, основна функція якої – номінативна, а сфера побутування – вузькогалузєва, стирає стилістичний ефект висловлювання. Цікаво, що автор, змальовуючи портрет головного героя, не включає елементи суб’єктивної оцінності – позитивної чи негативної.

Такий же, професійно-виробничий, контекст й іншого “нарисового портрету”: *“На заході обрій вже з’єднується з рожевим промінням сонця. Гудки денної зміни давно прогули востаннє. А на збірному дворі ЦММ, поодаль від закоптілих цехів, від руху механізмів, біля паравозу №60 снують засмальцьовані слюсарі бригади Букреєва. Ніби не їм прогули гудки на шабаши... Гнучко ворухаються постаті в колесах, під казаном, зверху в топках паровозу. По забруднених обличчях сунуться дохтярні струмки. Ключі остаточно притискують підшипники, металеві накладки, твинти, гайки. Молотки вже легенько остаточно підкльовують нюти. Виблискують нюти, сребріють держала, горять ковпаки”* (Пролет. Дніпробуду, 1931, 19 черв.).

Цей нарисовий фрагмент містить численні професіоналізми (виділені нами графічно). Та використання професійно-виробничих та професійно-жаргонних лексем у текстовій структурі виправдане: вони створюють точний конкретно-предметний опис, виражають реальну лінгвальну практику дійових осіб. Саме ці лексичні елементи та синхронність розповіді (дієслова теперішнього часу) створюють “ефект присутності” автора на місці події.

Підкреслено соціальну позицію автора виражають й обов’язкові для портретного нарису 30-40-х рр. ХХ ст. зачини й кінцівки, що патетично прославляли пануючу ідеологію. Часто такі композиційні обрамлення ставали своєрідним (і чи не єдиним) експресивним центром, який організовував усю текстову структуру твору: *“Людина підбила підсумок. Уся країна дає ледве 0,15 мільйона тонн сталі. Це було 1921 року. Людина, що підбила цей підсумок – Ленін. Сталь – це основа машинобудівної промисловости. Сталь – це трактори, комбайни, автомобілі. Цю сталь творять люди – загартовані ленінізмом. Коли за 11 років від того дня, коли Ленін підрахував наші ресурси сталі, ми збільшили випуск цієї продукції більш як в 90 разів – це значить, що Ленінові заповіти ми виконуємо з честю... Ленінові заповіти претворюються на практичну дію. Сталь – це символ твердої волі, непохитности, непримерности. Цю сталь творять люди, яких загартувала партія Леніна”* (Пролет. Дніпробуду, 1933, 21 січ.).

Як бачимо, “лозунгова стихія” проникла й у художньо-публіцистичний текст. “Карбована” організація речень, що нагадують завершені формули імперативного характеру, створює значний лінгвопсихологічний ефект, викликаючи в реципієнта безальтернативні асоціації, закріплюючи в свідомості істинність будь-яких, навіть безглузких тез. Графічно виділені нами лозунги є метафоричними зворотами, та найбільшу експресію вносять у текст антропонім *Ленін*.

Наведемо ще один фрагмент портретного нарису під назвою “Світоч життя”, у якому композиційне обрамлення створює ідеологічну тональність усього твору: *“Буває так: йде перехожий, втомлений і знесилений, темної холодної ночі і раптом попереду заблисне, засяє яскраве світло. І серце людини враз сповниться теплом, кудись зникне втома, наче відсунуться геть темрява...”*

Багато років тому пережила такі хвилини Оксана Бутенко... Як затремтіло серденько малої Оксани, коли вона вперше почула ім’я “Ленін”!... І цей світлий Ленін раптом вмер... Лихо-лишенько! Як же тепер вона, Оксанка?... Учителька вислухала приголомшену тяжким лихом дівчинку, витягла з ящика столу газету і прочитала голосно, виразно клятву Сталіна біля труни Ілліча”; й кінцівка: “Це ж чудово

– *рапортувати про це саме сьогодні, в день, коли 68 років тому народився крацій лєнінський учєнь, мудріший із мудрих, перший вчитель і крацій друг народу – Йосиф Вісаріонович Сталін*” (Черв. Зап., 1947, 21 гр.).

Текстова ілюстрація, що становить невласне пряму мову, цікава своїм лінгвостилістичним оформленням, тропейною образністю, через які автор висловлює перш за все соціальну позицію – “лояльність до пануючого режиму”, – таке визначення дає Б.Потятиник [3].

Метафора відіграє тут сюжетно-композиційну роль: образна шаблонна формула *світоч життя є стрижнем усього матеріалу*, вона проникає в текстову структуру, скріплюючи достатньо різнопланові сюжетні частини – усе життя простої доярки радгоспу “Розівка” Оксани Бутенко осяяє *світлим* постатями Леніна й Сталіна.

Так, перший абзац нарису (умовно назвемо його “метафора-теза”) виступає образною паралеллю до основних фактів й утворює в реципієнта майже фізичне відчуття величі й значущості двох вождів. Цьому сприяють елементи суб’єктивної оцінності *заблисне, засяє яскравим світлом; серце... сповниться теплом, кудись зникне втома; кроки зробляться твердими, впевненими*. Стилістичний ефект метафоричної формули посилюється антитезою: протиставлення *темряви й світла*.

Антропоніми вождів виступають своєрідними “центрами тяжіння” всіх авторських образних оцінок (зрозуміло, однозначно позитивних). Візьмемо хоча б ампліфікацію епітетів, що характеризують постать Сталіна: *крацій лєнінський учєнь, мудріший із мудрих, перший вчитель і крацій друг народу*.

Цікаво, що невласне пряма мова допомагає авторові надати ідеологічній агітації особистісного забарвлення: вона виражається устами самої героїні (публіцист відтворює специфічні для персонажа мовні звороти (*Лихо-лишенько!... Як же тепер вона, Оксанка?*), інтонаційно наслідуює її мовлення), що невимусно робить її (агітацію) близькою соціуму.

Отже, обов’язковий суспільно-політичний контекст у нарисовому творі викреслював із його структури авторські психологічні характеристики й внутрішні монологи головного героя, що послаблює публіцистичний аспект, а отже, спрощує систему зображально-виражальних засобів мови.

На лінгвальному рівні присутність автора в нарисі виражалася й деталізованими описовими контекстами, що, як правило, містили певну суб’єктивну оцінку. У портретних нарисах 30-х рр. описові структури, що позначали минулий і теперішній плани якогось явища, часто оформлювались у вигляді антитези, створюючи виразний контраст зображення: “Іноді пригадувалося рідне містечко з похмурими будинками, що дивилися на світ підсліпкуватими віконцями. Вбогий сарай з дірявим дахом, що звався “театром”, синагога, де батько суботами просиджував цілі години. Її сіре юнацтво, що розквітало під впливом читання розрізаних номерів журналу “Нива” й зайозених романсів.

Поруч було інше життя. Містечко, в якому проживала переважно біднота, ремісники й хлібороби, майже цілковито ввійшло в велику сільськогосподарську артіль і будувало собі нове, світле, щасливе життя” (Черв. Зап., 1931, 1 лист.).

Розглянемо перший план зображення: засобами суб’єктивної (негативної) оцінності виступають конструкції з “описовими” епітетами *містечко з похмурими будинками, підсліпкуваті віконця, вбогий сарай, сіре юнацтво, зайозених романсів*. Виділені нами епітети є “модальнооцінними” [4, 56] лексемами, семантика яких уже містить певне стилістичне забарвлення.

Позбавлений конкретики другий план зображення, але “розмиті”, загальні модальнооцінні слова-епітети *нове, світле, щасливе* несуть позитивні авторські оцінки.

Роки Великої Вітчизняної війни внесли деякі короточасні зміни в структуру автора-нарисовця: послаблюється ідеологічна тональність текстів і перед нами постає виразна постать публіциста, яка бачить багатоманіття й красу довкілля, знаходить у ньому розраду й, головне, сприймає життя звичайної людини як цінне саме по собі, поза будь-якими контекстами.

Г.Солганик називає такий тип автора “людиною приватною”, яка “говорить від власного імені, має такі ж інтереси, як і його читачі, занурена в побут і не цурається земних потреб” [5, 77].

Зрозуміло, що в умовах тоталітарної журналістики особа публіциста не мала такої творчої свободи, але саме в 1943-1945-ті та перші повоєнні роки портретні нариси, нехай і нечисленні в місцевій пресі, пройняті особливою публіцистичністю й емоційністю. На зміну звичним ідеолого-патетичним зачинам приходять живописні замальовки, людина зображується в гармонії з природою; мовлення автора стає експресивнішим.

Розглянемо показовий у цьому відношенні фрагмент портретного нарису “Чабан”: “Сонце сідало за обрій. Червоне проміння полум’ям обгортало село. Густа курява, знята щойно пройденим обозом, затьмарювала захід і робила його темно-багряним. Гуркіт підвід, рев і тупіт худоби, вигуки: “Гей! Цоб! Но!” зливалися й проривалися в одному напрямі – на схід.

Круглолиций, смагливий, з чорними, як терен, очима юнак, що підганяв отару овець, раптом повернувся назад, зняв бриль і пильно вдивлявся в село, рідне село Гирсівку. Тільки тоді він, повільно йдучи за отарою, наближався до села, а зараз його шлях ліг в протилежну сторону, в далекий невідомий йому край.

- Прощай, рідно Гирсівко, прощай! – зашепотіли повні червоні, як гроно вишень, уста хлопця. – Та неуже ти, сонечко, навіки заходиш! Ні, не може бути! Ти ще засяєш над моєю Гирсівкою!

Чотирнадцятилітнього Івана Бойчева призначили відповідальним по евакуації овець вглиб країни. І Бойчев сміливо взяв на себе обов'язки вожака.

Рівні степи Приазов'я змінилися глибокими балками та крутими кам'янистими згір'ями Донецького кряжу з його високими синіми конусами біля шахт... Коли підходили до Дону, густі та рясні прибережні верби вже скидали свій пишний убор. Скоро і сніг звалився непроханим гостем. Дорога ускладнювалась... “ (Черв. Зап., 1945, 5 гр.).

Невласне пряма авторська мова цього фрагменту містить два описові плани: портретну характеристику та зображення місця подій. “Художність” описових структур носить конкретизований характер: автор, обираючи яскраву деталь, виводить лаконічний і довершений образ.

Так, портрет головного героя автор подає не звичною цілісною “вставкою” (одним абзацом/реченням), а ніби “розпорошуючи” окремі образні елементи зовнішності хлопця по всій текстовій тканині: *круглолиций, смагливий, з чорними, як терен, очима; повні червоні, як гроно вишень, уста хлопця* – це майже вся портретна характеристика, та влучність обраної деталі робить постать хлопця зримою в уяві аудиторії. Звичайно, ці імпліцитні форми виражають щиросердне ставлення автора до персонажа.

Додаткову психологічну характеристику героя несе внутрішній монолог, оформлений конструкціями з прямою мовою. Своєрідні інтонаційні контрасти – окличне речення – шепіт: *Прощай, рідно Гирсівко, прощай!* – *зашепотіли уста... хлопця* яскраво передають хвилюючий внутрішній стан персонажа.

Пейзажні замальовки створюють реальне тло зображення завдяки “зоровим” (*густа курява... робила захід темно-багряним*) і, найбільше, “звуковим” деталям: *“гуркіт підвід, рев і тупіт худоби, вигуки “Гей! Цоб! Но!”*

До цікавого стилістичного прийому вдається публіцист, описуючи час глибокої осені: *“густі та рясні прибережні верби вже скидали свій пишний убор. Скоро і сніг звалився непроханим гостем”*. Автор, прямо не називаючи пори року, завдяки таким метафоричним конструкціям викликає в читача цілий спектр образних асоціацій.

Ми навели уривок лише одного портретного нарису часів війни, але він показовий у плані внутрішньовидової, жанрово-стилістичної еволюції. Порівнюючи його з ідентичними нарисовими різновидами попередніх десятиліть, констатуємо розвиток образно-зображальної системи (тропеїчність мови), яскраво виражений ступінь психологізму (структурно-синтаксична організація тексту: внутрішні монологи, діапазон інтонаційних характеристик речень, деталізовані описи). Саме ці показники виступають імпліцитними формами мовленнєвої індивідуалізації й у сучасних портретних нарисах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев В.А. Русский советский очерк. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1980.- 119 с.
2. Горбунов А.П. Образные средства языка (по материалам “Правды” и “Известий”): Учебно-метод. пособие / Под ред. В.П.Вомперского. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1969. – 82 с.
3. Потятиник Б. Тоталітарна журналістика: Текст лекцій. – Львів: Ред-вид. відділ, 1991. – 80 с.
4. Солганик Г.Я. О новых аспектах изучения языка СМИ // Вестн. Моск. ун-та. - Сер. 10: Журналистика. – 2000. – № 3. – С. 31-39.
5. Солганик Г.Я. Автор как стилиобразующая категория публицистического текста // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 10. Журналистика. – 2001. – №3. – С. 74-84.

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ЕСХАТОЛОГІЧНОЇ ТРАДИЦІЇ

Горбач Н.В., к. філол. н., в.о. доцента, Нікітчина О.В., студент

Запорізький державний університет

Різножанрові твори давньої української літератури, що належать до літературної есхатологічної традиції, розглядаються в статті як свідчення її перманентних модифікацій, як синтез міфологічних уявлень, церковно-релігійних догматів з власне народними тлумаченнями християнських ідеалів.

Ключові слова: біблійний мотив, есхатологія, міфологічні уявлення, релігійний канон, фольклорна традиція.

Горбач Н.В., Нікітчина О.В. ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ ЭСХАТОЛОГИЧЕСКОЙ ТРАДИЦИИ / Запорожский государственный университет, Украина

Разножанровые произведения древней украинской литературы, принадлежащие литературной эсхатологической традиции, рассматриваются в статье как свидетельство ее перманентных модификаций, как синтез мифологических представлений, церковно-религиозных догматов с народными толкованиями христианских идеалов.

Ключевые слова: библийский мотив, эсхатология, мифологические представления, религиозный канон, фольклорная традиция.

Horbach N.V., Nikitcina O.V. THE WAYS OF FORMING ESCHATOLOGICAL TRADITION / Zaporizhzhya State University, Ukraine

The article presents the selected works of different genres of the ancient Ukrainian literature. These works belong to the literary eschatological tradition and can be seen as a prove of its constant modifications and as a mythological synthesis where the evangelical church and common interpretation are interfering for the Christendom beliefs of ecclesiastical dogmata's.

Key words: scriptural motive, eschatology, mythological concepts, religious canon, folklore tradition.

На сьогодні відсутні синтетичні праці з української літературної есхатології, оскільки її христоцентричний характер тривалий час гальмував або спрощував наукові дослідження. Але чи не найбільша заслуга у дослідженні історії редакцій, літературних впливів у творах цього жанру належить І.Франку [1,2]. Окремі аспекти ставали об'єктом аналізу у дослідженнях сучасних літературознавців, зокрема дослідженню часу та місця створення, історії редакцій, джерел, рецепції народних уявлень апокрифа „Хождение Богородиці по мукам” присвячені статті Ткаченко О.[3], Хачатурян В.[4]. Розгляд „Слово про збурення пекла” у контексті драматургії XVII-XVIII ст. подає Грицай М. у праці „Українська драматургія XVII-XVIII століття”[5]. Урахування ж кількоступеневості становлення есхатологічної тематики у творах давньої української літератури є важливим аспектом, що ілюструє складність цього історико-літературного явища. Тому предметом нашого дослідження стали твори есхатологічної тематичної групи, які синтезують різні культурно-релігійні і літературні чинники і свідчать про вихід давнього українського письменства поза національні культурні кордони та національний духовний ареал.

Складовою частиною будь-якої релігії є есхатологія (від грецького eshatos – останній, кінцевий) – вчення про кінцеву долю світу, потойбічне життя людини. Ці теми завжди були драматично загостреними для людини, тому хоч вони і модернізуються в різних історичних епохах, але сталими залишаються пов'язані з ними поняття про добро і зло, праведність і грішність, сенс життя, щастя та інші вічні проблеми людського буття. Ці найбільш універсальні цінності морального усвідомлення пронизують усю всесвітню історію людства, різні типи культур.

Теологічне розуміння кінцевих проблем буття зумовлюється існуванням канону – набору правил у сфері догматики, культу, що розглядаються церквою як закон, та сукупності книг Біблії, які вважаються богонатхненними і використовуються в богослужінні як Святе Письмо. Але рамки християнського канону виявилися затісними для вияву народно-релігійних поглядів наших предків, наслідком чого стала поява літературної есхатології – літературних творів, написаних під впливом вчення про кінцеву долю світу та людини в ньому.

Отримавши в Біблії схематичне окреслення, есхатологічні мотиви подорожі до потойбічного світу, воскресіння старозавітних праведників, були опрацьовані у творах давньої української літератури, що демонструють безперервність модифікацій літературної есхатологічної традиції. Так, першим твором, у якому розповідь про відвідання пекла Ісусом Христом була викладена у вигляді самостійного оповідання, стало „Никодимове євангеліє”, а точніше його друга частина „Зішестя Христа в ад”. На відміну від канонічних євангелій, цей твір, хоч і залишився поза межами Біблії, але ніколи і не заборонявся як деякі апокрифічні твори. Він в основних своїх положеннях відповідає канонічній традиції, хоч значно повніше і різнобічніше розкривав образ Ісуса Христа. Написаний ще в I-II століттях н.е., у Київській Русі він став відомим у XV столітті. Подорож до пекла в цьому творі здійснює сам Христос із метою звільнення праотця людей Адама, праведників та пророків, яким він хоче дарувати вічне життя. Його названо у творі Царем слави, якого бояться володар підземного світу Ад та його

поплічники. Пекло уявляється у творі як неприступна фортеця з мідними воротами та залізними замками. Зруйнування цієї твердині Ісусом Христом символізує перемогу життя над смертю, світла над п'тьмою.

Якщо в „Никодимовому євангелії” йдеться про звільнення старозавітних усопших і розвиваються натяки з Біблії про відвідання Христом пекла, то апокриф „Ходіння Богородиці по мукам”, що був перекладений із грецької мови у XII столітті, засвідчує розвиток цих мотивів. Так, до пекла направляється Богородиця у супроводі архангела Михаїла, щоб на власні очі побачити тих, хто очікує суду. Ісус Христос з'являється лише в картині самого суду, коли Богородиця звертається до нього з проханням помилувати грішників. Так, на відміну від першого твору, де дія відбувалася відразу по воскресінні Ісуса Христа, коли в пеклі знаходилися ще душі усіх померлих, у „Ходінні” потойбіччя населяють лише грішники. Їх провини співвідносяться з десятьма біблійними заповідями, а самі грішники групуються відповідно до своїх гріхів. Цей прийом виконував повчальне значення, оскільки мав показати покарання за певну провину і тим самим застерегти читачів від скоєння небоговгодних вчинків. Тут уже помітним стає вплив народного тлумачення як гріхів, так і розуміння ідеї Божого милосердя, оскільки в кінці твору Богородиці вдається схилити Ісуса Христа до помилування грішників.

„Никодимове євангеліє” зберігало свою популярність кілька століть, тому й не дивно, що під впливом його сюжету з'являлися твори різного часу написання та різних жанрів. Прикладом можна вважати поему XIII-XIV століття „Слово про Лазарево воскресіння” та драму XVII-XVIII століття „Слово про збурення пекла”. Ці твори засвідчують з одного боку христоцентричність давньої української літератури, а з іншого – розширення її релігійної тематики. Як бачимо з назви першого твору, головним його героєм є Лазар, завдяки воскресінню якого Ісус явив світові свою перемогу над смертю. Незаперечними є зв'язки поеми з „Никодимовим євангелієм” (про них говорив ще І.Франко [1]), але тут виступає уже значно ширше коло персонажів, яким до того ж даються хоч і лаконічні, але досить яскраві характеристики. Поема позбавлена виразного дидактичного спрямування, автор не намагається дати зразки поведінки для наслідування у щоденному житті, що, наприклад, бачимо в „Ходінні Богородиці по мукам”, він у високопоетичній формі викладає біблійну історію. Перед нами зразок художнього твору, написаного в традиціях дружинної поезії.

„Слово про збурення пекла” належить до так званих великодніх драм, але своєю художньою довершеністю перевищує усі відомі зразки творів цього жанру. Про популярність драми свідчать кілька списків, що, хоч і не в повному обсязі, дійшли до нашого часу. Невідомий автор надав своєму твору нового звучання, відійшовши від алегорично-моралізаторського характеру попередніх великодніх драм. Специфічною рисою твору стало і введення образу Христа у власній особі, а не алегоричне його трактування, як в інших драматичних творах. Новим було і те, що у творі відсутні алегоричні персонажі, що мали уособлювати людські чесноти або вади, і були обов'язковими за приписами єзуїтського театру. На думку М.Возняка [див.: 6, 181], популярність „Слова” пояснювалась близькою до народної мовою, подібністю сюжету з іншими творами великодньої тематики, його близькістю до козацького епосу. Твір справляє враження народного театру: за приземленим розвитком подій у підземному царстві проглядається характер суспільних стосунків, образ Ісуса Христа нагадує казкового визволителя, народного тлумачення набуває і образ пекла як в'язниці. У фольклорному дусі звучить і здравниця на честь перемоги Ісуса над Сатаною, що органічно вплітається в драматичну дію. „Слово про збурення пекла” звучить як своєрідна мрія народу про месію-рятівника, який перемиг володаря пекла, утвердивши вищість духовних засад людського існування.

Можна виділити такі основні шляхи формування есхатологічної тематики в давній українській літературі:

1) міфологія, яка містить початкові уявлення про життя, смерть, душу, потойбічне життя, інфернальних істот, що були зумовлені конкретно-історичним досвідом людини; 2) оскільки українська міфологія не збереглася і не зафіксована цілісно, то елементи давніх міфологічних уявлень наших пращурів про кінцеві питання людського буття і пов'язані з ними ритуальні дійства доносять до нас фольклорні твори – казки, легенди, обрядова поезія; 3) релігійна традиція, при формуванні якої християнством були значною мірою використані міфологічні уявлення народу; 4) літературні твори, у яких синтезовані міфологічні і релігійні поняття пропускаються крізь призму авторського бачення, що ґрунтується на моральних переконаннях народу, особливостях національного характеру, світовідчуття і світогляду.

Отже, запропонована нами структура формування есхатологічної тематики в українському письменстві дає змогу відтворити процес становлення низки естетичних, морально-етичних, художньо-мистецьких категорій і образів, які відбивають специфіку сприйняття й осмислення навколишнього світу людиною.

ЛІТЕРАТУРА

1. Франко І. Слово о Лазарево воскресеніи. Староруська поема на апокрифічні теми // Франко І. Збір. творів: У 50 т. – Т.32. – К.: Наукова думка, 1981. – С. 55-111.

2. Франко І. Слово про збурення пекла // Франко І. Збір. творів: У 50 т. – Т.37. – К.: Наукова думка, 1981. – С. 456-499.
3. Ткаченко О. Апокриф „Хождение Богородицы по мукам” у зв’язку з есхатологічними концепціями античності та середньовіччя // Пам’ять століть.- 2000.- №1.- С. 48-52.
4. Хачатурян В. Отражение народных представлений в апокрифе „Хождение Богородицы по мукам” // Вестник Московского университета.- Серия 9: Филология.- 1982.- №5.- С. 71-77.
5. Грицай М. Українська драматургія XVII-XVIII століття.- К.: Наукова думка, 1971.- С. 111-192.
6. Возняк М. Історія української літератури: У 2-х кн. – Кн. друга. – Львів: Світ, 1994. – 560 с.

УДК 811.161.1' 373.23: [070+976]

ПРАГМАТИКА ЭРГОНИМОВ В СОВРЕМЕННОЙ СПОРТИВНОЙ ПУБЛИЦИСТИКЕ

Драган Н.П., студент

Запорожский государственный университет

Рассматриваются эргонимы известных спортивных команд, обществ и спортивных организаций (официальная и неофициальная номинация) в публицистике.

Указываются способы и приёмы прагматического воздействия эргонимов на адресата в спортивной периодической печати.

Ключевые слова: прагматический потенциал, прагматическое воздействие, иллокутивная сила, эргонимы

Драган Н.П. ПРАГМАТИКА ЕРГОНІМІВ У СУЧАСНІЙ СПОРТИВНІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ / Запорізький державний університет, Україна.

Розглядаються ергоніми відомих спортивних команд, товариств та спортивних організацій (офіційна та неофіційна номінація) в публіцистиці.

Зазначаються засоби і заходи прагматичного впливу ергонімів у сучасній спортивній пресі.

Ключові слова: прагматичний потенціал, прагматичний вплив, іллокутивна сила, ергоніми.

Dragan N.P. PRAGMATICS OF PROPER NAMES IN MODERN SPORT-PRESS / Zaporizhzhya State University, Ukraine.

Present article considerates ergonames of famous sport teams and sports organisations in press.

Indicated manners and methodes of pragmatical influence ergonames in sports-press.

Key-words: pragmatic potential, pragmatic influence, illocution power, ergonames.

Прагматика изучает отношения между знаками (средствами коммуникации) и их пользователями (носителями языка); включает комплекс вопросов, связанных с адресантом и адресатом, их взаимодействием в коммуникации. Главным в прагмалингвистике является анализ речи человека во всей совокупности его свойств и качеств носителя современной культуры.

Ономастическая наука сегодня отличается поисками новых исследовательских аспектов, освоением белых пятен ономастического пространства, углублённым изучением старых классических её областей. Очевидно, что "важность того или иного раздела онимов можно оценивать с позиций их роли в жизни людей и их значении для науки"[1, 31], "все секторы ономастического пространства одинаково важны в практической деятельности людей, несмотря на различное распространение и назначение каждого" [1, 30]. Эргонимы как класс онимов возникли в процессе "особой деятельности человека: социальной легализации личности, присвоения названий различным организациям и отдельным группам людей с целью их выделения из состава прочих для облегчения коммуникации" [2, 30]. Эргонимия, как и любая лексика, "живо реагирует на все явления происходящие в окружающей человека среде, в результате чего имена оказываются невольными регистраторами событий, имевших место в общественной жизни" [3, 36]. Изучение эргонимов имеет не только познавательное, но и научное значение, проливая свет на культурно-историческую жизнь народа.

Эргонимы ещё не были в центре пристального внимания лингвистов, хотя многие проблемы, с ними связанные, нуждаются в обсуждении. В данной статье рассматривается лишь один тип эргонимов - названия спортивных команд и спортивных организаций на материале публицистических статей Всеукраинских спортивных газет "Команда", "Спорт-арена", "Весь спорт", спортивно-информационного еженедельника "Улица Спортивная", газеты "Спорт-Экспресс".

Настоящая статья ставит целью проанализировать некоторые способы и приёмы создания и подачи эргонимов в современной публицистике, их прагматические функции и направленность.

Эргонимия современной спортивной публицистики представлена широко и разнообразно как в официальной, так и в неофициальной сфере употребления. Наряду с широко известными эргонимами, функционируют и узколокальные.

Обширную группу спортивных эргонимов в официальном употреблении составляют однокомпонентные единицы, которые в абсолютном большинстве значений в современной периодике стремятся к экспрессивной нейтральности. *"Мотор": вызов принят* [К., 13.01.04, с.14], *"Игроки "Шахтёра" приобщились к компьютерам"* [ВС., 06.02.04, с.1], *"Локомотив" возвращает лидерство* [УС., № 41 (63), 22.10.02, с.4], *"Футболисты "Металлурга" свой первый матч с "Черноморцем" сыграли в минувшее воскресенье"* [УС., 18.11.03, с.4], *"Странная болезнь "Торпедо..."* [К., 23.01.04, с.3].

Отчётливая локальная маркированность присуща однокомпонентным эргонимам, представленным топонимами - а) астионимами: *"Киевляне увидят матчи своей любимой команды против "Витебска", "Бреста", "Гомеля", "Немана"* [ВС., 09.02.04, с.1], *"Интрига в противостоянии "Николаева" и "Одессы" наблюдалась только в первом матче"* [К., 10.12.03, с.15]; б) хоронимами городскими и административными: *"У хозяев комплекс "Оболони"* [К., 28.10.03, с.6]; в) потапонимами: *"Днепр" любит хорватов"* [К., 28.01.04, с.3]; г) оронимами: *"День победы для "Карпат"* [К., 12.11.03, с.5]. Топоним в составе спортивного эргонима приобретает две функции - дифференцирующую и адресную.

Каждому читателю приятно наблюдать, как на страницах газет разворачивается борьба за его, читательское, внимание и интерес. При этом главным оружием, как правило, становится газетный заголовок. Поэтому в заголовках публицисты используют эффективные стилистические приёмы и этим достигают точности смысла и броскости. Для достижения большей иллюкативной силы в заголовках журналисты вводят официальный эргоним в состав слова: *"Новогодняя сказка стала РЕАЛЬНОСТЬЮ"* (мадридский "Реал". - Н.Д.) [К., 27.12.02, с.1], *"Чужой ИНТЕРЕС"* (миланский "Интер". - Н.Д.) [К., 12.12.03, с.1], *"СОКОЛиный" налёт"* (хоккейная команда "Сокол". - Н.Д.) [К., 12.10.02, с.13]. Информативность и экспрессия заголовка достигается путём удачного сочетания эргонима и фразеологизма: *"Мотор" за бортом еврокубков"* [СА, 24.02.04, с.10], *"Локомотив" бежит "впереди паровоза"* [К., 3.09.02, с.10], *"Вердер" "на коне"* [УС., 02.03.04, с.4], *"Днепр" получает "по морде чайником"* [УС., 24.02.04, с.1].

Текстуальное окружение часто может оказывать на эргоним определённое воздействие, актуализируя его прагматический потенциал: *"У "Локомотива" (футбольная команда "Локомотив". - Н. Д.) новый машинист"* [К., 05.11.03, с.14], *"А я все дивлюся, де ж моя "Марусси" (греческая баскетбольная команда "Марусси". - Н.Д.)"* [ВС., 06.02.04, с.8], *"Сокол" залетит в чемпионат Белоруссии"* [ВС., 09.02.04, с.1], *"Неделя от "Марселя" (футбольная команда. - Н. Д.)"* [К., 19.02.04, с.1], *"Оба "Мотора" заглохли" (гандбольные клубы "Мотор - 1" и "Мотор - 2". - Н. Д.)"* [СА., 17.02.04, с.10].

Важнейшим конструктивным средством языка газеты является сочетание стандарта и экспрессии. И как нельзя лучше для реализации этого принципа подходят фразеологические обороты, "крылатые слова" и выражения. Они лаконичны, выразительны, образны, в обычной речи отличаются постоянством состава и значения, но в той или иной степени становятся привычными, поэтому журналисты пытаются вернуть фразеологизму образность, освежить его. Особенно эффективно используется приём обновления устойчивых сочетаний путём их трансформации или частичного изменения лексического состава при сохранении общего значения фразеологизма: а) частичная замена слов во фразеологизме: *"У "Динамо" нет плохой погоды?"* [К., 23.10.03, с.2], б) расширение фразеологизма: *"Светит ли "Звезде" место под солнцем?"* [ВС., 02.02.04., с.4].

Значительную группу спортивных эргонимов в сфере официальной номинации составляют двухкомпонентные единицы. *"Через год... появляется игравший за "Крылья Советов" донецчанин Олег Твердовский"* [К., 15.01.04, с.11], *"Голкипер "Салавата Юлаева" провёл в Москве "сухой" матч"* [К., 18.11.03, с.13], *"...не смогли обыграть на выезде "Львовскую политехнику"* [К., 10.12.03, с.15].

Допускается множество словообразовательных вариантов функционирования компонентов эргонима, среди которых необходимо выделить употребление отдельно взятого компонента как самостоятельной единицы. *"Филадельфия Флайерс" не проигрывает дома 11 матчей подряд"* [К., 27.11.04, с.13], *"Филадельфия" сильна и без Айверсона"* [К., 11.12.03, с.9], *"Если "Флайерс" не проигрывали дома в восьми матчах подряд, они выходили в финал Кубка Стэнли"* [К., 27.11.03, с.13].

Многие из существующих современных названий украинских спортивных команд несут информацию о принадлежности к определённому спонсору. Выделяются двухкомпонентные эргонимы, одним из компонентов которых является эргоним - собственное имя университета, института, предприятия, образованный в результате аббревиатурной универбации: *"Баскетболисты запорожского "Ферро - ЗНТУ" (Запорожский национальный технический университет. - Н.Д.) в очередных матчах*

национального первенства среди команд высшей лиги дважды уступили в Симферополе местному "Орлану" [УС, 18.11.03, с.1], "**Козачка-Залк**" (Запорожский алюминиевый комбинат. - Н.Д.) в гостях взяла верх над основным конкурентом" [К., 30.12.03, с.14]. Однако, преимущественно, активно функционирует в спортивных публикациях однокомпонентный вариант этих именовании: "**Падение Ферро**" продолжается" [УС, 18.11.03, с.1], "**К "Козачке"** возвращается уверенность" [К., 17.01.04, с.1], "**Залк**" - без пяти минут чемпион" [УС., № 38 (109), 28.10.03, с.3]. Данные именовании стилистически нейтральны, они подкреплены лишь известностью эргонима.

Широкий диапазон стилистических оттенков проявляют калькированные варианты официального именовании заокеанских команд. Включение таких имён-калек в заголовки несёт, помимо номинативной функции, характеризующую функцию и даёт возможность журналисту прагматически ориентировать читателя на содержание статьи: "**Сверкают "Молнии"**" (калькирование официального названия "Лайтинг". - Н.Д.) [К., 28.10.03, с.14], "**Игра "Лётчиков"**" (калька Флайерс". - Н.Д.) - фильм ужасов по Хичкоку" [СА., 16.01.04, с.11]. Примером обыгрывания уже содержащегося в эргониме некоторых команд "устрашающего" оттенка значения могут послужить заголовки с ярко выраженной пейоративной характеристикой: "**Дикари**" (калька "Уайлд". - Н.Д.) "**поужинали "Звёздами"**" [К., 19.11.02, с.11].

Весьма ёмким и универсальным выразительным средством является включение зоонимов в именовании спортивных коллективов. Каждое из названий родилось в рамках английского языка, многие из них приобрели широкую известность и распространение в спортивной среде не только своей страны, но и за её пределами. Журналисты активно используют как транслитерированный вариант названия команд, так и его именовании - кальку. Специфика использования зоонима в качестве компонента эргонима проявляется в его способности функционировать как отдельный компонент с ярко выраженной экспрессивностью значений. "**Пингвинов**" (калька "Пингвинз". - Н.Д.) **оципали**" [К., 12.10.02, с.11], "**...в состав "Пингвинз"**" (хоккейная команда "Питтсбург Пингвинз". - Н.Д.) **он вернётся только осенью**" [К., 11.12.03, с.9]. "**В минувший вторник было обнародовано имя нового генерального менеджера "Шаркс"**" ("Сан-Хосе Шаркс". - Н.Д.) [К., 15.05.03, с.13], "**У "Акул"**" (калька "Шаркс". - Н.Д.) **новый вожак**" [К., 15.05.03, с.13]. употребление только одного из компонентов (отдельно от других).

Функционирование трёхкомпонентных эргонимов в официальном употреблении в чистом виде - весьма редкое явление. Широко распространён в спортивных публикациях вариант употребления различных комбинаций частей или самостоятельно могут функционировать и отдельно взятые единицы: "**Торонто Мэйпл Лифс**" **выигрывает уже шестой матч подряд**" [К., 04.12.03, с.10], "**А вот у "Торонто", наоборот, похоже, пошла чёрная полоса...**" [К., 25.10.02, с.12], "**Капитан "Мэйпл Лифс"** **сделал счёт ничейным**" [ВС., 07. 02.04, с.6]. Часто "Мэйпл Лифс" заменяют калькой "Кленовые листья", в которой могут самостоятельно функционировать оба компонента: "**Как на качелях выступают в нынешнем сезоне хоккеисты "Кленовых Листьев"...**" [К., 4.12.03, с.10], "**Опали "Листья"**" [К., 25.11.02, с.12], "**Погоня "Кленовых"**" [К., 4.12.03, с.10].

Свойственная спортивной прессе тенденция к экономии средств выражения обнаруживается в создании более коротких по сравнению с исходными структурами синонимичных им номинаций. Среди универбизированных именовании команд выделяются аббревиатурные: а) "инициального" типа: "**В восьмом туре "под раздачу" попал и ЦСКА**" (Центральный спортивный клуб армии. - Н.Д.) [СА., 20.01.04, с.9], "**Поединки "ЗТР"**" (объединение "Запорожтрансформатор". - Н.Д.) **последних лет всегда таят круто замешанную интригу**" [УС., 10.02.04, с.7], и б) слоговые, состоящие из сочетания начальных частей слова: "**Первый контрольный матч "Кривбасса"**" (Криворожский бассейн. - Н.Д.) **в Турции не состоялся**" [К., 13.01.04, с.3].

Эргонимы спортивных общественных организации в подавляющем большинстве вариантов представлены инициальными аббревиатурами: "**Новые русские покоряют НХЛ**" (Национальная хоккейная Лига. - Н.Д.)" [К., 13.02.04, с.15], "**Президент УФГ**" (Украинская федерация гандбола. - Н.Д.) **о подготовке украинских гимнастов**" [К., 13.02.04, с.14], "**Дорога в НБА**" (Национальная баскетбольная Ассоциация. - Н.Д.) **не устлана розами**" [К., 30.01.04, с.11]. Крайне редко такие эргонимы функционируют в полном составе или в виде некоторых компонентов: "**Проблем как таковых нет, - поделился президент Украинской федерации гимнастики, олимпийский чемпион Игорь Коробчинский**" [К., 13.02.04, с.14], "**Всего же сначала чемпионата Национальная баскетбольная Ассоциация десять раз выбирала лауреатов**" [К., 30.01.04, с.11], "**Через год в Ассоциации станет шесть дивизионов**" [К., 21.11.03, с.12]. Эргонимы общественных спортивных организаций служат основой сообщения в публицистических материалах, выполняя коммуникативную функцию.

Стремление к оригинальности и дополнительной выразительности текста прослеживается в неофициальных формах употребления эргонимов: "**Горняки**" (донецкий "Шахтёр". - Н.Д.) **уходят в отрыв**" [УС., №44 (66). 12-18.11.02, с.1], "**Первые потери "Алюминициков"**" ("Козачка - Залк". - Н.Д.) [УС., №35, 7.10.03, с.3], "**Похоже, "Моряков"**" (одесский "Черноморец". - Н.Д.) **перепутали с "Днепром"**" [К., 30.01.04, с.4].

Обширный пласт неофициальных именовании апеллирует к известности колоративы клуба - форме игроков данной команды. *"Победу "гранатово-синим"* (мадридский "Реал". - Н.Д.) *принёс супергол "кудесника" Рональдиньо* [К., 10.02.04, с.10], *"Бело-чёрный дебют"* (туринский "Ювентус". - Н.Д.) [К., 13.11.03, с.4], *"В течение одной недели "бело-зелёные"* (бременский "Вердер". - Н.Д.) *дважды оказывались по ходу матча вдесятером...* [К., 10.02.04, с.9], *"Руководитель "красно-чёрных"* (римская "Рома". - Н.Д.) *заявил, что заинтересован в том, чтобы украинец навсегда остался в структуре клуба"* [К., 10.01.04, с.7].

Тенденция к употреблению имён-ярлыков, имён-кличек объясняется ярко выраженной экспрессивностью их значений. Индивидуальны по своему образованию неофициальные именовании, в основе которых лежит символика эмблемы клуба. Так, эмблему "Манчестер Юнайтед" украшает грозный красный дьявол, с которым болельщики часто ассоциируют игроков клуба, одетых в ярко-красную форму: *"Красные" зажигают "зелёный"?"* [К., 9.01.04, с.1], *"Рождество "Дьяволов"* [К., 30.12.03, с.10]. На эмблеме команды "Валенсия" "парит" летучая мышь, давшая футболистам одноимённое прозвище: *"Подрезанные крылья "летучих мышей"* [К., 21.12.02, с.10], *"Летучие мыши выше"* [СА., 13.01.04, с.6].

Наиболее интересной стороной неофициальных именовании является их способность вызывать у читателя те или иные ассоциации ещё до прочтения статьи. Именно поэтому журналисты стремятся их использовать в заголовках с целью воздействия на коммуникантов особыми приёмами языковой экспрессии. Текстуальное окружение оказывает на эргоним дополнительное стилистическое воздействие. *"Русский "поезд" встретят "пушки"* [К., 10.12.03, с.6] (российский "Локомотив" и английский "Арсенал"). *"Интер" попал под "поезд!"* [К., 23.10.03, с.1], "У **"Котов"** своя масленица. Команда, которая представляет город-побратим Донецка Бохум, в простонародье именуемая "Котами", обыграла "Баварию" впервые за 19 лет" [СА., 17.02.04, с.6]. Весьма эффективен для актуализации внутреннего смысла прозвища команды приём сочетания неофициального эргонима и фразеологизма: *"Паровоз"* ("Локомотив" - Н.Д.) *полетел под откос"* [К., 12.03.04, с.7], *"Красным Дьяволам"* ("Манчестер Юнайтед". - Н.Д.) *вновь "обломали рога"* [К., 16.03.04, с.9].

Специфика ассоциативных прозвищных именовании в спортивной прессе проявляется в их способности носить как глобальный, так и узколокальный характер. Неофициальное название футбольной команды "Вердер" - "Музыканты", т. к. "Вердер" - из Бремена, а Бремен традиционно ассоциируется со знаменитыми на весь мир Бременскими музыкантами. *"Музыкантам"* подпевают "Бавария" [К., 02.03.04, с.8]. Неофициальное название киевской "Оболони" - "Пивовары" - носит локальный характер, т.к. среди украинских болельщиков именно "Оболонь" ассоциируется с пивоварением. *"Споткнулись на "пивоварах"* [УС., № 37 (59), 24.09.02, с.2], *"Пивовары"* посмотрят "Самсунг" [К., 27.02.04, с.4].

Многочисленные вторичные образования, возникшие на базе эргонимов при их морфемном членении, являются ёмким и универсальным выразительным средством. Употребление именовании команд, образованных усечением основы эргонима, способствуют созданию доверительных отношений между журналистом и читателем: *"Новый идол "Юве"* ("Ювентус". - Н.Д.) [К., 13.11.03, с.6], *"Станет ли "Локо"* ("Локомотив". - Н.Д.) *неприступной крепостью?"* [С-Э., 5.12.02, с.3], *"Барса"* ("Барселона". - Н.Д.) *праздновать не будет"* [УС., № 44 (66), 12.11.02, с.7]. Наибольшая экспрессия достигается в случае удачного сочетания неофициального именовании эргонима и интересно обыгранного антропонима. Так, в заголовке *"Депору" не до САНТИментов"* [К., 28.10.03, с.10], усечённая форма названия команды "Депортиво" ("Депор") сочетается с обыгрыванием имени бомбардира Санти, способного сокрушить любые ворота.

Нарушение нормы общепринятого употребления эргонимов также является средством экспрессии. Использование деминутивной формы именовании вызывает у читателя положительную эмоциональную оценку: *"Судя по всему, в раздевалке главный тренер "Крылышек"* ("Крылья Советов". - Н.Д.) *Сергей Котов призывал своих подопечных отойти от привычных атакующих схем"* [СЭ., 01.10.02, с.6], *"Старушку"* ("Ювентус". - Н.Д.) *лучше не злить"* [К., 12.12.03, с.7], а пейоративной формы - негативную окраску: *"Хреновые Листья"* ("Кленовые листья" из Торонто. - Н.Д.) [К., 10.01.04, с.10].

Самобытный характер спортивных эргонимов - результат настоящего и прошлого нации, источник к пониманию её культуры. Это особенно ощутимо, когда само название остаётся неизменным на протяжении долгого времени и впитывает в себя эту историческую информацию. Многие команды за свою столетнюю историю имеют в копилке не одно и не два, а четыре или даже пять неофициальных именовании. Как только ни называют "Ювентус" - и просто по имени, и сокращённо "Юве", и по издавна приклеившемуся к клубу прозвищу Старой Синьорой, и по цветам - "бьянко-нери", что в переводе означает "бело-чёрные": *"Уверенная поступь "Старой синьоры"* [УС., № 44 (66), 12.11.02, с.5], *"Синьора из Турина"* [К., 13.11.03, с.1], *"Чёрно-белый мир чудес"* [К., 13.11.03, с.4], *"Старая Синьора" любит загадки"* [К., 13.13.03, с.9].

Прозвища африканских сборных - традиция давняя, не очень свойственная другим континентам, но крайне приятная для болельщиков и журналистов. Помимо создания новых образов, прозвища банально

помогают избежать повторов. Что характерно: большинство "народных" названий сборных Чёрного континента связаны с животными, что подчёркивает неразрывную связь африканцев с природой, существующую до сих пор: "...удачно играл вратарь *"Неукротимых Львов"* [СА., 06.02.04, с.6], *"Орлы"* отмечают круглую дату" [К., 28.02.04, с. 10], *"В эту птичью компанию затесались мароканцы, имеющие прозвище "Атласские львы"* [СА, 13.02.04, с.5]. Из общего ряда немного выпадают человеческие прозвища - египетские "Фараоны", тунисские "Воины Карфагена" и "Бафана - Бафана", что значит "Парни, Парни" из ЮАР. *"Фараоны" и "Бафана - Бафана" оказались лишними* [СА., 06.02.04, с.6], *"Поход "Воинов Карфагена"* [К., 17.02.04, с.12].

Таким образом, различные типы варьирования эргонимов в современной спортивной публицистике делают их очень ёмким и универсальным выразительным средством, способным прагматически воздействовать на коммуникантов особыми приёмами языковой экспрессии.

ЛИТЕРАТУРА

1. Теория и методика ономастических исследований / Под ред. А. Н. Неподкупного. - М.: Наука, 1986. - 250с.
2. Суперанская А., Подольская Н. Общая терминология. - М.: Наука, 1989. - 245с.
3. Суперанская А. Общая теория имени собственного. - М.: Наука, 1973. - 330с.
4. Солганик Г. Стилистика текста. - М.: Наука, 1997. - 250с.

СОКРАЩЕНИЯ

С-Э - "Спорт - Экспресс"

К - "Команда"

УС - "Улица Спортивная"

ВС - "Весь Спорт"

СА - "Спорт-арена"

УДК 801.3.1 (=83)

ИМПЛИЦИТНЫЕ СПОСОБЫ АКТУАЛИЗАЦИИ ПРАГМАТИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ОНИМОВ

Дука Л.И., к.филол.н., и.о. доцента

Запорожский государственный университет

Рассматриваются имплицитные способы актуализации прагматического потенциала онимов в широком и узком контекстах русского языка.

Ключевые слова: прагматический потенциал, имплицитность, коннотация, ассоциация, оним, антропоним, топоним.

Дука Л.І. ІМПЛІЦИТНІ СПОСОБИ АКТУАЛІЗАЦІЇ ПРАГМАТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОНІМІВ / Запорізький державний університет, Україна.

Розглядаються імпліцитні способи актуалізації прагматичного потенціалу онімів в широкому і вузькому контекстах російської мови.

Ключові слова: прагматичний потенціал, імпліцитність, конотація, асоціація, онім, антропонім, топонім.

Duka L.I. IMPLICATIONS OF PRAGMATIC POTENTIAL IN ONYMS / Zaporizhzhya State University, Ukraine.

The article is aimed to investigate the ways and mechanisms of pragmatic implications in onyms.

Key words: pragmatic potential, implication, connotation, association, onym, anthroponym, toponym.

Актуализация прагматического потенциала онимов осуществляется при помощи как эксплицитных, так и имплицитных способов, что составляет одну из особенностей текста. Проблема скрытых смыслов в высказывании и тексте неоднократно привлекала внимание лингвистов, литературоведов, философов, логиков. Тем не менее, вопрос, каким образом удастся выразить одно, говоря при этом совсем о другом,

до сих пор остается открытым. При этом образность выражения и присутствие подтекста являются неотъемлемыми признаками любого текста и ценятся не только в литературной, но и в разговорной речи, поэтому актуальность исследования данного феномена не вызывает сомнения.

О разнообразии научных подходов к данному явлению свидетельствует обилие терминов, употребляющих для обозначения того, что скрыто «между строк»: подтекст, затекст (литературоведение), инференция, импликация, пресуппозиция (логическая семантика), аллюзия, перифраз (стилистика), имплицитный смысл, импликатура, косвенное информирование, косвенный речевой акт (прагмалингвистика) и др.

Среди разных подходов к анализу «скрытых» смыслов четко прослеживаются логико-лингвистический [1], [2], [4], психолингвистический [5], [6] и собственно лингвистический [7], [8], которые в отдельных научных трудах пересекаются, хотя каждый из них характеризуется определенными особенностями в трактовке понятия имплицитности.

Так, в логико-лингвистических исследованиях, в частности в работе В.В. Багдасаряна [1], рассмотрение вопроса лингвистической скрытости тесно пересекается с решением собственно логических проблем. В связи с этим имплицитность определяют как нижний, скрытый слой содержания, то, что не имеет "словесного выражения, но осмысливается с опорой на эксплицитность, выражается и воспринимается с помощью эксплицитного, а также контекста и отдельных факторов" [1, 5 – 6].

Отдельные теоретические основания психолингвистического подхода раскрываются К. Долининым, который рассматривает подтекст, свойственный речевой деятельности человека вообще [5, 37]. Автор раскрывает основные параметры коммуникативно-прагматической ситуации, субъективный образ которой лежит в основе образования соответствующих пластов имплицитной информации [5, 38 – 40].

В центре внимания лингвистической прагматики (среди других классификационных групп) находятся прямые и не прямые (косвенные) речевые акты. Непрямые акты имеют место в результате своеобразной прагматической транспозиции. Так, вопросительные высказывания в своей первичной функции служат запросу информации, но они же и могут выражать констатацию (*Ты еще в Днепре?*), просьбу (*Ты не сможешь показать мне Кучмоград?*), приглашение (*Ты не хочешь сходить со мной на «Буржуя...»*) и т.п.

Непрямые акты, таким образом, содержат имплицитный смысл. Однако этот смысл содержится, как правило, не в онимах. Цель настоящей статьи – выявить имплицитные способы актуализации прагматического потенциала онимов в широком и узком контекстах.

Включаясь в более широкий контекст, онимы, как и любые другие знаки, должны удовлетворять требованиям, формулируемым в виде постулатов в рамках Принципа сотрудничества ради успеха в коммуникативном взаимодействии с тем, чтобы обеспечить достижение успеха в общении: постулат количества передаваемой информации, постулат релевантности, постулат качества и постулат способа передачи информации. Взаимодействие коммуникантов регулируется также рядом других коммуникативных принципов: Принцип вежливости, Принцип великодушия, Принцип иронии и т.д. Смыслы, которые связываются с указанными постулатами, остаются невыраженными, поэтому их именуют коммуникативными импликатурами.

Имплицитные способы формируют и актуализируют прагматический потенциал онимов благодаря сложному взаимодействию лингвистических и экстралингвистических факторов. К экстралингвистическим факторам следует отнести своеобразность отношений в системе «Язык - Сознание - Подсознание», семиотическую специфику языковой коммуникации и особенности типичного и нетипичного употребления онимов как элементов такой коммуникации.

Обилие коннотаций, сопровождающих онимы-персоналии, обуславливает элиминацию самих знаков при экспликации коннотативного смысла: ср., "*Социализм был разработан К. Марксом и воплощен в России В.И. Лениным*" и "*Соціалізм як доктрина... розроблений одним інтелектуалом, німецьким євреєм... Згодом цю... рослину пересадив... один атор брошурок, російський революціонер*" [3].

Семиотическая специфика собственных имен обуславливает особое функционирование онимов как средств речевого воздействия. Так, прозвища всегда даются по наблюдению за особыми психологическими чертами человека или определенными его качествами: *Штирлиц*, *Плюшкин*, *Молчалина*, *Гардероб*, *Котик*, *Мышка* и т.д. Они имеют более тесную связь с действительностью, чем онимы других видов, в них уже существует связь формы и содержания. Но пока не установлена связь между объектом и онимом в нашем сознании, мы воспринимаем только генерализованные качества объекта.

Прагматический потенциал имплицитного прозвища часто реализуется уже в узком контексте: *Наши Штирлиц смекалисто заставил Плюшкина, чтобы он выплатил зарплату* (устн. разговорн. речь). В данном высказывании функционируют прозвища *Штирлиц*, (которое дано жителю с. Новопетровки

Бердянського району Запорізької області Поставу Івану Павловичу за його хитрість, смекалість і сообразительність) і *Плюшкин* (якотре дано фермеру цього ж села Коростылеву Василю Сергеевичу за його жадність і страсть к накопительству). В даних антропонімах імпліцитність прозвіщ реалізуєт свій потенціал путем отсылки к широкому соціальному контексту.

В письмєнной речі прозвіща употребляються гораздо режє, чєм в усній, так як спонтанна речь способна выразити любую черту человека ярче и выразительнее. Ведь человек получает дополнительное имя, которое во многих речевых ситуациях становится основным его именем. Кроме того, в прозвищах заложены не только імпліцитні характеристики іменуємого, но и называющего. Например, прозвіща *Космонавт*, *Термоядерная*, *Бронепоезд* и др. свидетельствуют о том, что их создатели жили в XX веке; *Геракл*, *Манилов* и т.п. - что создатели начитаны и более или менее образованы; *Виолончель*, *Скрипичный Ключ*, *Мелодия* - что они имеют какое-то отношение или какие-то познания в области музыкального искусства и т.п.

Імпліцитно актуалізується асоціативний компонент, який не возникает, а лишь проявляется в особых ситуациях, когда говорящий эмоционально оценивает и лингвистически осмысляет имя. В текстах художественных произведений часто представлены ситуации, когда персонаж оценивает ту или иную номинацию. Вербализованная оценка асоціативного поля выполняет художественную функцию, т.к. характеризует персонажи произведений и акцентирует некоторые аспекты их взаимоотношений. Так, в пьесе В. Розова звучат слова домработницы Вари: «Я на завод пойду работать. Там меня **Варей** звали. А вы придумали - **Вава**. Все равно как собаки лают: ва-ва» (В. Розов. Вечно живые). Способ именованія в данном случае приобретает идеологическую значимость благодаря асоціативному полю, которое формируется вокруг каждого личного имени: *Варя* связывается в сознании говорящей с честной трудовой жизнью, *Вава* - с мещанским существованием эгоистически изнеженной дамы. При этом также экспліцирується індивідуальний асоціативний зміст прозвіща («комнатная собачка»). Актуалізація прагматического потенціала онімів імпліцитними способами лежить в основе ассоциации, которая формально выявляется в процессе номинации и происходит по выбору конкретного выражения в речевом сознании в ходе коммуникативной деятельности.

Функціонування слова в соціально неоднорідному просторі породжує різницю в культурних асоціаціях онімів. Вспомним каламбур Н.В. Гоголя в «Носе», где автор пытается предотвратить асоціативне представлення антропонімів попыткою расшифровать их скрытый потенциал: «*Перед ним (Пироговым - Л.Д.) сидел Шиллер, - не тот Шиллер, который написал «Вильгельма Телля» и «Историю Тридцатилетней войны», но известный Шиллер, жестяных дел мастер в Мещанской улице. Возле Шиллера стоял Гофман, - не писатель Гофман, но довольно хороший сапожник с офицерской улицы, большой приятель Шиллера»* (Гоголь Н.В. Петербургские повести, 1965. - С. 57).

Культурний зміст імені може становитися опознавательным знаком для читателя. Достаточно вспомнить імпліцитні оніми М. Булгакова или Б. Пастернака. Роман Б. Пастернака «Доктор Живаго» представлен как роман русской культуры. Главным героем романа - подчеркнуто «безбожен». Он слаб и быстро сдается перед простыми человеческими соблазнами. Он, подобно героям Ф.М. Достоевского, раздвоен. Его нерешительность, колебания и сомнения подчас невыносимы для читателя. Он символизирует черты «интеллигентщины». В своей, одновременно неразрешимой любви к Тоне и Ларисе, *Юрий Андреевич* как бы повторяет *Льва Николаевича Мышкина* - его метания между Аглаей и Настасьей Филипповной. Но ведь *Мышкин* был «*Князь-Христос*», потерпевший крах в своих земных странствиях, как это произойдет уже с реальным Христом во время второго пришествия Ивана Карамазова в поэме «Великий инквизитор». *Юрий Андреевич* по своим поступкам, а иногда и бездействием, тоже своего рода *ипостась Христа*. Его отзывчивость, готовность к самопожертвованию, его любвеобильность - все это черты *Христа-человека*, знакомого нам не только по произведениям Ф.М. Достоевского и Б.Л. Пастернака, но и по изложению *жизни Христа* Л.Н. Толстым. В тетради стихов Живаго слова зазвучат уже из уст не то героя, не то автора - обещание воскреснуть. *Юрий Андреевич* - доктор, хотя в романе нет свидетельств о его врачевании. Герой Пастернака, подобно евангельскому Иисусу, - врач духовный, *Врач Духа*. Если мысленно соединить в единую проповедь «душевнораспительные беседы», которые ведет в романе *Юрий Андреевич*, то и окажется благовесть и исцеление, прозрение и освобождение, покаяние и воскресение, о которых говорит *евангельский Богочеловек*.

Асоціативний характер носять і псевдоніми. Зміст асоціації імпліцитно підкріплює характер творчєства. Например, И. Файзимберг и Е. Петров в качестве псевдонима использовали композит **Ф. Толстоевский**, состоящий из фамилий двух выдающихся русских писателей - *Толстого* и *Достоевского*. В подписи «*Ф. Толстоевский*» просматривалось намерение, созвучное настроением эпохи, - освободиться от угнетенного авторитета корифеев.

Ф. Толстоевский, зная *Ф. Достоевского*, ударял по вершинным точкам творчества опального писателя, демонстрировал нищету и убожество его художественной идеологии. Например, в рассказе «Идейный

Некудыкин» Е. Петров раскрыл образ *Васи Никудыкина*. Это черновой набросок Васисуалия Лоханкина, где совместились черты известнейших «достоевских» персонажей.

Экстралингвистические механизмы прагматического потенциала в публицистике несколько отличены от аналогичных процессов в художественной литературе, так как формирование убеждений и формирование эмоционального отношения к соответствующим объектам, на которых основываются представления и убеждения реципиента – основная задача журналиста. Психологическое действие публицистика осуществляет с помощью представления фактов внеязыковой действительности в свете определенных мировоззренческих позиций, направляя сознание читателя в нужное русло. Поэтому в публицистике на первый план выходит регулятивная функция, где журналист отбирает и соединяет такие языковые единицы, которые образуют специфический контекст. На основе образных ассоциаций журналистов умело строятся заголовки газетно-журнальных материалов, которые актуализируют прагматическую компетенцию реципиентов. Путем прагматических импликаций они дают оценку данного объекта. Так, например, в газете «Криминальное обозрение» в одной из заметок журналиста имеется высказывание «*Две школы Ватсонов открылись в Москве*» (- КО. - 1992. - 13.03. - №11. - С. 2). В данном названии школ скрыты учебные заведения, которые готовят судебных репортеров и авторов детективов в г. Москве.

В публицистике широко используются разнообразные имплицитные способы передачи информации:

- имплицитно предсказуемые сообщения, т.е. «сообщения, передаваемые посредством пресуппозиций (таких компонентов содержания высказывания, которые отправитель считает истинными и уже известными адресату)» (Федосюк, 1988, 42): «*Это был провинциальный поэт (Елов Н.В. - Л.Д.), что-то вроде нового Николая Островского*» (Литературная газета. - № 1-2. - 14.01.98); в данном антропониме скрывается коннотативное значение «партийный писатель социалистического реализма»; «*По мнению Василишина «Лазаренко открыто подстрекает население против законно избранной власти», а Днепротроvincia постепенно превращается в Гуляй-Поле*» (День, 25.03.98), в топониме скрывается значение «беззаконье», «разгульная жизнь»;
- намеки, в которых имплицитный смысл выводится из того, что сказано явно: «*А всего в женской Мариинской (оцените название) колонии под Кемеровом отбывает срок 1 650 дам*» (- Арт-мозаика. - 2000. - № 35); ср., известный в России женский монастырь - *Марфо-Мариинская обитель. «Джизас привлекательнее Иисуса. Джизас - это уникальный благотворительный комплекс, это олицетворение гастронома, банка, больницы и всех земных благ*» (День, 12.05.98); ср., русск. *Иисус* и англ. *Джизас*.
- риторические вопросы и побуждения: «*Сколько раз я тебе говорила: не садись с животным на руках за стол! Это же Клондайк микробов!*» (-Радио-3. - Девять тысяч соток. – Запорожье. - 12.01.2000);
- передразнивание, в рамках которого имплицитно осуждаются слова партнера по коммуникациям: *Тоже мне Фрося Бурлакова - Спивакова не знаешь!* (устн. разговорн. речь).

Таким образом, в тексте они приобретают имплицитное содержание, за которым скрывается принадлежность к той или иной национальной культуре, к определенной стране и т.п., что содержит прагматический эффект. Несмотря на экстралингвистический характер, имплицитность является существенным фактором актуализации прагматического потенциала. В художественном тексте имплицитная семантика она актуализируется ступенчато, через постоянное сопоставление текстовой информации (ассоциативной, сюжетной) и внутренней формы она. Механизмы прагматического потенциала онимов в публицистике являются специфическими, вытекая из определенной мировоззренческой позиции журналиста, направляющего сознание читателя в нужное русло и прагматически воздействующего на него специфическими контекстами. Формами актуализации прагматического потенциала онимов выступают предсказуемые сообщения, намеки, риторические вопросы и побуждения, передразнивание и др.

Перспективы исследования усматриваются, прежде всего, в углублении анализа и детализированном рассмотрении выделенных способов, в изучении прагматических импликаций на иллюкутивном и перлокутивном речеактовых уровнях.

ЛИТЕРАТУРА

1. Багдасарян В. Х. Проблемы имплицитного (логико-методологический анализ). – Ереван, 1983. – 216 с.
2. Безуглая Л.Р. Прагматические импликации на пропозициональном уровне // Нова філологія. – Запоріжжя: ЗДУ. – 2004. - № 1. – С. 64 -70.
3. Бжезінський З. Великий провал //Всесвіт. - 1992. - № 1 - 2. - С. 215 – 222.

4. Лисоченко Л.В. Высказывание с имплицитной имплицитивной семантикой в дискурсе (языковой, логический и прагматический аспекты). – Автореф. дисс. д - ра филол. наук. – Краснодар, 1993. – 24 с.
5. Долинин К.А. Имплицитное содержание высказывания // Вопросы языкознания. – 1983. - № 6. – С. 34 – 41.
6. Федосюк М.Ю. Неявные способы передачи информации в тексте. – М.: МГПИ им. В.И.Ленина, 1988. – 84 с.
7. Молчанова Г.Г. Имплицитивные аспекты семантики художественного текста. – Автореф. д – ра филол. наук. – М., 1990. – 22 с.
8. Сенченкова Н.Г. Прагматическая детерминированность импликации в немецкой диалогической речи // Прагматические аспекты предложения и текста. – Л., 1990. – С. 70 – 76.

СОКРАЩЕНИЕ:

КО – «Криминальное обозрение»

УДК 802.0-541.1

ДО СТАТУСУ МОРФЕМ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ НОВИХ СЛОВОТВОРЧИХ ЕЛЕМЕНТІВ)

Енікєєва С.М., к. філол. н., доцент

Запорізький державний університет

Стаття присвячена проблемі визначення мовного статусу нових елементів, що виконують словотворчі функції. У статті розглянуто історію питання, проаналізовано різні підходи до вивчення проблеми утворення нових словотворчих елементів, виявлено та вивчено характерні особливості словотворчих елементів перехідного характеру, розкрито їх роль у збагаченні арсеналу афіксальних засобів сучасної англійської мови.

Ключові слова: словотворчий елемент перехідного характеру, напівафікс, семантичний зсув, типізація значення, серійність словотворчих елементів.

Енікєєва С. М. О СТАТУСЕ МОРФЕМ АНГЛІЙСЬКОГО ЯЗЫКА (НА МАТЕРИАЛЕ НОВЫХ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ЭЛЕМЕНТОВ) / Запорожский государственный университет, Украина.

Статья посвящена проблеме определения статуса новых элементов, выполняющих словообразовательные функции в современном английском языке. В статье рассматривается история вопроса, анализируются разные подходы к изучению проблемы формирования новых словообразовательных элементов, изучаются характерные особенности словообразовательных элементов переходного характера, раскрываются их роль в обогащении арсенала аффиксальных средств в современном английском языке.

Ключевые слова: словообразовательный элемент переходного характера, полуаффикс, семантический сдвиг, типизация значения, серийность словообразовательных элементов.

Yenikeyeva S.M. ABOUT THE STATUS OF MORPHEMES IN MODERN ENGLISH (BASED ON THE INVESTIGATION OF NEW WORD-FORMING ELEMENTS) / Zaporizhzhya State University, Ukraine.

The article deals with the problem of defining the status of new elements used in word-forming functions. The points of regarding are the history of the question, the analyses of various view-points on the formation of new word-forming elements, the study of peculiar features of the word-forming elements of transitional character and the revelation of the importance of these elements in enriching the system of affixes in Modern English.

Key words: a word-forming element of transitional character, half-affix, semantic change, typification of meaning, serialization of word-forming elements.

Розвиток словникового складу сучасної англійської мови, який, на думку вчених, “здійснюється майже виключно за рахунок власних мовних ресурсів” [1, 4], супроводжується змінами в шляхах, способах та засобах словотвору. Нові слова утворюються не лише за участю традиційних, повноцінних словотворчих засобів та не лише за усталеними моделями, у процесі утворення лексичних інновацій відбувається формування нових словотворчих елементів та моделей. Дана стаття присвячена визначенню мовного статусу нових елементів, які фактично виконують функції словотворчих засобів – суфіксів та префіксів, хоча і не відповідають усім ознакам повноцінних афіксів.

Динаміка розвитку мови припускає наявність ядерних та периферійних, “перехідних” явищ. До останніх можна віднести мовні одиниці, що функціонально наближені до афіксів, але за семантичними, фонологічними ознаками корелюють із лексичними одиницями, що є їхніми етимонами. Дослідження таких “перехідних” одиниць дозволяє визначити шляхи збагачення арсеналу словотворчих засобів мови, виявити механізм трансформації лексичної одиниці в словотворчий елемент.

Наявність у мові таких “нетрадиційних” афіксів визнавали давно, але вчені досі сперечаються щодо визначення критеріїв словотворчих елементів перехідного характеру, немає навіть загально визнаного терміна для номінації цих мовних одиниць. Розглянута в статті історія питання дає можливість простежити еволюцію поглядів лінгвістів на мовний статус “нетрадиційних” афіксів, проаналізувати різні підходи до вивчення цих мовних явищ. Спираючись на праці Кубрякової О.С., Степанової М.Д., Левковської К.А., Сахарчук Л.І., Пауля Г. та інших лінгвістів, ми спробували узагальнити досвід науковців у дослідженні проблеми формування словотворчих елементів перехідного характеру, розробити універсальні критерії визначення цих елементів. Саме вивчення особливостей словотворчих елементів перехідного характеру, визначення універсальних критеріїв їх виділення ми і ставимо за мету нашого дослідження.

Серед нових словотворчих засобів англійської мови можна виділити цілу групу словотворчих формантів, які співвідносяться за формою та семантикою з лексемами. Таку кореляцію можна пояснити етимологічними зв'язком, який зберігається між “похідними” словотворчими елементами та “твірними” лексичними одиницями. Процес “афіксалізації лексичних одиниць” [2, 12] відбувається поетапно через словоскладання.

Між афіксом і компонентом складного слова не завжди можна провести чітке розмежування. Це зумовлено динамікою розвитку словотворчої системи та словотворчих засобів, зокрема, коли кореневі морфеми поступово переходять у словотворчі, що “є одним із самих частих випадків переходу повноцінних морфем у службові” [3, 65-66]. Лінгвісти вважають, що між словотворенням через словоскладання та афіксацією з історичної точки зору немає принципової різниці, оскільки “кожний афікс простежується, врешті-решт, до самостійного слова” [4, 193-194], і сама афіксація еволюціонувала із словоскладання. Отже, ці два способи словотвору пов'язані між собою генетично – свого часу словоскладання послужило базою для розвитку афіксації, тобто компоненти складних слів послужили основою для формування словотворчих елементів.

У плані діакронії цей факт, звичайно, безперечний, однак, із точки зору синхронії між обома цими способами словотвору існує значна різниця: базу афіксації складає одноосновне утворення (твірна основа + афікс), у той же час при словоскладанні базою є мінімум двоскладна конструкція (основа + основа). Процес становлення афікса має різні фази, оскільки перехід слова в іншу якість, на інший мовний рівень не є раптовим актом. Безумовно, у цьому процесі є і окремі складнощі, що перешкоджають визначенню статусу того чи іншого мовного утворення на окремому етапі його розвитку.

Процес переходу повнозначних слів у словотворчі морфеми є постійно діючим і триває в наш час. Про це свідчить мовна реальність – існування великої групи словотворчих елементів перехідного характеру, які зазвичай називають “напівафіксами”. Жвава дискусія про статус та особливості цих мовних одиниць триває дотепер і, як слушно зауважує Л.І.Сахарчук, залишається невирішеним ряд важливих питань словотвору: який критерій лежить в основі розмежування вільних та зв'язаних морфем, чим зумовлена здатність вільних морфем виступати у ролі зв'язаних, наскільки непроникливою є межа між морфемами кореневими та службовими, словотвірними та словозмінними [3, 47].

У цілому можна виділити три підходи до вивчення словотворчих елементів: 1) їх розглядають як компоненти складних слів, хоча і зазначають їхню специфіку [5]; 2) ці елементи прирівнюють до повноцінних афіксів, хоча і визнають, що вони знаходяться на периферії афіксації [6; 7]; 3) нові словотворчі елементи виділяють в окрему групу, зазначаючи, що вони мають перехідний характер і корелюють як із компонентами композитів, так і з повноцінними афіксами [8; 9].

Свого часу між прибічниками та супротивниками “особливого статусу” словотворчих елементів перехідного характеру йшла полеміка. М.Д. Степанова, наприклад, розглядала напівафікси (тобто словотворчі елементи перехідного характеру) як слова, які не зникаючи зовсім із використання, надзвичайно часто зустрічаються в складі композитів, змінюючи при цьому частково або повністю своє значення і виконуючи фактично роль афіксів [10, 78]. Із різкою критикою відокремлення напівафіксів як особливої групи словотворчих засобів, що мають свої специфічні особливості, виступала К.А. Левковська, яка стверджувала, що немає достатніх підстав для виділення перехідної групи словотворчих елементів, і наполягала на дихотомічному поділі: або афікс, або слово як компонент композиту [5, 147].

Мовна реальність доводить об'єктивність існування проміжної зони між словоскладанням та афіксацією, а також наявність перехідної групи елементів, які за суттю своїх особливостей займають місце між компонентами складних слів і словотворчими афіксами. Якщо більшість лінгвістів має одноставну думку

стосовно існування словотворчих елементів перехідного характеру, то з приводу дефініції і встановлення інвентаря цього класу дериваційних засобів єдності між дослідниками немає.

Серед невирішених проблем залишається визначення терміна для номінації цих мовних утворень. В англійських лексикографічних виданнях усі форманти, які не підлягають дихотомічній класифікації, відносять до класу *combining forms* - комбінуючих форм. Деякі лінгвісти услід за М.Д.Степановою вживають термін "напівафікс" [див. напр.8;11]. Інші лінгвісти пропонують називати такі форманти "суфігированими елементами"[12], одиницями особливого статусу [13], радиксоїдами [14], афіксоїдами [15; 16], відносно вільними (зв'язаними) морфемами [17], корелятивними афіксами [3].

У нашій роботі для номінації мовних одиниць, що за семантичними, графічними та фонологічними ознаками корелюють із вільними морфемами, а за функціональними тотожні афіксам, ми будемо вживати термін "словотворчий елемент перехідного характеру".

Словотворчі елементи перехідного характеру неоднорідні за своїми характеристиками. Деякі з них більш продуктивні, беруть участь в утворенні значної кількості похідних (наприклад, препозитивний словотворчий елемент *mega-*, постпозитивний елемент *-friendly*) і зазнали більших семантичних змін у порівнянні з самостійними корелятами, інші дають меншу кількість утворень і в семантичному плані більш близькі своїм вільним аналогам.

Зважаючи на те, що перехідна зона між компонентами композитів і афіксами досить широка і неоднорідна, а критерії віднесення певних елементів до компонентів складних слів або до дериваційних афіксів ще недостатньо усталені, у поглядах різних лінгвістів існують розбіжності щодо того, які елементи слід відносити до напівафіксів. Питання про кількість елементів, що належать до "перехідної" зони від словоскладання до афіксації, однозначно ще не вирішене, тому що сама ця зона має відкритий характер, і елементи, що входять до неї, не можуть бути репрезентовані постійним списком.

Слід зазначити, що один елемент може виступати то як компонент складного слова, то як напівафікс. Так, наприклад, елемент *half-* у складі композитів *half-dozen*, *half-price*, *half-round*, очевидно, слід розглядати як компонент складного слова, тому що його семантика відповідає значенню вільного корелята *half* "одна з рівних частин цілого".

У словах типу *half-time*, *half-truth*, *half-measures*, *half-wit* елемент *half-* виступає в іншій якості, оскільки в результаті семантичного відриву цього елемента від його повнозначного корелята він набуває нового значення - "неповний; недостатній", і виступає в ролі модифікатора значення другого безпосереднього складника. Крім того, існування цілого ряду похідних, у яких елемент *half-* виступає у відмінному від семантики вільного корелята значенні, впливає на віднесення даного мовного утворення до категорії словотворчих елементів. До такого роду функціональних дуплетів відносяться також і постпозитивні елементи *-based*, *-oriented*, *-led*.

У лінгвістиці до цього часу не визначені єдині, універсальні критерії для виділення напівафіксів, які дозволили б виявити їхні функціонально-семантичні особливості і їхню роль у словотворенні. Відсутність єдиних критеріїв зумовлена семантичною "гетерогенністю" словотворчих елементів, їх проміжною позицією між засобами словоскладання та афіксації, а також самою динамікою розвитку мови.

Так, М.Д.Степанова вважає релевантними для виділення напівафіксів такі критерії: 1) формальний збіг з основою вільно функціонуючого слова; 2) етимологічний зв'язок із цим словом, що виключає випадковий збіг за звучанням із безпосередньою основою; 3) більшу чи меншу серійність, тобто вживання напівафікса не в одному, а в декількох (частіше в багатьох) словах; 4) семантична схожість напівафікса з вільно функціонуючим корелятом із більшим чи меншим ступенем переосмислення [18, 529]. Зазначені критерії можна вважати універсальними для виділення напівафіксів, які етимологічно корелятивні компонентам складних слів, однак для словотворчих елементів, що виникли в результаті скорочення основ, перший із вказаних вище критеріїв не є релевантним.

Розглядаючи напівафікси іменників німецької мови, О.П.Буянов висунув абсолютні та відносні критерії для визначення перехідного статусу морфем. Так, до абсолютних критеріїв він відносить: 1) серійність (більшу чи меншу частотність утворення, коли другий безпосередній складник композиту вступає у зв'язок з основами різних частин мови і різної семантики); 2) більш узагальнений характер семантики другого безпосереднього складника в порівнянні з опорним словом, що призводить до вираження ним більш широкої словотворчо-семантичної категорії (агентивності, збірності і т.ін.); 3) наявність семантичного зсуву "вліво", тобто переміщення змістовного центру з другого безпосереднього складника на перший. Відносним критерієм О.П.Буянов вважає моносемію та одноморфемність суфікса, етимологічну ясність першого безпосереднього складника, обмеженість опорної лексеми у вільному використанні і т.ін. [8, 8-9]. Зазначені критерії можуть бути застосовані лише для визначення словотворчого статусу морфем, що виконують функції суфіксів, і не є актуальними для розгляду препозитивних формантів.

На семантичне зрушення (переміщення семантичного центру з другого компонента на перший і семантичних змінах другого компонента як одного з критеріїв виділення напівафіксів) звертає увагу О.С.Кубрякова [19, 125-126], яка вказує на функціональну еквівалентність афіксів і напівафіксів, при цьому головною ознакою останніх вона вважає "формування відповідною морфемою узагальненого значення, яке виявляється в однотиповій серії конструкцій" [20, 35].

Г.-Ю.Грім називає три основні критерії напівафіксів: 1) узагальнення значення (тобто формування словотвірного значення); 2) серійність (здатність приєднуватися до значної кількості основ); 3) зміщення семантичних відношень між безпосередніми складниками похідного слова. На основі вказаних ознак Г.-Ю. Грім, на наш погляд, слушно відносить похідні з напівафіксами до периферії афіксації [21, 80- 82].

Вивченням словотворчих елементів перехідного характеру займався також О.Д.Мешков. Він наголошував, що елементи похідних слів можна прирівняти до суфіксів з огляду на тотожність їхніх функцій функціям суфіксів, оскільки вони поступово втрачають своє конкретне логічне значення, десемантизуються і надають похідному слову якогось узагальненого, однакового для всіх похідних слів цього ряду значення [7, 38].

П.М.Карашук у своїх дослідженнях з англійського словотвору зазначив, що для поступового перевтілення кореневої морфемі в афікс поряд із системним вживанням її як першого чи другого компонента складного слова необхідні такі умови, як, по-перше, здатність її виражати одне й те ж значення у сполученні зі словами певного семантичного класу і, по-друге, послаблення лексичного значення і здатність передавати певне абстрактне значення. При цьому він вважає, що наявність самостійного корелята не є обмеженням для того, щоб цей елемент сприймався як афікс [22, 121].

Заслугують на увагу праці Б.І.Барткова, який досліджує перехідні елементи в англійській, українській та російській мовах, здійснює їх класифікацію і дає визначення видів перехідних елементів, а також запроваджує низку своїх, переважно кількісних критеріїв. Він вживає терміни - "напівсуфікс" і "суфіксоїд", розуміючи під ними елементи перехідного статусу, що дають різну кількість утворень. Згідно з точкою зору Б.І.Барткова, напівафікс - це "формант, який дав 100-200 похідних і має досить чітке словотвірне значення, але часто зберігає своє лексичне значення, тому він може вживатися самостійно (на відміну від суфікса)" [15, 10-11]. У свою чергу афіксоїд визначається як "коренева морфема, яка виконує функції суфікса і дала 32-50 похідних, при цьому вона має слабе словотвірне, але чітке лексичне значення" [15, 10-11]. Інакше кажучи, напівсуфікс, згідно з думкою Б.І.Барткова, - "більш суфікс", ніж суфіксоїд, тому що утворює більше похідних і має більш узагальнене значення.

Вірогідно, що вживання двох термінів для позначення словотворчих елементів перехідного статусу викликано неоднорідністю групи напівафіксів, різним ступенем їх продуктивності і "десемантизації", відходу від самостійного корелята (що, у свою чергу, обумовлено як внутрішньомовними, так і екстралінгвістичними факторами) і необхідністю градації окремих напівафіксів. Однак, вживання двох синонімічних термінів, що мають у лінгвістичній літературі однакове вживання і використовуються для позначення одних і тих самих мовних одиниць, є, на наш погляд, навряд чи виправданим, оскільки не вносить ясності в проблему словотворчих елементів перехідного характеру.

Для визначення формантів із невиразним чи суперечним статусом Б.І.Бартков [16, 70-73] запроваджує більшу, ніж інші дослідники, кількість критеріїв – вісім:

- синхронічна продуктивність - тобто кількість слів, утворених за допомогою цього форманта за якусь одиницю часу. До речі, цьому критерію відповідає поняття активності в інших авторів (наприклад, у О.С.Кубрякової);
- діахронічна продуктивність - кількість слів із даним формантом, яка з'явилась у мові від моменту виникнення моделі до теперішнього часу. Цьому критерію відповідає термін "продуктивність" в інших лінгвістів. Обидва ці критерії - діахронічної і синхронічної продуктивності - є мовними ознаками форманта;
- продуктивна частотність - кількість різних лексем із даним формантом, що міститься в тексті певної довжини;
- сумарна частотність - кількість усіх словоформ із даним формантом, що міститься в тексті певної довжини;
- афіксальна валентність, тобто здатність слів із даним формантом брати участь у подальшому дериваційному процесі, тобто приєднувати префікси, суфікси, конвертуватися і т.ін.;
- паралелізм, тобто здатність форманта приєднуватися до тієї ж основи, що й інший (інші) формант(и), утворюючи паралельні, часто синонімічні похідні;
- семантичне зрушення - зміна семантики словотворчого форманта в порівнянні з його вільним корелятом;

- фонетичне зрушення - зміна фонетичного складу словотворчого елемента в порівнянні з його вільним корелятом

Критерії, що пропонує Б.І.Бартков, в основному перегукуються з критеріями, що висунуті іншими лінгвістами, з тією лише різницею, що в Б.І.Барткова вони відзначаються більшою деталізацією. Крім позитивних моментів такий підхід має ряд недоліків. Наприклад, ми схильні вважати, що такий критерій, як афіксальна валентність або, інакше кажучи, здатність похідного з певним формантом брати участь у подальшому дериваційному процесі не є головним, визначальним критерієм для виділення відповідного класу словотворчих засобів, тому що може служити характеристикою і складних слів, і суфіксальних похідних (включаючи утворення з напівсуфіксами).

Б.І.Бартков основний акцент робить на кількісні критерії і використовує при аналізі напівсуфіксів математичні методи й формули. Варто зауважити, що, з одного боку, застосування кількісних методів є, без сумніву, кроком уперед при вивченні дериваційної підсистеми мови, але, з іншого боку, не може слугувати вирішальним фактором визначення словотворчого статусу морфем.

Так, в одній зі своїх робіт Б.І.Бартков намагається встановити статус 31 препозитивного і 42 постпозитивних формантів. При цьому автор спирається на чотири основні кількісні критерії: продуктивну частотність, сумарну частотність, діахронічну продуктивність і синхронічну продуктивність (продуктивність та активність за іншою термінологією).

При застосуванні кожного окремого критерія для класифікації словотворчих елементів перехідного характеру, один і той самий формант набував неоднакового статусу - від суфікса до суфіксоїда. І хоча при порівнянні статусу, здобутого за різними критеріями, автор, користуючись складними формулами, доходить висновку, що близький до результатів, одержаних традиційним "інтуїтивним" методом [23, 4], суперечність результатів при використанні виключно кількісних критеріїв є наявною.

Різний статус окремих формантів і навіть одного й того ж форманта, здобутий за окремими критеріями, свідчить про неоднакову релевантність цих критеріїв і про неоднорідність як напівсуфіксів, так і давно сформованих суфіксів, їхню різну продуктивність, активність (синхронічну продуктивність) та вживаність (частотність).

Наприклад, англійський суфікс *-ment* на сучасному етапі розвитку мови не може характеризуватися як продуктивний, однак він є високочастотним словотворчим елементом, оскільки вживається в мовленні для відтворення великої кількості лексичних одиниць, утворених за допомогою цього форманта. Новий словотворчий елемент *-friendly* має високий рівень продуктивності, словотворчої активності та вживаності, але серед лінгвістів до сих пір немає єдиної точки зору щодо статусу даного мовного утворення. Його визначають і як компонент композиту, і як "стандартний" суфікс. Наведені приклади знову свідчать про те, що існують продуктивні та малопродуктивні форманти, активні афікси, що дають новоутворення, та афікси, що втратили свою активність. Це має відношення і до різної частотності афіксів, тобто вживаності утворених за їх допомогою похідних у мовленні.

Однак варто зазначити, що відсутність новоутворень із певними префіксами і суфіксами на сучасному етапі не завжди є доказом того, що вони припинили своє існування. Суфікс *-ment*, який вже протягом тривалого часу свого існування в мові не дає нових похідних, але продовжує залишатися елементом словотворчого інвентаря англійської мови, тому що використовується для відтворення в мовленні дериватів, утворених за допомогою цього словотворчого елемента протягом всієї історії його існування.

Наприклад, суфікси англійської мови *-dom*, *-hood*, які довгий час не брали участі у створенні неологізмів, продовжували залишатися в арсеналі дериваційних засобів, бо в мовленні вживалася велика кількість похідних лексичних одиниць, створених за їх допомогою. Різний ступінь продуктивності словотворчих елементів обумовлений причинами як внутрішньомовного порядку, так і екстралінгвістичними факторами, і перш за все, комунікативною потребою.

Свого часу Г.Пауль, розглядаючи проблему поповнення інвентаря словотворчих префіксів за рахунок переходу до них перших та других компонентів складних слів, зазначав три умови, необхідні для набуття такими компонентами статусу словотворчих формантів: 1) втрата зв'язку з первісним, тотожним йому простим словом чи групою однокореневих слів; 2) вживання певного компонента не в окремих словах, а в цілій групі слів; до того ж в усіх цих словах він мусить мати однакове значення; 3) відповідний компонент повинен мати абстрактне, узагальнене значення (наприклад, істота, якість, дія і т.і.). Г.Пауль також вказує, що третя умова в окремих випадках може стати вирішальною і сприяти розвитку словотворчого елемента навіть там, де зв'язок із вільним корелятом ще не повністю втрачений [24, 410].

У цьому зв'язку вважаємо необхідним розглянути причини, за якими може бути втрачена тотожність компонента складного слова з вільним корелятом. Це може відбутися: 1) через зміну форми одного з них (наприклад, в англійській мові слово *full* і суфікс *-ful*); 2) внаслідок зміни значення одного з них (частіше компонента складного слова) і розвитку омонімії; 3) при зникненні вільного корелята з вжитку. Як свідчать факти мови, другий шлях є найбільш поширеним у зв'язку з тим, що серійність утворень із

компонентом, який повторюється, впливає на його десемантизацію, уніфікацію та типізацію його семантики, на розвиток категоріального значення.

Виходячи з викладеного вище, необхідно сформулювати основні критерії виділення словотворчих засобів перехідного характеру:

1. Їх серійність, тобто участь в утворенні не окремих похідних, а цілих низок. До того ж в усіх одиницях дериваційного ряду словотворчий елемент повинен мати однакове значення.
2. Семантичні трансформації вихідного знака (лексеми) у бік типізації, узагальненості значення.
3. Уніфікація синтагматичних відношень між компонентами похідних, тобто можливість їх розгортання в єдину трансформу, наприклад, *teacher-friendly* < *friendly for a teacher*, *eater-friendly* < *friendly for an eater*. У напівафіксальних похідних ці відношення завжди однотипові і певним чином передбачені, у той час як між компонентами звичайних складних слів ці відносини можуть бути різних типів, наприклад, *house-dog* < *a dog used for keeping the house*; *house-dog* < *a dog living indoors*.

Крім зазначених критеріїв, релевантних для напівафіксів, утворених у результаті переходу лексичних одиниць до розряду словотворчих засобів, для одиниць, утворених шляхом скорочення вільних форм, необхідно виділити ще один критерій - формальний. Словотворчі елементи, що виникли в результаті скорочення основ (слів або компонентів складних слів), а також у результаті поділу слова на псевдоморфеми, відрізняються фрагментарним, неповним, у порівнянні з вільними корелятами, характером. Ми схильні вважати, що вказані вище суттєві ознаки словотворчих елементів слід використовувати як критерії для визначення статусу формантів. Виходячи із законів діалектики, при аналізі фактичного матеріалу доцільно спиратися як на кількісні характеристики, так і зважати на якісні, семантичні аспекти.

Формування словотворчих елементів перехідного характеру є постійно діючим процесом у сучасній англійській мові. Механізм утворення словотворчих формантів удосконалюється, залучаються нові джерела, афіксалізації піддаються якісно нові семіотичні одиниці. Механізми формування словотворчих елементів перехідного характеру, нові джерела утворення дериваційних засобів, особливості їх функціонування потребують подальшого вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зацный Ю.А. Пути и способы обогащения словарного состава английского языка в конце XX века // Англо-русский словарь новых слов и словосочетаний. – Запорожье: ЗГУ, 2000. – С.4-70.
2. Зацный Ю.А. Бутов В.Н. Новая общественно-политическая лексика и фразеология английского языка. – Запорожье: ЗГУ, 2000. – 198 с.
3. Сахарчук Л. И. Методологические проблемы словообразовательного анализа: Семантика производного глагола в немецком языке. – К.: Вища школа, 1987. – 137 с.
4. Зиндер Л.Р., Строева Т.В. Современный немецкий язык: Теоретический курс. – М.: Изд-во лит-ры на иностр. яз., 1967. – 419 с.
5. Левковская К.А. Словообразование. – М., 1954. – 183 с.
6. Кубрякова Е.С., Кириченко Г.С. О принципах анализа сложных слов и дифференциации их типов // Словообразование и его место в курсе обучения иностранному языку. – Владивосток, 1983. – С. 109-116.
7. Мешков О.Д. Словообразование современного английского языка. – М.: Наука, 1976. – 245 с.
8. Буянов А.П. Субстантивные полусуффиксы в словообразовательной системе современного немецкого языка: Дис... канд. филол. наук.- М., 1979. – 223 с.
9. Степанова М.Д. Методы синхронного анализа лексики. – М.: Высшая школа, 1968. – 200 с.
10. Степанова М.Д. Словообразование современного немецкого языка. – М.: Изд-во лит-ры на иностр. яз., 1953. – 375 с.
11. Мешков О.Д. Словосложение в современном английском языке. – М.: Высшая школа, 1985. – 186 с.
12. Глухих В.М. Что это – слово или аффикс? // Филологические науки. – 1996. - № 5. –С.65-73.
13. Зятковская Р.Г. Суффиксальная система современного английского языка. – М.: Просвещение, 1971. – 181 с.
14. Сафин Р.Ф. Статус морфем типа grapho- и -logy // Вопросы терминологии и лингвистической статистики. – Воронеж: Изд-во Воронежского гос. ун-та, 1974. – С. 48-54.

15. Бартков Б.И. Английские суффиксоиды, полусуффиксы и словарь 100 словообразовательных формантов современного английского языка (научный стиль и литературная норма) // Аффиксоиды, полуаффиксы и аффиксы в научном стиле и литературной норме. – Владивосток, 1980. – С. 3-31.
16. Бартков Б.И. О статусе некоторых постфиксальных словообразовательных формантов в современном английском языке // Особенности аффиксального словообразования в терминсистемах и норме. – Владивосток, 1979. – С. 3-91.
17. Кубрякова Е.С. Об относительно связанных (относительно свободных) морфемах языка // Вопросы языкознания. – 1964. - №1. – С.17-23.
18. Степанова М.Д. Словообразование современного немецкого языка: Краткий очерк // Словарь словообразовательных элементов немецкого языка. – М.: Русский язык, 1979. – С. 519-536.
19. Кубрякова Е.С. Семантика производного слова // Аспекты семантических исследований. – М.: Наука, 1980. – С. 81-155.
20. Кубрякова Е.С. К определению аффикса// Сб. науч. тр. МГПИИЯ им. М.Тореза. – М., 1975. – Вып. 91. – С. 32-36.
21. Grimm H.-J. Einige Gedanken zum Begriff "Halsuffix" // Sprachpflege, 1968. – Н. 4. – S. 78-82.
22. Карашук П.М. Словообразование английского языка. – М.: Высшая школа, 1977. – 303 с.
23. Бартков Б.И. Количественные методы дериватологии // Исследование деривационной системы количественным методом: Сб. науч. тр. – Владивосток, 1983. – С. 3-39.
24. Пауль Г. Принципы истории языка. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1960. – 500 с.

УДК 81'276.634:81'37

СЕМАНТИЗАЦІЯ ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ЛЕКСИКИ В ЖАНРОВО ОРІЄНТОВАНОМУ ТЕКСТІ

Зотова В.П., к.філол.н., начальник навчально-методичного відділу

Запорізький юридичний інститут МВС України

Аналізуються основні способи семантизації і прийоми репрезентації юридичних термінологічних одиниць у сфері їх функціонування на матеріалі текстів наукових статей.

Ключові слова: науковий стиль мови, юридична термінологія, семантизація.

Зотова В.П. СЕМАНТИЗАЦИЯ ЮРИДИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ В ЖАНРОВО ОРИЕНТИРОВАННОМ ТЕКСТЕ / Запорожский юридический институт МВД Украины.

Анализируются основные способы семантизации и приемы репрезентации юридических терминологических единиц в сфере их функционирования на материале текстов научных статей.

Ключевые слова: научный стиль языка, юридическая терминология, семантизация.

Zotova V. P. SEMANTIZATION OF LAW TERMINOLOGY IN GENRE-ORIENTED TEXT / Zaporozhya Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

Using the material of scientific articles the basic methods of semantization and ways of representation of law terminology in the sphere of its functioning are analysed.

Key words: scientific style of language, law terminology, semantization.

Найважливішою категорією практичної стилістики є функціональний стиль - різновид мовлення з властивими йому лексичними, фразеологічними, морфолого-синтаксичними, орфоепічно-акцентуаційними засобами, використовуваний для здійснення однієї з функцій мови — спілкування, повідомлення та впливу [1, 4].

Питанням розвитку функціональних стилів сучасної української мови, загальним (міжстильовим) засобам виразності мови та елементам, що супроводжують зміст висловлюваного залежно від мети та характеру, присвячені праці І.К.Білодіда, В.С.Ващенко, М.А.Пилинського, В.М.Русанівського [2-5]. У роботах інших лінгвістів досліджується науковий стиль як один із функціональних стилів мови: його специфіка порівняно з іншими стилями; лексичні, морфологічні, синтаксичні особливості наукових текстів [6-8].

Крім того, завдяки плідній праці Вищої атестаційної комісії України щодо підвищення вимог до фахових видань, оформлення авторефератів та дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата і доктора наук маємо стандартизований набір вимог як стосовно зовнішнього оформлення авторефератів, дисертацій і наукових статей, так і відносно структури, змісту, послідовності та прийомів викладення наукового матеріалу, правил цитування і посилання на використані джерела [9-11].

Однак поза увагою залишаються питання мовностилістичних особливостей публікацій, що містять результати наукових досліджень (дисертацій, авторефератів, актів впровадження, наукових статей, доповідей тощо), у тому числі потребує детального вивчення проблема семантизації юридичної термінологічної лексики в жанрово орієнтованому тексті. Як слушно зазначає Ю.Ф.Прадід, ученим-лінгвістам та вченим-юристам ще чимало треба зробити в напрямку дослідження мови права як підстилю наукового стилю літературної мови [12, 23].

Специфіка різновидів наукового стилю, зокрема правничого спрямування, проявляється в тому, що в мовному вираженні вони різняться, насамперед, своєю лексикою, зокрема термінами. Саме терміни утворюють той фундамент, який необхідний для професійної комунікації фахівців-юристів, що має на меті адекватну номінацію основних понять правознавства, поглиблення і конкретизацію понятійного апарату галузі, а головне – однозначне тлумачення термінологічних одиниць, особливо в законотворчій діяльності.

Мета пропонованої статті - опис і класифікація основних типів і способів семантизації і прийомів репрезентації термінологічної лексики у сфері її функціонування, а саме, у тестах, представлених жанром наукової статті. Не вдаючись до поглибленого аналізу щодо теоретичного обґрунтування значення і вживання мовознавцями термінів „семантизація”, „дефініція”, „репрезентація”, окреслимо своє бачення зазначених термінів як таких, що позначають нетотожні поняття [13].

Термін „семантизація” використовується нами в значенні „розкриття семантики (тобто абсолютної, відносної і сполучуваної цінності) одиниці мови”, а для опису формальних прийомів уведення термінологічних одиниць у текст, що мають на меті розкриття їхньої семантики, слугує термін „репрезентація”.

Під „дефінуванням” ми розуміємо логічну операцію, спрямовану на розкриття значення номінованого поняття. Результатом же цього процесу – тлумаченням, визначенням того, що назване номінативною одиницею (терміном), - є дефініція.

Як засвідчило дослідження 450 текстів, представлених жанром наукової статті юридичного спрямування, семантизація здійснюється одним типом – вербальним, два інші (вербально-наочний і наочний) залишаються потенційно можливими, однак нереалізованими.

Провідним способом вербального типу семантизації термінів у сфері їх функціонування є дефінування. У наукових текстах правничого спрямування представлені всі основні види так званих явних дефініцій: родовидові, коли за допомогою аналізу системних понять визначається родове поняття й ознаки, які повинні бути покладені за основу класифікації родового поняття й від яких залежать видові ознаки; партитивні, які розкривають зміст таких понять, як „частина цілого” або „сукупність частин”; квазиродовидові, що формулюються як і родовидові, але з використанням як родової ознаки не найближчого родового поняття, а поняття категорії „властивість”, „якість”, „здібність”, „показник”, „кількість”; денотативні, у яких зміст означуваного розкривається шляхом перерахування елементів, які є або видовими його ознаками, або частинами загальної родової ознаки. Однак найчастотнішими в термінологічній практиці юристів є родовидові дефініції. Їм властива логіко-семантична універсальність, яка дозволяє розкривати семантику термінів, що вживаються як на позначення найзагальніших категорій (*норма, право, функція*), так і об'єктів, процесів, властивостей (*заповіт, ліцензування, вина*); як однослівних термінів, так і багатоконпонентних термінологічних одиниць (*наркотичні засоби; доходи, здобуті злочинним шляхом*).

Класична форма дефініції містить аппозицію означуваного і означувального, зв'язку і специфічну фразу, яка передбачає чисельні додаткові описові конструкції, але в межах одного речення. Найближча родова ознака в дефініції позначається іменником або номінативним словосполученням, а видові ознаки - описовими конструкціями різноманітних синтаксичних типів: *Юридична відповідальність – це передбачені і врегульовані нормами права відносини між правопорушником і державою в особі уповноважених нею органів або іншою особою з приводу скоєного правопорушення, які являють собою особливі негативні наслідки, що супроводжують правопорушника від імені держави за скоєне правопорушення* [14, 107]. *Організація діяльності – це сукупність дій, спрямованих на організацію системи й процесу управління, що позбавлені детальної правової регламентації та здійснюються з метою впорядкування, узгодження й налагодження зв'язків між усіма елементами системи управління органами внутрішніх справ* [15, 135]. *Корисні мотиви – прагнення отримання вигоди з діяння* [16, 191]. *Вибухові речовини промислового виготовлення, що дозволені до реалізації, - ТЕН, октоген, гексоген* [17, 122].

Тлумачення спеціального поняття може мати не лише форму *суб'єкт - нульова зв'язка – предикат*, але й інші синтаксичні форми текстової реалізації, різноманіття яких зумовлене як безпосередньо особливостями авторського стилю, так і специфікою зв'язного тексту взагалі.

Визначення правничих термінів у наукових статтях здійснюється простими або складними реченнями з дієсловами на позначення розумової діяльності людини, спрямованої на усвідомлення та номінацію спеціального поняття. Залежно від лексичного значення дієслова, засобів вираження предикативності й синтагматичних відношень між компонентами дефінітивного речення такі речення можна об'єднати в кілька груп.

Речення з дієсловами *визнавати/визнатись, вважати/вважатись, іменувати/іменуватись, називати/називатись* або їх дієслівно-іменниковими аналогами *можна визнати, можна вважати, можна назвати*, що виступають предикатом, при яких термін, що підлягає тлумаченню, займає позицію непрямого додатка, вираженого орудним відмінком імені без прийменника: *Юридичними особами визнаються організації, які мають уособлене майно, можуть від свого імені набувати майнові та особисті немайнові права і виконувати обов'язки, бути позивачами і відповідачами в суді* [18, 55].

Речення з дієсловами *розуміти/розумітись* або їх дієслівно-іменниковими аналогами *прийнято розуміти, необхідно розуміти, слід розуміти*, що виступають предикатом, при яких термін, що підлягає тлумаченню, займає позицію непрямого додатка, вираженого орудним відмінком імені з прийменником *під*: *У юридичній науці й практиці під кодифікацією розуміється діяльність, спрямована на переробку чинного законодавства шляхом підготовки та прийняття нового, узагальнюючого, юридично цілісного й внутрішньо узгодженого акта* [19, 5].

Речення з дієсловами *формулювати/формулюватись, розглядати/розглядатись, визначати/визначатись, тлумачити/тлумачитись*, або їхніми дієслівно-іменниковими аналогами *можна визначити (розглядати, сформулювати)*, що виступають предикатами, при яких термін, який підлягає тлумаченню, займає позицію додатка, вираженого формою знахідного відмінка: *Інститут права в юридичній літературі звичайно визначають як сукупність норм, що регулюють однорідні суспільні відносини й утворюють однорідну групу* [20, 32].

Крім того, дефінування понять у спеціальних текстах здійснюється за допомогою речень із дієсловами-предикатами типу *означати, полягати, характеризувати/характеризуватись, являти собою* тощо, при яких форма відмінка терміна, що підлягає тлумаченню, визначається дієслівним керуванням. Вони характеризуються препозицією терміна стосовно предиката і контексту, що описує об'єкт номінації: *Цивільне представництво означає відносини, за яких угода, укладена однією особою (представником) від імені іншої особи (яку представляють), створює права та обов'язки безпосередньо для особи, яку представляють* [21, 73-74].

Сфері функціонування терміноодиниць притаманна така синтаксична конструкція, як складнопідрядне речення, головна частина якого містить термін, що підлягає визначенню, а підрядна - зворот *згідно з яким*, що є необхідним компонентом при побудові дефініції: *Важливим принципом юридичної відповідальності є принцип законності, згідно з яким відповідальність настає лише у випадках, передбачених правовими принципами держави* [22, 153].

У наукових статтях зустрічаються так звані презентаційні синтаксичні конструкції, за допомогою яких також розкривається семантика термінів. Переважно терміни подаються не шляхами, близькими до лексикографічних джерел, а безпосередньо при викладенні матеріалу. Семантизація термінів відбувається у складі речень з дієсловами (*називати/називатись, іменувати/іменуватись*), які згідно з теорією актуального членування здатні формувати речення з різними комунікативними завданнями: презентації і тлумачення: *Різновид діяльності працівників ОВС, що відрізняється специфікою повноважень (карного розшуку, патрульно-постової служби та інше), іменують службою. - Службою іменують різновид діяльності працівників ОВС, що відрізняється специфікою повноважень (карного розшуку, патрульно-постової служби та інше)*. У наведених прикладах при введенні терміна слово, що його називає, знаходиться в рематичній частині висловлювання, а при визначенні терміна – у тематичній.

Прийомом репрезентації термінологічних одиниць, що сприяє розкриттю їх семантики, є вживання простих односкладних (номінативних) або двоскладних (повних або неповних) речень, які вживаються на початку фрагмента тексту для називання абстрактних понять, конкретних предметів і явищ і виконують функцію номінативного вступу: *Під “функціями середнього класу” розуміється діяльність цих верств, яка виявляється в певному значенні потрібною і корисною суспільству. Таких функцій виділяють чотири. Першу із них можна назвати соціально-інтегративною. Так чи інакше, але середні верстви об'єктивно виявляються медіаторами у відносинах “верхів” і “низів”. Будучи досить масивними, вони забезпечують цілісність і розвиток суспільства. Друга функція – соціально-стабілізаційна. Середні верстви досить консервативні, вони не зацікавлені в соціальному катаклізмі, забезпечуючи таким чином соціальну стійкість суспільства. Третя – це функція своєрідного двигуна науково-технічного, соціального, інформаційного і іншого прогресу, яка пов'язана передусім з високим професійним і кваліфікованим*

потенціалом цих верств. І, нарешті, четверта функція – представницька. У західноєвропейських суспільствах ці верстви охоплюють від 50% до 70% громадян. Вони є ніби носіями основних суспільних, національних інтересів і разом з тим національної культури в динаміці її розвитку, у стилі життя [23, 20]. У наведеному прикладі речення, що репрезентують слова *соціально-інтегративна, соціально-стабілізаційна, представницька (функція)*, виконують роль номінативного вступу, який привертає увагу до смислових, понятійно важливих фрагментів композиційної структури наукової статті. Можливості цих речень у процесі розкриття семантики термінологічних одиниць найповніше розкриваються на тлі інших синтаксичних конструкцій.

Продовжуючи тему особливостей представлення термінів у тексті, розглянемо прийоми репрезентації термінів, одним із яких є зазначення лексикографічного джерела, звідки взято дефініцію, що пропонується увазі користувачів. Дефініції, прописані таким чином, наче адаптуються до нового оточення, проте все ж зберігають особливості лексикографічних видань: лаконічність, наявність посилань, вказівка на етимологію терміна та ін.: *Ліцензія (від латинського “licentia” – свобода, право) – спеціальний дозвіл, який видається компетентним державним органом або уповноваженою ним особою на здійснення певних дій чи діяльності у визначених сферах або на використання певних прав, що належать іншій особі [24, 72].*

Прийомам репрезентації терміна можна вважати і цитування за допомогою прямої і непрямой мови: Перше визначення слідчої ситуації належить О.М.Колесніченку, який у 1967 році писав: „Під слідчою ситуацією прийнято розуміти певне становище в розслідуванні злочинів, яке характеризується... Найбільш повно роль слідчої ситуації виражає визначення В.К.Лисиченка й О.В.Батюка: це сукупність умов, які об’єктивно складаються в процесі розслідування і утворюють...[25, 187-188].

Ще одним прийомом репрезентації можна вважати описово-класифікаційне пред’явлення матеріалу, що відбиває логіко-поняттєву структуру галузі права. У зв’язку з цим розповсюдженими є випадки контекстуальної семантизації термінів, коли наявний фрагмент тексту (надфразова єдність), що містить обрану для аналізу одиницю (термін), необхідний і достатній для розкриття семантики цієї одиниці. З точки зору внутрішньої структурної організації виділяються два види контекстів: опис і класифікація. Перший - це опис із пре- або постпозицією речення, яке безпосередньо репрезентує термін, відносно самого опису. Однією з реалізацій розгорнутого опису можна вважати текст, що розпочинається або закінчується фразою, що містить термін, однак яка не є типізованою за формулюванням. Прикладом може виступати тлумачення терміна *транспортна система: Підсумовуючи вищевикладене, можна сформулювати поняття “транспортної системи” як об’єкта адміністративно-правового регулювання. Вона являє собою діяльність людей, яка має певні організаційні форми виразу. З одного боку – це діяльність з функціонування окремих видів транспорту, згідно певного призначення, а з іншого – діяльність із функціонування транспортної системи окремих адміністративно-територіальних одиниць – областей, районів, сіл, селищ, міст у межах загальнодержавної транспортної системи [26, 14].* У таких розгорнутих до рівня абзацу характеристиках поняття розкривається за допомогою описового тексту.

Другий - це класифікація, яка має вигляд багатокomпонентної надфразової єдності. Обов’язковим її елементом є речення (одне або кілька) з лексико-граматичною конструкцією, яка класифікує описувані об’єкти (із зазначенням чи без вказівки класифікаційних ознак); другим - мікротекст, котрий з різною мірою повноти розкриває семантику пред’явлених термінів: *Пропонуємо здійснити поділ цих прав за критерієм – суб’єкт реалізації – на загальні, окремі та додаткові. До загальних відносимо права, що належать усім пацієнтам, зокрема право на кваліфіковану медичну допомогу, право на лікарську таємницю, право на медичну інформацію та інші. Окремими є ті права, що закріплені категоріями пацієнтів, а саме – право на медико-біологічний експеримент, право на корекцію статевої належності, на стерилізацію та інші. Додатковими визначаємо право на зберігання речей пацієнта, право на харчування, право на належні побутові умови у стаціонарних закладах, право на створення умов для відправлення релігійних обрядів та ін.[27, 11-12].* Від кількості термінів залежить і кількість смислових елементів другої частини контексту-класифікації. Структура їх може бути однотипною (дефінітивною) чи неоднотипною, представленою лексико-граматичними структурами, притаманними науковому стилю мови: кваліфікації, характеристики складу, якісні та кількісні характеристики, порівняння, синтаксичні конструкції уточнення, пояснення тощо.

У наведеному прикладі репрезентації термінів за допомогою класифікації на рівні надфразової єдності ми розглядали змістовно завершений сегмент тексту, компонентами якого виступали окремі речення. Однак характерною ознакою досліджуваних текстів є наявність „стислих”, „ущільнених” до одного речення класифікацій, коли у фразі-класифікації узагальнюючого типу поєднуються декілька конкретних тлумачень термінів.

Універсальним втіленням компактності викладення матеріалу можна вважати період - фрагмент тексту у вигляді послідовності декількох самостійних синтаксичних структур, об’єднаних темою в смислові блоки, й відповідний одному розповсюдженному реченню. Класифікуючими й описовими компонентами

в періодах є не самостійні речення, а тотожні їм за функціями лексико-граматичні синтаксичні конструкції: *Окрім цього, нормативний правовий акт – це акт нормотворчості, спрямований на встановлення, зміну чи відміну юридичних норм; це акт, що містить юридичні норми (приписи); це акт-документ, у якому формально закріплюється зміст правових приписів і який завжди має письмову форму, якість якої залежить від дотримання вимог нормотворчої техніки в процесі викладення змісту нормативного правового акта* [28, 28].

Крім того, семантика термінологічних одиниць у наукових публікаціях може розкриватись за допомогою нетипового для досліджуваного жанру синтаксичних конструкцій порівняння, що спираються на структурно-логічні зв'язки будь-якої галузі права, а співвідносяться з уявою людини, її образним сприйняттям дійсності: *Використовуючи судові аналогії, імплімент можна уявити за умовною схемою: Палата представників – “обвинувач”; Сенат – “суд”* [29, 65]. Вибір такого способу семантизації термінів, характерний для науково-популярних видань, залежить виключно від стилю автора.

Жанру наукової статті притаманні також розповсюджувальні внутрішньофразові конструкції, які вживаються як неспеціальні визначення (непрямі означення). Неспеціальне визначення – не окрема фраза-формула, а сегмент такого речення. У подібних випадках розглядається синтаксична одиниця – речення, яке містить певну інформацію і утворює повідомлення, із розповсюдженим внутрішнім складом окремого його компонента, який вносить у речення додаткову інформацію.

До найбільш частотних конструкцій, що розповсюджують речення і репрезентують терміни, належать: вставні речення, які пояснюють термін, що у висловлюванні не несе основного смислового навантаження; вставні звороти, які містять приклад; відокремлені словосполучення, які пояснюють значення терміна, із наявними сполучниками *тобто, а саме*; синонімічні конструкції, в яких за допомогою сполучника *або* в межах одного речення включаються дублети (за відсутності сполучника графічним показником таких конструкцій найчастіше виступають дужки). Наведемо декілька прикладів: *Якщо обман покупців вчинений у значних розмірах – його розмір перевищує три неоподатковувані мінімуми доходів громадян, особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності за ст.225 Кримінального кодексу України* [30, 51]. *Службою іноді іменують такі структурні підрозділи органів внутрішніх справ, як, наприклад, карний розшук, патрульно-постову службу, фінансовий та інші; під службою також розуміють самостійне відомство, наприклад, Департамент державної служби охорони, Департамент по роботі з персоналом МВС України та інші* [31, 34]. *При цьому розрізняють явні функції, тобто які збігаються з відкрито проголошеними цілями та задачами інститутів чи соціальних груп, та приховані (латентні) функції, які знаходять себе лише з часом та відрізняються від проголошених намірів учасників цієї діяльності* [32, 41].

Жанр наукової статті передбачає формулювання результатів дослідження, викладення точки зору автора стосовно базових понять досліджуваної теми, коли виникає потреба у наведенні власного варіанта визначення існуючого стандартизованого терміна, а інколи – і потреба номінації поняття з подальшим його дефінуванням. Звідси і наявність специфічного для розглядуваного жанру мовностильового оформлення визначень (*враховуючи викладене, що? можна визначити як що?; з огляду на викладене сформулюємо що?; що? на нашу думку, що? доцільно визнати як що?; дослідження і зіставлення зазначених положень і думок дозволяє нам трактувати що? як що?; відштовхуючись від наведених вище посилок, можна сформулювати поняття чого? як що?; що? очевидно, слід розуміти як що?*)

Отже, існує кілька способів вербального розкриття понятійного змісту термінів, які в найзагальнішому виді можна об'єднати у дві групи: прямі і непрямі. До прямих, зафіксованих у текстах наукових статей, можна віднести дефінування терміна, його визначення за допомогою специфічних речень або тлумачення енциклопедичного типу. Зазначені способи характеризуються тим, що наявна процедура, завжди спрямована на розкриття змісту термінологічної одиниці шляхом аналізу. Непрямі визначення носять характер уточнень, пояснень; вони виступають дублетами до репрезентованих на рівні мікроконтекстів термінів.

Аналіз основних способів семантизації термінів дозволяє зробити висновок про те, що особливості семантизації і прийоми репрезентації термінологічних одиниць у жанрово орієнтованих текстах зумовлені, по-перше, завданням наукового тексту – забезпеченням логічності і повноти викладення матеріалу, що досліджувався і аналізується, по-друге, авторською мовностильовою інтерпретацією результатів наукового дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пономарів Д.О. Стилїстика сучасної української мови: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 248 с.
2. Білодід І.К. Сучасна українська літературна мова. Стилїстика / За заг. ред. І.К.Білодіда. – К.: Наук. думка, 1973. – 588 с.

3. Ващенко В.С. Стилiстичнi явища в українськiй мовi: Посiбник. – Харкiв: Вид-во Харкiвського держ-го ун-ту, 1958. Ч.1. – 228 с.
4. Пилинський М.А. Мовна норма i стиль. – К.: Наук. думка, 1976. – 1976. – 288 с.
5. Мова i час. Розвиток функцiональних стилiв сучасної українськiй лiтературної мови / За ред. В.М.Русанiвського. – К.: Наук. думка, 1977. – 237 с.
6. Коваль А.П. Науковий стиль сучасної українськiй лiтературної мови. Структура наукового тексту. – К.: Вид-во Київського ун-ту, 1970. – 306 с.
7. Пристайко Т.С. Лексико-номiнативна органiзацiя спецiального тексту. – Днiпропетровськ, 1996. – 200 с.
8. Кожина М.Н. О речевої системности наукового стиля сравнительно с некоторыми другими: Уч. пособие. – Пермь, 1972. – 396 с.
9. Довiдник здобувача наукового ступеня. Збiрник нормативних документiв та iнформацiйних матерiалiв з питань атестацiї наукових кадрiв вищої квалiфiкацiї / Укладник Ю.І.Цеков. - К.: Редакцiя “Бюлетня Вищої атестацiйної комiсiї України”, 2000. – 64 с.
10. Як пiдготувати i захистити дисертацiю на здобуття наукового ступеня. Методичнi поради / Автор-упорядник Л.А.Пономаренко, доктор технiчних наук, професор. – К.: Редакцiя “Бюлетня Вищої атестацiйної комiсiї України”, 2001. – 80 с.
11. Бюлетень Вищої атестацiйної комiсiї України. – 2003. - №1. – С. 2.
12. Прадiд Ю.Ф. Вступ до юридичної лiнгвiстики: Навчальний посiбник / За ред. чл.-кор. АПрН України Ярмиша О.Н. – Сiмферополь: Доля, 2002. – 104 с.
13. Зотова В.П. Семантизацiя термiнiв у навчальному тексті та словнику (на матерiалі термiнологiї робототехнiки): Автореф. дис. канд. фiлол. наук: 10.02.02 / Днiпропетр. держ. ун-т. – Днiпропетровськ, 1998. – 17 с.
14. Ващенко С.В., Петков В.П. Вiдмежування адмiнiстративної вiдповiдальностi вiд iнших видiв юридичної вiдповiдальностi за законодавством України // Вiсник Запорiзького юридичного iнституту. – 2001. - № 1. – С.107-115.
15. Кувакiн С.В. Органiзацiйна дiяльность як форма управлiння органами внутрiшнiх справ // Вiсник Запорiзького юридичного iнституту. – 2003. - № 3. – С. 129-136.
16. Денисов С.Ф., Кулик Л.М. Кримiнально-правова характеристика жорстокого поводження з тваринами // Вiсник Запорiзького юридичного iнституту. – 2003. - № 3. – С. 186-193.
17. Пiдопригора I.С., Фролов О.С. Типологiя термiна “вибуховi матерiали” // Вiсник Запорiзького юридичного iнституту. – 2003. - №3. – С.118-126.
18. Туркiна Н.В. Об’єктивна сторона фiнансового правопорушення // Вiсник Запорiзького юридичного iнституту. – 2002. - №1. – 51-56.
19. Єрофеев М.І. Питання кодифiкацiї екологiчного законодавства // Вiсник Луганськiй академiї внутрiшнiх справ МВС iменi 10-рiччя незалежностi України. - 2004. - Випуск 1. – С.5-15.
20. Тищенко Я.С. Право на свободу пересування, вiльний вибiр мiсця проживання, вiльне залишення територiї України в системi конституцiйного права // Вiсник Запорiзького юридичного iнституту. – 2002. - №4. – С. 30-35.
21. Приходько Х.В. Представницька функцiя верховної влади України: поняття та ознаки // Науковий вiсник Юридичної академiї Мiнiстерства внутрiшнiх справ. – 2003. - № 3(12). – С.73- 81.
22. Лабенська Л.Л. Вiдповiдальность депутатiв мiсцевих рад // Науковий вiсник Юридичної академiї Мiнiстерства внутрiшнiх справ. – 2003. - № 3(12). – С. 152-157.
23. Єрмоленко Д.О. Умови функцiонування соцiальної держави // Вiсник Запорiзького державного унiверситету. Юридичнi науки. – 2003. - №1. – С.18-20.
24. Пiдопригора О.О., Сидоров Я.О. Лiцензiйний договiр та франчайзинг: порiвняльний аналіз суттєвих умов // Вiсник Запорiзького державного унiверситету. Юридичнi науки. – 2003. - № 1. – С. 70-74.
25. Шехавцов Р.М., Хрипченко А.В. Поняття та види проблемних слiдчих ситуацiй // Вiсник Луганськiй академiї внутрiшнiх справ МВС iменi 10-рiччя незалежностi України. - 2004. - Випуск 1. – С. 187-192.

26. Развадовський В.Й. Класифікація елементів транспортної системи // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2003. - № 4. – С.8-16.
27. Сенюта І. Система прав громадян України у сфері охорони здоров'я // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2003. – Випуск 38. – С.8-13.
28. Біля І.О. Нормативний правовий акт (загальна характеристика) // Вісник Запорізького державного університету. Юридичні науки. – 2003. - №1. – С.27-28.
29. Червяцова А.О. Оптимальні механізми конституційної відповідальності: моделі англійська та американська // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2001. - №1. – С.60-69.
30. Ващенко С.В., Поліщук В.Г. Адміністративна відповідальність за обман покупців у торговельній діяльності // Вісник Запорізького державного університету. Юридичні науки – 2003 - №1. – С.51-52.
31. Яценко Т.П. Правове регулювання проходження служби в органах внутрішніх справ // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ. – 2003. - № 3(12). – С.32- 38.
32. Погорілко В.Ф., Приходько Х.В. Філософсько-правовий аспект представницької функції парламенту // Вісник Запорізького державного університету. Юридичні науки. – 2003. - №1. – С. 39-43.

УДК 808.53

РИТОРИКА: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА ЦЕЛЕСООБРАЗНОЙ РЕЧИ

Иваненко В.К., д. пед. н., профессор

Запорожский государственный университет

Статья является результатом осмысления прочитанного курса риторики на филологическом факультете (специальность русский язык и литература) и представляет собой содержание вводной лекции.

Ключевые слова: красноречие, искусство убеждения, искусство говорить хорошо, искусство украшать речь, текст, дискурс, речевая коммуникация, культура общения, целесообразная речь.

Иваненко В.К. РИТОРИКА: ТЕОРИЯ І ПРАКТИКА ДОЦІЛЬНОГО МОВЛЕННЯ/ Запорізький державний університет, Україна.

Стаття є результатом осмислення прочитаного курсу риторики на філологічного факультеті (спеціальність російська мова та література) і становить собою зміст вступної лекції.

Ключові слова: красномовство, мистецтво переконання, мистецтво говорити добре, мистецтво прикрашати мовлення, текст, дискурс, мовна комунікація, культура спілкування, доцільне мовлення.

Ivanenko V.K. RHETORIC: THEORY AND PRACTICE OF EXPENDIENT SPEECH/ Zaporizhzhya State University, Ukraine.

The article is a result of comprehension of rhetoric course taught at the philological department (specialization – Russian language and literature) and represents the content of the introduction lecture.

Key words: eloquence, the art of persuasion, the art of a proper speech, the art of emphatic speech, text, discourse, speech communication, the culture of communication, expedient speech.

Известно, что риторика – это теория, оцениваемая в разные эпохи со своих точек зрения, а возраст риторики – 2500 лет. Стремясь дать определение риторике, теоретики предлагали сотни формулировок. В частности, кроме греческой, выделяют и римскую, и средневековую формулы. Древние греки видели в риторике искусство убеждать. Римская формула отмечает, что риторика – это искусство говорить хорошо. В средневековье риторикой называли искусство украшать речь. Каждая из этих формул, разумеется, имеет смысл. Осознавая это критически, мы говорили бы школьникам и предлагали бы записать так: «Риторика – это наука о речи убедительной, хорошей и красивой, о речи целесообразной».

Почему школьникам? А потому, что в наше время риторика возвращается и к учащимся средней школы, точнее сказать, приходит в 8 – 11 классы [1, 2, 3, 4, 5], является как школьная в 5 – 7 классы, а в 1 – 4 как детская.

Новейшие пособия по риторике для вузов дают, разумеется, более обстоятельные определения с учетом обновления теории и практики, с учетом наработанного лингвистикой текста, теорией дискурса, теорией и практикой речевой деятельности человека в современном обществе. Например, Н.Г. Чибисова и О.И. Тарасова справедливо отмечают, что понятие риторика шире понятия ораторское искусство [6].

Названные авторы указывают на то, что риторика в современных условиях – это не только наука о красноречии, но и наука о речевой целесообразности, об осознаваемой и корректной, тактичной, учтивой повседневной умственно-речевой деятельности. В книге этих авторов внимание привлекается и к тому, что обновляемая риторика стремится не столько убедить, сколько определить теорию и практику речевой коммуникации, речевого общения. Именно такой направленностью отличаются пособия Е.В. Ключева [7, 8], учебники О.Я. Гойхмана и Т.М. Надеиной [9, 10], монография Е.Н. Зарецкой [11], книга Л.В. Введенской и Л.Г. Павловой [12].

Сегодня предметом риторики становится не только текст, но и дискурс, учитывающий и атмосферу общения, и подтекст, возникающий при оглашении текста, и ожидание еще не сказанного. Предметом риторики становятся и механизмы говорения, то есть вопросы о том, чтобы говорящий не только высказывался, но и был услышанным. Предметом риторики становится и речевой этикет, языковые формулы, установившиеся языковые структуры.

Возрождение и обновление риторики, стилистики древних, науки, покрывшей себя славой, – факт положительный. А ведь сто лет предавалась риторика осуждению, забвению (во второй половине XIX века – первой половине XX века). Современная жизнь требует от человека, с одной стороны, умений понимать воспринимаемую речь, а с другой – изобретать мысли, облекая их в совершенную языковую форму. Следовательно, овладевая риторикой, надо учиться не только умениям говорить убедительно, хорошо и красиво, но и умениям воспринимать речь, извлекая из нее те смыслы, которые передает говорящий или пишущий.

Обновляющаяся риторика привлекает многое из языковедческих наук, изучающих структуру общения, процессы коммуникации, виды речевой деятельности, лингвистику текста. Заметим, что значительно расширяется практическое применение риторики в деловом и личном общении, в общении с самим собой.

Риторика становится необходимым компонентом в изучении языка и в системе языковой и речевой грамотности. Сегодня риторика становится вершиной языкового, лингвистического образования; формируется педагогическая риторика, о чем свидетельствует А.К. Михальская [13], убеждающая читателя в том, что свободному владению словом обязан учиться не только школьник, но и учитель.

Истинный учитель – творчески мыслящий человек, такого учителя называют мудрецом, мудрым человеком, обладающим большим умом, обширными знаниями, богатым опытом. Кстати, Конфуций, мудрец Китая, живший в 6 – 5 веках до нашей эры, отмечал: «Не зная, что говорят люди, нельзя узнать людей» [14].

Каков же он, мудрец Конфуций, учитель древнего Китая? Когда Европа узнала о нем?

Тело Конфуция было грузное, а рост его равен одному метру девяноста одному сантиметрам. Будучи учителем, этот мудрый человек имел 3000 учеников, из них 72 были близкие, а другие 12 безотлучны. Своих учеников мудрец учил устно, а потому не оставил ни строчки. Все его мысли, дошедшие до нас, – это записи учеников. Кроме уважения к порядку, придерживался и таких правил: не предаваться пустым размышлениям, не быть категоричным в суждениях, не проявлять упрямство. После рождения получил имя Кун Цю, а затем, став учителем, имел имя Кун Фу-цзы, что значит Почтенный учитель Кун. Миссионеры-иезуиты в 17 веке латинизировали имя мудреца, и в Европе появилось имя Конфуций.

Занятия прервал Конфуций на 71 году, а незадолго до кончины воскликнул: «Кто после моей смерти возьмет на себя труд продолжать мое учение?!»

Конфуций учит и нас, учит быть внимательными к говорящему, учит порядку в жизни, учит нравственности. Прислушаемся к такой мудрости философа Востока, древнего учителя, сказавшего 2500 лет назад такое: «Пять добродетелей составляют совершенную добродетель: серьезность, щедрость души, искренность, усердие и доброта».

Конфуций сформулировал категорию жень – гуманность, призывая к гармоническим и человеческим отношениям. Конфуцианские поучения и сегодня определяют сознание китайца. Поучения Почтенного учителя Кун отличаются нравственно-этическим характером. Например, сомневаешься – спрашивай, берешь займы – помни о долге.

Итак, риторика – наука универсальная, развивающая как мыслительные, так и речевые способности человека. Кроме совершенствования культуры мышления и культуры речи, риторика содействует становлению культуры общения. Современная риторика к тому же учит противостоять аморальной речи, вооружает нравственными приемами самозащиты. Понятие риторики шире понятия ораторское мастерство, лекторское мастерство. В современных условиях риторика – это наука о сознательной и корректной повседневной речевой деятельности, о речевой целесообразности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кохтев Н.Н. Риторика: Учебное пособие для 8 – 11 классов для учебных заведений с углубленным изучением гуманитарных предметов, а также для лицеев и гимназий. – М.: Просвещение, 1994. – 207 с.
2. Львов М.Р. Риторика: Учебное пособие для учащихся 10 – 11 классов. – 2-е изд. – М.: Академия, 1996. – 256 с.
3. Риторика: 8 класс: Учебное пособие: В 2 ч.- Ч. 1: Общение / Под ред. Т.А. Ладыженской. – М.: Баллас ЛТД, 1998. – 192 с.
4. Риторика: 8 класс: Учебное пособие: В 2 ч.- Ч. 2: Речевые жанры / Под ред. Т.А. Ладыженской. – М.: Баллас ЛТД, 1998. – 192 с.
5. Риторика: 9 класс: Учебное пособие для общеобразовательной школы / Под ред. Т.А. Ладыженской. – М.: Баллас, 1999. – 272 с.
6. Чибісова Н.Г., Тарасова О.І. Риторика: Навчальний посібник. – Київ: Центр навчальної літератури, 2003. – 228 с.
7. Клюев Е.В. Риторика (Инвенция. Диспозиция. Элокуция.): Учебное пособие для вузов. – М.: Изд-во Приор, 2001. – 272 с.
8. Клюев Е.В. Речевая коммуникация: Успешность речевого взаимодействия: Учебное пособие для университетов и институтов. – М.: РИПОЛ КЛАССИК, 2002. – 320 с.
9. Гойхман О.Я., Надеина Т.М. Основы речевой коммуникации: Учебник. – М.: Инфра, 1997. – 272 с.
10. Гойхман О.Я., Надеина Т.М. Речевая коммуникация: Учебник для вузов. – М.: Инфра, 2003. – 272 с.
11. Зарецкая Е.Н. Риторика: Теория и практика речевой коммуникации. – М.: Дело, 1998. – 480 с.
12. Введенская Л.В., Павлова Л.Г. Риторика для юристов: Учебное пособие для вузов. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2002. – 576 с.
13. Михальская А.К. Педагогическая риторика: История и теория. – М.: Академия, 1998. – 442 с.
14. Таранов П.С. 120 философов. Жизнь. Судьба. Учение. Мысли. Универсальный справочник по истории философии: В 2 т.- Т. 1. – Симферополь: Реноме, 2002. – С. 62-69.

УДК 81'373.611

КВАНТИТАТИВНИЙ МЕТОД В ИЗУЧЕНИИ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ГНЕЗД

Казак М.Ю., к. филол.н., доцент

Белгородский государственный университет

Статья посвящена исследованию роли квантитативного метода в изучении словообразовательных гнезд. Подчеркивается важность метода в изучении деривационного процесса.
Ключевые слова: квантитативный метод, словообразовательное гнездо.

Казак М.Ю. КВАНТИТАТИВНИЙ МЕТОД У ВИВЧЕННІ СЛОВОТВОРЧИХ ГНІЗД/ Белгородський державний університет, Росія

Стаття присвячена дослідженню ролі квантитативного методу у вивченні словотворчих гнізд. Підкреслюється важливість методу у вивченні дериваційного процесу.
Ключові слова: квантитативний метод, словотворче гніздо.

Kazak M.Y. QUANTITATIVE METHOD IN THE STUDYING OF THE WORLD-BUILDING NESTS/ Belgorod State University, Russia

This article is devoted to the investigation of the role of quantitative method in the formation of the world-building nests. It is stressed that this method is very important in the learning of the derivation process.
Key words: quantitative method, world-building nests.

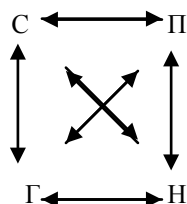
Использование статистических методов в лингвистике имеет свою область приложения – это экспериментальная фонетика, лексикография, языковые стили, обработка анкетных данных и др. Важную количественную информацию заключают в себе частотные словари, конкордансы, базы данных о языковых единицах и конструкциях в текстах различных жанров. С компьютерными программами приходят и новые возможности измерения «веса» языковых единиц в лингвистическом пространстве. Так, на филологическом факультете МГУ создана уникальная программа, которая в течение нескольких часов обрабатывает тексты широкого списка авторов и «выдает» искомые количественные данные относительно частоты использования языковых единиц или конструкций, наличия частей речи и определенных форм, длины предложений, цветовой парадигмы и других параметров текста. Такое ошутимое внедрение техники в лингвистические изыскания, безусловно, расширяет возможности исследований, придает им большую основательность и реалистичность.

О необходимости использования квантитативных методов в лингвистике, о диапазоне применения статистических подходов к языковым фактам пишут Б.Н. Головин, Н.Д. Андреев, П.М. Алексеев, П.Я. Шайкевич, П.Н. Денисов, Н.Ю. Караулов и др. Понятно, что количественные подсчеты не являются самоцелью – за показателями нужно увидеть глубинные языковые закономерности, и в таком случае цифры оживают. М.В. Арапов справедливо отмечает, что «содержательный смысл имеет не сама по себе длина слова, число производных от него или частота его употребления, а найденное по этим величинам место данного слова среди других слов, его относительная ценность» [Арапов 1988, 20].

Квантитативные методы находят активное применение в обработке текстов и других названных выше сферах, чего не наблюдается применительно к системе языка, где они используются реже и, как правило, выборочно. Вместе с тем глобальный (не частичный!) подсчет исследуемого материала может отразить важные языковые закономерности. Исходя из этой гипотезы, мы провели полносоставную статистическую обработку самых объемных словообразовательных гнезд (СГ) с вершинами трех частей речи – существительными, прилагательными и глаголами (более 44 тыс. слов) с целью уточнить работу словообразовательного механизма в максимальных границах того **частеречного каркаса**, который задается грамматической системой языка и категориальным значением мотивирующего слова. Знаменательные части речи имеют не только специфичные наборы словообразовательных средств и способов, свое семантическое и ономазиологическое поле значений, они обладают минимальными и максимальными границами, которые определяются **глубиной** деривационного процесса, отражающего возможности исходного мотивирующего слова к неоднократной перекатегоризации (т.е. деривационным взаимодействиям между единицами разных классов) и субкатегоризации (словообразованию в пределах одного класса).

Возможность представления словообразовательной подсистемы на частеречном уровне обуславливается рядом факторов, связанных с а) образованием любой новой единицы как слова определенной части речи; б) описанием результатов транспозиции (Е.Л. Гинзбург) и инвариантных типов (И.С. Улуханов) только в терминах частей речи; в) «дрейфующим» характером самого словообразовательного значения, которое может быть представлено как морфолого-словообразовательное и лексико-словообразовательное (М.Н. Янценецкая). Кроме того, именно общекатегориальный уровень отражает системное единство словоизменения и словообразования.

Словопроизводство охватывает номинативные классы слов и связывает лексические единицы одной и той же и разных частей речи, представляя их в так называемых процессах субкатегоризации и перекатегоризации. Межкатегориальные связи непроемных слов отражены в частеречной модели, которая является идеальным конструктом, схемой, демонстрирующей потенции русского непроемного слова.

Каждый узел обладает собственной способностью к продуцированию. Наиболее слабым звеном является наречие, которое скорее рассматривается как потенциальная база для создания слов (ср. *сквозь* → *сквозной*, *сквозить*, *насквозь*; *против* → *противник*, *противный*, *противиться*, *напротив*, *супротив*).

Потенции русского слова к внутричастеречному словопроизводству имеют разные характеристики в классах слов. Здесь наиболее слабым звеном выступает прилагательное и наречие. Ср. максимальные цепи глагола (*вести* → *водить* → *проводить* → *препроводить* → *препровождать* → *препровождаться*), существительного (*рука* → *рукоять* → *рукоятка* → *рукоятчик* → *рукоятчица*), прилагательного (*черный* → *черноватый* → *черноватенький*), наречия (*рядом* → *рядком* → *рядочком*).

В данной статье попытаемся осветить полученные результаты относительно организации дериватов в СГ с вершиной-прилагательным (в гнездах представлено 9430 дериватов).

Определим наше понимание словообразовательного гнезда. Объединение производных слов в большие семьи – словообразовательные гнезда отражают один из системных аспектов словообразования. СГ строится на характерном свойстве непроизводного слова (корня) свободно соединяться с аффиксами, постепенно развертываясь в формальном отношении. Активное изучение СГ в русистике начинается с 70-х гг. XX в. и связано с именами таких ученых, как Е.Л. Гинзбург, Е.А. Земская, А.Н. Тихонов, П.А. Соболева и др. Опубликование исчерпывающе полного «Словообразовательного словаря русского языка» А.Н. Тихонова стимулировало интенсивные разработки в этой области. В настоящее время наметилась интерпретация СГ как гиперлексем (С.М. Толстая), поставлен вопрос об осмыслении гнезда с когнитивных позиций (О.С. Крючкова). Однако структурно-семантический подход к изучению гнезда оставляет еще немало лагун для исследования. Мы считаем, что современной теории словообразования не хватает исследовательской ориентации на парадигмальный вектор описания деривационных отношений.

Расширение вершины гнезда происходит поступенчато, формируясь в отношениях равнопроизводности на вертикальной оси и последовательной производности на горизонтальной оси, которые прошивают и закрепляют место каждого деривата в гнезде в соответствии с направлением производности.

Мы упомянули об известном механизме образования производных слов, чтобы вернуться к вопросу о действующих закономерностях в устройстве СГ. Словообразовательное гнездо получает в лингвистической литературе определение на основании нескольких критериев: это общность корня, «живые» в синхронии семантические связи между членами гнезда, упорядоченность и иерархия отношений, устанавливаемая в соответствии с направлением производности. СГ рассматривается как комплексная единица, включающая парадигматические, синтагматические и иерархические отношения (А.Н. Тихонов, Е.А. Земская, П.А. Соболева, А.Г. Лыков). Другая точка зрения – это признание парадигматики как на вертикальной, так и на горизонтальной оси (А.И. Моисеев).

Включение СГ или словообразовательной парадигмы в систему парадигматических отношений связаны с поисками изоморфизма на разных языковых уровнях и, с другой стороны, с расширением традиционного понимания термина *парадигма*. Расширительное употребление парадигмы в разных языковых сферах можно считать устоявшимся, принятым. Здесь уместно вспомнить терминологическое решение Б.Н. Головина, который ассоциативные отношения в языке (в понимании Ф. де Соссюра) относит к парадигматическим, но парадигмой считает не любые парадигматические отношения [Березин, Головин 1979, 208].

Использование *парадигмы* в словообразовании связано с целым рядом допусков – высокий уровень абстракции на уровне *типовых парадигм* (Е.А. Земская), *макрокатегорий* словообразовательных значений (Р.С. Манучарян), не включение в состав парадигмы мотивирующего слова. Еще больших теоретических допусков требует признание парадигмой всего гнезда, а не только совокупности слов одной ступени. Е.В. Красильникова считает, что при парадигматическом подходе к гнезду следует отказаться от такого параметра, как направление производности [Красильникова 1989, 35] (ср. представление СП в работах И.Б. Шатуновского в виде схемы частеречных отношений, для которых несущественно направление производности). Однако, с нашей точки зрения, моделирование словообразовательного процесса на любом уровне абстракции требует включения и такой сущностной его характеристики, как направление словообразовательной производности.

Представляя словообразовательное гнездо как гиперпарадигму, отражающую системные взаимодействия слов определенных частей речи, мы исходим из общекатегориального уровня абстракции и рассматриваем словообразовательную парадигму широко – как варьирование корня исходного слова на вертикальной и горизонтальной осях.

Распределение слов по частям речи в адъективных гнездах (в подсчеты включались простые и сложные образования) отразили «экспансию» имени существительного (ср. С - 34,3%, П - 33,8%, Г - 22,7%, Н - 9,2%)¹ и вместе с тем высветили общую тенденцию исходных слов (и не только в адъективных гнездах) воспроизводить прежде всего ту часть речи, к которой принадлежит вершина. Особенно ярко прослеживается эта тенденция на первой ступени (ср. С₁ - 25,1%, П₁ - 56,6%, Г₁ - 7,28%, Н₁ - 7,8%). Динамика продуцирующей способности деадъективных дериватов представлена по ступеням: I – 38,2%, II – 33,1%, III – 18,8%, IV – 8,4%, V – 1,3%, VI – 0,2%. Основная часть дериватов образуется на I-III ступенях (90,1%), вместе с IV ступенью – 98,5%. Пятый и шестой такты отражают затухающие способности в основном деадъективного глагола или являются результатом мотивации сложным словом (ср. *крепкий* → *крепить* → *закрепить* → *перезакрепить* → *перезакреплять* → *перезакрепляться*;

¹ Буква обозначает часть речи: С – существительное, П – прилагательное, Г – глагол, Н – наречие; цифра внизу справа С₁ – на порядковый номер ступени словопроизводства.

здоровый → *здороветь* → *выздороветь* → *выздоровливать* → *выздоровливающий* → *выздоровливающий*, сущ. → *выздоровливающая*, сущ.). Производные других деривационных структур представлены единичными примерами (*родной* → *сродный* → *сродство* → *сродственный* → *сродственник* → *сродственница*).

Словопроизводственная активность прилагательного зависит от многих факторов, среди которых важными являются принадлежность адекативного слова к качественным или относительным прилагательным, широкая предметная приложимость признака, прямая денотативная отнесенность, способность иметь временную и пространственную перспективу (М.Н. Янценецкая, М.Ф. Скорнякова, Л.Б. Парубченко).

Костяк исходных слов ста самых больших СГ составили прилагательные, формальная непроеводность которых в синхронии не вызывает сомнений. Это качественные прилагательные (95%), которые в своих основных значениях обозначают чувственно воспринимаемые признаки (цвет, форму, вес и др.), а также нефизические свойства, характеризующие человека; это слова многозначные (средний показатель 9) и частотные (средний показатель 165,4). Таким образом, анализируемые вершины входят в ядро адекативной лексики, представляют собой прототипический эталон «классических предикатов», в полном объеме отвечающий определению класса адекативных слов.

Известны поиски отечественных и зарубежных лингвистов непротиворечивой классификации слов по классам, связанные с попыткой примирить, состыковать неконгруэнтность формы и содержания. Шкальное представление глагольно-именного континуума в частеречной системе (Т. Гивон), выявление в системе частей речи центральных и маргинальных явлений, синкретических зон (В.В. Бабайцева, Е.П. Калечиц, Л.В. Бортэ) дают импульс к дальнейшим изысканиям в указанном направлении. Дериваты, возникающие как результат взаимодействия различных категориальных значений, в форме нового знака несут информацию о своем источнике; влияние последнего на формирование семантики нового слова может быть весьма значительным. Вторичные единицы создают в составе определенной части речи синкретические области, размывая границы класса, формируя переходные и периферийные явления. С этой точки зрения, непроеводные слова в определенной степени могут рассматриваться как ядро того или иного класса слов.

Прилагательные как части речи оказываются «чрезвычайно многоплановыми» по семантике (Е.М. Вольф), обозначающими не только «натуральные качества», но и признаки по отношению к процессу (отглагольные прилагательные и причастия), предмету (отсубстантивные прилагательные), признакам интенсификации, оценки и др. Размытость «понятийного» определения прилагательного как класса создается результатами словообразовательных процессов и функциональными сдвигами. Поэтому в классификационные критерии частей речи должны включаться такие параметры, как непроеводность / проиеводность знака и первичная / вторичная функция (Е.С. Кубрякова), а в составе каждого отдельного класса выделяться ядерная и маргинальная части, поскольку формирование частей речи происходит по полевому принципу.

Словообразовательное пространство, реализуемое качественными прилагательными на первой ступени словообразования, предстает в объеме всего частеречного ядра и довольно четко распределяется между модификационной, транспозиционной и мутационной сферами. Внутриадекативная деривация в основном представлена модификационными значениями (*беленький*, *беловатый*, *белехонький*). Однако и в этом пространстве возникают «диссонирующие» значения (ср. *беловой*), которые не вписываются в сферу модификации. Область мутационных значений во внутриадекативном словообразовании расширяется, когда мотивирующими выступают десубстантивные прилагательные (*водянистый*, *внеклассовый*).

Межчастеречное словопроизводство – транспонирование признаковой семантики в существительные, прилагательные и глаголы – манифестируется в транспозиционном и мутационном значениях (в традиционном понимании). В сфере существительных предметно-характеризующие значения формируют тематические объединения широкого диапазона: лицо (*здоровяк*), животное (*живец*), растение (*мокрица*), неодушевленный предмет (*долгуша*), явления природы (*мокрадь*), пространство (*чужбина*), время (*святки*), вместилище (*плошка*), продукты питания и производства (*сырец*, *старка*), болезни и лекарства (*мокрец*, *зеленка*), совокупности (*косяк*). Именно такие участки в гнезде отражают асистемные отношения, поскольку идентифицирующие значения характеризует «независимость от окружения, создаваемого семантически однородным полем» [Арутюнова 1980, 174].

Существительные со значением отвлеченного признака в соотношении с предметными именами представлены на I ступени приблизительно поровну. Именно синтаксические дериваты приводят к пересечению классов существительных и прилагательных. Однако и на высокорегулярном участке гнезда прослеживаются неоднородные по семантическому результату проявления, которые отражают, во-первых, градацию словообразовательных типов по степени отвлеченности признака

(М.Н.Янценецкая), во-вторых, совмещение признакового значения с модификацией (*кислинка, теплень*) и мутацией (*гуманизм*).

Область деадъективных глаголов традиционно относят к мутационному словообразованию (в работах И.Б. Шатуновского словообразовательные отношения между предикатными словами составляют сферу синтаксической деривации). Здесь взаимодействуют части речи, имеющие признаковую семантику, между ними устанавливаются отношения «непосредственной трансформируемости» (М.Н. Янценецкая). Основные значения деадъективных глаголов представлены инфинитивами (*влажнить*), экспозитивами (*чернеть* вдали), эссивами (*хитрить*), каузативами (*белить*). Глаголы пассивной семантики формируют зону размытых значений в глагольном классе, когда разграничение «действия, процесса» и «качества, состояния» осуществляется посредством грамматических форм.

В кругу деадъективных наречий представлено транспозиционное значение (*близко, попросту*), однако возможны и другие значения: модификационное (*черным-черно*), оттенок цветового признака (*иссиня-черный*), исхождения (*издавня*), направленности (*влево*), предельности (*добела*).

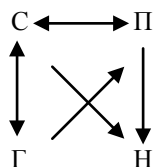
Завершая обзор конкретных реализаций первой ступени, непосредственно отражающей потенции исходных слов, отметим, что движение от общекатегориальных значений к лексико-словообразовательным выявляет разный механизм действия словоизменения и словообразования (что общеизвестно) и области большей/меньшей упорядоченности (предметные и признаковые слова), касающейся в том числе и транспозиционной сферы (совмещение значений, специализация формантов).

Отметим теперь общие тенденции развития потенции деадъективных дериватов. Производное прилагательное (модификационного значения) практически утрачивает способность к дальнейшему производству прилагательных и глаголов, сохраняя некоторую возможность продуцировать синтаксические дериваты - существительные на *-ость* и наречия на *-о* (ср. *белый* → *беловатый* → *беловатость*, *белехонкий* → *белешенько*, однако *белый* → *беловой* → *беловик*).

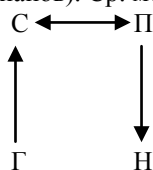
Деадъективное существительное служит производящей базой для всего частеречного ядра, однако на реализации накладываются определенные ограничения, прежде всего на производство глаголов и наречий. Образование в этом кругу существительных представлено в мутационных (*пустырник, сахарница, целинник*) и модификационных значениях (*пустячок, богачка, старичье, черничина*). В сфере образования глаголов относительно регулярно возникают отношения «лицо – занятия и поступки» (*новаторствовать, молодежествовать*). Наречия на базе деадъективных существительных исчерпываются одним шагом (*косяком, впрозелень*).

Деадъективный глагол (каузативы) демонстрирует высокую активность, прежде всего, к воспроизводству своей части речи и разворачиванию в цепи до V ступени (ср. *готовый* → *готовить* → *подготовить* → *переподготовить* → *переподготовиться* → *переподготавливаться*). Предметные имена и прилагательные, реализуя валентности глагола на II-IV ступенях, постепенно сужают круг значений, последние звенья представлены в основном именами действия и причастиями. Наречия в этих цепях единичны.

Деадъективное наречие проявляет некоторую активность в модификационном словообразовании (*тихий* → *тихо* → *тихонько* → *тихонечно*). Трансформационные процессы, демонстрирующие участие в словообразовательном процессе деадъективных производных слов, представлены в частеречной модели.

По мере усложнения мотивирующей основы в процессах неоднократной субкатегоризации и перекатегоризации, в существительных, прилагательных и глаголах сохраняются «остаточные» резервы для продуцирования лишь синтаксических дериватов, результатов «актуальной деривации» (Ю.С. Степанов). Ср. модель этих отношений:

Ценным материалом для наблюдений выступают словообразовательные цепи. Варьирование корня на горизонтальной оси отражает прозрачность, выводимость каждого последующего слова из предшествующего и возможность опосредованных мотивации, ср.: *бодрый* → *бодрить* → *ободрить* → *приободрить* → *приободрять* → *приободряться* - 'делаться бодрее'. Однако в отношениях выводимости

може виникати сбой, коли на одному з ланцюгів відбувається зміщення в периферійну мотивованість або якщо базою виступають вторинні значення (ср. *мутный* → *мутить* → *смутить* → *смутиться* → *смущаться* → *засмущаться*; *тесный* → *теснить* → *стеснить* → *стесниться* → *стесняться* → *застесняться*, *постесняться*). Такі ланцюги відображають ростики майбутнього, зародження в надрах синхронії нових структур, майбутніх етимологій.

В закінчення відзначимо, що динаміка словообразовального процесу в СГ організується двома зворотними пропорційними силами: формальним ускладненням виробничої основи (кореня) по мірі віддалення від виходу і звуженням семантичного простору, вихолощенням семантичної структури вихідного мотивуючого слова. В гніздах на рівні словообразовальних значень формуються ділянки більшої/меншої ступеня парадигматизованості. Починаючи з II, ступені в гніздах утворюються цілі області єдиного понятійного (ознакового) континууму, який виступає в формах різних частин мови. Ці ділянки гнізда мають високу ступінь передбачуваності значень і представлені в високопродуктивних словообразовальних типах.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арапов М.В. Квантитативная лингвистика. – М.: Наука, 1988.
2. Арутюнова Н.Д. К проблеме функциональных типов лексического значения //Аспекты семантических исследований.- М.: Наука, 1980.
3. Березин Ф.М., Головин Б.Н. Общее языкознание. – М.: Просвещение, 1979.
4. Красильникова Е.В. К соотношению словообразования и словоизменения // Проблемы структурной лингвистики 1985-1977. – М: Наука, 1989.

УДК 811.111' 367. 625' 42

СЕМАНТИКА АНГЛІЙСЬКИХ ДІЄСЛІВ РУХУ З ПОЗИЦІЙ КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Казарян Ш.Є., здобувач

Гуманітарний університет «Запорізький інститут державного і муніципального управління»

У статті розглядаються семантичні особливості англійських дієслів руху з позицій когнітивної лінгвістики. У ході дослідження автор керується засадами компонентного аналізу.

Ключові слова: семантика, концепт, компонентний аналіз.

Казарян Ш.Е. СЕМАНТИКА АНГЛИЙСКИХ ГЛАГОЛОВ ДВИЖЕНИЯ С ПОЗИЦИЙ КОГНИТИВНОЙ ЛИНГВИСТИКИ / Гуманитарный университет «Запорожский институт государственного и муниципального управления», Украина.

В статье рассматриваются семантические особенности английских глаголов движения с позиций когнитивной лингвистики. В ходе исследования автор руководствуется принципами компонентного анализа.

Ключевые слова: семантика, концепт, компонентный анализ.

Kazaryan Sh.Y. THE SEMANTICS OF THE ENGLISH VERBS OF MOTION FROM THE POSITIONS OF COGNITIVE LINGUISTICS / University of Humanities "Zaporizhzhya Institute of State and Municipal Government", Ukraine.

The semantic peculiarities of the English verbs of motions from the positions of cognitive linguistics are investigated in this article. During the research the author takes into consideration the principles of component analysis.

Key words: semantics, concept, component analysis.

Проблема значення практично не виходила з уваги лінгвістів усіх наукових парадигм: структурної, генеративної, функціональної лінгвістики.

Вивчення проблеми значення було і залишається однією з головних задач у розвитку лінгвістики. На кожному етапі думки ставиться завдання, що відповідає потребам часу.

Так, у рамках лексичної семантики важливо було встановити, як відбувається категоризація в межах лексичного значення, поява різних значень слова з урахуванням синтагматики пропозиції і фіксування

цих значень у словнику як лексико-семантичних варіантів. Для більш образного розуміння розходжень когнітивної семантики і семантичних напрямків, що передують їй, можна привести слова Р.Тейлора про розходження когнітивної семантики і компонентного аналізу. Він відзначає, що, навіть використовуючи у своєму описі декомпозицію, він хоче бачити в отриманій семантичній картині цілісність і причинність, тобто відсутність випадковості як в організації кожного значення окремо, так і в організації значень деякою єдністю [4, 587].

Когнітивний напрямок сучасної лінгвістики, як відомо, ставить однією з головних цілей проникнення в механізми мовних явищ, ураховуючи при цьому не тільки власне лінгвістичну, але й екстралінгвістичну інформацію, для одержання якої важливим є як сам процес пізнання навколишнього світу, так і пізнавальна діяльність носія мови.

У процесі пізнавальної діяльності і власного досвіду у свідомості людини формуються концепти, що фіксуються і зберігаються у ньому наші знання про світ. У мові ці концепти виражаються тими чи іншими значеннями слів, граматичними формами чи синтаксичними структурами, тобто вербалізуються і зберігаються в пам'яті мовця, котрий оперує ними в процесі комунікації. Однак для того, щоб зрозуміти, як відбувається процес вербалізації, важливо чітко уявити когнітивну підставу того чи іншого мовного явища. Справа в тому, що, як справедливо відзначає Н.Н.Болдирев, у слові фіксується й активізується лише частина концепту [1, 40].

У рамках когнітивної лінгвістики значення і знання вивчаються в їхній співвіднесеності і кореляції, і тому великих результатів вона досягла саме в семантиці.

Для проведення дослідження в пропонованій статті відібрані англійські дієслова руху з інтегральними ознаками - інтенсивність і сповільненість руху. Семантична структура англійських дієслів руху неодноразово вивчалася багатьма провідними лінгвістами. Безсумнівно, великого інтересу в цій галузі заслуговують роботи А.И.Гурської, С.О.Гурського, де авторами на перший план висувається вивчення структури дієслів за ознакою частоти і кількості значень [3, 17; 4, 18]. Однак оцінюючи нові підходи і перспективи у вивченні семантики, і ґрунтуючись на представлених вище положеннях, ми будемо досліджувати семантику цього пласта дієслівної лексики саме з позицій когнітивної лінгвістики.

Слід зазначити, що когнітивний рух сформувався на основі уявлень людини про власну здатність до руху, його видів, допоміжних засобів, а потім екстраполювався на навколишній живий та неживий світ.

Наша основна задача полягає у розподілі дієслівної лексики в семантичній сітці, що покриває концепт «інтенсивний/уповільнений рух» із метою виявлення дієслів із недиференційованими і маркованими додатковими ознаками.

Отже, до дієслів, що позначають інтенсивний рух, ми відносимо:

to hurry - to move or act with haste [5, 694].

to rush – to run toward or against in attack [5, 1252].

to speed – to make haste; to go or drive at excessive or illegal speed [5,1367].

to race– to go or move at top speed or out of control [5, 1184].

to hasten –to move or act quickly [5, 649].

to fly – to move in or pass through the air with wings; to move, pass, or spread quickly [5, 548].

to run – to go faster than a walk; to go steadily by springing steps so that both feet leave the ground for an instant in each step [5, 1252].

to precipitate –to fall headlong [5, 1131].

to dash –to move with sudden speed [5, 368].

to scamper- to run nimbly and usually playfully about [5, 1274].

to sprint- to run or go at top speed especially for a short distance [5, 1378].

to bolt- to move suddenly or nervously [5, 167].

to dart - to thrust or move with sudden speed [5, 368].

to course- to run or pass rapidly along or as if along an indicated path [5, 1238].

Для вивчення семантичної структури цієї лексико-семантичної групи ми виділяємо такі семи: ознака суб'єкта (неживий, живий), напрямок, оцінка. У цілому, основні семантичні особливості цих дієслівних найменувань за допомогою матричного компонентного аналізу можна представити у вигляді таблиці.

Таблиця 1.

Дієслово	Семний склад		
	Ознака суб'єкта живий/неживий	Напрямок	Оцінка
to hurry	-/+	-	-
to rush	-/+	-	+
to speed	+/+	-	-/+
to race	-/+	-	+
to hasten	-/+	-	-
to fly	+/+	-	+
to run	+/+	-	+
to precipitate	-/+	-	-
to dash	+/+	-	+
to scamper	-/+	-	+
to sprint	-/+	+	-
to bolt	-/+	-	+
to dart	-/+	+	+
to course	+/+	+	-

Сема «спрямованість» взагалі відсутня у структурі значення дієслів *to hurry*, *to hasten*, *to scamper* і *to bolt*. Це пояснюється тим, що інтегральна ознака «інтенсивність» цілком затемнює сему «спрямованість». На противагу семі «спрямованість» сема «оцінка» просліджується досить чітко в структурній організації дієслова *to scamper* і *to bolt*, що означають рух, що чиниться особою чи твариною у наляканому стані. Суб'єктом дії при цих дієсловах може бути лише істота (людина, тварина). Що стосується лексем *to hurry* і *to hasten*, то тут переважає агенс-суб'єкт. А дієслова *to scamper* і *to bolt* позначають рух тварин.

Дієслова *to rush*, *to race* і *to sprint* мають ідентичну структурну організацію за ознакою суб'єкта дії. Ним у всіх трьох випадках є суб'єкт живий, під яким ми, як правило, розуміємо особу чи тварину. Сема «напрямок» присутня лише в структурі значення дієслова *to sprint*, що означає біг по відзначеному напрямку. Окремий інтерес викликає дієслово *to speed*. У даному випадку суб'єкт може мати ознаку натхненності і бездушності. Якщо мова йде про рух машини, то в структурі значення дієслова з'являється оціночний компонент, тому що такий вид руху передбачає незаконне перевищення швидкості. В інших випадках він відсутній. Дієслово *to course* має семантичну ознаку «напрямок» і цілком позбавлене семи «оцінка», а що стосується ознак суб'єкта, то тут допускається присутність обох.

Дієслова *to fly*, *to run*, *to dash* і *to dart* містять оцінний компонент. Так, наприклад дієслово *to fly* у прямому значенні припускає рух у повітрі, а в переносному - може позначати швидкий несподіваний рух. Дієслово *to run* має значення «піший вид руху» в тому числі з використанням нижніх кінцівок. У структурі дієслова *to dash* присутній оцінний компонент *сила, жорстокість*. І, нарешті, у дієслова *to dart* - явно прослідковується оцінний компонент *несподіванка*. На відміну від зазначених, дієслово *to precipitate* цілком позбавлене семи «оцінка». Суб'єктом дії в дієсловах *to fly*, *to run* і *to dash* може бути як істота, так і неістота. Щодо дієслів *to precipitate* і *to dart* варто відзначити, що тут суб'єктом є або агенс-суб'єкт, або тварина. Сема «напрямок» відзначається в дієслові *to dart*, тому що мається на увазі конкретно обраний напрямок руху.

До дієслів уповільненого руху ми відносимо:

to creep – to move along with the body prone and close to the ground; to move slowly on hands and knees [5, 341].

to crawl - to move slowly in a prone position without or as if without the use of limbs [5, 340].

to linger – to be slow to act [5, 834].

to tarry –to delay or be tardy in acting or doing [5, 1454].

to delay–to stop, detain, or hinder for a time [5, 381].

to slow down –to cause delay [5, 1342].

to brake –to retard or stop by a brake [5, 179].

to dawdle–to spend time idly; to move lackadaisically [5, 369].

to loiter -to delay an activity with aimless idle stops and pauses [5, 843].

Звернемося до компонентного аналізу відібраних дієслів. Семний набір їхніх значень: ознака суб'єкта (живий/неживий), ознака об'єкта (предмет/особа), причина та оцінка.

Таблиця 2.

Дієслово	Семний склад			
	Ознака суб'єкта Неживий/живий	Ознака об'єкта предмет/особа	Причина	Оцінка
to creep	+/+	-/-	+	+
to crawl	+/+	-/-	+	-
to linger	-/+	-/-	+	-
to tarry	-/+	-/-	+	-
to delay	-/+	+/+	+	-
to slow down	-/+	+/-	+	-
to brake	-/+	+/-	+	-
to dawdle	-/+	-/-	+	-
to loiter	-/+	-/-	+	-

Дієслово *to creep* припускає активну участь кінцівок у здійсненні руху, а *to crawl* не виражає це значення і тому, на відміну від *to creep*, може позначати пересування істот, що взагалі позбавлені кінцівок (наприклад, змії). Ці дієслівні лексеми позначають пересування, уповільнене або труднощами шляху, або недоліком внутрішніх ресурсів (чи утомою або слабкістю у людей, чи перевантаженістю або недоліком пального у машин і т.п.). Специфічним для *to creep*, на відміну від *to crawl*, є позначення пересування, сповільненість якого викликана бажанням залишитися непоміченим.

Інші дієслова цього ряду вживаються у випадках, коли йдеться про навмисне зволікання, викликане розсудливістю, обережністю і т.п., і в тих випадках, мовиться про повільність, породжену непевністю чи нерішучістю.

І *to creep* і *to crawl* сполучаються з назвою живих істот і машин як суб'єктів. Інші дієслова цього ряду сполучаються лише з назвою живих істот. Три дієслівні лексеми *to delay*, *to slow down* і *to brake* вимагають після себе об'єкта дії. У випадку з дієсловами *to slow down* і *to brake* ним може стати виключно предмет (машина), а дієслово *to delay* може поширюватися і на особу. Оцінний компонент проявляється лише в структурі дієслова *to creep*, що означає, як правило, таємний рух/переміщення.

Усі дієслівні найменування ряду містять сему «причина».

Виявлені дані дозволяють розцінювати концепт «руху», як когнітивну структуру. Кількісно цей концепт можна розширити за рахунок включення до нього інших лексико-семантичних груп дієслів. Однак цей аспект виходить за рамки пропонованого дослідження, оскільки його предметом виступають лише дієслова інтенсивного й уповільненого руху.

ЛІТЕРАТУРА

1. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии. -Тамбов:Изд-во ТГУ, 2000.-123 с.
2. Гурська А.І. Англійські дієслова руху та їх семантична структура // Іноземна філологія.-Вип. 33.-1974. – С. 17-22.
3. Гурський С.О. Значення слова і термін // Іноземна філологія.- Вип. 26.- 1971. – С. 15-18.
4. Taylor J.R. Contrasting Prepositional Categories: English and Italian.-Rudzka-Ostyn, 1988.-P. 587.
5. Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English language.-New York: Portland House, 1989.-2078 p.

МІРКУВАННЯ ЯК ОКРЕМА КОМПОЗИЦІЙНО-МОВЛЕННЄВА ФОРМА ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Клименко О. В., аспірант

Запорізький державний університет

Стаття присвячена аналізу різних підходів до вивчення тексту. Особлива увага приділяється психолінгвістичному підходу до вивчення тексту, оскільки саме цей підхід дозволяє виявити роль міркування як особливої психомовленнєвої категорії в художньому тексті.

Ключові слова: художній текст, психолінгвістичний підхід до художнього тексту, композиційно-мовленнєва форма, міркування як композиційно-мовленнєва форма в художньому тексті.

Клименко Е. В. РАССУЖДЕНИЕ КАК ОСОБАЯ КОМПОЗИЦИОННО-РЕЧЕВАЯ ФОРМА В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ/ Запорожский государственный университет, Украина

Статья посвящена анализу различных подходов к изучению текста, поскольку именно данный подход позволяет выявить роль рассуждения как особой психоречевой категории в художественном тексте.

Ключевые слова: художественный текст, психолингвистический подход к художественному тексту, композиционно-речевая форма, рассуждение как композиционно-речевая форма художественного текста.

Klimenko E.W. DISCOURSE AS THE SPECIAL COMPOSITIONAL-SPEECH FORM OF A FICTION TEXT/ Zaporizhzhya State University, Ukraine

The article is devoted to the analysis of the various methods of text studying. The great attention is given to the psycholinguistic method of the text studying, because it is just that method, which allows to determine the role of the discourse as the special psychospeech category in the fiction text.

Key words: fiction text, psycholinguistic method of a fiction text, compositional-speech form, discourses as the compositional-speech form of a fiction text.

Складності лінгвістики тексту починаються вже при спробі дати визначення, що таке текст. Визначень тексту існує безліч, оскільки кожен дослідник розуміє це явище по-своєму. Як відзначає Є.А.Реферовська, «текст одержує зараз нове визначення відповідно до нових задач, що ставить перед собою лінгвістика тексту, що робить з нього предмет особливого вивчення» [21,37]. Метою нашої статті є спроба виділити основні напрямки дослідження міркування і його функцій у художньому тексті.

Наукова новизна статті полягає в аналізі міркування з позицій комунікативно-функціонального підходу до тексту, зокрема аналіз ролі міркування в процесі породження тексту.

Актуальність статті полягає в розгляді категорій тексту, а саме міркування як компонента психомовленнєвої характеристики індивіда, тобто автора тексту.

Зупинимося на аналізі різних напрямків у дослідженні лінгвістики тексту.

Існує кілька підходів до визначення дефініції «текст». Таких напрямків В.А.Бухбіндер та Є.Д.Розанов виділяють три:

1. Дефініція тексту має нелінгвістичну спрямованість, і текст розглядається як проміжна ланка процесу комунікації.
2. Текст визначається як сукупність чи якась кількість фраз.
3. Текст визначається з погляду його структурної і значеннєвої єдності [5,73].

Аналіз робіт багатьох сучасних лінгвістів (І.Р.Гальперін, Т.М.Дридзе, Є.А.Реферовська, З.Я.Тураєва, О.О.Леонтьєв, А. Е. Бабайлова й ін.) показує, що текст у лінгвістиці визначається не просто як сукупність фраз, але як певна структурна та значеннєва єдність. Найбільш повне визначення тексту дає І. Р. Гальперін: «Текст – це повідомлення, об'єктивоване у вигляді письмового документа, літературно оброблене відповідно до типу цього документа, що складається з ряду особливих єдностей, об'єднаних різними типами лексичного, граматичного і логічного зв'язку, і яке має визначений модальний характер і прагматичну установку. Це особливий різновид мовного творчого акта, що має свої параметри, відмінні від параметрів усного мовлення» [7,18].

Т.М.Дридзе визначає текст як деяку систему «значеннєвих елементів, функціонально... об'єднаних у єдину замкнуту ієрархічну структуру загальною концепцією чи задумом (комунікативним наміром) суб'єктів спілкування» [9,71]. А. Е. Бабайлова додає до цього визначення поняття композиції, «що характеризується визначеною вербальною оформленістю і композиційною побудовою» [2,11].

Ван Дейк розглядає текст із погляду його структурної і значеннєвої єдності: «Текст – деяка макроструктура, деяка глобальна єдність, що не є результатом додавання складових його макроструктур,

а така, що спирається на єдність змісту» [21,29]. Такої самої позиції дотримується З. Я. Тураєва: «Текст – деяка упорядкована безліч речень, об'єднаних різними типами лексичного, логічного і граматичного зв'язку, здатна передавати певним чином організовану і спрямовану інформацію. Текст є складним цілим, що функціонує як структурно-семантична єдність» [25, 11].

Найбільш коротко своє розуміння тексту сформулював О.О.Леонт'єв: «Текст є функціонально завершеним мовленнєвим цілим» [21,39]. К. Кожевнікова вважає текст цілісною, замкнутою комунікативною структурою: «Текст – ідеальна вища комунікативна одиниця, що тяжіє до значеннєвої замкнутості і закінченості» [21,40]. У підході Н. А. Шестакової поняття тексту і мовленнєвої діяльності також поєднуються: «Текст – це мовленнєва одиниця, що поєднує в собі структурно-семантичні і функціонально-стилістичні характеристики» [28,4].

Як відзначає О.І.Клімкіна, «із психолінгвістичної точки зору (Ю.О.Сорокін, Т.М.Дридзе, О.О.Залевська, А.І.Новиков) текст розуміється як знакова продукція, що представляє собою систему візуальних та звукових сигналів, що інтерпретуються реципієнтом і утворюють у реципієнта систему представлень (змістів) – проєкцію тексту» [14,24].

Загальне визначення поняття тексту дає І.Я.Чернухіна: «Конкретний текст – об'єктивно даний мовний добуток визначеного стилю в єдності форми і змісту, що є засобом безпосередньої чи опосередкованої комунікації, ціль якої є повне розкриття теми, і складається із самостійних одиниць, що виконують комунікативну функцію» [27,4]. Дійсне визначення ми і будемо приймати за робоче, оскільки міркування, що є об'єктом нашого дослідження, функціонує в тексті як засіб саме опосередкованої комунікації.

У 70-80-ті роки ХХ сторіччя в лінгвістиці тексту переважали структуральні методи, тобто в центрі уваги дослідників була структура тексту, а також структурні одиниці, що складають текст, його категорії зв'язності та цілісності. Текст розглядався як «лінійна структура, утворена послідовністю мовних знаків» [20,1]. Що ж стосується сучасного етапу досліджень лінгвістики тексту, то увага лінгвістів спрямована на вивчення тексту як аспекту комунікації, продукту мовної діяльності людини, вивчення процесів породження і сприйняття тексту (А. Е. Бабайлова, О. С. Кубрякова, Т. М. Дридзе, І. О. Зимняя, О. О. Леонт'єв та ін.). У дослідженні тексту поступово став переважати функціональний підхід, тобто лінгвісти аналізують текст у зв'язку зі структурою того акту комунікації, який він відображає. О. О. Калинюк розглядає текст як результат рішення визначеної комунікативної задачі, як «цілісне комунікативне утворення, що відрізняється структурно-семантичною і функціональною єдністю, і характеризується визначеним набором текстових категорій, таких як інформативність, завершеність, лінійність, інтегративність, дискретність, рекурентність та ін.» [13,1]. Р. Богранд запропонував «процедурний підхід до розгляду тексту, згідно з яким текст розглядається в процесі його породження та сприйняття з урахуванням екстралінгвістичного контексту» [17,15].

Аналіз робіт сучасних лінгвістів (І.Р.Гальперін, О.О.Леонт'єв, Т.М. Дридзе, А.Е. Бабайлова, О.А. Нечаєва та ін.) показує, що до вивчення тексту сьогодні широко застосовується психолінгвістичний підхід. Як відзначає О. С. Зорькіна, це викликано тим, що для більш повного розуміння деяких явищ у мові необхідно «вийти за рамки лінгвістики в сферу тих психічних процесів, за допомогою яких мовний матеріал організується і переробляється в мозку індивіда і витягається відтіля в потрібний момент» [12,205]. При лінгвістичному підході до тексту в першу чергу вивчаються його мовні засоби. При аналізі ж тексту з позицій психолінгвістики в центрі уваги виявляється одержувач тексту, процеси його породження і сприйняття. Із таких позицій текст визначається як «форма акта комунікації, мінімально необхідними компонентами якої є предмет комунікації, автор і реципієнт» [12,205]. Це означає, що будь-який текст повинний розглядатися в рамках конкретної комунікативної ситуації. Дане положення стане основним у нашому дослідженні.

Оскільки метою нашої статті є спроба виділити основні напрямки дослідження міркування в новелі, а міркування є компонентом психомовленнєвої характеристики індивіда, то ми вважаємо за необхідне зупинитися на психолінгвістичному підході до тексту. Специфіка такого підходу і складається в розумінні тексту як продукту мовлення.

Сприймаючи текст, адресат ніколи не ставить перед собою задачу зрозуміти окремі слова чи фрази, а лише загальний зміст тексту, і тільки після цього доходить до змісту окремих слів і речень. Як відзначає з цього приводу О. С. Зорькіна, «процес розуміння починається з пошуків загального змісту повідомлення» [9,205]. На думку Т. М. Дридзе, адресат адекватно розуміє текст тільки в тому випадку, якщо основна ідея тексту витлумачена адекватно задуму автора, тобто якщо адресат чітко зрозумів, що саме хотів сказати автор за допомогою даного тексту, із якою метою він був породжений [12,208]. О. С. Зорькіна вважає, що не можна «осягти всю глибину лінгвістичних явищ, відбитих у тексті, вивчаючи текст сам по собі, без звертання до психологічних характеристик... індивідів, що і визначають зовнішню форму і значеннєву структуру тексту» [12,209]. В. П. Белянін відзначає, що «зміна мови поза

процесами сприйняття призводить лише до описово-оповідальних констатацій, що не розкриває глибинних закономірностей функціонування мови й організації систем мови, тобто текстів» [3,11].

Результатом розвитку лінгвістики тексту стало об'єднання комунікативної лінгвістики з теорією дискурсу – дисципліни, що вивчає області функціонування мови. Дискурс визначався спочатку як «зв'язний текст, що складається з логічно пов'язаних між собою висловлень» [17,16]. Більш повне трактування дискурсу – визначення його як «суми власне тексту та сукупності фонових знань, які можуть бути залучені адресатом для здійснення адекватної інтерпретації тексту, і включають як соціальний й екстралінгвістичний контекст, так і когнітивні механізми особистості, задіяні в процесі сприйняття та породження висловлень» [17,16]. При такому підході текст розуміється як фрагмент дискурсу, «його кодифікація, але під час декодування тексту адресатом текст постає як динамічне утворення, що діє в просторі й часі, і тому стає дискурсом» [12,16].

Таким чином, слідом за рядом лінгвістів, ми розуміємо текст як деяку систему, що складається з кількох компонентів, які реалізують комунікативне завдання. Такі компоненти, що М. П. Брандес пропонує виділити як структурну одиницю тексту, традиційно називаються композиційно-мовленнєвими формами (КМФ) і є «спеціально оформленими мовленнєвими побудовами» [8,27]. Така пропозиція поєднує в собі змістовні і формальні фактори при головуванні перших. КМФ – це не окремі слова і речення, а більш великі утворення, за допомогою яких здійснюється мовленнєва діяльність, це «модальні єдності, у яких усі складаючі їх речення поєднуються єдиним відношенням того, хто говорить, до предмета висловлювання», це «основні знаряддя створення словесного твору на внутрішньому етапі комунікативно-мовленнєвої діяльності» [4,56].

КМФ, на думку М. П. Брандес, – це не просто категорії стилістики і літературознавства. Оскільки мовленнєва і розумова діяльність реалізується саме в цих формах, вони добре відомі всім людям, що володіють ними інтуїтивно. Як відзначає В. Ф. Асмус, «насправді ми мислимо не окремими судженнями, але пов'язуємо судження, зв'язуємо їх між собою, зіставляємо, розрізняємо, і т.д.» [1,76].

М. П. Брандес вважає, що КМФ – оптимальна форма, що втілює в собі процес мислення, типи і способи зв'язку елементів думки між собою. Крім того, КМФ за своєю природою – це «двосторонні утворення, оскільки, з одного боку, це форми, у яких у реальній дійсності здійснюється процес мислення, з іншого боку – це форми мовлення, тобто форми комунікації, у яких знання оформляються в інформацію для адресата» [4,57]. КМФ – це знаряддя створення функціональної інформації. І. Р. Гальперін виділяє інформацію як окрему категорію тексту, а «як і всяка категорія, інформація виявляється у визначених формах, таких, як повідомлення, опис, міркування... та ін.» [7,31].

Як відзначає М. П. Брандес, для класифікації КМФ пропонуються різні критерії. Якщо враховується характер співвідношення мови з дійсністю, то це можуть бути: «повідомлення», «наказ», «питання», «оцінювання» та ін. (Г. Іпсен, В. Кайзер, В. Порциг). Якщо ж за основу класифікації береться висловлювання, то залежно від його мети і характеру розрізняють «повідомлення», «опис», «міркування» (М. Брандес, О. Іванчикова, В. Кухаренко, Л. Лосева) [4,57].

На думку М. П. Брандес, обидва види класифікації взаємопов'язані. Це можна пояснити самою специфікою людського мислення. У процесі пізнання дійсності воно здатне вичленювати явища з темпоральними та казуальними зв'язками. Закріплені в типових мовленнєвих моделях, вони відповідають у мовленні повідомленню, опису, міркуванню [4,57].

Роблячи висновок із вищезгаданого, слід зазначити, що КМФ «повідомлення» співвідноситься з процесом, подією, дією. Це основна форма інформаційного змісту. КМФ «опис» докладно показує стан предмета, зображує предмети та їхні ознаки. КМФ «міркування» – це ряд суджень із визначеного питання чи предмета, при цьому з одного судження випливає інше, а в результаті виходить відповідь на поставлене питання. Однак не можна сказати, що це просто сума суджень, що випливають один з одного. На думку М. П. Брандес, «для композиційно-мовленнєвої форми «міркування» характерним є коментуюче-аргументуючий виклад змісту, що доповнюється елементами опису та повідомлення» [4,69].

Відповідно до досліджень О. А. Розанової, КМФ «міркування» є в художніх текстах найменш частотною (від 5% до 13% від загального числа КМФ) [23,10]. У той самий час автор визнає КМФ «міркування» найбільш комунікативною, оскільки авторська позиція виражена в ній найбільш експліцитно. Міркування, займаючи порівняно невеликий обсяг у художньому творі, представляється Н. Ю. Гулієвій найбільш комунікативно-спрямованою мовленнєвою формою з кількох причин [8,29]. На відміну від інших КМФ (опис, оповідання), міркування можуть існувати автономно, поза рамками даного контексту. Для міркування використовуються методи ще античних риторик. Крім того, міркування може бути виражене риторичними питаннями, що несуть додаткову емоційну інформацію.

В історії розвитку лінгвістики, риторики, поезики вони мали різні назви: способи викладу, типи тексту, словесно-стильові єдності і т.д. КМФ іноді ще називають функціонально-смысловими типами мовлення

(ФСТМ). Цей термін був введений у наукове звертання проф. О. А. Нечаєвою (1974 р.). Вона визначає міркування як «функціонально-смысловий тип мовлення, що відповідає формі абстрактного мислення, виконує особливе комунікативне завдання – надати мові аргументованого характеру, і оформлюється за допомогою лексико-граматичних засобів причинно-наслідкової семантики» [16,59].

У риторичі міркування визначається як «форма монологічного мовлення, обґрунтування представлення того, хто говорить, про предмет за допомогою доводів, з якими одержувач висловлення погоджується, приєднуючись тим самим до позиції того, хто говорить» [6,315]. Із погляду ж логіки міркування є ряд суджень у визначеному логічному зв'язку, побудований таким чином, що з одного судження необхідно випливають інші. Судження – вихідний і кінцевий пункт міркування, «що протікає за визначеними логічними правилами і законами, на основі численних логічних операцій» [11,4].

Т. М. Цветкова виділяє власне міркування – тип мовлення, що найбільш послідовно виражає причинно-наслідкові відносини між судженнями. Вона відзначає, що саме цей вид міркування – від причини до наслідку – демонструє хід авторської думки. Власне міркування має кілька підтипів, що додають судженням більш аргументованого характеру: доказ, спростування, підтвердження, обґрунтування. Усі ці підтипи структурно схожі, – вони мають ключову частину (теза) і коментуючу частину (аргументи) [26, 4-5].

Різні варіанти міркування мають різні особливості оформлення композиційних частин. Як відзначає Т. Б. Трошева, у художніх текстах ступінь імпліцитності міркування досить високий, «причому не тільки на рівні засобів зв'язку між структурними компонентами, але й у відношенні самих ланок міркування» [24, 113].

За допомогою КМФ «міркування» розкривається авторська концепція. Авторське міркування в тексті відіграє велику роль, оскільки виконує 2 функції – самовираження автора і вплив на читача. На думку І. В. Подкідишевої, міркування є «засобом прямої і непрямой апеляції до розуму і почуттів адресата з метою активізації його інтелектуальної діяльності і впливу на емоції» [18,41]. У міркуваннях автор розмірковує про події і факти дійсності, коментує їх, узагальнює, дає оцінку героям і їхнім вчинкам, тобто самовиражається. Автор може відкрито виявляти своє ставлення до зображуваного, і тоді ми говоримо про експліцитний характер авторського міркування, або авторська оцінка схована від читача, і тоді міркування носить імпліцитний характер.

Інша функція авторського міркування в тексті – вплив на читача. За допомогою авторських міркувань підтримується інтерес читача до зображуваного, полегшується сприйняття тексту, досягається очікування адресатом на подальший розвиток подій у художньому тексті.

Ми поділяємо ту точку зору, що міркування – явище більш високого порядку, ніж оповідання й опис. Основу міркування складає те, що в логіці називається умовиводом. Тим самим міркування завжди являє собою внутрішньо структурований текст, тобто воно поєднує думку того, хто говорить, і факти, на підставі яких ця думка формулюється.

Є. С. Яригіна виділяє характерні риси міркування як моделі мовленнєвої діяльності, що реалізує розумову діяльність того, хто говорить:

- 1) використання опису й оповідання, що функціонують як аргументи в міркуванні й представляють не тільки різні позиції того, хто говорить (думку, узагальнення, сприйняття), але й різні точки зору.
- 2) наявність причинно-наслідкових відносин між тезою й аргументом [29,40].

На наш погляд, найважливішою характеристикою міркування залишається комунікативний намір того, хто говорить – переконати адресата у своїй правоті. І такої самої точки зору дотримуються багато дослідників даної композиційно-мовленнєвої форми (Н. В. Подкідишева, М. П. Брандес, Н. Ю. Гулієва, О. А. Розанова й ін.)

Отже, авторське міркування є одним з найдійовіших засобів впливу на розум і почуття адресата, а, значить, і на його емоції. Щоб довести це, звернемося до конкретного прикладу.

У наступному прикладі представлена спроба автора психологічного підходу до аналізу вчинків і думок персонажа.

Il essaya de se détourner d'eux: Pouvait-il, sans impiété, se prêter à une cérémonie qui lui apparaissait toujours comme une parodie criminelle? Oserait-il encore imiter les gestes sacrés du Christ et des plus grands parmi les élus? Les limites séparant la superstition de la religion véritable lui apparaissaient s'estomper. Aurait-il l'audace de répéter dix fois, vingt fois, ces pratiques qui le remplissaient de terreur et que ses supérieures réprouvaient?

(Pierre Boule)

Оповідь ведеться від імені автора, що намагається розглянути проблему очима персонажа, що підкреслює вживання на початку міркування особистого займенника *il*. Ланцюжок риторичних питань

указує на нерішучість героя, що коливається, не знаючи, яке рішення йому прийняти. Ефект підсилюється вживанням часів – у першому питанні *imparfait*, а потім *conditionnel*, що підкреслює коливання персонажа. У той же час, *imparfait* може виражати план дійсного часу, тобто герой роздумує про те, які дії він повинний почати в даний момент, а *conditionnel*, чи *futur dans le passé*, указує на план майбутнього, тобто від дій героя в даний момент залежать його дії в майбутньому.

Іноді ланцюжок риторичних питань передає незакінченість авторського міркування, автор залишає рішення за читачем. Авторська точка зору тут не виражена імпліцитно, і читачу залишається тільки здогадуватися про те, яке ж рішення прийме, зрештою, персонаж. Це комунікативна спрямованість на читача, як у наступному прикладі:

Et si, après tout, Dieu l'avait véritablement choisi, lui, indigne, pour faire éclater sa gloire? Si c'était un vrai, un authentique miracle? Comment, alors, refuser de recommencer en faveur de ces âmes simples et confiantes le geste et l'invocation qui avaient provoqué une fois l'intervention divine? Se dérober était la marque de la plus misérable ingratitude. N'était-ce pas nier la Bonté suprême? Le pêché n'était-il pas dans cette direction?

(*Pierre Boule*)

Ефект міркування і його вплив на реципієнта залежить також від його структури і позиції в тканині тексту. На нашу думку, найбільший ефект впливу на читача мають міркування з неповною логічною структурою, тобто такі, у яких тільки ставиться проблема, але відсутній висновок. У таких конструкціях тільки ставиться проблема, а вирішити її і зробити висновок повинний сам читач. У даному випадку немаловажну роль грає позиція міркування в загальній тканині тексту. Представляється природним, що таке міркування повинне знаходитися в сильній позиції, а, як відомо, сильним для французької мови є розташування наприкінці речення або «архітектонічної частини» [18,44]. Прикладом може служити кінцівка новели Ельзи Тріоле «Іветта», коли використання міркування досягається незакінченість думки, що спонукає читача до самостійного мислення:

Yvette, l'insaisissable Yvette, emportait avec elle sa vie mystérieuse, elle partait du côté des montagnes couleur de sable, qui faisaient de grands zigzags dans le ciel. Au fait, pourquoi tournait-elle le dos à la ville, qu'allait-elle faire par là?

Banale, banale histoire de guerre... si on peut jamais dire d'un crime qu'il est banal.

(*Elsa Triolet*)

Ефект незавершеності оповідання підсилюється завдяки використанню автором риторичного питання і повторенню окремих слів (Yvette, elle, banale). Автор втягує читача до діалогу, пропонує йому самому порозмірковувати над даною проблемою, що підкреслюється завдяки використанню невизначено-особистого займенника *op*. Точка зору автора по даній проблемі не виражена імпліцитно, і кожен читач сам може зробити висновок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Асмус В. Ф. Логика. – М., 1947.
2. Бабайлова А. Э. Текст как продукт, средство и объект коммуникации при обучении неродному языку / Под ред. А. А. Леонтьева. – Саратов: Изд. Саратовского университета., 1987. – 152 с.
3. Белянин В. П. Психолінгвістическіе аспекты художественного текста. – М.: МГУ., 1988. – 128с.
4. Брандес М. П. Стилистика немецкого языка. – М., 1990. – 265 с.
5. Бухбиндер В. А., Розанов Е. Д. О целостности и структуре текста // ВЯ – 1975. - №6. – С.73.
6. Волков А. А. Основы русской риторики. – М.: МГУ., 1996. – 344с.
7. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М: Наука., 1981.
8. Гулиева Н. Ю., Рядченко М. А., Аппатова В. С. Коммуникативная направленность различных композиционно-речевых форм в структуре художественного прозаического произведения. // Коммуникативная направленность текста и его перевод: Сб. научн. тр. /Отв. ред. В. А. Кухаренко. – К.: УМКВО, 1988. – С. 27 – 34.
9. Дридзе Т. М. Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации. – М., 1984.
10. Дридзе Т. М. Текст как иерархия коммуникативных программ (информативно-целевой подход) // Смысловое восприятие речевого сообщения. – М., 1976.
11. Захаренкова М. Н. Обучение сочинению-рассуждению студентов 3 курса языкового вуза. Автореферат дис. ... канд. пед. наук. – М., 1975.

12. Зорькина О. С. О психолінгвістическом подходе к изучению текста. // Язык и культура. – Новосибирск. – 2003. – С. 205 – 210.
13. Калінюк О. О. Композиційно-мовленнєва форма “опис” в науково-фантастичному тексті. Автореферат дис. ... канд. філол. наук. – Одеса. – 1999.
14. Климкина О. И. Семантико-прагматические аспекты восприятия текста. – Дис. канд. филолог. наук. – Киев. – 1998. – 237 с.
15. Мурзин Л. Н., Штерн А. С. Текст и его восприятие. – Свердловск. – 1991. – 171 с.
16. Нечаева О. А. Функционально-смысловые типы речи (описание, повествование, рассуждение). – Улан-Удэ. – 1974.
17. Охріменко В. І. Лінгвокогнітивні та прагматичні аспекти аргументації в іспаномовній рекламі. – Дис. канд. філол. наук. – Київ. – 2002. – 233с.
18. Подкидышева И. В. Прагматические функции авторских рассуждений в художественном тексте. // Проблемы лингвистического анализа текста. Коммуникативно-прагматический подход: Межвуз. сб. научн. тр. – Иркутск. – 1990. – С. 40 – 47.
19. Проблемы текстуальной лингвистики /Под ред. В. А. Бухбиндера. – К.: ВШ. – 1983. – 175 с.
20. Радзівєвська Т. В. Комунікативно-прагматичні аспекти текстотворення. – Автореферат дис. ... доктора філолог. наук. – Київ. – 1999.
21. Реферовская Е. А. Коммуникативная структура текста в лексико-грамматическом аспекте. /Отв. ред. А. В. Бондарко. – Л.: Наука. – 1989. – 165с.
22. Розанова Е. А. Композиционно-речевые формы в англоязычной художественной и публицистической прозе. – Дис. канд. филолог. наук. – Одесса. – 1996.
23. Розанова О. А. Композиційно-мовленнєві форми в англійській художній та публіцистичній прозі. – Автореферат дис. ... канд. філолог. наук. – Одеса. – 1996. – 18 с.
24. Трошева Т. Б. Структурно-смысловая организация рассуждения в научных и художественных текстах: инвариант и варианты. // Текст: стереотип и творчество. Межвуз. сб. научн. тр. – Пермь: Пермский ун-т. – 1998. – С. 107 – 119.
25. Тураева З. Я. Лингвистика текста. – М.: Просвещение. – 1986. – 126 с.
26. Цветкова Т. М. Конституирующие факторы текста «рассуждение» в научном стиле (на материале лингвистической литературы): Автореферат дис. ... канд. филолог. наук. – М. – 1983.
27. Чернухина И. Я. Элементы организации художественного прозаического текста. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та. – 1984. – 116 с.
28. Шестакова Н. А. Методические указания к лингвистическому анализу художественного текста. – Магнитогорск. – 1980. – 66 с.
29. Ярыгина Е. С. Рассуждение как вид речевой тактики // Русская словесность. – 2003. – № 3. – С. 38–44.
30. Conteurs français du XX siècle. - М.:Edition du Progrès, 1981. – 494р.

УДК 811.161.2'374.228.6:398.22(477.8)

ПРО МІФОЛОГІЮ НАУКОВО І ПРОФЕСІЙНО (ХОБЗЕЙ Н. ГУЦУЛЬСЬКА МІФОЛОГІЯ: ЕТНОЛІНГВІСТИЧНИЙ СЛОВНИК. – ЛЬВІВ, 2002. –216 С.)

Коваль-Фучило І.М., науковий співробітник

ІМФЕ НАНУ (м.Київ)

За останні два-три роки з'явилося чимало наукових і науково-популярних досліджень, присвячених міфології чи пов'язаних із нею. Назву тут лише такі видання: 1. Поліщук Я. Міфологічний горизонт

українського модернізму. Монографія. Видання друге, доповнене і перероблене. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. – 392 с.; 2. Зварич І. Міф у генезі художнього мислення. Монографія. – Чернівці: Золоті литаври, 2002. – 236 с.; 3. Кісь Р. Мова, думка і культурна реальність (від Олександра Потебні до теорії мовного релятивізму). – Львів: Літопис, 2002. – 304 с. та ін. Ці дослідження торкалися проблем міфології і літератури, міфології і художнього мислення, міфології і мови.

Предметом розглядуваної книги є міфологічні тексти, записані на Гуцульщині. Об'єктом рецензованої книги є назви міфічних істот (демонімікон), виявлені в гуцульських говірках. Для опису обраних лексикографічний жанр, який, на думку автора, дозволяє швидко знайти потрібне слово, а також дає змогу максимально описати кожен персонаж (С. 19). Уперше в такому обсязі й у такій формі в центрі уваги є назви міфічних істот. Основними джерелами для дослідження стали польові діалектні записи; Картотека “Словника гуцульських говірок”, яка міститься в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України, працівником якого є авторка; опубліковані раніше етнографічні праці. Достовірність інформації можна перевірити за бібліографічними вказівками.

Словникова стаття складається із реєстрового слова (обраний той варіант мифоніма, який має найбільший ареал поширення в гуцульських говірках); фонологічних варіантів (якщо такі зафіксовані) реєстрового слова у гуцульських говірках, а також у говірках української мови; пояснення значення реєстрового слова у гуцульській говірці; спроби його етимології. Досить часто авторка наводить порівняльні свідчення із суміжних слов'янських і неслов'янських культурних (міфологічних, лінгвістичних, етнографічних) текстів. Такий матеріал не лише засвідчує достовірність гіпотези, а й дозволяє побачити своєрідність і самобутність гуцульської міфології.

Своєрідністю “Словника” є широке залучення до словникових статей діалектних контекстів, а не традиційне для лексикографічних праць використання коротких ілюстрацій. Це дає змогу адекватно відтворити описувану міфологічну істоту, уявити її особливості у міфологічній картині світу гуцула.

Думаю, що читача, який вперше ознайомиться із гуцульським матеріалом, вразить його оригінальність, неоднорідність, складність, а також глибока поетичність, барвистість. Для прикладу наведу цитату із словникової статті “Лісна”. “Як дівка учинит дитину, а закопає її в лісі, а тот дитина перетриває 7 літ у землі, кличе вона хреста [хрещення]; як хто учує та схрестит, то з неї не буде лісниці, а як ніхто не вчує і не схрестит дитину, то робит сі з неї лісна-лісниці. Вона ходит, людий туманит; вона того туманит, котрий має дівку або молодицу. Як йому 9 ночей сниться его дівка, а він нікому за того не говорить, то дивийтої ночі прийде лісниці д' нему, як вона си его учіпит, то тьжжко ї си збути [далі маємо складні рекомендації, як позбавитись від лісної]. Як лісниці любиться з яким вівчарем, то его вівці ходе [доглядає], пасут дуже добре, їх не вчіпит сі медвідь; вони самі вернути на місце, де вона з вівчаром кохаетси. Лісна кличе по імені вівчарів; як котрий зараз обізветсі, то вже вона до него пристане” (С. 117-118). За іншими свідченнями, лісні – “дівчата, що пасуть у лісі звірів: оленів, серн, зайців” (С. 119).

Важливою структурною частиною рецензованої книги є передмова відповідального редактора, доктора філологічних наук, професора Павла Грищенка “До проблеми лінгвістичного опису українського демонімікону” (С. 3-18). Ця розвідка стане у пригоді не лише читачеві, некомпетентному у цій галузі знань, – вона багато уяснює і для спеціалістів фольклористів, діалектологів. Тут йдеться про структуру, генезу, термінологію міфологічної картини світу; автор вводить читача у коло схожих досліджень.

Рецензована книга містить необхідну для такого жанру інформацію: списки джерел, скорочень. Очевидно, у “Словнику” не зайвим був би перелік усіх реєстрових слів, а також список реєстрових слів за гніздовим принципом. Стрижневим словом у такому списку могло би бути слово, запозичене із літературної мови. Так, наприклад, “чорт” у гуцулів це “антипко, антихрист, вихтір, гаргон, джус” та ін.; людей із незвичайними властивостями називали “непрості, яточник, зметлак” та ін. У переліку варто було б позначити оригінальні гуцульські назви. Такі списки унаочнили б матеріал словника, спростили б і урізноманітнили роботу із ним.

У цілому аналізована праця характеризується достовірністю і науковістю інформації. Авторка намагається підтверджувати свої мовні гіпотези широким фактичним матеріалом, що дуже важливо для досліджень такого типу. Словник “Гуцульська міфологія” засвідчує високий професіоналізм його укладача, а також дозволяє чіткіше окреслити завдання наступного опису українського демонімікону і ширше – демонології як сегмента традиційної народної культури.

ФОРМЫ ПОВЕСТВОВАНИЯ В РОМАНАХ С.И. СМИРНОВОЙ-САЗОНОВОЙ

Кравченко Я.П., аспирант

Запорожский государственный университет

В статье рассматриваются формы повествования и средства актуализации личности автора-повествователя в романах С.И. Смирновой-Сазоновой.

Ключевые слова: форма повествования, автор-повествователь, рассказчик, персонификация, достоверность, субъективность.

Кравченко Я.П. ФОРМИ ОПОВІДІ В РОМАНАХ С.І. СМІРНОВОЇ-САЗОНОВОЇ / Запорізький державний університет, Україна

У статті розглядаються форми оповіді та засоби актуалізації особистості автора-оповідача в романах С.І. Смирної-Сазоновой.

Ключові слова: форма оповіді, автор-оповідач, розповідач, персоніфікація, достовірність, суб'єктивність.

Kravchenko Y.P. THE FORMS OF THE NARRATION IN SMIRNOVA-SAZONOVA'S NOVELS / Zaporizhzhya State University, Ukraine

The forms of the narration and the means of personal actuality of the narrator in the novels by Smirnova-Sazonova are considered in the article.

Key words: the form of the narration, narrator, teller, personification, authenticity, subjectivity.

Художественный мир произведения, являясь моделью мира реального, всегда – явно или неявно – содержит разнообразные формы авторского присутствия. Исследованию форм и способов выражения авторской позиции в художественном произведении посвящены работы современных исследователей: Ю.В. Манна [1], Н.В. Драгомирецкой [2], М.М. Ковсана [3], А.Ю. Большаковой [4], Н.Д. Тмарченко [5], А.Л. Гришунина [6] и др. Одним из главных способов выражения позиции автора признается форма повествования, избираемая писателем для своего произведения. Цель данного исследования: установить своеобразие авторской позиции в художественном мире С.И. Смирновой-Сазоновой посредством анализа романских форм повествования.

Основной формой романного повествования в творчестве писательницы является повествование от имени автора, то есть от лица повествователя, "растворенного в тексте". В современном литературоведении категория "повествователь" определяется как "разновидность литературного субъекта, вымышленная автором личность, от имени которой ведется рассказ о событиях и формируется художественный мир произведения" [7, 602]. Повествователь сообщает читателю о событиях и поступках персонажей, фиксирует ход времени, изображает действующих лиц и обстановку действия, анализирует внутреннее состояние героев и мотивы их поведения, не будучи при этом участником событий.

Первый роман С.И. Смирновой "Огонек" (1871), написанный от третьего лица, характеризуется гиперболизированным стремлением повествователя непременно заявить о себе и своем присутствии в мире романа. Одним из характерных признаков его присутствия является повсеместное употребление личных и притяжательных форм местоимений и личных форм глаголов, относящихся к автору-повествователю. Например: "Случается так, что сойдутся двое и спорят до тех пор, пока обоим захочется выцарапать друг другу глаза. Именно в таком положении находились двое джентльменов, о которых **я** **веду речь**" [8, 1]; "Так как **я** раз **имела неосторожность сказать**, что уважаю Клавдию Васильевну, то **я** **делаюсь** в некотором роде **ответственна** за ее поступки" [8, 92]. Еще одним средством актуализации личности повествователя являются частые обращения к читателю. К примеру, такие: "**Читатель**, пожалуй, вообразит, чего доброго, что тут и до драки уж недалеко" [8, 2]; "Впрочем, **поставьте себя** на ее место, ... **попробуйте настроить** воздушных замков..." [8, 95]. Свидетельством авторского присутствия является также наличие в романе текста о тексте. Например, замечание повествователя в пятой главе "Огонька": "Да, это была Эмма Андреевна, жена молодого Ракитина, та самая, **о которой шла речь в первой главе**" [8, 64].

Наличие персонифицированного автора-повествователя в романе "Огонек" указывает на актуализацию одной из характеристик романного действия – вымысла. В некоторых случаях момент творческого вымысла выражен прямым авторским заявлением. Так, место действия романа автор-повествователь определяет следующим образом: "... действие происходит на промежуточной станции одной очень почтенной железной дороги. **Назовем эту станцию, положим, хоть Малиновкой**" [8, 5].

Персонифицированный автор-повествователь в романе С.И. Смирновой предполагает и персонифицированного читателя, которому адресован авторский текст. Взаимосвязь этих образов во многих случаях выражена специфическим употреблением местоимений "мы" и "наш", подразумевающих одновременно и автора и читателя. Например: "Теперь **мы** можем возвратиться к посещению интересной

незнакомки" [8, 5]; "Но **мы** забегаем вперед, вернемся к **нашим** благодетелям" [8, 51]. В отличие от персонажей сюжетного плана романа, персонифицированные автор-повествователь и читатель лишены физической и духовной индивидуальности. Образ повествователя в данном случае моделирует не всё поведение человека, а лишь одну его функцию – функцию создателя художественного мира. Персонификация читателя еще более условна, его функция – это функция лица, которому адресован художественный текст, автор сообщает ему нечто, иногда поясняет действия героев.

Следует отметить, что, несмотря на подчеркнутую вымышленность изображаемого, в романе присутствуют указания на достоверность, неполноту и субъективность повествования. Одним из средств ограничения авторского всеведения, выражения субъективности и снятия вымышленности является использование в речи повествователя неопределенности и даже противоречивости информации, выражаемой чаще всего модальными словами и оборотами. Например: "**Поговаривают**, что тут немалую роль играли и умственные потрясения, но об этом история молчит" [8, 26]; "Что собственно хотели покупать за границей, **я, наверное, не знаю**" [8, 53]. Эффект субъективности в форме повествования от третьего лица создается и за счет взаимопроникновения авторского и персонажного восприятия мира, выражаемого в авторской речи, когда персонажное восприятие не выделено в авторской речи. В этом случае сплошной авторский текст субъективно окрашен интимным восприятием мира одним из героев романа. Таким образом, первый роман С.И. Смирновой характеризуется господством персонифицированного автора-повествователя, сознание которого обеспечивает цельность и единство романного мира.

Второй роман С.И. Смирновой "Соль земли" (1872), представляет собой аналогичное по структуре повествование. Писательница вновь обращается к форме рассказа от третьего лица, стремясь к объективности и полноте изображения внешнего и внутреннего мира. Однако и в этом произведении уже с первых строк автор-повествователь заявляет о своем присутствии в мире романа: "**Мой** перевозчик, то есть **не мой собственно**, а тот, с которого начинается рассказ, был не из особенно бодрых и умом не блистал" [9, 131]. Повествователь свободно проникает в мир романного действия и активно проявляет себя в нем. Одной из форм проявления персонифицированного автора является обращение к героям. Например: "Куда так скоро шагаете вы, г. Корсаков? Зачем забыли вы на пароме свой портсигар? Зачем спотыкаетесь на пни и на кочки, цепляетесь за ветки и прыгаете через канавы?" [9, 146-147]. Характерным является также обращение к читателю и стремление связать себя с ним: "**Вы** видели сотни таких женщин, **вспомните**, чем каждая выделялась от других" [10, 381]; "Оратор этот был известный **нам** Левка" [10, 400]; "**Мы** видели Падалкину усадьбу зимой, теперь посмотрим на нее летом" [11, 89]. Новой формой проявления авторской активности является стремление принимать участие в событиях наравне с остальными персонажами. Например: "Губернаторша хочет знать биографию Черника. Хочет знать ее также и Ева, и ее муж, и старуха Падалка, и Анна Игнатьевна – словом сказать, **я угрожу всему губернскому городу**, если только сообщу ее. **А мне очень хочется угодить губернскому городу**" [12, 160].

Как и первое произведение С.И. Смирновой, этот роман содержит многочисленные размышления и комментарии повествователя. Он повсеместно демонстрирует свою осведомленность о предстоящих событиях: "Таким образом совершилось это знакомство, и никто не предвидел тогда, какие оно со временем будет иметь последствия!" [12, 240]. Всезнание повествователя в этом романе ограничивает эпилог, служащий в данном случае контекстным средством минимизации вымысла: "Анна Игнатьевна вдруг пропала без вести. Муж ее вернулся, но пробыл в городе недолго и тоже куда-то уехал. ... Саша с матерью и со всем семейством уехала в Москву. ... Черник не изменил своего образа жизни ни на волос..." [11, 209-210]. Справка в эпилоге о том, что делают и собираются делать персонажи, свидетельствует о суверенности объекта изображения. Повествование закончено, а герои продолжают существовать, следовательно, события не вымышлены.

Романный повествователь выступает обычно как более или менее средний человек, культурный, даже передовой, но не оригинальный, не выдающийся. Он представляет некий средний тип социального сознания и социальной среды. В художественном мире С.И. Смирновой повествователь выступает как толкователь общественного мнения, является сторонником традиционного взгляда на вещи, ему свойственна склонность присоединяться к мнению большинства. Он воплощает культуру мышления своей эпохи, оперирует тем кругом понятий, ценностей, которые являются общими для изображаемой сферы культуры. В романах "Огонек" и "Соль земли" повествователь часто говорит от имени общества – с точки зрения слухов, мнений, предположений, догадок и т.д. Например: "Ходили **слухи**, что он был замешан в неких политических смутах, что он сидел в крепости и только чудом спасся от Сибири..." [8, 25]; "Эта сцена напоминала **анекдот**, пушенный про Эмму, будто она раз предлагала булочнику заплатить самоваром..." [13, 226]; "Действительно, весь **город говорит** о том, что жена бывшего учителя гимназии свела с ума приезжего агронома. Это теперь так известно, что не говорить об этом как-то стыдно" [14, 481]; "По городу и так уже начинали носиться смутные **слухи**; рассказывали разные нелепости, словом, создавалась уже кошка о двух головах" [11, 157].

В третьем романе С.И. Смирновой, "Попечитель учебного округа" (1873), происходит кардинальная смена повествовательной стратегии. Писательница избирает форму повествования от первого лица, и в художественном мире романа появляется герой рассказчик. Жанр исторического романа предрасполагает к введению в сюжет фигуры свидетеля, наделенного широкими возможностями. По нашему мнению, введение рассказчика, очевидца происходивших событий, способствует достоверности изображаемого, а также полностью нейтрализует семантику вымысла, характерную для двух предыдущих произведений писательницы. Особенность этой формы повествования состоит в актуализации достоверности и подлинности излагаемых событий.

Если посредничество автора-повествователя в "Огоньке" и "Соли земли" помогает читателю получить объективное представление о событиях, поступках и внутренней жизни персонажей, то присутствие рассказчика в третьем романе позволяет проникнуть внутрь художественного мира романа и посмотреть на события глазами персонажей. В отличие от нейтрального, лишённого физической и духовной индивидуальности повествователя первых двух романов С.И. Смирновой, образ рассказчика в "Попечителе учебного округа" моделируется как неповторимая индивидуальность со своим мировоззрением и специфическими чертами личности. Подробнее о своеобразии автора-рассказчика в романе "Попечитель учебного округа" – наша статья [15].

В следующем романе С.И. Смирновой, "Сила характера" (1876), повествовательная стратегия снова меняется. Писательница возвращается к форме повествования от третьего лица, однако автор-повествователь в этом романе предстает в новом качестве. Если первые произведения С.И. Смирновой характеризуются настойчивым стремлением повествователя непременно заявить о себе, то теперь его активность значительно снижается, он отстраняется от романного мира. Позиция повествователя в этом романе выражается только посредством философских отступлений и моральных сентенций, которые представляют собой результаты наблюдения над происходящим. Например, наблюдая зарождение любви Солового и Августы, повествователь замечает: "Высказанная любовь – уже не то: там она вступает в новый фазис. Она становится серьезнее, глубже, она наводит на новые вопросы, открывает часто новую жизнь; но уже восторг и страх первого признания прошли, и прошли безвозвратно" [16, 250]. Историю предательства Ивана Павловича Солового его женой повествователь сопровождает следующим замечанием: "Раз потухнувшее ощущение редко уже возобновляется потом с прежней силой. Если человек сразу над чем-нибудь не остановится, после ему уже трудно остановиться – привыкает" [17, 81]. Повествователь в этом романе лишен той эмоциональности, которая была присуща повествователям романов С.И. Смирновой "Огонек" и "Соль земли". Он не сопереживает героям, не стремится участвовать в событиях наравне с ними, а, напротив, предстает отчужденным наблюдателем. Читателю остается судить о повествователе по обобщенно-внеличным суждениям, посвященным внутренней жизни человека и психологии человеческих отношений. Одной из форм присутствия повествователя в мире романа становятся афоризмы, которые выступают своеобразной формой обобщения опыта героев. Например: "Думайте всегда, что люди очень злы. Вы никогда не ошибетесь, если будете думать, что они способны сделать бездну зла" [18, 437]. Эти суждения носят безличный характер, с их помощью усугубляется впечатление непричастности повествователя к происходящему.

Таким образом, признаки присутствия повествователя в романе "Сила характера" сведены до минимума. Его активность ограничивается высказыванием обобщенно-внеличных суждений и коротких комментариев к поступкам персонажей, что усиливает общее впечатление непричастности автора-повествователя к художественному миру романа.

Относительно последнего романа С.И. Смирновой, "У пристани" (1879), следует отметить, что на поверхностном уровне текста нет внешних, физических, признаков персонифицированного автора. Перед читателем развернута некоторая модель реальной действительности, не несущая на себе внешних следов работы ее создателя. Тем самым семантика вымысла, присущая форме повествования от третьего лица, в этом произведении минимизирована, и одновременно с этим актуализируется полнота и объективность изложения материала. Единственной формой выражения позиции повествователя являются короткие комментарии к словам и поступкам персонажей. Авторские отступления, многочисленные рассуждения на философские и морально-нравственные темы, характерные для повествователя предыдущих произведений С.И. Смирновой, в романе "У пристани" отсутствуют. Создается впечатление авторской незаинтересованности в происходящем. В этом произведении невозможно определить, на стороне кого из персонажей автор, кто является авторским идеалом. Следовательно, для этого романа характерна минимизация вымысла, актуализация полноты и объективности.

Таким образом, форма повествования и позиция автора-повествователя в творчестве С.И. Смирновой проходит определенную эволюцию: от активного повествователя первых двух романов до практически полного его устранения в последних произведениях. "Навязчивость" авторской оценки, граничащая с опекой над читателем, сменяется объективной позицией сдержанного наблюдателя, позволяющего себе

лишь умеренные комментарии. Предметом дальнейшего исследования в этой области станет анализ специфики авторского самообнаружения на персонажном и индивидуально-стилевом уровне романов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Манн Ю.В. Автор и повествование // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – 1991. – Т. 50. – №1. – С. 3-20.
2. Драгомирецкая Н.В. Автор и герой в русской литературе XIX-XX вв. – М.: Наука, 1991. – 382 с.
3. Ковсан М. Един в трех лицах: автор, повествователь, рассказчик... // Литературная учеба. – 1987. – №2. – С. 149-155.
4. Большакова А.Ю. Теории автора в современном литературоведении // Известия АН. Серия литературы и языка. – 1998. – Т. 57. – №5. – С. 15-24.
5. Тмарченко Н.Д. Автор / Литературная энциклопедия терминов и понятий. – М.: НПК «Интелвак», 2001. – С. 17.
6. Гришунин А.Л. Автор как субъект текста // Известия АН. Серия литературы и языка. – 1993. – Т. 52. – №4. – С. 12 – 19.
7. Літературознавчий словник-довідник. – К.: ВЦ “Академія”, 1997. – 752 с.
8. Смирнова С.И. Огонек. Часть первая // Отечественные записки. – 1871. – №5. – С. 1-97.
9. Смирнова С.И. Соль земли. <Часть первая. Гл. I-III> // Отечественные записки. – 1872. – №1. – С. 131-208.
10. Смирнова С.И. Соль земли. <Часть первая. Гл. IV-XX> // Отечественные записки. – 1872. – №2. – С. 379-448.
11. Смирнова С.И. Соль земли. Часть четвертая // Отечественные записки. – 1872. – №5. – С. 89-210.
12. Смирнова С.И. Соль земли. Часть вторая // Отечественные записки. – 1872. – №3. – С. 145-243.
13. Смирнова С.И. Огонек. Часть вторая // Отечественные записки. – 1871. – №6. – С. 225-316.
14. Смирнова С.И. Соль земли. Часть третья // Отечественные записки. – 1872. – №4. – С. 411-499.
15. Кравченко Я.П. Автор-повествователь в романе С.И. Смирновой-Сазоновой "Попечитель учебного округа" // Мова і культура. – Вип. 6. – Т. VI, ч. 1. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2003. – С. 169-174.
16. Смирнова С.И. Сила характера. Часть первая // Отечественные записки. – 1876. – №2. – С. 209-282.
17. Смирнова С.И. Сила характера. Часть вторая // Отечественные записки. – 1876. – №3. – С. 61-138.
18. Смирнова С.И. Сила характера. Часть третья // Отечественные записки. – 1876. – №4. – С. 427-522.

УДК 811.111'42'373.23: 821.111X-3

АНТРОПОЦЕНТРИЧНІСТЬ ЯК ТЕКСТОВО-ДИСКУРСИВНА КАТЕГОРІЯ (НА МАТЕРІАЛІ «ЖОВТОГО КРОМА» О.ХАКСЛІ)

Крапівко К.Е., магістр

Запорізький державний університет

Розглядаються персональні сітки та їх функціонування в “Жовтому Кромі” О.Хакслі. Переплетення сіток утворюють дійсничні центри, які виражені займенниками та іменниками загального значення. У формуванні сіток у Хакслі беруть активну участь кольоропозначники.

Ключові слова: антропоцентричність, персональна сітка, дійсничний центр, кольоропозначники

Крапівко К.Э. АНТРОПОЦЕНТРИЧНОСТЬ КАК ТЕКСТОВО-ДИСКУРСИВНАЯ КАТЕГОРИЯ (НА МАТЕРИАЛЕ «ЖЕЛТОГО КРОМА» О.ХАКСЛИ) / Запорожский государственный университет, Украина

Рассматриваются персональные сетки и их функционирование в «Желтом Кроме» О.Хаксли. Переплетения сеток образуют дейктические центры, выраженные местоимениями и существительными общего значения. В формировании сеток у Хаксли активно участвуют цветообозначения.

Ключевые слова: антропоцентричность, персональная сетка, дейктический центр, цветообозначение.

Krapivko K.E. ANTHROPOCENTRICITY AS A TEXTUAL-DISOURSE CATEGORY (ON "CROME YELLOW" BY A.HUXLEY) / Zaporizhzhya State University, Ukraine

Personal nets and their functioning in "Crome Yellow" by A.Huxley are analysed. Interpretations of the nets form deictic centres by means of pronouns and nouns-proforms. Colour terms are widely used by Huxley in the formation of nets.

Key words: anthropocentricity, personal nets, deictic centre, colour term.

Вивчення текстових антропоцентрів є однією з ключових проблем сучасної лінгвістики тексту і комунікації. Антропоцентричність входить у систему текстово-дискурсивних категорій, хоча далеко не завжди розглядається як самостійна категорія. Е.А.Селіванова вважає, що антропоцентричність є підкатегорією референційності, проєцируючи в діалогізм тексту адресата і адресанта [1:228-229]. На думку О.П.Воробійової, антропоцентричність належить до більш широкої категорії адресатності [2], співвідносячи адресанта з автором-функцією. Г.Н.Кондратьєва прирівнює відносно антропоцентричність до першого глибинного рівня тексту і відносить її до категорії персональності [3]. Л.Н.Ноздріна визнає, що персональна структура тексту є проявленням граматичної категорії особи [4:26].

Початок дослідження текстових антропоцентрів було засновано З.Я.Тураєвою [5:82], яка, керуючись тим фактом, що принцип антропоцентричності, проєцируючись на художній текст, робить ведучою, на її думку, категорію образу автора, оскільки картина миру, яка моделюється в тексті, виявляється пропущеною через індивідуальну свідомість автора. "Людиноспрямованість" художнього тексту виходить із задачі характеристики суб'єкта тексту, що й утворює абсолютну його антропоцентричність, яка підпорядковує собі художній час і простір [6:75]. Сучасний антропоцентричний погляд на мову дозволяє більш тонко розкрити природу людського фактора в різних ситуаціях спілкування, центральною ланкою якого є текст. Мовним планом вираження антропоцентричності є персональна сітка [4:27], яка включає в себе всі мовні засоби даного тексту, які володіють ознакою наявності особи або ті, які містять посилання на особу (особові займенники, особові форми дієслова, присвійні займенники та інші одиниці, що мають у семантиці посилання на особу). Особові і присвійні займенники називають вказівними, дейктичними.

Персональна сітка художнього твору є обов'язковою його складовою, яку, слідом за О.Г.Фоменко, ми позначаємо як персоналізацію. Персоналізація витягається із номінативного ланцюжка, яка включає всі перейменування персонажа в тексті [8:198]. Освоєння персоналізації бере участь у когнітивних процесах утворення адресата при рецепції вбудованої в текст програми інтерпретації автора-функції. Позиція адресата є також вбудованою в макрознак тексту задуму, інтенцій автора, і є відображенням другої сторони антропоцентричності дискурсу, якою є підкатегорія адресатності. Таким чином, адресат-функція, моделюючись на основі діалогічних відношень з автором-людиною, вступає в діалог з автором-функцією, програма інтерпретації якого закладена в тексті і проявляється в персоналізації, яка відноситься до глибинного пласта текстового простору й має експліцитне вираження в персональній структурі тексту у вигляді персональних сіток [4:27], із яких витягається персоналізація як структура в концептуальній сітці твору [8]. Засобами вираження персональної сітки є всі лексико-граматичні засоби визначення тексту, які мають у своїй семантиці посилання на персону (особу), так звані дейктичні і полейктичні вказівки.

Мета статті - виявлення персональних сіток у романі О.Хакслі «Жовтий Кром» [9]. У белетристиці першої половини ХХ століття письменник-інтелектуал О.Хакслі посідає особливе місце. Суперечлива оцінка його творчої спадщини простежується аж до 90-х років ХХ століття. Роман "Жовтий Кром" відноситься до першого періоду творчості О.Хакслі. Блиск дотепності, яскравість замальовок характерні для юнацького роману Хакслі "Жовтий Кром"; духовна атмосфера післявоєнного десятиліття, яка описана в ньому, насправді обертається ексцентричною сатирою на вдачі світського суспільства, духовної еліти.

У тексті роману "Жовтий Кром" персональні сітки представлені ланцюжками перейменувань 12-ти основних персонажів, якими є гість Деніс Стоун, господар маєтку Генрі Уімбуш і його дружина Прісцилла, молодий художник Гомбо, дівчата Енн і Мері, літератор Барбекью-Сміт, приятель господаря будинку Стоуген, священник Бодіхем, його дружина, красень Івор і глуха Дженні.

Перейменування автором персонажів утворює номінативні ланцюжки значної довжини, аналізувати які можна за їхніми основними ознаками:

- за сполученням способів і засобів номінації;
- за вживаними засобами зв'язку між елементами ланцюжків;
- за семантичними відношеннями між елементами ланцюжків.

У ході дослідження тексту роману “Жовтий Кром” були виявлені такі лексико-граматичні засоби формування номінативних ланцюжків персонажів: 1) присвійна конструкція з власним іменником (Mary Bracegirdle’s); 2) присвійна конструкція з одним іменником, іменником загальним (Angel’s head); 3) присвійний зворот з «of» (tower of her deafness); 4) присвійний займенник (her shoulders); 5) особовий займенник; 6) власний іменник; 7) аппозитивні словосполучення: власний іменник+прізвище; 8) іменник загального значення (woman, lady); 9) кольорова характеристика; 10) порівняльна конструкція з “like”; 11) загальний іменник; 12) словосполучення з числівником (two pale figures).

Першими за частотою вживання є особові займенники, що складають 877 випадків вживання і 38% від загальної кількості вживання всіх засобів перейменування. На другому місці – вживання власних іменників (до якого входить аппозитивне словосполучення ім’я+прізвище), що складає 623 випадки вживання (27%). На третьому місці – присвійні займенники, усього - 518 випадків вживання (23%). Займенники - високочастотні, хоча процентне співвідношення всередині персональної сітки кожного персонажа різне.

Первинна номінація персонажів здійснюється за допомогою власних іменників або конструкцій, до складу яких входить власне ім’я, наприклад: “Something of Anne”, “the serious, moon-like innocence of Mary Bracegirdle’s face”, “much of Henry Wimbush”, “as a phantom Mrs.Bodiham”. Винятком із правила первинної номінації персонажа власним іменем є номінація словом узагальненого значення; таким способом вводяться номінації Гомбо і Дженні. Ланцюжки перейменувань цих персонажів починаються словосполученням “the rest of the party”, учасниками якого вони є, другим елементом є власний іменник і словосполучення з присвійним займенником: “the rest of the party” - Gombauld; “the rest of the party – of her deafness”.

У першому й другому випадках заміна слова узагальненого значення здійснюється за допомогою слова вузького значення, тим самим здійснюється відношення “ціле - частина”, при цьому другий елемент ланцюжка позначає частину предмета повідомлення, яке означається першим. Вторинна номінація (перейменування, які йдуть одразу після першого елемента ланцюжка), переважно, здійснюється особовим або присвійним займенником, здійснюючи таким чином заміну службовими словами-замінниками, проте, у номінативних ланцюжках деяких персонажів вторинна номінація здійснюється заміною за допомогою повнозначних слів, наприклад, заміна власного імені Mr.Scogan на контекстуальні синоніми: one of extinct bird-lirard, exact contemporary, extinct saurin; заміна імені Barbecue-Smith - на словосполучення name in the Sunday paper; заміна імені Anne - на “the Hamadryad, the slim Hamadryad”. Таким чином, автор, представляючи персонаж, наче вносить уточнюючий елемент: синонім, метафору, спрямовуючи до адекватної персоналізації персонажа.

Важливим фактором у перейменуваннях персонажів є перехід від форми однини до форм множини. Серед показників множини займенник “they”, словосполучення з числівниками, а також елементами ланцюжків, які об’єднують є словосполучення узагальненого значення, суміжні для номінативних ланцюжків декількох персонажів (до 7 учасників). Розглядаючи заміну займенником “they” доречно навести початок 5-го розділу: “Mr.Wimbush had taken *them* to see the sights of the Home Farm, and now *they* were standing, *all six of them* – Henry Wimbush, Mr.Scogan, Denis, Gombauld, Anne, and Mary ...” На цьому прикладі простежується утворення зв’язку “ціле – частина”, при якій займенник *they* поступово розпадається на імена персонажів, частиною якого вони є.

Характерним для номінативних ланцюжків персонажів є наявність у перейменуванні слів і понять узагальненого значення, які є вузлами з’єднання, персональних сіток персонажів, за допомогою яких утворюється складна сітка спільної персоналізації персонажів. Такими вузлами є (у дужках вказані персонажі, об’єднані в даному вузлі і розділі): 1) “the rest of the Party” (H.Wimbush, Jenny, Mary, Anne, Gombauld, Scogan) (р.3-й); 2) “most of the Party” (H.Wimbush, Priscilla, Scogan, Mary, Anne, Jenny, Gombauld) (р.4-й); 3) “all six of them” (Mary, Anne, H.Wimbush, Denis, Scogan, Gombauld) (р.5-й); 4) молоді чоловіки об’єднуються в “three unattached and intelligent Men” (Scogan, Denis, Gombauld); 5) Енн і Гомо об’єднуються в “a single creature” (р.10-й); 6) “the party” (Scogan, H.Wimbush, Priscilla, Mary, Anne, Denis, Gombauld, Jenny) (р.14-й); 7) “the ladies” (Anne, Mary, Priscilla, Jenny) (розділ 16-й); 8) “the outdoor party” (Ivor, Mary, Anne, Denis, Jenny) (р.17-й); 9) “two insomniasts” (Mary, Ivor) (р.19-й); 10) “young ladies” (Anne, Mary) (р.6-й); 11) “a young and charming couple” (Mary, Gombauld) (р.28-й); 12) “The whole party” (Gombauld, Anne, Jenny, Mary, Anne, Scogan, H.Wimbush, Priscilla) (р.30-й); 13) усі персональні сітки в останньому вузлі, “the whole party”, закінчуються займенником “nobody”.

Простежити формування персоналізації можливо, аналізуючи елементи, які містять смисл номінативних ланцюжків та їх співвідношення, надаючи велику увагу першому елементу ланцюжка, як вводу персоналізації. Такі елементи персональної сітки спрямовують адресата на формування адекватної персоналізації, наприклад, Генрі Уімбуша: his interrupted discourse / his loose and still fragmentary book / his pease/his favourite reading / his account book / his book / Uncle Henry’s press. Генрі захоплюється написанням і цитуванням своєї книги – заняття наче б досить гідне і традиційне для британського

дворянина, але автор, висміює його захоплення, називає книгу “loose and still fragmentary” – його філософські роздуми виявляються пустими і позбавленими смислу.

Персоналізацію Прісцилли Уімбуш вводить присвійна конструкція “his (Denis’s) hostess” – Прісцилла – господарка маєтку. Важливим для формування її образу є такі персоналізуючі елементи: Priscilla’s gay and gadding existence/her time/her passion/Priscilla’s days / her money / the horoscopes of horses – Прісцилла безтурботно існує, витрачаючи свій час і гроші на скачки. Буквально помішана на тоталізаторі, вона використовує у своїх розрахунках найновіші досягнення астрології. Безжалісно малюючи карикатуру на господиню Крома, автор використовує такі перейменування (які описують її зовнішність): her high piled coiffure / her mountainous orange head / her royal togue (her queenly toque) – велика оранжева зачіска (автор використовує французьке слово coiffure - зачіска) – корона “королеви” Крома яскравий штрих до портрета чоловікоподібної Прісцилли: a massive figure dressed in purple / her voice / her laughter (were deep and masculine).

Шкільний товариш Генрі Уімбуша містер Скоуген, як персонаж відверто гротескний. У третьому розділі роману знаходяться такі ввідні елементи персональної сітки Скоугена: a small gaunt man / one of extinct bird-lizards / Henry Wimbush’s schoolfellow / exact contempory / extinct saurian / adult man. Скоуген – маленька, худосочна людина, яка нагадує вимерлого птахоящера: his nose (was beaked); his hands were the hands of a crocodile. Скоуген веде безконечні пусті розмови (Mr.Scogan’s absurd phrase / Mr.Scogan’s discourse). До моделювання персоналізації Скоугена відносяться такі важливі елементи, як назви розмежованих ним класів: the Directing Intelligence, the Men of Faith and the Herd. Автор втілює свої песимістичні ідеї про майбутнє “Розумної Держави” (Rational State) у похмурих пророцтвах Скоугена; тут важливими є такі елементи його персональної сітки: a man of reason / his reasonableness / the men of intelligence / a new generation of madmen / specimens of Homo Sapiens / a member of society / his own boring nature / his insufferable mental surrounding. Роздумуючи про високі матерії, Скоуген відносить себе до інтелігенції.

Аналізуючи значущі для персоналізації Барбекью-Сміта перейменування, можна виділити такі: a short and corpulent man / a Bohemian / a teacher / a kind of Prophet / his books / his interior satisfaction / Mr.Barbecue-Smith’s writing / Mr.Barbecue-Smith’s work / his discourse / Mr.Barbecue-Smith’s remarks / his roems. Таким чином, деякий маленький товстий журналіст, який відносить себе до місцевої богеми, котрий є “учителем” прикладного спиритизму, у деякому смислі, віщун, який пише псевдонаукові трактати і поеми для комерційного успіху, роботу його можна порівняти з виробництвом дешевої продукції для “суспільства споживання”.

Типовим представником споживачів модної продукції Барбекью-Смітів є Мері. Ця характеристика експлікована автором-функцією в описі зовнішнього образу, деталі якого відіграють важливу роль у персоналізації цього персонажа: Mary Bracegirdle’s face - serious / moonlike innocence / her face (pink, childish, round) / her eyes (large, grave, blue, china). Персоналізація Мері формується також на суперечливості таких визначень, які її характеризують: serious – childish; serious young woman – her childish face; an intelligent young woman of twenty-three – a sort of Teddy bear; a femme superior – a Teddy bear with Angel’s head. У персональній сітці Мері в 19-му розділі роману з’являються персоналізуючі елементи, суміжні з елементами структури Івора Ломбарта (вживання множинного іменника, займенника: they (Mary and Ivor)); the two insomniasts, a young and charming couple; each on his separate tower. Далі в ланцюжку перейменувань Івора (у 20-му розділі) знаходимо такі елементи: his amorous engagements – a martyr to them – his invariable custom – his departure. Таким чином, адресат, моделюючи персоналізацію Івора Ломбарда, отримує таке: прекрасна молода пара (Івор і Мері) після сцени на даху (19-й розділ, де переважним є вживання множини іменників, займенника they і числівника two) розпадається, і кожний потрапляє до своєї окремої башти. Ланцюжок перейменувань Гомбо починається з запропонованої конструкції, яка включає іменник загального значення: “the rest of the party”, частиною якого він є. Потім йдуть такі важливі для моделювання персоналізації Гомбо елементи: a type of Homo Sapiens / a black-haired young corsair of thirty / his (talent, vitality, easy confidence of manner) / a most fascinating specimen. Гомбо справляє враження впевненої в собі молодої людини, повної життєвої енергії; талановитий художник (на рід його занять указують такі елементи номінативного ланцюжка: his (painting room, pallets and brushes, canvas, sitter); “a serious worker”, “a man of sense” – Гомбо – прекрасний художник, який сумлінно займається своєю справою (на відміну від Деніса). У персональній структурі Гомбо знаходяться спільні з персональною структурою Енн елементи. Таким чином, суміжні елементи персоналізації Енн і Гомбо в 10-му розділі роману складаються із a single creature / the beast with two backs / the single harmonious creature / the four -legged creature. Далі в персоналізації Гомбо беруть участь такі елементи (29-й розділ): Gombauld’s kisses / his embrace / a white slaver / the two pale figures (Gombauld and Anne): “гармонічне творіння” (автор використовує шекспірівський образ “the beast with two backs” для визначення відносин Гомбо і Енн) – які в решті решт виявилися двома окремими фігурами: любов Гомбо і його захоплення до Енн (his kisses; his embrace) перетворило його в “раба”, який сліпо йшов за своєю недоступною пані.

Персоналізація Енн уводиться словосполучними реченнями “something of Anne”; підкреслюючи її духовну пустоту, автор порівнює її з німфою (the woman who was a Tree), автор дає зрозуміти, що її зовнішній образ і насолода її красою (a vision of her) є більш значимими, ніж вона; дійсно, далі ми знаходимо такі елементи, які описують її зовнішність: her long slender body / her face / nothing more than a doll / her cat’s smile: Енн - втілення гармонії плоті, тілесного начала, людської натури, що підтверджує різноманіття деталей, які описують її зовнішність у наступних розділах роману: that fluid grace of hers / her bare arms / her carved golden petals / her mouth; Anne’s waist / her white bare arms / her eyelashes / her long slender body / the swaying grace of her movement. Милуючись красою Енн, автор називає її “the far-off being”, “the superiority” - неземне творіння, яке насправді виявилось “лялькою (doll-like appearance)”, а у фіналі роману, у її перейменуванні, автор використовує узагальнення “the woman who was a Tree” (повторюючи елемент, який вводить її персоналізацію). Енн – бездушне створіння; нічого, крім зовнішньої оболонки, є антагоністом Деніса в боротьбі між тілесними і духовними основами в людській натурі (цей конфлікт залишається так і не доведеним до кінця для Хакслі).

Важливими є персональні сітки священика Бодіхема, який виступає втіленням ідеї “кровожадності” релігії, яка прикривається добрими намірами. Короткий, у порівнянні з іншими персонажами, номінативний ланцюжок священика і його дружини, має достатньо вагомий, значний для моделювання персоналізації цих персонажів елементи. Одним із таких елементів є прийом уособлення метафори при вводі автором-функцією персонажа до тексту: He / the Man in the Iron Mask / a grey metallic face / iron cheek-bones / iron brow / iron toils / his nose / iron beak. Бодіхем – людина в залізній масці, “залізне” обличчя, брови, вилиці, ніс якого експлікує ідею жорстокості, “залізної” натури священика як збірного образу, релігію, яка закликає Бога відправити порочне людство на страшну кару “... sings of God’s wrath against the chronic wickedness of mankind” [9:82].

Проведений аналіз персональних сіток персонажів і їх складових компонентів показав, що елементи, які персоналізуються, моделюються на основі авторських перейменувань персонажів роману і підлягають одній меті – формуванню концепту твору, який, у свою чергу, є втіленням авторських ідей, інтенцій, світобачення; концепту безтурботності буття, нікчемності й безкорисності існування британської інтелігенції післявоєнного періоду; пустота і банальність витончених філософських диспутів духовної еліти актуалізуються в персоналізаціях персонажів роману. Різноманітність персональних сіток є уявним. Усі вони побудовані подібним чином і перемикаються один з одним у вузлах персоналізації.

Таким чином, персоналізація є конденсованим поданням художнього образу і моделюється через авторські перейменування персонажів, які є складовими персональної структури тексту. (Персоналізація відноситься до процесів текстопородження, з одного боку, конденсуючи інтенції, ідеї та задум автора, формуючи таким чином основний концепт твору. З іншого боку, персоналізація входить до процесів, які пов’язані з операціями, які виконує адресат, інтерпретуючи текст). Перспективним є порівняння персоналізацій в індивідуально-авторських стилях, сучасних О.Хакслі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. – К.: Фитосоциоцентр, 2002. – 335 с.
2. Воробьева О.П. Лингвистические аспекты адресованности художественного текста (одноязычная и межъязычная коммуникация): Дис...докт.филол.наук: 10.02.19 / МГЛУ. – М., 1993. – 382 с.
3. Кондратьева Г.Н. Логико-семантические пропозитивы. – М.: МПГУ, 1996. – 200 с.
4. Ноздрин Л.А. Взаимодействие грамматических категорий в художественном тексте: Автореф. дис. докт. фил. наук: 10.02.19 / МГУ. – М., 1997. – 47 с.
5. Тураева З.Я. Лингвистика текста. – М.: Просвещение, 1986. – 127 с.
6. Кухаренко В.А. Интерпретация текста. – М.: Просвещение, 1988. – 191с.
7. Матвеева О.О. Антропоцентризм як риса художнього твору // Нова філологія. - №1(20). – Запоріжжя: ЗДУ, 2004. - С.132-140.
8. Фоменко Е.Г. Интерпретация переименований персонажа в рассказе // Нова філологія. - №3(14). – Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – С.196-205.
9. Huxley A. Crome Yellow. – М.: Progress Publishers, 1976. – 278 p.

ПОЛІСЕМІЯ, СИНОНІМІЯ, ОМОНІМІЯ, АНТОНІМІЯ АНГЛОМОВНИХ ТЕРМІНІВ-ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМІВ (НА МАТЕРІАЛІ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ)

Лісогуб Л.І., ст.викладач

Краматорський економіко-гуманітарний інститут

Стаття присвячена проблемам інтеграції англомовних термінів-інтернаціоналізмів в економічну терміносистему сучасної німецької мови. У статті розглядаються особливості термінологічної лексики – полісемія, синонімія, омонімія, антонімія, описуються способи створення нової економічної лексики.

Ключові слова: інтеграція, англійське запозичення, економічна терміносистема, інтернаціоналізм, полісемія, синонімія, омонімія, антонімія.

Лисогуб Л.И. ПОЛИСЕМИЯ, СИНОНИМИЯ, ОМОНИМИЯ, АНТОНИМИЯ АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ТЕРМИНОВ-ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗМОВ (НА МАТЕРИАЛЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОСИСТЕМЫ) / Краматорский экономико-гуманитарный институт, Украина.

Статья посвящена проблемам интеграции англоязычных терминов-интернационализмов в экономическую терминосистему современного немецкого языка. В статье рассматриваются особенности терминологической лексики - полисемия, синонимия, омонимия, антонимия, описываются способы образования новой экономической лексики.

Ключевые слова: интеграция, английское заимствование, экономическая терминосистема, интернационализм, полисемия, синонимия, омонимия, антонимия.

Lisogub L.I. POLYSEMY, SYNONYMY, HOMONYMY, ANTONYMY OF ENGLISH TERMS-INTERNATIONALISMS (BASED ON ECONOMIC TERMSYSTEM)/Kramatorsk economic humanitarian institute, Ukraine.

The article deals with the problems of integration of English terms-internationalisms in economic system of terms in modern German. It represents the main features of terminological lexics – polysemy, synonymy, homonymy, antonymy; the article traces means of word-formation in economic lexics.

Key words: integration, english borrowing, economic terminology system, internationalism, polysemy, synonymy, homonymy, antonymy.

Початок ХХІ століття характеризується глобальними соціально-економічними змінами. Кожна зміна в соціально-економічній сфері викликає певні зміни в мовній системі.

Лідерство США в економіці, демократичність американських мовних норм зумовлюють той факт, що значна кількість економічних новоутворень англійської мови виникає, головним чином, у британському або американському варіантах англійської мови. Ці варіанти є основними поставниками лексичних інновацій в інші різновиди англійської мови, євроамериканського мовного ареалу і в економічну терміносистему сучасної німецької мови. Завдяки сучасним засобам масової інформації численні новоутворення-англіцизми британського та американського варіантів за короткий час стають загальноанглійськими одиницями, а потім – інтернаціоналізмами, входять до термінології європейських мов [1,51-52].

Для термінів-інтернаціоналізмів типовим є універсальне явище мови – полісемія, яке слід враховувати лексикографам при створенні й удосконаленні словників. Із дослідженого матеріалу понад 15 % лексичних одиниць полісемічні і мають два і більше значень. Полісемічність є закономірним об'єктивним процесом відображення дійсності. Між значеннями багатозначного слова існує семантичний зв'язок:

engl.: goodwill dt.: Goodwill m; -s

1. *ideeler Firmenwert, Geschäftswert;*
2. *Ansehen, guter Ruf einer Institutionen o. ä;*
3. *Wohllwollen, freundliche Gesinnung [2,284];*

engl.: poll dt.: Poll m; -s, -s:

1. *Meinungsumfrage, -befragung;*
2. *Wahl, Abstimmung;*
3. *Liste der Wähler oder Befragten [2,605].*

Процес інтернаціоналізації термінології підпорядковується законам загальнонародної мови.

Полісемія економічної терміносистеми німецької мови має певне позитивне значення – це узагальнююча універсальність і вичерпність досягнень цілого людства. Спроба окремих лінгвістів трактування однозначності терміна нівелювала б людську думку.

При проникненні англомовних термінів-інтернаціоналізмів у німецьку мову неодмінно спостерігаються відмінності в семантичній структурі, між англіцизмом у німецькій мові та його етимомом. Як правило, мова запозичує слова не в повному обсязі, а лише в одному або декількох значеннях - engl.: discount в англійській мові вживається в чотирьох значеннях:

1. знижка;
2. дисконт, облік векселів;
3. фін. процент знижки, ставка обліку;
4. поправка на перебільшення (оповідача) [3,201].

У німецькій мові це запозичення вживається лише в одному значенні:

Discount m; -s, -s: Einkaufsmöglichkeit, bei der man in Selbstbedienung Waren verbilligt einkaufen kann [2,189].

Терміни-інтернаціоналізми входять у мову не ізольовано, а в мікросистемах, у словотвірних гніздах, які відображають широке коло явищ, що оточують дане поняття і супроводжують його:

Cash n, cash, cash before delivery, cash on delivery; Image n, imagenabel;

Charter m, Charterer m, chartern; Leasing n, leasen;

Deal m, Dealer m, dealen; Pool m, poolen;

Fixer m, fixen; Push m, pushen;

Floating n, floaten; Transfer m, transferabel.

Англомовні терміни-інтернаціоналізми потрапляють у німецьку мову й утворюють синонімічні зв'язки, внаслідок чого серед термінів з'являються синонімічні пари або навіть синонімічні ряди:

Cash-flow m – Kassen-Zufluß m, Kasse-Gewinn m, Umsatzüberschuß m;

chartern – befrachten, verfrachten, mieten, heuern;

Goodwill m – Firmenwert m;

Know-how n – Wissen n;

Management n – Direktion f, Führung f, Geschäftsführung f, Unternehmensführung f, Verwaltung f;

Marketing n – Marktforschung f, Absatzwesen n, Absatzforschung f, Absatzwirtschaft f;

Marketing-Research n – Absatzforschung f;

Leasing n – Vermietung f;

Poll m – Meinungsumfrage, -befragung f;

Research n – Marktforschung f;

Superrevision f – Nach-, Überprüfung f;

Surplus n – Gewinn m;

Surtax f – Steuer f;

Sponsor m – Gönner m, Förderer m, Geldgeber m;

Stock Exchange f – Effektenbörse f;

Transfer m – Übertragung f, Überweisung f.

Запозичений термін-інтернаціоналізм має певні поєднувальні можливості. Відбувається підлягання запозичення нормам німецької мови, розвиваються комбінаторні явища. У складних словах запозичення виступає в ролі основного, визначального або одним із компонентів визначального слова. Один із компонентів новоутворень становить вже відому лексичну одиницю, що самостійно вживається в галузі банківської, біржової справи, маркетингу, менеджменту, реклами, ділової комунікації, оподаткування, фінансування:

Computer-Aided-Banking n, Electronic Banking n (E-Banking n), Investment Banking n, Mobile Banking n, High-Tech-Banking n, On-line-Banking n, Point-of-Sale-Banking n;

Know-how-Anweisung f, Know-how-Bereitstellung f, Know-how-Lizenz f, Know-how-Royalty n, Know-how-Schutz m, Know-how-Verkauf m, Know-how-Vertrag m, Know-how-Weitergabe f;

Transferabkommen n, Transferbilanz f, Transfergebühr f, Transferrisiko n, Transferstraße f, Transferzahlungen (Pl.);

Immobilienmanagement n, Innovationsmanagement n, Investitionsmanagement n, Personalmanagement n, Vermögensmanagement n, Wissenmanagement-Strategie f, Wissenmanagement-System n, Informationsmanagement n, Management by Delegation n, Management by Motivation n, Management by Results n, Management-by-Prinzipien n, Total Quality Management n.

У зв'язку із входженням термінів з інших терміносистем розширюється міжнаукова омонімія:

Claim n - Anrecht, Rechtsanspruch, Patentanspruch (Rechtsw.),

Claim n - Anteil z. B. an einem Goldgräberunternehmen (Wirtsch.) [2,150];

Pool m; -s, -s I. Schwimmingpool.

II. [lat.-fr.-engl.-amerik.] der, -s,-s: Vertrag zwischen verschiedenen Unternehmungen.

III. [lat.-fr.-engl.-amerik.] das; -s: Kurzform von Poolbillard (Sport) [2,206].

Серед англomовних термінів-інтернаціоналізмів простежено і проаналізовано явище антонімічних опозицій. Антонімія реалізується морфологічними та лексичними засобами:

direktes Internationalleasing - indirektes Internationalleasing;

small Business n - big Business n;

Mikromarketing n - Makromarketing n;

TOF Training off the job n - TON Training on the job n;

engl.: marketing - antimarketing dt.: Marketing n - Antimarketing n;

engl.: broad market, dt.: breiter Markt, укр.: широкий ринок – необмежений ринок; означає існування на ньому значної кількості акцій, чий курс більш-менш стабільний;

engl.: narrow market, dt.: enger Markt, укр.: вузький ринок – для даних акцій ринок є обмеженим, якщо лот, що пропонується, лімітований і якщо різке збільшення попиту або пропозицій призводить до значної флюктуації курсу цих акцій;

engl.: high and low prices, dt.: Höchst- und Tiefstkurse, укр.: курс у межах... - позначення максимального і мінімального курсів акцій на певний період.

Загально визнаним засобом інтернаціоналізації економічної термінології стали складні іменники, до складу яких входять власні іменники, які відбивають національний внесок у розвиток економіки. Вони перетворилися на своєрідні інтернаціональні знаки для комунікації спеціалістів, закріплюючи контакти між ученими світу, одночасно спираючись на національний країнознавчий фон. Ці терміни-інтернаціоналізми виконують функцію збереження і відтворення інформації.

Власні іменники в економічній терміносистемі становлять національну гордість, зберігаючи певний коннотативний відтінок, стають міжнародним досягненням:

Dow-Jones m - індикатор Доу-Джонса реєструє стан активності на Нью-Йоркській біржі, його падіння означає стримування ділової активності як результат економічних і політичних криз;

Dow-Jones-Index m -es, -e - індекс Доу-Джонса, який характеризує середній ринковий курс акцій 30 найбільших компаній на Нью-Йоркській фондовій біржі;

Fibor (Frankfurt Offered Rate) - ставка пропозицій на міжбанківському депозитному ринкові у Франкфурті-на-Майні;

Harvard Barometer m -es – Гарвардський барометр – модель вивчення кон'юнктури;

Libor [London Interbank Offered Rate] – Лондонська міжбанківська ставка (базис для кредитування, курс пропозицій кредиту);

LiBid [London Interbank Bid Rat] - Londoner Interbanken - Verkaufszinssatz - лібід;

NYSE [New York Stock Exchange], engl.: NYSE, dt.: NYSE, fr.: NYSE, sp.: NYSE, it.: NYSE, укр. НІСЕ - головна біржа Нью-Йорка;

LIFE [London International Futures Exchange] Лондонська біржа термінових угод.

Запозичення утворюють слова різного типу. Найбільш частотними є слова з компонентами: „Banking“, „Charter“, „Check“, „Clearing“, „Computer“, „Discount“, „Image“, „Internet“, „Job“, „Know-how“, „Leasing“, „Management“, „Manager“, „Marketing“, „Sandwich“, „Test“, „Transfer“, „Trend“.

Дані компоненти дістали широкого поширення:

- Bankclearingverkehr m, Clearingabkommen n, Clearing-Verfahren n, Clearing-Verkehr m, Devisenclearing n;
- Charterflug m, Charterflugzeug n, Chartergesellschaft f;
- Computerbörse f, Computerdiagnostik f, Computer-know-how n, Computerkonzern m, Computerspiele-Industrie f;
- Clearingabkommen n, Devisenclearing n, Clearingbank f, bilaterales Clearing, Clearingforderungen Pl., internationales Clearing, Clearingkonto n, mehrseitiges Clearing, Clearingoperation f, multilaterales Clearing, Clearingschuld m, zweiseitiges Clearing, Clearingstelle f, Clearing mit bedingter Konversion, Clearingverfahren n, Clearing mit bedingungsloser Konvertierung, Clearingverkehr m, Clearing mit beschränkter Konvertierung;
- Discountgeschäft n, Discountladen m, Discountpreis m;
- Leasing-Antrag m, Leasing-Branche f, Leasing-Firma f, Leasinggeber m, Leasing-Gesellschaft f, Leasing-Unternehmen n, Leasing-Variante f, Leasing-Vertrag m, Rückleasing n, Finanzleasing n, Kompensationsleasing n;
- Konvertionsmarketing n, Makromarketing n, Massenmarketing n, Marketingdienst m, Marketinginformationsteam n, Marketingkommunikation f, Marketingmöglichkeit f, Marketingprogramm n, Marketingversion f, Marketingstrategie f, Marketingforschung f, Marketingmilieu n, Marketingumwelt f, Marketingkomplex m, Marketingorganisation m, Marketingprinzip n, Probemarketing n, Testmarketing n, Marketingprognose f, Remarketing n, Marketingtaktik f, Marketingleitung f, Marketingforschungssystem n, Zielmarketing n, Preismarketing n;
- Sandwich m, n, Sandwichbauweise f, Sandwichmann m, Sandwichwecken m;
- Banktransfer m, Obligationentransfer m, Transferpreisbildung f, Transferzahlung f, Transferabkommen n, Transferstraße f;
- Trendmeldung f, Trendwende f [4,1555].

У зв'язку з активізацією процесу запозичення з'являються нетипові і нехарактерні для німецького словотворення структурних типів утворення – іменники (часто утворені за конверсією від дієслів) з постпозитивною службовою морфемою, прислівником або післяголом, який виконує морфосинтаксичну функцію, що відповідає прийменнику, але на відміну від останнього знаходиться у постпозиції: *Management-by-Breakthrough n, Management by Delegation n, Management by Decision-Rules n, Management-by-Exception n, Management by Ideas n, Management-by-Konzepte n, Management-by-Objectives n, Management by Participation n, Management-by-Prinzipien n, Management by Results n, first-in-first-out, Layoutplanung f, Last-in-first-out* [5,47].

Інтернаціоналізація економічної термінології має велике практичне значення в міжнародній комунікації спеціалістів, сприяє подальшому удосконаленню не тільки термінологій, але й розвитку національних мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зацний Ю.А. Сучасні інформаційні технології й інновації англійської мови сфери економіки // Вісник Запорізького державного університету. Філологічні науки. – 2001. – №3. – С. 51 – 52.
2. Duden Fremdwörterbuch. Band 2. Bibliographisches Institut Mannheim, Wien, Zürich: Dudenverlag, 1982. - 832 S.
3. Мюллер В.К. Новый англо-русский словарь. – 8-е изд. – М.:Русск. яз., 2001. – 880 с.
4. Duden Deutsches Universalwörterbuch. – 2., völlig neu bearbeitende und stark erweiterte Auflage. - Mannheim; Wien; Zürich: Dudenverlag, 1989. – 1816 S.
5. Бондаренко В.Ю. Новый структурный тип заимствований (на материале медицинских терминов) // Лексика и культура. - Тверь: Гос. ун-т, 1990. – С. 20-28.

ЛЕКСИКО-СЛОВОТВІРНІ ТИПИ НУЛЬСУФІКСАЛЬНИХ УКРАЇНСЬКИХ МІФОЛОГЕМ

Логвиненко Г.М., вчитель

Лицей економіки та інформаційних технологій

У статті розглянуто нульсуфіксальні похідні крізь призму лексико-словотвірних типів (на матеріалі української міфології). Предметом дослідження стала система іменників з нульовим формантом – назви богів, духів, міфічних істот, свят, обрядових дійств тощо.

У роботі детально проаналізовані лексико-словотвірні типи виявлених нульсуфіксальних міфологем. До дериватологічного аналізу залучалися дані етимології, враховувалися процеси полімотивації.

Ключові слова: лексико-словотвірний тип, нульсуфіксальні деривати, девербативи, dead'єктиви, полімотивація.

Логвиненко Г.Н. ЛЕКСИКО-СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТИПЫ НУЛЬСУФФИКСАЛЬНЫХ УКРАИНСКИХ МИФОЛОГЕМ / Лицей экономики и информационных технологий, Украина.

В статье рассматриваются нульсуффиксальные производные посредством лексико-словообразовательных типов (на материале украинской мифологии). Предметом исследования стала система имён существительных с нулевым формантом – названия древних богов, духов, мифических существ, праздников, магических обрядов и т.д.

В работе детально проанализированы лексико-словообразовательные типы (состоящие из выявленных в украинской мифологии нульсуффиксальных имён существительных). Кроме дериватологического анализа, использовались данные этимологии, учитывались процессы полимотивации.

Ключевые слова: лексико-словообразовательный тип, нульсуффиксальные дериваты, девербативы, dead'єктивы, полимотивація.

Logvinenko G.N. LEXICAL-DERIVATIVE TYPES OF NAUGHTSUFFIXAL UKRAINIAN MYTHOLOGY / Liceum of economics and information technologies, Ukrain.

Article represented naughtsuffixal nouns by means of lexical-derivative types (at the ukrainian mythology). Subject of investigation is a system of nouns with naught suffix – names of ancient god, spirites, mythic creatures, holidays, ceremonies abbr.

This research paper in detail analysed above lexical-derivative types (they consist of discovering naughtsuffixal derivative from ukrainian mythology). This scientific work except derivative analysis used facts of etymology, take into account process of mani-motivated.

Keys words: lexical-derivative type, naughtsuffixal nouns, deverbatives, deadjectives, mani-motivated.

Увага вчених до нульсуфіксального способу словотворення посилилася порівняно недавно: перші розробки цього питання припадають на 50-ті роки минулого століття [6]. У 80-х – 90-х роках поживилось вивчення нульсуфіксації в синхронічному аспекті [3; 4; 5; 7; 9] та діахронічному [2], функціонування нульового суфікса в українських говорах [див. 1], дослідження нульсуфіксації в різних підсистемах української літературної мови.

Нульсуфіксальні девербативи становлять великий масив активної лексики в сучасній українській мові. Зокрема, у різних підсистемах сучасної української мови виявлено значну кількість слів із нульовим суфіксом: у технічній лексиці, у науковій, у словах, що виражають духовне надбання народу, наприклад, міфологічні уявлення тощо.

У зв'язку із зростим інтересом до давніх українських традицій та поверненням їх у сучасний побут спостерігаємо появу “нових” слів, які були відомі ще нашим предкам, та появу нових значень до відомих лексем.

В українській мові є три типи слів, у творенні яких брав участь нульовий формант: власне нульсуфіксальні похідні, конфіксальні утворення з другим матеріально не вираженим компонентом (що співвідноситься із суфіксом) та складнонульсуфіксальні деривати. У кожному із цих трьох типів похідні – різні за семантикою слова – назви давніх богів, злих та добрих духів, найменування місць (які мали особливе магичне значення), назви природних явищ, предметів побуту, їжі, магичних обрядових дійств, свят тощо.

Нульсуфіксальні похідні.

1.1. Назви давніх богів, духів, міфічних істот: *Ляк*, *Переляк* (УМіф, 362) “дух, який може викликати хворобливий стан” (*лякати*, *перелякати*); *Мана* (ВТСУМ, 508) “тінь злого духа, потвора з блискучими божевільними очима” (*манити*); *Мара* (Плачинда, 37) “злий дух, який по ночах виходить із могил і п'є у сплячих кров” (*марити*); *Пек* (Плачинда, 40) “кровожерливий син Чорнобога і Мари, який живе глибоко під землею, сидить на троні, що височіє над пеклом” (*пекти*); *Переплут* (УМіф, 362) “підземний дух, божество ґрунту, коріння, плодючої сили; кажуть, що жінці, яка грішила в святу п'ятницю, він може так поплутати пряжу, що за цілий тиждень ладу не даси”; *привид* (ВТСУМ, 926) “за повір'ям, душа людини,

передусім самогубці та грішника, вмерлого неприродною або передчасною смертю, яка бродить по ночах і не має тіні” (*привидитися*); *Рада* (УМіф, 416) “персонаж слов’янського фольклору: про Раду співається у колядках про створення світу” (*радіти*).

1.2. Назви магічних слів, обрядових дій: перший *вигін* худоби (ЕВС, 387) “весняний обряд” (*вигонити*); *заговор*, *примова* (ВТСУМ, 290, 939; УМіф, 184) “молитвослов магічного характеру, основою якого є віра в чудодійну силу слова як засобу впливу на вищі духовні сили” (*заговорити*, *примовити*); *кража* (УМіф, 250) “ритуальне дійство, надає добути таким чином предметам сакральності: магічну силу” (*красти*; <*kradja <*kradti); *обман* (УМіф, 342) “магічний засіб від нечистої сили, хвороб та інших небезпек”; *переправа* (УМіф, 362) “подолання водної перешкоди, що символізує межу між світом живих і світом мертвих або між дівочтвом і заміжжям” (*переправляти* або *переправити*); *плач* (УМіф, 375) “ритуальний плач був частиною церемонії, пов’язаної з умираючим богом” (*плакати*; <*plakъ <*plakati); *посад* (ВТСУМ, 888) “фрагмент весільної обрядовості: молодих садили на кожух на покуті; обряд символізував шанування культу домашнього вогнища, культу предків” (*посадити*).

1.3. Назви свят: *Покрова* (ВТСУМ, 844) “свято 14 жовтня, коли земля “вкривається” на зиму і “лягає спочивати” (*покривати*); *проводи* (УМіф, 397) “перша неділя після Великодня” (*проводити*); *розігри* (УМіф, 426) “останній день провів русалок, у цей день, за давнім віруванням, звірі “грають” (*розігратися*).

1.4. Назви магічних місць: *брід* (УМіф, 43) “символ невідомого, часто небезпечного життєвого вибору” (*бродити*); *захід* (ВТСУМ, 339) “сторона, протилежна сходу, вважалася місцем вічної темряви; з ним пов’язували ідею смерті й пекла” (*заходити*); *зверть* (УМіф, 24) “за повір’ям, це великий недосяжної гинини рів” (*звертати*); *перехрестя* (ВТСУМ, 751) “місце перетину шляхів, стежок, вулиць, де любить збиратися нечиста сила” (*перехрещуватись*; з давнього *перекрестий*); *схід* (УМіф, 513) “блаженна сторона, країна вірню, де сходить сонце й розпочинається життя” (*сходити*).

1.5. Назви природних явищ, яким надавали особливого значення: *засуха* (УМіф, 185) “кара за гріхи, яка посиляється людям зверху” (*засихати*); *цмок* (Плачинда, 51; УМіф, 578) “про блискавку – вона висмоктує молоко в небесних корів; про веселку – п’є воду з криниць та ставків”.

1.6. Поодинокі похідні – найменування споруд, звуків, хвороб, магічних предметів, рослин, речовин: *кап* (УМіф, 220) “вітвар, капище, жертвище, жертovníк– язичницький храм” (*каптити*); *огорожа* (УМіф, 346) “межа “свого” і “чужого” простору, що захищає (реально і символічно) дім і двір від зовнішніх небезпек, від ворожих сил” (*огородити*); *підвій* (ВТСУМ, 765) “хвороба, яка настає, коли людину продме злий вітер” (*підвіяти*); *підкова* (ВТСУМ, 770) “металева, вигнута за формою кінського копита пластина: знайти підкову – на добро, вона приносить щастя” (*підкувати*); *піч* (Плачинда, 45) “символ материнського начала, непорушності сім’ї, неперервності життя, рідної хати, батьківщини” (*пекти*; з давнього *рѣкъ> рѣс’); *покрива* (УМіф, 435) “трава, що відіграє роль оберегу” (*покривати*); *свист* (УМіф, 460) “різкий, високий звук, утворюваний сильним видиханням повітря крізь стулені зуби та губи, а також за допомогою свистка, дудки та ін.; свист у хаті вважається поганою прикметою і гріхом”.

2. Конфіксальні похідні.

Конфіксальних утворень з другим матеріально не вираженим компонентом не так багато, як власне нульсуфіксальних. За допомогою конфіксів з-...-Ø(а), по-...-Ø; у-...-Ø утворено назви міфічних істот, найменування обрядів, спеціальної їжі: *Змора* (УМіф, 197) “міфологічна істота, яка душить і мучить людину, що спить” <*морити* (можливо, <*зморити*); *пожег* (УМіф, 378) “молодий”, “новий” вогонь, через який проходило усе доросле населення під час пошесті, а хворих дітей переносили” (сучасна форма походить від спільнослов’янського *žegti (корінь -жег-; укр. жечи, жегти, жегчи) [див. 10]; *поїзд* (ВТСУМ, 838) “дуже давній звичай відправляти у “кращий світ” старих німецьких людей” (*їздити*); *Посвист* (УМіф, 386) “бог вітрів, вихору, погоди, який постійно змінює свій настрій” (*свистіти*); *посвіт* (УМіф, 386) “стародавній обряд гасіння “старого” вогню в оселях, а зі сходом сонця – запалювання “нового”, “живого” вогню” (*світити*); *постриг* (УМіф, 387) “урочисте перше постриження дитини” (*стригти*); *Потік* (УМіф, 389) “герой билин” (*текти*); *узвар* (ЕВС, 399) “солодкий відвар із сушених фруктів, що готувався напередодні церковних свят – Різдва і Хрещення – як обрядова страва”.

3. Нульсуфіксально-складні деривати.

3.1. Назви богів, духів, міфічних істот: *Всевідо* або *Дідо-всевідо* (УМіф, 154) “Бог-творець, володар земних і космічних таємниць” (*відати все*); *нічвид* (УМіф, 524) “кажан – нечиста істота” (*видіти вночі*); *Світозор* (УМіф, 461) “бог, народжений Зорею, з надзвичайно гострими і всепалаючими очима” (*світлом зорити*); *сироїди* (УМіф, 475) “міфічні істоти з однією рукою, ногою і оком” (*їдять сире*).

3.2. Назви свят: *Водохреща* (ВТСУМ, 155) “одне з найбільших християнських свят, яке завершує святочні обрядовості” (*хрестити воду*); *Глинов’яз* (УМіф, 106) “день, коли гончарі пробували глину – чи дозріла – та починали виготовляти посуд” (*в’язати глину*); *Маковій* (ВТСУМ, 505) <*в’яти мак*.

3.3. Назви рослин, що мають магічне значення: *первоцвіт* (УМіф, 443) “один із видів ряс”; за традицією, коли людина вперше побачила навесні ряс, то зривала його, кидала під ноги і топтала, примовляючи: “Топчу, топчу ряс, Бог здоров’я дасть”; первоцвіт вважається провісником дівочої долі

(*першим цвіте*); *серпори́з* (УМіф, 432) “давній кровоспинний засіб”; *чистотіл* (ВТСУМ, 1379; УМіф, 446; ЭВС, 494) “засіб від шкіряних недуг”.

3.4. Поодинокі найменування природних явищ, птахів, часових меж тощо: *землетрус* (УМіф, 188) “природне явище, яке в народній культурі пов’язувалося з космогонічними уявленнями про місце і будову землі”; *зоренад* (УМіф, 202) “за повір’ями, цей день (5 березня) – наділений магічною силою: не можна дивитися на зорі, що падають-котяться з неба, бо “скотишся з життя” (*падають зорі*); *жабоїд* (УМіф, 409) “народна назва лелеки – божої птиці, символу добра” (*їсти жаб*); *листопад* (УМіф, 313) “за народними повір’ями – це наймолодший син матері-землі, називали його по-різному: коваль, листогній, сонцеворот та ін.”.

Крім того виявлено кілька *відад’єктивних* іменників, утворених за допомогою нульового суфікса та конфікса з матеріально не вираженим другим елементом: *зело* (УМіф, 188) “цілюще та чарівне зілля”; *твердь* (УМіф, 537) “за Біблією, видимий простір небес, який з’явився після другого дня творення Землі”; *Услад* (УМіф, 553) “божество бенкетів, гулянь, веселоців” (*солодкий*; можлива мотивація – від дієслова *уладити, улащати*, але для української мови це дієслово не є природним).

Нульсуфіксація – досить продуктивний спосіб творення слів у всіх сферах людського буття. Нульсуфіксальні деривати виявлені у великій кількості як у сучасній українській літературній мові, так і в діалектах: найбільшу групу складають віддієслівні іменники, утворені способом власне нульової суфіксації.

Було виявлено близько 200 міфологем з нульовим суфіксом, вони надзвичайно строкаті за своєю семантикою і утворюють розгалужену систему лексико-словотвірних типів (назви давніх богів, духів, міфічних істот, свят, обрядових дійств, магічних місць, природних явищ, птахів, рослин, що мають ритуальне значення тощо). Ці найменування мають давнє походження, про що свідчать і праці з діахронічного словотвору, етимології. Велика кількість давніх нульсуфіксальних дериватів на сучасному етапі зазнала реактуалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аркушин Г. Західнополіські нульсуфіксальні іменники // Сучасні проблеми мовознавства і літературознавства: українське і слов’янське мовознавство/ Збірник наукових праць. – Вип.4. – Ужгород, 2001. – С. 65 – 77.
2. Білоусенко П.І. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду). – К.: КДП, 1993. – 216 с.
3. Горпинич В.О. Словотворення і словотвір сучасної української мови: Навчальний посібник (текст лекцій). – К.: КДП, 1995. – 68 с.
4. Карпіловська Є.А. Суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови: будова та реалізація. – К.: УкрНДІПСК, 1999. – 298 с.
5. Клименко Н.Ф. Система афіксального словотворення сучасної української мови.- К.: Наукова думка, 1973. – 189 с.
6. Курс сучасної української літературної мови / За ред. Л.А. Булаховського.- К.: Радянська школа, 1951. – Т.1. – 519 с.
7. Родніна Л.О. Суфіксальний словотвір іменників у сучасній українській мові// Словотвір сучасної української літературної мови.- К.: Наукова думка, 1979. – С. 57 – 170.
8. Сікорська З.С. Українсько-російський словотвірний словник. – К.: Радянська школа, 1985. – 188 с.
9. Третьевич Л.М. Нулевая суффиксация имён существительных в современном украинском языке. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Ужгород, 1980. – 25 с.
10. Этимологический словарь русского языка. – Т. 1. – Вып.5. – Д, Е, Ж / Под ред. Н.М.Шанского. – М: Издательство Московского университета, 1973. – 304 с.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Уміф	Войтович В.М. Українська міфологія. – К: Либідь, 2002. – 664 с.
ВТСУМ	Великий тлумачний словник сучасної української мови/ Укл. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К: Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2003. – 1440 с.
Плачинда	Плачинда С.П. Словник давньоукраїнської міфології. – К: Укр. письменник, 1993. – 63 с.
ЭВС	Этнография восточных славян. Очерки традиционной культуры/ Гл. ред. академик Ю.В.Бромлей. – М: Наука, 1987. – 560 с.

ФОРМУВАННЯ СЛОВОТВІРНОЇ СТРУКТУРИ ІМЕННИКІВ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ОДНОРАЗОВОЇ ДІЇ В НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ КІНЦЯ XVII – XX СТ.

Максимець О. М., аспірант

Запорізький державний університет

У сучасній українській мові серед іменників із загальним словотвірним значенням “опредметнена дія” чітко відокремлюються слова зі значенням одноразової дії. До цих утворень в українській мові відносяться іменники з нульовим суфіксом, а також сіфіксами –ок, -ан, -ас. Історія становлення та розвитку цих лексико-словотвірних типів і є предметом нашого дослідження.

Ключові слова: словотвір, іменники, предметнена дія, суфікс, історія, розвиток.

Максиме О.Н. ФОРМИРОВАНИЕ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СТРУКТУРЫ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ, КОТОРЫЕ НАЗЫВАЮТ ОТДЕЛЬНЫЙ АКТ ДЕЙСТВИЯ В НОВОМ УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ КОНЦА XVII-XX ст./ Запорожский государственный университет, Украина.

В современном украинском языке среди существительных со значением отвлеченного процессуального признака выделяется группа слов, которые называют отдельный акт действия. К таким образованиям в украинском языке относятся бессуффиксные существительные, существительные с суффиксами -ок, -ан, -ас. История этих лексико-словообразовательных типов является целью данного исследования.

Ключевые слова: словообразование, существительное, суффикс, история, развитие.

Maximets O.N. THE FORMING OF WORD BUILDING STRUCTURE OF SUBJECTS WITH MONOTIME ACTION MEANING IN THE NEW UKRAINIAN LANGUAGE OF THE END XVII-XX CENTURIES/ Zaporizhzhya State University, Ukraine

There's a tendency in modern Ukrainian language for the nouns having general word-forming meanings “verbal nouns” to separate words expressing the meaning of single action. The nouns with zero suffix as well as nouns with –ок, -ан, -ас, suffixes belong to this group of formations in modern Ukrainian. The object of our research is the history of formation and development the above mentioned lexical and word-forming types.

Key words: Verbal nouns, suffix, single action, history.

У сучасній українській мові серед іменників із загальним словотвірним значенням “опредметнена дія” чітко відокремлюються девербативи зі значенням одноразової дії. Творення іменників зі згаданим лексико-словотвірним значенням здавна було об’єктом дослідження мовознавців. Зокрема, об’єктом дослідження Л.М.Третевич стали так звані “безафіксні” девербативи, а саме спосіб їх творення в сучасній українській мові [Третевич 1977: 61]. В.Токар вивчав історію віддієслівних іменників із суфіксом -к(а), -ок [Токар 1955: 50]. О.Пінчук дослідив наявні в українській мові словотвірні моделі віддієслівних іменників, а також структурні та семантичні фактори, які обмежують сферу функціонування моделей [О.Пінчук 1975: 35-83]. На сучасному етапі дослідження на основі віддієслівних іменників вибудовується концепція словотвірної категорії предметної дії [О.Безпояско, К.Городенська 1987: 103-111; О.Олексенко 2001: 149-177]. Це зумовлено тим, що переведення дієслівних лексичних значень під категорійне значення предметності іменника здійснюється за допомогою словотвірних суфіксів [О.Олексенко 2001: 501].

Однак історія становлення та розвитку лексико-словотвірних типів іменників зі значенням одноразової дії на сьогодні ще не стала предметом окремого спеціального дослідження. Визначення системи цих типів, здійснення опису історії функціонування кожного форманта, його продуктивності, функціонально-семантичної дистрибуції – і є завданнями нашого дослідження.

1. Однією із складових системи іменників зі значенням одноразової дії є група девербативів з нульовим суфіксом. Це насамперед утворення чоловічого роду, у яких виступає твірна основа інфінітива з усіченою фіналлю (голосним або суфіксом –**ува**- **-ну**-) [Словотвір 1979: 71].

Словотвірний тип віддієслівних іменників з нульовим суфіксом, успадкований сучасною українською мовою з попередніх епох, виявляє тенденцію до росту своєї продуктивності.

Обстежені джерела кінця XVII-XVIII ст. містять чимало таких девербативів, наприклад: для снаднїйшого сво Его уходу (1712 ДДГ 227); А_к тому і свою жену і на себе прикупу посправлявъ (1719 ДНРМ 94); И по отходѣ Его долго оній Онищенко былъ живъ (1750 ДДГ 308); розьгром первый Поляковъ (ЛВел I 5); Набѣговъ чинить не дерзали (1770 СИ 331); Учинили окрикъ и гукъ по всемъ мѣстѣ (МатТим I 193 1656-1771); с того погрому поутѣ кавши (до 1672 ЛСам 9); ехо, то естъ олзов (1691 ІВ 72); до повороту моего з(ь) Глухова (1711 ПЛ 17); Хотѣли быти Богу равные, покоры жадной ему и поклону не отдаючи (МатТим II 1656-1771).

Протягом ХІХст. продовжують активно утворюватися нульсуфіксальні девербативи зі згаданим значенням, наприклад: *почин* (К-О ІІ 643), *лякъ* (Зак. 390), *скокъ* (519), *крик* (Лев. 62), *взгляд* (Ж. 67), *впис* (123), *затов*(245), *заклик* 924), *затис* (262), *заріз* (267), *нашепт* (500), *здох* (*Яв* 293) "*загибель*", *відблиск* (*ЛФр* 34), *зрюк* (55), *замах* (77), *здвиг* (88), *поклик* (178), *притиск* (195), *проблиск*(196), *промах* (198), *стук* (231).

Активно творяться деривати зазначеного словотвірного типу протягом ХХ ст. Так, в обстежених джерелах першої половини ХХ ст. фіксуються такі новотвори: *вигук* (Гр І 155), *викрик* (165), *виклик* (163), *виліт* (167), *вибух* (147), *викрут* (165) "виверт", *вистріл* (190), *дотик* (433), *закид* (ІІ 47), *запит* (79), *згад* (136), *згук* (141) "звук", *здогад* (146), *зоік* (178), *кив* (236) "кивок", *мах* (412) "взмах, розмах", *натиск* (526), *наїзд* (490), *начерк* (533), *погук* (236), *погляд* (232), *подмух* (242), *поклик* (272), *покрик* (278) "вигук", *постріл* (372), *принос* (429), *стриб* (ІV 215) "стрибок", *стріл* (216) "постріл", *усміх* (357) "посмішка", *хід* (399), *хруск* (416), *виприг* (*Яв* 100), *вприск* (Саб 54), *зальот* (СЛЛУкр 30), *оклик* (Ум і Сп 115), *сполох* (330), *одклик* (597), *потиск* (698), *обмах* (821), *склик* (964), *втиск* (1073).

У другій половині ХХ ст. кількість іменників зазначеного словотвірного типу продовжує збільшуватися. Так, "Словник української мови" в 11-ти томах містить 82 такі деривати, 24 з яких в обстежених джерелах попередніх періодів не траплялися, наприклад: *вдих* (СУМ І 311), *видих* (387), *викид* (405), *виплеск* (453), *впуск* (756), *доторк* (ІІ 394), *зліт* (ІІІ 595), *змах* (613), *зблиск* (446), *наліт* (V 120), *наскок* (190), *оберт*(490), *оплеск* (715), *подум* (VI 760), *позіх* (817), *помах* (VII 114), *поштовх* (489), *прилив* (656), *прищмок* (VIII 92), *сплеск* (IX 537), *спалах* (484), *укол* (X 419), *хруск* (XI 158).

Поодинокі утворення згаданого словотвірного типу реєструють дослідники в говірках: *вереск* (Он І 90), *заїзд* (27), *натиск* (478), *скок* (ІІ 224), *зальот* (ЧаБ ІІ 49), *бльоск* (І 91) "блиск", *зрив* (ІІ 114).

Протягом усіх періодів розвитку нової української мови деривати на означення одноразової дії з нульовим суфіксом вживаються головню в уснорозмовному мовленні, мові художніх творів, науковому, епістолярному стилях, наприклад: *Взагалі переклад Ваи єсть цікавий принос до нашої скарбниці* (Стар. листи VI 500); *Це мов зоік блаженства у світі, де панує стражданія* (Загр. 66); *На відстані доторку й дотику* (Загр. 33); *З зали линув зук* (Смол. ІІ 11); *Комети є продуктами викидів з поверхні самих планетних тіл* (Наука..., 7, 1961, 19); *Крім того, я маю тут багато іншої роботи, яку мушу покінчити, власне до виїзду додому*(Л.Укр. XII листи 53); *І Андрій знову помітив бідовий хлоп'ячий зблиск у її очах* (Тют. І 55).

2. До дериватів зі значенням одноразової дії належать також іменники, які творяться переважно від безпрефіксних дієслів недоконаного виду за допомогою суфікса **-ок**.

Ряд таких утворень фіксують джерела української мови кінця ХVІІ - ХVІІІ ст., наприклад : *заставши на злом учинку* (ДНРМ 1710 48); *И яко сами уже призналися до того богомерзского виступку* (ДНРМ 1715 82); *еднакь мало было заробку* (ДНРМ 1713 61); *Еднакь нїе҃шликим намь изъ тїѣѣ пожытокь: огороднимы псуе м , аж то н прибытокь* (Зин 164); *Таковому годитсА срдиѣ мь собол зновать: а ратунку гды мощно млстивно подавать* (Зин 85), *Носиль на челї своемь выступки священническіе* (МатТим І 157 1656-1771), *Билися безь престанку днїи 3* (МатТим ІІ 214 1656-1771).

Протягом ХІХ - початку ХХ ст. кількість дериватів зазначеного словотвірного типу поступово зростає, наприклад: *зивок* (Б-Н 154), *ковток* (Лев 26), *поживок* (СЛЛУкр 62), *поховок* (Ж 724), *спожиток* (905), *споминок* (906), *споживок* (908), *стрибок* (927), *сховок* (941), *товчок* (971), *упоминок* (1013), *спиток* (Гр ІV 176) "*спроба*".

У другій половині ХХ ст. продовжують утворюватися девербативи із суфіксом **-ок** на позначення одноразової дії. Так, "Словник української мови" в 11-ти томах містить 20 утворень цього типу, 13 із яких фіксується вперше, наприклад: *гребок* (СУМ ІІ 163), *гудок* (189), *кивок* (ІV 146), *кидок* (148), *клювок* (192), *мазок* (595), *хвatok* (ХІ 35), *зівок* (ІІІ 570), *виток* (І 513), *ривок* (VІІІ 531), *дзвінок* (ІІ 265), *свисток* (ІХ 75).

У діалектах ХХст. виявлено поодинокі девербативи на означення одноразової дії. Такі іменники фіксуються в говорах галицьких лемків, долівських, полтавських говорах, наприклад: *пошкрїбок* (ГГЛем 455), *похівок* (ГДол 117), *поїдок* (Ващ 77).

Утворення цього малопродуктивного типу при збереженні основного значення набувають також додаткових значень: предмета, за допомогою якого виконується дія (*гудок, дзвінок, свисток, скребок*), результату дії (*виток, мазок, плювок*), кількості чогось, достатньої для одноразової дії (*ковток, щипок*) [Словотвір 1979: 73].

Протягом усіх періодів розвитку нової української мови деривати із суфіксом **-ок** на означення одноразової дії вживаються в мові художніх творів, в уснорозмовному мовленні, публіцистичному та науковому стилях, наприклад: *В часи нещастя і руїни ми шукаємо коли й не порятунку, то бодай притулку у жінки* (Загр 132); *Од неї бурлаки зараз почали слабїть, а потім по бурлаках пішов такий*

помірок, що за його пішла чутка по околиці та й скрізь (Н-Лев I 481); *Дід-забуток живої історії перед смертю* (О1862 I 51); *Програма першого польоту людини (у космосі) була розрахована на один виток навколо Землі* (Наука 5 1961 16).

3. В українській мові трапляються поодинокі утворення на означення одноразової дії із суфіксом **-ан**, наприклад: *прочухан* (Б-Н 304), *тусан* (359), *стусан* (Гр IV 223), *штовхан* (514), *цупан* (Палам 38) “*циголь, удар по лобі*”, *штурхан* (СУМ XI 551).

Деривати зазначеного словотвірного типу вживаються здебільшого в уснорозмовному мовленні та мові художніх творів, наприклад: *Кулаки посипались на його плечі; супроводжений стусанами...*, *він, взяв на плечі свій мішок з начинням* (Фр.І 228); *Усяк хоче тусана або запотишника (запотиличника) їй дати...* (Кв.-Осн.ІІ 184).

4. Лише два іменника на означення одноразової дії в українській мові утворені за допомогою суфікса **-ас**: *викрутас* (Гр I 165) “*виверт*”, *ляпас* (Гр II 393).

Отже, до віддієслівних утворень на означення одноразової дії в українській мові відносяться іменники з нульовим суфіксом, а також суфіксами **-ок**, **-ан**, **-ас**.

Основний склад цих девербативів утворюють іменники з нульовим суфіксом, які активно збільшуються протягом усіх періодів розвитку нової української мови. Вони вживаються майже в усіх стилях української мови.

Утворення з суфіксом **-ок** були продуктивними в давніх слов'янських мовах, зокрема в старослов'янській і давньоруській [Бевзенко 1960: 131]. Але саме кількість іменників, які творяться за допомогою суфікса **-ок**, на означення одноразової одноактової дії в українській мові дуже обмежена.

Суфікси **-ок**, **-ан** тотожні, оскільки формують сему одноразової дії, мають однаковий семантичний і морфологічний набір твірних основ, але різняться на підставі додаткових семантичних і стилістичних ознак. Так, суфікс **-ок** приєднується до основ дієслів, що позначають дію, яку виконує особа, напр.: *стрибати, рвати*; суфікс **-ан** приєднується до основ дієслів, що позначає дію, спрямовану на когось, напр.: *стусати, штовхати* [Безпояско, Городенська 1987: 109].

Розрізняються ці суфікси і стилістично. Суфікс **-ок** стилістично нейтральний. Суфікс **-ан** стилістично маркований. Похідні з **-ан** вживаються здебільшого в просторіччі. За функціональним аспектом суфікс **-ок** перебуває на периферії поля. Його словотворча функція обмежена закритим рядом дієслівних основ. Суфікс **-ан** непродуктивний і теж знаходиться на периферії словотвірного поля.

Девербативи, які творяться за допомогою суфікса **-ас**, починають фіксуватися в українській мові лише на початку ХХст. Функціонують іменники згаданого словотвірного типу в сфері побутової лексики, включаючи дієслова на означення негативної дії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови / Нариси із словозміни та словотвору. - Ужгород: Закарпат. вид-во, 1960.- 416 с.
2. Безпояско О. К., Городенська К. Г. Морфеміка української мови. – К. : Наукова думка, 1987. – С.103-117.
3. Олексенко В. Ф. Словотвірні категорії суфіксальних іменників: Монографія. – Херсон: Айлант. 2001.- 240 с.
4. Пінчук О.Ф. Словотвірна структура віддієслівних іменників в суч. укр. мові / Морфологічна будова сучасної української мови. –К. :Наукова думка, 1975.-С.35-82.
5. Словотвір суч. укр. мови. / Відп. ред. М. А. Жовтобрюх.- К.: Наукова думка, 1979.- 406 с.
6. Третевич Л.М. Про словотвірну семантику віддієслівних іменників з нульовими суфіксами в сучасній українській мові // Словотвірна семантика східнослов'янських мов. – К. : Наукова думка, 1983.- С. 120-129.
7. Токар В.П. Із історії суфіксів в українській мові (суфікси –к-а, -ик, -ок, -л-о): Автореф. дис. канд.ф.н. – Дніпропетровськ, 1955. – 15с.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

- Б-Н** Білецький-Носенко П. Словник української мови / Підготував до видання В.В.Німчук. – К.: Наукова думка, 1966. – 424с.
- Ващ** Ващенко В.С. Словник полтавських говорів. — Харків: Вид-во Харківського державного університету ім. О.М.Горького, 1960. — Вип.1. — 107с.

- ГГЛем** Верхратський І. Про говір галицьких лемків: Збірник філологічних секцій НТШ. — Львів, 1902. — Т. 5.
- ГДол** Верхратський І. Про говір долівський // Записки наукового товариства імені Шевченка. — Львів, 1900. — Т. 35-36.
- Гр** Словарь української мови: В 4 т. / Зібран. ред. журн. "Києв. старина". Упорядкував, з дод. власн. матеріалу, Б. Грінченко. — К., 1907-1909.
- ДДГ** Ділова документація Гетьманщини XVIIIст —К.: Наукова думка, 1993.—392с.
- ДНРМ** Ділова і народнорозмовна мова XVIII ст. (Матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України). — К.: Наукова думка. — 1976. — 415с.
- Ж** Малорусско-немецкий словарь: В 2т. — Львів, 1886. —1117с.
- Загр** Павло Загребельний. Брухт. — Харків: Фоліо, 2003. — 399с.
- Зак** Закревський М. Старосветский пандуриста. Кн.3. — Словарь малороссийскихъ идиомовъ. — М., 1861. — С. 247-628.
- Зин** Климентій Зіновійв. Вірші. Приповісті посполиті. — К.: Наукова думка, 1971. — 387с.
- В** Величковський І. Твори.—К., 1972.—192с.
- К-О** Словник мови творів Г.Квітки-Основ'яненка: У 3т. — Харків, 1978-1979.
- Кв.-Осн** Квітка-Основ'яненко Г.Ф. Твори: У 6т. — К.: Держлітвиддав, 1956.
- ЛВел** Величко Л. Сказаніє о войнѣ козацкой зъ поляками. К., 1926.—275с.
- Левч** Опытъ русско-украинского Словаря / Составил Мих. Левченко. —Київ, 1879. — 190 с.
- Лсам** Летопись Самовидца по новооткрытым спискам с приложением трех малороссийских хроник.—К., 1873.—469с.
- Лукр** Леся Українка.Твори: У 12т. — К.: Наукова думка, 1979.
- ЛФр** Лексика поетичних творів Івана Франка: Методичні вказівки з розвитку лексики / Укладачі: І.І.Ковалик, І.Й.Ощипко, Л.І.Полюга.—Львів: ЛДУ, 1990. —264с.
- МагТим** Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV-XVIII ст. — : Підготували до видання В.В.Німчук та І.І.Лиса: В 2т. — Київ — Нью-Йорк, 2003.
- М. Стел** Стельмах М. Твори: У 7 т. — К.: Дніпро, 1982.
- Наука** Наука і життя — з №7 1965р. — Наука і суспільство. Науково-популярний журнал Т-ва для поширення політ. і наук. знань УРСР.
- Н-Лев** Нечуй-Левицький І. Твори: У 2т.— К. : Наукова думка, 1985.
- О** Основа. Южно-русской литературно-ученый в стникъ. —Санкт-петпрбургъ.—1861—1862.
- Он** Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: У 2ч. — К.: Наук. думка, 1984.—495 с.
- Палам** Паламарчук Л.С. Словник специфічної лексики говірки с.Мусіївки / Вчорайшенського району, Житомирської області // Лексикографічний бюлетень. - Вип. VI. — К., 1958. — С.22-35.
- ПЛ** Приватні листи XVIIIст./ Підгот. до вид. В.А.Передрієнко.—К.,1987.-173с.
- Саб** Григор Сабалдир. Практичний російсько-український словник. — К.: Видавниче товариство "Час", 1926.
- СИ** Собрание историческое // Летопись Самовидца по новооткрытым спискам с приложением трех малороссийских хроник. — К., 1873. — С. 320-378.
- СлЛ** Укр Бойко М.Ф. Словопоказчик драматичних творів Лесі Українки. —К.: Наук. думка, 1985.— 94с.
- Смол** Смоліч Юрій. Твори: У 8т. - Київ: Дніпро, 1983.
- Стар** Старицький М. Твори: У 6т. —К.: Дніпро, 1990.
- СУМ** Словник української мови: В 11т. — К.: Наукова думка, 1970-1980.
- Тют** Григір Тютюнник Твори: У 2т. — К.: Молодь, 1985.

- Ум і Сп** Уманець М., Спилка А. Русско-украинский словарь. — Берлін, 1924. — 1149 с.
- Фр І** Франко І.: У 20т. — К.: Держлітвидав, 1950-1956.
- Чаб** Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпряни: У 4т.—Запоріжжя, 1992.
- Яв** Яворницький Д.І. Словник української мови. — Катеринослав: Слово, 1920.- Т.1. — 412с.

УДК 811.161.1'367.625

ТИПОЛОГИЯ НЕДОСТАТОЧНОСТИ ГЛАГОЛЬНЫХ ПАРАДИГМ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Мацегора И.Л., аспирант

Запорожский государственный университет

Статья посвящена проблемам функционирования в современном русском языке глаголов с недостаточными парадигмами. Рассматриваются причины, которые обусловили возникновение подобных образований, а также делается попытка классифицирования дефектных глагольных парадигм по характеру их образования.

Ключевые слова: парадигма, глагол, тип, дефектность, грамматическая категория.

Мацегора І.Л. ТИПОЛОГІЯ НЕДОСТАТНОСТІ ДІЄСЛІВНИХ ПАРАДИГМ У СУЧАСНІЙ РОСІЙСЬКІЙ МОВІ / Запорізький державний університет, Україна.

Стаття присвячена проблемі функціонування в сучасній російській мові дієслів з неповними парадигмами. Розглядаються причини, що зумовили виникнення подібних утворень, а також робиться спроба класифікувати неповні дієслівні парадигми за характером їх утворення.

Ключові слова: парадигма, дієслово, тип, дефектність, граматична категорія.

Matcegora I.L. TYPOLOGY POOR VERBAL PARADIGM IN MODERN RUSSIAN LANGUAGE. / Zaporizhzhya State University, Ukraine.

The article is dedicated to a problem of operation in modern Russian language of verbs with defective, poor paradigm. The causes are esteemed, which one have stipulated originating similar formations, and also the attempt is done to categorize poor verbal paradigm by origin of their formation.

Key words: paradigm, verb, phylum, presence of defects, grammar category.

Современное состояние лингвистических исследований характеризуется большим исследовательским интересом к проблемам функционирования языковых единиц. Академик В.М. Алпатов на конференции «Лингвистика на исходе XX в.» отметил, что до семидесятых годов XX века лингвистика в основном решала вопрос о том, как устроена языковая система, последние четверть века характеризовалась решением проблемы, — как функционирует языковая система. Можно взять на себя смелость предполагать, что в грядущее двадцатилетие основным будет вопрос, что в самой системе позволяет функционировать ей, так как она функционирует, а не иначе. В этом плане многие проблемы еще изучены недостаточно, в их исследовании только наметились определенные тенденции. Одной из таких проблем является парадигматическая дефектность отдельных слов, относящихся к лексико-грамматическому разряду глаголов. Об активизации исследовательского интереса к данной проблеме свидетельствуют работы Колесникова А.А. [1], Тихонова А.Н. [2], Еськовой Е.А. [3], где освещаются вопросы функционирования парадигматически недостаточных глаголов с точки зрения функциональной грамматики. Однако, на наш взгляд, более пристального внимания заслуживает классификация дефектности в неполных глагольных парадигмах. Целью нашей статьи является стремление на материале, извлекаемом из лексикографических источников и текстов художественной литературы, выявить основные типы парадигматически дефектных глаголов.

Парадигма как комплексная единица морфологии составляет основу русского формообразования. Однако в рамках морфологии употребление этого термина не является однозначным. Можно констатировать, что в научной и учебной литературе по морфологии этим термином обозначают следующие понятия: парадигма словоизменения; парадигма слова — система словоформ, образующих одну лексему; парадигма части речи — это система грамматического изменения целого класса слов; парадигма грамматической категории — система грамматических форм, объединенных одной грамматической категорией [4, 112]. В контексте данного исследования наиболее приемлемым, на наш взгляд, является трактовка парадигмы словоизменения, с одной стороны, как парадигмы определенной грамматической категории, а с другой стороны (при образовании атрибутивных форм глагола), — как системы грамматического изменения целого класса слов.

Для образного представления глагольной парадигмы можно использовать следующий способ ее моделирования: парадигма глагольной лексемы есть набор клеток, каждая из которых, имея в качестве названия некоторое грамматическое значение, содержит или одну словоформу (нормальный случай), или несколько словоформ (которые являются вариантами друг друга), или ничего не содержит (так называемая пустая клетка). Парадигму, имеющую хотя бы одну пустую клетку, называют дефектной (понятно, что дефектными являются парадигмы лексем с дефектным набором представленных грамматических значений). Характерной чертой отдельных направлений современной лингвистики является стремление дополнить анализ, идущий по пути от форм к значениям, анализом от значений к формам их выражения. Этот путь сложился, естественно, не сразу. В истории отечественной лингвистики были этапы, когда морфология довольно жестко противопоставлялась как лексике, так и синтаксису. Но именно по пути «от значений к формам их выражения» допустимо идти, отмечая для некоторых слов, как бы «потерпевших морфологическую аварию» [1,39], формы выражения, не равные формам в морфологической флективной парадигме. В данном случае, реализуя требование системного анализа как целого, необходимо устанавливать механизм компенсирующего отношения подсистем в «нарушенных» элементах системы. Причем, опираясь на различные модификации теории понятийных категорий в современной лингвистике, необходимо все же учитывать, что в пределах учения о понятийных категориях лишь систематизируются средства выражения какого-либо значения, но не объясняются причины их использования, конкретного функционирования, например, форм так называемой нефлективной морфологии: аналитических конструкций, супплетивных образований и пр. – что вызывается требованиями компенсации недостаточности слов, имеющих ущербные парадигмы форм. Такая интерпретация обусловлена состоянием языковой системы флективных языков, тем, что по замечанию А.М.Пешковского, «слова, не имеющие формы, не живут в языке отдельной жизнью, а тесно переплетаются со словами, имеющими форму» [5,49].

Понятие грамматической дефектности известно современной лингвистике, применяющей термины «ущербная», «неполная», «недостаточная» [6,455]. Можно считать, что последовательное применение данного понятия, предполагающее, разумеется, установление причин возникновения дефектности и принципов применения средств компенсации, дает возможность на основе словарной грамматики уточнить список и объяснить причину функционирования многих окказиональных образований (типа *победю, *убедю) на уровне морфологии.

Будучи фактом диспропорции парадигматики форм и значений грамматических категорий слов различных частей речи, в том числе и глагола, флективная недостаточность возникает как одно из проявлений «непредсказуемого противодействия лексики и грамматики» [1,42]. Примеры выпадения глагольных лексем из морфологических формальных парадигм в современном русском языке достаточно многочисленны. Так, в отношении некоторых глагольных классов, как продуктивных, так и непродуктивных, отмечается неупотребляемость форм первого лица единственного числа будущего и настоящего времени, что вызвано как их лексическими значениями, так и затрудненностью чередования согласных. К таким глаголам относятся лексемы типа *бдеть, галдеть, бузить, лицезреть, смердеть*. Эти и подобные им факты свидетельствуют о том, что взаимодействие лексики и грамматики может в ряде случаев принимать форму противодействия лексики парадигматическому проявлению синтетических форм морфологии.

В современном русском языке отмечаются следующие типы недостаточности, классификация которых была предложена А.А.Колесниковым [1,54]: 1) приводящая к отдельным различиям структур кода и кодируемой информации парадигмальная недостаточность части слов определенных классов, относительно существующих в языке морфологических форм (например, различные глаголы *знобить, светать, холодать*); 2) недостаточность охвата морфологической флективной парадигмой всех возможных проявлений какого-то инвариантного значения грамматической категории. При наличии, например, форм «*пиши*», «*пишите*», в системе словоизменения и формообразования русского глагола нет компактных морфологических средств для передачи значений императива в их отнесенности к первому и третьему лицу (например, «*я должен писать*», «*пусть пишет*»); 3) морфологическая недостаточность лексем, очевидная при их употреблении в синтаксической функции, на передаче которой специализирован иной грамматический класс лексем.

Перечисленные типы морфологической недостаточности слов различных частей речи в современном русском языке необходимо учитывать при выявлении типов дефектных парадигм глагольной лексемы.

В современном русском языке нет глагола, глагольной формы, которая не имела бы видового значения. Однако далеко не каждый глагол образует видовую пару. Так, например, глаголы совершенного вида *опомниться, очутиться, хлынуть* не имеют соотносительных форм несовершенного вида, а глаголы несовершенного вида *отсутствовать, сидеть, лежать, обитать, бездействовать* не имеют соотносительных форм совершенного вида. Такие глаголы являются одновидовыми и делятся на две группы: одновидовые глаголы несовершенного вида, и одновидовые глаголы совершенного вида. Одновидовые глаголы имеют неполный состав грамматических форм, характерных для глагольного

слова. Одновидовые глаголы несовершенного вида не имеют форм будущего простого и всех форм, образуемых от основ совершенного вида, например: *ожидать – ожидал – ожидаю – буду ожидать – ожидай – ожидал бы – ожидающий – ожидавший – ожидаая*. Одновидовые глаголы совершенного вида не имеют форм настоящего времени, будущего сложного и всех форм, образуемых от основ несовершенного вида, например: *грянуть – грянул – гряну – грянь – грянул бы – грянувший*.

Основной причиной непарности глаголов (тракуемой нами как грамматическая видовая дефектность) является семантика. Так, одновидовые глаголы совершенного вида обозначают такие действия, которые не мыслятся в длительности и осуществляются обычно мгновенно, неожиданно: *грянуть, хлынуть*. Одновидовые глаголы несовершенного вида обозначают такие действия, которые обычно не предполагают результативного исхода, не направлены на достижение результата: *сожалеть, благоговеть, сострадать, обожать, сочувствовать, опасаться, ненавидеть, заискивать, недоумевать, созерцать* и др. Немаловажным также, на наш взгляд, является тезис, выдвинутый А.В.Бондарко [7, 34] о том, что видовые пары образуются лишь в пределах одного способа действия. Если же значение способа действия может совмещаться со значением лишь одного вида, то глагол оказывается несоотносительным по виду, то есть имеет форму только одного вида. Так, например, все глаголы многократного способа действия относятся к несовершенному виду (*едал, сиживал, хаживал*), а глаголы однократного способа действия (*кольнуть, боднуть*) – к совершенному виду.

В рамках глаголов, имеющих формы только несовершенного вида (имперфективных), выделяются семантические группировки, которые в силу системного характера языка накладывают ограничения на образование формы глагола противоположного вида (в данном случае совершенного). Таких групп, по мнению Н.Ю.Шведовой и В.Н.Белоусова, в современном русском языке – девять [8,95-98]. Они представлены следующими глаголами: 1) релятивные глаголы – глаголы в релятивном значении, которые выражают наиболее абстрактные отношения между теми или иными предметами, явлениями, например, *изобличить* “ясно показывать, обнаруживать” (МАС): *Все в нем изобличало породу* (Л.Толстой); *обличить* “обнаруживать, показывать, служить свидетельством чего-либо” (МАС): *Широкие плечи, крутая грудь, тонкая талия, гибкая походка – все обличало кавказца* (В.Короленко). 2) глаголы со значением “расположение в пространстве” – эти глаголы характеризуют местоположение того или иного предмета или его частей по отношению к другим предметам или их частям, например, *находиться* “быть расположенным” (МАС): *Бойня находилась за кладбищем* (А.Чехов); *помещаться* “находиться в каком-либо месте” (МАС): *За перегородкой с балюстрадой помещался буфет* (А.Фет). 3) глаголы, обозначающие признак предмета или лица как его постоянный, качественно характеризующий атрибут, например: *линять (ситец линяет), биться (о стекле), гнуться (эта проволока гнется)*. 4) глаголы, обозначающие физическое и психическое состояние субъекта. В данную семантическую группу объединены глаголы, называющие те или иные состояния в сфере одушевленного субъекта – носителя этого состояния, например, *разламываться* «нестерпимо болеть (о голове)» (МАС): *Просто я устала на бессонном дежурстве. У меня голова разламывается* (С.Лавренев); *подмывать* «о неопределимом желании что-либо сделать» (МАС): *Так его (Печорина) в лес и подмывало за кабанями и козами* (М.Лермонтов). 5) глаголы со значением интеллектуальной оценки. В данной семантической группе объединяются глаголы, обозначающие ту или иную оценку субъектом кого-либо или чего-либо, например, *признавать* «относиться к кому-либо с уважением» (МАС): *Кроме электричества и радио, он признавал только атомную энергию* (В.Николаева). 6) глаголы, обозначающие манеру поведения, содержащие оценку поведения субъекта, например, *задираться* «вести себя грубо и заносчиво» (МАС): *- А тебе бы, Ловцов, не задираться, - угрюмо посоветовал голова.* (М.Горький); *заливать* «лгать, врать» (МАС): *Ну, вы и артистка! Как в милиции заливали, что сами виноваты.* (Э.Рязанов). 7) глаголы со значением осуществления какой-либо деятельности, обозначающие тот или иной род занятий, как правило, состоящих из набора конкретных, постоянно возобновляющихся действий, например, *выдвигать* «производить, вырабатывать» (МАС): *Эта фабрика выдвигает только газетную бумагу*. 8) глаголы со значением существования где-либо, как-либо, обозначающие местопребывания субъекта, либо образ его жизни, например, *проживать* «жить, пребывать, иметь жилище где-либо» (МАС): *В этих районах проживает всего пять процентов населения* (Суббота плюс. – 10 февраля – 2004). 9) глаголы, обозначающие умственный процесс. В эту немногочисленную группу объединяются глаголы, характеризующие деятельность как неопределимый процесс, например, *рассуждать, полагать*.

В рамках глаголов, имеющих форму только совершенного вида, выделяют следующие семантические группы: 1) глаголы, обозначающие начало действия, например, *забарабанить, замычать, завывать, задыхаться: За стеной шумно задыхали буйволы* (М.Бородин); 2) глаголы, обозначающие действие, которое происходит в течение определенного промежутка времени, например, *пробатрачить: Достаточно наши отцы и мы сами целую жизнь пробатрачили на Потоцкого* (Н.Островский). 3) глаголы, обозначающие прекращение длительного действия, доведение его до абсолютного конца: *отшуметь, отгреметь, отгореть*, например, *Софья отговорила, Василий Васильевич встал и благодарил за милостивые слова* (А. Толстой); 4) глаголы, обозначающие большое накопление объектов в результате произведенного действия, например, *изрубить, изрезать, повянуть*,

пораскидаться, перецеловаться; 5) глаголы, обозначающие полную удовлетворенность субъекта действием: *насмотреться, налюбоваться, наиграться*.

Ряд глаголов в современном русском языке не имеют в парадигме спряжения форм первого лица единственного числа: *победить, убедить, затмить, чудить, соблюсти, дерзить, бузить, галдеть, шелестеть*. У некоторых глаголов не употребляются формы второго лица единственного и множественного числа, например: *белеться, алеться, чернеться, темнеться, значить, начаться, наступить* (о времени), *образоваться, означать, получиться, предшествовать, произойти, родиться, состояться* и др. Отсутствие форм первого и второго лица у приведенных глаголов объясняется, прежде всего, их семантикой: они обозначают действия, субъектом которых не может быть лицо, и обозначать, таким образом, действие говорящего (для первого лица) и действие собеседника (для второго лица), например, *ветвиться, смеркаться*. Неупотребительность форм первого лица у глаголов типа *дерзить, бузить, затмить* также объясняется семантическими причинами, но уже иного порядка: омонимическим отталкиванием совпадающих форм разных глаголов. Возможные формы первого лица (*держу, бужу, лишу*) не употребляются потому, что они полностью совпадают с формами других глаголов (*держат – держу, будит – бужу, лишит – лишу*). С другой стороны, неупотребительность форм первого и второго лица, может быть интерпретирована, на наш взгляд, и с сугубо формальных позиций. Так, по мнению Е.А. Еськовой [3,57], возникновение подобных морфологических трудностей связано с тем, что в современном русском языке существует только один глагольный класс с тематической гласной - *и* -, который является усекаемым и при этом продуктивным (это класс глаголов с соотношением основ инфинитива на - *и* -, и основой настоящего времени с нулем звука). Сочетание этих качеств оказывается предпосылкой возникновения формальных трудностей. Усекаемые глаголы являются носителями морфонологических чередований архаического типа (зубных с шипящими, губных с сочетаниями губных с [л']), то есть тех чередований, которые в известном смысле изживаются русской морфонологической системой. Их окончательному переходу в разряд реликтов мешают как раз глаголы на - *ить*.

Не является исключением в контексте рассматриваемой нами проблемы и образование грамматических форм категории наклонения. Если образование форм сослагательного наклонения возможно, в принципе, от любого глагола, например: *решить – решил бы, любить – любил бы, писать – писал бы, читать – читал бы*, то образование форм повелительного наклонения возможно не от всех глагольных лексем. Основными формами повелительного наклонения являются формы второго лица единственного и множественного числа, например: *Послушай, береза, о белая дева, сосна, что гордишься своей прямоотой, осина, обиженная клеветой, – послушайте все вы!* (Л. Мартынов). Формы императива отсутствуют у глаголов *весить, видеть, слышать, хотеть, мочь, гнить, болеть, стоить, значить, предстать, противостать, казаться, начаться, означать* и пр. Большинство таких глаголов не образует формы повелительного наклонения по семантическим причинам: они обозначают процессы, которые не зависят от воли субъекта (*глупеть, недомогать*), которые невозможно осуществить по побуждению других (*видеть, слышать*). Формы повелительного наклонения отсутствуют у безличных глаголов, которые обозначают процессы, совершающиеся без вмешательства деятеля (*знобит, тошнит, морозит, светает*). Не образуют форм повелительного наклонения глаголы, выступающие в форме страдательного залога, например: *строиться, читаться, броситься, заливаться*.

Не менее сложным является также вопрос о том, какие глагольные лексемы имеют формы только одного залога (то есть являются несоотносительными по категории залога), а какие остаются вне залоговых корреляций вообще? На наш взгляд, приемлемой для решения данной проблемы является позиция А.Н. Тихонова, согласно которой, к грамматически ущербным глаголам по образованию залоговых коррелятов относят группу так называемых однозалоговых глаголов (*passiva tantum*) [2,76]. Группа этих глаголов в русском языке весьма малочисленна: *казаться, показаться, чудиться, почудиться, нравиться, понравиться, сниться, присниться*. Вне грамматической системы залогов остаются невозвратные непереходные глаголы и глаголы, образованные при помощи постфикса - *ся* от непереходных глаголов. Присоединяясь к непереходным глаголам, постфикс - *ся* подчеркивает, усиливает их непереходность и образует не залоговые формы, а новые слова, например: *грозить – грозиться, плакать – плакаться, смотреть – смотреться, белеть – белеться, светлеть – светлеться*. Таким образом, можно говорить о том, что парадигма залога зависит от видовой парадигмы и парадигмы времени глагола. Отсюда, налицо функционирование в современном русском языке грамматически ущербных глаголов, обладающих формами только одного залога.

Состав атрибутивных форм глагольной лексемы (причастных и деепричастных форм), также входящих в парадигму лексико-грамматического класса глагола, определяется видовым значением и переходностью-непереходностью производящих глаголов. От глаголов несовершенного вида образуются причастия настоящего и прошедшего времени, например: *сидящий* и *сидевший* (от *сидеть*), *раскрывающий*, *раскрываемый* и *раскрывавший* (от *раскрывать*). От глаголов совершенного вида образуются только причастия прошедшего времени, например: *решивший* и *решенный* (от *решить*). Непереходные глаголы образуют только причастия действительного залога (*сидящий, сидевший*). Нормальным

является образование от каждой глагольной пары пяти форм причастий (имеются в виду полные формы). Например, от видовой пары *заказать – заказывать*, образуются причастия *заказывавший, заказывающий – заказавший* (выражающие субъектные отношения), *заказываемый – заказанный* (выражающие объектные отношения). Отсутствие форм прошедшего времени у страдательных причастий несовершенного вида объясняется, с одной стороны, характером семантики, который не допускает смыслового наполнения данной морфологической формы, а с другой стороны – грамматической зависимостью состава причастных форм от видовой принадлежности производящего глагола, где также заключена своеобразная опосредованная зависимость от лексики. Этими же причинами, по-видимому, можно объяснить и невозможность образования от переходных глаголов форм страдательных причастий настоящего времени (*вить, вязать, бить, греть, грызть, держать, есть, жалеть, жеваться, иметь* и пр.).

Состав деепричастных форм также определяется видовой характеристикой глагольной лексемы. Как известно, деепричастные формы несовершенного вида образуются от основы настоящего времени при помощи суффикса -а (-я) -, например, *говорят – говоря, учат – уча, радуются – радуясь*. Однако далеко не все глаголы могут иметь в своей парадигме спряжения деепричастные формы. Это такие глаголы как *сохнуть, вязнуть, вяннуть* (непродуктивная группа с суффиксом -ну -), *рвут, трут, ржуют, бьют* (непродуктивные глаголы, не имеющие гласных в основе настоящего времени), *писать – пишут, махать – машут* (непродуктивная группа глаголов, имеющих в основе инфинитива звуки [з], [с], [т], [х], а в конце основы настоящего времени – шипящие), глаголы на -чь в неопределенной форме (*печь, стричь, стеречь*), глаголы *жаждать, лезть, ехать, петь, гнить, стыть*. И хоть языковая система допускает образования типа **тря, *жня, *рвя, *лезя, *жня*, данные формы являются неупотребительными с точки зрения литературной нормы и узуса. Данное явление можно объяснить с позиций «вечного конфликта узуса и возможностей языковой системы» [9,245], что является одним из важнейших факторов образования глагольных парадигм (и шире, любой словоизменительной парадигмы вообще) в современном русском языке.

Итак, проанализированный нами материал позволяет сделать следующие выводы:

1. Дефектная (недостаточная) глагольная парадигма представляет собой неполный набор форм определенной грамматической категории.
2. В современном русском языке разграничивается регулярная и нерегулярная грамматическая дефектность.
3. Регулярная дефектность вызвана системно-семантическими закономерностями функционирования глагольных лексем. Среди ущербных парадигм, недостаточность которых носит регулярный характер выделяются следующие типы: а) недостаточность, приводящая к отдельным различиям структур кода и кодируемой информации части слов, определенных грамматических классов относительно существующих в языке парадигм морфологических форм. Это может быть отсутствие видовых коррелятов, отсутствие форм повелительного наклонения, отсутствие у страдательных причастий форм прошедшего времени несовершенного вида; б) недостаточность охвата морфологической флективной парадигмой всех возможных проявлений какого-то инвариантного значения категорий. Сюда можно отнести неупотребительность форм первого и второго лица единственного и множественного числа, отсутствие действительных и страдательных причастий настоящего времени у глаголов совершенного вида, функционирование глаголов, употребляющихся только в форме одного залога.
4. Нерегулярная дефектность глагольных парадигм является отклонением от языковой системы и вызывается формальными причинами. Здесь наиболее типичным является отсутствие деепричастных форм у глаголов, обычно относимых к непродуктивным глагольным группам.

Использование результатов, полученных нами в ходе данного исследования, представляется возможным в ракурсе лингвистических поисков, связанных с функционированием грамматических единиц в языковой системе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Колесников А.А. Аналитизм в грамматической системе современного русского языка: Учебное пособие. – Измаил.: Измаильский педагогический институт, 1992. –128 с.
2. Тихонов А.Н. Русский глагол: проблемы теории и лексикографирования. – М.: Академия, 1998. – 280 с.
3. Еськова Е.А. К интерпретации некоторых фактов глагольной морфологии // Вопросы языкознания. – 1989. – № 5. – С. 50-57.

4. Яцкевич В.А. Морфологическая парадигма как комплексная единица формообразования // Вопросы языкознания. – 1992.– № 4. – С.111-121.
5. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. – М.: Русский язык, 1956. – 511 с.
6. Русская грамматика. – М.: Наука, 1980: В 2-х т.- Т.1: Фонетика, фонология, ударение, интонация, словообразование, морфология. – 784 с.
7. Бондарко А.В. Вид и время русского глагола. – М.: Просвещение, 1971. – 175 с.
8. Шведова Н.Ю., Белоусов Н.М. Слово и грамматические законы языка: Глагол. – М.: Наука, 1989. 296 с.
9. Общее языкознание / Под общ. ред. А.Е.Супруна. – Минск.: Высшая школа, 1984. – 456 с.
10. МАС: Словарь русского языка: В 4-х т.- Т.2-3. – М.: Просвещение, 1957-1961. – 640 с.

УДК 398.21 (477.6): 821.161.2-34:392.1

СОЦИОГОНІЧНІ МОТИВИ В НАРОДНІЙ ПРОЗІ НИЖНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ

Павленко І.Я., к.філол. н., доцент

Запорізький державний університет

У статті розглянуто малодосліджений шар української усної народної творчості – легенди та перекази про походження козацтва, запорожців зокрема, проаналізовано поліваріантність та основні конотації мотиву соціогенези.

Ключові слова: етногонічні міфи, соціогонічні мотиви, легенди, перекази, прецедент, варіанти, козаки, запорожець.

Павленко І.Я. СОЦИОГОНИЧЕСКИЕ МОТИВЫ В НАРОДНОЙ ПРОЗЕ НИЖНЕГО ПОДНЕПРОВЬЯ / Запорожский государственный университет, Украина.

В статье рассмотрен малоисследованный пласт украинского устного народного творчества – легенды и предания о происхождении казачества, запорожцев в частности, проанализированы поливариантность и основные коннотации социогонического мотива.

Ключевые слова: этногонические мифы, социогонические мотивы, легенды, предания, прецедент, варианты, казаки, запорожец.

Pavlenko I.J. COZIOGONIC MOTIVES IN NATIONAL PROSE / Zaporizhzhya State University, Ukraine.

The article considers not enough investigation a layer of the Ukrainian oral national creativity - legend and legend about an origin kozaks, Zaporozhezs in particular, are analysed polyalternativeness and basic connotation coziogonic of motive.

Key words: etnogonic myths, soziogonic motives, legends, precedent, variants, kozaks, Zaporozhez.

Практично всі народи світу мали або мають свої етногонічні (етногенетичні) міфи та легенди. Одна з найдавніших відомих етногонічних легенд – легенда про походження скіфів, що відтворена в “Історії” Геродота, походить із Дніпрового Низу [1,182]. Свого часу ще проф. Надеждін М.І. висловив припущення, що змієному діву Геракл зустрів та провів із нею три роки на Хортиці: “саме тут, вірогідно, знаходилася міфічна колиска скіфів: та таємнича печера, у якій, за сказаннями понтійських елінів, що передав Геродот, народилися Агафір, Гелон і Скіф від героя Іракла і красуні Змій-Дівичі...” [2,84-85]. Цю точку зору підтримав знавець історії та духовної культури Нижньої Наддніпрянщини Я.П.Новицький [3,9-10]. Нижньонаддніпрянською вважають цю легенду й сучасні автори, як, наприклад, Б.Рибаків [4].

Відгомін етногонічних легенд та переказів українців є в “Повісті минулих літ”, але в сучасному побутуванні усні народні твори про походження українців невідомі. Унікальність запорозької спільноти, особливості її життя та побуту зумовили активне продукування та розповсюдження творів про її генезу як на теренах історичного Запорожжя, так і за його межами.

Тексти про походження запорожців генетично та типологічно подібні до етногонічних, тобто таких, що “несуть у собі ту інформацію, яку народ пам’ятає та зберігає про свої генетичні витоки і про своє минуле, правда, пропущену через колективно - психологічні уявлення, через колективне мислення” [5,11], але репрезентують традиційні народні уявлення про походження суспільного стану (козацтва) або його пасіонарної складової (запорожців). Зважаючи на те, що побутовав мотив походження лише частини

етносу, певної соціальної групи, яка існувала впродовж тривалого часу, вважаємо доцільним назвати цей мотив соціогонічним (про походження частини соціуму).

Актуальність пропонованої розвідки зумовлена практичною відсутністю уваги до соціогонічних мотивів української фольклорної прози, але ж, за твердженням відомого фольклориста П.Мартиновича, “цікаво та важливо знати, як дивиться наш народ сам на себе, як бачить він себе в минулому, що зберігає зі своєї спадщини у старій пам’яті людей, які живуть, і що з неї він кладе в основу (у підгрунття) покоління, яке народжується” [6, 535].

Єдиними розвідками, зверненими до аналізу фольклорної прози про походження козацтва, є статті Ю.Шилова, у яких розглянуто питання походження козацтва, а одним із історичних джерел є легенди та перекази, але фольклорний матеріал не завжди коректно цитується, довільно контамінуються мотиви і часто ігнорується специфіка фольклорного історизму та трансмісії уснопоетичних творів. За висновками цього вченого, легенди зберегли пам’ять про те, що у витоках соціогенези козацтва – процес етнічної асиміляції хозар та слов’янських племен [7]. У іншій статті цього автора, яка висвітлює архаїчну історію нижньонаддніпрянських земель, говориться, що легенди та перекази зберегли пам’ять і про арійське минуле краю [8].

Наше завдання, звичайно, не дослідження генезису козацтва та запорожців зокрема і не вивчення походження соціоніму, а аналіз варіантів фольклорного соціогонічного мотиву. Як часто трапляється у фольклорних творах про походження будь-чого або будь-кого, поряд із “історією” виникнення явища подається історія оніму, у народній інтерпретації історія назви тісно пов’язана із історією явища, пояснити походження слова = висвітлити генезис того, що воно означає.

Мета цієї розвідки - проаналізувати легенди та перекази про походження запорожців, відомі варіанти соціогонічного мотиву та його ампліфікацій у контексті нижньонаддніпрянської фольклорної прози, виявити деякі специфічні особливості фольклорно-історичної пам’яті регіону.

Одна з головних проблем етногонічних творів – від кого ведуть родовід. У фольклорі Нижньої Наддніпрянщини вона має поліваріантне втілення. Від людини, що виросла на Запорожжі, козака Микити Коржа було зроблено запис переказу, у якому контамінована фольклорна історія старої польської фортеці Кодак з мотивом походження запорожців. Родовід степових лицарів означений чітко та однозначно: “Так од цих-то козар, що zostавив Герман біля дніпровських порогів, народились і всі *приснославні* (виділено в тексті – І.П.) запорожці” [9, 247; 10, 11]. У цьому тексті йдеться й про генетичну єдність запорозького, донського та сибірського (уральського) козацтва: “кошовий Герман побачивши, що для його люду тутечки мало простору, та ще маючи деякі і другі заміри, розділив своє військо на три частини: першу zostавив на цім же місці..., другу одселив за Доном, а третю – п’ятнадцять тисяч, - одібравши найзавзятіших, пішов з ними в Сибір, і всю ту дику пустиню при допомозі божієї завоював і підбив під державу руську“ [9, 246-247; 10,10].

Мотив походження запорожців від козар є й в іншому хронікаті, записаному також від Коржа: “Коли і як у цих краях Січ осадилась, не скажу, а давно, дуже давно, бо як мої предки пришли у цю Україну, то вже вона, та Січ, була. Чув же я од мого діда і батька та і од других старих людей, що січовики ще за старожитних часів називались козарами; а од того, що осадились понад Дніпром нижче порогів, гетьман Хмельницький прозвав їх запорожцями” [9, 245-246].

“Козарське” походження запорожців було поширеним мотивом, оскільки зафіксований він і П.Кулішем у Корсуні: “Запорозьці перше звались козари і сиділи в Каневі, потім в Романкові, потім у Старому Кодаку, а далі нижче Нікополя. Служило їх три у короля. Король заплатив двом жалованне, а третьому сказав: - Отже я двом заплатив грішми, а ти, коли хоч, іди в Канев, осадь собі там слободу. От він пішов та завів там Січ” [11, 150].

Отже, мотив запорожці – козари – контамінація пригадувань про різні періоди історії краю. І, можливо, саме це, традиційне для фольклорної пам’яті накладення різних історичних шарів, спричинило активне побутування у науковій літературі XVI-XVIIIст., гіпотези про генезу запорожців та соціоніму козаки від хозар – “козар”. У сучасній історичній науці ця точка зору репрезентована у вже названих роботах Ю.Шилова та, а можливо, і в першу чергу, у працях Л.Гумільова, перш за все “Древняя Русь и Великая степь”, де гіпотеза походження козацтва як результат асиміляції хозар та слов’ян з’являється в різних розділах та у зв’язку із різними питаннями [12].

Перший відомий запис запорозького переказу з виявленими соціогонічним та топонімічним мотивами належить князю С. Мишецькому, який перебував на Запорожжі у 1730-х роках (загалом значну частину своєї “Історії” він ґрунтує на матеріалах, почутих від запорозької старшини та козацтва). За його записами, запорожці починають свій родовід від якогось стрільця Семена, що зібрав та привів товаришів на терени Дніпровського Низу і іменем якого названо Семенів Ріг. Назву козаків ті рибалки та мисливці, що пізніше стали воїнами, отримали від одягу із козячих шкір [13, 3]. У запису хронікату, зробленому Д.Яворницьким у Капулівці від Сукура, йдеться про те, що слово козак походить від слова “коза”,

оскільки перший кошовий розводив кіз, мав їх аж тисячу, тому й прозивався “Козарь”. Отже, поєднано вмотивування соціоніму від “кози” та від імені першого кошового. У наукових працях польських істориків XVI-XVII ст. побутувала версія про походження соціоніму “козак” від “кози”. Навряд чи старий сліпець із великолузького селища, у якому жило багато нащадків запорозьких козаків та вихідців з іншого козацького краю – Гетьманщини, міг десь прочитати цю версію, тим більш що він не дуже довіряв книжкам: “Де ж вам знати, як ви живете по городах та учитесь жити по книжках. Козаками вони звались від того...”. Запис розмови містить пряме свідчення на споконвічно усний характер трансмісії цього твору: “Додумайся, аж поки тобі не скажуть”[10, 327].

Історики XVI-XVII ст. не створили свої гіпотези на порожньому ґрунті, а йшли від народної етимології і фольклорних творів про походження козацтва. У контексті аналізованої проблеми для нас важливо виявлення в легендах та переказах про походження козацтва історико-фольклорної пам’яті, що в регіоні сягає кінця I тисячоліття. Нашарування пригадувань про різні епохи (в аналізованій ситуації - давнє перебування на території Дніпрового Низу козар та пізніше проживання тут козацтва) типове для народної творчості, яка в межах одного твору легко поєднує явища, що належать до різних періодів.

Дмитро Степанович із м. Нікополь, що був козацького роду, “від старих людей” чув легенду про запорожців, які спершу звалися чорногорами та “попервах жили вони десь висче порогів в лісу” (За гіпотезою Ю.Шилова, як про “чорногорів” у народній пам’яті збереглася згадка про чири кисів. Так спочатку називалися тюркська кіннота, найманці, що захищали південні кордони Русі [7, 43-44]). Їх не змогли перемогти генерал та навіть сам цар, який і дав їм “бомагу”, у якій була “земля обмежена..., хто межу перескоче, той і наш”; “...назначив межу за сто верст вище порогів та за сто верст низче порогів. Як сіли вони кошем на порогах, - народ так сунув до їх. Тоді уже земля назвалась козацькою, а люди – запорожцями.” [14, 12].

Племінником та сином запорожців був Осип Леонтійович Шуть, який засвоїв легенду “Киї – первоначальное название запорожцев. Разорение Сечи” від свого дядьки Матвія. У цій родині зберігся, можливо, один з архаїчніших варіантів соціонімічного мотиву, що мав історико-міфологічне підґрунтя: “... спрежу запорожці звались кіями, і не тут жили, а десь в лісах, під Київом. Кіями звались від того, що ходили на розбой з кійками”. Допомагають якомусь князеві Амлінові звоювати турка, Амлин “тоді дав їм Дніпро і степ нижче порогів і стали вони запорожцями”. Він дав їм право “жити вольно. Катерина уже не те сказала: ”дайте, каже, бумагу, що це ваша земля”... [15, 13]

Для середньовічної свідомості характерним було починати власний родовід із першопредків (засновників церкви, міста, держави) – іноземців, саме тому в “Повісті минулих літ” структурування Київської Русі пов’язується із призначенням варягів, а офіційна генеалогічна легенда оголошує засновником князівської правлячої династії варяга Рюрика. Отже, мотив походження запорожців від козар, київ або чорногорів - особливої в межах етносу спільноти від представників чужого соціуму - є закономірним.

Часто перекази та легенди із соціогонічними мотивами подають цілу історію Запорожжя від його зародження до розгрому: прийшли найкращі звідусіль та створили товариство на чолі із кошовим-характерником, воювали та перемагали всіх, відвоювали власні землі та під тиском обставин пішли з них. Типовим є текст “Походження запорожців”, записаний Я. Новицьким від Андрія Іващенко в селі Ольгівське Маріупольського повіту в 1876 р. “За розповідями Андрія, дід його був запорожець, прожив більш ста років”. “Він мені всі виходи розказав про запорожців. Дід розказував так...” [15, 8-9].

Текст структурується залежно від питань, кожна відповідь – ампліфікація досить поширених мотивів народної прози про запорожців, оскільки відтворює

- 1) час виникнення спільноти: “Якийсь-то був руський царь, що стояв під страхом у чужеземця... це давня давнина... Так ото наш цар тому неприятелєві і платив подать людьми: було займе, як отару овец, тай жене”;
- 2) склад спільноти: “от раз послав наш цар тому супостатові людей самих одбірних...Єсть між нами ковалі, шевці, ткачі, гончарі, шаповали, єсть знахарі, характерники.. На другий год оп’ять найшло людей, на третій оп’ять – стало ціле військо... Багато годів минуло, переменялись і царі в землях, а люди все намножаються і намножаються в дикім степу...”;
- 3) місце поселення: “Подались вони в ліс, в пуці, повикопували землянки і давай жить...”;
- 4) обрання кошового: “...Вибере військо характерника, тай орудує він ним...”
- 5) запорозьке характерництво та невразливість;
- 6) войовничість та відвоювання власної землі: спершу жили на нічийній, “поки одвоювали у турка землю...од Орлі та до моря шириною, од Бога-річки та до “Горілого пня” довжиною” (кордони Запорожжя подані досить точно);

- 7) як нищили Запорожжя та куди поділися запорожці: “Під турка пішли...” , “взяли вони тай подалися, хто на Кубань, які посунули в Туреччину”;
- 8) подальша доля спільноти: “було в Туреччині живуть, а поміщ дають своїм хрещеним...”;
- 9) традиційний вихід у сучасність: зараз у Туреччині вони “єсть, кажуть, та мало; їх виведено відтіль, а тут вони перевелись” [15, 8-9].

Поширеність мотивів та характеру їх групування засвідчується іншими записами про творення запорозької спільноти із “живої данини”. Запис, що передав П. Єфименкові Г.Я.Стрижевський, зроблений від 70-річного Павла Кислого в Полтаві, є варіантом твору про походження запорожців із живої данини, від солдат, які від цариці “відійшли”, а до “супостата” не дійшли, “окошилися та кошем стали” [16, 590]. У творі контаміновані мотиви запорозького характерництва: “Запорожці маночивники були, такі лицарі були – страшне діло!” [16, 591], руйнування Січі, з усталеною мотивацією: запорожці не захищалися “ми б вас і били, так що ж, коли ви наші брати (Що може там чий дядько або батько єсть!)...”, втечу під турка та традиційний вихід у сучасність: “Вони й тепер в Туреччині живуть на острові; і Семен Палій із ними”. [16, 593]. Переосмислення основних мотивів є у варіантах легенд про створення Задунайської січі [17, 235-236].

Легенду про походження запорожців із малих дітей записав Д.Яворницький у Капулівці, поряд із Старою Січчю. Структура цієї легенди відповідає структурі міфу про походження та першодії, про те, що було на початку і що стало постійним взірцем, тому закріпилося як своєрідна догма в незвичайному суспільстві ” ...Розповідь про “перші діяння” типова для міфо-епічної стадії. Однак тексти, що виникають при цьому різко відмінні від історичних оповідей своєю зверненістю не до результатів вчинку, а до його витоків. ” [18, 109].

У легенді про запорожців з дітей сюжет повністю замкнений у минулому, яке проектується на наступні часи, оскільки події отримують статус першодії. Події розгортаються в часі та просторі, охоплюючи декілька століть: від появи перших запорожців до розгрому січі, - та проектуючись на сучасне (для оповідача). Практично першодіями було:

а) Розрив із родинним середовищем, традиційними формами життя та побуту: “якій од батька утече, який од пана, який не хоче пасти овечат та покине своє кубло тай біжить світ за очі “ [14, 327]. І цей мотив усталівся у фольклорі Нижньої Наддніпрянщини, як усталеним став мотив збирання запорожців звідусіль;

б) повна заборона крадіжок у своїй спільноті: “Ну, хлопці, глядіть же, щоб у нас воровства не було” “ [14, 327]. Спільнота починає структуруватися як особливий соціум лише після того, як одне хлоп’я прокралося. Але структурується лише свій простір та своє братерство. Свій світ асоціюється із світом хрещеним, чужий - іншомовний та іновірний - сприймається як антипростір, у якому дозволено все, що і зумовило особливості запорозького войовничого етосу, відтвореного не лише в народних наративах, але й, а може передусім, у героїчних думках та історичних піснях;

в) встановлення власного суду: “Віскли та тим і суд установили” [14, 327-328]. Про покарання на Січі також записано декілька переказів та усних оповідань, переважно від членів спільноти та нащадків у першому поколінні, яким ще добре були відомі традиції Запорожжя. У наступних поколіннях мова йшла про покарання гайдамаків, а поведінка запорожців у регіональному фольклорі ідеалізувалася настільки, що про можливі провини практично забули. Виключенням були нарративи про покарання за зв’язок січовика із жінкою;

г) обрання старшини як необхідність спільного життя: “Треба тоді старшину обрати; обрали і старшину. Поставили кошового, писаря, осавулу” [14, 327]. Мотив обрання старшини один із розповсюджених у народній прозі про походження Запорожжя. Військо (товариство) остаточно структурується, коли обирається кошовий, а отже процес обрання потребує постійного повторення, що корелює із постійною регулюючою соціум функцією новорічних січових ритуалів;

д) забезпечення існування військової спільноти: “Завели й коні, роздобули й худобу” [14, 328]. Не випадково вживання як синонімів “заводити” та “добувати”, оскільки для запорожців “добувати” – брати як військовий трофей, забирати у ворога. Звідси і традиційні запорозькі роздобутки. За легендою, спочатку худобу та коней не розводили, а роздобували. Взяти у ворога на Запорожжі вважалося не злочином, а скоріше ознакою молодечтва.

Характерна ознака цього тексту - давній час, конкретне маркування та прив’язка до будь-яких історичних реалій якого відсутні. Послідовність дій відтворює послідовність творення спочатку неструктурованої спільноти із антиповедінкою: спочатку хлопці все роблять не так, як годиться: йдуть з дому “світ за очі...”, крадуть у власних батьків, їздять на лозинах тощо. Поступово структурується спільнота із власним порядком та законами. Послідовна побудова власного соціуму підтверджує його законність, правомірність, тому і відроджується ікона і те, що зробили люди, освячується від Бога.

Мотив сакралізації має подвійне втілення: по-перше, фактом першодії, по-друге, відновленням ікони, від якої запорожці отримали власний заповіт.

Подвійно сакралізовані дії – беззаперечний привід для постійного, щорічного повторення та оновлення. Заповіт ікони – своєрідна контамінація основних розповсюджених мотивів легенд та переказів про запорожців, а поєднання мотивів молитви та невразливості – прихована аргументація божественного походження характерництва, ставлення до якого в нащадків було неоднозначним.

У легендах неодноразово йдеться про те, що на Січі були малі хлопці, але й вони володіли незвичайною силою та знанням: ” А сила яка у їх була? Хоч у старого, хоч і у малого! Іде раз кошовий, аж дивитьця, дитина сім год загляда на дзвіницю. – Чого ти, мале, заглядаєш на дзвіницю? – А я туди зніс ломуву пушку... Тепер хоч десятеро коней запряжи, то не знесуть” [14, 41].

Мотив походження запорожців із малих дітей мав і реальне підґрунтя, оскільки свідки запорозького буття згадують, що степові лицарі часто привозили на січ своїх племінників та хрещеників або зманювали хлопчаків, розповідаючи про романтику степового буття: “Козаки запорозькі їздять в... Малоросію, таємно увозячи тамошніх жителів дітей. І ласкаво підманюють, і до Січі привозять, і своєму козацькому мистецтву навчають...”[13,9]; “... крали вони з Малоросії та Польщі хлопчиків, для навчання їх своїм ремеслам та підготовки з них козаків”[19, 245].

У переказах мотив появи хлопців на Січі має, на відміну від легенд, реальне висвітлення. Так у тексті, записаному від Івана Розсолоди: “... інколи так і дітей хапали по городах: приманюють гостинчиком та й похапають” [14, 247]. Розповсюджений цей мотив у легендах та переказах, зафіксованих поза територією Дніпровського Низу, наприклад, у 1970 р. у селі Пустовійтівка поблизу Ромен записаний переказ про те, як запорожці забрали на Січ малого пастушка Петрика, сина козацької удови Агафії Калнишевської, що пізніше став останнім кошовим Запорожжя [20, 10-11].

У легендах Нижньої Наддніпряниці про походження краю та спільноти мотив народження, як і образ жінки, відсутні, оскільки в Запорожжі довгий час ніхто не народжувався, але є вони в записках текстів з відповідною тематикою, зроблених за межами Нижньої Наддніпряниці [21, 190]. У легендах, переказах та усних оповіданнях, що ще були занотовані впродовж 19 ст., постійно йшлося про те, що на Запорожжі множувався народ від того, що люди просто йшли сюди.

У легенді про походження запорожців, записаній за межами регіону (в Богучарському пов. на Воронежчині), контамінуються мотиви тотемного походження (від голови велетня), непорочного зачаття та голдування. За спостереженнями Н. Криничної, відповідно до синкретизму функцій персонажі іноді вміщують у собі деякі міфологічні, в тому числі і тотемістичні ознаки [22, 108]. Загалом текст, що зберігся за межами Запорожжя, містить архаїчні мотиви, що пов'язують виникнення спільноти, особливо ватажка, з міфологічними силами. У ньому контамінуються, як і в легенді про народження дітей Геракла та змісної діви, різностадіальні міфологічні уявлення про чарівне походження вождя.

Народження кошового від попелу мертвої голови, яку “один богатир” знаходить, коли “віїхав у дикий степ”... [21, 190]. (За варіантами, записаними поза історичним Запорожжям, так народжується і Семен Палій). Це типовий мотив реінкарнації богатиря-воїна, тому не випадково “дівчин син” так швидко росте. У цьому мотиві спрацьовує пам'ять жанру – відлуння мотиву повторного народження, коли дитина має (або швидко набуває) всі риси дорослого. Крім походження першого кошового, у цьому ж контексті можна розглядати і легенди про народження Сірка: “От як він тільки родився, то баба взяла його на руки та піднесла до стола, а на столі стояли пироги з потрібкою. Сірко ухопив періг руками та й з'їв. Родився, бачете, з зубами та й весь вік їв ворогів” [14, 313]. Варіант цього твору записаний у Капулівці в 2000 р. В.Сокілом [23, 132]. Отже, мотив народження/реінкарнації – один із характерних мотивів, пов'язаних із образами запорозьких ватажків.

Навіть побіжний аналіз основних конотацій та ампліфікацій мотиву походження запорожців свідчить, що, незважаючи на його багатоваріантність, народна проза постійно пам'ятає про генетичний Зв'язок середньо- та нижньонаддніпряньського козацтва, тому в деяких сюжетах спочатку запорозьке козацтво твориться на інших землях, а потім вже займає нову територію, межі якої у фольклорі окреслені досить точно, та отримує назву.

При варіативності мотиву “з кого постали” – із дітей, чорногорів, київ, людей, що були живою даниною - усталеним є мотив приходу на нічю територію. Сама присутність на ній запорожців надає території особливого статусу: на ній встановлюються певні порядки, вона отримує певні межі, тому і в легенді про походження запорожців з'являється мотив розмежування землі між запорожцями та поляками або козаками та турками, частим повторенням мотиву дарованої землі, “бомаги”, що стверджувала права степових лицарів на Нижньонаддніпряньські землі. Пізніше вербальне оформлення цього мотиву засвідчується усталеною пісенною формулою з творів про Хмельниччину: “Оце знай, ляше, поки твоє, а поки наше” [14, 328].

Одна з характерних ознак легенд про походження запорожців – своєрідна замкненість художнього часу: запорожці були та залишилися в минулому. Із сучасним у таких тестах вони практично не пов'язані. Поява цього мотиву була зумовлена знищенням Запорозжя. Ідея кінця отримала більший відгук та розвиток, оскільки твори про появу Запорозжя та запорожців фіксувалися в основному на теренах історичного Запорозжя, а про його знищення – на всіх українських землях і в місцях пізнішого розселення запорожців. Мало того, народна творчість іноді ігнорувала дійсність, оскільки функціонували твори про масову загибель запорожців, що не хотіли розлучатися із рідною землею. Варіанти долі запорожців після руйнування січі в народній прозі настільки ж різноманітні, як і варіанти мотиву походження.

Поліваріантність мотиву походження запорожців зумовлена тим, що складалися твори в різний час та в різному середовищі і відтворили зміну поглядів людей на минуле краю та спільноти, що населяла той край до них.

Трансформування та поліваріативність мотиву походження козацтва та запорожців зокрема багато в чому були зумовлені змінами населення, а отже і ментальності, на території, фольклорна традиція якої аналізується.

ЛІТЕРАТУРА

1. Геродот. Історія: В 9 кн. /Переклад, передмова та примітки А.О.Білецького – К.:Наукова думка, 1993.
2. Надеждин Н.И. Геродотова Скифия //Записки Одесского общества истории и древности. - Т. 1. – Одесса, 1844.
3. Новицкий Яков. Остров Хортица на Днепре, его история, природа, древности. - Запорожье: Тандем-У, 1997.
4. Рыбаков Б.А. Язычество древних славян. – М.: Наука, 1982.
5. Алексеев В.П. Этногенетические предания, лингвистические данные, антропологический материал// Этническая история и фольклор/ Отв. ред. Р.С.Липец. – М.: Наука, 1977. – 260 с.
6. Мартынович П. Из народных преданий о Гетьманщине, Запорожье и Черноморье // Киевская старина. – 1885, ноябрь.
7. Шилов Ю. Фольклор об истоках козачества // Молодёжная эстрада: литературно-музыкальный альманах. – 1991. - № 3. –С.41-44.
8. Юрий Шилов. Козак Мамай // Курган. SHILOV17.NTM
9. Стороженко О. Споминки про Микиту Леонтійовича Коржа // Олекса Стороженко. Твори: В 2 т. – Т. 1. - К., 1957. – С.233-264.
10. Устное повествование бывшего запорожца, жителя Екатеринославской губернии и уезда, селения Михайловки, Никиты Леонтьевича Коржа. – Одесса, 1842. – 75 с.
11. Кулиш П. Записки о Южной Руси. – Т.1. – К., 1991.
12. Гумилёв Л. Древняя Русь и Великая Степь. – Л., 1989.
13. Мышецкий С.И. История о козаках запорожских, как из древних лет зачинались, и откуда своё происхождение имеют, и в каком состоянии сей час пребывают. – М.: В университетской типографии, 1847.
14. Яворницкий Д.И. Запорожье в остатках старины и преданиях народа. – Ч.1, 2. / Упор. М.М. Олійник-Шубравської. – К., 1995.
15. Новицкий Я.П. Малорусские народные предания, поверия и рассказы. (Оттиск из Адрес-календаря г. Александровска на 1908 г. – Александровск, 1907.
16. Ефименко П. Откуда взялись запорожцы (народное предание) // Киевская старина. – 1882. - Т 4 (декабрь). - С. 583-593.
17. Запорожці за Дунаєм. Зап. 1886 р. П.Мартиневич у Константинограді на Полтавщині від К.Коваленка // Українські народні казки, легенди, анекдоти/ За ред. П.М.Попова. Упорядкування Г.Сухобрус, В. Юзвенко. Вступна ст. Г.Сухобрус. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1957.
18. Лотман Ю.М. Семиосфера. Культура и взрыв. Внутри мыслящих миров. Статьи. Исследования. Заметки. – Санкт-Петербург: Искусство-СПБ. – 2000.

19. Бантыш-Каменский Д.Н. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетьманства. – К.:Час, 1993.
20. Кулиняк Данило. Соловецький в'язень. Останній кошовий Січі Запорозької: Історичний нарис. – К.: Радянський письменник, 1991.
21. Де взялися запорожці. Записано у 1906 р. Г.Бойко з народних уст в Богучарському пов. На Воронежчині.// Легенди та перекази/ Упорядкування та примітки А.Л.Іоніаді. Вступна ст. О.І.Дея. – К.: Наукова думка, 1985.
22. Криничная Н.А. Персонажи преданий: становление и эволюция образа. – Л.:Наука, 1988.
23. Історичні перекази українців/ Зібрав та упорядкував Василь Сокіл. – Львів: Видавництво М.Коць. – 2003.

УДК 82 (430)

ТВОРЧА СПАДЩИНА І ОБРАЗ ЖАН-ПОЛЯ ФРІДРІХА РІХТЕРА У СПРИЙНЯТТІ СУЧАСНОЇ ГЕРМАНІСТИКИ

Панчукова О.А., аспірант

Дніпропетровський національний університет

У статті аналізується сприйняття творчого доробку Жан-Поля Фрідріха Ріхтера письменниками, істориками та теоретиками літератури, літературними критиками, висвітлюються основні положення провідних літературно-критичних концепцій.

Ключові слова: стиль, романтизм, інтерпретація, проблематика творчості.

Панчукова О.А. ТВОРЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ И ОБРАЗ ЖАН-ПОЛЯ ФРИДРИХА РИХТЕРА В ВОСПРИЯТИИ СОВРЕМЕННОЙ ГЕРМАНИСТИКИ / Днепропетровский национальный университет, Украина.

В статье анализируется восприятие творческого наследия Жан-Поля Фридриха Рихтера писателями, историками и теоретиками литературы, литературными критиками, освещаются основные положения ведущих литературно-критических концепций.

Ключевые слова: стиль, романтизм, интерпретация, проблематика творчества.

Panchukova O.A. THE CREATIVE HERITAGE AND THE IMAGE OF JAN-POLAY FRIDRICH RICHTER IN THE PERCEPTION OF MODERN GERMANIC PHILOLOGY / The national university of Dnipropetrovsk, Ukraine.

The perception of the creative heritage of Jan-Polay Fridrich Richtera are analysed in this article by the writers, historics and theoretics and theretics of literature. The main theses of the outstanding literary critical ideas deal with questions by the literary critics.

Key words: style, romanticism, interpretation, problems of the creation.

Стаття присвячена актуальній, до цього часу мало дослідженій проблемі. Пов'язане з нею коло питань дозволяє досліднику не тільки глибше зануритися в конкретно-історичне вивчення творчого шляху Жан-Поля Ріхтера від доби Просвітництва до романтизму, але й торкнутися низки більш загальних теоретичних питань. А саме — проблеми співвідношення естетики письменника з суспільно-філософською та науковою думкою його часу, проблеми художнього новаторства митця прозових творів перехідної доби і причини помітного впливу творчості Жан-Поля на жанр роману кінця XVIII – початку XIX століття. Навколо цих проблем велися і ведуться досить гострі полемічні дискусії в сучасній літературознавчій германістиці.

Тенденція глибоко аналізувати окремі твори Жан-Поля Фрідріха Ріхтера і весь його творчий шлях з кожним роком усе сильніше відчувається в роботах дослідників. Все ж таки деякі окремі та загальні питання творчості письменника до сих пір не отримали достатнього аналітичного освітлення. Це помітно в великій кількості суперечностей у критичних оцінках, у дискусіях навколо таких творів письменника, як „Вуц”, „Зібенкез” та багатьох інших. До цього часу ще невиправдано занижується значення та художня якість деяких великих його творів. Відсутня однастайність і у визначенні того місця, яке займає творчість письменника у розмаїтті напрямів німецької літератури в її історичному розвитку. Відмітимо, що згідно з даними фундаментального дослідження, Жан-Поль був канонізованим та увійшов до складу класиків „високої” літератури вже в літературознавчій науці другої половини XIX століття [1;203], - тенденція, що не була статичною, а згодом переоцінювалась та переосмислювалась вченими XX століття.

Жан-Поль Фрідріх Ріхтер — один із надзвичайних та оригінальних письменників Німеччини кінця XVIII – початку XIX століття. Його життя, складне й загадливе, переповнене трагізму. Але не тільки доля й особистість Жан-Поля приваблювали сучасних літературознавців, а перш за все його творча, зокрема - теоретична спадщина, в якій його колеги по перу знаходили багато, що було співзвучно з їх пошуками та відкриттями. Відомо, що в історію літератури Жан-Поль увійшов не тільки як прозаїк, автор популярних у свій час романів та повістей, але і як теоретик літератури, як естетик.

Неухильно зростає число прихильників Жан-Поля в читацькій масі та його прибічників серед письменників. Учнем Жан-Поля вважав себе вже Г.Гейне. Ознаки впливу Ріхтера можна відчутти в творчості таких письменників, як Раабе, Келлер, Штіфтер, Іммерман. Прихильність авторів до спадщини та особистості Жан-Поля неоднакова. Одних полонить документальна доказовість його творів, їх насиченість життєвим матеріалом, інших — демократичні ідеї, третіх — широта проблематики або особливості стилю. Помітно, що в усіх випадках Жан-Поль залишається безсумнівним авторитетом та взірцем для багатьох письменників. Але констатувати даний факт - означає тільки початок роботи. Розкрити секрет захопливості та ідейно-естетичного впливу романів Жан-Поля — невідкладне завдання літературознавців. Важливість його вимірюється не тільки могутньою фігурою Жан-Поля, але й тривалою міцністю його естетичного й ідейного впливу. «Свободолюбие Жан-Поля, его ориентация на народ, на бедных, острая критика феодальной Германии, — вот что жадно воспринимает у него новая немецкая литература», — відмітив В.Адмоні у межах соціо-історичного підходу [2;].

Великий інтерес до життя і творчості Жан-Поля виявляв такий відомий письменник XX століття, як Герман Гессе. Він зауважував: «Ни у кого нет более пышных, более великолепных описаний чувств, но ни у кого нет и более жестких, зрелых и умных испытаний чувств, чем у Жан-Поля» [2;171]. Шлях письменника виявився важким і тернистим, були труднощі пошуку змісту буття і творчості, радощі й горе. Пізнавальне значення творчості Жан-Поля було відмічено Й.Гольцем, який вважав його прекрасним знавцем звичаїв сучасного йому суспільства. За словами Л. Берне, Жан-Поль був поетом „низкороджених, певцом бедных, сладкие звуки арфы которого были слышны там, где рыдали опечаленные” [3;34]. «Классик маленьких людей» Жан-Поль оказал влияние на передовую демократическую литературу по преимуществу в плане своих радикально-демократических воззрений на общественную жизнь», - вважає Л.І.Кондратенко [3;35]. Жан-Поль протягом всього свого творчого шляху звертався до питання цінності і змісту людського життя, права людини на свободу та щастя. Гуманістичний пафос творчості письменника виразився в глибокому співчутті до простих людей. Жан-Поль проблема „маленьких людей” вирішується в подвійному ідейному аспекті, вважає Л.І.Кондратенко. З одного боку, під кутом зору жалості і співчутливого протесту заради цих людей, з другого — у формі зізнання єдиною можливістю для них щастям криве дзеркало життя. У своїх творах („Зибенкез”, „Жизнь довольного школьного учительшики Марии Вуца из Ауэнталя” та ін.) Жан-Поль, слідуючи одній із традицій бюргерської літератури, стверджував ідилію міщанського життя, з другого боку, прагнув до подолання цієї традиції. За словами німецького дослідника Жан-Поля Б.Бекмана, «сомнительность маленьких радостей жизни ощущается в осознании узости жизни «маленького учителя» [3;41]. „Маленька людина” стала справжнім проблемним героєм його найкращих творів.

Світовий авторитет Жан-Поля помітно виріс саме у XX столітті. Про це свідчать численні нові дослідження. «Современник Гете и Шиллера, Жан-Поль принадлежит к «меньшим богам» литературного Олимпа, но среди меньших он может быть причислен к самым первым. Когда-то по популярности среди читателей он мог даже состязаться с «великими», — зауважував про Жан-Поля С.Львов [4;261]. Це була думка, яку багато хто поділяв. Увагу вчених привертало головним чином аналіз суспільно-політичного світогляду письменника, ідейного змісту його кращих романів. І в цьому напрямку були досягнуті значні результати.

Неправильно було б стверджувати, що в перші десятиріччя XX століття не з'являлись серйозні дослідження, які були присвячені творчості Жан-Поля в аспекті аналізу поетики його творів. Досить згадати, наприклад, такі фундаментальні зарубіжні праці, як “Jean Pauls Jugend und erstes Auftreten in der Literatur” (Ferdinand Josef Schneider, 1905), “Jean Paul” (Walter Harich, 1925), “E.T.A.Hoffmann und Jean Paul, (Hans von Muller, 1927), “Jean Paul als Politiker” (Heinrich Bertram, 1932), “Jean Paul” (Max Kommerells, 1933), а також прекрасне науково-коментоване видання творів Жан-Поля (Jean Paul: Werke in 2 Bdn., 1968).

Треба вважати, що визнання великої ролі Жан-Поля у світовій культурі стало загальноприйнятим, але разом з тим все ще необхідне уважне дослідження його творчої спадщини. Із кожним роком зростає інтерес широких читацьких мас до творчості видатного німецького письменника перехідної доби. До цього часу залишається відкритим питання про історико-культурне місце Жан-Поля в процесі розвитку німецької літератури, і ця проблема буде ще довго вирішуватися літературознавцями. Подібне твердження обумовлено тим, що, приєднуючись до думки сучасного дослідника, «сложность самого творчества Жан-Поля — если абсолютизировать какие-то из его крайних полюсов — позволяет довольно легко обосновывать ту или иную одностороннюю трактовку. Жан-Поль с трудом вписывается в пока еще

существующую литературоведческую схему смены литературных периодов в Германии: Просвещение, «Буря и натиск», «веймарский классицизм», «романтизм», «критический реализм», — цілком слушно вважає А.Гугнін [5;11]. Жан-Поль створював свої твори в період французької буржуазної революції та визвольних війн, тому просвітницька тенденція в нього є досить сильною.

Г.Затеева стверджує, що тип художнього мислення Жан-Поля формувався в перехідну добу. Сприймавши досягнення просвітницької культури, відкриття романтизму, письменник виходить за межі певних канонів, розробляє окремі принципи реалізму, головним чином у галузі поезики [6;80]. Як зазначають знавці історико-літературного процесу, цей письменник не вкладається в традиційні історико-літературні рубрики: «От „веймарского классицизма” он был явно далек. Рамки сентиментализма он явно перерос. Ближе всего он был к романтизму, но и от поборников этого направления во многом отличался: и тем, что был ярко выраженным моралистом, и тем, что не ставил искусство выше жизни» [7;72]. Не всі сучасники Жан-Поля сприймали його. Романтики не дуже люб'язно поводились з ним, але уважно слідкували за тим, що він пише. Гете і Шиллер взагалі ігнорували його. Він не належав ні до жодного напрямку і знаходився за визначенням Г.Гейне «... совершенно обособленно среди своего времени» [8;3]. Причину геніальний поет-романтик вбачав у тому, що Жан-Поль цілком віддавався своєму часу — Жан-Поль був людиною сучасної йому дійсності, прагнув одночасно належати якщо не до всіх, то до багатьох вимірів реального та творчого життя.

М.Л.Тронська, відома дослідниця творчості Жан-Поля, переконана, що «сотканное из противоречий, его творчество являет сложное переплетение и скрещение разных литературных линий конца XVIII — начала XIX в. Жан-Поль стоял на рубеже между просветительством и романтизмом и остро чувствовал свое одиночество» [2;214]. У 1819 р., невдовзі після смерті Якобі, Жан-Поль написав: «Старая поэзия исчезла для меня, я не принадлежу и к новой поэзии, я стою один и остаюсь один» [2;214]. Але деякі дослідники, наприклад Р.Унгер, зближують Жан-Поля з романтиками.

«С романтиками его несомненно роднят и пронизывающие его творчество мистические тенденции, и метафизическое воспарение «за облака», но глубокое отличие Жан-Поля от романтиков коренится в характере его юмора и в его отношении к иллюзии», - зазначає М.Л.Тронська [2;214]. Багато дослідників, наприклад В. Гаріх, саме в гуморі Жан-Поля вбачали основний момент зближення його з романтиками, не ототожнюючи це естетичне явище із романтичною іронією. Ф. Штріх також називає Жан-Поля (і Клейста) «стоящими вне кружка творцами романтического юмора» [2;214]. Е.Беренд у своїй книзі, перенасиченій фактичним матеріалом, «Об отношении Жан-Поля к литературным течениям своего времени» намагався прослідкувати складне ставлення Жан-Поля до веймарців і до романтиків, але в основному це питання розглядалося в плані літературної полеміки і дослідження особистих взаємин видатних митців художнього слова.

Отже, враховуючи попередній здобуток досліджень літературознавців, відомий знавець німецької літератури просвітницької доби М.Л.Тронська узагальнює, що «Жан-Поль — последний писатель-сентименталист в Германии и он же разрушитель сентиментализма; в самых недрах сентиментализма назрел кризис доверия к чувствительности, вылившейся в сочетание эмоции с юмористической дискредитацией эмоции. Едкая ирония, которой пронизан последний роман Жан-Поля, — закономерное завершение не только его пути, но и всего сентиментально-юмористического течения в немецкой литературе» [2;216].

Як творча особистість Жан-Поль завжди був досить незалежним, прямолінійним, впевненим у собі. «У Жан-Поля злой язык и острый глаз. Сквозь толщу метафор, сравнений и аналогий, иногда тяжеловесных и запутанных, но всегда целеустремленных, предстает реальный облик его отрицательных персонажей» [2;111], — пише М.Л.Тронська. Популярний серед літературознавців радянської доби чеський дослідник П.Рейман називає Жан-Поля попередником демократичної опозиційної літератури.

Сучасні германісти докладно вивчають ідеї та стиль Жан-Поля. Немало дають у цьому плані праці визначних німецьких спеціалістів — У.Швайкерта і в першу чергу Б.Бекмана, а також багатьох інших. Вони відкривали в його стилі все нові риси, хоча іноді губились перед „таїною” авторської манери письменника і виступали з суперечливими судженнями, - шляхи дослідження творчої спадщини письменника не були прямолінійними. «В каждом романе Жан-Поля, — писав один із дослідників його творчості, - фабула затемняется необъяснимо мучительным способом, ее никак не выявляет последовательность событий» [9;8]. Суперечки навколо змісту творчості і стилю Жан-Поля не угасають й досі, але саме завдяки цьому з кожним днем стає все ясніше, яке значне місце займає письменник у процесі розвитку світової літератури кінця XVIII – початку XIX століття. У його кращих творах з незвичайною глибиною відображені деякі провідні тенденції епохи, показані певні умови існування, які формують роботу свідомості. Творчість Жан-Поля, при всій його багатогранній, дійсно творчій суперечливості, є істотним внеском у художню культуру людства. Сучасний дослідник А.Ланген справедливо вказує на те, що «важнейшим стилевым средством Жан-Поля является его юмористическая и идеалистическая метафорика» [2;134].

Відомо, що творчість Жан-Поля надзвичайно різноманітна за темами і жанрами, у яких він працював. Рання період літературної діяльності Жан-Поля представляє значний інтерес для дослідників. До нього належать перші спроби Жан-Поля-прозаїка, що прагнув створити жанр роману, який відповідав би пошукам та відкриттям нової епохи. У творчості молодого Жан-Поля можна знайти окремі мотиви, образи, технічні прийоми, які з часом отримали в нього подальший розвиток. Історики літератури одностайні у висновку, що тяжкі, „палкі” роки навчання наділили Жан-Поля тим духовним зарядом діючого гуманізму, ліричною пристрасною, зверненою до суспільства, які перетворили його у всесвітньо відомого письменника. «Основа же его сложного творчества, - вважає С.Львов, - соціально-психологічні процеси, проходивши на рубежі століть в середовищі німецького міщачества і мелкого бюргерства» [4;261]. Творчість видатного німецького письменника романтичної епохи Жан-Поля — це особливий художній світ зі своїми специфічними особливостями, зі своїми законами, світ, дуже часто вражаючий читача своєю дивовижністю. У світ Жан-Поля важко увійти, в його книги нелегко вчитатися. У всьому продукт свого часу. Жан-Поль відображає в своїй творчості його незвичайні та неповторні можливості — його небувалу духовну насиченість, інтенсивність, яка доходить до крайнього збентеження та вибуховості, до стану внутрішнього, вічно невирішеного конфлікту.

Між іншим, необхідно помітити тенденції переоцінки здобутку традиційних підходів у сучасній німецькій германістиці: новітні німецькі критики схильні відносити майже усіх „високих” героїв Жан-Поля до містиків. Так, відома німецька дослідниця К.Гамбургер пише: «Высокие люди Жан-Поля — те, которым свойственно представление о смерти как формирующем факте, те, кто переводят свою жизнь из земной сферы в иную» [2;125]. М.Л.Тронська непрямо полемізує: «Подобная спиритуализация творчества Жан-Поля достигается лишь односторонне-тенденциозным перенесением признаков одной группы персонажей на всех без исключения, а главное — игнорированием противоречивости жанповевского определения «высокого» человека» [2;125].

Велику роль у справі популяризації та вивченні спадщини і творчої особистості Жан-Поля відіграв В.Гаріх, який у своїх літературно-критичних роботах дав дуже високу оцінку соціальної заангажованості великого німецького письменника. Тому цілком закономірною є спроба В.Гаріха показати Жан-Поля як політичного мислителя, бо інтерес письменника до політичних питань був дуже великим. Цій проблемі, яка до того часу спеціально не вивчалася в сучасному літературознавстві, В.Гаріх присвятив багато років, видавши декілька цікавих досліджень у історичних та літературних журналах. Він відтворив складну і багатогранну суспільно-політичну доктрину Жан-Поля, простежує витoki і становлення його політичних поглядів, звертаючись до вивчення прозових та філософських творів. Відомий німецький дослідник Г. Цизарж звертає увагу на те, що «Жан-Поль – единственный крупный писатель своего времени, неизменно остававшийся верным современной ему тематике» [2;230]. Варто уваги те, що Жан-Поль з особливою проникливістю оцінив і захистив прогресивні зрушення, які відбулися в результаті революційних та наполеонівських війн. Зазначимо, що велику роль у вивченні та популяризації публіцистики Жан-Поля (у якій він виступив як великий політичний мислитель) відіграв і німецький вчений Герберт Скурла.

У літературі про Жан-Поля багато уваги було приділено проблемі його внутрішньої подвійності, і вирішувалась вона по-різному, впритул до тлумачення дуалізму як „германської долі”, бо «готический дух всегда сопротивлялся единству» [2;142]. Досить цікавою є книга Ф.Зелля „Дуалізм Жан-Поля” (1919), яка насичена фактичними спостереженнями. Автор торкається питання про характер політичного і бюргерського життя в Німеччині, вказує на протилежність між вузькістю умов і злетом поезії, філософії, музики в Німеччині. [2;143].

Серед опублікованих останнім часом великих зарубіжних праць про Жан-Поля німецькою германістикою високо оцінені роботи О.Рейнке та Г.Ганнеманна. Цей матеріал цікавить нас, бо він певним чином співвідноситься з творчим підходом німецького письменника Гюнтера де Бройна до наданої великої і захоплюючої теми, а в чомусь перехреснується з ним і передбачає його. Разом з тим, одразу підкреслимо, що досвід де Бройна у всьому цьому багатому поліфонічному потоці (відгуки письменників, учених критиків, відгуки сучасників і діячів культури ХХ століття, літературна теорія та критика) представляється не просто особливим, але навіть, мабуть, унікальним: де Бройн реконструює образ письменника – особистості на тлі епохи художніми і історико-документальними засобами в їх синтезі, одночасно немовби „привласнюючи” віддалену спадщину романтизму, безпосередньо включаючи її в духовний досвід своєї епохи. Для цього він використовує особливий жанр художньої біографії. Багата новими матеріалами і спостереженнями книга Г. де Бройна „Жизнь Жан-Поля Фридриха Рихтера”, яку літературознавці називають найкращою книгою про цього оригінального письменника. «Жан-Поль был человеком настоящего. Он искал свои идеалы и темы не в античности и не в средневековье. Это его заслуга, и это определяет его границы. Ибо бегство в прошлое было бегством к величю, которого немецкая действительность не являла; попытка духовно подняться над мизерностью. Отвергнув это бегство, Жан-Поль связал себя убогой реальностью. Он, как никто, умел изобразить мелкость мелких государств и мелкого бюргерства. Его попытки противопоставить идеальных героев презренным условиям не удалась потому, что именно эти условия не давали героям возможности

действовать» [10;192]. („Jean Paul war der Mann der Gegenwart. Er suchte seine Ideale und Stoffe nicht in der Antike und nicht im Mittelalter. Das war sein Verdienst, und es markiert seine Grenzen. Denn die Flucht in die Vergangenheit war eine zu der Größe, die die deutsche Gegenwart nicht bot, ein Versuch, sich geistig über die Misere zu erheben. Indem Jean Paul diese Flucht verschmähte, blieb er auf die miserable Realität angewiesen. Das Kleinliche der Kleinstaaterei und des Kleinbürgertums konnte er darstellen wie sonst keiner. Seine Versuche, den verachteten Verhältnissen ideale Helden gegenüberzustellen, scheiterten, weil eben diese Verhältnisse den Helden keine Gelegenheit zu Taten boten“ [11;233]), — писав Г. де Бройн. Очевидно вже із даної, цитатно-стилої характеристики, що де Бройн пропонує як художній, так і в чомусь – художньо-публіцистичний аналіз: він наповнений антитекою (протиставляє велич – мізерності в історичному і духовному значенні), заснований на різкому синтаксичному членуванні стислих, майже посічених фраз, наполегливо повторює одне й те саме поняття - дрібний (klein), нібито прагнувши викликати в читача логічне і чуттєве уявлення про нетерпимість даного явища. Вже у зв'язку з цією цитатою ми маємо право поставити запитання: що перед нами – художній текст (романний) у власному смислі чи це історичне (соціологічне, культурологічне, філологічне) дослідження? Проза де Бройна настільки містка (об'ємна), що в принципі допускає (а можливо, навіть припускає) багатство тлумачень. Певно, таке вихідне завдання письменника, який пише про письменника: його епоха (і життя) повинна бути витлумачена з мобілізацією всіх припустимих технік і методів, але й більш того – вона повинна бути відчута, „прожита” в духовному привласненні – як своє „друге” життя. У зв'язку з цим спостереженням цікаво відмітити такий примітний факт: У.Швайкерт включає книгу де Бройна під першим номером у бібліографію саме наукових джерел про письменника в авторитетному виданні [12;318].

Де Бройн об'єднує деякі суперечності та особливості життя і творчості Жан-Поля: «Скованность и искренность, широта и узость, шутка и серьезность, избыток чувств и трезвость тесно соприкасаются друг с другом». Це лаконічне формулювання розгорнуто втілюється в концепції у книзі письменника ХХ століття. Для де Бройна «Жан-Поль – реалист и мечтатель, приверженец «маленького человека» и провозвестник новых общественных идеалов – писатель сугубо современный» [13;19]. Біограф відчуває глибоку внутрішню спорідненість з особистістю свого попередника. Він торкається майже всіх особистісних сфер життя і творчості митця слова перехідної епохи. Отже, книга де Бройна багато в чому є неповторною, якщо порівняти її з творами інших письменників, стає зрозумілим, що це дійсно так. Тому що письменники, які зверталися до образу Жан-Поля, віддавали перевагу зосереджуватися на якомусь одному аспекті життя або творчості Жан-Поля, тоді як ідейно-естетичну домінуючу твору де Бройна можна визначити як життя-творчість або творчість-життя. Аналізуючи твір де Бройна про Жан-Поля Фрідріха Ріхтера, С.Львов визначив, що це «книга о счастье и муках творчества» [4;262].

Відмітимо, що де Бройн був не єдиним, хто звертався до образу Жан-Поля. Наприклад, варто згадати Франца Фюмана, який написав дивовижний твір «Двадцать два года, или Половина жизни». У цій книзі автор присвятив багато роздумів Жан-Полю і назвав його «наинезвестнейшим гением из всех неизвестных гениев» [14;410]. Таким чином можна стверджувати, що образ Жан-Поля протягом багатьох років приваблював увагу не тільки критиків, а й письменників, - процес, що настільки ж важливий, як і – ризикнемо припустити – незавершений.

ЛІТЕРАТУРА

1. Deutsche Literaturgeschichte. Von den Anfängen bis zur Gegenwart / Hrsg. Von W.Beutin. – Stuttgart: J.V.Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1989. – 621 S.
2. Тронская М.Л. Немецкий сентиментально-юмористический роман эпохи Просвещения. – Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1965. – 247с.
3. Кондратенко Л.И. Новелла В.Раабе «Записки учителя Михеля Хаза» // Проблемы жанра и композиции в литературе Западной Европы и Америки: Сборник трудов / Под ред. пр. Н.П.Михальской. – М., 1977. – С. 34-43.
4. Львов С. Жизнь Жан Поля Фридриха Рихтера, рассказанная Гюнтером де Бройном // Иностранная литература. – 1976. - № 11. – С.260-262.
5. Гугнин А. Переключка через столетия // Г.Менцель. Годы в Вольфенбюттеле. Жизнь Жан-Поля Фридриха Рихтера. Гюнтер де Бройн. – М.: Книга, 1986. – С. 5 – 12.
6. Затеева Г.А. Особенности поэтики романа Жан-Поля «Озорные годы» // Филологические науки. – 1986. - № 5. – С.80-83.
7. Мотылева Т. Заново открытый Жан Поль // Литературное обозрение. – 1980. - № 7. – С.70 – 72.
8. Национальная специфика произведений зарубежной литературы XIX – XX вв. – Иваново: Ив.ГУ, 1983. – 152с.

9. Головин Е. Мирообъемлющие созерцания исполинской фантазии // Бройн Г. де Жизнь Жан-Поля Фридриха Рихтера. – М.: Прогресс, 1978. – С. 5-15.
10. Бройн Г. де. Жизнь Жан-Поля Фридриха Рихтера. – М.: Прогресс, 1978. – 299 с.
11. Bruyn G. de. Das Leben des Jean Paul Friedrich Richter. – Halle (Saale): Mitteldeutscher Verlag, 1975. – 409 S.
12. Schweikert U. Jean Paul // Metzler Autoren Lexikon. Deutschsprachige Dichter und Schriftsteller vom Mittelalter bis zur Gegenwart // Hrsg von B.Lutz. – Stuttgart: Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1986. – S. 315 – 318.
13. Млечина И. Адресовано современникам // Г. Бройн де. Избранное: Сборник. – М.: Прогресс, 1982. – С. 5 – 24.
14. Фюман Ф. Избранное: Сборник. – М.: Радуга, 1989. – 544 с.

УДК 811.112.2'42

КРИТИЧНИЙ ДИСКУРС У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ

Пешкова Т.В., к. філол. н., доцент

Хмельницький державний університет

У статті розглядається поняття критичний дискурс та критичний гіпертекстовий дискурс, закономірності функціонування їхніх категорій на матеріалі сучасних німецьких мас-медіа.

Ключові слова: дискурс, критичний дискурс, критичний гіпертекстовий дискурс, надфразова організація, контекстовість, інтердискурсивна єдність, компутив.

Пешкова Т.В. КРИТИЧЕСКИЙ ДИСКУРС В СОВРЕМЕННОЙ НЕМЕЦКОЙ ПУБЛИЦИСТИКЕ / Хмельницкий государственный университет, Украина.

В статье рассматривается понятие критического дискурса и критического гипертекстового дискурса, закономерности функционирования их категорий на материале современных немецких масс-медиа.

Ключевые слова: дискурс, критический дискурс, критический гипертекстовый дискурс, надфразовая организация, контекстовость, интердискурсивное единство, компутив.

Pyeshkova T.V. CRITICAL DISCOURSE IN MODERN GERMAN PUBLICISM / Khmelnytsk State University, Ukraine.

The article deals with the notions of critical discourse and critical hypertextual discourse, with the principles of functioning of their categories on the basis of modern German mass media.

Key words: discourse, critical discourse, critical hypertextual discourse, superphrasal unity, contextuality, interdiscursive organization, computive.

Термін “дискурс” вживається в значенні “мовне висловлювання в акті функціонування” вже в мовознавчих та філософських працях XVII - XIX століттях. У 80-х роках нашого століття дискурс став популярним об’єктом досліджень у лінгвістиці. За ці роки було запропоновано чимало дефініцій дискурсу. Цією проблемою займалися такі відомі дослідники, як Ф. де Соссюр, Е. Бенвеніст, М.Фуко, Н.Д. Арутюнова, А.Д. Белова, В.Б. Бурбело. Але на наш погляд, найважливішим визначенням дискурсу є зв’язний текст у сукупності з екстралінгвістичними (прагматичними, соціокультурними, психологічними та інш.) факторами. У широкому розумінні термін “дискурс” використовується для позначення різних видів мовлення та мовленнєвих творів. дискурс можна визначити як закріплену в мовленнєвому просторі потенційно повторювану функціонально-сміслову єдність комунікативно організованих (актуальних) системних ознак. А.Д. Белова запропонувала класифікацію дискурсу за сферами комунікації та за характером комунікації [1], зауважуючи при цьому, що класифікація не претендує на абсолютну повноту. Так, за сферами комунікації вирізняють: академічний, бізнес-дискурс, дипломатичний, дискурс переговорів, політичний, педагогічний, рекламний, релігійний, риторичний, дискурс сімейного спілкування, медичний, психотерапія / НЛП, юридичний, ергодичний, Інтернет-дискурс. За характером комунікації – спонтанний, підготовлений, офіційний, неофіційний, чоловічий, жіночий, дитячий, підлітковий, людей похилого віку, аргументативний, конфліктний, авторитарний, лайливий. На наш погляд, до класифікації дискурсу за сферами комунікації слід додати критичний дискурс (КД).

Критика має два визначення: 1) аналіз чи оцінка вартості чогось; 2) літературний жанр, присвячений аналізу чи оцінці поточних творів літератури й мистецтва. Якщо поняття КД базуватиметься на другому

визначенні поняття критики, тоді до складу КД увійдуть тексти літературної критики. І це є правомірним, враховуючи те, що критика утворилась на перетині художньої творчості, “писемного ораторського мистецтва” та журналістики. Але природа критики подвійна: з одного боку, аналіз повинен бути науковим / об’єктивним, але з другого боку естетичне пізнання не можливе без значної міри суб’єктивного. Крім цього, критика підпадає під дію різномірних елементів та дифузій жанрів. Тому перше визначення критики дає можливість розкрити КД в різних мовленнєвих жанрах, які стосуються не тільки літературної критики. Наприклад, публіцистичний жанр “коментар” належить критичному дискурсу, тому що вміщує аналіз чи оцінку яких-небудь подій чи чийось дій. Д. Менгено виділяє такі ознаки дискурсу, як *надфразова організація, часово-просторове та цільове спрямування в лінійному розгортанні, діяльнісний та інтерактивний характер, контекстовість, “відповідальність” мовця, відповідність певним нормам, включення до інтердискурсивної єдності.*

Метою цієї статті є виявлення закономірностей функціонування категорій критичного дискурсу та критичного гіпертекстового дискурсу німецької публіцистики.

Розглянуті категорії критичного дискурсу німецької публіцистики мають такі особливості, що зазначені нижче.

1. *Надфразова організація* публіцистичного критичного дискурсу складається з надфразових одиниць, які вбирають речення одного мовленнєвого типу. Тексти публіцистичного критичного дискурсу володіють достатньо чіткими межами між надфразовими одиницями. Графічним знаком для визначення цих меж часто слугує абзац. Але, також, абзац часто є графічним знаком вираження експресії, тому межі надфразових єдностей у КД визначається завершеністю смислового змісту, який пов’язується з поняттям якоїсь теми. Таким чином, над фразова організація критичного дискурсу може бути витлумачена як макроструктура [2], що складається з 4-х етапів, але лише на третьому етапі (узагальнення) виводяться надфразові єдності. Наприклад:

Макроструктура III

- Motto der Pat Barkers Krigstrilogie: “schwer ist der Tritt / Der Lebenden; doch die Toten / Kehren anmutig tanzend heim.”

- Die Barbarei und die Zivilisation? Schon die Fragestellung war zu Beginn des Jahrhunderts erschütternd. zum Auftakt eines neuen Jahrhunderts, ist dieser ungewöhnliche Text zu uns gelang. [“Das Jahrhundert der Untoten”, Berliner Zeitung, 24.06.2000]

2. *Часово-просторове та цільове спрямування.* Часово-просторові межі КД направлені на сучасність, тобто на той період часу, в якому створюється публіцистичний твір. Цільове спрямування зумовлено реінтерпретованим характером текстів критичного дискурсу, тобто направлене на оцінку предмета критики.

3. *Включення до інтердискурсивної єдності:* До КД належать аналітичні жанри публіцистики: кореспонденція, коментар, огляд, стаття, рецензія (критична стаття – подається в німецькомовних масмедіа).

4. *Діяльнісний та інтерактивний характер* критичного дискурсу визначається ілюктивною структурою, як структурою мовленнєвих актів, що реалізуються за допомогою контекстної актуалізації пропозицій тексту. Найбільшою прагматичною валентністю КД володіє констатив, що служить для вираження основних рис тексту – оціночності та констативної прагматичної стратегії.

5. *Контекстовість.* Контекст є тією реальністю, яка оточує мовний знак, мовленнєвий акт або дискурс, він є виявом присутності, інтелектуального рівня комунікантів, він є дієвим [3]. Вторинність КД, тобто інтерпретація об’єкта критики з критичною оцінкою його художніх ознак призводить до виділення тексту в ряд реінтерпретованих, що мають свої прагматичні особливості. Автор виступає в ролі первинного реципієнта, а читач – вторинного реципієнта (читає прочитане літературний твір після сприйняття ЛКС). Прагматична установка КД виражається прагматичною стратегією на всіх рівнях мови тексту:

композиційно-структурний рівень не будується за жорсткими моделями, але прагматична стратегія кожного комунікативного блоку несе в собі умову оцінювання, яка, передовсім, проявляється в організації структури композиційних блоків текстів критики;

пропозиційний рівень утримує певну кількість того чи іншого типу ілюкцій та пропозицій, що призводить до виникнення макроілюкцій, при цьому стратегія відправника будується таким чином, щоб сприяти формуванню в одержувача тексту однозначного позитивного відношення до аналізу критичного об’єкта.

6. *“Відповідальність” мовця.* У публіцистиці автори публікацій відповідають перед законом за правдивість своїх повідомлень.

7. *Відповідність певним нормам* у лінгвістичному та прагматичному планах вираження: похідність, оціночність, дворівнева фреймова структура, рекламність, креалізованість, перевага типів ілюстрацій як констатив-опис чи констатив-оцінка; у жанровій типології – тексти публіцистики

Особливим різноманіттям жанрів визначається КД у публіцистиці сучасних німецьких мас-медіа. Систему публіцистики складають три жанрові групи: інформаційна, аналітична, художньо-публіцистична [4, 5, 6, 7]. Також КД належить до вторинного спілкування (новий текст із зміненою структурою чи іншим рівнем розгортки, що утворився з початкового тексту, можна назвати вторинним чи похідним, текстом), але його не можна назвати “беземоційним”, якщо це стосується електронного варіанту, тому що в електронному вигляді КД (критичний гіпертекстовий дискурс - КГД) використовує чисельні графічні позначення суб’єктивного бачення, елементи невербальної комунікації.

До *критичного гіпертекстового дискурсу* належить критичний дискурс в Інтернет-просторі. У первісному розумінні гіпертекст – інформаційна (комп’ютерно-підтримувана) технологія організації та споживання текстових матеріалів, що поєднує нелінійний, асоціативно-фрагментарний та сітковий принципи репрезентації інформаційного середовища з процедурами вільної навігації за будь-якими нелінійними зв’язками, зафіксованими в цьому середовищі. Такий спосіб організації великих інтерактивних інформаційних комплексів прийнято, зокрема, у системах мультимедіа, котрі складаються з інформаційних середовищ різноманітної природи (текст, звук, анімація, графіка тощо).

Із лінгвістичного погляду, поняття “гіпертекст” позначає спосіб організації саме текстової інформації на зразок сітки, вузли якої співвідносяться з певними фрагментами тексту, а дуги, що поєднують вузли, символізують різноманітні нелінійні та глибинні зв’язки між ними [8]. Мандруючи за зазначеними зв’язками, можна проглядати матеріал у будь-якій послідовності, формувати нові текстові структури, одночасно тримаючи в полі зору та зіставляючи різні інформаційні фрагменти.

Усі друковані тексти газет переходять без змін у змісті в Інтернет, але вони втрачають у багатьох випадках своє зовнішнє “газетне” оформлення, натомість отримують оформлення текстів інтернет-газет. По-перше, у текстах КГД присутні так звані “компутиви” [9], по-друге, ці компутиви заповнюють всю площу екрана, що перебуває біля тексту.

Працюючи в Інтернеті, людина має змогу обмінюватися думками, тобто спілкуватися. Це відбувається не так як в усному мовленні, за допомогою звуків, міміки, жестів, а з використанням клавіатури, інших допоміжних технічних засобів. Така комунікація стосується не тільки листування читачів, але й пошуків необхідної чи цікавої інформації, наприклад в Інтернет-газеті. Працюючи з текстом критики, читач може не тільки сприймати текст, але й одержувати додаткову інформацію за своїм бажанням. Інакше кажучи, одержувати віртуальну відповідь. Традиційний текст показує хід авторської думки за допомогою посилань. Гіпертекст пропонує численні можливості для одночасного розгляду багатьох посилань. Зв’язки, що підтримує комп’ютер, виводять текст з одномірного лінійного місцезнаходження.

Відмінність такого спілкування від традиційного полягає в тому, що реципієнт (читач) спілкується не з живою людиною, а з машиною, яка “виступає природним партнером людини” [10], і замість голосу використовує натискання пальцями на клавіатуру чи мишку, інакше кажучи, відбувається процес “відтворення природного мовлення”. Наприклад, у текстах критики журналу “Der Spiegel” знаходяться візуальні знаки “із запрошенням” до їх детального розгляду. Такі знаки називають компутивами. Компутиви можна уявити у вигляді закладок, що вказують на посилання; вони активізують Інтернет-мовлення, надаючи запрограмовану інформацію.

Компутиви вирізняються з тексту графічно та за допомогою кольору. Колір є центральним компонентом візуального сприйняття тексту. “Колір – це та константа людського сприйняття, у котрій комп’ютерна графіка має найбільшу перевагу (перед графікою природною). Поряд із такими елементами впливу як форма, шрифт, текстура колір належить до базових знань будівельних матеріалів у мультимедійному і WEB-дизайні. Ретельно продуманий, оригінальний набір кольорів цілком може стати основою неповторної композиції, і це тоді, коли інші аспекти залишаються незмінними.”

Дослідження, які провели сучасні психологи доводять, що кожний колір асоціативно сприймається, викликає деякий емоційний ефект (емоційне забарвлення настрою чи самопочуття типу “збудження – заспокоєння”) [11]. Компутиви, які використовує, наприклад, газета “Berliner Zeitung” повністю відповідають висновкам цих досліджень. Використання помаранчевого кольору викликає асоціації із заходом сонця, осінню, апельсином. Йому приписуються психологічні характеристики затишку, збудження, динамічності, блиску. Стрілка, що показує вліво, означає повернення до попереднього тексту, а та, що показує вправо – до нового. Поєднання помаранчевого з чорним кольором є одним із контрастних поєднань та сприймається як негайна потреба дії. Таким чином, компутиви, що мають у своєму складі помаранчевий колір та графічний знак (стрілку) несуть подвійний прагматичний вплив, а саме: заклик до дії та вказівку на напрямок цієї дії.

Розглянувши на прикладі іконічні, символічні та графічно-периграфічні види компутивів як іконічні, символічні та периграфічні знаки, можемо з впевненістю віднести їх до такого ілокутивного типу висловлювань, як комісив, а ілокутивний тип висловлювання, що зазвичай утворюється у відповідь – як директив. Це можна пояснити, виходячи з того, що застосування компутивів припускає утворення мовленнєвого акту. Коли ми бачимо компутив, це завжди якась пропозиція щось зробити чи спонукання до якоїсь дії (комісив), яка неодмінно призведе до появи нової інформації. Прохання надання такої інформації у відповідь на пропозицію є директивом, і воно відбувається за умов натискання на компутив мишкою, а відповідь на прохання є констативом. У такий спосіб утворюється мовленнєвий акт, що складається з комісива – директива – констатива, які знаходяться по відношенню один до одного завжди саме в такому співвідношенні. Такі компутиви пропонують зайти в Інтернет-магазин, щоб придбати книгу чи написати коментар до тієї чи іншої книги, і якщо читач ЛКС погоджується на пропозицію, то утворюється мовленнєвий акт. Таким чином, відбувається спілкування видавців книг чи літературно-критичних статей з читачами, і це збільшує прагматичний ефект. Зазначимо, що такої можливості для негайної реакції на прагматичну інтенцію тексту немає в традиційній публіцистиці.

Таким чином, усі ознаки дискурсу, що визначає Д. Менгено, мають свої особливості функціонування у КД, тому можна виділити КД в окремий вид дискурсу за сферами комунікації, та його підвид – КГД. Визначення особливостей категорій КД та КГД німецької публіцистики окреслює широке поле пошуку, що формується в просторі перетину лінгвістики та прагматики і дає поштовх для вивчення макроструктури, іллокуцій та пропозицій КД та КГД.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белова А.Д. Поняття «стиль», «жанр», «дискурс», «текст» у сучасній лінгвістиці // Вісник. Іноземна філологія. – 2000. – Вип. 32. – С. 11 – 14.
2. Dijk, Teun van. Textwissenschaft. Eine interdisziplinäre Einführung. München: DTV, 1980 – S.22-45.
3. Zuluaga A. Introduccion al estudio de las expresiones fijas // Studia Romanica et Linguistica. – Frankfurt a M.; Bern; Cirencester; U.K., 1980 – № 10.
4. Вакуров В.Н., Кохтев Н.Н., Солганик Г.Я. Стилистика газетных жанров: Учеб. пособие для вузов. – М.: Высш. шк., 1978. – 183с.
5. Брандес М.П. Стилистика немецкого языка. – М.: Высш. шк., 1990. – 320с.
6. Подолян М. Публіцистика як система жанрів // Слово – зброя. – К.: КНУ ім. Т. Шевченка, Інститут журналістики, центр вільної преси, 1998. – № 4. – 42 с.
7. Lüger H. Pressesprache. – Tübingen: Niemeyer, 1983. – S. 3 –73.
8. Штерн І.Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: Енциклопедичний словник для фахівців з теоретичних гуманітарних дисциплін та гуманітарної інформатики / Міжнародний фонд «Відродження». – К.: АртТЕК, 1998. – 335с.
9. Schmitz. U. Zur Sprache im Internet. Skizze einiger Eigenschaften und Probleme. – 1999. (www.linse.uni-essen.de/peters/lab.htm).
10. Белецкая И. Гипертекстовые системы. Современное состояние // Знание – диалог – решение. Часть 1. Теоретические основы и методы. – К., 1990. – С. 269 – 284.
11. Шевченко І.І. Колір як естетичний феномен: Дис... канд. філософ. наук: 09.00.08. / Київський нац.техн. ун-т будівництва та архітектури. – К., 2000. – 162с.
12. Bouquet S. Y. a-t-il une theorie saussurienne de l'interpretation? // Cahier de praxematique: Semantique de l'intertexte. – № 33, 1999. – P.23.
13. Foucault M. L'archeologie du savoir. – Paris, 1969. – P. 153.
14. Арутюнова Н.Д. Дискурс // Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990. – С. 136 – 137.
15. Бурбело В.Б. Сучасні концепції дискурсу та лінгвопрагматичні засади дискурсології // Вісник. Іноземна філологія. – 2001. – Вип. 33. – С. 79 – 83.
16. Бенвенист Э. Общая лингвистика. – М., 1974. – С.311-315.

КАТЕГОРІЯ ОЦІНКИ У ФОКУСІ КОГНІТИВНО-ДИСКУРСИВНОЇ ПАРАДИГМИ

Приходько Г. І., к. філол н., доцент

Зaporizький державний університет

Стаття присвячена розгляду категорії оцінки у світлі когнітивно-комунікативного підходу до вивчення мовних явищ. Відзначається, що оцінна діяльність сама по собі має прагматичну спрямованість: впливаючи на ціннісну орієнтацію реципієнта, вона тим самим скеровує його діяльність.

Ключові слова: прагматичний потенціал, когнітивно-дискурсивний, фрейм, концепт.

Приходько А. И. КАТЕГОРИЯ ОЦЕНКИ В ФОКУСЕ КОГНИТИВНО-ДИСКУРСИВНОЇ ПАРАДИГМИ / Запорожский государственный университет, Украина

Статья посвящена рассмотрению категории оценки в свете когнитивно-коммуникативного подхода к изучению языковых явлений. Отмечается, что оценочная деятельность сама по себе имеет прагматическую направленность: влияя на ценностную ориентацию реципиента, она тем самым направляет его деятельность.

Ключевые слова: прагматический потенциал, когнитивно-дискурсивный, фрейм, концепт.

Pryhodko A. I. THE CATEGORY OF EVALUATION IN THE FRAMEWORK OF THE COGNITIVE-DISOURSE PARADIGM / Zaporizhzhya State University, Ukraine

This article is devoted to the consideration of the evaluation category from the point of view of cognitive and communicative approach to the study of language phenomena. The important role of pragmatic aspect of evaluation activity is noted.

Key words: pragmatic potential, cognitive-discourse, frame, concept.

Проблеми становлення й функціонування понятійних категорій з точки зору їх ролі в розкритті когнітивної природи мови є актуальними в сучасному мовознавстві. Їх дослідження має не тільки лінгвістичне, але й загальнонаукове значення. Однією з таких категорій є категорія оцінки. Оцінка охоплює в мові широкий діапазон мовних одиниць різних рівнів, дослідження яких становить особливий інтерес на сучасному етапі розвитку лінгвістики, бо співвідношення і взаємодія семантики та прагматики стали однією з центральних проблем мовознавства.

Відомо, що сутність категорії оцінки пояснюється теорією ціннісної спрямованості людської діяльності та свідомості, а коло її характеристик обіймає все те, що задано фізичною й психічною природою людини, її буттям і відчуттям [1, 5]. Проте оцінювання виступає різновидом пізнавальної діяльності, адже у гносеологічному плані будь-який пізнавальний акт виражає ставлення суб'єкта до об'єкта, тобто містить акт оцінки. На це звертає увагу Г.В. Колшанський, який каже, що оцінний момент "є не що інше, як проведена суб'єктом розумова операція над предметом висловлювання (сприйняття, розуміння, узагальнення, висновку тощо), що являє собою оцінку в найбільш широкому її розумінні" [2, 142].

Оцінювання – це процес, який має місце в будь-якій науці. Підтвердженням цього є той факт, що ціннісна орієнтація в багатьох випадках сприяла розвитку цілої низки напрямків не тільки в лінгвістичній галузі, але й у комп'ютерній техніці, генній інженерії та інших, що свідчить про стійку інтеграцію наукових знань у межах когнітивної парадигми, яка за попереднім визначенням формувалася як інтердисциплінарна (когнітивна) наука.

Важливо зазначити, що оцінна діяльність не тільки когнітивна, але й прагматична за своєю сутністю, тобто її вивчення особливо шляхом прагматичного аналізу необхідно здійснювати з урахуванням такого її аспекту, як "моделі світів, котрі містяться у свідомості комунікантів" [3, 65]. Отже доречним для дослідження оцінки є положення про властивості моделей пізнання, зокрема, про динамічний розвиток когнітивних моделей у філогенезі, онтогенезі та у соціогенезі [4, 24], оскільки оцінка детермінована соціально, економічно, політично, духовно та етнокультурно.

Поверненість лінгвістичних досліджень сьогодення до прагматичної сторони мовного знака, відбиваючи осмислення мови як продукта і інструмента людської діяльності, не означає, що структурно-семантична парадигма лінгвістики поступається місцем прагматичній.

Прагматика і семантика не можуть бути жорстко протиставлені одна одній як два типи взаємовиключних значень. Навпаки, вони являють собою таку функціональну єдність, у якій перша виступає як практична семантика, а друга належить до тієї сторони мовленнєвої діяльності, яка, створюючи знакові аналоги світу, слугує здійсненню мовленнєвих актів [5, 722].

Будучи вченням про детерміновані соціальним контекстом умови застосування людської мови [6, 42], прагматика не може використовувати те, що не пропонується системою мови, у тому числі й

семантичною. І навпаки – когнітивно-семантичні концепти мови будуть зайвими, якщо вони не задіюються в мовленнєвій практиці.

Непротиставленість семантики і прагматики цілком узгоджується з поглядом сучасної лінгвістики на розподіл сфер їх компетенції (семантика вивчає значення мовних одиниць поза контекстом, а прагматика – у контексті), а отже й закономірність: чого не закладено в мовну одиницю на довербальному рівні, того не може бути в режимі її комунікативного застосування.

Оцінна діяльність сама по собі має прагматичну направленість: впливаючи на ціннісну орієнтацію реципієнта, вона тим самим скеровує його діяльність.

В оцінці семантичний та прагматичний аспекти нероздільні. Усі сторони її функціонування відображають злиття семантики (власного значення мовних одиниць) й прагматики (умов реалізації процесу комунікації, оцінку мовної компетенції слухача, ставлення мовця до сказаного, вплив адресанта на адресата тощо). У такому разі абсолютно справедливим видається висловлювання Дж. Ліча про те, що "І семантика, й прагматика мають відношення до значенням мовного знаку, але відмінність між ними трактується через витлумачення дієслова "значити" (*to mean*): семантика відповідає на питання "Що означає?", а прагматика – "Що ви хочете сказати, використавши це слово?" [7, 5 – 6].

Досягнення будь-яких прагматичних цілей неможливе поза комунікацією, тому остання є чи не найважливішою умовою діяльності людини й самого її життя. Вербальна комунікація здійснюється через мову, яка є і формою, і засобом спілкування.

У процесі комунікації відбувається актуалізація мовної системи, причому не якоїсь абстрактної, а реально існуючої у свідомості комунікантів, яка поза спілкуванням не матеріалізується.

У зв'язку з цим важливого значення набуває комплексне вивчення мови як однієї з першооснов людських відносин. Вирішення його покладатися на комунікативну лінгвістику, яка вивчає мову на всіх її рівнях і в найрізноманітніших функціональних виявах, що сприяє забезпеченню взаєморозуміння між людьми.

Можливість вербальної комунікації завжди реалізується в конкретній ситуації, у певному контексті, який є внутрішньою характеристикою комунікації. Комунікативний аспект мови означає наявність єдиної структури мовних одиниць, скріплених зв'язком змістовних і формальних сторін.

Враховуючи той факт, що оцінка набуває максимально повної актуалізації щонайменше на рівні висловлювання, то саме воно, на нашу думку, й повинно стати одним із основних об'єктів дослідження в комунікативній лінгвістиці. Через свою складність і багатоманіття виявів воно належить до лінгвальних явищ, пізнання яких не вимірюється кількістю присвячених їм робіт, вони потребують постійного, більш глибокого проникнення в їх сутність. Це також стосується й дослідження оцінних елементів, що складають певну систему й характеризуються, як ми вже зазначали, як у семантичних, так і прагматичних параметрах.

Значущість оцінки в мовній категоризації картини світу визначається тим, що з усієї сукупності довільно та мимовільно здійснюваних людиною психічних актів значна частина припадає на долю оцінних.

Оцінність лежить в основі самого процесу номінації. Отже, оцінка – це сутність мовної презентації позамовної дійсності. Мова препарує реальність, переструктурує її, а потім присвоює імена її об'єктам. У процесі еволюції мовної системи оцінка, проявляючись експліцитно, викристалізувалася в мовні одиниці – афікси, слова, окремі висловлювання.

Вважаємо за потрібне підкреслити важливість того, що оцінка прихована в самій мові, оскільки властивості одиниць містять потенційні можливості не тільки називати явище, а й характеризувати його. А одним із засобів характеристизації і є оцінка. Отже, процес номінації протікає не прямо, а опосередковано через осмислення номінатором (суб'єктом) об'єкта оточуючої дійсності, тобто процес номінації має опосередкований, у багатьох випадках латентний характер.

Сучасне мовознавство, визначаючи свою парадигму як когнітивно-дискурсивну, визнає домінуючими два напрямки у дослідженні мовних одиниць – когнітивно-семантичний їх опис і їх дискурсивний аналіз. При цьому підкреслюється, що в такому визначенні парадигми увага дослідника повинна фокусуватися на двох головних і давніх проблемах мовознавства: мова і мислення / свідомість / знання (у широкому розумінні – предмет когнітивістики), мова як засіб / інструмент комунікації у соціо-культурному континуумі (предмет досліджень у сучасному дискурсивному аналізі) [8, 17].

Спільним для цих моделей вивчення і опису мови являється її визнання поліфункціональною знаковою системою, виконуючою дві основні функції – когнітивну (гносеологічну) і комунікативну (дискурсивну), що і зумовлює два головних підходи до феномену «мова». У кожному з цих підходів

склалася своя власна галузь дослідження, вималювалася своя проблематика, визначилися свої пріоритети. У *комунікативній парадигмі* знань мова досліджується у зв'язку з її роллю в реальному мовленні, де на перше місце виходить мовна особистість (*homo loquens*) і її соціо- і психодискурсивна діяльність. У *когнітивній парадигмі* вивчається людський інтелект, а мова визнається головною ментальною складовою всієї інфраструктури мозку, інструментом мовленнєво-мисленнєвих процесів, засобом позагенетичної передачі людського досвіду.

Обидва напрямки у розвитку лінгвістичної науки, маючи один і той же об'єкт дослідження, спочатку ставили різні цілі і, відповідно, вирішували різні завдання, що якоюсь мірою сприяло розмежуванню поглядів і розбіжності їхніх позицій відносно місця і ролі мови у соціумі. Разом з тим, одним із чільних принципів у кожному з цих напрямків став антропоцентризм, оскільки проблеми категоризації, фіксації, збереження, передачі знань здійснюються людиною. Постановка людини у центр наукових розвідок викликала підвищений інтерес до цілої низки лінгвістичних питань, відомих раніше як людський фактор у мові, а саме: мовна особистість, адресато-адресатна конфігурація комунікативної ситуації, мовні картини світу.

Розвиток суміжних наук – філософії, логіки, соціології, психології – сприяв переорієнтації наукової думки на інтегральний розгляд когнітивних і комунікативних аспектів мовленнєвої діяльності [9; 10; 11; 12]. Підґрунтям такої орієнтації стають фундаментальні уявлення про нерозривний зв'язок когнітивного й соціального, когнітивного і комунікативного, комунікативного і індивідуального.

Синтез цих двох базових функцій мови з позицій лінгвофілософських поглядів на її роль і місце у соціумі як раз і визначає у стрижневих своїх рисах інтегральну парадигму (систему, модель) сучасного мовознавства. У цьому випадку прийнято говорити про інтегральну модель, оскільки мова йде про взаємозв'язок прагматичного аспекту з когнітивним, психологічним, риторичним, соціальним, аксіологічним.

Вивчення і опис мови з позицій інтегрального розуміння її природи і функцій стає провідним принципом лінгвістичних досліджень сучасного мовознавства, яке визначає в основних своїх рисах типовий образ сучасної лінгвістики, в якому відбиваються, як пише Г.А. Золотова, "системні властивості мовних одиниць, їх співучасть у комунікативному процесі" [13, 14].

У руслі окресленої проблематики наше дослідження мислиться як таке, що висвітлює феномен оцінки з огляду на її багатоаспектність, її здатність дати повну й всебічну характеристику об'єкта, яка встановлюється на засаді таких факторів, як "рівень конкретності сприйняття, фонові припущення й очікування, відносно виділення конкретних одиниць і вибір точки зору (перспективи) на сцену, що описується" [14, 73 – 74].

Інтегральне когнітивно-комунікативне розуміння мови дозволяє розглядати її одиниці як такі, що забезпечують комунікантів запасом певних символічних ресурсів, за допомогою яких вони (комуніканти) можуть будувати та оцінювати висловлювання завдяки заданій здатності до прийняття рішень та до категоризації [15]. Мова постає в такому ракурсі як результат усіляких концептуалізацій, орієнтованих на аналіз ментальних репрезентацій мовних форм [14, 49]. При цьому під концептуалізацією розуміють "певний спосіб узагальнення людського досвіду, який мовець реалізує у висловлюванні" [16, 7].

Інтегральна когнітивно-комунікативна модель розглядає мову як феномен когнітивного порядку, який використовується в комунікативній діяльності і має для цього необхідні одиниці, структури, категорії, механізми. У цій моделі як раз і посилюється синтез двох головних парадигм сучасної науки – комунікативної і когнітивної. Подолавши ізоляціонізм у інтерпретації базових функцій мови, сучасне мовознавство повертається до методологічно вивіреного принципу його вивчення й опису – від часткового (когніція, комунікація) до загального (гносеокомунікація), результатом якого стає розуміння мови і її природи у нерозривній єдності її пізнавальних і функціональних засад.

Завдяки інтегративному підходу до опису функціонування тих чи інших сфер мовної системи, можна одержати досить переконливі дані відносно механізмів вербалізації онтології позамовної дійсності. Інтегральна когнітивно-комунікативна модель изучения мови, посилюючись традиційним системо- і антропоцентричними підходами, підводить нас до усвідомлення тієї істини, що людина як істота, яка неминучо систематизує та структурує свій життєвий світ тим чи іншим способом, фіксує отримані результати у вигляді різноманітних знань (понять, концептів, картин світу, фреймів, інформації) і репрезентує їх за допомогою семіотичного вербального коду – номінативних і предикативних одиниць.

Аргументами на користь когнітивно-комунікативної моделі вивчення мовних явищ є: а) секвенціальності устрою мовних одиниць (в системі «форма – зміст – функція»); б) функціональності мови і телеологічності мовленнєвої діяльності; в) існування набору ізофункціональних (альтернативних) мовних засобів для вираження одного й того ж змісту, вибір яких

диктується інтенціональними настановами мовця; г) розуміння феномену спілкування як двостороннього процесу, учасники якого користуються однаковою кодом; д) тісного взаємозв'язку інтра- і екстралінгвальних чинників, що впливають на процеси породження і розуміння висловлювання; е) взаємодії різних типів знань, які активізуються у процесі породження і розуміння висловлювання [17, 13].

Перераховані ознаки дозволяють стверджувати, що головною інтегральною рисою когнітивної і дискурсивної парадигм мовознавства є той факт, що обидві вони не обмежуються описовим методом, а являють собою холистичну модель пояснення функціонування мовної системи. Це означає, що структура і функції мови не можуть розглядатися ізольовано, а тому дана модель (на відміну, скажемо, від генеративного напрямку) припускає широке використання досягнень суміжних наукових дисциплін – філософії, логіки, соціології, психології тощо.

Філософсько-гносеологічне сприйняття світу людиною, підкреслює Г.А. Золотова, "дістає своє підтвердження в мовних структурах, у системності їх граматико-семантичних взаємозв'язків" [13, 15]. Для інтегральної когнітивно-комунікативної моделі принциповим є питання про послідовність конструктивних елементів системи «форма – зміст – функція».

Звернення до цієї трихотомії знаходиться у центрі уваги любого лінгвістичного дослідження, але для когнітивного підходу буде характерним визнання первинності змістовної сторони мовленнєвого акту, тоді як для комунікативного первинним буде його мета і мотив. Як відомо, когнітивний зміст мовної одиниці формується шляхом відображення навколишньої дійсності (денотат як об'єкт) у (де) кодуєчій свідомості суб'єкта [18, 54]. Це і буде **значенням** мовної одиниці, закріпленим у мовному досвіді певної лінгвокультурної спільності і тим самим у системі мови.

У дискурсі ж концептуальний зміст завжди супроводжується різного роду пресупозиціями – невербалізованим компонентом висловлювання, що називаються **сміслом**. Невербалізована інформація характеризується тим, що вона здатна передаватися по каналам зв'язку тільки при наявності вербалізованої. Смісл – це, перш за все, інформація інтенціонального порядку, яка доповнює значення знака і яка виникає у мовленні і тільки у мовленні, а тому смисл суть значення, обтяжене різного роду конотаціями, що однаково розуміють і адресант, і адресат.

Значення має корелятивні зв'язки з формою мовної одиниці, а смисл – з її функцією. Тим самим, зміст будучи ніби з'єднувальною ланкою між формою і функцією, забезпечує стабільність мовної системи, її перманентне існування в ритмі живого мовленнєвого продукування «для чого – що – як (я говорю)».

При осмисленні змісту оцінки необхідно враховувати її динамічний аспект (пов'язаний з уявленням про призначення оцінки, тобто про її потенції) та статичний (пов'язаний з уявленням про результат). На наш погляд, ці два аспекти інтегровані у функції оцінки.

Зазначимо, що ми дотримуємося розуміння функції як реалізованого призначення, досягнутого в мовленні мети [19, 565] і, услід за А.В. Бондарком [20, 42], вирізняємо два її аспекти – потенціальний і результативний. Таким чином, функцію можна розглядати як призначення, що виступають, з одного боку, "як потенції (функція-потенція – Φ_n), зумовлюючи визначені типи функціонування, а з іншого – як мовленнєві реалізації, результати (функція-реалізація – Φ_p)" [20, 42 – 43]. У першому випадку функція мовної одиниці виявляється когнітивно (роль, мета і призначення в мовленні), а в другому – комунікативно (перемінна величина, що змінюється в залежності від дискурсивного оточення). Таким чином, у когнітивно-комунікативній моделі функція розглядається водночас і як потенція, і як реалізація мовної одиниці, тобто як феномен, що має прямі корелятивні зв'язки з її формою і з її змістом.

Категорія оцінки, виявляючись на всіх рівнях мови, фокусує різноманітні засоби свого вияву в мовленні, що й дає нам підстави говорити про оцінку як категорію, що має власний **прагмасемантичний потенціал**.

При цьому **прагмасемантичний потенціал оцінки** ми трактуємо як арсенал засобів її реалізації, який є досить різноманітним: від лексичних (на рівні мови) до дискурсивних (на рівні мовлення), тобто перехід від функції-потенції у функцію-результат включається у процес трансформації мовних одиниць в одиниці мовлення та в його конкретні прояви у висловлюваннях і дискурсах. Форми вираження оцінки різноманітні у просторі й часі варіюються від експліцитних до імпліцитних.

Ми вважаємо, що при розробці концептуальних засад аналізу оцінки в англійській мові релевантними є такі теоретичні положення:

– по-перше, оцінка належить до універсалій з огляду на те, що простежується в усіх мовах на різних етапах їх історичного розвитку, проте в засобах її вираження спостерігаються значні відмінності, пов'язані з проявом індивідуальності, етноспецифічної приналежності та ментальності мовця;

– по-друге, оцінка належить до інтенціонального аспекту мови, оскільки відтворення концептуальної картини світу в свідомості суб'єкта (мовця) ускладнюється цілою низкою факторів – естетичних [21, 32; 22], морально-етичних [23, 6 – 7], соціальних [24], етнічних [25; 26], культурологічних [27, 62];

– по-третє, оцінні явища відіграють важливу роль в комунікативному процесі. Мова володіє різними способами вираження оцінки, головними з-поміж яких є лексичні [28], у висловлюванні ж оцінка може виражатися лексичними одиницями, що містять оцінні семи (експліцитна оцінка) [29], а може складатися в ньому на основі контексту (перед- чи післятексту) [30; 31];

– по-четверте, ми спиралися на принципи теорії мовленнєвих актів, а також теорії фреймів у вітчизняному та зарубіжному когнітивному мовознавстві й прагмалінгвістиці [див. напр.: 32, 31; 33, 8]. Сьогодні ні в кого не виникає сумніву, що суттєвою відмінною ознакою висловлювання є його комунікативність. Комунікативна функція висловлювання характеризується такими комплексними складовими, вираженими експліцитно чи імпліцитно в мовленні: 1) соціально-психологічна характеристика комунікантів; 2) адресованість; 3) актуалізаційні категорії; 4) комунікативні настанови й відповідні їм жанри; 5) актуальне членування (категорія інформативної цінності компонентів висловлювання).

Ми дотримуємося думки, що висловлювання є мінімальною комунікативною одиницею, нижньою межею дискурсу, яка має різний об'єм – від одного слова до кількох речень [34, 3]. Як одиниця мовленнєвого спілкування висловлювання може розглядатися як момент цілеспрямованої мовленнєвої діяльності – комунікативний акт, тобто воно стає засобом мовленнєвого впливу, комунікативна функція останнього складає іллокутивну силу мовленнєвого акту, а його перлокутивний ефект є результатом комунікативного акту [35; 36].

Не буде перебільшенням зазначення того, що будь-які мовленнєві акти, у тому числі й з оцінною компонентою, можуть бути описані за допомогою фреймів, оскільки оцінні мовленнєві акти звичайно призначаються "для впорядкування, організації деяких даних, певної інформації" [37, 8]. Проводячи паралель між оцінною ситуацією, яка може бути представлена мовленнєвими актами і фреймом, ми виходили з того, що оцінка – це один із способів відображення картини світу. Останнє через соціальну зумовленість у досить складний спосіб актуалізується в мовних структурах, які є своєрідними зберігачами знань, останні ж описуються в термінах фреймової семантики. Якщо вважати, що всі мовленнєві акти співвідносяться з фреймами, то оцінні мовленнєві акти співвідносяться з фреймами особливого типу, оскільки мають свою "конкретну функцію" і як "типізована послідовність мовленнєвих актів можуть розглядатися як культурно зумовлені" [38, 18].

Фрейми, спрямовані на актуалізацію оцінного потенціалу, зумовлюють набір лексико-граматичних засобів для відображення концептуальних знань про світ. Вони також фіксують уявлення про певні ситуації, учасників цих ситуацій та взаємини між ними.

Релевантним для нашого дослідження у цьому зв'язку є застосування фреймово-мережного принципу концептуального моделювання для розробки прототипної моделі оцінки, основу якої складають добро і зло – одиниці категоріального типу, під які підводиться цілий ряд інших концептів. Модель такого типу вважається категоріальною [39, 13], оскільки кожний її елемент є не тільки узагальненням часткового, а й розкриває взаємозв'язки між концептами, що об'єднують частини в єдине ціле .

Окреслений підхід до розуміння мови, її структури і функцій зумовлює й концептуальну базу дослідження, яку ми визначаємо як когнітивно-дискурсивну: когнітивну, тому що оцінювання є одним із засобів гносеологічної активності у логосфері (виконання когнітивної функції); дискурсивну, тому що оцінні мовленнєві акти служать цілям інтерактивної взаємодії комунікантів (виконання комунікативної функції). В кінцевому підсумку оцінні мовленнєві акти є середовищем, у яких знаходять своє віддзеркалення епістемічні процеси, які оперують різними типами і структурами знань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Аксиология в механизмах жизни и языка // Проблемы структурной лингвистики / АН СССР Ин-т рус. языка / Отв. ред. В.П. Григорьев. – М.: Наука, 1984. – С. 5 – 23.
2. Колшанский Г.В. Соотношение субъективных и объективных факторов в языке. – М.: Наука, 1975. – 231 с.
3. Карабан В.І. Прагмалогіка у мовознавстві // Синтаксис, семантика і прагматика мовних одиниць. – К.: НМКВО. – 1992. – С. 64 – 69.
4. Гиздатов Г.Г. Когнитивная парадигма языка // Доклады VI Междунар. конф. "Семантика языковых единиц". – Т. 1. – М.: СпортАкадемПресс. – 1998.- С. 24 – 26.

5. Никитин М.В. Курс лингвистической семантики. – СПб: Научн. центр проблем диалога, 1996. – 760 с.
6. Mey J.L. Pragmatics. An Introduction. – Oxford: Blackwell, 1993. – 421 p.
7. Leech G.N. Principles of Pragmatics. – L. and N. Y.: Longman, 1983. – 250 p.
8. Белова А.Д. Языковые картины мира в рамках когнитивно-дискурсивной парадигмы // Культура народов Причерноморья. – 2002. – № 29. – С.17 – 23.
9. Ішмуратов А.Т. Вступ до філософської логіки. – К.: Абрис, 1997. – 350 с.
10. Солсо Р.Л. Когнитивная психология: Пер. с англ.-М.: Тривола, 1996.- 600с.
11. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Пер. с нем. под ред. Д.В. Складнева. – СПб: Наука, 2000. – 380 с.
12. Apel K.-O. The Transcendental-Pragmatic Foundation of Discourse Ethics // Апель К.-О. Вибрані твори. – К.: Укр. філос. фонд, 1999. – С. 52 – 69.
13. Золотова Г.А. О путях и возможностях грамматической науки (приглашение к дискуссии) // Вопр. филологии. – 1999. – № 3. – С. 13 – 18.
14. Краткий словарь когнитивных терминов / Сост. Е.С. Кубрякова, В.З.Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина. – М.: МГУ, 1996. – 243 с.
15. Langacker R.W. A View of Linguistic Semantics // Topics in Cognitive Linguistics/B. Rudzka-Ostyn (ed.). – Amsterdam: Benjamins, 1988. – P.49 – 90.
16. Рахилина Е.В. О тенденциях развития когнитивной семантики // Изв. РАН: Сер. литературы и языка. – 2000. – Т. 59, № 3. – С. 3 – 15.
17. Приходько А..М. Складно-сурядне речення в сучасній німецькій мові: синтактика, семантика, прагматика: Дис... д-ра філол. наук: 10.02.04. – К., 2002. – 461 с.
18. Огуй О.Д. Значення: цілісність чи окремий аспект? (фізіологічно-психологічні основи формування значення та полісемії) // Мовознавство. – 1999. – № 6. – С. 46 – 54.
19. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл.ред. В.Н. Ярцева. – 2-е изд. – М.: Большая Российская Энциклопедия, 2000. – 688 с.
20. Бондарко А.В. Основы функциональной грамматики: Языковая интерпретация идеи времени. – СПб.: Изд-во С.–Петербур. ун-та, 1999.–260 с.
21. Писанова Т.В. Национально-культурные аспекты оценочной семантики: эстетические и этические оценки. – М.: Икар, 1997. – 320 с.
22. Edel A. Exploring Fact and Value. – L.: Clarendon Press, 1980. – 369 p.
23. Степанов Ю.С. Париж – Москва, весной и утром... // Квадратура смысла. Французская школа анализа дискурса. – М.: ОАО ИГ "Прогресс". – 1999. – С. 3 – 11.
24. Сусов И.П. Космические мотивы в науке о языке и в философии языка // Тверской лингвистический меридиан. – Тверь: Тверской гос. ун-т. – 1998. – С. 99 – 111.
25. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков. – М.: Радуга, 1999. – 780 с.
26. Croft W. Typology and Universals. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1990. – 325 p.
27. Цоллер В.Н. Экспрессивная лексика: семантика и прагматика // Филол. науки. – 1996. – №6. – С. 62 – 71.
28. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика: Синонимические средства языка. – М.: Наука, 1974. – 367 с.
29. Космеда Т.А. Оценочные слова и диагностические контексты // Материалы III Междунар. конф. "Функциональная лингвистика: принципы организации текста". – Симферополь: Симф. ГУ. – 1996. – С. 84 – 85.
30. Конечкая В.П. Контекстуальная обусловленность оценки в высказываниях различного функционального плана // Вопросы английской контекстологии. – Л.: ЛГУ. – 1990. – Вып. 3. – С. 115 – 122.
31. Bird G.H. Explicature, Implicature, and Implicature // Pragmatik: Implikaturen und Sprechakte / (Hrsg.) Eckerd Rolf. – Opladen: Westdeutscher Verlag. – 1997. – S. 72 – 91.

32. Падучева Е.В. Высказывание и его соотнесенность с действительностью. – М.: Наука, 1985. – 271 с.
33. Byrnes J.P., Gelman S.A. Perspectives on Thought and Language: Traditional and Contemporary Views // Perspectives on Language and Thought: Interrelations in Development. – Michigan: Michigan Univ. Press, 1990. – P. 3–30.
34. Богушевич Д.Г. Система дифференциальных признаков для иллокутивной составляющей высказывания // Материалы научн. конф. молодых исследователей "Актуальные проблемы современной лингвистики". – Минск: МГЛУ. – 1997. – С. 3.
35. Карабан В.И. Сложные речевые единицы. Прагматика асиндетических полипредикативных образований. – К.: Вища школа, 1989. – 132 с.
36. Searle J.R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1976. – 203 p.
37. Минский М. Фреймы для представления знаний. – М.: Энергия, 1981. – 151 с.
38. Дейк Т.А. ван. Язык. Познание. Коммуникация. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
39. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ: типы фреймов // Вісник Черкаського ун-ту: Сер. "Філол. науки". – 1999. – Вип. 11. – С. 12 – 25.

УДК 811. 112. 2: 81'38

СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНА СПЕЦИФІКА ВЛАСНИХ НАЗВ У НІМЕЦЬКОМУ ДИСКУРСІ ДОБИ РОМАНТИЗМУ

Романенко Ю.М., викладач

Запорізький державний університет

Стаття присвячена виявленню семантико-стилістичних особливостей онімів у німецькому літературно-казковому дискурсі доби романтизму.

Ключові слова: онім, образна номінація, поетонім, казка, художньо-стилістична функція.

Романенко Ю.Н. СЕМАНТИКО-СТИЛИСТИЧЕСКАЯ СПЕЦИФИКА ИМЕН СОБСТВЕННЫХ В НЕМЕЦКОМ ДИСКУРСЕ ЭПОХИ РОМАНТИЗМА / Запорожский государственный университет, Украина

Статья посвящена выявлению семантико-стилистических особенностей онимов в немецком литературно-сказочном дискурсе эпохи романтизма.

Ключевые слова: оним, образная номинация, поетоним, сказка, художественно-стилистическая функция.

Romanenko Y.M. THE SEMANTIC-STYLISTICAL SPECIFIK OF OWN-NAMES IN THE FICTIONAL DISCOURSE OF GERMAN ROMANTICISM / Zaporizhzhya State University, Ukraine.

The article deals with the problems of semantic-stylistical specialities of own-names in the tale-discourse of german romanticism.

Key words: own-name, image-nomination, poetonym, tale-discourse, stilistical function.

“Ім’я – це частина буття і душі”, – сказав свого часу відомий німецький письменник Т. Манн і він був не далеким від істини, принаймні з огляду на кабалістичні традиції німецької літератури. Достатньо згадати хоча б Парсіфалю – героя середньовічного німецького епосу, який не усвідомлює свого призначення в житті до того часу, поки його вдома називають не по імені, а “Дорогенький синку”. Лише зовсім випадково дізнавшись своє справжнє ім’я, він перетворюється на справжню добродію особистість. Королева в одній із німецьких народних казок отримує владу над Румпельштільцхеном, як тільки-но вона називає його на ім’я. Сім відьом у “Циганській пісні” Гете виганяються через називання їхніх імен. І цей список при бажанні можна було б продовжити. То ж не дивно, що таємнича, езотерична природа імені здавна притягувала, хвилювала поетів і письменників.

Не обходять її увагою і лінгвістичні кола. Суперечки про специфіку власних назв, які сягають ще античних часів, не затихають у наукових колах і до сьогодні. З’ясування онтологічного статусу власних назв, визначення їхніх семантичних особливостей, встановлення їхнього прагматичного й стилістичного потенціалу в мовній і, насамперед, у художній комунікації залишається однією з доволі актуальних проблем сучасної філологічної науки. Тому основною метою цієї роботи є виявлення семантико-

стилістичних особливостей онімів у літературно-казковому дискурсі доби німецького романтизму. Однак для вирішення цього завдання необхідно звернутися спочатку до семантики власних назв у цілому.

Серед наукових поглядів на семантику власних назв можна виділити два прямо протилежні підходи. У межах першого, представниками якого є О. Функе, А. Марті, Д.С. Міль, К.С. Аксаков, А.А. Реформатський, О.С. Ахманова та ін. власні назви розглядаються як ярлики, етикетки, гіпертрофовані номінації, що не мають значення. Відповідно до такого підходу вони утворюють єдиний розряд самостійних слів, який не пов'язаний із значеннєвим наповненням [1, 13], і складають у мові групу “лексично неповноцінних словесних знаків” [2, 252].

Натомість представники іншого напрямку, а саме Х. Джозеф, М. Бреаль, А. Доза, А. Гардінер, О. Есперсен, Ф.І. Бушлаєв, Л.В. Щерба та ін. впевнені, що власні назви мають значення, яке є навіть більшим від значення предметних назв [3, 60]. Більш слушною видається думка останніх, якщо враховувати, звичайно, особливості функціонування онімів у розмовній і літературно-художній сферах мовної комунікації.

Власні назви, на відміну від предметних назв, які мають узагальнюючу номінативну властивість, є особливими конкретизуючими й індивідуалізуючими знаками і співвідносяться з реальними об'єктами. Отже й оніми як власні назви в художньому тексті також співвідносяться з реальним об'єктом, а їхня семантика надає додаткових конотацій тій чи іншій номінації. Окрім того, семантика імені може допомогти глибше зрозуміти образ того чи іншого персонажа, задум письменника, авторське ставлення до персонажа, оскільки використовується для створення необхідного емоційного ефекту тощо [4, 171].

Як зазначає М.С. Горє, семантика оніма складається із понятійних і непотійних частин. При цьому понятійні семантичні частини (інакше кажучи, семи) виражають “найближче”, тобто безпосередньо мовне значення. Натомість непотійні семи складаються з енциклопедичної інформації, котра набуває в художньому тексті особливо важливого навантаження. Ця інформація добувається, на думку того ж М.С. Горє (насамперед за рахунок з'ясування етимології імені), із наявних знань реципієнта про предмет безпосередньо з художнього тексту, енциклопедичних довідників тощо [5, 153].

Таким чином, за врахування сукупності цих семантичних частин можна виявити значення й ідейно-художнє навантаження оніма, а ступінь смислової прозорості або непрозорості онімів залежить не лише від лінгвістичного аспекту, а й від культурно-історичного контексту. Слід також додати, що не останню роль при цьому відіграє й естетичне ставлення письменника до світу, яке може вплинути на вибір того чи іншого імені персонажа [6, 86]. Використання онімних варіантів, що мають різне денотативне та коннотативне наповнення, допомагає авторові у формуванні художніх образів, а визначення ролі кожного варіанта іменування стає можливим лише на рівні сприйняття всього художнього твору [7, 2004]. У цілому ж зміст онімів у художньому тексті визначається багатьма чинниками – законами жанру і методу письменника, родом і видом літературного твору, відповідністю до сюжету й тематики тексту, художньо-стилістичним навантаженням імені, а також багатьма індивідуально неповторними творчими особливостями стилю письменника.

Щодо специфіки казкового художнього тексту і тексту німецької літературної казки зокрема, то вона безпосередньо пов'язана з характером зображення в ньому ірреального. Функцією художнього мислення авторів-казкарів стає творче моделювання дійсності, у якому органічно поєднується логічне (раціональне, інтелектуальне) і образне (художньо-емоційне) мислення [8, 55]. При цьому його суттєвими ознаками виступають асоціативна образність, яка будується здебільшого на звуконаслідуванні, емоційна активність, суб'єктивність, змістовна двохплановість, адже художня дійсність будується за образною аналогією.

В основі переважної більшості імен персонажів літературно-казкового дискурсу німецького романтизму знаходиться образна номінація, яка є стилістично і семантично маркованим експресивним засобом. Зазвичай під образною номінацією розуміють номінацію, в основу якої покладено цілісну наочну уяву про об'єкт, що називається. Зокрема М.В. Голомідова конкретизує її як “відсуб'єктно спрямовану номінацію відкритого вибору, яка комплексно мотивується властивостями об'єкта” [9, 30]. Вона є можливою лише як номінація об'єкта з виділеними властивостями і здійснюється як спосіб пізнання цих властивостей і отримання про них максимально повної інформації. При цьому можливості образної номінації обмежуються рівнем доступності об'єкта для почуттєвого сприйняття, а асоціативно-образне ототожнювання ознак предмета є комплексним.

А.І. Федоров справедливо говорить про цей тип номінації як про передачу нерозчленованого образного враження в ергономічний спосіб [10, 46]. На його думку, письменник вибирає оніми з такою внутрішньою формою, яка, вказуючи на ознаки образу, задає відповідний напрямок асоціаціям реципієнта.

Е.Б. Магазаннік називає найменування, що виникли в результаті образної номінації, “іменами з підтекстом” [1, 28], а М.В. Калінкін відносить до таких імен “поетоніми” – власні імена, які в художній комунікації виявляють певні коннотативні властивості [11, 63].

Одразу ж слід зазначити, що в основі переважної більшості імен персонажів казкових творів знаходиться саме образна номінація, яка виконує різноманітні, здебільшого художньо-стилістичні функції: характерологічну (портретну), символічну, експресивно-розважальну, текстоорганізуючу, а також функцію *denial of expectation* (“ефекту обманутого очікування”) тощо. При цьому, залежно від свого стильового навантаження, той чи інший онім може виконувати одразу декілька функцій одночасно.

У випадку з німецькою літературною романтичною казкою широко представлені як образні, так і нейтральні номінації персонажів. Це відбувається тому, що хоча романтики й проголошують казку каноном поезії, приділяючи неабияку увагу безмежній фантазії автора, яка творить ідеальний, фантазмагоричний художній світ, все ж таки романтична літературна казка, на відміну від казки народної, належить до синкретичних літературних жанрів, оскільки містить у собі елементи реалістичної і подекуди навіть філософської прози. Тому у випадку з романтиками правомірно говорити не про казку як таку, а скоріше про казкову новелу чи новелу-казку, у якій поряд із широким спектром суто образних номінацій можна зустріти велику кількість онімів типу *Kaliostro*, *Zoroaster*, *Breigel* тощо, які через свою культурно-історичну коннотативність вступають у суперечність із законами казкового жанру, створюючи подекуди анахронічний, комічний або іронічний ефект.

Частотним у літературно-казковому дискурсі є також використання реальних німецьких імен типу *Fabian*, *Michel*, *Christianm Veronika*, *Lindhorst*, *Kohlemunkpeter*. Характерним при цьому є те, що в цих текстах жодного разу не зустрічається онім *Hans* – типовий для німецьких народних казок, що можна пояснити відходом романтичних авторів від загальних шаблонів і типізацій характерів. Це пов'язано з тим, що в літературній німецькій романтичній казці виховна функція, яка була до цього головною, переживши свій розквіт у казковому дискурсі просвітительства, відійшла на задній план, поступившись чільним місцем естетично-пізнавальній і розважальній функціям.

Нерідко оніми в літературно-казковому дискурсі доби німецького романтизму виконують одразу декілька художньо-стилістичних функцій. Наприклад, у казковій новелі Людвіга Тіка „*Der blonde Eckbert*“ (“Білявий Екберт”) назви всіх персонажів є такими, що “говорять” (*sprechende Namen*), тобто реалізують своє художньо-стилістичне навантаження за рахунок актуалізації своєї етимологічної семантики. Так, не випадково ім'я головної героїні *Bertha*, яке етимологічно означає “сяюча, блискуча”, є співзвучним з іменем її чоловіка – *Eckbert*, яке етимологічно означає “блискучий рицарський меч”. Саме у співзвучності цих онімів криється жажлива таємниця, що призводить до страждань і зрештою до загибелі Екберта, згодом дізнавшогося, що Берта була його рідною сестрою. Інші персонажі цієї казки також мають імена, які виконують не лише характерологічну, але й символічну функцію. Наприклад, *Walter* (*Walter* від *walten*, що означає “панувати”) і він дійсно є “керівною” силою подій, що розгортаються, або *Hugo* – ім'я, яке сягає давньовірхньонімецького *hugi* (“розум”).

Ці ж функції виконує й онім *Undine*, яким називається головна героїня однойменної казки Фуке. Це ім'я походить із давньовірхньонімецького *unda* і означає “хвиля”. Воно не лише виражає характер героїні – м'який, мінливий, подекуди бурхливий і нестримний, але й символізує один із когнітивних концептів романтичного напрямку, згідно з яким жінка як така втілює собою саме водяну стихію – на відміну від чоловіків, які втілюють земний елемент (більш стійкий, матеріалістичний).

У казці Адальберта Шамісо “*Peter Schlemihls wundersame Geschichte*” (“Дивна історія Петера Шлеміля”) прізвище головного героя *Schlemihl* походить із давньогебрейської й означає “улюбленець Бога”. Пізніше ця лексема переосмислилась, перетворившись на арготизм зі значенням “невдаха”. Якщо взяти до уваги сюжет дивної історії цього казкового персонажа, то видається, що це прізвище концентрує в собі головну ідею твору: Шлеміль є невдахою, безталанною людиною, яка страждає від того, що втратила свою тінь, але, водночас він є улюбленцем Бога, бо відсутність тіні є одночасно і звільненням від будь-якої форми, від матеріальної скутості.

Кількість таких стилістично навантажених онімів у літературно-казковому дискурсі доби німецького романтизму значна і всі вони виконують роль своєрідних атракторів, смислових “згустків”, які в стислій формі містять характеристику того чи іншого персонажа, а також “зав'язок” усього сюжетного розвитку тексту. Інакше кажучи, вони виконують одночасно характерологічну, текстотвірну і символічну функції.

Отже, випадки багатогранної художньої функціоналізації онімів у цьому дискурсі підтверджують відомий вислів римського філософа Квінтіліана *Nomen est omen* (“Імена здатні впливати на долю свого носія”). Власне кажучи, такий стан речей повністю відповідає естетичним настановам авторів доби романтизму, які “молилися випадковостям” і свято вірили в магічний характер мови, що здатний впливати на людську долю і навіть змінювати навколишній світ.

Чимало онімів у літературних казках утворено також за ономапоетичним принципом, тобто за принципом звуконаслідування. Так, одного з головних героїв казки-новели Гофмана звуть Kleiner Zaches, genannt Zinnober (“Крихітка Цахес на ім’я Ціннобер”). Власна назва Zaches побудована шляхом поєднання шиплячих звуків z, ch, s, які викликають виключно неприємні асоціації, і корелюється на звуковому рівні з негативно коннотованим прикметником zackig, („гострий, колочий“), що майже повністю характеризує зовнішність і внутрішню сутність самого Цахеса як бридкої, огидної істоти. Окрім того, на рівні морфологічної структури Zaches містить три варті уваги компоненти: 1) літеру Z, яка є останньою літерою німецького алфавіту; 2) вигук ach, який виражає подив, захоплення і водночас смуток, жаль та біль (що повністю відповідає змістовному наповненню казки, оскільки Цахес, який був настільки потворним, що на нього не можна було дивитися без жалю, тобто був у прямому сенсі цього слова “покидьком” природи, за сюжетом дійсно викликав загальний подив і захоплення; 3) es – безособовий займенник, позначення несвідомого, інстинктивного початку (що ще раз підкреслює походження малюка як “виродка” природи, яка витворила його стихійно, а отже й несвідомо). До того ж ці негативні асоціації підсилюються його прізвиськом Zinnober, яке в розмовному мовленні, окрім „кіновар“ (“мінерал жовтувато-червоного кольору”), має й значення „дурниця, нісенітниця“, що також повністю відповідає характеристиці цього персонажа.

Ім’я малюка Мука (der kleine Muck), героя однойменної казки Гауфа, співвідноситься з дієсловом musken, яке означає “бурчати, ремствувати, скаржитися на життя”. Фонетично цей онім нагадує іменник Mücke – “комар”. Отже, через асоціативність своєї семантики цей онім також вдало виконує портретно-характерологічну функцію.

У літературно-казковому дискурсі німецького романтизму зустрічається також велика кількість поетонімів – образних антропонімичних номінацій. Неперевершеним майстром таких номінацій був К. Брентано, який часто вдавався до каламбурів і метафоризацій. Наприклад, Ganzgott і Halbgott, König Haltewort і Prinzessin Willwifchen, der Riese Wellewatz та багато ін.

До цієї групи можна віднести також цілу низку поетонімів, які є прихованими натяками (алюзіями) на інші відомі постаті, поняття, явища чи події. Наприклад, ім’я дивакуватої старої Ahasvi, у якій прислугував малюк Мук, у звуковому плані асоціюється з образом “вічного єврея” Ahasverus і виконує поряд із характерологічною ще й функцію іронізації або створення комічного ефекту. Ідентичні функції виконує і онім Briscarlantina – ім’я феї в казці Меріке “Скорбота”, яке містить у собі латинське слово “скарлатина”, створюючи аналогічний ефект.

Цікавим випадком алюзивної образної номінації є онім Kräuterweis, яким називається комічно бридка фея із казки Гауфа “Карлик Ніс”. Ця контамінація складається із двох лексем – Kräuter (трави, зілля) і weis (мудрий), за рахунок чого створюється іронічний натяк на образ відьми.

Таким чином, в основі переважної більшості онімів у літературно-казковому дискурсі німецького романтизму знаходяться образні номінації, які є ефективним художньо-експресивним засобом. Вони мають суттєве художньо-стилістичне навантаження, актуалізуючи відразу декілька планів своєї значеннєвої палітри – етимологічної або образної, коннотативної або асоціативної та ін. Така багатопланова актуалізація дозволяє цим стилістичним одиницям виконувати одночасно декілька художньо-стилістичних функцій – характерологічну (портретну), текстоорганізуючу (тематичну), символічну, розважальну тощо.

Проведений аналіз особливостей власних назв у літературно-казковому дискурсі доби романтизму може стати кроком у напрямку подальшого дослідження когнітивно-функціональних особливостей цих одиниць в дискурсах різних типів, де вивчення питання художньо-стилістичного використання онімів можна вважати найперспективнішим.

ЛІТЕРАТУРА

1. Магазанник Э.Б. Ономапозтика, или «говорящие» имена в литературе. – Ташкент, 1978. – 212 с.
2. Курилович Е. Положение имени собственного // Очерки по лингвистике. – М.: Наука, 1962. – 160 с.
3. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. – М.: Наука 1973. – 366 с.
4. Иванова Н.И. Textoобразующая функция вариативных способов именования персонажей // Восточноукраинский лингвистический сборник. – Донецк: Донеччина, 2000. - Вып. 6. – С. 165-175.
5. Горе М.С. Природа семантики антропонимов в художественном тексте // Актуальные вопросы русской ономастики. – К., 1989. – 172 с.
6. Минина В.М. Вариативность номинации персонажей в художественном тексте // Вариативность в языке и речи: Межвуз. сборн. научн. трудов. – Архангельск: Поморский ГУ им. М.В. Ломоносова, 2001. – С. 86-92.

7. Качановська Т.О. Трансформації образної сфери онімів оригіналу у поетичному перекладі // Мовні і концептуальні картини світу: Сб. наук. праць. – К., 2004. – № 10. – С. 238-248.
8. Lüthi M. Märchen. – 7., durchges. U. Erg. Aufl., (35. – 44. Tsd.) – Stuttgart: Metzler, 1979. – 145 S.
9. Голомидова М.В. Искусственная номинация в топонимии: Автореф. дис. ...канд. филол. наук. - М., 1996. – 18 с.
10. Федоров А.И. Семантическая основа образных средств языка. -Новосибирск, 1969. – 212 с.
11. Калинин В.М. Поэтика онима. – Донецк: Юго-Восток, 1999. – 408 с.

УДК 81'1' 22' 373.22: 582

ПРАГМАТИЧНА ФУНКЦІЯ В ПЕРВИННОМУ СЕМІОЗИСІ

Сердюк А.М., к. філол. н., ст.викладач

Бердянський державний педагогічний університет

Стаття присвячена дослідженню суб'єктивного компонента в процесі первинного семіозиса. Предметом дослідження є флоролексеми в українській, російській, німецькій та французькій мовах. Підтверджено факультативність прагматичної функції первинних знаків, та встановлені способи їх реалізації.

Ключові слова: знак, первинний семіозис, флоролексема, прагматична функція.

Сердюк А.М. ПРАГМАТИЧЕСКАЯ ФУНКЦИЯ В ПЕРВИЧНОМ СЕМИОЗИСЕ / Бердянский государственный педагогический университет, Украина

Статья посвящена исследованию субъективного компонента в процессе первичного семиозиса. Предметом исследования являются флоролексемы в украинском, русском, немецком и французском языках. Подтверждена факультативность прагматической функции первичных знаков, и установлены способы её реализации.

Ключевые слова: знак, первичный семиозис, флоролексема, прагматическая функция.

Serdyuk A. M. PRAGMATICAL FUNCTION IN PRIMARY SEMIOSIS / Berdyansk State Pedagogical University, Ukraine.

The article is devoted to the research of subjective component in the process of primary semiosis. The subject of the research is floral lexemes in Ukrainian, Russian, German and French languages. Option of pragmatical function of primary signs has been confirmed, and ways of it realization were determined.

Key words: sign, primary semiosis, floral lexeme, pragmatical function.

Для сучасних досліджень характерним є антропоцентричний підхід до вивчення актуальних проблем лінгвістики. Він дає можливість вивчити специфіку національного світобачення і водночас виявити мовні універсалії. У цьому ракурсі перспективним, на наш погляд, є семіотичний опис лексики [1], [2]. Г.А.Уфімцева визначає його основну мету як адекватний розгляд головних функцій мовних знаків [3].

Нами було здійснено спробу вивчення знакової природи флоролексем на матеріалі української, російської, німецької та французької мов. Встановлено, зокрема, що частка оцінних семантично інтерпретованих назв рослин у досліджуваних мовах становить відповідно 90,9%, 85,3%, 78,4%, 77,9% від загальної кількості [4]. Це підтверджує те, що прагматична функція є обов'язковою для секундарного семіозису.

Слід відзначити, що питання аксіології привертало увагу дослідників (В.М.Телія, В.І.Шаховський, О.В.Падучева, С.М.Проскуркіна). З іншого боку, і флоролексеми розглядались у різних аспектах, зокрема, у когнітивно-ономасіологічному (Н.І.Панасенко, І.Е.Подольян), дериваційному (А.М.Шамота, О.І.Чинок), в етимологічному (В.В.Жайворонок), у семіотичному (А.М.Сердюк) та ін.

Аналіз наукових робіт показує, що поза увагою дослідників лишається оцінна природа назв рослин у первинному семіозисі (далі – НРПС), що пояснюється факультативністю прагматичної функції у процесі становлення мовного знака. Таким чином, головною метою нашої статті є виявлення суб'єктивного компонента у структурі первинного семіозиса в українській, російській, німецькій та французькій мовах.

Реалізація мети зумовила вирішення таких завдань:

1) встановити кількісні параметри оцінних явищ у формуванні флоролексем як первинних знаків на матеріалі досліджуваних мов; 2) вивчити способи реалізації прагматичної функції НРПС для виявлення універсальних та етноспецифічних рис.

Під оцінкою, як правило, розуміють ставлення мовця до денотата (у нашому дослідженні – до певних властивостей рослини). На мотив оцінки впливають ієрархія цінностей, прийнятих у мовному колективі, система фонових знань та уявлень про світ.

Отже, обстежені нами НРПС було проаналізовано з т.з. аксіологічного потенціалу. Встановлено, що частка аксіологічно забарвлених флоролексем становить: в українській мові 10,8%, у російській 8,6%, у німецькій 8,1%, та у французькій 6,2%. Як видно з наведених даних, найвищі показники зафіксовано в українській мові, а найнижчі – у французькій. У російській та в німецькій встановлено приблизний паритет.

І. Щодо лексичних способів реалізації прагматичної функції НРПС, то найпродуктивнішими з них є перенесення, зокрема, зменшувально-пестливих слів. Зрозуміло, що в цьому випадку більшість флоролексем вмотивована позитивними якостями.

1. Так, нами зафіксовано метафоричні перенесення назв тварин або частин їхнього тіла за зовнішньою подібністю. Це, як правило, зоолексеми, що позначають:

- птахів: **укр.** *когутик* *Gladiolus*, *Majanthemum*, *Polygonatum*; *когутики* *Celosia*, *півники* *Corydalis*, *кукурички* те саме (далі тс.), *гусячі лапки* *Potentilla*, *голубки* *Aquilegia*; **рос.** *петуший гребешок* *Celosia*, *гусяча лапка* *Potentilla*; *голубок*, *голубки* *Aquilegia*; **нім.** *Gänseblümchen* *Bellis*. Слід звернути увагу на те, що рослина *Aquilegia* має ще й іншу назву *орлики*. У свідомості слов'ян орел є царем птахів, символізує собою свободу, велич. Отже, флоролексема, в основу найменування якої покладено назву хижого птаха, має позитивну оцінку. Аналогічно: **укр.** *ластівчики* *Geranium*. Є підстави стверджувати про меліоративність НРПС, оскільки за фольклорними джерелами ластівка – символ весни, роквіту природи; **рос.** *ястребинка* *Hieracium*: яструб є хижим птахом, однак у давнину вважали, що гострота його зору поліпшується завдяки споживанню ним цієї трави [5]. Як бачимо, позитивна дія рослини на організм цього птаха стала основою меліоративності флоролексем. **Німецька** назва *Waldvögelein* *Cephalanthera* зумовлена формою квітки, подібної до маленької пташки.

- тварин, насамперед, свійських, які є важливими для людини в господарстві: **укр.** *козельці* *Tragopon*, *козулька* *Gentiana*, *баранчик* *Primula*, *котки* *Trifolium*, *валивочко* (від *волове око*) *Trollius*; **рос.** *кошачьи лапки* *Antennaria*, *барашки* *Primula*; **нім.** *Katzenpfötchen* *Antennaria*; **фр.** *cornichon* *Cucumis*.

Наступні флоролексеми, на відміну від вищеназваних, вмотивовані своєю дією на організм: **укр.** *баранець* *Lycorodium* (трава застосовувалась проти ковтунів в овець). Рослина *коники* *Coronilla* хоча і є отруйною для свійських тварин, зокрема, коней, має меліоративний потенціал, оскільки кінь є дуже важливим для господаря. Про це свідчить інша НРПС *валашок* *Trifolium* (від *валах* “кастрований кінь”), що вмотивована кормовими властивостями трави.

Нами встановлені НРПС, в основу яких покладено назви диких тварин: **укр.** *зайчик* *Lepidium* (рослина – гарний корм для зайців); **нім.** *Hasenpfötchen* *Antennaria* (пухнастість). Наступні лексеми вмотивовані зовнішнім виглядом рослин: **укр.** *їжача голівка* *Sparganium*, *ракові шийки* *Polygonum*; **рос.** *раковые шейки* тс. Пор.: **укр.** *лисичка* *Santharellus* – **рос.** *лисичка* тс.; **укр.** *лисики* *Trifolium*. Лисиця є хижим звіром, у народній свідомості вона символізує собою хитрість, підступність. Однак, вона має гарне пухнасте хутро, приємне на дотик, цінне для людини. Тому ці НРПС мають позитивну оцінку.

Інші флоролексеми, що несуть у своїх назвах пейоративність, походять або від назв хижаків, або від назв неприємних для людини тварин: **укр.** *вовчуг* *Ononis*, *жабійка* *Agaricus muscarius*, *гадинник* *Alchemilla* (від *гад*, *гадюка*). Ці найменування зумовлені отруйністю рослин. Нами зафіксована флоролексема *козлик* *Valegiana* із негативним потенціалом. Хоча вона і походить від зменшувально-пестливої назви свійської тварини, однак, мотивується неприємним запахом кореня, що порівнюється із запахом козла. Подібні утворення є і в **російській** мові: *псинка* *Solanum* походить від *пес*, оскільки рослина є отруйною.

Розглянемо інші перенесення.

2. Перенесення зменшувально-пестливих назв інших рослин за зовнішньою потребою: **укр.** *льнянка* *Linaria* (від *льон*), *лебідка* *Origanum* (від *лобода*, *лебеда*), *ясенець* *Dictamnus*, (від *ясен*). Пор.: **рос.** *лебеда* *Origanum*, *ясенець* *Dictamnus* (відповідно від *лебеда*, *ясень*); *душистый горошек* *Lathyrus*.

Як відомо, троянду традиційно вважають однією з найгарніших квіток. Це позначилося на прагматичній **німецьких** лексем, утворених від *Röschen* (зменшувально-пестливе від *Rose*): *Sonnenröschen* *Helianthemum*, *Adonisröschen* *Adonis*, *Windröschen* *Anemone*, *Kohlröschen* *Nigritella*, *Heideröschen* *Fumaria*, *Lichtröschen* *Adonis*.

Нами встановлено також перенесення флоролексем за іншими властивостями:

а) за смаком: **фр.** *poivrette* Nigella. Для цієї рослини характерною є гіркота, як і для перцю (*poivre*);

б) за властивостями, що пізнаються на дотик: **фр.** *chardonnerette* Carlina; рослина є колючою, як і будяк (*chardon*);

в) за біологічними властивостями. Загальновідома тремтливість осики (*tremble*) стала основою для перенесення у **французькій** мові: *tremblante* Briza.

г) за використанням у повсякденному житті людини. У народній медицині й побуті рослину Melilotus застосовують подібно до липи: **укр.** *липка*.

Окрім вищеназваних метафоричних та асоціативних перенесень встановлено також спорадичні випадки метонімії: **укр.** *солодкий корінчик* Sisarum, *коріньчик* Sium; **нім.** *Leberblümchen* Hepatica, *Felsenblümchen* Draba, *Hungerblümchen* Erophila.

3. Перенесення зменшувально-пестливих назв предметів повсякденного вжитку за схожістю з ними рослин; зокрема:

а) найменувань одягу, взуття, тканини: **укр.** *черевички* Cypripedium; **рос.** *башмачок* тс.; **укр.** *манжетка* Alchemilla; **рос.** *манжетка* тс.; **укр.** *кутасик* Silene (від *кутас* “китиця”); **нім.** *Pfaffenhütchen* Evonymus (від *Hüte*).

б) найменувань знарядь праці, посуду тощо: **укр.** *косарики* Gladiolus (від *коса*), *бардинки* Delphinium (від *барда* “сокира”), *грабельки* тс., *дзвоник* Campanula; **рос.** *колокольчик* тс.; **фр.** *clochette* тс. (від *cloche*); **нім.** *Glöcklein* тс.; *Schneeglöckchen* Galanthus, *Moosglöckchen* Linnaea, *Maiglöckchen* Convallaria (від *Glock*); **укр.** *козубець* (від *козуб* “кошик”) Fritillaria; **рос.** *бубенчик* Adenophora; **укр.** *збаночок* Nymphaea (від *збан* “глечик”), аналогічно: **рос.** *кувшинка* тс.

в) найменувань продуктів харчування: **укр.** *крупка* Draba; **рос.** *крупка* тс.

У цій групі виділяються дві флоролексеми, вмотивовані іншими ознаками:

а) біологічними властивостями, а саме, здатністю рослини зберігатися в засушеному стані: **укр.** *сухарики* Helichrysum (пор. із **російською** назвою *бессмертник*);

б) властивостями, що пізнаються під час дотикової перцепції: **рос.** *бархатец* Tagetes.

Перенесення зменшувально-пестливих назв частин тіла: **укр.** *нагідки* Calendula (від *ніготь*); **рос.** *ноготки* тс.; **укр.** *язичок* Coeloglossum, *ротики* Antirrhinum, *куцініжка* Brachypodium; **рос.** *анютины глазки* Viola tricolor; **нім.** *Rothhäutchen* Leccinium aurantiacum (від *Haut*).

Перенесення антропонімів. У цій групі спостерігаються утворення від пестливих власних імен у слов'янських мовах (**укр.** *миколайки* Eringium; *грицики* Capsella, *васильок* Centaurea; **рос.** *василёк* тс.) та від інших назв людини (**укр.** *братки* Viola tricolor та **нім.** *Stiefmütterchen* тс. (від *Stiefmutter*), *Tausendschönchen* Bellis (від *Schöne*), *Zwerglein* Brachypodium (від *Zwerg*).

Остання група включає в себе перенесення інших зменшувально-пестливих лексем, зокрема:

- назв природних явищ: **укр.** *вогник* Viscaria, *вогничок* Anagallis, *росичка* Drosera;

- назв речовин: **рос.** *смолка* Drosera.

II. Друга група НРПС, що утворилась внаслідок метафоричних, асоціативних та метонімічних перенесень, являє собою флоролексеми, вмотивовані різноманітними образами, а саме:

1) образами Бога, раю як символів добра, краси, а, отже, і позитивною оцінкою певних властивостей рослини:

а) приємного запаху (**рос.** *богородская трава* Thymus; **нім.** *Götterblume* Dianthus (від *Gott*)); б) лікувальними властивостями (*Engelwurz* Angelica (від *Engel*); **фр.** *angélique* тс. (від *ange*)); в) витривалістю рослини до холодів, що асоціюється із стійкістю та непохитністю віри перших християн (**нім.** *Christrose* Helleborus);

2) образами пекла, що уособлює собою зло і, як наслідок, негативне ставлення людини до: а) отруйності рослини (**укр.** *бісдерев* Datura, *бісина* Hyoscyamus); б) колючої, неприємної на дотик трави (**укр.** *чорт-тополох* Carduus; **рос.** *чертополох* тс.; **нім.** *Teufelskralle* Phyteuma); в) певних біологічних властивостей рослини-паразита (**нім.** *Teufelszwirn* Cuscuta) або тремтячого дерева (**нім.** *Judasbaum* Cersis; **фр.** *arbre de Judée* тс.); г) надзвичайно яскравого забарвлення квітки (**нім.** *Teufelsauge* Adonis);

3) образами тварин-хижаків або паразитів, що вмотивовані: а) отруйністю рослин (**укр.** *вовчі ягоди* (вовче *лико*, *вовчник*, *вовчинець*) Daphne; **рос.** *волчья ягода* тс.; **нім.** *Wolfsblume* Lupinus, *Wolfsmilch* Euphorbia,

Hundskraut Solanum; **фр.** *oignon de loup* Boletus luridus); б) неприємним запахом (**рос.** *клоповник* Lepidium; **нім.** *Wanzenblume* Coreopsis, *Hundskamille* Anthemis);

4) образами монархії з її атрибутами, символами багатства, а, отже, втіленням у людській свідомості уявлень про красу (**рос.** *цариця ночі* Cereus – **нім.** *Königin der Nacht* тс.; **рос.** *царский скунеп* Verbascum – **нім.** *Königskerze* тс., *Kaiserkrone* Fritillaria – **фр.** *couronne impériale* тс., *manteau royal* Aquilegia, *reine-marguerite* Callistephus);

5) образами людей та їхніх дій, що уособлює різноманітні оцінки властивостей рослини: а) так, вигляд червоної квітки викликає позитивні асоціації із зовнішністю офіцера (**укр.** *майори* Zinnia – **рос.** *майоры* тс.). Аналогічно, струнка тополя асоціюється із юнаком (**укр.** *легінь* Populus); б) позитивні лікувальні дії рослини порівнюються із жіночим поцілунком (**нім.** *Frauenbiss* Teucrium); в) особливості будови листків рослини Tussilago: знизу вони м'які та пухнасті, а зверху шорсткі та голі. Звідси назви: **укр.** *мати-й-мачуха* та **рос.** *мать-и-мачеха*; г) колючість бур'яну асоціюється із лихом, що в давнину приносили татарські завойовники (**укр.** *татарник* Oporodon – **рос.** *татарник* тс.);

6) з образами хвороби і смерті асоціюються НРПС, вмотивовані: а) паразитичністю рослин (**укр.** *зараза* Orobanche; **нім.** *Baumtöchter* Celastrus); б) або її отруйністю (**нім.** *Tollkirsche* Atropa);

7) образами природи, а, саме, флори, що втілюють красу, мотивується позитивна оцінка зовнішнього вигляду рослин. Цей спосіб вираження аксіологічності є специфічним насамперед для **німецької** мови (*Pfingstrose* Paeonia, *Schneerose* Helleborus, *Wasserrose* Nymphaea, *Seerose* тс., *Alpenrose* Rhododendron, *Grasnelke* Armeria, *Felsennelke* Tunica, *Lichtnelke* Lychnis, *Alpenveilchen* Cyclamen). У **французькій** мові встановлено лише один такий випадок: *narcisse d'automne* Colchicum.

Як бачимо, в основу вищеназваних флоролексем покладено назви рослин Rosa, Dianthus, Viola, Narcissus, що асоціюються із гарним виглядом, приємним запахом, легендами та міфами.

Спільним утворенням є назва рослини Nymphaea, яка, на думку носіїв досліджуваних мов, схожа з лілією: **укр.** *водяна лілія*; **рос.** *водяная лилия*; **нім.** *Wasserrilie*; **фр.** *lis des étangs*.

III. Третя група досліджуваних НРПС являє собою лексеми з прямим значенням. Цей клас слів мотивується образами доброго/ злого, поганого/гарного та їхніми різновидами. Розглянемо їх більш детально. Так, флоролексеми із меліоративним значенням являють собою похідні від слів позитивної семантики (**укр.** *красивий, любий*; **рос.** *красивый, любимый*; **нім.** *schön, edel*; **фр.** *bel, noble*) тощо. Це – рослини, що:

1) мають гарний для людини вигляд (**укр.** *любка* Platanthera, *любидра* Tropaeolum, *красоля* тс., *краса* Amaranthus, *красавиця* Lychnis; **рос.** *любка* Platanthera, *красоля* Tropaeolum; **нім.** *Edelweiss* Leontopodium, *Edelpilz* Boletus edulis, *Tausendschön* Bellis; **фр.** *bellis* Bellis, *bolet noble* Boletus edulis);

2) надають людині привабливого вигляду або позитивно впливають на її організм (**укр.** *любжа* Orchis, *рум'янок* Chamomilla, *красавиця* Atropa; **рос.** *красавка* тс.);

3) мають приємний запах (**рос.** *благонник* Diosma, *пахучка* Clinopodium, *душица* Origanum).

До цієї групи НРПС належать ще лексеми, позитивне ставлення до якостей яких виражені зменшувально-пестливими суфіксами (**укр.** *рябчик* Fritillaria – **рос.** *рябчик* тс.; **укр.** *рижик* Lactarius delisiosus – **рос.** *рыжик* тс.; **рос.** *вьюнок* Convolvulus; **фр.** *grassette* Pinguicula).

З іншого боку, назви із пейоративним значенням походять від лексичних одиниць негативної семантики або навіть вульгаризмів (**укр.** *поганий, воняти, дристати, лютий, дурний, біль* тощо; **рос.** *вонять, мор, лютый, дурной, пьяный, боль*; **нім.** *stink, Gift*; **фр.** *puant, vesser, tuer* тощо).

Це назви рослин, що:

1) мають неприємний запах (**укр.** *вонючка* Lepidium, *вонига* Sorbus, *вонечник* Salvia, *смородина* Ribes; **рос.** *смородина* тс., *вонючка* Lepidium; **нім.** *Stinkmorchel* Phallus impudicus, *Stinkbaum* Ribes, *Stinkkraut* Conium; **фр.** *bois puant* Anagyris, *catomille puante* Anthemis, *vesse-de-loup* Lycoperdon);

2) є шкідливими, отруйними для людини і тварини (**укр.** *конодрист* Galanthus, *козодрист* тс.; - **рос.** *козодрость* Anemone; **укр.** *мухомор* Amanita muscaria – **рос.** *мухомор* тс. – **фр.** *tue-touche* тс.; **укр.** *лютик* Ranunculus – **рос.** *лютик* тс.; **укр.** *дурноп'ян* Datura – **рос.** *дурнопьян* тс., **укр.** *болиголов* Conium – **рос.** *болиголов* тс., *сонная одурь* Atropa; **нім.** *Giftbeere* Nicandra, *Giftbaum* Antiaris, *Giftreizker* Lactarius torminosus; **фр.** *tue-loup* Aconitum, *tue-chien* Colchicum);

3) є колючими на дотик (**укр.** *страхолох* Xanthium; **рос.** *дурнишник* тс.; **фр.** *gratte-cul* Rosa canina);

4) поєднують у своєму найменуванні водночас дві властивості – отруйність та негативну оцінку зовнішнього вигляду (**укр.** *бліда поганка* Amanita phalloides – **рос.** *бледная поганка* тс.).

Дослідження НРПС, що виконують прагматичну функцію, показало яскраво виражену етноспецифічність мотивації оцінки.

Так, у всіх чотирьох мовах кваліфікативно-оцінної сфери репрезентують лише три рослини: *Atropa*, *Fritillaria*, *Nymphaea*;

- у трьох мовах – 9 (*Aquilegia*, *Amanita muscaria*, *Antennaria*, *Campanula*, *Conium*, *Draba*, *Galanthus*, *Ribes*, *Solanum*);
- у двох мовах, що належать до різних груп – 10 (*Anemone*, *Angelica*, *Anthemis*, *Bellis*, *Boletus edulis*, *Cereus*, *Lathyrus*, *Lychnis*, *Verbascum*, *Viola tricolor*);
- у слов'янських мовах – 23 (*Alchemilla*, *Amanita phalloides*, *Carduus*, *Cantharellus*, *Centaurea*, *Celosia*, *Cypripedium*, *Daphne*, *Dictamnus*, *Lactarius delisiosus*, *Lepidium*, *Onopordon*, *Origanum*, *Platanthera*, *Polygonum*, *Potentilla*, *Primula*, *Ranunculus*, *Tussilago farfara*, *Tropaeolum*, *Viscaria*, *Xanthium*, *Zinnia*).

Наведені нами дані демонструють існуючі в українсько- та російськомовних колективах уявлення, що мають статус спільного національно-культурного еталона.

Щодо НРПС у різносистемних мовах, то не завжди збігаються типи оцінок. Так, рослини *Fritillaria*, *Nymphaea* позначають позитивне ставлення до їхніх властивостей носіїв усіх досліджуваних мов. З іншого боку, у найменуваннях рослини *Atropa* відображено прямопротилежні оцінки. Пор.: вживання трави у косметичних цілях стало основою для меліоративності мовних знаків в **українській, російській та французькій** мовах (*красавиця – красавка – belle-dame*). У той же час, ця рослина є отруйною, що відбивається в таких найменуваннях: **рос.** *сонная одурь* – **нім.** *Tollkirsche*. Подібні розбіжності зафіксовано також у таких НРПС: *Anemone* (**рос.** *козодроств* (-) та **нім.** *Windröschen* (+)); *Galanthus* (**укр.** *козодрист, конодрисст* (-) та **нім.** *Schneeglöckchen* (+)).

Слід відзначити, що протилежний аксіологічний потенціал в найменуваннях однієї й тієї ж рослини зафіксовано і в споріднених мовах. Так, рослина *Alchemilla* має назви як зі знаком “+” (**укр.** *манжетка, рос.* *манжетка*), так і зі знаком “-” (**укр.** *гадинник*). Аналогічно: *Lepidium* (**укр.** *зайчик* (+) – *вонючка* (-); **рос.** *вонючка* (-), *клоповник* (-)).

Таким чином, проведене нами дослідження підтверджує факультативність прагматичної функції мовних знаків і дає можливість зробити такі **висновки**:

1. У знаках первинного семіозису, що виконують прагматичну функцію, не стільки відображено об'єктивні властивості денотату, скільки зафіксовано ті з них, що є найбільш важливими для мовця, його життєвого досвіду та аксіологічної шкали, прийнятої в його суспільстві.
2. Універсальними для досліджуваних мов способами реалізації оцінки є: 1) вмотивованість знаків спільними для європейців образами добра, краси (бог, рай, жінка, природа), багатства (монархія), зла, лиха (пекло, хижак, війна, хвороба, смерть); 2) використання зменшувально-пестливих найменувань; 3) вживання слів позитивної/негативної семантики.

Це дослідження може бути використаним для подальших розроблень у галузі семіотики та контрастивної лінгвістики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Наивные размышления о наивной картине языка // Язык о языке. – М.: Языки русской культуры, 2000. – С.7-19.
2. Кравченко А.В. Естественно-научные аспекты семиозиса // Вопросы языкознания. – 2000. - №1. – С. 3-9.
3. Уфимцева А.А. Лексическое значение: Принцип семиологического описания лексики. – М.: Наука, 1986. - С.71.
4. Сердюк А.М. Мотиваційна основа назв рослин у первинному і вторинному семіозисі: Дис.. канд. філ. наук: 10.02.15. – К., 2002. – С.312.
5. Морозюк С.С., Протопопова В.В. Альбом з ботаніки. – К.: Радянська школа, 1979. – 151 с.

ТЕРМІНОТВОРЕННЯ В ЮРИДИЧНІЙ СФЕРІ

Сірик С.В., к. філол. н.

Запорізький юридичний інститут МВС України

У статті з'ясовуються активні моделі термінотворення, характеризується словотвірна структура юридичних терміноодиниць, їх продуктивність, способи творення.

Ключові слова: термін, терміносистема, деривація, термінологічні словосполучення, способи термінотворення.

Сирьк С.В. ТЕРМИНООБРАЗОВАНИЕ В ЮРИДИЧЕСКОЙ СФЕРЕ / Запорожский юридический институт МВД Украины.

В статье анализируются активные модели терминообразования, характеризуется словообразовательная структура юридических терминоединиц, их продуктивность, способы образования.

Ключевые слова: термин, терминсистема, деривация, терминологические словосочетания, способы терминообразования.

Siryk S.V. TERM FORMATION IN THE LEGAL SPHER/ Zaporoshye Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

In the article some active patterns of term formation are analyzed; the word formation structure, productivity, ways of legal terminological units formation are characterized.

Key words: Term, terminological system, derivation, terminological word – combinations, ways of term formation.

Наукова термінологія – явище породжене людською думкою, національне за витокami, міжнародне за поширенням серед різних народів світу. Саме в термінології закодована історія і культура народу. Основу кожної термінологічної системи становлять власне національні слова, що увійшли в науковий обіг шляхом їх демінування. Запозичення – це об'єктивний і неминучий фактор еволюції. „...Термінологія кожного народу йшла й іде іншими шляхами, вона пов'язана з культурними впливами чужих мов та з структуральними законами кожної мови...” [1, 7]. Українська юридична термінологія, будучи національною за витокami, формувалася в європейському контексті, поступово пробиваючись крізь рамки бездержавності своєї нації.

Терміносистема юриспруденції, що виділилась в окрему галузь ще на початку XIX століття, складається із термінів на позначення осіб, дій, властивостей, якостей, станів, процесів, зв'язків, методів, пристроїв, що використовуються в правознавстві.

Номінація наукових понять має певну специфіку порівняно з номінацією загальнонавчаних, побутових понять. Процес термінотворення має свідомий і регульований характер [2, 96]. Крім того, важливою умовою в термінотворенні є виділення достатніх і необхідних ознак поняття, на підставі яких подається дефініція.

Основними типами термінотворення в юридичній сфері є: термінологізація слів загальнолітературної мови; творення термінів за всіма відомими способами словотвору української мови; творення термінів за спеціальними правилами з використанням спеціалізованих формантів. Українська юридична термінологія характеризується чотирма основними факторами: 1) використанням старої, існуючої в мові назви на позначення певного наукового поняття; 2) використанням іншомовних слів для найменування нових понять; 3) використанням існуючих у мові моделей для творення нових назв; 4) використанням словосполучень для найменування нових понять.

Частина термінів є результатом термінологізації слів загальнолітературної мови (вторинна номінація). План вираження лексем залишається незмінним – модифікується тільки змістовий бік на основі складу сем. Чим більше компонентів значення збігається з термінованим поняттям, тим більша ймовірність слова стати вербальним виразником цього поняття. В основі вторинної номінації, як правило, – метафора, тобто перенесення значення за подібністю – формальною чи функціональною. Наприклад, *арешт майна, зустрічна скарга, зустрічний позов, дипломатичний імунітет, золотий паритет*. В основі номінації – вживання слів на позначення певних дій, ознак, станів у сполучуваності з іншими лексемами за подібністю. Безумовно, метафоризація надає певного відтінку експресивності, але тільки на початковому етапі функціонування терміна. Коли термін або термінологічне сполучення приживається, експресія не відчувається.

Процес метафоризації певною мірою впливає на формування дефініції терміна. „Аналогія, яка лежить в основі метафори, становить суть усього пояснення, на чому і ґрунтується дефінітивна функція терміна” [3, 60]. Додамо, що принцип метафоричного перенесення значення зумовлюється образно-асоціативним мисленням.

Крім метафоричних, у терміносистемі є і метонімічні перенесення, наприклад, *номенклатура* „сукупність або перелік використовуваних у якійсь спеціальності назв, термінів” і „перелік зареєстрованих справ, що ведеться в юридичній установі”, *право* (явище і наука, яка вивчає це явище). У цілому метонімічних перенесень значень небагато порівняно з метафоричними.

Перенесення значення за подібністю чи суміжністю і формування термінів на основі цього відбувається внаслідок зміни денотата. У юридичній термінології багато випадків формування термінів через зміну сигніфікату загальноживаного слова, що відбувається, як правило, внаслідок трансформації побутових уявлень в наукові. Ще О.О.Потебня виділяв у слові „ближче” і „дальше значення” [4, 19]. Слово в його „ближчому” значенні є складовою „наївної” картини світу, у „дальшому” – наукової [5, 57]. Пор.: *спіраль* - „гвинтоподібна лінія, що утворює ряд обертів навколо осі, а також провіолока такої форми, пружина”; *спіраль* - „характерний папілярний візерунок”). Як бачимо, денотат терміна і загальноживаного слова спільний. Сигніфікат загальноживаного слова сформований побутовими уявленнями, а сигніфікат терміна – науковим світоглядом.

Загалом слід відзначити, що семантична деривація як спосіб номінації наукових понять у правознавстві в наш час має низький ступінь продуктивності порівняно з початковими етапами формування терміносистеми.

Одним із різновидів лексико-семантичного способу термінотворення є морфолого-синтаксичний, який являє собою перехід слів з одного граматичного класу в інший: *безробітний, винний, військовозобов’язаний, допитаний, заарештований, затриманий, звинувачений, підозрюваний, підсудний* – субстантивізація прикметників та дієприкметників, *виконавчий лист, вимушений прогул, гарантована оплата праці, делеговане законодавство, зворотна сила закону* - ад’єктивізація дієприкметника, у процесі якої дієприкметник втратив видо-часові значення і здатність дієслівного керування.

Найпродуктивнішим способом термінотворення в юриспруденції є морфологічний. Визначимо словотвірні доміанти в афіксальній деривації.

Віддієслівні іменники зі значенням процесуальності утворюються за допомогою суфіксів **-анн-, -енн-**: *дарування, дезавування, засудження, повноваження, помилування, підбурювання*. Суфікси приєднуються як до власне українських основ дієслова, так і до запозичених, пор. *апелювання - викрадення*. Поряд із названими суфіксами у творенні віддієслівних іменників бере участь суфікс **-к-**: *виймка, висилка, відставка, поставка*, проте спостерігається спад його продуктивності, натомість набирають продуктивності суфікси – **-анн-, енн-**.

Продуктивні деривати із запозиченим суфіксом **-аці-**: *девальвація, декларація, делімітація кордонів, деномінація, депортація, дефляція, диверсифікація, стагнація*.

Значну кількість термінів становлять утворення із суфіксом **-ізм-, -изм-, -їзм-**. Більшість із них визначають властивості, явища, стани, ознаки: *аболіціонізм, абстеїзм, абсолютизм, авторитаризм, вандалізм*. Корелятом суфікса **-ізм-, -изм-, -їзм-** виступає суфікс **-і(-ій)**, такі утворення продуктивніші: *автократія, амністія, апеляція, гарантія, дактилоскопія, демократія, денаціоналізація, деспотія, диверсія, піроскопія, сугестія* тощо.

Терміни на позначення величин, явищ, станів, ознак, властивостей творяться також за допомогою суфікса **-ість**, вони, як правило, мотивовані основами прикметників та дієприкметників: *заборгованість, дієздатність, осудність, підслідність, судимість, сукупність злочинів*.

Суфікси **-ач-, -ч-, -ник-, -тель** продуктивні у сфері творення назв осіб, вживаних у юриспруденції: *боржник, відповідач, дізнавач, заложник, замовник, засідатель, заявник, позивач, слідчий*.

Назви наркотичних речовин творяться за допомогою спеціалізованих формантів типу **-ін(-їн)**: *героїн, морфін*.

Назви пристроїв, приладів утворюються за допомогою суфікса **-ор-**: *детектор брехні, монохроматор*. Запозичені суфікси, як правило, визначаються як компоненти прямих запозичень.

Варто відзначити наявність у юридичній терміносистемі великої кількості прикметників, мотивованих основами іменників (передусім із суфіксами **-ськ-, -цьк-, -ов-, -н-**). Ці прикметники, як правило, входять до складу термінів-словосполучень: *авторське право, адміністративна юрисдикція, арбітражний процес, валютний злочин, винахідницьке право, гарантійна виплата, господарський злочин, громадський захисник, деліктна відповідальність, майнове стягнення, майновий злочин, митне право, промислова власність*.

Префіксація (часто в поєднанні із суфіксацією) представлена широким набором формантів, серед яких найпродуктивніші такі власне українські: **без-, від-, ви-, за-, не-, під-, пред-, при-, у-**; іншомовні: **де-, ди-, ім-, ін-, іно-, ре-, суб-**. Наприклад, *безперервний стаж, безпідставне звинувачення, безробіття, відбування покарання, відвід судів, віддання до суду, відстрочка виконання вироку, відтворення*

обставин та обставинки події, висилка, вислуга років, виправні роботи, заарештований, закриття кримінальної справи, занесення до протоколу, невтручання, невинність, недійсність угоди, неосудність підбурювання, підвідомчість, підзаконний акт, підзахисний, пред'явлення обвинувачення, припинення справи, притягнення до відповідальності, приховування доказів, усиновлення, утриманець; дискредитування влади, диспозитивна норма, дезінформація, де-факто, де-юре, іммігрант, інкримінація, іноземний громадянин, реекспорт, реінвестування, субординація.

Оскільки префікси відзначаються нижчим ступенем абстрактності, ніж суфікси, доцільно їх згрупувати за функціонально-семантичними полями. Зазначимо, що більшість префіксів, які використовуються у творенні юридичних термінів, репрезентують семантичні ознаки поля протилежності-негативності: **а-, не-, без-, анти-, де-, дез-, ди-** та ін. і поля інтенсивності: **гіпо-, екстра-, полі-, суб-** тощо.

У юридичній терміносистемі є багато прикладів подвійної префіксації: *безперервність судового процесу, неосудність, неповнолітній, неприпустимість, недоторканність, нерозголошення.*

Важливо вказати, що найчастіше спостерігається приєднання префіксів до основ іменників, тож найпоширенішою в юридичній термінології є іменна префіксація [6, 110]: *вбивство, вислуга, відповідач, відставка, відчуження, відшкодування, втеча, невтручання, непрацездатність, неустойка, підсудність, позов, реабілітація, субординація.*

Велику групу термінологічних одиниць складають слова, що мають у своїй структурі декілька твірних основ. Деривати з такими основами об'єднують кілька класів структурних одиниць. Традиційно в українській дериватології ця група способів творення об'єднує основоскладання (композицію) і словоскладання (юкстапозицію). Терміни-композиції в юридичній термінології посідають значне місце і відзначаються продуктивністю, оскільки це дозволяє у компактній формі виражати складні поняття, що є засобом мовної економії [7, 109].

Для юридичної термінології характерна велика кількість термінів-композицій, які творяться шляхом основоскладання (часто у поєднанні із суфіксацією). Спостерігається поєднання як власне українських (*дармод, землеволодіння, землекористування, лжесвідок, працездатний, неповнолітній, мужолозтво, правопорушник, судоустрій, судочинство, членушкодження*), так і запозичених (*графологія, кримінологія, трасологія, статус-кво*) основ, а також комбінованих варіантів (*патентоспроможність, патрілінійність*).

У номінації термінів способом основоскладання використовуються терміноелементи з фіксованим значенням (фіксованість значення є умовною, бо, як правило, значення складного слова як граматико-семантичної єдності вносить певні відтінки в значення терміноелемента). Їхній статус у мовознавстві визначають по-різному: афікси, афіксоїди, основи тощо [8, 6]. У юридичній терміносистемі продуктивні такі терміноелементи: **відео-, звуко-, екс-, кіно-, транс-, форс-, -фоб-, фото-**. Часто вживаються терміноелементи на позначення кількісних, числових характеристик (їх ще називають нумеративними): *багатоженство, багатодітний, багатоступеневі вибори, двоєженство, монохроматор.*

Порівняно з основоскладанням юкстапозитивна модель менш продуктивна при творенні юридичних термінів, які за своїми структурно-морфологічними ознаками та способом і характером сполучення основ творяться шляхом поєднання двох іменників, семантично і синтаксично рівноправних. Як правило, це власне українська лексика: *купівля-продаж, людино-день, людино-година, колонія-поселення*. Відзначимо, що в термінології є випадки регулярних моделей творення складних слів, що формують лексичні парадигми типу: *виправно-трудова кодекс, виправно-трудова колонія, виправно-трудова право, відрядно-преміальна система заробітної плати, відрядно-прогресивна система заробітної плати.*

У цілому творення термінів-композицій не відрізняється від аналогічного процесу в загальноживаній лексиці.

Досить поширена в юридичній терміносистемі аббревіація. Наприклад, ВТК – виправно-трудова колонія, ОРД – оперативно-розшукова діяльність, МВС – Міністерство внутрішніх справ, ЕКВ – експертно-криміналістичний відділ, УМВС – управління Міністерства внутрішніх справ, ЗАГС – запис актів громадянського стану, ЗК – Земельний кодекс, КК – Кримінальний кодекс, КЗпП – Кодекс законів про працю, КпШС – Кодекс про шлюб та сім'ю, КПК – Кримінально-процесуальний кодекс, ДТП – дорожньо-транспортна пригода. Деякі з них функціонують як результат детермінологізації в загальноживаній мові: МВС – Міністерство внутрішніх справ, ЗАГС – запис актів громадянського стану, ДТП – дорожньо-транспортна пригода. Проте більшість уживається тільки в науковій мові.

Слід відзначити, що для юридичної сфери, враховуючи її переобтяженість складними і складеними найменуваннями, аббревіація необхідна як засіб мовної економії.

Іншомовна лексика – природне і неминуче для будь-якої термінології джерело поповнення найменувань. Українська правнична термінологія в процесі свого становлення і розвитку активно використовувала як засоби номінації іншомовні лексичні одиниці.

Утворення термінології у вітчизняній юриспруденції відбувається шляхом калькування, наприклад, *avizo* - *aviso*, *адвокат* – *advocate*, *алибі* – *alibi*, *рецидивіст* – *recidivist*. До системи іншомовних термінів можуть також проникати питомі національні назви і поступово їх витіснити, наприклад, *перверсії* – *статеві збочення*.

Інтернаціональний запозичений термін „приспосовується” до законів української фонетики, орфографії, орфоєпії, акцентуації, зазнає граматичних змін, у результаті яких включається в національну парадигму відмінювання. Засвоєння нових запозичених термінів відбувається досить швидко. Від більшості з них на українському мовному ґрунті утворилися відносні прикметники, наприклад, *банкрутство*, *заарештований*, *шефство*.

Таким чином, терміни, як і інші слова лексичного складу мови, дериваційно продуктивні. Ця здатність допомагає створювати нові терміни, сприяє збагаченню словотвірних можливостей мови.

Контакти української та російської мов із західноєвропейськими в галузі права спричиняють майже однотипний термінологічний матеріал із певними фонетико-морфологічними особливостями.

Крім однослівних термінів і термінів-комполітів, у терміносистемі є велика кількість термінів-словосполучень. Більшість із них (близько 70%) мають двокомпонентну структуру. Поява термінів-словосполучень пов'язана із синтаксичним способом творення термінів, суть якого полягає в об'єднанні двох або більше зв'язаних у граматичному і смисловому відношеннях слів, що становлять собою складне позначення явища чи предмета. Терміни-словосполучення здатні з найбільшою повнотою відобразити необхідні відмітні риси поняття, яке називається. Терміни-словосполучення творяться за законами синтаксису української мови і класифікуються відповідно до типу їхньої структури. До найбільш типових для юридичної термінології відносимо дво-, три- та багатокомпонентні термінологічні сполуки.

Двокомпонентні складені терміни дуже поширені, становлять близько 40% і творяться за двома моделями: 1) „іменник + прикметник”; 2) „іменник + іменник”.

Найпродуктивніша модель „прикметник + іменник”, яка будується на співвідношенні рід-вид, тобто до терміна, що означає родове поняття, додається означення, яке звужує його значення: *адміністративне право*, *арбітражний процес*, *бартерна угода*, *безвісна відсутність*, *банківський кредит*, *безумовна підстава*, *винахідницьке право*, *довічне ув'язнення*, *злочинна бездіяльність*.

Високим ступенем продуктивності відзначається модель „іменник + іменник”. Серед цих моделей виділяються такі, у яких другий іменник вживається в різних відмінкових формах з прийменником чи без нього: *арешт майна*, *виклик до суду*, *виконання вироку*, *виступає років*, *висновок експерта*, *відшкодування збитків*, *вчинення опору*, *гласність судочинства*, *засіб доказування*, *застосування зброї*, *зобов'язання про явку*, *комісія у справах*, *міра покарання*, *особа без громадянства*, *пошкодження майна*, *юридична відповідальність*.

Цікавим явищем в українській правничій термінології є передача понять описовими зворотами: дії, що дезорганізують роботу виправно-трудових установ; обставини, що обтяжують відповідальність; обставини, що пом'якшують відповідальність; особа, яка тривалий час хворіє; мати, яка годує дитину; пільги вагітним жінкам, які мають дітей; пільги для працівників, які поєднують роботу з навчанням, пенсіонер, який працює; пільги для тих, хто працює в сільській місцевості.

Три- та багатокомпонентні найменування безпосередність судового розгляду, виконання судових рішень, виняткова міра покарання, випробування при прийнятті на роботу, втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, зміщення на нижчу посаду, затвердження обвинувального вироку, мінімальний розмір заробітної плати, місця позбавлення волі, неможливість виконання зобов'язань, останнє слово підсудного, перевищення службових повноважень, перегляд судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами, повна матеріальна відповідальність, порушення кримінальної справи, примусовий захід виховного характеру, розділ житлового приміщення виникають на базі одно-, двокомпонентних і утворюються аналогічно до складних слів шляхом поширення двоелементних термінів новим визначаючим компонентом, наприклад, у складеному юридичному терміні акордна оплата праці визначаючим є оплата праці, а визначаючим – акордна. Можна виділити два найбільш типові види складених юридичних термінів: 1) складені юридичні терміни з точно фіксованою позицією визначаючих (перебувають у препозиції щодо опорного іменника). До складу визначуваного компонента входить перший препозитивний елемент, а за допомогою другого залежного члена утворюється трикомпонентний складений юридичний термін, наприклад, затвердження обвинувального висновку, зарахування зустрічних вимог, закриття кримінальної справи; 2) складені юридичні терміни з вільним розташуванням рівноправних визначаючих членів, завдяки чому виникають синонімічні терміни, наприклад, будівельні норми й правила, відтворення обстановки та обставин події, опір представникові влади або представникові громадськості. Отже, у термінах подібного типу наявний структурно організуючий центр та визначаюча група.

Класифікуючу роль у складених юридичних термінах відіграє означення, причому визначуваним елементом звичайно є термін із широким обсягом, часто багатозначний; означення уточнює новий термін, надає видової відмінності. Наприклад, *повна матеріальна відповідальність* у триелементному терміні *матеріальна відповідальність* є визначуваним, оскільки вживається як самостійний термін.

Утворення багатокомпонентних термінів відбувається на основі вже існуючих лексичних одиниць. Шляхом додавання визначаючих компонентів складені юридичні терміни можуть нескінченно збільшуватися, наприклад, *виявлення речових доказів, виявлення речових доказів на місці злочину; виправдання підсудного, виправдання підсудного через недоведеність обвинувачення*.

У цілому терміни-словосполучення відзначаються семантичною єдністю, в основі якої – структурна ієрархія компонентів значення. Поява складених юридичних термінів пояснюється необхідністю дальшої деталізації предметів та явищ, виражених однокомпонентними термінами, вони сприяють удосконаленню структури процесу інформації та комунікації.

Кожна мова є відкритою і складною системою, елементи якої незалежно від лексико-семантичних можливостей, граматичної гнучкості та інших характеристик, сформувалися і функціонують передусім з метою спілкування. Саме комунікація покликала до життя таку фундаментальну мовну дихотомію, яка пронизує всі її підсистеми, у тому числі й термінологічну: це створювані і відтворювані одиниці мови.

Меншою мірою ця двоєдиність стосується однослівних найменувань. У межах неоднослівних корелятив дихотомія „створюване” та „відтворюване” є помітнішою. На лексико-семантичному рівні її унаочнюють передусім фрази та вільні словосполучення. Свого роду серединною ланкою між ними слід вважати так звані сталі або стійкі словосполучення.

Стійкі словосполучення в українському мовознавстві – категорія не нова, але й не досліджена. Очевидним є те, що природа усталеності компонентів інша, ніж у межах фрази, оскільки ґрунтується на прямому, а не переносному значенні. Це не заважає кваліфікувати стійкі словосполучення як відтворювані, тобто готові до вжитку в акті комунікації.

Найчисельніший клас стійких словосполучень репрезентований не однослівними термінами. Термінологізація конструкції, на нашу думку, досягається уточненням і конкретизацією значення, тобто шляхом приєднання залежного компонента і, відповідно звуження термінологічного поняття: *авторське право, таємний агент, соціальна адаптація, арбітражний суд, домашній арешт, виконавчий апарат, банда кримінальних злочинців, неупередженість суддів, молодий спеціаліст, особиста безпека, фіктивний шлюб, цивільний шлюб, адміністративне стягнення, ставлення у провину, головний винуватець, втягувати у злочинну діяльність, незастосування покарання, ненавмисність дій, мати законну силу, відкритий процес, цивільний процес, організована злочинність, профілактика злочинів, безперервність судочинства, недоцільність відбування покарання, оскарження у судовому порядку, вчинення опору, законний опікун, обмеження відповідальності, судова повістка, повторна втеча, фізичне ушкодження, піддавати покаранню*.

Такі синтаксично і семантично цілісні утворення є відтворюваними спеціальними одиницями, тобто монолітними поняттєво-словесними комплексами, якими послуговуються фахівці-юристи.

Термінофонд кожної мови – це сума окремих терміногруп, у складі яких є різноструктурні назви. Терміносполучення виникають, як правило, на основі однослівних термінів; кількісний склад спеціальної номінації та її поняттєвий обсяг перебувають в обернено-пропорційній залежності. Складні терміни є звичайно видовими стосовно однослівних, родових.

Неоднослівних термінів більше ніж термінів-слів. Термінопрактика свідчить, що кількісно найоптимальнішими є дво- трикомпонентні терміносполучення, у них найменш помітні суперечності між такими вимогами до терміна, як короткість і точність.

На відміну від термінів-слів, терміносполучення майже не зазнають шкідливого впливу омонімії і помітно менше синонімізуються, їм властива можливість гнучкішої класифікації та систематизації за певними моделями.

Найсуттєвішою характеристикою словосполучень, які претендують на статус терміна, є конкретні семантико-номінативні та функціонально-комунікативні зміни, що їх зазнають компоненти словосполучення в разі злиття. Відбувається те, що можна назвати термінологізацією і що передбачає: 1) інтеграцію компонентів, яка збігається зі строго окресленим спеціальним поняттям; 2) функціонування таких одиниць у спеціальних текстах саме в цьому, майже фразеологічному значенні.

Факторами, які надають специфічної термінологічної стійкості різноструктурним словосполученням, слід вважати:

- неодмінність зв'язку словосполучення з денотативно-сигніфікативним комплексом, який представляє певний фрагмент довілля, перебуває у складі конкретної галузі знань чи принаймні сфері зацікавлень фахівців і закономірно передуює термінологічній номінації;
- постійний порядок слів, зміна яких призводить до втрати стійкості і як результат – детермінологізація компонентів. Адже атрибутивно-субстантивний порядок слів у комплексах зразка A+S (*популярні лінії, процесуальна співучасть, словесний портрет, судовий розгляд, судове почеркознавство*) дає підставу класифікувати їх як словосполучення. Зміна порядку слів у комплексах зразка A+S зруйнує не лише їх термінологічність, а й поняття словосполучення як представника малого синтаксису; комплекси моделі S+A репрезентують непоширені двоскладні речення з іменним складним присудком, що з термінологією несумісне;
- функціонування терміносполучень у спеціальних текстах, закріплення його як поняттєво-вербального комплексу в активі користувачів, передусім фахівців конкретної галузі знань;
- поширеність таких комплексів зі сфери функціонування на сферу фіксації та закріплення їх у словниках. Такі словосполучення не лише наявні в складі словникових статей, а й виступають їхніми рестровими компонентами.

Серединність стійких словосполучень, зокрема терміносполучень, стосовно фразем і вільних поєднань слів є закономірною та природною: це ще не ідіоми, але не вільні словосполучення.

Регулярне використання фахівцями терміносполучень під час професійного спілкування дає підстави кваліфікувати їх як відтворювані мовні одиниці, усталеність яких зумовлена їхніми зв'язками зі співвідносними поняттями. Таким чином, велика кількість складених термінів свідчить про високий ступінь продуктивності синтаксичного способу термінотворення, а терміносполучення виступають як один із найбільш поширених структурних типів термінологічних утворень.

Отже, сучасна юриспруденція – цілком самостійна, розвинена наука зі сформованим категоріальним апаратом і системою понять, які вербально реалізуються в системі термінів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сімович В. Рідна мова й інтелектуальний розвій дитини // Шлях виховання й навчання. - 1934. - № 41. – С.7-10.
2. Даниленко В.П. Русская терминология: опыт лингвистического описания. – М., 1977. – 298 с.
3. Володина М.Н. Психолінгвістический аспект терминологической номинации // Вестник моск.ун-та. – Сер.9. Филология. – М., 1996. - № 4. – С.60-64.
4. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. – М., 1958. - Т.1. – 211 с.
5. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. – М., 1995. – Т.1. – 307с.
6. Земская Е.А. Активные процессы современного словопроизводства // Русский язык конца XX ст. (1985-1995 г.). – М., 1996. – 176 с.
7. Симоненко Л.О. Формування української біологічної термінології. – К., 1991. – 267 с.
8. Клименко Н.Ф. Словотворна семантика і структура складних слів у сучасній українській мові. – К., 1984. – 251с.

УДК 811.111' 373. 611: 81' 367. 627

К ВОПРОСУ О СЛОВООБРАЗОВАНИИ СТИЛИСТИЧЕСКИ СНИЖЕННЫХ “НУМЕРАЛОВ”

Соколов В.В., студент

Запорожский государственный университет

В этом исследовании автор рассматривает проблемы словообразования, возникающие в системе английского языка “квантитативов”. Акцентируется внимание на классификации моделей

словообразования и их анализе. Делается вывод относительно возможного влияния образований-числительных на узус английского языка.

Ключевые слова: словообразование, конверсия, нумерал, словосложение, инновация, аффиксация.

Соколов В.В. ДО ПИТАННЯ ПРО СЛОВОТВІР СТИЛІСТИЧНО ЗНИЖЕНИХ “НУМЕРАЛІВ” / Запорізький державний університет, Україна

У цьому дослідженні автор розглядає проблеми словотвору, що виникають у системі англійської мови “квантитативів”. Акцентується увага на класифікації моделей словотвору та їх аналізі. Робиться висновок щодо можливого впливу числівникових утворень на узус англійської мови.

Ключові слова: словотвір, конверсія, нумерал, словоскладання, інновація, афіксація.

Sokolov V.V. TO THE QUESTION OF THE WORD-FORMATION OF THE STYLISTICALLY SUBNEUTRAL NUMERALS/ Zaporizhzhya State University, Ukraine

This research deals with the word-formation problems of the nascent numerals of the English language system. Special preference is given to the classification and the analysis of the word-formation models. A conclusion is made as to the possible influence of the upcoming numerals on the usage of the English language.

Key words: word-formation, conversion, numeral, composition, innovation, affixation.

Лингвисты отмечают, что в последние десятилетия процессы обновления языкового состава английского языка имеют особенно активный характер. Языковая система приспособляется к новым условиям коммуникации, вызванным изменениями во внеязыковой среде [1]. Исследуется влияние на языковой узус различных экстралингвистических факторов (феминизм, информационные технологии и научно-технический прогресс, политика и политический экстремизм, социальная активность и демографические процессы, террористические акты и т.д.) с целью формально обозначить степень их влияния и систематизировать варианты употребления.

Особенно важную роль в лингвистических исследованиях неологии играют словообразовательные процессы английского языка. Понимание процессов неологизации языка зависит в первую очередь от понимания механизмов словообразования. Как отмечают исследователи, диахрония внутриязыковых процессов свидетельствует о том, что словообразовательные процессы английского языка также подвергаются определенной перемене [1].

Нас в первую очередь интересует влияние, которое на английский язык оказывают так называемые “нумералы”, или по-другому – числительные. В предыдущих исследованиях [2] мы определили семантико-этимологическое поле возникающих нумеральных инноваций. Словообразовательные процессы, происходящие в этом направлении развития английского языка, интересны своей новизной. Особого внимания заслуживают механизмы интерференции языковых категорий, а также способности инновативных нумералов вступать в словообразовательные контакты с иными частями речи.

Словообразование нумералов имеет специфический характер. Любое числительное, будь оно порядковым или количественным, выполняет в первую очередь функцию нумерации денотата. И, соответственно, не может не иметь собственного лексико-семантического значения. То есть вопрос стоит таким образом: можно ли считать лексему “187” и множество ей подобных семантическим новообразованием? С одной стороны, числительное “187”, как и любое другое числительное, используется в языке в категориях порядка или количества. С другой стороны, появившееся новообразование “187” обозначает убийство и своими корнями восходит к полицейскому жаргону. То есть образовалась новая лексико-семантическая вариантность. Достаточно ли мы имеем причин считать, что любое числительное инновативного характера, содержащее в качестве морфем исключительно числительные (2.5, 311, 911, to 555, 638, 723 и прочие) является семантическим неологизмом?

Числительное является полноправным членом предложения, а, значит, нет причин предполагать, что подобного рода инновации являются лексическими. Конкретизация в данном случае была бы поспешным выводом в связи со специфичностью ситуации. Очевидно, считать лексическими мы можем исключительно те нумеральные инновации, которые образованы методами словосложения, аффиксации. А также те инновации, которые появились благодаря игре слов (изменения на морфологическом уровне, лексемы типа “fourgive” – вместо “forgive”, “3morrow” по аналогии с “2morrow” (омофон to-two-2), “fourbears” вместо “forebears”, “fivehead” вместо “forehead” и пр.) Богатый словообразующий потенциал числительных, их комбинаторных связей, обусловил создание фразеологических единиц типа: “write the three musketeers”, “feast of two monkeys”, “forever and a day plus two”, “a few cans short of a six pack”, “six-piece chicken mcnobody”, “creep factor nine”, “twelve o'clock flasher”: “You told the cop to what? You wrote the Three Musketeers, didn't you.” Или “The keyboard was dirty, so I put it in the dishwasher.” “Nice one, Alexandre.” Значение фраземы “write the three musketeers” – сделать что-либо глупое, абсолютно непродуманное, связано с омофоничностью фамилии Дюма (Dumas) со стилистически сниженным “dumb ass”: “What did you think of the recent war of words between the Chinese and US governments?” “Ah, it was a feast of two monkeys.”

“Our teacher STILL hasn't given us our tests back. It's been forever and a day plus two.”

“Wearing white before labour day? You must be a few cans short of a six pack.” Описание странного человека, не от мира сего, приобретает фразеологический характер.

Пейоративный характер имеет и следующее фразеологическое утверждение:

“Get out of here, you six-piece chicken McNobody.”

Как известно, огромное количество лексических неологизмов появилось в английском языке благодаря аффиксации и аффиксальным методам словообразования. Это явление не обошло стороной и мир числительных инновативного характера, были созданы новообразования по следующим схемам: Num + er (fiver, niner); Num + less (eightless); Num + ism (twentysevenism)

В приведенных ниже примерах можно увидеть активность нумералов, образованных при помощи аффиксации. В предложении “I only have a fiver, so I can't pay for dinner”. Существительное “fiver”, образованное от числительного методом аффиксации, обозначает пятидолларовую (пятифранковую) купюру. Новообразование “niner” пришло из фильма “The Wedding Singer”, в котором все чудачки сидели за столиком номер девять: “Hey, look at that weirdo over there. What a niner!” На периферии системы было зарегистрировано новообразование “eightless”, имеющее как минимум два лексико-семантических варианта: “eightless” в значении “безнравственный” - “The judge was eightless in his verdicts” и “eightless” в значении “не содержащий числа 8” - “Number 756 is eightless”.

Исследователи английской неологии отмечают активность конверсионных словообразовательных моделей. Следует отметить, что обыкновенно конверсия касается взаимных переходов существительного, глагола и прилагательного в другие грамматические категории. В словообразовании нумералов инновативного характера нами были зарегистрированы следующие конверсионные модели: Num→Verb (to 55, to 555, to fourteen-four, to 86); Num→Adjective (404, 5, 12-34, 2-11); Num→Noun (9, fives, 411, 187, 08/15, 10, 911, 226, 380, 4-9-3-11, 7-11, 420, 702, 638).

Опрос информантов показал, что наибольшее количество употребляемых ими числительных, образованных по методу конверсии и являющихся семантическими неологизмами и окказионализмами, характеризуются схемой Num→Noun. “Nine” в значении оружия девятого калибра активно функционирует в пластах стилистически сниженной лексики: “Don't make me sneak you up with this nine”. Утверждение своего права на владение чем-либо спустя короткий промежуток времени информанты выражают иногда с помощью нумерала “fives”: “I am going to the bathroom but I've got fives on that seat.” Существительное “08/15” ранее обозначало стандартный немецкий пулемет времен Первой мировой войны и на семантическое новообразование “08/15” было экстраполировано значение чего-либо обыкновенного, заурядного: “The movie was just 0-eight-fifteen, nothing special.”

Глагол “to 14.4” (fourteen-four) этимологически связан с компьютерным жаргоном (techspeak), где “14.4” обозначает модем со скоростью передачи информации 14.4 Кб/сек. Скорость это небольшая и потому глагол “to 14-4” имеет значение “двигаться очень медленно”: “I couldn't get my daughter out of bed and off to school this morning; she was really fourteen-fouring.”

Прилагательное “five”, образованное при помощи конверсии, начало функционировать на периферии системы в качестве индикатора чего-либо позитивного, хорошего (“cool”, “awesome”, “bad”): “That is so not five”. Наше исследование показывает, что употребляется это слово чаще в отрицательных конструкциях, чем в положительных.

Инновация “2-11”, образованная при помощи адъективизации числительного имеет значение сходное с прилагательным “five” и своим происхождением обязано фильму “Spinal Tap”: “The chick up there is really sweet! Good Lord, she's 2-11!”

Среди прочих словообразовательных процессов в сфере нумералов инновационного характера следует особо отметить образованные при помощи словосложения. Словосложение отражает специфику языка, так как наряду с некоторыми общими для многих языков чертами обладает национальными, характерными только для данного языка особенностями [3]. Словосложение в качестве словообразовательной модели играет активную роль в неологии английского языка. Исследователи проблемы словосложения заявляют, что в языке существует множество моделей словосложения, при помощи которых создаются инновации [4]. Нами были обнаружены следующие модели:

Noun+Num+Num (buck three eighty, couple two three, 20/20 car)

Noun+of (by, o (oh))+Num (couple of three, 5 by 5, clue-by-four, four-o-find, four-oh-foreplay)

Num+Noun (3 bills, 4 banger, 6 chickens, 19 longtime, connect 4, jackson 5, section 8, aisle 10)

Num+Noun+Noun (3 finger salute, 5 finger discount, 5-goose horse, 50 yard fake.)

Выражение “couple two three”, используемое преимущественно на западном побережье США и обозначающее “два или три”, начало функционировать в качестве стилистически сниженной инновации: “He had a couple two three dogs in his yard.” Синонимичным сочетанию “couple two three” является выражение “couple of three”: “I got a couple of three apples.” “Four-oh-foreplay” имеет значение “тратить время в разговоре, особенно в беседе с несведущим человеком: “I asked him how it happened, but all I got

was a bunch of four-oh-foreplay.” Семантический неологизм “jackson five”, ранее обозначавший вид прически, приобрел значение u-образного поворота на дороге: “Pull a jackson five up here and then take a left.” Сочетание “connect four” получило значение “решить проблему”: “Albert’s house was on fire, his cat had to have surgery and he needed \$5000. So needless to say I pulled a Connect Four and he is all right now.”

Одной из сфер, где появление неологизмов остается наиболее значительным фактором пополнения словарного запаса, является сфера информационных технологий [5]. С таким экстралингвистическим явлением, как информационная революция, связано появление выражения “three finger salute”, обозначающее комбинацию клавиш Ctrl-Alt-Del: “The program froze? Give it the three finger salute.” Некоторые инновации-нумералы несут в себе лудическую функцию языка [6], позволяя полностью оценить своеобразие англоязычной культуры. Мелкое воровство в супермаркетах и огромных торговых центрах (malls) привело к появлению имеющего комическую коннотацию новообразования “five finger discount”, обозначающего воровство: “Q: Where’d you get that? A: It was a five finger discount.” Сочетание “five-geese horse” по своему лексико-семантическому варианту аналогично русскому выражению “темная лошадка” (dark horse), которое обозначает весьма загадочную персону. С лудической функцией языка (6) связано и образование “50-yard fake”, созданное путем словосложения. Оно характеризует женщину, которая кажется говорящему привлекательной с расстояния в 50 ярдов, но при ближайшем рассмотрении оказывается несимпатичной: “Scott: Oh, my God, look at what just walked into the stadium. Kevin: Oh yeah, she looks really fine. (Subject moves closer.) Jointly: Aw, cripes! 50 yard fake!” Словообразовательные модели свойственны интерференции. Слова, созданные путем аффиксации могут участвовать в словосложении. По модели Num+er+N было создано словосочетание “niner domestic”, обозначающее жену: “Q: You going to the game Sunday? A: Dunno, I have to check with niner domestic first.” В военных радиопередачах “niner” обозначает начальника, старшего по званию.

Интересны, на наш взгляд, числительные, образованные путем мутаций на морфологическом уровне, которые потенциально могут войти в узус английского языка. Носители сознательно искажают грамматические и лексические нормы, “адаптируя” язык к своим нуждам. В приведенных ниже примерах морфологические мутации мотивируются омофоничностью изменяемого объекта и числительного, с помощью которого слово приобретает новый вид: week – threek (three), threekly (three weeks); forebears – fourbears (four); forgive – fourgive (four); more than four and less than five – fourve (four-five); forever – five-ever (five); forehead – fivehead (five), sixhead (six); tomorrow (2morrow)– 3morrow (three); ten – tenteen (twenty); eleven – eleventeen (twenty-one); eleven – eleventy (a lot of, a good deal of); foulplay – fourplay (four).

В предложении “Fortnight was too short and a month was too long, so we set the meeting schedule on a threekly basis” наречие “threekly” имеет значение “происходящий каждые три недели”. Созданное по аналогии с наречием “weekly”, “threekly” функционирует в разговорном стиле носителей английского языка. Как известно, тенденция английского языка к симплификации, а также специфическая субкультура компьютерного общения по сети Интернет, в чатах и пр., обусловили модифицирование слов на морфологическом уровне. Нумерал 2 омофоничен предлогу to, и поэтому зачастую заменяется им в Интернет-общении. Однако, как мы видим, 2 заменяет не только предлог “to”. Если в слове содержится сочетание букв “to” (tomorrow, tonight, today), то и оно может с успехом меняться на нумерал to, что приводит к появлению морфологически модифицированных “2morrow”, “2day”, “2night”: “Well let me check my schedule. I’m busy 2morrow, but I can do an appointment for 3morrow”. Однако если слово “tomorrow” зафиксировано в словарях и принадлежит к ядерной лексике английского языка, то образованное по аналогии “3morrow” использует в качестве первоосновы не зафиксированную лексему “tomorrow”, но уже ее модифицированный вариант “2morrow”. Это подтверждает наше мнение о том, что появляющиеся инновации различной степени “закрепленности” в языковом узусе, сами являющиеся источниками образования новых лексических единиц. На наш взгляд, английскому языку присущ волнообразный процесс языкового обновления. Такая “цепная реакция” характеризуется постоянством и свидетельствует о том, что процессы неологизации английского языка могут быть научно систематизированы. В предложении “My fourbears are all coming over this Sunday for honey and berries.” обыгрывается существительное “forebear”. “Fore” омофонично числительному “four”, которое и “вживляется” слову “forebear” вместо “fore”. В результате лексико-семантический вариант лексемы сохраняется, но добавляется “нумеральная” окраска. Образованное существительное обозначает родителей супружеской пары. Четыре человека, четыре “медведя”. Данная инновация характеризуется ироничностью, комизмом.

Активные словообразовательные процессы английского языка коснулись и такой специфической сферы, как новообразования-нумералы. Словообразовательные модели, используемые при этом, включают в себя аффиксацию, словосложение, конверсию. Сейчас еще трудно сказать, насколько прочно войдут данные инновативные элементы в структуру английского языка. “Вживление” таких единиц может быть весьма проблематичным, так как большинство из них принадлежат сленгу, стилистически сниженным единицам. Однако, как нам известно, отсутствие либо неадекватность языковых единиц коммуникативным потребностям способствуют пополнению литературной лексики сленгизмами для

заполнения семантической ниши в языке и удовлетворения эстетических, эмоциональных и пр. нужд носителей языка [7]. Следовательно, логичным будет предположение, что некоторые вышеупомянутые единицы приблизятся к ядру системы. Актуальность проблемы словообразования числительных обуславливается тем, что сам факт употребления нумералов не только в качестве количественных и порядковых числительных является уникальным. Семантическое поле таких инноваций расширяется. Они вступают в новые словообразовательные связи, становясь частью английского языка (всех его вариантов). Нужды коммуникации приводят к тому, что стилистически сниженные единицы становятся частью языкового стандарта [8]. Анализ появившихся на периферии английского языка стилистически сниженных нумералов свидетельствует о том, что при сохранении такого темпа обогащения языковой системы возможно появление новых словообразовательных моделей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Зацний Ю.А., Пахомова Т.О. Мова і суспільство: збагачення словникового складу сучасної англійської мови.- Запоріжжя: Запорізький державний університет, 2002.-243с.
2. Соколов В.В. Числівникові новоутворення англійської мови. Етимолого-семантичний аспект// Вісник ЗДУ(філологічні науки).- 2003. - №2.-С.140-147.
3. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений: Семантика производного слова.- М., 1981.-115с.
4. Мешков О.Д. Семантические аспекты словосложения в современном английском языке.- М., 1986.-104с.
5. Чирвоный А.С. Проблема перевода компьютерных терминов в аспекте когнитивной лингвистики//Вісник ЗДУ (філологічні науки).- 2003. - №2.-С.182-186.
6. Овсянников В.В., Клименко А.Ю. Проблемы лингвистического описания лудической функции в английском языке//Вісник ЗДУ (філологічні науки).- 2003.- №2.-С.97-102
7. Волошин Ю.К. Американский сленг в разговорной речи // Лингвистические единицы разных уровней и их функциональные характеристики. - Краснодар, 1982. - С.13-17.
8. Крысин Л.П., Ю Хак Су. О словообразовательных возможностях иноязычных неологизмов // Филологические науки. - 1998. - №3.С.15-21.

УДК 81 '371

КОННОТАЦИЯ КАК МЕДИАТОР ЭКСТРАЛИНГВИСТИЧЕСКОГО СОДЕРЖАНИЯ

Стулина Е.В., к.філол.н., доцент

Запорожский государственный университет

Статья посвящена краткому анализу природы и сущности коннотации. В работе приводятся точки зрения известных ученых относительно содержания коннотации и лингвистических способов ее передачи на языковом и речевом уровнях. Проблема коннотации рассмотрена в рамках семиотической теории, теории функциональной семантики и прагмалингвистики. Работа содержит тезис о существовании различных видов коннотации как медиаторов различного содержания. Основным положением статьи является утверждение, что коннотация как компонент семантики слова является виртуальной по своей сути, имеет невербальную природу и фиксируется языком.

Ключевые слова: коннотация, медиатор экстралингвистического содержания, прагмалингвистика, функциональная семантика, виртуальное значение, коммуникативно-прагматический компонент, макрокомпонент (микрокомпонент) значения слова.

Стуліна Є.В. КОННОТАЦІЯ ЯК МЕДІАТОР ЕКСТРАЛІНГВІСТИЧНОГО ЗМІСТУ/ Запорізький державний університет, Україна.

Стаття присвячена аналізу природи та суті коннотації. У статті наводяться точки зору відомих учених стосовно змісту коннотації та лінгвістичних особливостей її відображення на мовному та мовленнєвому рівнях. Проблема коннотації розглянута в рамках семіотичної теорії, теорії функціональної семантики та прагмалінгвістики. Стаття містить тезис про існування різних видів коннотації як медіаторів різного змісту. Основним положенням статті є твердження, що коннотація як компонент семантики слова виступає як віртуальна, має невербальну природу, фіксується мовою.

Ключові слова: коннотація, медіатор екстралінгвістичного змісту, прагмалінгвістика, функціональна семантика, віртуальне значення, комунікативно-прагматичний компонент, макрокомпонент (мікрокомпонент) семантики слова.

Stulina E.V. CONNOTATION AS MEDIATOR OF EXTRALINGUISTIC CONTENT / Zaporizhzhya State University, Ukraine.

The article is devoted to the analysis of the nature and essence of connotation. The article highlights scientist's views concerning connotation and ways of this presentation in language and in speech. The problem of connotation is viewed within the frame of semiotics theory, the theory of functional semiotics and pragmalinguistics.

The thesis about various kinds of connotation as mediators of different contents is considered here. The main thesis of the article is the assertion that connotation of a word has virtual, non-verbal nature and is reflected in the language.

Key words: connotation, mediator of extra – linguistic content, pragmalinguistics, functional semantics, virtual meaning, communicative and pragmatic connotation, macrocomponent, microcomponent, word semantics.

Коннотация постоянно вызывает, не без основания, всесторонний исследовательский интерес как зарубежных, так и отечественных лингвистов. Предлагаемый в статье анализ научных концепций позволит, на наш взгляд, вскрыть многостороннюю сущность данного явления, определить его природу, а также, на основании анализа языкового материала, описать и обосновать элементы реальной действительности, именованной которых осуществляется через коннотативный аспект значения языковой единицы.

Проблема коннотации в лингвистике продолжает оставаться актуальной. Большинство лингвистов признают существование коннотации как компонента значения языковой единицы. В контексте психолингвистических исследований, например, коннотация языковых единиц трактуется как их различие, основанное на ассоциациях [1, 60]. В рамках сугубо прагматического подхода коннотация – есть значимость, коммуникативно- прагматический компонент, который слово получает в зависимости от того, где, когда, как и кем, по какому поводу, с какой целью, в каком контексте оно употреблено или может употребляться [2,11]. Функционально-семантическое направление анализа языковых сущностей рассматривает коннотацию как добавочный макрокомпонент семантической структуры, который вбирает в себя всю информацию, репрезентирующую стилистическую, оценочную, эмоциональную функции, вместе создающие содержание, традиционно соотносимое с понятием экспрессивности или экспрессивной функции языка [3,97]. Если оставаться в русле семантической структуры слова, то коннотация рассматривается как семантический микрокомпонент, денотатом которого является некая стилистическая сущность, где все стилистические и прагматические добавки выступают как потенциальные и реализуются только в речи [4, 189].

Существование в современной лингвистике различных подходов и различных точек зрения на содержание и сущность коннотации вызывает еще более острый научный интерес. По нашему твердому убеждению, анализируя научные подходы к коннотации, не следовало бы игнорировать понимание учеными языковых сущностей и языка в целом.

Научная новизна исследования состоит в том, что мы рассматриваем коннотацию как явление, имеющее экстралингвистическую природу, а значит варьируемое, в зависимости от обстановки, сферы коммуникации, системы ценностей говорящих.

Таким образом, актуальность темы исследования определяется тем подходом, который мы выбрали для анализа коннотации, а именно в рамках условно-истиностной теории семантики, которая в последние годы выдвинулась на передний план в семантических исследованиях. Анализ в контексте вышеназванного подхода предполагает рассматривать коннотативную функцию как ту, которая не может быть четко отделена от социальной функции, т.к. выражать свои чувства и отношения невозможно иначе как в терминах языковой системы, в которых эти чувства закодированы.

Известно, что понятие коннотации имеет богатую историю, и довольно часто в научных исследованиях его содержание имеет различные толкования, порой - противоречивые. Толкование коннотации основывается, прежде всего, на выбранной научной концепции и на методах анализа языковых явлений и языка вообще.

Полное представление об изменении научной точки зрения относительно коннотации следует из обзора различных лингвистических теорий.

Так, в рамках семиотической теории Л.Ельмслева, коннотация речевого произведения рассматривается как соединение нескольких семиотических (знаковых) систем одновременно: денотативной, известной и легко определяемой и коннотативной, неизвестной (*étranger*), которая выступает как второстепенная [1,29]. Согласно данной научной точке зрения, денотативная семиотическая система рассматривается как «язык объектов», коннотативная же выводится из этого «языка объектов». Другими словами, коннотативная система - есть носитель сопутствующих дополнительных смыслов текста. На языковом уровне коннотативная система определяется как фамильярный язык (*vulgarité*) или просторечье.

Коннотативная информация, содержащаяся в тексте, выступает, по мнению Л.Ельмслева, как вторичная по отношению к денотативной. Следовательно, текст или речевое произведение состоит из нескольких семиотических систем, что приводит к мысли о сложном семантическом характере его содержания.

Коннотативная семиотическая система отражает разнообразие национальных языков. Коннотаторами могут быть:

- на уровне семантической субстанции слова-знаки, имеющие в качестве референта довольно ограниченные тематические поля, такие как «трудная работа», «процесс питания», «сексуальная жизнь»;
- на уровне фонетической субстанции коннотаторами выступают как произношение некоторых фонем, так и интонация, свидетельствующая о социальном положении;
- на уровне формы содержания – те или иные синтаксические конструкции или обороты;
- на уровне формы выражения – некоторые типы фонологической нейтрализации.

Следовательно, выделить коннотацию можно на семантическом, фонетическом, просодическом и на синтаксическом уровнях. В первом случае - в основе коннотирования языковых знаков находится перенос значения слова, во втором случае - произношение некоторых вариантов фонем или интонация выдает социальное происхождение, в третьем - особые синтаксические обороты или конструкции. Размеры и количество лингвистических элементов, которые способны коннотировать, могут быть различными.

Развивая теорию Л.Ельмслева о коннотативной семиотической системе языка, А.Греймас предлагает выделить зоны коннотации [4,96]. Первая зона появляется в результате взаимодействия лингвистических и социальных элементов: национальные языки и различные типы местных языков, т.е. языки социальных и профессиональных групп, стандартные языки и диалекты. Вторая зона, где речь идет о содержании коннотации, включает нелингвистическую субстанцию, т.е. систему ценностей, связанную с социальной практикой, и лингвистические формы ее отображения: речь, письмо, жесты и т.д. В данном случае речь не идет больше о языковых способах общения, а, скорее всего, о способе использования и оценки социальных объектов, которые выступают в качестве субстанции выражения. Третья зона включает коннотацию, которая отражает отношение говорящего коллектива к тем или иным знакам своего языка, в частности, к знакам, формирующим стиль выражения. Коннотативная система, таким образом, как глубинная для всякого языка, является имманентной в определенном лингвокультурном сообществе. Четвертая зона объединяет коннотацию, описание которой поможет создать типологию идиолектов. В данном случае коннотация не выступает как результат особой структуры идиолекта в прямом смысле слова, и тем более как результат индивидуальной семантики. Коннотация является результатом корреляции лингвистических форм и системы социальных суждений и умозаключений, приводящей, в конце концов, к некоторой индивидуальной социальной системе.

Таким образом, описание видов и природы коннотации в рамках семиотической теории приводит к выводу о том, что она имеет вторичный статус или сопутствующее содержание, свойственное лингвистическому знаку.

С позиций функциональной семантики природа коннотации рассматривается как виртуальная. Составляющие лексической семантики, не имеющие дистинктивных функций, выступают как виртуальные. Л.Блумфилд, между прочим, ассимилирует недистинктивные семантические составляющие и коннотацию [2,186]. Б.Потье определяет виртуальное содержание как некий компонент и вводит его в семему [3,58]. Виртуальным может быть всякий семантический компонент, который выступает как латентный в ассоциативной памяти носителей языка. Актуализация этого компонента основывается на фактах, связанных с условиями коммуникации. Например: *мебель из дуба* или *дубовая мебель*, где второе словосочетание содержит сему *роскошь, богатство*. Если денотация отсылает к концептуализации референта, то коннотация зависит от знаний (*cognitif*), от интенции (*intentionnel*) высказывания, следовательно, от контекста и ситуации. Когда коннотация возможна, актуализируются виртуальные семы. Такие семы, по мнению Б.Потье, опираются на лингвистическую компетенцию говорящего субъекта. В противном случае они не существовали бы вообще [2,58]. Например, в предложении *être jeune dans le métier* сема *возраст* заменена семантическим элементом, появившемся в контексте *стаж*.

Коммуникативно-прагматический метод анализа рассматривает природу коннотации как экстралингвистическую. Согласно этой точке зрения, коннотаторами выступают сами объекты реальной действительности, а именно их социальная и экономическая значимость. Например, *красная икра, иномарка, американский стиль жизни, les frappes américaines, mondialisation, hyperclasse, hypercitoyen* и другие.

Таким образом, коннотация имплицитруется в самих объектах и не восходит к языку, хотя и имеет вербальную фиксацию.

Психолингвистика и когнитивная лингвистика рассматривают коннотацию как некоторое эмоциональное состояние субъекта, которое способно вызвать в его памяти определенные представления об именуемом объекте. Иначе говоря, коннотация имеет когнитивно-психологическую природу, и она связана с представлением о предмете и с представлением о слове, именуемом этот предмет, и порождается эмоциональным состоянием. Психолингвистическая концепция коннотации основывается на связи ее содержания с системой социальных или индивидуальных ценностей или же может быть конвенциональной. Так, эмоциональное состояние и представления, связанные с цифрой 13, могут быть причиной появления коннотации в именовании *пятница, 13-е; chambre № 13*. В некоторых отелях не существует комнаты с этим номером. Такие слова, как *les cuisses de grenouilles, les escargots, la tripe*, могут вызвать у французов восторг, а у других национальностей, где вышеперечисленные блюда не являются деликатесами, вызывают только отвращение. Слова, именующие эти объекты, обладают коннотацией. Всякое понятие или объект может именоваться с рациональной объективной точки зрения (денотативной аспект значения слова). Такое именование может быть продублировано субъективным восприятием, которое зависит от многих ценностей, как социальных, так и индивидуальных (коннотативной аспект).

Чтобы изучить семантическую организацию лексического значения, наиболее часто используют модель компонентного или семного анализа. Но такая модель не способна передать весь спектр семантики, носителем которой может быть слово. Семантика, которая может быть описана при помощи данной модели, включает лишь семы, входящие в денотативный аспект. Что касается коннотации, то она, являясь дополнительной к денотативной семантике, опирается на ситуацию общения, статус говорящего субъекта и стиль общения. Остановимся подробнее на данной точке зрения

Прагматическая лингвистика рассматривает коннотацию как свойство объектов внешнего мира. Следуя точке зрения К.Кербрат-Орекиони, реальные объекты выступают центрами многочисленных образований коннотаций, символических или аксиологических [5,71]. Если исходить из тезиса о том, что в социуме реальный объект выступает знаком, то он может анализироваться с точки зрения своего значения. Значение такого объекта-знака может включать его экономическую или социальную ценность. С позиции экономической или потребительной значимости, объект-знак может стать обозначающим других объектов действительности. С позиции социальной значимости, объект-знак может стать обозначающим других семантических компонентов *auto = vitesse, confort, richesse* или же *hyperclasse ou hypercitoyen = accès libre à l' Internet, à l'information*, и т.д. По утверждению Е.Косериу, во всяком обществе, реальном или нереальном, объекты формируют сигнификативную систему, некий язык, внутри которого появляется коннотация [6,138]. Следовательно, согласно данной точке зрения, коннотация опирается на социальную значимость и ценность реальных объектов и не исходит из языка.

Коннотация как компонент семантики слова является виртуальной по своей сути, имеет невербальную природу и фиксируется языком, т.е. является медиатором нелингвистического содержания.

Опираясь на вышесказанное, можно заключить, что всякий лингвистический анализ должен различать два вида коннотации, как два медиатора различного содержания. Первый вид коннотации, опорой которого выступает сам знак-объект, является медиатором социально-экономической ценности реального объекта, независимо от всякой вербализации. Второй вид коннотации появляется только лишь при использовании определенных лингвистических средств номинации объекта и выступает медиатором аффективного потенциального содержания этих средств.

Следовательно, по своей сути коннотация – сущность эпизодическая, не есть раз и навсегда данная, неопределенная, изменяемая, в зависимости от состояния культуры и исторических эпох.

Сравнивая коннотативный и концептуальный (сигнификативный) аспекты значения языковых сущностей, можно сделать вывод о том, что эти аспекты противопоставлены друг другу как меняющийся (подвижный), открытый, зависящий от различного рода факторов экстралингвистического порядка, и как центральный (основной), сформировавшийся и определенный.

Дальнейший анализ предусматривает поиск того, в какой степени и какими средствами коннотация может быть усилена, нейтрализована или инверсирована под влиянием вербального контекста.

ЛИТЕРАТУРА

1. Шаховский В.И. Языковая личность в эмоциональной коммуникативной ситуации // Филол.науки. – 1998. - № 2. – С. 59-65.
2. Азнаурова Э.С. Слово как коммуникативная единица //Тезисы докл. Всесоюзн. научн. конф. «Коммуникативные единицы языка». – М.: МГПИИЯ. – 1984. – С. 10-13.
3. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. - М.: Наука, 1986.-143 с.
4. Nyelmslev L. Prolégomènes à une théorie du langage. – Paris, 1968.- Ch.IX.

5. Блумфилд Л. Язык М.: Прогресс, 1968.- 608 с.
6. Pottier B. Théorie et analyse linguistique. – Paris, Hachette, Supérieur, 1992 – 267 p.
7. Greimas A. Du sens: essais sémantique. – Paris, Seuil, 1970 – 365 p.
8. Kerbrat-Oreccionie C. La connotation. – Paris, Seuil, 1985 – 456 p.
9. Coseriu E. Système, norme, usage. – Paris, Hachette, 1972 – 189 p.

УДК 821. 161. 1 В – 1. 091

«СВЯТОЕ ОКО ДНЯ...»: СОЛЯРНАЯ СИМВОЛИКА В ПОЭЗИИ М. ВОЛОШИНА

Темная О. В., аспирант

Запорожский государственный университет

Статья посвящена анализу одного из центральных образов-символов в поэтическом мире М. Волошина. Солярная символика рассматривается в связи с идейно-художественными исканиями литературы русского символизма.

Ключевые слова: символ, миф, художественный образ, мифологема, символизм, культура, гетерогенный, амбивалентный.

Темна О.В. «СВЯТОЕ ОКО ДНЯ...»: СОЛЯРНА СИМВОЛІКА В ПОЕЗІЇ М. ВОЛОШИНА / Запорізький державний університет, Україна.

Стаття присвячена аналізу одного з центральних образів-символів у поетичному світі М. Волошина. Солярна символіка розглядається у зв'язку з художньо-філософськими пошуками літератури російського символізму.

Ключові слова: символ, міф, художній образ, міфологема, символізм, культура, гетерогенний, амбивалентний.

Tymnaja O.V. "SACRED EYE OF DAY...": SOLAR SYMBOLICS IN POETRY OF M.VOLOSHIN / Zaporizhzhya State University, Ukraine.

The article deals with the analysis of one of the central images-symbols in M.Voloshin's poetic world. The solar symbolics is considered in connection with ideologically-artistical searches of the literature of Russian symbolism.

Key words: symbol, myth, artistic image, symbolism, culture, heterogeneous, ambivalent.

Вопрос о характере волошинской солярной символики, специфике реализации одного из ключевых образов-символов мифопоэтики символизма в контексте художественного мира известного поэта и художника имеет принципиальное значение для целостного, глубинного анализа творческого наследия «певца Киммерийской земли». Данная работа представляет собой часть комплексного исследования, целью которого является реконструкция «символического кода» поэзии М. Волошина. В материалах, посвященных изучению поэтики Волошина, вопрос о значимости образа солнца поднимался неоднократно. Наибольший интерес, с нашей точки зрения, представляют собой исследования Л. Лимоновой [1] и С. Пинаева [2, 3]. В кандидатской диссертации Л. Лимоновой «Поэтический пейзаж М. Волошина в контексте русской поэзии конца XIX-начала XX вв.» дается анализ функционирования солярной символики в рамках «космической темы» литературы рубежа веков. В частности, уделяется внимание творчеству А. Блока, К. Бальмонта, А. Белого, Вяч. Иванова, С. Городецкого, М. Волошина, в творчестве которых получил развитие «солярный миф». Внимание автора, по преимуществу, останавливается на связи волошинского образа солнца с культом древнегреческого бога Аполлона. В работах проф. Пинаева рассматривается вопрос о влиянии эзотерических учений, философско-эстетических исканий рубежа веков на становление солярной символики М. Волошина. Целью нашего исследования является изучение специфики функционирования символа солнца в творчестве поэта. Актуальность работы обусловлена тем, что авторы, затрагивающие данную проблему, как правило, останавливаются лишь на отдельных ее аспектах и не дают целостного анализа обозначенной темы.

Как уже было отмечено выше, солнце является одним из наиболее значимых символов в художественном мире М. Волошина. Уходя своими корнями в глубокую древность (первые символические изображения солнца ученые относят к эпохе палеолита), оно становится символом-доминантой многих мифологических систем, религиозных, философских, оккультно-мистических учений, являясь

воплощением верховного божества, духовного центра мира, источника жизни, света и мудрости (всеведения). Так, Х.Э. Керлот в «Словаре символов» отмечает, что «на определенном этапе развития культуры и истории культ Солнца был главным, а возможно, и единственным» [4, 479]. К. Бальмонт в статье «Солнечная сила» писал: «В какую страну не приедешь, – в слове мудрых, в народной песне, в загадках легенды – услышишь хвалы Солнцу» [5, 533].

В ранних произведениях М. Волошина солнце, являясь необходимым атрибутом пейзажа, практически не выходит за пределы эстетически переосмысленного предметного мира и не имеет той «смысловой перспективы», которая, собственно, и отличает обычный образ от символа. По мере его приобщения к кругу философско-эстетических идей рубежа веков, образ солнца приобретает все большую и большую глубину. В частности, огромное влияние на волошинскую трактовку солнца оказала развернувшаяся на рубеже веков дискуссия об аполлоническом и дионисийском началах, вызванная работой Ф. Ницше. Светлый бог Аполлон, олицетворение порядка, гармонии и красоты, противопоставлен миру Хаоса, деструктивных сил Вселенной. Аполлон – покровитель искусств – становится и главным божеством младосимволистского пантеона. Имя этого светлого бога получает одно из наиболее влиятельных печатных изданий этой школы, объединившей вокруг себя значительные творческие силы. Речь идет о журнале «Аполлон», в работе над которым принимал активное участие и М. Волошин.

В произведениях М. Волошина солнце принадлежит к числу символов гетерогенного происхождения. В нем сливаются самые разнообразные трактовки, возникшие в лоне различных учений, религиозных и мифологических систем, литературных традиций. Таким образом, солнце превращается в поливалентный символ, обладающий широким диапазоном смыслов, который, подобно бриллианту, сверкает той или иной гранью в зависимости от освещения – контекста.

Поэты-символисты, утверждает А. Ханзен-Леве, «располагали определенным (отчасти даже профессиональным, чтобы не сказать профессорским) знанием о символах и мифах – некоторые из них даже добились серьезных успехов в области исследования мифов и символов, истории религии и ересиологии, классической филологии и этнологии» [6, 10].

То же самое можно сказать и о М. Волошине. В его поэзии солнце многолико. Оно предстает в образах златокудрого бога Аполлона-Феба, египетского Ра-Гелиоса, Христа, «царевны Солнца – Таиах» («Отрок-бог! Из солнечного диска / Мне яви сверкающий свой лик» [7, 105]; «Свой лик, бессмертно пылающий тоскою, / Сын старший Хаоса, несешь ты в славе дня!» [7, 102]; «Брат мой, Солнце! старшее из тварей, / Ты восходишь в славе и пожаре, / Ликом схоже с обликом Христовым...» [7, 361]; «Как некогда святой Франциск / Видал: разверзся солнца диск / И пясти рук и ног Распятый / Ему лучом пронзил трикраты...» [7, 288]). Отметим параллельно, что сопоставление солнца и образа Христа не является оригинальной авторской находкой поэта. Подобное сравнение традиционно для христианской культуры (более подробно эта проблема рассмотрена в статье В. Проскуриной «Сог ardens»: смысл заглавия и эзотерическая традиция» [8, 208 – 209]). Так, в книге «Лики творчества», рассматривая сборник стихотворений А. Блока «Нечаянная радость», М. Волошин обращает внимание на строки, в которых описывается мистическая метаморфоза: превращение солнца в «лицо Христа»:

В простом окладе синего неба
Его икона смотрит в окно.
Убогий художник создал небо,
Но Лик и синее небо – одно [9, 488].

Кроме того, осмысление Христа как солнечного божества может быть связано с антропософскими воззрениями поэта.

М. Волошин неоднократно обращается к отдельным образам и сюжетам солярных мифов различных народов: египетскому мифу о ночном путешествии солнца в ладье Озириса («К какой плывет судьбе / Ладья Озириса в твоём гербе / С полночным грузом солнечного диска?» [7, 242]), античным мифам о Дедале и Икаре («Мы правим путь свой к солнцу, как Икар, / Плащом ветров и пламени одеты» [7, 120]), Фазтоне (в стихотворении, посвященном К. Бальмонту, автору книги «Будем как солнце»). «Сплавление воедино» образных систем различных культур в поэзии М. Волошина было связано, с одной стороны – со всеобщим устремлением к синтезу в литературе русского символизма, а с другой, с желанием выявить единое «тайное» знание, сокрытое за внешней формой мировых религий.

В поэтическом космосе М. Волошина солнце представлено в двух ипостасях: как солнце явленное, внешнее и как солнце внутреннее, духовное. Так, размышляя о герое трагедии Вилье де Лиль Адана, он пишет: «Акселево: «мне довольно солнца...» <...> это слова человека, в себе самом несущего свое солнце и которому не нужны восходы никаких солнц внешнего мира» [9, 22]. Подобное разграничение уходит своими корнями в эзотерические учения. Е. Блаватская указывает, что «... лишь последнее грубое тело видимо: то же самое и в отношении Солнца, видимое тело которого называется Майей, отражением... *«Истинное Солнце и истинная Луна так же невидимы, как и истинный человек»*, гласит Оккультная

догма» [10, 251]. На этом же настаивает и М. Холл в «Энциклопедическом изложении масонской, герметической, каббалистической и розенкрейцеровской символической философии» [11, 189 – 192].

В поэзии М. Волошина солнце – божество, питающее живительными соками весь тварный мир, несущее жизнь и воскресение: «Солнце! Твой родник / В недрах бьет по темным жилам» [7, 159]; «...солнце в феврале / Изнутри неволит нежно семя / Дать росток в оттаявшей земле» [7, 236]; «Солнце! Прикажи / Виться лозам винограда, / Завязь почек развяжи / Властью пристального взгляда!» [7, 159]. В этом значении можно отметить сближение символа солнца и крови. Солнце – сердце мира, омывающее его живительной энергией. Такое уподобление является традиционным для литературы рубежа веков. Наиболее ярко оно представлено в цикле стихотворений «Солнце-сердце» (1905-1907) из книги Вяч. Иванова «Сог ardens», в которой пересекается тема «„солнечности” сердца и „сердечности” солнца» [12, 57]. По мнению И. Корецкой, этот цикл «является программным сочинением корпуса русских символистов, выразившим его нравственное credo и существенные черты поэтики» [12, 54]. Конец 1906 – 1907 гг. (время написания указанного выше сборника) – период бурного увлечения М. Волошина личностью и философией Вяч. Иванова, которого он называл «светлым богом» и считал своим учителем. Поэтому вполне закономерно, что определенные идеи, привлекавшие в то время внимание «Вячеслава великолепного», нашли свое отражение и в творчестве М. Волошина. В частности, в 1907 г. им было написано стихотворение «Солнце», в котором, по мнению С. Пинаева, можно проследить влияние орфического гимна «К Солнцу» и мистической «Хвалы Солнцу» Вяч. Иванова [2, 60, 80, 82].

Являясь отражением духовного центра мира, солнце играет огромную роль в посвященных ритуалах (ему принадлежит функция очищения, просветления, преобразования). Цель человека – «быть как солнце»: «Ликуя и скорбя, / Возношу к верховным солнцам чашу, / Переполненную светами, – себя» [7, 167]). Реализация этой мифологемы в творчестве М. Волошина осуществляется посредством двух основных моделей. С одной стороны, путь духовного развития может быть символически представлен посредством движения (роста) от земли к солнцу («Вверх обрати ладони тонких рук – / К истоку дня! Стань лилией долины, / Стань стеблем ржи, дитя огня и глины!» [7, 91]; «Мы правим путь свой к солнцу, как Икар, / Плащом ветров и пламени одеты» [7, 120]; «Я к нагорьям держу свой путь... // Чтоб с холма лицо обернуть / К пламенеющему закату» [7, 138]; «Мы сквозь ночь во плоти проросли, / И с огнем наша сродна природа» [7, 146]; «Травы древних могил, мы выросли из камней и праха, / К зною из ночи и тьмы, к солнцу на зов возросли. / К полдням вынесли мы, трепеща от сладкого страха, / Мертвые тайны земли» [7, 113]), а с другой, через символ возжигания божественной искры внутри себя. Наиболее полно эта модель реализована в стихотворении «Солнце», а также ряде других произведений: «Есмь кал и грязь, / А сам горю как солнце» [7, 316]. Человек должен возжечь солнце внутри себя, и тем самым достичь совершенства. В данном случае мы имеем дело с развитием мифа «человек – дитя солнца», который был разработан еще в творчестве Ивана Коневского и К. Бальмонта.

Вместе с тем, для некоторых культур характерно наделение солнца негативными свойствами. Оно может быть гневным, злым, палящим, убивающим все живое. В такой роли оно выступает и в некоторых произведениях М. Волошина: «В багряных свитках зимнего тумана / Нам солнце гневное явило лик тройне...» [7, 251]; «Ты, Ликей! Ты, Фойбос! Здесь ты, близко! / Знойный гнев, Эойос, твой велик!» [7, 105]; «Степь околдованная спит... / Под взглядом солнца, злым и страстным» [7, 12]; «Прыщешь пламенные светлы / Гневных солнечных лучей» [7, 392]) и т.д. Негативный образ полуденного солнца особенно ярко представлен в произведениях «старших» символистов, для которых была характерна явная «антисолярная тенденция»: «центральным символом... в диаволическом миропорядке является луна и лунное начало» [6, 199]. В «Ликах творчества» М. Волошин обращает внимание на образ солнца – огненного дракона в творчестве Ф. Сологуба: «Он говорит о «тяжелых взорах пламенного Змия», падающих на землю, о «грозном лике чудовища, горящего и не сгорающего над нами», и о том, что «погаснет неправедное светило, и в глубине земных переходов люди, освобожденные от опаляющего Змия, вознесут новую, мудрую жизнь» [9, 446]. Таким образом, в мифологическом космосе символистов помимо солнца как символа высшей истины и добра присутствует и «неправедное светило», «антисолнце» – Люцифер [9, 448]. Что же касается непосредственно текстов М. Волошина, то образ солнца приобретает в них амбивалентный характер, о чем будет сказано ниже.

Многие современники М. Волошина в своих воспоминаниях о нем создают образ поэта-солнцепоклонника. Вся жизнь «киммерийского певца» была «привязана» к солнечным циклам: «лето для меня – самое тяжелое духовно время: «когда солнце находится в обители мертвых, когда солнце движется к югу...» Летом труднее всего молиться и легче угаснуть. Поэтому я меняю летом поэзию на живопись: легче воплощать, чем развоплощаться» [13, 209]. В сутках поэт выделяет три «сакральные точки» (время молитв и медитаций) – рассвет, полдень и закат. Рассвет – время пробуждения светлых сил. Полдень, с одной стороны, – «торжество Духа» («В полдень Духа к Солнцу на вершину / Я принес своей земное Я» [7, 392]; «Станет солнце в огненном притине, / Струйки темной потекут жары... / Я поставлю жертвенник в пустыне / На широком темени горы» [7, 105]), а с другой, время безумия, наваждений, слепоты, страданий («И этот тусклый зной, и горы в дымке мутной... // Мутят сознание. И зной дрожит от крика...» [7, 93]; «Трехдневный полдень твой кошмарно-страден» [7, 212]; «В янтарном

забыты полуденных минут...» [7, 177]; «И полдня вешее молчанье / Таило жгучую печаль / Невыразимого страданья» [6, 67]; «Над горестной землей – пустынной и огромной... // Безумной полднями...» [7, 102]). Закат – время страданья, тоски, безысходности («Стонет бурный вечер в тоске бездомной, / Стонет от боли. Раздирая тьму, облака, туманы, / Простирая алые к Ночи руки, / Обнажает Вечер в порыве муки / Рдяные раны» [7, 98]; «И гасишь темный луч в безвыходных пещерах / Вечерней пустоты» [6, 102]; «Свет страданья, алый свет вечерний» [7, 83]), но вместе с тем, и час «вечерней славы» («Священных стран / Вечерние экстазы. Сверканье лат / Поверженного Дня!» [7, 99]; «Акрополи в лучах вечерней славы» [7, 171]).

Солярная символика у М. Волошина тесно связана с мотивами зрения и слепоты. Солнце в его произведениях – Всезрящий огонь, Око мира: «И слепнет день, мерцаая оком рдяным» [7, 96]; «Глядело солнце в мир незрячим оком» [7, 342]; «Быть черною землей. Раскрыв покорно грудь, / Ослепнуть в пламени сверкающего ока» [7, 75]; «Но ты, всезрящее, покинуло меня, / И я внутри ослеп, вернувшись в чресла ночи» [7, 79]). Мифологема «Солнце – божественное око» свойственна многим культурам. Так, Х.Э. Керлот приводит следующие аналогии: «В Индии оно под именем Сурья является оком Варуны; в Персии оно является оком Ахурамазды; в Греции оно известно как Гелиос – око Зевса (или Урана); в Египте оно является оком Ра, а в исламе – Аллаха» [4, 479].

В художественном мире М. Волошина атрибутом солнца является золото («Туманный день раскрыл золотое око» [7, 91]; «Скалы алые одеты / Тяжким золотом лучей» [7, 392]; «Лучей золотистые слитки / На горные падают лбы» [7, 163]; «Нас не спят полдневные экстазы... // Ни токи смол, ни золото лучей» [7, 121]). Согласно эзотерической традиции, «золото – это металл солнца. Многими оно рассматривалось как кристаллический солнечный свет» [11, 194]. В связи с этим хотелось бы привести цитату из статьи К. Бальмонта «Солнечная сила»: «<человек> добывает в горах и по руслу рек солнечные зерна и слитки, называемые золотом» [1, 532]. Согласно учению алхимиков, «золото есть дух всех вещей», поэтому «каждая одушевленная и неодушевленная вещь во Вселенной содержит семена золота» [15, 195]. В статье «Чему учат иконы?» М. Волошин, рассматривая символическое значение цветов, с солнцем соотносит желтый, с которым у него ассоциируется следующий семантический ряд: «свет, воля, самосознание, царственность» [9, 292].

Следует также отметить, что в текстах М. Волошина солнце находится в родстве с образами-символами, содержащими сему 'источник света' - факел, пламя, лампада (ср. у К. Бальмонта: «Солнце, Луна и Звезды... суть небесные факелы-водители, лампы-указательницы» [1, 531]): «Факел косматый в шафранном тумане» [7, 174]; «вулкан / Метал огонь из недр глубинных трещин / И дымный факел в небе потресал» [14, 235]; «Вьемся, солнечной пылью повиты, / Над огнем золотого цветка» [7, 146].

Подводя итоги, можно отметить, что «разворачивая солярный миф», М. Волошин синтезирует в своем творчестве разнообразные тенденции, возникшие в литературе конца XIX - начала XX в., и в этом смысле он – дитя своего времени. Но, вместе с тем, было бы ошибкой сводить наличие развитого символического комплекса солнца в его поэзии к внешним влияниям, «поветрию эпохи». Обращение М. Волошина к образу солнца было обусловлено, прежде сего, внутренними причинами – неутоемыми духовными исканиями поэта, увидевшего в солнце Великий Символ Жизни.

ЛИТЕРАТУРА

1. Лимонова Л. Поэтический пейзаж М. Волошина в контексте русской поэзии конца XIX-начала XX вв.: Дис... канд. филол. наук: 10.01.01 / АН Украины; Институт литературы им. Т.Г.Шевченко. — К., 1993. — 180 л.
2. Пинаев С. «Близкий всем, всему чужой...»: Максимилиан Волошин в историко-культурном контексте серебряного века. – М.: Рос. ун-т дружбы народов, 1996. – 240 с.
3. Пинаев С. Солнце и Луна в эзотерическом космосе М. Волошина // VII и IX Волошинские Чтения: Материалы и исследования. – Симферополь: Крымский Архив, 1997. – С. 84 – 86.
4. Керлот Х.Э. Словарь символов. – М.: REFL-book, 1994. – 608 с.
5. Бальмонт К. Солнечная сила // Бальмонт К. Стихотворения. – М.: Книга, 1989. – 531-540 с.
6. Ханзен-Леве А. Русский символизм: Пер. с нем.– СПб.: Академ. проект, 1999. – 512 с.
7. Волошин М. Стихотворения и поэмы 1899-1926 – М.: Эллис Лак, 2003. – Т. 1. – 608 с.
8. Проскурина В. «Cor ardens»: смысл заглавия и эзотерическая традиция // НЛЮ. – 2001. – № 5 (51). – С. 196 – 213.
9. Волошин М. Лики творчества / Под ред. В.А. Мануйлова, В.П. Купченко, А.В. Лаврова – Л.: Наука, 1988. – 848 с.
10. Блаватская Е. Тайная доктрина: В 4 т. – Днепропетровск: Сталкер, 1997. – Т. 1. – 400 с.

11. Холл М. П. Энциклопедическое изложение масонской, герметической, кабалистической и розенкрейцерской символической философии. – М.: Эксмо; СПб.: Terra Fantastica, 2003. – 960 с.
12. Корецкая И. О «солнечном» цикле Вячеслава Иванова // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – 1978. – Т. 37. – № 1. – С. 54 – 60.
13. Волошин М. Из неизданного. - Вып. 2. – СПб.: Алетейя, 1999. – 297 с.
14. Волошин М. «Жизнь – бесконечное познание»: Стихотворения и поэмы. Проза. Воспоминания современников. Посвящения. / Сост., подгот. текстов, вступ. ст., краткая биохроника, комм. В.П. Купченко. – М.: Педагогика-Пресс, 1995. – 576 с.

УДК 811. 133. 1'42

МЕТАДИСКУРСИВНІ МОДИФІКАТОРИ НОМІНАЦІЇ

Телкова О. В., аспірант

Запорізький державний університет

У цій роботі розглядаються метадискурсивні модифікатори номінації французької мови. Такі мовні елементи безпосередньо пов'язані з суб'єктом мовлення і відображають його смаки та інтереси, риси характеру, а також його уявлення про хід комунікації. Інтеракціональний аналіз метадискурсивних модифікаторів номінації дозволяє визначити чинники екстралінгвістичного характеру, що впливають на вживання їх мовцем у своїх дискурсивних висловлюваннях, а також на особливості їх семантичного зв'язку з оцінюваним словом.

Ключові слова: метадискурсивні модифікатори номінації, дискурс, суб'єкт мовлення, адекватна вербалізація.

Telkova O. V. METADISCURSIVE MODIFIERS OF NOMINATIONS/ Zaporozhskiy gosudarstvennyy universitet, Ukraine

In this work, metadiscursive modifiers of nomination in French language are examined. These linguistic elements are directly connected with the subject of speech and reflect his tastes and interests, character descriptions and also his realization of communication. Interactional analysis of the given metadiscursive modifiers of nomination allows us to point out the factors of extralinguistic character which influence the usage of a speaker in his discursive statements and also peculiarities of semantic connection with an analysed word.

Ключевые слова: метадискурсивные модификаторы номинации, дискурс, субъект речи, адекватная вербализация.

Telkova O. V. METADISCURSIVE MODIFIERS OF NOMINATIONS/ Zaporizhzhya State University, Ukraine

This article deals with metadiscursive modifiers of nominations in French language. The given linguistic elements are fully connected with subject of speech and reflect his tastes and interests, character descriptions and also his realization of communication. Interactional analysis of the given metadiscursive modifiers of nomination allows us to point out the factors of extralinguistic character which influence the usage of a speaker in his discursive statements and also peculiarities of semantic connection with an analysed word.

Key words: metadiscursive modifiers of nominations, discourse, subject of speech, adequate verbalization.

Номінативна функція є однією з найважливіших для будь-якої мови світу. Для нормальної життєдіяльності люди повинні постійно обмінюватися поняттями, які якомога точніше відображають певні явища або предмети навколишнього світу. У гносеолого-семіотичному аспекті номінація є процесом перетворення фактів позамовної діяльності у здобуток системи і структури мови, у мовні значення, які відбивають у свідомості носіїв мови їх суспільний досвід [1, 13]. Дослідження номінативної функції мови привертає увагу численних вітчизняних і зарубіжних лінгвістів. Вивчення різних аспектів проблеми номінації має не тільки теоретичне, але й практичне значення.

Багатство виразних засобів мови дозволяє людині відтворювати у своєму мовленні найрізноманітніші грані світу, який її оточує, висловлювати численні думки, емоції, почуття: „основою найменування може бути не тільки чітке уявлення про певний об'єкт дійсності, але й почуття, емоційний стан суб'єкта, який виконує номінативну функцію” [1, 29]. Зважаючи на те, що картина навколишнього світу постійно змінюється, номінативна діяльність людини набуває нових можливостей: „мова як повноцінний засіб

спілкування повинна бути такою, щоб за її допомогою можна було сказати про все, навіть про те, що не має готової назви та ясності власне для мовців” [2, 84].

Однією з умов так званої „успішної” комунікації є принцип релевантності (Шпербер Д., Уілсон Д.): „для досягнення свого комунікативного наміру комунікант повинен відібрати з доступних для нього засобів висловлювання саме ті, за допомогою яких його інформативний намір буде взаємно очевидним” [3, 232]. Іншою термінологією: адресат і адресант для досягнення взаєморозуміння повинні користуватися одним і тим мовленнєвим кодом, а також мати у своєму розпорядженні певний набір необхідних енциклопедичних знань. Людина, яка має певний комунікативний намір, має відбирати для його вербального втілення адекватні мовні засоби, які повинні якомога точніше передавати зміст повідомлення. На перший погляд, ситуації порушення принципу точності номінації (приблизність, невизначеність формулювання) призводять до непорозуміння. Але численні дослідження так званої приблизної номінації або семантики невизначеності (Гак Г. В., Арутонова Н. Д., Кобозева І. М., Гуревич В. В., Шелякін М. А., Гатинська Н. В., Сахно С. Л. та ін.) доводять зовсім інше: слова, які мають семантичну невизначеність, значно збагачують та урізноманітнюють спілкування і дозволяють таким чином виражати найдрібніші нюанси значення.

Не випадково в центрі сучасних прагмалінгвістичних досліджень знаходиться людина: „мовлення людини егоцентричне, оскільки саме мовець відображає у своїй свідомості відношення між предметами дійсності і компонентами мовленнєвого акту” [2, 556]. Навіть поверхневий огляд лінгвістичних досліджень останніх 20-ти років дозволяє зробити такий висновок: лінгвістика перетворюється на інтердисципліну, збагачену даними таких суміжних наук, як психолінгвістика, соціолінгвістика, теорія комунікації, когнітологія та інші, що дозволяє подолати формальний підхід до вивчення мови. Тобто, на відміну від формалістичного підходу до вивчення мови, який замикається на дослідженні статичної моделі ідеальної мови, у центр сучасних досліджень постає динамічний розвиток вербальних інтеракцій між суб'єктами мовленнєвої діяльності: „не тільки мова відображає картину світу, але саме життя людини дає ключ до розуміння багатьох мовних явищ” [4, 5]. Інакше кажучи, для більш повноцінних і глибоких досліджень мови слід брати до уваги не тільки лінгвістичні показники (особливості відбору номінативних одиниць, семантичну наповненість повідомлення та ін.), але й екстралінгвістичні чинники – особливості ситуації спілкування, ролі та статуси актантів, місце та час, мету спілкування тощо.

Слід зауважити, що „междисциплінарний інтерес до мовлення (дискурсу в західній термінології) покликав до життя багато розмаїтих підходів, теорій як теоретичного, так і описового плану. Мова, повернувшись у дискурсі своєю динамічною стороною, набула вигляду цілком нового, надзвичайно складного об'єкта” [5, 15]. Тобто, об'єктом сучасних лінгвістичних досліджень є дискурс як відображення мовленнєвої діяльності людини. Можна зазначити, що коло теоретичних і практичних проблем, пов'язаних із вивченням різних аспектів дискурсу, важко обмежити: це дослідження комунікативної природи дискурсу, його прагматичного і семантичного аспектів, вплив численних чинників на формування дискурсивного висловлювання, дослідження різноманітних мовних одиниць, які мають метадискурсивний характер і багато інших. Тому об'єктом нашого дослідження є дискурс як відображення дискурсивної практики людини у процесі мовленнєвого спілкування.

Багатоаспектність дискурсу не могла не зумовити появу його численних визначень. Домінік Менгено, наприклад, подає 8 визначень дискурсу, при цьому деякі з них мають зовсім протилежні значення [6, 15]. Миронова Н. М. зауважує, що до нинішнього часу сформульовано два основні визначення терміна „дискурс”: „1) дискурс як текст, який набуває актуалізації за певних умов та 2) дискурс як дискурсивна практика” [7, 53]. Щоб уникнути термінологічного непорозуміння, ми будемо вживати у своїх дослідженнях термін „дискурс” у його другому визначенні, тобто дискурс як дискурсивна практика, динамічний розвиток вербальних інтеракцій між суб'єктами мовленнєвої діяльності.

Будь-який дискурс містить у собі оцінну семантику, що виявляється у вживанні комунікантом оцінних слів, вставних модальних одиниць спеціального метамовного призначення (термін Ляпон М. В.). У межах прагматичного підходу до вивчення мовлення особливу увагу приділяють різноманітним мовним елементам, які відображають позиції учасників мовлення, ступінь їх знання предмета мовлення, а також самої мови [2, 558]. Вивчення даних елементів дуже важливо для обґрунтування прагматичної концепції значення. Слова і вирази, які використовуються мовцем для пояснення самої мови, в науковій літературі отримали назву „метамови” або „метадискурсу”(більш конкретизоване визначення): „Якщо мовцю чи тому, хто слухає, необхідно перевірити, чи користуються вони тим самим кодом, предметом мови стає сам код: мова виконує метамовну функцію”[10, 201].

Слід зауважити також, що існує множинність визначень оцінних слів, які мають метадискурсивний характер: модальні слова часткових (лексичних) номінацій (Гак Г. В., 1977 р.), індикатори ступеня точності номінації (Гак Г. В., 1998р.), приблизні номінації (Сахно С. Л.), вставні модальні одиниці спеціального метамовного призначення (Ляпон М. В.), апроксиматори (Морева Г. Г.), метамовні оператори (Вержицька А.), модалізатори (Траверсо В.), прагматичні конектори (Ребул А., Мешлер Ж.), найвний метадискурс (От'є-Ревю Ж.). Ми вважаємо доречним визначити їх як метадискурсивні

модифікатори номінації (ММН), які прямо пов'язані з суб'єктом мовлення і відображають його смаки та інтереси, його заявлення про хід комунікації (ситуацію, „образ” та „знання” партнера та ін.), риси характеру, особливості світорозуміння, що виявляється у вигляді своєрідної метамови.

Дуже цікавою, на наш погляд, є точка зору Ж. Отье-Ревю, яка вважає причиною вживання „формул наївного метадискурсу” конститутивну неоднорідність дискурсу (*hétérogénéité*), тобто постійну присутність у дискурсі елементів „іншого”, дослідження якого дуже важко проводити в межах тільки лінгвістичного аналізу (французька школа аналізу дискурсу). На думку автора, формули наївного метадискурсу „уточнюють і пояснюють статус відповідного елемента”, вони „вплетені у хід дискурсу як показники діяльності з контролю і регулювання процесу комунікації” [9, 55]. Ж. Отье-Ревю вважає, що причиною вживання „наївного метадискурсу” є спільна домовленість двох співрозмовників стосовно відповідності слова предмету або ситуації. Вона виділяє певні звороти, які висловлюють: „сумнів, застереження (*X en quelque sorte, au sens figuré* (*X* у деякому розумінні, образно висловлюючись, (не) в прямому розумінні...); сумнів (*X, en général* (*X*, ну, взагалі), *X, si vous voulez, si on peut ainsi dire* (*X*, якщо бажаєте, якщо можна так висловитися); застереження, уточнення (*X ou plutôt Y* (*X* або скоріш, *Y*); *X, je devrais dire Y* (*X*, я повинен був сказати *Y*); *X, que je dis, Y* (*X*, що я кажу, *Y*)” [9, 56] та деякі інші.

Точку зору Ж. Отье-Ревю розділяє Д. Менгено, він зазначає, що мовлення постійно супроводжується „більш-менш явним метадискурсом, який відображає роботу з пошуку відповідності терміна референту” [6, 145]. Д. Менгено виділяє декілька груп метадискурсивних операторів, які призначені для: самовизначення мовця, який посилається у своєму мовленні на слова інших („я вважають науковці”, „я зазначають політики”); позначення неадекватності термінів („у деякому роді”, „якщо можна так сказати”); самовиправлення („я повинен був сказати”, „що я кажу”); підтвердження („саме те, що я маю на увазі”) та деякі інші, що дозволяє йому вважати причиною неоднорідності дискурсу (*hétérogénéité*) утворення мовцем „різних рівнів всередині свого власного мовлення” [6, 145-146].

Структурно-семантичний та дистрибутивний аналіз апроксиматорів французької мови (*presque, à peu près, environ, quelque* etc.) було проведено Моревою Г. Г. [11]. Вона розробила класифікацію апроксиматорів, виявила їх структурно-позиційні сполучення і парадигматичні відношення в системі апроксиматорів. Можна зазначити, що дане дослідження, яке знаходиться в руслі класичного структурного лінгвістичного підходу, не бере до уваги дуже важливий на даному етапі „фактор людини” (про який було сказано раніше). Значною перевагою сучасного підходу є можливість дослідження впливу на мовленнєву діяльність людини багатьох чинників, які мають екстралінгвістичну природу, що дозволяє подолати формальність і статичний характер структурного методу дослідження.

Найбільш вдалою на даний час можна вважати класифікацію приблизних номінацій С.Л. Сахно Він виділяє групи приблизних номінацій за такими критеріями: залежність від об'єкта найменування (субстанції, ознаки, кількості), суб'єкта найменування і відносно існуючих імен (ситуації, коли мовець незадоволений словом, яке відображає певний предмет або явище дійсності). Автор відзначає також, що приблизні номінації „не мають абсолютно чітких меж, перетинаючись із такими мовними явищами, як невизначеність, інтенсивність, переносна номінація та ін. [...] Приблизні номінації представляють велику і вельми складну систему явищ, мають різноманітні висловлювальні засоби” [12, 36]. С.Л. Сахно зауважує також, що явище приблизної номінації ще недостатньо досліджено.

Саме дослідження метадискурсивних елементів може дати „ключ” до розуміння багатьох лінгвістичних явищ, тому що „вони є сигналами суб'єктивного відношення, тобто носіями інформації про позиції ініціатора повідомлення (мовця), який залишає в тексті відбитки рефлексуючого коментування того чи іншого фрагменту повідомлення чи характеру зв'язку між фрагментами” [8, 16]. Ці метадискурсивні елементи дуже часто супроводжують явище приблизної номінації. Під приблизною номінацією ми розуміємо формування раціональної оцінки з коннотацією невпевненості (невизначеності, можливості).

Основною метою цієї статті є виділення та інтеракціональний аналіз певної групи ММН французької мови, які відображають здібність мовця більш-менш адекватно представляти сутність явища дійсності, або предмета. Це вставні вирази **dirai-je, soi-disant, pour ainsi dire, si j'ose dire** і т. п. і так звані оцінні слова **une espèce de, une sorte de, une manière de, le genre de**. На думку В. Г. Гака, „більшість цих індикаторів, без яких неможливо побудувати жодної живої фрази, або зовсім не були досліджені, або не досліджувалися з необхідною глибиною. Причина цього полягає в тому, що вони розподіляються за різними частинами мови і тому завжди розглядаються роз'єднано, таким чином, що їх функціональна єдність і специфіка виявляються нез'ясованими» [2, 559]. Слід зауважити, що ці індикатори були досліджені вітчизняними і зарубіжними лінгвістами, але не у функціонально-прагматичному та інтеракціональному аспекті. Виходячи з цього, ми об'єднуємо ці ММН в окрему групу не за граматичними та структурними ознаками, але за їх семантичними і функціонально-прагматичними особливостями.

У статті ми плануємо вирішити також такі задачі:

-виявити фактори, які впливають на вживання мовцем ММН у своїх дискурсивних висловлюваннях;

-простежити особливості зв'язку ММН з семантикою оцінюваного слова;

-виявити коннотативні нюанси вживання ММН ;

Дослідження проводилось переважно на матеріалі художньої літератури - творів французьких письменників XIX-XX століття. Аналіз фактичного мовного матеріалу дозволив встановити, що мовець використовує подібні ММН у тих ситуаціях, коли він не претендує на абсолютну адекватність свого повідомлення. Це може відбуватися внаслідок декількох факторів:

1) мовець дійсно не впевнений у тому, що відбувається або не уявляє сутності предмета або явища ;

2) мовець навмисно вдається до тактики вживання цих ММН, щоб досягнути своєї особистої мети або для того, щоб викликати певну зворотну реакцію співрозмовника ;

3) для мовця може бути характерним такий тип висловлювання думок із причини його особистих якостей: невпевненості у собі, боязкості, несміливості і т. п. (психологічний фактор).

Такі ММН, як **une sorte de, une manière de, une espèce de, le genre de** можливо виділити в окрему групу за ознакою їх семантичної і структурної схожості: вони мають практично одне і теж значення і утворюють майже однакові аналітичні конструкції з оцінюваним словом. Мовець вживає ці слова у випадку невпевненості в адекватності свого судження: „оцінна ситуація егоцентричного типу, яка відображає типовий стан суб'єкта – творця тексту, який містить оцінну ремарку – це стан « блукання » навколо денотату в пошуках форми, адекватної комунікативному задуму» [13, 25]. У різних мовленнєвих ситуаціях ці ММН можуть набувати додаткового змісту. Спостерігаючи за їх вживанням у творах французьких письменників XIX-XX століття ми спробуємо виявити, які саме нюанси значення властиві словам цієї групи.

ММН **une sorte de** достатньо часто (частіше ніж інші ММН даної групи) використовується у процесі спілкування, у випадку, коли мовець не претендує на абсолютну істинність свого висловлювання:

– Vous savez , dans un troupeau de singes babouins il y en a toujours un par centaine qui possède un sentiment marqué de responsabilité pour les autres. C'est **une sorte d'altruiste.**”(V. Suchanov, L'Avatar). Не можна використовувати поняття альтруїст у своєму прямому значенні стосовно мавп, тому мовець вдається до вживання ММН **une sorte de**, неможливість точного найменування компенсується вживанням ММН.

Іноколи мовець неспроможний чітко виявити сутність предмета, який підлягає оцінці, що спонукає його до підбору більш адекватного терміна:

(2) Moyennant 200 F par an, il trouva donc a louer dans un village ...**une sorte de** logis moitié ferme, moitié maison de maître”(Flaubert, Madame Bovary).

У наступному випадку письменник неприховано іронізує з поверхневих почуттів своїх героїв, зауважуючи, що це було не кохання, а щось подібне до безглуздої прихильності:

(3) C'était **une sorte d'attachement** idiot plein d'admiration pour lui, de volupté pour elle (Flaubert, Madame Bovary).

Як вже було зазначено, приблизна номінація часто супроводжується формуванням емотивної оцінки. Вживаючи ММН, у багатьох випадках мовець намагається досягнути адекватності, супроводжуючи свою характеристику уточненням, причому „часто виявляється закон тріади: триразове повторення одного і того ж стану, вказівка на три особливості предмета, який підлягає оцінці" [2, 649].

(4)-Etait-ce le soir ? Etait-ce la nuit ? Je n'aurais su le dire. Il y avait un éclairage bizarre, indirect, **une sorte de** leur diffuse, un peu rougeâtre. Ce n'était pas la lumière du jour, ce n'était pas non plus la clareté des étoiles (A. Pragane, Ma peur est ma lumière). Незважаючи на свої вагання і сумніви (на що додатково вказують питальні і заперечні звороти), мовець у той самий час прагне уточнити своє висловлювання, підібрати адекватну характеристику природного явища, яке не має точної номінації в мові (це вже не день, але ще й не ніч): це явище можна спостерігати кожного дня, але досить важко знайти серед готових номінацій відповідну.

(5)-Elle ne dort pas, elle écoute le bruit des vagues – toujours le même et pourtant jamais exactement le même: un roulement qui s'enfle, grandit, éclate ... et puis **cette sorte de** glissement indéfinissable, de murmure mouillé qui s'éloigne...(A. Pragane, Ma peur est ma lumière). У цьому випадку неозначений артикль **une** у складі ММН замінено на вказівний займенник **cette**, що дозволяє зробити висновок про спробу мовця висловити якомога точніше свою думку. Мовець підбирає синонім з метою уточнення, визначення явища.

ММН **en quelque sorte** (як синонім **une sorte de**) може вживатися одночасно з метафорою, що надає висловлюванню більшої експресивності:

(6) -Je l'emporte. C'est **en quelque sorte** notre enfant''(M. Druon , Les Thibault). Мова йде про книгу, тому мовець вживає цей ММН, який разом із метафорою „le livre c'est notre enfant'' підкреслює обмежувальну функцію **en quelque sorte** (у певному сенсі, під певним оглядом, у певній мірі).

ММН **une manière de** має практично такі самі семантичні і функціонально-прагматичні характеристики, що і **une sorte de**:

(7) Avec des conseils du pharmacien et en recommançant trois fois, il fit donc construire par le menuisier aidé du serrurier, **une manière de** boîte pesant huit livres environ''(Flaubert, Madame Bovary).

Автор не надає точного опису цього приладу, лише: „щось на зразок ящика, який важив близько 8 фунтів''. Можливо, таким чином письменник намагається передати невпевненість своїх персонажів: ні Шарль, ні пан Оме не уявляли собі точно, як повинен виглядати цей прилад (епізод підготовки хромого Політа до операції): „приблизність пов'язана з невідомістю самого класу'' [12, 30].

Цей ММН вживається переважно в ситуаціях, коли мовець не може підібрати слова для точної характеристики людей або явищ. Відсутність ясності, невизначеність об'єктів можна пояснити певними труднощами їх ідентифікації мовцем, незадовільною інформованістю про них, нечітким сприйняттям об'єктів [14, 73].

(8) -Son mal, à ce qu'il paraît, était **une manière de** brouillard qu'elle avait dans la tête''(Flaubert, Madame Bovary). Це слова Фелісите, прислужниці пані Боварі. Таким чином вона характеризує певну дівчину, яка має, на її думку, схожість з Емою. Фелісите не може підібрати відповідних слів, щоб передати точно свою думку. Її невпевненість підсилюється висловом припущення „à ce qu'il paraît'', а також семантикою самого оцінюваного слова brouillard (туман) – явище без чітких меж.

Кількісний аналіз висловлювань із ММН даної групи виявив, що ММН **une manière de** і **le genre de** – найменш частотні і вживаються переважно при найменуванні предметів або абстрактних понять.

ММН **une espèce de** має подібне значення з **une sorte de**, **une manière de**, тобто, передає неточну уяву мовця про деякий предмет:

(9) L'administrateur nous montra **une espèce de** paquet empouillé qu'il nous dit renfermer le squelette d'un dragon...(A. France, Mémoires de Casanova).

Цей ММН може вживатися також у ситуації, коли людина не усвідомлює чітко свій стан (хвора людина). У цьому випадку важливу роль відіграють екстралінгвістичні фактори – знання зовнішніх обставин, які впливають на мовця, дозволяють відчувати повною мірою його внутрішній стан (відчай, невпевненість, стривоженість). Неабияку вагу має також семантика імені, при якому вжито модифікатор - *une torpeur désolée* (спустошене заціпеніння):

(10) -Encore une fois, je suis prisonnier, derrière les grilles de la pluie. Je la regarde tomber. Je marche, de pièce en pièce, pour vaincre **l'espèce de** torpeur désolée ou je m'enlise, après chaque crise. Hélène me suit des yeux''(Boileau-Narcejac, Les louves).

Той самий ММН може вживати мовець, який вагається і не може висловити ті почуття і думки, які ним володіють у дану мить: „часто під впливом афективного стану мовець запобігає до довгої тиради. Не в змозі зупинитися, він нанизує нові й нові подробиці'' [2, 650]. Мовець висловлює свої думки нелогічно, непослідовно, зупиняється на кожному слові, йому важко довести до свідомості співрозмовника зміст свого висловлювання:

(11) -Les sourcils froncés, le regard perdu dans la nuit, il parlait d'une voix sourde et butait à chaque mot.,,Ecoute'', reprit-il. On éprouve **quelquefois des choses...** On a **des espèces d'**élans vers ceci... ou cela... Des élans qui jaillissent du plus profond... N'est pas ?.. Et on ne sait pas si les autres éprouvent la même chose, ou bien si on est... un monstre ! ... Comprends-tu ce que je veux dire, Antoine ?''(du Gard, Les Thibault). Жак інколи навіть не впевнений, чи розуміє його Антуан, тому він запитує: „Ти розумієш, що я хочу сказати, Антуан?'' (проявлення метамовної функції мови, функції тлумачення). Таким чином мовець перевіряє, чи розуміє його співрозмовник – відбувається перевірка зворотного зв'язку.

ММН **une espèce de** може набувати під впливом семантики оцінюваного слова афективне значення (переважно пейжоративне), висловлювати негативне ставлення мовця до певної людини:

(12) L'homme maigre cracha sur le trottoir et dit en s'écartant:

-**Espèce de** vieux salaud !''(M. Druon). У цьому випадку висловлювання належить до зниженого стилю і свідчить про зневажливе ставлення. Негативне значення властиве конструкції в цілому і зумовлене семантикою оцінюваного слова salaud.

Слід зазначити, що вживання даного ММН у характеристиках людей завжди набуває певних коннотативних нюансів:

(13) J'ai reconnu dans un coin, l' **espèce de** jeune géant blond qui avait fait le sermon et je me suis avancée vers lui (A. Pragane, Ma peur est ma lumière). У цьому випадку мовець намагається визначити іншу людину за допомогою родо-видової характеристики, зараховуючи її до певного класу. Але ця класифікація більш доречна стосовно предметів, а не людей, тому можна зробити висновок про зневажливе, у деякому розумінні, ставлення.

Висловлювання з ММН **le genre de** супроводжуються у переважній більшості іншими ММН, що дозволяє досягнути більшого впливового ефекту на співрозмовника:

(14) Et encore, si j'avais été honnête dans **ce genre de** confession ! Si j'avais essayé de me raconter avec vérité, cela m'aurait peut-être conduit **quelque** part (A. Pragane, Ma peur est ma lumière).

(15) En arrivant, je me suis couchée, en proie à **ce genre de** malaise qui m'est familier depuis **quelque** temps: éblouissement, vertiges, impression d'être au bord de la syncope (A. Pragane, Ma peur est ma lumière).

(16) -Cette chose-là, dit Jaume, c'est dans **le genre de** ...Il n'achève pas sa pensée. Peut-être a-t-il une explication à donner, peut-être veut-il voir une chose pareille avant d'en décider (J. Jiono, Colline). Автор підкреслює вагання свого персонажа не тільки за допомогою вживання ММН, але й інших засобів: три крапки і питальні звороти свідчать про незакінченість думки.

У розмовному стилі до ММН даної групи належить вираз **je ne sais quel**:

(17) Et elle la mange, sous mes yeux. Ce n'est pas donc cela. Alors qu'est-ce que c'est ?... L'eau ? La compote ? La tisane ? Elle me regarde, de ses yeux gris, un peu voilés, ou je crois discerner **je ne sais quel** improbable reflet de compassion (Boileau-Narcejac, Les louves).

(18) -Quant à Gilberte, ma belle-fille, elle s'est lancée dans la philosophie. Elle prépare **je ne sais quel** diplôme. On ne m'entretient pas de ces choses, moi, tu comprends ! (Boileau-Narcejac, Les visages de l'homme). У цьому випадку це висловлювання свідчить про байдуже ставлення однієї людини до іншої.

(19) -Il n'aurait pas, des fois, un remède ?

-Un remède ?

-Oui, un remède pour guérir cette chose du chat. Un bibelot, quoi, **je ne sais pas au juste**. Tu vois bien ce que je veux dire: des tresses de crins de cheval, un ongle de bouc, une plume de paroque, **tu sais bien**, quoi...

(J.Jiono, Colline). Невизначеність мовця стосовно певного предмета підсилюється виразом *au juste*. Мовець намагається підібрати адекватну характеристику, надати пояснення, зробити свою думку більш релевантною для свого співрозмовника. У семантиці **tu sais bien** виражено апеляцію мовця до свого співрозмовника: мовленнєвий досвід мовця дозволяє припустити, що його співрозмовник посідає ті самі лінгвістичні й енциклопедичні знання, що дає можливість порозуміння.

Семантично-прагматичний та інтеракціональний аналіз ММН цієї групи дозволяє зробити такі висновки:

-ММН **une sorte de, une manière de, une espèce de, le genre de** можливо виділити в окрему групу за спільними семантичними і функціонально-прагматичними ознаками (часткова відповідність оцінюваного слова об'єкту, тісний зв'язок із семантикою оцінюваного слова, невпевненість мовця в адекватності свого судження, неспроможність мовця чітко виявити сутність предмета, який підлягає оцінці, вживання даних ММН у процесі формування висловлення з емотивною оцінкою);

-ММН даної групи вживаються переважно при номінації предметів, явищ, абстрактних понять ;

-Велику роль у визначенні семантики ММН має контекст, екстралінгвістичні фактори ;

-ММН **une sorte de** – найчастотніший з даної групи ;

-ММН **une espèce de, le genre de** можуть вживатися при номінації людей, при чому набувають афективної конотації ;

-З метою досягнення більшої експресивної сили повідомлення мовець часто не обмежується вживанням тільки одного ММН, зокрема у випадках, коли мовець знаходиться під впливом афективного стану ;

-У деяких висловлюваннях із ММН мовець вдається до уточнення, пояснення своєї думки з метою урегулювання процесу комунікації ;

Певний інтерес представляють також ММН **soi-disant, pour ainsi dire, si j'ose dire** як показники присутності „іншого” дискурсу: мовець посилається на слова інших, причому це має в багатьох випадках підсвідомий характер (ми дуже часто використовуємо вже існуючі формули внаслідок принципу „економії мовленнєвих зусиль”). Присутність частотно вживаних понять може позначатися „лапками, курсивом, інтонацією” [9, 54].

(20) Les **soi-disant** „puritains” cachent toujours dans les tréfonds de leur âme les idées les plus débauchées et débridées.”(Stendhal, Lucien Leuwen). Таким чином мовець піддає сумніву правдивість поняття, виражаючи також своє іронічне ставлення.

„Кваліфікатори щось, так би мовити передають інформацію про те, що мовець знаходиться у стані вагання, не знаходить кращої (більш адекватної) вербалізації “[8, 154]. Цей ММН здатний також мати відтінок припущення:

(21) Alors toi, tu vas mettre mon veston sur la tête et les épaules...**soi-disant** à cause de la pluie.”(Calef, L’ascenseur à l’échafaud).

Існує контекстний синонім ММН **soi-disant**, який вживається переважно в розмовному стилі:

(22) Les fidèles que je conviais à la sainte table me donnaient des sujets d’affliction, car ayant encore, **pour ainsi dire**, sur la langue administrée par mes mains, ils retombaient dans la péché, comme si le sacrement eut été sur eux sans force et sans efficacité (A. France, L’île des pingouins).

У семантиці ММН **dirai-je** (я сказав би) ті самі значення (мовець знаходиться в стані вагання, не знаходить більш адекватної вербалізації) об’єднуються з прямою вказівкою на суб’єктивний характер самої вербалізації:

(23) Non, monsieur, répondit-il sèchement; je ne vous féliciterai pas, je ne vous congratulerai pas, je ne vous complimenterai pas, je ne vous approuverai pas, car votre action était pour le moins superflue, elle était, **dirai-je**, surrogatoire.”(A. France, L’île des pingouins). Таким чином мовець висловлює свою думку про певний вчинок, намагаючись якомога точніше підібрати необхідні слова, тобто він знаходиться в пошуках визначення, яке адекватно відображає дійсність.

У наступному випадку мовець використовує цей ММН з іншою метою – потішити людину, до якої він звертається з метою виклику певної позитивної реакції. Стиль його звертання підвищений, навіть, пишномовний, інверсія у складі ММН **je dirai** має стилістичний ефект:

(24) -Ce matin, mon confesseur, dit le poète, ce soir, vous, mon médecin et fidèle ami... maintenant, **dirai-je**, mon disciple et mon indulgent thursféraire ?”(M. Druon, Les Thibault).

У наступних ситуаціях ММН **si j’ose** dire набуває більш вишуканої форми у зв’язку з тим, що він вживається в літературній мові (ораторському стилі). До його семантики додається відтінок пишномовності. Це пояснює ще той факт, що висловлювання належить церковним служникам (наявність впливу екстралінгвістичного чинника):

(25) -Quel rapport prétendez-vous établir entre le baptême d’un oiseau et le mariage d’un eunuque ? Il n’y en a point. Le mariage est, si **j’ose dire**, un sacrement conditionnel, éventuel (A. France, L’île des pingouins);

(26) C’est un aimable jeune homme et, si **j’ose dire**, le digne regeton d’un tige auguste.”(A. France, L’île des pingouins).

Яскравим прикладом висловлювань такого типу може бути захисна промова метра Лемерля на суді (новела А. Франса „Кренкебіл”):

(27) „-Je ne soupçonne l’agent Matra d’aucune mauvaise pensée, mais il accomplit, comme nous l’avons dit, une tâche pénible. Il est parfois fatigué, excédé, surmené. Dans ces conditions il peut avoir été la victime **d’une sorte d’allucination** de l’ouïe. Et quand il vient vous dire, messieurs, que le docteur David Mathieu, officier de la Légion d’honneur, médecin en chef de l’hôpital Ambroise-Paré, un prince de la science et un homme du monde, a crié: „Mort aux vaches !” nous sommes bien forcés de reconnaître que Matra est en proie à la maladie d’obsession et, **si le terme n’est pas très fort**, au délire de la persécution.”

Звернення метра Лемерля пишномовне, стиль підвищений. Але причиною цього є проста демагогія – він намагається сказати багато, не сказавши нічого. По суті, обов’язок адвоката – захищати свого клієнта. Що ж відбувається насправді? Замість захисту інтересів маленького торговця зеленню Кренкебіля, метр Лемерль виправдовує доктора Давіда Матьє. Він ставить під сумнів свідчення головного свідка, поліцейського Матра – немов він знаходився під впливом „деякого роду галоцинації” чи „під впливом нав’язливої думки і, якщо можна так висловитися, манії переслідування”. Метр Лемерль ні в якому разі не збирається образити поліцейського Матра, тому він намагається пом’якшити своє висловлювання, зробити його делікатнішим. Але одночасно це дозволяє читачеві відчути комізм даної ситуації. Можна зазначити, що мовець запобігає певній мовленнєвій стратегії для досягнення особистої мети.

Таким чином, можна зробити такі висновки:

-ММН **soi-disant** і його контекстний синонім **pour ainsi dire** є показниками посилення мовця на слова інших, на „інший” дискурс (виявлення поліфонічності дискурсу);

-ММН цієї групи свідчать про те, що мовець знаходиться у стані вагання, пошуку більш адекватної вербалізації ;

-у семантиці ММН **dirai-je, si j'ose dire** факультативність, припущення варіантів об'єднуються з прямою вказівкою на суб'єктивний характер вербалізації;

-мовець вживає ММН цієї групи з метою виклику певної зворотної реакції співрозмовника, він намагається отримати позитивну реакцію, підтвердження своїх думок, надати „законності” своїм припущенням;

Проведене нами дослідження ММН французької мови дозволяє зробити такі висновки:

1. Ми вважаємо за доречне виділити ММН **dirai-je, soi-disant, pour ainsi dire, si j'ose dire, une espèce de, une sorte de, une manière de, le genre de** в окрему групу не за граматичним принципом, але за спільними семантико-прагматичними і інтеракціональними ознаками.
2. Аналіз фактичного мовного матеріалу дозволив виділити фактори, які впливають на вживання ММН у дискурсивних висловлюваннях у ситуаціях, коли мовець не претендує на абсолютну адекватність свого повідомлення:
 - 1) мовець дійсно не впевнений у тому, що відбувається або не уявляє сутності предмета або явища ;
 - 2) мовець навмисно вдається до тактики вживання цих ММН, щоб досягнути своєї особистої мети або для того, щоб викликати певну позитивну зворотну реакцію співрозмовника ;
 - 3) для мовця може бути характерним такий тип висловлювання думок з причини його особистих якостей: невпевненості в собі, боязкості, несміливості і т. п. (психологічний фактор).
3. ММН **une espèce de, une sorte de, une manière de, le genre de** виявляють тісний зв'язок з семантикою оцінюваного слова.
4. При вживанні ММН **une espèce de, une manière de, le genre de** набувають додаткових конотативних нюансів у процесі номінації людей.
5. Із метою досягнення більшої експресивної сили повідомлення мовець часто не обмежується вживанням тільки одного ММН.
6. ММН **soi-disant** і його контекстний синонім **pour ainsi dire** є показниками посилення мовця на слова інших, на „інший” дискурс (виявлення поліфонічності дискурсу).
7. У семантиці ММН **dirai-je, si j'ose dire** факультативність, припущення варіантів об'єднуються з прямою вказівкою на суб'єктивний характер вербалізації

У подальших дослідженнях ми плануємо виділити стратегії і тактики мовця в процесі вживання ММН у дискурсі, що дозволить відобразити багатоаспектність і динамічний розвиток цього надзвичайно поширеного мовного явища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Языковая номинация. Сборник научных статей. – М.: Наука, 1977. – 364 с.
2. Гак Г. В. Языковые преобразования. – М.: Школа „Языки русской культуры”, 1988. – 763 с.
3. Шпербер Д., Уилсон Д. Релевантность // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 23. – М.: Прогресс, 1988.- С. 212-233.
4. Падучева Е. В., Арутюнова Н. Д. Истоки, проблемы и категории прагматики. Вступительная статья // Новое в зарубежной лингвистике. - Вып. 16. – М.: Прогресс, 1985.- С. 3-19.
5. Бехта І. А. Дискурс у світлі когнітивно-дискурсної парадигми // Нова філологія. – ЗДУ, 2003. - № 1 (16). – С. 12-22.
6. Maingueneau D. L'analyse du discours. Introduction aux lecteurs de l'archive. – Paris: Hachette, 1991. – 268p.
7. Миронова Н. Н. Оценочный дискурс: проблемы семантического анализа // Вестник АН. Серия литературы и языка - 1997. – Том 56. - № 4. – С. 52-59.
8. Ляпон М. В. Содержательная структура сложного предложения и текст. – М.: Наука, 1986. - 199 с.
9. Отье-Ревю Ж. Явная и конститутивная неоднородность дискурса // Квадратура смысла. – М.: Прогресс, 1999. – С. 54-95.

10. Якобсон Р. О. Исследования по поэтике. – М.: Прогресс, 1987. – 231 с.
11. Морева Г. Г. Структурно-семантический анализ аппроксиматорів сучасної французької мови (у зіставленні з українською): Дис. ... канд. філ. н. - Донецьк, 2000. – 189 с.
12. Сахно С. Л. Приблизительное именование в языке // Вопросы языкознания, 1983. - № 6.- С. 29-36.
13. Ляпон М. В. Оценочная ситуация и словесное само моделирование // Язык и личность: Сб. ст./ Под ред. Шмелева Д. Н. – М.: Наука, 1989. – С. 24-33.
14. Сахно С. Л. О приблизительных номинациях // Иностранные языки в высшей школе. Вып. 17. – М.: Высшая школа, 1982. – С. 72-80.

УДК 811.111'42:821.111Л-32.08

ЗАГОЛОВОК В ТЕКСТОВОЙ МОДЕЛИ МАЛОЙ ПРОЗЫ Д.-Г.ЛОУРЕНСА

Фоменко К.М., бакалавр

Запорожский государственный университет

Проанализированы 1950 проекций заголовка в малой прозе Д.-Г.Лоуренса. Ведущими являются варьированный и суженный повторы заголовка. Только 8% малой прозы Лоуренса не имеют прямого включения заголовка в текст рассказа. Преобладают проекции двух и трех разных видов повтора. Заголовок выделяет составляющие текстовой модели рассказа (макроструктуру, концепт, персональность, светоцветовую и локально-временную перспективы).

Ключевые слова: заголовок, повтор-проекция, текстовая модель рассказа, макроструктура, концепт, персональность, светоцветовая перспектива, локально-временная перспектива.

Фоменко К.М. ЗАГОЛОВОК У ТЕКСТОВІЙ МОДЕЛІ МАЛОЇ ПРОЗИ Д.-Х. ЛОУРЕНСА /Запорізький державний університет, Україна.

Проаналізовані 1950 проєкцій заголовка малої прози Д.-Х.Лоуренса. Ведучими є варіюваний та звужений повтори заголовка. Тільки 8% малої прози Лоуренса не мають безпосередніх включень заголовка в текст оповідання. Переважають проєкції двох та трьох різних видів повтору. Заголовок виділяє складові текстової моделі (макроструктуру, концепт, персональність, світлоколірну та локально-темпоральну перспективи).

Ключові слова: заголовок, повтор-проєкція, текстова модель оповідання, макроструктура, концепт, персональність, світлоколірнова перспектива, локально-темпоральна перспектива.

Fomenko C.M. TITLE IN A TEXTUAL MODEL OF SHORT FICTION BY D.H.LAWRENCE /Zaporizhzhya State University, Ukraine.

1950 projections of the title in complete short fiction by D.H.Lawrence are analyzed. The leading projections are varied and reduced repetitions of titles. Only 8% of Lawrence's short fiction is free of direct repetitions of the title. The title singles out the components of a textual model (macrostructure, concept, personality, light-colour and local-temporal perspectives).

Key words: title, repetition-projection, textual model of a short story, macrostructure, concept, persona, light-colour perspective, local-temporal perspective.

Заголовок как первый знак текста не одно десятилетие привлекает внимание исследователей. Толчком послужили труды русских формалистов и их последователей, поставившие вопрос о двойственности смысла заголовка в художественных текстах [1; 2]. По-новому к проблеме заголовка подошли ученые, развивающие лингвистическую теорию текста и коммуникации. Они провели систематизацию заголовков [3; 4], через заголовок вышли на концепт художественного текста [5], выявили особенности проекций заголовка в начало текста [6:35]. Разносторонние подходы к заголовку нашли воплощение в науке о заголовке ("titology"), создаваемой зарубежными филологами [7]. В отечественной лингвистике текста заголовок рассматривается в текстово-дискурсивной категории концептуальности. Традиционно заголовок включается в проблематику ключевых слов.

Вместе с тем изучение истории вопроса о заголовке художественного текста наводит на мысль о том, что заголовок является ключом к текстовой модели. В малой прозе, отличающейся небольшим объемом, связь между заголовком и текстовой моделью довольно прозрачна. Можно предположить, что в малой прозе заголовок выдвигает на первый план одну из составляющих текстовой модели и, тем самым, направляет стратегию интерпретации в русло, очерченное авторской интенцией. Проекция заголовка в

текстовую модель порождают множественность смыслов, которые устанавливаются только в целостной текстовой модели.

Цель статьи – выяснить роль заголовка в формировании текстовой модели в малой прозе, что предполагает: 1) систематизацию повторов-проекций заголовка в текст рассказа; 2) описание их комбинаторики в тексте рассказа; 3) выявление способов выдвижения составляющих текстовой модели через заголовок рассказа. Исследование выполнено на материале всей малой прозы Д.-Г. Лоуренса [8]. Подобного исследования заголовков в малой прозе Лоуренса ранее не проводилось. Мы исходим из предпосылки о том, что в малой прозе Лоуренса сформировалась текстовая модель, типология которой, включая функционирование заголовка в тексте рассказа, повлияла на текстовую модель короткого рассказа своего времени.

Проведенное исследование позволило выявить 1950 проекций заголовка, которые были подразделены на следующие пять видов:

- 1) в простом повторе заголовка полностью повторяется в тексте рассказа, с возможной сменой или опущением детерминатива (простым повтором выделяется текст рассказа “St Mawr”, где кличка лошади из заголовка повторяется 133 раза);
- 2) в суженном повторе один из элементов заголовка опускается (82-кратным суженным повтором заголовок “Jimmy and the desperate woman” проецируется в свой текст);
- 3) в расширенном повторе добавляются один или несколько элементов к заголовку рассказа (наиболее употребителен расширенный повтор заголовка в рассказах “Sun” и “The man who died”, соответственно 53 и 36 случаев употребления);
- 4) в варьированном повторе один из элементов заголовка заменяется другим элементом (в тексте “The ladybird” варьированным повтором передано 57 проекций заголовка в текст);
- 5) в корневом повторе проекция заголовка осуществляется путем конверсии или аффиксации (более 40 корневым повтора выделяют тексты “The man who died” и “The last laugh”).

Приведем примеры проекций заголовка в соответствии с пятью видами:

- 1) простой повтор заголовка: “The ladybird”: *The ladybird. The ladybird* [8:612]
- 2) суженный повтор заголовка: “The strike-pay”: *But it’s a gale time for you, the strike is* [8:54]
- 3) расширенный повтор заголовка: “The fox”: *It was a lovely dog-fox in its prime* [8:682]
- 4) варьированный повтор заголовка: “Fragment of stained glass”: *rended the lovely image of the glass* [8:270]
- 5) корневой повтор заголовка: “The daughters of the vicar”: *So they arrived at the vicarage gate* [8:264]

Для Лоуренса характерно включение заголовка в текст рассказа. Соотношение повторов-проекций заголовка показывает, что ведущее место занимает суженный повтор (33,3% от общего числа повторов). На втором месте по частотности находится варьированный повтор (26,9%). Третьим по частотности является простой повтор (18,6%). Корневой повтор (11,3%) и расширенный повтор (9,9%) значительно уступают им по частотности. Вместе с тем частотность не всегда является надежным критерием для определения роли повтора в текстовой модели. Низкую частотность расширенного повтора можно объяснить тем, что он используется в ключевых моментах текстовой модели и в этом смысле выдвигается по сравнению с другими видами повторов. В то же время совпадение высокой частотности проекций суженного и варьированного повторов с числом текстов, в которых они употребляются, вряд ли можно считать случайным. Их ведущие позиции сохраняются, хотя суженный повтор уступает первенство варьированному повтору по числу текстов, в которых он был выделен (варьированный повтор встречается в 43 из 62 рассказов, а суженный – в 37).

Проекции заголовка в текст рассказа обнаруживают ряд особенностей:

1. Простой повтор может осложняться графическим выделением повторяемого элемента: заголовок “Things” несколько раз проецируется посредством кавычек, модифицируя вербализуемый смысл одной и той лексемы.
2. Корневой повтор часто образован конверсивом: в “In love” имя существительное из заголовка проецируется в виде глагольной формы: ...if you *love* me really [8:1111].
3. Расширенный повтор может содержать слово из заголовка в качестве компонента сложного слова, оформленного графически посредством дефиса, как в тексте «Лисица»: *a fox-skin* [8:681].
4. Варьированный повтор может быть перифразом заголовка, как в тексте “The man who loved the islands”: *lover of islands, one who loves an island*.

5. Особый интерес представляют зацепления заголовка одного рассказа с повторами других заголовков, где повторяемое слово маркирует лингвопространство всей малой прозы Лоуренса. В таких зацеплениях участвует суженный повтор заголовка. Например, имя существительное “shadow”, которое входит в заголовок “The shadow in the rose garden”, встречается в проекциях заголовков других рассказов: The island was a shadow [8:1182] (суженный повтор заголовка «Человек, который любил острова» вместе с суженным повтором заголовка «Тень в саду роз»). Или: and saw the shadow of the fox [8:680] (повтор слова «тень» с простым повтором заголовка «Лисица» указывает на связь между неубитой лисицей, мужчиной-лисом и убитой им в конце концов лисицей). Подобные зацепления выдвигают ключевые понятия, которые сопрягают разные тексты друг с другом.

6. Специфическое для Лоуренса обращение идеализированного смысла заголовка в нечто обратное, неожиданное в процессе его проекции в текст. В тексте “Things” расширенный повтор “without things” или корневой повтор “smileless” в тексте “Smile” меняют ракурс интерпретации, трансформируют первоначальный вербализованный смысл заголовка. При этом предлог “without” вступает в дополнительные отношения с предлогом “with”, который у Лоуренса маркирует тексто-стилевой концепт (противоборствующие стороны «единение» и «не единение»), а суффикс “-less” свидетельствует о смене кольца в макроструктуре (в данном рассказе – вход в завершающее третье кольцо)..

7. Повтор заголовка в характерном лексическом окружении, которое прослеживается в текстах разных рассказов. В качестве примера можно привести повтор лексемы “business”, которая в текстах “In love” (“love isn’t a twin-soul business”) и “Glad ghosts” (“this ghost business”) появляется в одном предложении с повтором и в варьированном повторе заголовка.

По признаку наличия или отсутствия прямых проекций заголовка лишь 8% текстов в малой прозе Лоуренса не имеют ни одной проекции (“Once”, “Samson and Delilah”, “The moral coil”, “The primrose path”, “A prelude”). В остальных текстах, где имеются проекции заголовка, они образуют комбинации, включающие два- пять видов повтора. Наиболее употребительны тексты с сочетанием двух (37%) или трех (30,6%) видов повтора заголовка. Сочетание всех пяти видов повтора единично (1,9%). Возможны такие сочетания двух видов повтора: 1) варьированный повтор + корневой повтор; 2) варьированный повтор + суженный повтор; 3) варьированный повтор + простой повтор; 4) расширенный повтор + простой повтор. Комбинации из трех видов повтора включают: 1) простой повтор + суженный повтор + варьированный повтор; 2) простой повтор + расширенный повтор + корневой повтор; 3) простой повтор + варьированный повтор + корневой повтор; 4) простой повтор + суженный повтор + варьированный повтор; 5) суженный повтор + варьированный повтор + корневой повтор. Как мы видим, в комбинации активно вовлекается простой повтор заголовка.

Проекция заголовка способствует выдвиганию в текстовой модели той составляющей, через которую создается вся модель. Например, цветоцветовая перспектива актуализуется у Лоуренса в трех заголовках (“The white stocking”, “Two blue birds”, “The blue mocasins”). Через цветообозначение в повторах заголовка устанавливается связь между цветоцветовой перспективой внутреннего человека (подарок-напоминание о танце, замена счастья комфортом, превращение никчемного сувенира в театральный атрибут) и внешним цветоцветовым пространством. Заголовки “The man who loved islands”, “The last laugh”, “Wintry peacock”, “The shades of spring” и некоторые другие выдвигают локально-темпоральную перспективу, которая является ключом к другим составляющим. Большинство заголовков у Лоуренса указывают на такую составляющую текстовой модели, как персональность (“The horse dealer’s daughter”, “The virgin and gipsy”, “The man who died” и многие другие).

Следует подчеркнуть, что экспликация одной или нескольких составляющих в заголовке рассказа направляет поиск составляющей, которая изначально имплицитна. Проекция заголовка восстанавливает полноту текстовой модели – они направляют к разным составляющим, что определяет смену вида повтора. Так, цветообозначение «синий» из заголовка «Две синие птицы» включается примерно в 70% повторов заголовка в данном тексте. «Синий» цвет внешней среды не совпадает с идеализированным восприятием синего цвета внутренним человеком. Светоцветовая перспектива разграничивает топосы и одновременно сталкивает их (на курортах жена увлекается смуглыми поклонниками, дома муж диктует часами темноволосой секретарше – употребление одной и той же лексемы “dark”, принадлежащей ахроматическому фокусу, а также восприятие одиночества через серый цвет, снижают «чистоту» синего цвета, заявленного заголовком). «Чистый» синий цвет отсутствует. Одинаковые расцветки платьев жены и секретарши «соприкасают» неравных соперниц, а в оперенье синицы, скачущей у ног секретарши, наряду с синим, различаются серый и желтый, известные цвета ревности. Идеализированная мечта о «синей птице счастья» (любовь и достаток) развеивается окончательно.

Проекция заголовка по-разному выделяют составляющую, которую они эксплицируют. Начнем с макроструктуры. В тексте “A lesson on a tortoise” заголовок проецируется семь раз: пять варьированных повторов (дважды “the last lesson”, “a big old tortoise”, “the ribs of some ancient tortoise”, “a pleasant lesson”) и два суженных повтора (“the lesson”, “tortoises”). В повторах составные части заголовка (урок, черепаха) вместе не появляются. Их отдельный повтор важен для приписываемой тексту макроструктуры. В

начальном кольце появляются все проекции заголовка: предвкушение завершения учебной недели («подготовка»), завершающий неделю «приятный» урок естествознания («сцена»), завершение учебной недели («событие»). Каждая категория имеет надстройку. Помощники учителя раскладывают книги до начала урока, а тот подготавливает черепаху («подготовка»). Ученики, рисуя черепаху, просят у учителя резинки, чтобы подправить зарисовки черепахи («сцена»). Черепаха и урок забываются из-за поиска вора, которого дети боятся выдать. Но учитель находит путь, чтобы выяснить, кто ворует резинки («нежданная встреча» - «приятный урок») сменяется неприятным поиском истины). В третьем кольце открытие истины приводит к тому, что учитель воспринимает прилежащие к школе кварталы через понятие «болезни». Таким образом, «последний урок» трансформируется из действительно последнего урока недели в разоблачение воришки учебных принадлежностей. «Урок» запоминается тем, что учитель вышел из себя и вынудил детей прекратить лгать (“I was quivering with anger and distress”, “I remembered”, “without remembering”). Подобно разрезу панциря черепахи, наглядного пособия на уроке, учитель сделал «разрез» класса, превратив «приятный урок» в болезненное соприкосновение с истиной.

В тексте «Ты коснулась меня» (“You touched me”) в заголовок вынесен текст-стилевой концепт «соприкосновение». Шестикратные проекции заголовка замыкаются простым повтором. Для Лоуренса характерно обыгрывание глагольной формы в проекциях заголовка: в заголовке употребляется форма прошедшего времени, а в тексте она заменяется перфектной формой. Интересно, что данный заголовок является у Лоуренса единственным, выраженным самостоятельным предложением. В тексте используются два расширенных (“you...have touched me”, “you’ve touched me”) и один варьированный (“her hand that had touched him”) повторы заголовка, объединенные перфектными формами. Использование перфекта делает «прикосновение» руки прошлым, однократным опытом, который изменил будущее женщины против ее воли. Повтор наименований лиц через местоимения «ты» и «я» указывает на то, что «прикосновение» руки было случайным и не имело смысла, вложенного в него молодым человеком. «Соприкосновение» выводит на идеализированную истину «соприкосновения двух душ, соединенных браком»; констатируемую заголовком, но не имеющую ничего общего с «соприкосновением», насаждающим брак женщине ради сохранения наследства.

В тексте «Белый чулок» белое воспоминание о танце (белый чулок, белый пакет) является прямо противоположным белой ярости ревности (“white-hot with love”) и белому страху (“white with fear”, “white to the lips”). В цветоцветовой перспективе данного текста обращают на себя внимание несоответствия в описании цвета глаз женщины в разных кольцах макроструктуры. В первом кольце у нее, как и у мужа, глаза голубые. Во втором кольце (сцена ревности) глаза женщины темнеют до черноты (“her black eyes”). Ахроматический фокус белого и черного пересекается с хроматическим фокусом, в котором доминируют разные оттенки красного цвета (например, на покрасневшем лице даже смех воспринимается через красный цвет – “red laugh on his face”). Контраст «белого», как фокус танца и фокус безрассудной обиды, подчеркивается «соприкосновением», которое девушка испытала, танцуя со своим работодателем (“united”, “one movement”). Подобно градации между внутренним ощущением белого и его внешним проявлением в расцветке предмета, в фокусе изменения интенсивности тона на разных концах шкалы балансируют “pale” и “dark”, приближающиеся, с одной стороны, к ахроматическому белому из заголовка и к черному, с другой. Увеличение интенсивности тона приближается к хроматическому красному (“flush” и “blush”). Всего заголовок «Белый чулок» проецируется 18 раз, из них семикратно в прямом повторе. Концепт «белого чулка» («соприкосновение танцем») осваивается в цветоцветовой перспективе, где белый цвет трансформируется в оцепенение, страх и горечь обиды. Чистота предмета (подарок на день Валентина, память о танце), совпадая по цвету с отрицательной эмоцией, разводит один и тот же цвет на разные полюса, уводя в идеализированную перспективу невинной чистоты и в реальную перспективу негодования по поводу этой перспективы.

В малой прозе Лоуренса много заголовков содержат указание на лицо, как в “The prussian officer”, “The blind man”, “The horse dealer’s daughter”, “The sick collier”, “The princess”, “The lovely lady”. В тексте «Принцессы» обнаруживаются два вида повторов – простой (59 раз) и расширенный (18 раз). В «Дочерях викария» и «Дочери лошади» простого повтора заголовка вообще нет. В заголовках, где имена лиц соединены союзом «и», также нет простых повторов, зато много суженных повторов. Так, в «Фанни и Энни» 40 из 48 повторов являются суженными.

Одновременно обозначение персонажа в заголовке может содержать локально-временную перспективу, что приводит к экспликации двух составляющих в заголовке. В качестве примера можно привести заголовок “The man who loved islands”, в котором лицо именуется через локально-временную перспективу – предпочтению жизни на острове любому другому месту. Текст рассказа изобилует проекциями заголовка, их число равно ста. Интересно, что среди них дословная проекция заголовка происходит однократно. Одну половину составляют суженные повторы, а другую – варьированные и корневые. Такое большое количество проекций требует пояснения.

Эксплицитной составляющей текстовой модели является персональность, которая складывается в варьированном, суженном и корневом повторах заголовка (“the island all your own”, “your island”, “our

islander”). Обезличенный любитель островков превращается в хозяина ограниченного мира (“your little island in space”), в котором остров приравнивается к вселенной. В суженном повторе заголовка разделяются лицо, любящее острова (“man” = “islander” = lover of islands”) и его локально-темпоральная перспектива (“the islander’s world”). И остров, и человек включаются в освоение семантических смыслов «единения» и «неединения» (“islands” и “his island”, “islanders” – “our islander”). Человек сделал ставку на изоляцию (“isolate yourself”) в собственном мире (“in an infinite dark world of an island”), которым он правит как хозяин. Но «не единение» губит идею жизни на острове, поскольку «даже острова любят держаться вместе» (“even islands like to keep each other company” [8:1172]). Хотя в заголовке персональность дается вместе с локально-иетмпоральной перспективой, на деле «единения» человека и его острова, который становится все меньше и меньше по объективным причинам, не происходит. Недаром половину проекций заголовка составляют суженные повторы. От «темного бесконечного мира» остается «тень», любовь к островам сменяется безразличием, а локально-временная перспектива (переезды с островка на островок) начинает довлеть над человеком. В первом макроструктурном кольце, когда человек обустроивает свой островок, он действительно любит то, что делает. Во втором кольце, когда обстоятельства заставляют его отступать от первоначального плана, он мечется, пытаясь уберечь любовь к островку своей мечты. Исчерпывание идеи одинокой жизни на собственном острове меняет человека, который не сумел реализовать свою идеализированную мечту – мечту об изоляции от мира в мирке, в котором он становится заложником мечты.

Таким образом, проекции заголовка в текст раскрывают разные стороны текстовой модели. Одни составляющие эксплицируются заголовком, в то время как другие требуют восстановления в процессе создания текстовой модели. У Лоуренса заголовок вербализует идеализированную истину, которая на деле не реализуется. Но процесс освоения этой истины, соприкасая человека со цветоцветовой перспективой в очерченной локально-временной перспективе, дает человеку бесценный опыт противоборства между «движением» и «покоем», «единением» и «неединением» составляют суть поиска гармонии души.

В малой прозе создать текстовую модель можно, сгруппировав проекции заголовка в тексте. Дело в том, что заголовок, выражающий целостное понятие, в тексте фрагментируется на составляющие. Простые повторы заголовка практически всегда обрастают дополнительным смыслом. Этому способствуют детерминативы (указательные и притяжательные местоимения, артикль и некоторые другие), которые меняют интерпретацию заголовка. Внутритекстовые преобразования заголовка модифицируют текстовую модель, делают ее динамичной и гибкой.

Проведенное исследование показывает, что в малой прозе Лоуренса существует прямая связь между заголовком как свернутой текстовой моделью и его проекциями, осваивающими отдельные составляющие этой модели. Лоуренс создает модель, типологически близкую малой прозе своих современников. Изучение типологии этой модели представляется весьма перспективным и может внести уточнения в эволюцию рассказа как типа и жанра текста.

ЛИТЕРАТУРА

1. Выготский Л.С. Психология искусства. – М.:Лабиринт, 1998. – 416с.
2. Винокур Г.О. Об изучении языка литературных произведений // Филологические исследования. – М.: Наука, 1990. – С.112-140.
3. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – 140с.
4. Тураева З.Я. Лингвистика текста. – М.: Просвещение, 1986. – 127с.
5. Кухаренко В.А. Интерпретация текста. – М.: Просвещение, 1988. – 191с.
6. Богданов В.В. Текст и текстовое общение. – СПб: Санкт-Петербургский университет, 1993. – 68с.
7. Schneider U. Titles in Dubliners // Style: James Joyce’s Dubliners. – Vol. 25. – No. 2. – Fall 1991. – P.405-415.
8. Lawrence D.H. Collected stories. – L.: Everyman’s Library, 1994. – 1397p.

СЕМЕЙНЫЕ РОДОСЛОВНЫЕ КАК ОБЪЕКТ ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ИЗУЧЕНИЯ

Харченко В.К., д.филол.н., профессор

Белгородский государственный университет

Статья посвящена рассмотрению составляющих внутрисемейной коммуникации. Отмечается, что в текстах семейных родословных можно наблюдать явления самопрезентации, саморефлексии, двойного текста.

Ключевые слова: прагматический потенциал, концептосфера, самопрезентация, саморефлексия

Харченко В.К. СІМЕЙНІ РОДОВОДИ ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНОГО ВИВЧЕННЯ / Белгородський державний університет, Росія

Стаття присвячена розгляду складових комунікації усередині сім'ї. Відзначається, що в текстах сімейних родоводів спостерігаються явища самопрезентації, саморефлексії, подвійного тексту.

Ключові слова: прагматичний потенціал, концептосфера, самопрезентація, саморефлексія.

Harchenko V.K. FAMILY GENEALOGY AS AN OBJECT OF LINGUISTIC STUDY / Belgorod State University, Russia

This article is devoted to the consideration of the constituents of communication in the frame of a family. The important role of the phenomena of selfrepresentation, selfreflection and double text is noted.

Key words: pragmatic potential, conceptsphere, selfrepresentation, selfreflection.

Внутрисемейные коммуникации таят в своих недрах интересный и выразительный жанр повествований об истории семьи, естественно, рассказываемый ближним и дальним родственникам, особенно подрастающему поколению, причем рассказываемый так часто и в таких устоявшихся в результате многократного и любовного повторения почти сказовых речевых формах, что когда преподаватель-исследователь предлагает студентам написать свободное сочинение на тему “История моей семьи”, то обнаруживает, что в языковом отношении в таких сочинениях многое давно отстоялось, отшлифовалось и можно вести речь о действующем, сформировавшемся жанре семейных родословных.

Степень экспликации сказового начала в семейных родословных весьма различна, но сказ потенциально присутствует в самом жанре. Интонацию сказа хорошо иллюстрирует следующий фрагмент текста :

“Семья большая, хата маленькая, денег на свадьбу нет. Заметил Ульяну парень из другого села Новоселовка, заслал сватов, родственники отдали замуж. Пошли молодые в сельсовет, расписались, а на выходные венчание назначили. А на селе стали поговаривать: не бывать этой свадьбе. Жених задумался, а потом и решился. В ночь перед венчанием выкрал Ульяну, хоть и охранял ее брат, и привез домой. Не дождалась сваты у церкви. Пока разобрались, что и как, догадались, где она, а Ульяна уже блинов напекла в своей новой семье. А было это в 1925 году, как ни трудно было, но жизнь налаживалась. Василий сапожникчал, а Ульяна детей рожала, да мужу во всем помогала” (ИМС [здесь и далее – история моей семьи]. Е.Б.Ким).

Сочинения “Моя родословная”, “История моей семьи”, “Моя семья” и более частные варианты темы: “Мои дедушка и бабушка”, “Братья и сестры”, “Детские годы”, “Будни и праздники нашего дома” проводились нами в качестве творческой работы среди учащихся старших классов, студентов и взрослых лиц, получающих заочное (нередко – второе высшее) образование.

Полученная в итоге картотека сочинений представляет собой насыщенный и экспрессивный материал, позволяющий изучать, разумеется, не только язык, но и некоторые аспекты отечественной истории и социологии, краеведения и фольклористики, педагогики и психологии, этики и эстетики, причем изучать с неожиданных подчас позиций сохраняющихся в семейных историях аксиологических обобщений и модельных частностей (запечатленных в памяти поколений фактов, деталей, «мелочей», приобретающих характер символов за неимением, утратой «сплошного текста памяти»). Основную содержательную массу родословных составляют рассказы о дедушках и бабушках, поскольку авторы интуитивно понимают, что важнее закрепить информацию об ушедших родственниках, нежели о тех, которые еще сравнительно молоды и которых можно расспросить о деталях события. Чем древнее информационный блок для «рассказчика», тем он информативно ценнее, однако нежелание вспоминать, рассказывать, беречь раны или социально обусловленная привычка скрывать происхождение, или феномен присяги (у военных) ограничивают подчас «окно информации».

“Служил я в Серпухове, в батальоне особого назначения. В армии возмужал, пропали дурные привычки. Стал больше ценить и любить родителей. Участвовал в 1991 году в путче. Выезжали в Москву на бронемашинах, охраняли здание. Было по молодости весело и интересно. <...> Служил в селе под Грозным. Две недели, так получилось, был стрелком-наводчиком БТР. С семей общался по спутниковому телефону, успокаивал жену” (ИМС, Е.Н.Алексеев).

В данной статье мы будем вести речь только о лингвистическом аспекте семейных родословных.

Лингвистические параметры написанной «изнутри» истории семьи для наблюдений и обобщений весьма и весьма плодотворны. Хотя приходится учитывать различия между письменным, текстовым материалом и диктофонными записями рассказов об истории семьи, в целом ряде случаев обнаруживаются, как мы уже подчеркнули, совпадающие клише, тождественные фрагменты, поскольку ныне написанное и оформленное как сочинение, видимо, не единожды артикулировалось, проговаривалось в семьях как устойчивая и устоявшаяся устная история рода. Хотя приходится учитывать степень креативности (творческого начала) письменных текстов семейных родословных (от формально составленных «автобиографий» до талантливых сочинений, представляющих – почти без стилистической правки – готовый художественный текст), во всех сочинениях просматриваются сквозные жанрообразующие признаки, диктующие тематику возможных лингвистических исследований. Рассмотрим некоторые из наиболее актуальных сейчас перспектив исследования языка семейных родословных.

Язык и сюжет. Семейные родословные дают материал для изучения проблемы взаимосвязи языка и сюжета. Метафора «родословное древо», «древо рода» является базовой, точнее каркасной, помогающей пишущему воспринимать целостность семьи при всем ее разветвлении и вместе с тем единство корней. «Образ древа» создает сюжетодвижение, диктует хронотоп родословных, не позволяет уходить в сторону от повествования, застаиваться на частностях, отвлечениях. Некоторые родословные представляют собой «древо» в чистом виде, когда указываются имена, фамилии, степень родства, дети, их имена, даты жизни, полученное образование, профессия, место жительства – и ничего более. Значительно чаще событийно-хронологический остов родословных обрастает отступлениями, подробностями, законченными микрорассказами, развернутыми оценками. В таких случаях автор внутри родословных создает то, что мы, вслед за Р.Бартом, называем биографемами. Более того, отшлифованность, языковая рельефность, экспрессия таких биографем натолкнула нас на мысль о возможности использования их как иллюстративного материала демонстрационного словаря богатств русского языка (1). При лексикографическом проектировании биографема становится наиболее ярким и правдивым контекстом для иллюстрации толкования слова. Такие слова, как *голод, коллективизация, раскулачивание, подкулачник, ликбез, трудодень* и т.п., можно иллюстрировать примерами из художественных текстов, но значительно ценнее, а подчас и «художественнее» оказываются примеры из семейных родословных.

“Семья обзавелась кое-какой утварью, купили даже лошадь, посадили фруктовый сад в 15 яблонь. Это все вызывало зависть соседей и подозрительные взгляды председателя сельского совета. Надо было сдать зерно в колхоз, но Климентий Иванович утаил ведро пшеницы, потому что понимал, что дети умрут с голоду, и хотел их поддержать. По всей Украине голодал народ, люди умирали целыми семьями, иногда даже некому было убирать умерших. Семья Панасюк жила дружно, работали все от мала до велика, что и держало их. Но тут с обыском пришла комиссия, составленная из бедняков и председателя сельского совета. Они и нашли это ведро пшеницы, конфисковали его, отобрали лошадь, а их, объявив кулаками, сослали в Казахстан вместе с шестью детьми. Это было в 1933 году” (ИМС, О.В.Волкова).

Тот же лексикографический вектор использования содержат в родословных наименования предметов быта (*дежа, прялка*), продуктов питания, элементов праздничного обряда.

“Самое удивительное было то, что она знала столько рецептов постных блюд, что даже во время самого строгого поста меню было разнообразным, а блюда очень вкусными. Поэтому зачастую все члены семьи постились вместе с ней, даже самые убежденные атеисты” (Л.В.Швыдка).

Лексикографическую ценность родословные представляют и как хранители наименований профессий, известных далеко не всем носителям русского языка (*прессовщик пластмассы, садчица хлебных изделий*).

Особый интерес вызывает использование редких пословиц, фразеологизмов, сохраняющихся в семье иногда уже в качестве речевой памяти, языкового портрета умершего родственника. Такой материал тоже может быть запечатлен в словаре.

Отраженный в сочинениях семейный «хронотоп», расцвеченный «биографемами», позволяет рассмотреть, как двигают сюжет сюжетонасные лексемы типа *вдруг, однажды, а в это время, внезапно, в один прекрасный день* и под. Сюжетонасные лексемы используются авторами родословных и при изложении частных, отнюдь не судьбоносных событий их жизни, как в следующем отрывке: *“Мама рассказывала такой случай. Однажды она взяла с собой свою младшую сестру Зину. Шли они через поле подсолнечника, и вдруг Нина увидела волка. Она не подала вида, что испугалась. Только когда они вернулись домой, она сказала, что видела волка. А ее сестра расстроилась, что не увидела зверя, и попыталась вернуться на то место. Зину пришлось держать старшему брату” (ИМС, Е.М.Зверева).*

Психологи издавна разрабатывают идею, что «обычная» человеческая жизнь развивается по законам художественного произведения, и в текстах семейных родословных это достаточно наглядно представлено.

В плане исследования взаимосвязи языка и сюжета на материале семейных родословных важно констатировать те участки проблемы взаимосвязи, которых «стыдятся» серьезная литература и которые защищает, на которых строится массовая литература: счастливые совпадения, «сон в руку», стандартное описание внешности героя, героини (членов семьи), идеализированная оценка характеров, хотя не скрываются и некоторые недостатки персонажей семейных родословных.

В качестве примера «хэппи-энда» приведем следующий отрывок: *“Тех, кто говорил по-украински, освобождали. Бабушка научила молодого казака разговаривать на ее родном языке, и он остался вместе с ней. Когда пришли наши войска, жещин и детей отправили на родину. Их погрузили в три машины. Когда они переправлялись через реку, мост взорвался, и одна машина упала в воду. Дедушка не знал, осталась ли жива Александра или нет. Только лишь в июле 1946 года он вернулся с войны и первым делом заехал в украинское село узнать о судьбе любимой. Там он встретился не только с Александрой, но и с маленьким сыном Иваном. Забрав жену и сына, поехал на родину. Счастливо зажили они в казачьем крае. Построили дом, он до сих пор стоит на берегу реки – бревно к бревну, блестит на солнце его железная крыша. Рождались дети...”* (ИМС, Е.М.Зверева).

Как детское языковое мышление пронизывает привязанность к сказке, так для взрослых людей, получающих или уже получивших высшее образование, то есть достаточно начитанных, слышанных, что есть хорошая литература, для взрослых авторов родословных характерно подчас имплицитное стремление к мелодраме, идеализации жизни. Полагаем, что причина такого стремления не только жанровая (идеализация свойственна описанию собственной семьи, без идеалов семья невозможна), причина такого стремления, на наш взгляд, в контрастном поиске, протесте против негативизма, иронии, безрадостности, против серых и черных тонов повествования, алармистских прогнозов современных информационных потоков не только в СМИ, но и в литературе тоже (романы, повести В.Пьецуха, Т.Толстой, Л.Петрушевской, С.Есина, Ю.Мамлеева и др.). Вряд ли в современном художественном или публицистическом тексте мы отыщем отрывок, передающий идеальное жизнеустройство, тогда как для семейных родословных такие отрывки относятся к разряду типовых.

“В ее доме всегда был идеальный, без преувеличения, порядок и пахло свежесвыглаженным бельем, хотя помощников по хозяйству не было и приходилось обслуживать мужа и двух сыновей. Предметом особой гордости бабушки были картины, вышитые «болгарским крестиком». Вышивала она не только картины, но и скатерти, салфетки, занавески. Обшивала мужа и детей. По сей день в нашей семье сохранились рубашки моего отца, сшитые и вышитые бабушкой, а также детское приданое («уголки», распашонки), которые она шила, вышивала, выбивала и, несмотря на постоянную занятость, всегда находила время, чтобы привести себя в порядок и поэтому замечательно выглядела даже тогда, когда стала серьезно болеть. К сожалению, она умерла еще совсем молодой. Ей было всего 54 года” (ИМС, Л.В.Швыдка).

Зачины и концовки семейных родословных. Предложенный аспект можно рассматривать в рамках предыдущего аспекта сюжетостроения родословных, но можно выделить и для отдельного рассмотрения в плане исследования рамочных конститuentов различных жанров. Анализ рамочной конструкции необходим для понимания специфики жанра, однако эти части сочинений, пожалуй, наименее интересные, поскольку авторы, как правило, не выходят за пределы традиционных рассуждений о ценности семьи, значимости памяти предков, называют себя Иванами, родства не помнящими, причем даже те, которые начинают историю семьи не с третьего, а с четвертого, а то и пятого колена.

“Каждому человеку хочется знать родословную своей семьи, происхождение своей фамилии. Ведь это так интересно знать, откуда происходят твои корни” (ИМС Л.С.Понеделко). *“Память. Без нее человек не может жить. Память есть у растения, камня, сохранившего отпечатки доисторических животных. Человек обладает генеалогической памятью. Память – то, что связывает нас со своими корнями. И каждый человек на земле должен знать и помнить свои корни”* (ИМС И.Е.Лихолетовой). *“У каждого человека есть своя родовая ветвь, которую он передает из поколения в поколение. От своего сына к внуку, правнуку. Я считаю, что в каждой семье должен быть архив, который передается следующему звену в цепи перерождения”* (ИМС, Е.Сазонова).

Стандарт начала и несколько реже стандарт конца вместе с тем срабатывают как жанрозакрепляющее средство, удерживающее динамичный «хронотоп» серединной части развернутых семейных историй. Согласимся, быть талантливым в обобщениях на порядок труднее, чем талантливо описать частности жизни. По существу перед нами общее, единообразное начало всех родословных и общих, тоже почти единообразный «аккорд» конца (*дочь... сын... внучка... когда-нибудь напишет продолжение этой родословной*).

Прагматический потенциал семейных родословных. Заинтересованность авторов, их небезразличие к тексту в целом и его деталям – хорошая почва для отслеживания прагматических ресурсов таких сочинений о семье. Скрытый педагогизм семейных родословных, использование их как средства воздействия стимулируют усиленное внимание к прагматическим возможностям рассказываемых семейных историй. Прагматика усиливается не столько даже за счет оценок, о чем далее пойдет речь, сколько за счет внутренних сюжетов, отдельных биографем семейных родословных. Вернемся к аккордовому, ведущему свойству родословных – их насыщенности сюжетом. Воспринимать жизнь как художественный текст, как сюжет легче в старости, нежели когда сам воспринимающий молод, не имеет пока еще собственной семьи, мучается в выборе профессии. Если для исследователя семейных родословных неинтересными участками являются зачины и концовки родословных, то для творцов, потенциальных авторов родословных самые неинтересные участки – когда вроде бы ничего не происходит... Монотонность жизненных периодов, их стабильность (то, что в старости расценивается как несомненный «плюс») для молодых становится испытанием, провоцирует резко изменить судьбу. М.Розин пишет об этом: “В романе несложно выпустить из описания сколь угодно длинный отрезок времени, человеку же приходится проживать все периоды, в том числе и ненужные для сюжета. В результате «поэма жизни» разваливается, события в принципе способные составить один сюжет, не воспринимаются как части одного целого. Подобный эффект хорошо известен в психологии: слишком большой интервал между звуками не дает им соединиться в мелодию. Этим, например, можно объяснить контркультурные увлечения многих подростков – они не хотят разыгрывать пьесы взрослых как слишком длинные, включающие лишние с художественной точки зрения паузы – учебу, должностной рост, постепенное ухаживание, – а предпочитают быстрые насыщенные контркультурные сценарии, в соответствии с которыми можно за год стать рок-звездой, за неделю начать и завершить любовный роман” [2, 59]. Осмысление жизни семьи как сюжета помогает молодым людям переживать затянувшееся время, переживать кажущуюся бессобытийность жизни, когда ты просто учишься, просто работаешь, терпеливо растешь ребенка, ухаживая за ним. Проявление, просматривание «вертикали смысла» и составляет прагматический эффект родословных, почему мы так часто получали в самих же текстах высказывания-благодарения за предложенную тему творческой работы.

Итак, пружинная свернутость, упругость изложения на ограниченной текстовой площади оборачивается символической насыщенностью, силой воздействия «просто небольшого рассказа». Дефицит «страстей» в современной жизни, которым объясняют тягу к детективам и мелодрамам, для говорящего устраняется, когда заходит речь об истории его семьи, в которой концентрированно проступает трагическое и возвышенное.

Впрочем, и это еще не все аспекты прагматики родословных. Известна пословица: где яд, там и противоядие. Мы испытываем трудности в жизни, в своей семье, в своей профессии, тогда как «противоядие» пытаемся найти в той или иной книге, радио- и телепередаче, газете, в совете посторонних людей... “Собственная жизнь – прекрасный учебник. Читать его не хотим. Про других читаем...” Эти слова Д.Гранина подтверждают мысль о том, что семейные сюжеты содержат подсказки как чисто бытовые, так и психологические, и организационные, и юридические, и валеологические («здоровьесберегательные»), и экономические. В те годы, о которых пишут авторы со слов своих предков, не было сотовых телефонов (и вообще телефонов), не было персональных компьютеров, стиральных машин, телевизоров, микроволновых печей, но дети болели и раньше, супруги ссорились, родители «мешали жить». В те годы тоже было пьянство и воровство, предательство коллег по работе и измена в семье, пожары и катастрофы, и родословные таят словесный фонд и решения многих проблем, и утешения страждущего, причем утешающим прагматическим потенциалом, как правило, обладает пример предка.

“Не раз молва людская хоронила его, но Валентина упорно шла в больницу, где он находился больше года. И болезнь отступила. В 1963 году родился еще один сын Юрий” (ИМС, Е.Б.Ким).

“А в 1956 г. родилась моя мама. Бабушке было тогда 45 лет, а дедушке 50 лет. Вот такие раньше были люди, сильные и здоровые. Сейчас не каждая женщина осмелится родить в таком возрасте” (ИМС, Е.Сазонова).

“За малейшее неповиновение хозяин отправлял на двое-трое суток в подвал, где вода доходила до пояса. Ночи, проведенные в этом страшном подполье [об угнанных в Германию. – В.Х.] не могли не сказаться на здоровье женщины. Через несколько лет после войны страшные раны начали появляться сначала на одной ноге, затем на второй. А потом была ампутация сначала одной ноги, а потом и второй. Так без ног и жила эта мужественная женщина, чем могла помогала своей старшей сестре и ее семье. Жалко было смотреть на ее сухое маленькое тело, которое быстро перемещалось летом по огороду, чистоте и порядку грядки могли бы позавидовать селекционные станции.” (ИМС, Е.П.Кащенко).

“Сколько раз ей приходилось очищать детские рты от земли, которая вся была поднята в воздух взрывами. А тут еще горе. Не бомба попала в избу, а наши ее разобрали и подожгли, чтобы сделать дымовую завесу. «Не горюй, – говорят, – мать. Мы тебе новую построим!» Да некому строить было:

погибли они все, но не пропустили танки в крестах к Прохоровке. Как притихло, все выбрались и не узнали всего. В пойме речки, в болоте горы танков. Все огороды гусеницами перепаханы. А ведь она закопала там самое ценное: документы и вещи. Ничего не нашли. Жили у родни. Она и пятеро детей. Ждали отца. В 1944 году пришло письмо, что ранен, скоро приеду. А потом пришло другое письмо, где было написано: «Ваш муж Гридчен Василий Петрович скончался от ран в госпитале г. Махачкала» <...> Своими силами смастерили себе маленькую избушку. Старшие дети помогали по дому, но когда начался голод и дети стали пухнуть, все старшие и моя бабушка (ей было 10 лет) пошли работать к людям, чтобы кусочек хлеба принести маленьким. В колхозе почти ничего не платили за работу. И это они пережили” (ИМС, Е.Б.Ким).

“Я за него идти сначала не хотела, плакала: зачем мне однорукий? Да мне мать посоветовала: иди – так будешь за мужиком. Вдруг опять война – его не заберут. Так и живут с тех пор. У них много детей. Одну из них, Любу, не уберегли. Остальные семеро выросли, вышли в люди. Все дружат между собой. <...> Сейчас дедушка с бабушкой живут вдвоем. У них есть свой собственный пруд, там карпы, сазаны. Есть пасека и несколько овец” (ИМС, А.М.Синегуб).

Прагматический потенциал семейных родословных настолько высок и бесспорен, их аутосуггестивная составляющая, воздействующая на адресата так наглядна, что можно ставить вопрос о расширении круга адресатов таких текстов, о желательном выходе их за рамки семьи, о большей известности таких текстов, концентрирующих в себе все ценное, что накопила семья как ячейка социума и что может быть востребовано другими семьями в качестве всегда дефицитных образцов и ориентиров.

Дополнительным свидетельством возможности использования семейных родословных с уникальностью подробностей их сюжетов в качестве средства утешения может служить следующая цитата из книги “Вербальное утешение”: “Если оптимизм утешающего в отношении перспективы базируется на личном опыте и исходит из наложения на существующую ситуацию других, сходных с ней ситуаций, которые в свое время благополучно разрешились, то мы имеем дело со стратегией изоморфизма. Стратегия изоморфизма предполагает наличие у утешающего богатого опыта, который позволил бы ему успешно создать и изложить терапевтическую метафору <...> В качестве контекста для составления метафоры могут быть использованы эпизоды из жизни как самого утешающего, так и из жизни других людей, являющихся достаточно авторитетными для утешаемого” (3, 35-36). На наш взгляд, однако, степень авторитетности аналога не так важна, как важен сам факт переживания подобного и даже худшего. Вот почему сюжетики семейных родословных может дать дополнительный ценный материал и для задач нейролингвистического программирования

Имена собственные в семейных родословных. Богатейший материал по антропонимике и несколько меньший по топонимике, отраженный в семейных родословных, позволяет считать сам этот жанр надежным средством изучения функционирования имени в ситуации смены поколений. Списки имен родственников автора текста дают возможность пронаблюдать следующие языковые ситуации ономастического порядка.

Происхождение фамилии: “Насколько я знаю, моя фамилия Понеделко по происхождению украинская. Еще в XVI- XVII вв. нынешнюю территорию Грайворонского района занимали переселенцы с Украины, с Полтавы. В селе Новостроевка, где жили мои предки, мне рассказывал дедушка, была целая улица из сотен и более дворов моих предков по фамилии” (ИМС, Л.С.Понеделкова).

Разнообразие и динамика корпуса личных имен: “Имели пятерых детей: Сергея, Константина, Ивана, Стефана, Ольгу <...> Имели детей: Александра, Анфису, Екатерину, Марину” (ИМС, Н.Н.Беседин).

Образование и/или бытование гипокористических имен: “... Среди четверых старших братьев росла моя прабабушка Мария Митрофановна, тогда любимица всей семьи Машенька” (ИМС, Е.П.Кащенко).

Проблема мотиваций и ассоциаций при выборе имени: “Через год родилась у нас дочь. Назвали мы ее как летний прекрасный цветок Маргаритка. Теперь наша семья стала полноценной” (ИМС, Н.В.Физеши).

Особые абзацы в родословных посвящены соотнесению авторского «я» с именем, не обойдены вниманием прозвища, в том числе семейные. Родословные дают возможность проникать в игровую (семейно-дружескую) герменевтику имени.

Еще один интересный аспект – имена известных людей в составе семейных родословных, когда авторы рассказывают, что прадедушка устроил Сталину побег, когда Сталин был в ссылке; прадедушка дважды видел Ленина, дед воевал, и к ним в полк с концертом приехал Лемешев или что предки были родственниками Шамиля.

Топонимические фрагменты также имеют место в содержательной ткани семейных родословных. В основном это касается происхождения названий сел и деревень. “На границе сегодняшних Волгоградской и Воронежской областей есть село Краснополье. Много версий имеется относительно его названия. По

одной из них, когда-то здесь проходили жестокие сражения казачьих войск с врагами и поле было красным от пролитой крови. По другой, на бескрайних просторах степи цвели маки и глаз радовал красный цвет цветущих весной цветов. Как бы там ни было, но мой род по линии отца связан с этим селом” (ИМС, Е.М.Зверева).

Обилие имен собственных создает особый графический образ текста семейных родословных, несколько отличающийся от графических образов художественных и газетных текстов.

Аксиология семейных родословных. Этот аспект связан с прагматическим аспектом, но в данной работе мы понимаем аксиологию как оценочность, как частный аспект охарактеризованной выше прагматики семейных родословных. Описание членов семьи почти всегда сопровождается их эмоциональной оценкой. Щедрый материал для анализа выбора оценочного слова дает сам жанр семейных родословных. Оценочные характеристики иногда срабатывают как сюжетобразующее средство, поскольку требуют мотивировки и детализации. История семьи представляет собой концентрацию и консервацию положительных смыслов, позитивной модальности высказывания. Даже в тех случаях, когда пишется о чем-либо трагическом, или некрасивом, или стыдном, постпозитивное восприятие, попытка мудрого осмысления исключают «постфактум» акцентирование плохого. Частным аспектом может стать диахроническая аксиология, например такое обозначение, как *почетная крестьянская семья или почетный житель села* может составить предмет отдельного описания, как в следующем отрывке.

“Всем заправлял в семье дед Андриан: он невесткам поручения давал, сыновьям указывал, что делать, детишек приструнивал. Прожил он 116 лет, 16 из них был слепым, но несмотря на это оставался главой семьи. Стали его сыновья своими семьями жить. Демьянов Егор Андрианович женился на Дубенцовой Наталье Порфирьевне и было у них 6 детей: Прокофий, Николай, Сергей, Петр, Павел и Марфа. Очень гордился дед Андриан невесткой Натальей – женой Егора, что пять сыновей родила, ведь на каждого лица мужского пола выделялась земля. Стала семья жить зажиточно, богатеть на зависть соседям. Сыновья становились взрослыми, и вот уже Петр Егорович Демьянов отделился и стал жить своей семьей. Жили дружно, землю обрабатывали, растили детей. Он был типичным русским крестьянином. Честно и добродушно жил он, а похоронили его на церковном кладбище как почетного жителя села” (ИМС, Т.А.Ч.)

Концептосфера семейных родословных. Жанр истории семьи дает возможность изучать как типовые концепты в их языковом выражении (концепты ТРУД, ПРАЗДНИК, ДЕТСТВО, РОДИНА), так и оригинальные концепты, раскрываемые именно в данном жанре: концепты СЛУЧАЙ, концепт ЗНАКОМСТВО (каким образом и где познакомились «он» и «она» – почти неотъемлемый участок сюжетостроения семейных историй, равно раскрываемый применительно к различным возрастным группам). Оригинальны также концепты ДОМ, ПИЩА, ОДЕЖДА (как одевались, как проходил день, какая была домашняя утварь и пр.). За счет внимания к быту, без которого нет семьи, семейные родословные выполняют функцию «музейной лингвистики» с перечислениями, а то и небольшими описаниями таких «экспонатов», как *макитры, кубышки, рушники, подзоры* и пр. Мы не раскрываем подробно этот аспект, поскольку в настоящее время в Белгородском государственном университете А.А.Павлова и Н.Н.Рухленко готовят кандидатские диссертации по концептосфере семейных родословных. Результаты поиска уже отражены в ряде более частных публикаций (4).

Фразеологизмы и пословицы в семейных родословных. Показательно, что наряду с традиционными и ожидаемыми паремиями, в родословных, как выше было уже отмечено, используются и почти не употребительные, забытые речевые клише. Эти клише используются, как правило, в составе характеристики родственника, любившего повторять ту или иную пословицу, поговорку. При дефиците сведений о далеких предках речевые особенности личности сохраняются в памяти семьи достаточно прочно, почему жанр обладает заложенным в него «многоголосием» и, следовательно, дает ценный материал для постановки проблемы индивидуальности речи – не художника слова, а человека вообще, каждого человека. *“Черт Поленыч”* – так бранилась героиня одной из родословных, и семейное предание сохранило не только это слово из ее уст, но и целый словарь (свыше 50 единиц), именно этой женщине принадлежащих речений. Иногда автор пишет о близком человеке, но в речевых предпочтениях мы узнает возрастную составляющую многих людей, как в следующем отрывке.

“Бабушка всегда говорила две свои значительные фразы: «Я жизнь прожила», далее следовало подробное объяснение, как и в какой последовательности нужно что-либо делать (фраза должна была отмести предполагаемые попытки сделать по-своему). <...> Вторая фраза могла предназначаться как маме, так и мне, и в ней тоже фигурировало слово «жизнь»: «Я на тебя жизнь положила», говорила бабушка в случае, если ее обижали” (ИМС, К.М.).

Элементы художественности в стиле семейных родословных. Эти элементы можно исследовать выборочно, будь то эпитеты, одиночные и развернутые метафоры, сравнения, градационные ряды, риторические вопросы и т.п., при этом всегда целесообразно иметь в виду сказовый характер семейных родословных, придающей используемым тропическим средствам особую интонацию. *“Поле. Зимнее*

утро. Мороз под 30. Нетронутый снег. Нет ни одного ориентира. Куда идти? Как? Слезы замерзли хрустальными шариками на щеках девушки. Каждый шаг давался с трудом, тяжелая поклажа отрывала руки. Да еще не было уверенности, что правильно выбран путь. Вдруг, когда она подняла голову, впереди увидела черную приближающуюся точку. Волк? Тогда их было очень много в округе. Человек? Это оказался старик. Высокий, немножко сгорбленный и белый-белый. Старик подошел, поздоровался, спросил, куда она направляется. Оказалось, что он только что пришел из села Советское, куда и надо было попасть Клаве до темноты. Следы дедушки к вечеру привели ее в это село. Только она нашла место, где можно было переночевать, как началась страшная буря, которая не утихла три дня. Бабушка Клава потом часто, вспоминая этот случай, говорила, что ей тогда помог сам Николай Угодник” (ИМС, Е.П.Кащенко).

К данному аспекту можно подойти и более широко, если учесть, что эстетика родословного текста усилена и обусловлена его этикой. Писать о близких, самых любимых людях – значит писать старательно, вдумчиво, красиво, хорошо, поэтому исследователю всегда можно делать допуск на то, что о семье автор пишет лучшим своим языком, а это дает возможность наблюдения и отслеживания этого лучшего, прочерчивания сквозных его характеристики, обобщения, а также его лексикографической фиксации, сбора и сохранения. Так, в следующем отрывке автор интуитивно опирается на экспрессивный синтаксис, используя, в частности, парцеллированные конструкции. *“В военкоматах теснились безудные юноши, седовласые артисты и комбайнеры, поэты и рабочие, люди всех возрастов и профессий <...> Нет, они вовсе не были былинными богатырями, такими Ильями Муромцами, которым ничего не страшно. Они были обыкновенными людьми. С обычной человеческой кожей, которую легко рвали пули, кромсали осколки. С обычным сердцем, которое хотело жить.” (ИМС, И.Е.Лихолетова).*

В раскрытии любой темы исследования есть прогнозируемые ходы и ожидаемые направления развития мысли. Так и применительно к жанру семейных родословных, особенно в плане изучения элементов художественности в таких текстах, напрашивается обратная ассоциация, когда художественный текст строится на материале семейных родословных, подчас с минимальной степенью художественного отлета от реальности. Мы не будем делать подобных проекций не только потому, что автор «обычного» сочинения и автор художественного текста (писатель) выступают в разных лингвистических режимах и возможные сближения позиций - скорее исключение, нежели правило. Даже когда текст родословной почти приближается к художественному (в нашей картотеке, насчитывающей порядка 500 сочинений, есть немало талантливых), даже в этом случае мы бы не рискнули смешивать жанры.

Главная причина отмежевания от автобиографических в основе повестей, романов, от так называемых семейных хроник, от мемуаров, записок видится в том, что этот аспект сейчас отдельно и весьма тщательно исследуется другими лингвистами, достигшими серьезных успехов в осмыслении данного материала, двойственного по своей сути. А в предисловии к сборнику статей «Автоинтерпретация» читаем: *“Мы выбрали привычное и терминологически прозрачное название «автоинтерпретация», хотя в статьях сборника речь не всегда идет именно о самоинтерпретации. Проблема, обсуждаемая в сборнике, может быть осмыслена и как автобиографизм, понимаемый в качестве маркированного литературного приема, указывающего на интенцию автора в художественном произведении, на его самопрезентацию (М.Медарич). Однако то же явление может быть понято как проблема метатекстуальности (сознания о собственном тексте), когда метатекст (сознание о тексте) выступает в форме автореференциальности, под которой понимается художественный прием, означающий, что автор и его поэтика - суть предметы собственного текста (Д.Ораич Толич). Но объектом изучения может быть и другая грань той же проблемы метатекстуальности: авторефлексия может структурно породить «двойной текст» (текст и его комментарий), и тогда может идти речь об автотематизации” (5, 3-4).*

Хотя в текстах семейных родословных можно наблюдать явления и «самопрезентации», и «саморефлексии», и «двойного текста» (текста с комментариями), жанр как, по-видимому, любой жанр, сохраняет свои особые признаки, не допуская межжанровой энтропии, которая в художественной литературе часто декларируется по принципу: *я пишу не роман, не повесть, не воспоминания, не записки, это скорее...* – далее следует не всегда ясное новое жанрообозначение. На деле же оказывается, что традиционный жанр сохранен, хотя и не угадан, не узан автором. Исследуемый нами жанр семейных родословных тоже, повторим, достаточно устойчив и потенциально весьма и весьма востребован.

Если, как мы только что упомянули, картотека содержит 500 единиц, почему в данной статье мы опирались на примеры из ограниченного списка родословных, авторы которых – студенты III курса заочного отделения исторического факультета Белгородского государственного университета? Мы делали это намеренно, во-первых, потому, что получили разрешение на неанонимную публикацию фрагментов сочинений; во-вторых, нам важно было показать, что выделенные особенности родословных, нацеливающие на дальнейшее изучение таких текстов, в принципе присутствуют в каждом сочинении (можно было вообще взять одну работу и на ее материале показать лингвистику

родословных!). Доказательность положений мы в данный момент предпочли разнообразию авторов сочинений и их текстов.

Разумеется, мы перечислили далеко не все лингвистические особенности и соответственно аспекты возможного лингвистического поиска на материале семейных родословных. Наша задача была привлечь внимание потенциальных собирателей и исследователей к такому замечательному звену национальной культуры и коммуникации, каким оказываются «обычные» рассказы и/или «обычные» сочинения об истории своей семьи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Харченко В.К. Словарь богатств русского языка. Редкие слова, метафоры, афоризмы, цитаты, биографемы: В 2т. – Белгород: Изд-во Белгородск. гос. ун-та, 2003. – 37 печ.л. (*Издание осуществлено в рамках Федеральной целевой программы «Русский язык» в 2003 г.*).
2. Розин М. Психология судьбы // Знание – сила. – 1992. – № 9. – С.54-60.
3. Ханский О.А. Вербальное утешение. Пособие для студентов по спецкурсам гуманитарных дисциплин. – Тверь: Изд-во ГЕРС, 2001. – 80 с.
4. А.А.Павлова. «Знать» и «помнить» в нарративе истории семьи. Статья // Филологические исследования. Международный сборник научных трудов. / Отв. ред В.Ф.Прохоров.- Вып. 2. – Белгород – Запорожье, 2003. – С. 191-195; Н.Н.Рухленко, В.К.Харченко. Паремическая составляющая концепта труда в жанре семейных родословных. Статья. // Филологические исследования. Международный сборник научных трудов. / Отв. ред В.Ф.Прохоров. - Вып. 2. – Белгород – Запорожье, 2003. – С. 305-311; А.А.Павлова. Концепт «СЕМЬЯ» на материале семейных родословных // Язык и национальное сознание. Научное издание. Вып. 6. – Воронеж: Истоки, 2004. – С. 34-40; А.А.Павлова. Гипертекстовое построение нарратива истории семьи // Актуальные проблемы изучения языка и литературы. Материалы Всероссийск. научн. конф. – Абакан, 2002. – С. 70-72; В.К.Харченко. Жанр семейных родословных как фактор формирования языковой компетенции. Статья // Развитие личности в дошкольном и школьном образовании: опыт, проблемы, перспективы. Материалы междунар. научно-практ. конф. – Белгород, 2003. – С. 107-112; А.А.Павлова. Концепт ПЕСНЯ и метафоротворчество. Статья // Коммуникативное поведение. Вып. 18. – Воронеж: Истоки, 2004. – С. 119-125; Н.Н.Рухленко. Песня в зеркале семейных родословных. Статья // Коммуникативное поведение. Вып. 18. – Воронеж: Истоки, 2004. – С. 69-77.
5. Автоинтерпретация: Сборник статей / Под ред. А.Б.Муратова, Л.А.Иезуитовой. – СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1998. – 208 с.

УДК 81'38=112.2

ПРАГМАТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СТИЛІСТИЧНО ЗАБАРВЛЕНИХ ПОХІДНИХ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Ходаковська Н.Г., ст.викладач

Київський національний лінгвістичний університет

Предметом цієї публікації є прагматичний словотвір, зв'язок словотвірних процесів із цільовими установками комунікації.

Ключові слова: прагматичний словотвір, стилістично забарвлені похідні, прагматичний потенціал стилістично забарвлених похідних.

Ходаковская Н.Г. ПРАГМАТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ СТИЛИСТИЧЕСКИ ОКРАШЕННЫХ ПРИЗВОДНЫХ СОВРЕМЕННОГО НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА / Киевский национальный лингвистический университет, Украина

В статье рассматривается прагматическое словообразование, связь словообразовательных процессов с целевыми установками коммуникации.

Ключевые слова: прагматическое словообразование, стилистически окрашенные производные, прагматический потенциал стилистически окрашенных производных.

Khodakovskaya N.G. PRAGMATIC POTENTIAL OF THE STYLISTICALLY COLOURED DERIVATIVES OF THE GERMAN SPEAKING COMMUNITY / Kyiv National Linguistic University, Ukraine

The present article considers (deals with) the problems of pragmatic wordbuilding, the connection of wordbuilding prouesses with purposive communication tasks and patterns.

Key words: pragmatic , stylistically coloured derivatives, pragmatic potential of the stylistically coloured derivates.

Відмінною рисою сучасного етапу в розвитку мовознавства є посилення дослідницького інтересу до функціональної сторони мови, до факторів, які визначають комунікативний процес. Важливим фактором такого роду визнається цільова установка комунікації, яка помітно впливає як на структуру тексту в цілому, так і на структуру його складових елементів.

Відомо, що прагматика тісно пов'язана із стилістикою, оскільки дослідження мовної комунікації не може ігнорувати факт вибору мовного засобу для досягнення того чи іншого прагматичного впливу. Без вибору не може бути прагматично-стилістичного ефекту. Якраз вибір мовного засобу значною мірою визначає той вплив, який справляє мовленнєвий акт на адресата в даній сфері комунікації.

Можливість вибору мовних засобів походить від фундаментального принципу варіативності мови та здійснюється носієм мови на основі певних стратегій, які зумовлюються як мовними, так і немовними факторами (умовами комунікації), ведучим серед яких є поняття доцільності, тобто направленості на досягнення комунікативної цілі.

Ця стаття присвячена дослідженню деяких питань прагматики німецької мови, вірніше прагматичному словотвору, який розглядає зв'язок словотвірних процесів із цільовими установками комунікації.

У теоретичному плані прагматичний підхід до інтерпретації семантики похідних одиниць у конкретній сфері комунікації стосується, перш за все, прагматичного потенціалу стилістично забарвлених похідних.

Прагматичний потенціал більшою мірою притаманний похідним одиницям, оскільки стилістично забарвлені похідні володіють високою прагматичною ємністю, здатні в скомпресованій формі передати оцінку, емоційно-експресивне або асоціативне забарвлення.

Розглядаючи, слідом за О.С.Кубряковою, Г.О.Винокуром, В.М.Никитевичем та іншими лінгвістами похідне слово як універб, який є результатом компресії нашої думки про досвід та перехід предикативного зв'язку з експліцитної форми в імпліцитну, то ми тим самим стаємо на позиції словотвору на синтаксичній основі. В акті словотвору номінатор свідомо планує свій вплив на адресата, виражаючи його за допомогою словотвірних засобів.

Заздалегідь запланований вплив на адресата більш чітко виявляється при утворенні похідних іменників із префіксом *Erz-*. Це пояснюється тим, що цей префікс, крім своєї основної семантичної функції, функції посилення, виконує й інші функції: емоційну, експресивну, прагматичну. Будучи компонентом семантичного змісту похідного, категорія негативності виражає ставлення номінатора до явища об'єктивної дійсності і передає його суб'єктивну оцінку, тим самим створюючи прагматичний ефект.

М.Д.Степанова відмічала, що стилістичне та функціонально-стилістичне забарвлення має похідне із префіксом *Erz-*. Цей префікс має тенденцію поєднуватися з твірними основами негативної семантики, що забезпечує його внутрішню валентність. Він надає утворенням за його участю підсилювального, експресивно-оцінного значення. Такі утворення продуктивні у сфері розмовного та фамільярного стилю.

Проаналізуємо речення, у якому є похідне з цим префіксом.

“Der Wussagk mochte ein Erzgauner sein, aber Feste feiern, das hat er gekonnt“ [Ch.Wolf, 205]. (Вусакг міг би бути архішахраєм, але проводити свята, це він міг би). Похідне *der Erzgauner* – “архішахрай” є стилістично маркованим завдяки стилістично забарвленій твірній субстантивній основі *der Gauner* – “хитрун, шахрай” та підсилювальному префіксу *Erz-*. Похідна лексична одиниця з префіксом *Erz-* має відтінок негативної характеристики вчинків людини. Характеризуючи героя *Wussagk*, автор за допомогою стилістично забарвленого похідного *der Erzgauner* передає емоції героя. Похідне *der Erzgauner* припускає вільну комунікативну ситуацію, достатньо зневажливого ставлення автора до адресата, невисокий ступінь поваги по відношенню до нього, усвідомлене бажання саме так бути зрозумілим. Прагматичні фактори можуть реалізовуватися за рахунок стилістично забарвленого похідного *der Erzgauner*, який несе в собі прагматичний заряд та актуалізується в мовленні.

Префікс *Erz-* може мати цілий ряд семантичних відтінків. Описуючи регулярне словотвірне значення іменників із префіксом *Erz-*, ми можемо одержати картину, яка відображає набір прагматичних можливостей, притаманних іменникам із цим префіксом. Але негативний прагматичний вплив одного й того самого іменника не є чимось застиглим, незмінним. Існує цілий перелік лінгвістичних, психічних та структурних ознак, які можуть викликати зміну прагматичного ефекту. Така зміна зумовлена основними взаємопов'язаними причинами: зміною ступеня словотвірної мотивації похідного, розвитком полісемії. У світлі теорії словотвору на синтаксичній основі словотвірна мотивованість визначається при аналізі мотивуючого словосполучення, являє собою розгорнуту дефініцію значення похідного.

Дослідження прагматичного та стилістичного потенціалу стилістично забарвлених похідних у стилі художньої літератури не може не привертати увагу, оскільки цей аспект залишається до нашого часу не вивченим. Аналіз сучасних німецьких текстів художньої літератури дав можливість виявити прагматичний потенціал стилістично забарвлених похідних.

Діяльність адресата спрямована на досягнення однієї мети – передачі думки адресату висловлювання.

Вивчення функціонування мовних засобів в аспекті прагматики, у першу чергу, пов'язане з особою мовця, із головним суб'єктом комунікації [1: 325-332].

Крім того, на хід сприйняття та усвідомлення висловлювання впливає ряд інших факторів, зокрема, установка на сприйняття інформації, яка створюється як загальним контекстом, так і екстралінгвістичним "оточенням" мовленнєвого акту.

Розгляд прагматичного потенціалу стилістично забарвлених похідних особливо виявляється у художньому мовленні, оскільки якраз тут існує широкий діапазон відтінків прагматичного впливу. У мові персонажів, які діють завжди в "соціальних ситуаціях", роль психологічних та соціальних факторів особливо відчутна. Приклади вміщують комунікативну інтенцію – опосередковане спонування до дії, яка детермінується семантикою стилістично забарвлених похідних та ситуацією комунікативного акту.

"*Er sah mich an. „Jammervoller Dilettant“! Um so schlimmer! Weiß du denn nicht, dass das ein fabelhaftes Mädchen war? Herrgott!“ Er starrte zum Himmel. „Läuft uns endlich schon mal was Richtiges über den Weg, dann verlierst so ein Trauerbolzen die Adresse!“ „Weil du ein Esel bist“, erwiderte Lenz, ein Trottel, der nichts kennt, was über das Niveau der Huren aus dem Cafe International hinausgeht! Du Klavierspieler, du!*" [Remarque, 59]-(Жалюгідний дилетант! Тим гірше. Хіба ж ти не бачив, що це була чудова дівчина? Боже ж ти мій! Ленц звів очі до неба. -Коли, нарешті, нам трапилось щось путнє, то цей чужливий чурбан губить адресу! -Ти осел,- відказав Ленц,- йолоп, який не розуміє, що виходить за рівень повій у кафе "Інтернаціональ". Ех ти, тапер). У цьому монолозі йдеться про те, що Роберт Локамп (головний герой роману) загубив адресу чудової дівчини (Пат Гольман). Ленц переконує Роберта в тому, що ота дівчина була дійсно щастям. У монолозі автор використовує кілька стилістично забарвлених похідних: *der Trauerbolzen, der Trottel, der Klavierspieler*. *Der Trauerbolzen* –це складне слово, яке складається з двох компонентів: *die Trauer* – "печаль, скорбота"; *der Bolzen* – "гвинт, стріла, дротик". Незвичайне поєднання двох абсолютно різних за значенням компонентів дає емоційно-оцінне слово *der Trauerbolzen* з відтінком осудження та зневаги. Стилiстичне забарвлення іменника *der Trottel* – „дурень" обумовлено дієслівною твірною основою *trotteln* – "незграбно ступати, йти". Похідне *der Klavierspieler* – "піаніст, тапер" у стилістичному відношенні нейтральне. Але в наведеному реченні це похідне одержує, навпаки, зовсім інший пейоративний відтінок, відтінок зневаги та нехтування. Не останню роль відіграє також інтонація, за допомогою якої Ленц переконує Роберта в неправильності його дій. Автор має за мету вплинути на адресата, переконати його змінити своє відношення до певного факту, спонукає адресата здійснити ту або іншу дію, тобто це речення фактично виконує функцію прохання, вміщує пораду. Це речення є тим типом речення, яке має значення реквестива [2: 22-23], оскільки цей мовленнєвий акт має форму спонукального речення. Основну роль відіграють стилістично забарвлені похідні. Виразне спонування, виражене за допомогою стилістично забарвлених похідних, дає можливість адресанту вплинути на адресата.

Стилiстично забарвлені похідні іменники вводяться в контекст як ємні за своєю семантикою знаки, за допомогою яких досягається синтаксична компактність тексту та використовуються для позначення певних подій або ситуацій, що дозволяє уникнути описових оборотів, складних синтаксичних конструкцій і створюють лаконічність, стислість, які так необхідні для прагматичної комунікації.

Прагматичний потенціал стилістично забарвлених похідних ми аналізуємо у двох аспектах – із позицій мовця (адресанта, у нашому випадку – Ленц) у процесі мовлення та з позицій слухача (адресата-Роберт Локамп) у процесі сприйняття мовлення. Стилiстичний аспект функціонування стилістично забарвленого похідного досліджується з точки зору адресанта, і це дозволяє прослідкувати шляхи переходу від задуму мовлення до мовних форм його реалізації. Такий напрямок дослідження стосовно стилістично забарвлених похідних припускає розгляд можливостей творчого використання комунікативного та комунікативно-стилiстичного потенціалу в процесі комунікації.

Вивчення комунікативно-стилiстичного потенціалу стилістично забарвлених похідних є важливим тому, що він є передумовою, причиною певної поведінки даної мовної одиниці в процесі стилістичного функціонування. Проаналізуємо такий діалог:

"*Sprich dich nur ruhig aus, Ferdinand“, sagte Lenz. „Aussprechen erleicht immer.“ „Du bist ein Drückeberger“ erklärte Grau, „ein patetischer Drückeberger.“ „Sind wir alle“, grinste Lenz. „Wir leben nur noch von Illusionen und Krediten“ [Remarque, 81]-(Тобі треба спокійно виговоритись, Фердiнанде, -сказав Ленц.- Як виговоритися, то й на душі стане легше.-Ти шкурник, промовив Грау,- патетичний шкурник і дезертир.-А ми всі такі, - всміхнувся Ленц,- ми живемо хіба тільки ілюзіями, та в кредит). У цьому*

реченні стилістично забарвленим є складне похідне *der Drückeberger* –“ледар, симулянт, боягуз”. Крім того, у цьому діалозі ми спостерігаємо явище повтору, тобто складне стилістично забарвлене похідне зустрічається двічі. Повтор є одним із найбільш характерних для діалогу видом структурно-сміслового зв'язку реплік співрозмовників [3:50-64; 4:35-36]. Виходячи з цього, повтор можна зарахувати до граматично- синтаксичного способу підтримки мовленнєвого контакту.

Існують різні точки зору на роль повтору в діалозі, що підтверджує положення про розмаїтість притаманних йому функцій. Так, В.Д. Девкін розглядає повтор як вимушене цитування попередньої репліки, як паразитичне явище і навіть пропонує його виключити з навчальної практики через його мінімальну інформативність, тобто, це явище мови розуміється як тупання на одному місці, хезитація, яка розуміється як неувважність та непередготовленість співрозмовника ввійти в контакт [5: 40-41].

Подібне обмеження, можливо, належить до випадків взаємообміну предметно-логічною інформацією між комунікантами. Але воно ні в якому разі не має відношення до явища фактичної метакомунікації, де повтор справляє позитивний ефект впливу. У нашому випадку повтор *der Drückeberger* свідчить про неослабну увагу з боку слухача, його настрою на контакт та активне залучення в процес мовленнєвого спілкування шляхом найменших інтелектуальних затрат.

Виконуючи функцію скріплення, повтор створює видимість участі в розмові, допомагає не тільки уникнути мовчання, але й виразити зацікавленість в предметі розмови. У нашому прикладі метакомунікативний повтор є проханням уточнити (докладніше зупинитися, згадати, порозмірковувати) необхідну інформацію, тобто такий сигнал є інформаційно-пошуковим сигналом, який неможливо залишити без відповіді.

„Also abgemacht, wir treffen uns am Ausgang“, sagte Breuer und ging endlich. „was ist das für ein *Strolch*? fragte ich. „Das ist kein *Strolch*, das ist ein netter Mensch. Ein alter Bekannter“. „Gegen alte Bekannte habe ich was“, sagte ich. [Remarque, 182]- (Отже, домовились, зустрінемося на виході,- сказав Бройер і нарешті пішов.- А що це за бродяга?- запитав я.- Це не бродяга, а симпатична людина. Старий знайомий.- До старих знайомих я маю деякі претензії,- відказав я). Цей діалог передає розмову Пат Гольман та Роберта Локампа у театрі, де Пат зустріла свого давнього знайомого. Повтором у даному реченні виступає стилістично-забарвлене утворення *der Strolch* –“бродяга, босяк; шахрай“, обумовлене стилістично забарвленою дієслівною твірною основою *strolchen* –„бродяжнити, бурлакувати“. Цей повтор не потребує активної розумової діяльності, він автоматично слідує за висловлюванням мовця та виражає лише емоційне ставлення до його пропозиціонального змісту: непорозуміння, подив і т.д. психологічно допомагаючи, або не заважаючи мовцю здійснити наступний мовленнєвий крок. У психологічному плані такий повтор є солідаризуючим моментом, підтвердженням того, що мовець та слухач спілкуються на одну й ту саму тему. Повтор з боку слухача являє собою “комунікативний бумеранг” або “хід гри у дві руки”, за образним виразом Н.Д.Аругіонової з додаванням до чужого висловлювання просодичного предиката оцінки (суб’єктивного відношення) [3: 50-51].

Для метакомунікативного повтору показовим є те, що денотатом виступають негативні психічні емоції на висловлювання співрозмовника: непорозуміння, подив, недовіра, які імпліцитно стимулюють слухача до подальшого роз’яснювання факту повідомлення. Отже, повтор є специфічною мовленнєвою дією, пов’язаною з емоційно-психічною реакцією слухача на зміст висловлювання мовця. Прагматичний потенціал стилістично забарвленого похідного *der Strolch* полягає в ціленаправленому впливі на адресата.

У художньому творі завжди виражена естетична позиція письменника і всі виразні засоби мови актуалізовані з метою емоційного впливу на читача. Завдання відправника повідомлення у художньому мовленні складніше ніж завдання мовця. Якщо в усній сфері комунікації відправник повідомлення має можливість неодноразово підкреслити важливі елементи мовлення, використовуючи лінгвістичні та екстралінгвістичні засоби (інтонацію, міміку, жест), то письменник застосовує інші засоби (стилістично забарвлені утворення).

Спостереження над мовним матеріалом дають можливість відзначити, що в цілому актуалізація стилістично забарвленого похідного в контексті характеризується семантико-стилістичними транспозиціями. Матеріал підтверджує, що у випадку із стилістично забарвленими похідними є засади говорити про реалізацію комунікативно-стилістичного потенціалу, яка, як правило, супроводжується посиленням стилістичного змісту, та про переосмислення стилістично маркованих похідних залежно від умов їх вживання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Степанов Ю.С. В поисках прагматики.(Проблема субъекта).- Изд.АН СССР. Сер.лит. и яз., т.40, № 4, 1982.-С.325-332.
2. Почепцов Г.Г. Прагматический аспект изучения предложения; К построению теории прагматического синтаксиса// ИЯШ.-1975.-№ 6.- С.22-23.

3. Арутюнова Н.Д. Диалогическая цитация: (К проблеме чужой речи) // Вопр. языкознания.-1986.- №1.-С. 50-64.
4. Девкин В.Д. Диалог: Немецкая разговорная речь в сопоставлении с русской.-М.: Высшая школа,1981.-160 с.
5. E. M. Remarque Drei Kameraden, Roman, Verlag Für fremdsprachige Literatur, Moskau, 1960.- S.460
6. Ch. Wolf Kindheitsmuster, Roman, Deutscher Taschenbuch Verlag GmbH, München, 1994.- S.520

УДК 821.161.1Г

ПРИНЦИПЫ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ВОПЛОЩЕНИЯ АВТОРСКОЙ ПОЗИЦИИ В РОМАНАХ И.А.ГОНЧАРОВА

Хомчак Е.Г., соискатель

Запорожский государственный университет

Характеризуется современное состояние проблемы автора, анализируется авторская позиция как ментальное отношение писателя к изображенному миру, находящая воплощение на разных уровнях художественного произведения.

Ключевые слова: объективность, субъективность, тенденциозность, автор, авторская позиция, авторское сознание.

Хомчак О.Г. ПРИНЦИПИ ХУДОЖНЬОГО ВТІЛЕННЯ АВТОРСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ В РОМАНАХ І.О.ГОНЧАРОВА / Запорізький державний університет, Україна

Охарактеризовано сучасний стан проблеми автора, аналізується авторська позиція як ментальне ставлення письменника до зображуваного світу, що знаходить втілення на різних рівнях художнього твору.

Ключові слова: об'єктивність, суб'єктивність, тенденціозність, автор, авторська позиція, авторська свідомість.

Khomchak E.G. THE PRINCIPLES OF ARTISTIC EMBODIMENT OF THE AUTHOR'S OUTLOOK WITHIN I.A.GONCHAROV / Zaporizhzhya State University,Ukraine

The contemporary state of the author's problem is characterized, the author's outlook is analyzed as the mental attitude of the author to the depicted world, which finds its embodiment on the various levels of the work of art.

Key words: objectivity, subjectivity, the author, the author's outlook, the author's consciousness.

Проблема автора и авторской позиции – одна из наиболее актуальных проблем в современном литературоведении. Важность этой проблемы бесспорна, так как в произведении нет ни одного элемента, который не прошел бы сквозь призму авторского сознания и не характеризовал бы позицию автора. За каждым художественным произведением читатель ощущает присутствие его творца, познавая только те стороны действительности, на которые была направлена творческая активность автора.

При обсуждении авторской позиции И.А.Гончарова в критике, как современной писателю (В.Г.Белинский[1], Н.А.Добролюбов[2], Д.И.Писарев[3], А.В.Дружинин[4] и др.), так и позднейшей, с поразительной настойчивостью ставилась (не всегда, впрочем, прямо, чаще – косвенно) проблема сознательного и бессознательного. При этом сознательное творчество связывалось с тенденциозностью, а бессознательное – с объективностью.

В советском литературоведении эволюция позиции автора «Обыкновенной истории», «Обломова», «Обрыва» отмечалась на общем уровне в работах А.Г.Цейтлина[5], А.П.Рыбасова[6], Н.И.Пруцкова[7], А.Д.Алексеева[8] и других.

В 80-90-х годах XX века появляются работы Ю.М.Лошица[9], В.И.Мельника[10], В.Н.Тихомирова[11], В.А.Недзвецкого[12], М.В.Отрадина[13], Е.А.Краснощековой[14], О.Г.Постнова[15] и других, не отягощенные классовым подходом и существенно продвинувшие вперед наше понимание творчества писателя.

Отдельные размышления о формах выражения авторского сознания И.А.Гончарова в его романах разбросаны в предисловиях к разным изданиям его произведений, находятся в монографиях и отдельных статьях, но синтезирующей работы об этом все еще нет. Изучение авторской позиции как ментального отношения писателя к изображенному миру и составляет актуальность нашего исследования.

Основу авторской позиции И.А.Гончарова заложил В.Г.Белинский в статье «Взгляд на русскую литературу 1847 года»[1], противопоставив автора «Обыкновенной истории» как преимущественно поэта-художника автору «Кто виноват?» как преимущественно поэту-мыслителю. «У него нет ни любви, ни вражды к создаваемым им лицам, – писал В.Г.Белинский, – они его не веселят, не сердят, он не дает никаких нравственных уроков ни им, ни читателю; он как будто думает: кто в беде, тот и в ответе, а мое дело сторона»[1:382]. Критик с одобрением высказывался о важных чертах писательской манеры И.А.Гончарова – сдержанности, завуалированности, делающих его творчество объективным: «А это хорошо, это и нужно, это признак художника!»[1:85]. В.Г.Белинский отмечал у романиста отсутствие тенденций, умение следовать специфике своего таланта, сильного непосредственностью восприятия и изображения.

Общепризнано, что изображение не является отражением, констатацией некой жизненной правды, изображение – это художественное пересоздание жизненных картин и впечатлений. «Произведение искусства, – писал И.А.Гончаров, – не есть ни защитительная, ни обвинительная речь и не математическое доказательство. Оно не обвиняет, не оправдывает и не доказывает, а изображает»*[VIII:353]. Талант тем сильнее, чем глубже, самобытнее его способность изображать жизнь, а уже объективность и художественное совершенство созданной им картины определяют его место в общественной жизни.

Н.А.Добролюбов в статье «Что такое обломовщина?»[2] развил мысль В.Г.Белинского об объективности манеры И.А.Гончарова. По мнению критика, объективность изображения действительности требует от писателя сдержанности в творчестве, но «приписывать автору слабую степень восприимчивости потому только, что впечатления не вызывают у него лирических восторгов, а молчаливо кроются в его душевной глубине, – несправедливо. <...> Если человек умеет выдержать, взлелеять в душе свой образ предмета и потом ярко и полно представить его, – это значит, что у него чуткая восприимчивость соединяется с глубиной чувства»[2:343]. Как видно, Н.А.Добролюбов не отказывал романисту в «чуткой восприимчивости» и «глубине чувства», хотя, как и В.Г.Белинский, признавал его объективное творчество спокойным и бесстрастным. Критик говорил о том, что И.А.Гончаров не является одним из художников, «сливающих внутренний мир души своей с миром внешних явлений и видящих всю жизнь и природу под призмой господствующего в них самих настроения»[2:340]. Иными словами романист отображает действительность, не исключительно изображая те или иные черты собственной личности.

Д.И.Писарев в своей ранней статье «Обломов. Роман И.А.Гончарова» ставил в заслугу романисту «полную объективность» изображения, «спокойное, бесстрастное творчество, отсутствие узких временных целей, профанирующих искусство, отсутствие лирических порывов, нарушающих ясность и отчетливость эпического повествования»[3:4]. В начале 60-х годов взгляды Писарева на творчество писателя значительно изменились. В статье «Писемский, Тургенев и Гончаров» критик рассматривает объективность изображения в романе «Обломов» как простую фотографичность, утверждая, что «главные действующие лица созданы головою автора, а не навязаны впечатлениями живой действительности»[3:205]. Эта оценка И.А.Гончарова как художника полемична и объясняется, на наш взгляд, появлением у Писарева в условиях ожесточенной борьбы с теоретиками так называемого «чистого искусства» неправильного, предвзятого отношения к Гончарову, как якобы принадлежащего к этому лагерю. Противоречия мировоззрения И.А.Гончарова и его творчества не были до конца поняты Д.И.Писаревым.

Необходимо разобраться в понятии объективного творчества. И.А.Гончарову, с присущей ему разборчивостью во впечатлениях, свойственно внутреннее, глубоко страстное отношение и к своим персонажам, и к миру – реальному и им воссозданному. Он придерживался убеждения, что познать действительность возможно только через непосредственное восприятие и переживание, через осмысление жизненного опыта. Писатель создал Адуева, Обломова, Райского не только из собственных наблюдений, но и из собственных переживаний. И.А.Гончаров вовсе не спокойно созерцал жизнь, как кажется на первый взгляд, – его переживания скрыты в глубине его души, они находятся за пределами его произведений. Так, человек с огромной выдержкой и волей, умеющий владеть собой, не подает и намека на то, что происходит у него в душе. Миф о «безмятежном спокойствии», индифферентности писателя должен быть развеян. Не безразличие к тому, «кто в беде» мы видим в объективной романистике И.А.Гончарова, а его принцип познания мира, эстетический критерий в действии.

В разных вариациях – то с одобрением, то с осуждением – об объективности творчества И.А.Гончарова высказывались И.Ф.Анненский[16], А.А.Григорьев[17], Д.Н.Овсянко-Куликовский[18], Н.В.Щелгунов[19], А.М.Скабичевский[20] и другие. Например, Н.В.Щелгунов в статье «Талантливая бесталанность»[17] сделал вывод: «Неправда, что г.Гончаров относится безучастно к своим героям, что он держит себя объективно. Это невозможно и психологически»[19:273]. (Позже Е.А.Ляцкий[21]

* Гончаров И.А. Собрание сочинений: В 8 т. – М.: Худож.лит., 1977-1980. (Далее цитируем по этому изданию: римская цифра обозначает том, арабская – страницу).

отметит, что намек Шелгунова, выраженный, правда, в самых общих чертах, о субъективности творчества И.А.Гончарова, был просмотрен публикой и критикой). И.Ф.Анненский утверждал, что «Гончарову было положительно чуждо обличительное, тенденциозное творчество»[16:645].

Однако материал произведений И.А.Гончарова, как это ни странно, давал основание для прямо противоположной трактовки его позиции, а именно: начиная с «Обыкновенной истории» и заканчивая «Обрывом», все романы писателя обвинялись в тенденциозности, нежизненности, а сам романист – в исключительной пристрастности, «умышленности». Автором наиболее основательной такого рода концепции являлся А.А.Григорьев, подробно разобравший романы «Обыкновенная история» и «Обломов» И.А.Гончарова и сделавший вывод, что «построен его «Обломов» по таким же сухим догматическим темам, как «Обыкновенная история»[17:181].

Во всех этих отзывах присутствует с разными «оттенками» и другая, сопутствующая первой, мысль: И.А.Гончаров – писатель бессознательного творчества, пишущий интуитивно. В статье «Лучше поздно, чем никогда» (своеобразном творческом манифесте писателя), призванной объяснить авторское понимание процесса творчества, И.А.Гончаров подчеркивал, что в разработке намеченной идеи художник творит, подчиняясь инстинкту, бессознательному моменту: «Я сам и среда, в которой я родился, воспитывался, жил – все это, помимо моего сознания, само собою отразилось силой рефлексии у меня в воображении, как отражается в зеркале пейзаж из окна, как отражается иногда в небольшом пруде громадная обстановка: и опрокинутое над прудом небо, с узором облаков, и деревья, и гора с какими-нибудь зданиями, и люди, и животные, и суета, и неподвижность – все в миниатюрных подобиях»[VIII:107]. В достаточно традиционную метафору искусства как зеркала И.А.Гончаров привносит несколько характерных нюансов. Ведь пруд – вариант зеркала – отражает в себе только то, что расположено по его берегам, – естественно собранный вокруг него мир, частью которого он сам является. И.А.Гончаров любил покой созерцания. «Созерцатель по преимуществу, – писал И.Ф.Анненский, – Гончаров и дорожил особенно обстановкой созерцания: к новой жизни он не спешил, не ввязывался в мир непривычных ощущений, но зато держался цепко за любимые впечатления; он бережно выбирал их из наплывающей отовсюду жизни, созидал из них приятную для себя обстановку и углублял свой поэтический запас новыми наслоениями»[16:646]. В область созерцательных натур И.А.Гончаров дает возможность заглянуть читателю в образе художника Райского в романе «Обрыв».

По И.А.Гончарову, способность творить сознательно или бессознательно зависит от того, что доминирует в художнике, – «ум или фантазия и так называемое сердце»[VIII:104]. К первой категории писателей (сознательное творчество) И.А.Гончаров относил художников-проповедников, у которых «ум досказывает, чего не договаривает образ – и их создания бывают нередко сухи, бледны, неполны; они говорят уму читателя, мало говоря воображению и чувству»[VIII:104]. Система выраженных воззрений русского писателя направлена против преобладания рассудочного познания. Романист высказывал убеждение, что одним умом невозможно постичь всю полноту явлений действительности и, следовательно, достоверно воспроизвести реальность в произведении.

У писателей иного типа (бессознательное творчество) «при избытке фантазии и при – относительно меньшем против таланта – уме образ поглощает в себе значение, идею»[VIII:104-105]. К последней категории, опираясь, вернее всего, на отзыв В.Г.Белинского, И.А.Гончаров относил самого себя: «во мне сказался необъяснимый процесс творчества, то есть невидимое для самого художника, инстинктивное воплощение пером-кистью тех или других эпох жизни...»[VIII:138].

В своих статьях И.А.Гончаров придал оценке своего таланта дополнительную односторонность: «увлекаюсь больше всего... своею способностью рисовать»[VIII:105]; «Хорошо, что я не ведал, что творю»[VIII:106]. Но парадокс в том, что статьи И.А.Гончарова, прославляющие бессознательность творчества, наполнены более чем сознательной интерпретацией собственных романов. Он писал: «вижу не три романа, а один. (Курсив – И.А.Гончарова). Все они связаны одною общею нитью, одною последовательною идеею – перехода от одной эпохи русской жизни которую я переживал, к другой – и отражением их явлений в моих изображениях, портретах, сценах, мелких явлениях и т.д.»[VIII:107]. Вся романистика И.А.Гончарова характеризуется динамичным слиянием поэтичности в пластическом воспроизведении писателем характеров с рационалистичностью в приемах и формах их оценок. Создается впечатление, что романист творил по вдохновению, плоды которого «вмещал» в рационалистические поэтические формы.

Неудивительно, что И.А.Гончаров писал свои произведения долго, обрабатывая каждый образ, стремясь гармонизировать детали с целостным впечатлением романа: «Не могу и не умею ничего писать иначе, как образами, картинами, и притом большими, следовательно, писать долго, медленно и трудно»[VIII:147]. Литературная деятельность давалась писателю дорогой ценой: «...я кладу всего себя в свои литературные замыслы и свою жизнь, и близкое, знакомое мне, пишу и страдаю в этой работе, как другие в любви к женщине и других напряженных страстях»[VII:380].

В начале XX века сложилась другая концепция, подвергшая сомнению традиционное, восходящее к В.Г.Белинскому представление о И.А.Гончарове как об объективном писателе: в нем был увиден субъективный художник. В 1903 году вышел фундаментальный труд Е.Ляцкого «И.А.Гончаров в его произведениях»[21], основной лейтмотив которого таков: Гончаров – «один из наиболее субъективных писателей, для которых раскрытие своего «я» было важнее изображения самых животрепещущих и интересных моментов современной или общественной жизни»[21:227]. Гончаров-человек был исследован Е.Ляцким очень обстоятельно, события романов наложены на факты биографии писателя. Е.А.Ляцкий трактовал субъективность либо в чисто биографическом ключе, либо как «сродство» между И.А.Гончаровым и его персонажами. В результате этих исследований обнаружилось множество интересных частных параллелей.

В.Е.Евгеньев-Максимов смягчил формулировку Е.А.Ляцкого, видящего в основе творчества И.А.Гончарова сублимацию событий собственной жизни автора: «В процессе поэтической обработки своих картин и образов Гончаров ... умел объективировать субъективный по своему происхождению материал»[22:146]. Все эти суждения о субъективности творчества романиста в чем-то справедливы и действительно способствовали утверждению нового взгляда на И.А.Гончарова.

Мир, изображаемый писателем, не отделен от его личности, но он, вместе с тем, и не сводится к его автобиографическому полю; не переставая быть индивидуальными, события биографии художника приобретают социально-эстетическое значение. Сам И.А.Гончаров высказывал мысль, что художественное произведение, даже если оно автобиографичное, не должно быть субъективным: в нем создается образ автора, выражающий всеобщее, а не личное. «Выворачивание автора наизнанку... – писал романист, – не может не портить цельности его образа и характера»[IV:191]. Чем тоньше художественный выбор жизненного материала, тем ярче индивидуальность писателя, тем художественно убедительнее проявляется его творческая позиция, в которой личное объединяется с общим, субъективное становится формой существования объективного. Хотя первоначальным пунктом художественного осмысления жизни у И.А.Гончарова являются личные наблюдения, писатель неизменно поднимается над ними к высотам творческого синтеза.

Исследовательская мысль неоднократно отмечала, что романы И.А.Гончарова отличаются гибкостью в воспроизведении жизни. Изображение действительности в «Обыкновенной истории», «Обломове», «Обрыве» предполагает процесс отделения персонажа от автора, что позволяет читателю воспринимать героя как нечто самостоятельное, восхищаться им, не любить его, иронизировать по его поводу, словом, испытывать – вместе с автором, но не по его указке – самые разнообразные эмоции. Личные симпатии и антипатии не выставляются автором в качестве мерила тех или иных жизненных ценностей, каждый из героев у него прав со своей точки зрения. И.А.Гончаров вносил в собственное творчество коррективы, которые нередко меняли содержание картины и образа; в его романах довольно ясно сказываются прощающие ноты в отношении к своим персонажам и в то же время стремление писателя преодолеть эту мягкость. Романист, все глубже осознавая окружающую действительность, мог противоречить самому себе, быть непоследовательным и казнящим себя за эту непоследовательность.

Таким образом, в романах «Обыкновенная история» и «Обломов» выявляется позиция автора скорее сомневающегося, чем провозглашающего. В романе «Обрыв» авторское отношение к миру становится очевидным, звучит определенная дидактическая нота, что было вызвано сдвигом в понимании писателем положительных начал жизни, исходя из чего, мировоззрение И.А.Гончарова нельзя рассматривать в статике. В связи с «Обрывом» следует говорить о новых тенденциях в мировоззрении автора, что связано в первую очередь с изменением представлений писателя о соотношении человека и общества, меры свободы и обусловленности человеческой воли и судьбы, о сущности человеческой природы. Основная тенденция в эволюции позиции писателя – от преимущественного внимания в двух первых романах к социальной психологии и стихийным душевным процессам в «Обрыве».

В дальнейших работах мы будем рассматривать позицию автора в динамике как деятельную, напряженно-активную, формирующую позицию по отношению к человеку в мире, трансформируя этот тезис в анализе романов И.А.Гончарова «Обыкновенная история», «Обломов», «Обрыв».

ЛИТЕРАТУРА

1. Белинский В.Г. Собрание сочинений: В 9 т. – Т. 8: Статьи, рецензии и заметки, сентябрь 1845 – март 1848. – М.: Художественная литература, 1982. – 783 с.
2. Добролюбов Н.А. Литературная критика: В 2 т. - Л.: Художественная литература, 1975. – Т.1.: Что такое обломовщина? – С. 337-378
3. Писарев Д.И. Сочинения: В 4 т. - М.: Гослитиздат., 1955. – Т.1.: Статьи и рецензии 1859-1862. – 390 с.

4. Дружинин А.В. «Обломов». Роман И.А.Гончарова //А.В.Дружинин. Прекрасное и вечное. – М.: Современник, 1988. – С. 441-461.
5. Цейтлин А.Г. И.А.Гончаров / Ин-т мировой литературы им.А.М.Горького. – М.: АН СССР, 1950. – 490 с.
6. Рыбасов А.П. И.А.Гончаров. 1812-1891. – М.: Молодая гвардия, 1957. – 374 с.
7. Пруцков Н.И. Мастерство Гончарова-романиста. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, Ленинград. отделение, 1962. – 230 с.
8. Алексеев А.Д. Летопись жизни и творчества И.А.Гончарова. – М.-Л.: АН СССР, Ленинград. отделение, 1960. – 366 с.
9. Лошиц Ю.М. Гончаров. - 2-е изд. испр. и доп. – М.: Молодая гвардия, 1986. – 367 с.
10. Мельник В.И. Этический идеал И.А.Гончарова. – К.: Лыбидь, 1991. – 152с.
11. Тихомиров В.Н. И.А.Гончаров: Литературный портрет. – К.: Лыбидь, 1991. – 158 с.
12. Недзвецкий В.А. И.А.Гончаров-романист и художник. – М.: Издательство МГУ, 1992. – 173 с.
13. Отрадин М.В. Проза И.А.Гончарова в литературном контексте. – СПб.: Издательство СПбГУ, 1994. – 168 с.
14. Краснощекова Е.А. Иван Александрович Гончаров. Мир творчества. – СПб.: Пушкинский фонд, 1997. – 492 с.
15. Постнов О.Г. Эстетика И.А.Гончарова. – Новосибирск: Наука, 1997. – 239 с.
16. Анненский И.Ф. Гончаров и его Обломов // Анненский И. Избранные произведения. – Л.: Художественная литература, 1988. – С. 641-667.
17. Григорьев А.А. Сочинения: В 2 т. – Т.2: Статьи. Письма. – М.: Художественная литература, 1990. – 510 с.
18. Овсяннико-Куликовский Д.Н. Литературно-критические работы: В 2 т. – М.: Художественная литература, 1989. – Т.2. – 542 с.
19. Щелгунов Н.В. Талантливая бесталанность //И.А.Гончаров в русской критике: Сборник статей. – М.: Гослитиздат, 1958. – С. 235-276.
20. Скабичевский А.М. Старая правда // И.А.Гончаров в русской критике: Сборник статей. – М.: Гослитиздат, 1958. – С. 277-328.
21. Ляцкий Е.А. И.А.Гончаров в его произведениях // Вестник Европы. – Спб., 1903. – № 3. – С. 215-263.
22. Евгеньев-Максимов В.Е. Иван Александрович Гончаров: Жизнь, личность, творчество. – М.: ГИЗ, 1925. – 245 с.

УДК 821.161.2К – 31.091. – 055.2

ВЗАЄМОПОЄДНАННЯ ВНУТРІШНЬОГО І ЗОВНІШНЬОГО СВІТІВ ЖІНОЧИХ ОБРАЗІВ У РОМАНІ ЛІНИ КОСТЕНКО “БЕРЕТЕЧКО”

Хом`як Т.В., к. філол. н., доцент, Дмитренко М.В., студент

Запорізький державний університет

У статті розглядаються жіночі образи роману Ліни Костенко "Берестечко", гармонійне поєднання в них внутрішнього і зовнішнього світів. Зроблено спробу розкрити соціально-психологічні причини формування жіночих характерів.

Ключові слова: жінка, зрада, психологізм, воскресіння, Гелена, Ганна.

Хомьяк Т.В., Дмитренко М.В. ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ВНУТРЕННЕГО И ВНЕШНЕГО МИРОВ ЖЕНСКИХ ОБРАЗОВ В РОМАНЕ ЛИНЫ КОСТЕНКО «БЕРЕТЕЧКО» / Запорожский государственный университет, Украина.

В статье рассматриваются женские образы романа Лины Костенко «Берестечко», гармоничное объединение в них внутреннего и внешнего миров. Сделано попытку раскрыть социально-психологические причины формирования этих характеров.

Ключевые слова: женщины, предательство, психологизм, воскрешение, Гелена, Анна.

Homjak T.V., DMITRENKO M.V. INTERACTION OF THE INTERNAL AND EXTERNAL WORLDS OF FEMALE IMAGES IN LINA KOSTENKO'S NOVEL "BERESTECHKO" / Zaporizhzhya State University, Ukraine.

In article are considered feminine images of novel Liny Kostenko "Berestechko", harmonious association in them internal and external world. It is made attempt to reveal social-psychological reasons of the shaping feminine nature.

Key words: women, treachery, mentally, resurrect, Gelena, Anna.

Використовуючи праці сучасних літературознавців (Кодак М., Мовчан Р., Осадчий В., Романенко Л., Сом М., Шпиталь А., Яровий О.), спробуємо по-своєму визначити соціально-психологічні аспекти особистості, заглибитись у внутрішній світ персонажів роману, дослідити, як через самоаналіз, пейзаж, портрет автор досягає глибокого психологічного аналізу вчинків людей та суспільних явищ, тому що в основному літературознавці і критики, вивчаючи роман у віршах Ліни Костенко „ Берестечко”, звертали увагу на такі аспекти : на самого Богдана Хмельницького; намагалися знайти причини його поразки (А.Шпиталь „ Книга болю з проблеском надії”, Р. Мовчан „ Позбутися рабського комплексу ”) ; досліджували жанрову специфіку твору ; роздумували над монологом Богдана Хмельницького (М.Кодак „ Берестечко ”: один урок українству”) . І майже всі вони вважають, що вихід роману у світ саме на зламі століть є символічним.

У статті спробуємо дати відповіді на злободенні болючі питання : хто ж або що є основною причиною поразки Богдана Хмельницького, хто є тією рушійною силою, яка вивела гетьмана із стану застою і апатії і повернула до життя.

Через аналіз образів роману „Берестечко”, зокрема жіночих, намагаємося довести, що цей твір глибоко психологічний, психологізм якого полягає в самоаналізі внутрішнього світу персонажів, психологізованому портреті; що всі персонажі є довершеними, гармонійними особистостями.

Роман Ліни Костенко “Берестечко” є порівняно новим твором, якщо враховувати, що вперше він побачив світ у 1999р., хоча був написаний ще в 1966-1967 роках.

Твір переповнений історичними образами як чоловічими (Богдан Хмельницький, Богун, козак Небаба, Чаплинський, Ярема Вишневецький), так і жіночими, хоча їх значно менше (Гелена, Ганна і вигаданий образ відьми – одвічної супутниці Богдана Хмельницького).

Неабияку увагу привертають саме жіночі образи двох гетьманських дружин. Мало що відомо про жінок творця Козацької Української Держави гетьмана Богдана Хмельницького, хоча був він одружений тричі. Сам Хмельницький у романі зауважує, що, можливо, десь по світах ходять і його “самосійні” діти, історії ж відомо лише п'ятеро дітей: троє синів, одного з яких, найменшого, забив до смерті Чаплинський, і двоє дочок.

Якими ж були ці дві жінки? Хто для них був Хмельницький і ким для нього були вони? Спробуємо з'ясувати, як же Ліна Костенко змальовує їхні образи, як вони взаємодіють із суспільством, із самими собою.

За всієї різноманітності соціально-психологічних явищ головним джерелом їхнього виникнення є сфера спілкування. У спілкуванні здійснюються сприймання та розуміння людини людиною, формуються засоби комунікації, такі прояви, як імітація, навіювання, засвоєння соціальних норм і традицій.

Процес міжособистісного спілкування слугує основою і головним фактором формування соціально-психологічних явищ. Вони виникають як відображення (пізнання, переживання та засвоєння) різних форм спілкування. Але всіх соціально-психологічних рис людина набуває передусім завдяки власному досвіду спілкування, безпосереднім контактом у соціальному оточенні. Дім, друзі, колеги, дозвілля створюють коло безпосереднього спілкування людини, її мікросередовище. Через мікросередовище, у безпосередньому спілкуванні людина зазнає впливу макросередовища – суспільства, його культури, моралі, соціальних норм. Цей вплив реалізується опосередковано, людина й суспільство взаємодіють у процесі міжособистісних контактів, безпосереднього спілкування та набуття індивідуального досвіду.

Аналіз взаємодії особистості та її соціального оточення вимагає глибокого вивчення впливу соціальних факторів на поведінку й самосвідомість особистості в системі суспільних відносин, макро- та мікросередовища.

Гелена – це друга дружина Богдана Хмельницького. Саме про неї в історичних джерелах знаходимо найбільше інформації. У її жилах текла польська кров і, мабуть, перш за все цим можна частково пояснити її надто гонористий характер.

То скаже: мій,
то скаже: ні![1,55].

То вона ніжна любляча дружина, то “ повертається лицем” до свого народу – поляків і вступає з ними у зв'язки, розтрачує разом із своєю матір'ю гетьманське майно, то виходить заміж за Чаплинського, то знову повертається до Богдана Хмельницького. В історіографії XIX ст. поширена версія про те, нібито взаємні почуття Богдана Хмельницького і Гелени і втручання у їх стосунки Чаплинського, який пізніше став її чоловіком, і призвели до Визвольної війни. Але документальні джерела не підтверджують цю занадто романтичну думку[2,64].

Є версія, що Гелена була кумою Богдана Хмельницького, а значить теоретично він не міг з нею одружитися. Але “патріарх Пасій”[3,39] дав згоду на цей недозволений шлюб. Отже, Хмельницький пішов проти церкви, проти Бога. Цей факт може бути ще однією причиною зради Гелени і поразки гетьмана під Берестечком. Пізніше це зрозумів і сам Богдан:

І може, це було переступом,
і нас осудять в небесах, - [1,96].

В історії другу жінку Хмельницького називають по-різному, в одному джерелі (В.Смолій, В.Степанков “Богдан Хмельницький”) вона Мотрона, так подає ім'я цієї жінки і “Довідник з історії України”, в іншому (М.Костомаров “Богдан Хмельницький”) вона Гелена, М.Грушевський писав: “За цю степову Гелену багато чвар і пристрастей розгорілося”[4,68].

Протягом майже усього роману Хмельницький замилюється красою своєї дружини, називає її найніжнішими словами: “Було у мене щастя полинове./ Красуня, пані, жінка, не дівча./ На неї задивлялися панове/ усього чигиринського ключа”[1,48]. Він називає її “щастям”, але “полиновим”, гірким. Автор тут застосовує до образу Гелени такий художній засіб, як оксюморон (поєднання непоміжних понять), такою була і сама полька. Із першого погляду ніжна і прекрасна, як сама Прекрасна Єлена з давньогрецьких міфів: ”Ото колись одна така Гелена/ і до війни троянців довела”[1,48], а коли придивитися по уважніше, то стає зрозумілим, чому вона, Гелена (із грецької – світло, сяйво): полум'я, яке обпікає не лише серце, а й саму душу. Отже, не дивно, що до кінця роману в Хмельницького змінюється думка про Гелену в абсолютно діаметральний бік. Він переходить із стану зачарованості цією жінкою у стан ненависті до неї, як дружини і просто жінки.

Ліна Костенко в романі подає сам факт зради Гелени, покарання її Тимошем (старшим сином Богдана Хмельницького). Тимош заспокоює батька, намагається заглушити його тугу за коханою людиною:

Ти був сліпий ...
Вона не варта твоєї любові[1,52].

Називає її зневажливими, навіть вульгарними словами: “шльоха”, “зелена гадюка”. Вішаючи свою мачуху на воротах, Тимош прив'язав до воріт коня, який від сильного удару побіг “у степи навманя” і “тіло гойдулося, наче гиря”. Саме цей кінь часто ввижається Хмельницькому:

Та щось мені зоночі,
щодня
той кінь летить у степах навманя[1,53].

Образ коня є символічним: спочатку він відносить на той світ Гелену, а приносить, знову ж таки уві сні, іншу (третю) дружину – Ганну, яка супроводжувала його до кінця життя, була йому надійним другом, опорою і люблячою жінкою.

Сум за дружиною нерідко у Хмельницького змінюється на гнів і навпаки: то він її називає “перелюбницею”, “лайдачкою”, “ненависною мачухою”, “гадюкою” і тут же поруч каже: “Моя Гелена.../ Моя рідна!”[1,54].

Він переймався думкою, чи дали Гелені перед смертю поцілувати хрест, чи сповідалась, а потім знову починає гніватися на свою дружину, заперечуючи все сказане вище:

Та було ж її прикопати за тисячу верств
від святого християнського цвинтаря![1,54]

Думається, що Богдан Хмельницький ще не повністю визначився із своїми почуттями до цієї жінки. Певно, він її кохав, тому і виникають у нього такі суперечливі думки про Гелену.

Вона була дуже підступною і корисливою.

Бо що ти знала? Шовки та люстро,
Та златолави, та води колонські[1,55]

Найголовніше для неї було багатство, а потім вже все інше.

Гелена прекрасно розуміла, що вона дуже приваблива жінка, і користувалася цим. Хмельницький дорікає їй, що за допомогою своєї краси вона його звабила і могла отримати від нього все, що завгодно: “Щоб ти так знала букви й число, / як знала жіноцьке своє ремесло!”[1,63]

Під дією її чар Богдан знаходився дуже довгий час, не помічав інших жінок:

Після неї кожна – як прісна вода
після оковитої[1,58].

Хмельницький дуже довіряв своїй дружині, навіть ключі від схову їй довірив і був переконаний, що “...Поки віриш, поти й / душа не піде в жебри до тривоги”[1,59]. Навіть і після зради Гелени Богдан причини її вчинку шукав перш за все в собі, пояснюючи це тим, що вона була дуже палкою, “як жар”, жінкою.

Це я винуватий, це я, кохана:
Бо що ж півночі, що ж ті півночі
Тобі, розкішній, до ласк охочій?
Недоголублю,
лиш кров тобі збурю.
Прийду до жінки – залишу бурю[1,64]

Це все є доказом того, що, незважаючи на свій вже немолодий вік, Хмельницький був по-юнацьки безтямно закоханий у Гелену, піддався її жіночим чарам і дуже довгий час не міг вийти з-під їх впливу.

У романі поетеса намагається захистити жінку, порівнює гріх жінки із чоловічим гріхом. Ліна Костенко стверджує, що в суспільстві, якщо чоловік грішить, це сприймається нормально,

А жінці варто лиш оступитись,
то гріх від Бога і від людей.
Уже й гуляща, уже й повія,
і поговір на неї і сором[1,64].

Єство Гелени бачить лише чаклунка – “відьма” (“Але на що вже відьма незлобива, а й та чогось Гелену не злюбила...”[1,133]), яка весь час знаходилася біля Богдана. Вона зразу розгледіла її чорну душу, вона радить йому забути цю жінку і більше ніколи не згадувати.

Гелена була невірна не лише Хмельницькому, але й Чаплинському. Ставши його дружиною, вона приносила Богдану кухлик із вином і розповідала, що її тут тримають силою. Знову брехня і зрада і Хмельницького, і Чаплинського. Виходить, щоб добитися свого, ця жінка була здатна на все і не боялася нічого, навіть, можливо, небесного гніву.

Вона була, на нашу думку, дволикою жінкою. Спочатку клянеться у вірності Богдану: “ – Коли я тут що абощо, / то щоб я пропала!”[1,56], а через хвилину, забувши свою обіцянку, “стрибає в гречку”. Та Хмельницького найбільше, здається, дратує не сам факт зради, а те, з ким саме його зраджує дружина: “то хай би в гречці, хоч добрий грек!”[1,64]

Гелена, слабка на перший погляд жінка, змогла зломити гетьмана аж двічі. Перший раз, коли закохала його в себе:

То що ж ти серце із мене вийняла?
ти ж мені душу всю запомийнила[1,60].

А вдруге, коли зрадила його. Мало кому із дужих і значущих чоловіків вдавалося так принизити і побороти Хмельницького.

Про Гелену ми дізнаємося через посередництво Богдана Хмельницького, який виступає своєрідним зв'язком між читачем і Геленою. Лише через його роздуми читач може дати свою оцінку дружині гетьмана. Вчинок дружини Богдан Хмельницький пропускає через призму свого “я”. Причину поразки під Берестечком Богдан вбачає перш за все в зраді дружини: “...стояв до ворога обличчям, / а жінка в спину застромляла ніж”[1,62].

Отже, Гелена була дуже хитрою і нечесною жінкою. Вона змогла задурманити голову дужому і розумному гетьманові так, що він навіть про це і не здогадувався. Можна погодитися із словами П.Загребельного, що якби не Гелена, то “...доля України була б інша...”

Окрім Гелени, у романі згадується ще одна жінка – Ганна (сестра Золотаренка, вдова полковника Пилипа, а пізніше дружина Богдана Хмельницького). І.Крип'якевич у книзі “Богдан Хмельницький” про Ганну пише так: “Незабаром Хмельницький одружився втретє з сестрою ніжинського полковника І.Золотаренка – Ганною, вдовою полковника Пилипа (прізвище невідоме). Це була жінка поважна, хороша господиня, користувалася загальною повагою в оточенні гетьмана; зберігся навіть універсал, який вона видала від свого імені на зразок гетьманських. Вона була вірною дружиною гетьмана до кінця

його життя"[5,58]. Ганна виступає в романі як рятівниця Богдана-гетьмана, але чи врятувала вона душу Хмельницького(Богдана-люблячого чоловіка)?

Вперше Ганна приходиться до гетьмана уві сні в образі "чорної жінки" на "зеленому коні":

МОРЕ МЕНІ СНИЛОСЯ,

 АЖ РАПТОМ ГРІМ. І ПІДЛЕТІВ ДО ХАТИ
 ЗЕЛЕНИЙ КІНЬ - СТРАШНИЙ ОГНЕДИХАТИЙ

 І ЧОРНА ЖІНКА ВЕРХИ НА КОНІ [1, 138].

Цитовані рядки в романі видрукувані великими літерами, отже, Ліна Костенко намагається звернути увагу читача на те, що в житті Богдана Хмельницького настав переломний момент. І саме з цього часу починається нова сторінка в житті України і самого Богдана Хмельницького: "А, здогадався, ця жінка - це моя Доля!" [1, 139].

Зелений колір у "Словнику символів" О.Потапенка, М.Дмитренка розтлумачується як "символ молодості, краси і радості; ствердження життя; з іншого боку - символ депресії, інертності, байдужості і смерті. Зелений колір є також символом поступального руху без перешкод" [6, 52-53]. А кінь, за цим же словником, є символом "сонця і водночас потустороннього світу; у слов'ян-язичників - символ смерті і воскресіння сонячного божества; багатства, могутності; степу, швидкості; волі; символ вірності, відданості" [6, 66-67].

У Китаї сні, у яких присутній зелений колір, вважаються позитивними. У християнській символіці цей колір однаково віддалений від синяви неба і пекельної чорноти. Середній і сполучуючий колір означає освіжаюче, людяне, колір прозріння, очікування, воскресіння. Зелений колір означає - шлях вільний, можна їхати. Отже, судячи з цього, Ганна прийшла до Богдана Хмельницького, щоб воскресити його, вивести із депресії, інертності і, хто знає, що б було із Хмельницьким, якби цього не сталося. Можливо, навіть, що цей колір відкрився гетьману з іншого боку, став би кольором смерті. Кінь же символізує "відданість, вірність". У казках кінь часто виступає як ясновидяче, чарівне створіння, яке вміє розмовляти людською мовою і дуже часто виступає порадиником людини. Саме такою була Ганна для Хмельницького до кінця його днів. Він також символізує "воскресіння сонячного божества", неодноразово і Ліна Костенко устами Богдана Хмельницького називає Ганну "янголом".

Прихід Ганни Ліна Костенко подає в неоромантичному плані: по-перше, вона приходиться до гетьмана уві сні, по-друге, верхи на незвичайному коні, по-третє, її прихід пов'язується із громом. "Грім - це голос богів, який знищує духовних ворогів і символізує божественний гнів" [7, 63]. Мимоволі, отже, із образом Ганни виникає асоціація з приказкою: ніби грім серед ясного неба.

Аж раптом - грім. І підлетів до хати
 Зелений кінь - страшний, огнедихатий.
 Пробив стіну і перекинув сні -
 Кривава піна впала на тини -
 В зеленій гриві зорі мідяні - ... [1, 138].

У романі говориться, що зелений кінь підлетів до хати. У фольклорі також зустрічається образ крилатого коня, "відмітна ознака чудо-коня - золотосіяна, вогненна грива, що вказує на зв'язок його із сонцем, божеством вогню" [6, 66-67]. Виходить, що образ "крилатого коня огнедихатого" поетеса запозичила із фольклору.

Ганну авторка називає "чорною жінкою", чорний колір у Ліни Костенко споріднений із значенням долі, року. В "Енциклопедическом словаре символів" чорний колір пояснюється, як колір "трауру і втрати, одночасно є обіцянкою майбутнього воскресіння, під час якого колір змінюється до сірого, потім стає білим" [8, 951-953]. Неодноразово і сам Богдан Хмельницький називає свою майбутню дружину своєю долею:

А, здогадався, ця жінка - це моя Доля! [1, 139].
 Спочити хочу на грудях своєї Долі [1, 144].
 ...Доля моя, розбуди мене!.. [1, 145].

Чому Ганна "чорна", героїня пояснює і сама, бо горе обпалило її, з історії і з самого роману нам відомо, що вона вдова, а також в одній із битв втратила брата Івана Золотаренка. Тому постає перед гетьманом чорною і змарнілою, але все ж таки живодайною, і є для нього уособленням молодості і ствердження життя. Саме вона для Хмельницького є символом поступального руху без перешкод.

Подаючи портрет Ганни, поетеса порівнює її з Геленою:

Не пишна пані, не Гелена,
 Не ружа, хтива і п'янка,

Печальна жінка, недоглянута,
Примучена - але ж яка!
Тонкої п'ясті, гордого надбрів'я,
Таких скорботних і шляхетних рис! [1, 139].

Богдан Хмельницький називає Ганну "янголом", він зачудований її вірністю, протиставляючи Гелені: "Ця вірна навіть мертвому. А та/ була невірна і мені живому!" [1, 140]. Якщо раніше гетьман називав свою колишню дружину лише на ім'я, у його словах відчувалася повага і незміряне кохання, то зараз ми бачимо, що він називає її зневажливо займенником "та", а Ганну піднімає на рівень княгині Ольги, яка теж залишилася вірною своєму чоловікові і після його смерті.

Ганна з повагою ставиться до Хмельницького, навіть із якимось обоженням у голосі. І навіть тоді, коли Богдан її відпускає, дає право самій вибрати свій шлях, вона говорить: "- Мій гетьмане, наш батьку, наш Богдане!/ Але ж й мені не краще далєбі./ Та це ж для мене щастя пожадане -/ У чорний день твій бути при тобі" [1, 142]. Із приходом Ганни гетьман сумує за своєю втраченою молодістю, за тим, що не зустрів Ганну раніше: "Хіба такими згаслими очима/ Дивитись треба на твою красу?" [1, 143].

...Це все як сон, це все як божевілья
Я вже, як дим, - і сивий, і гіркий.
Я Хмелем був. Тепер моє похмілля.
Навіщо я тобі тепер такий?[1,144]

Гетьман замилюється її красою, називає її найніжнішими словами: "росонько моєї спраги", "латочко щастя на моєму полі", "ясочко". Він каже, що вона прекрасна, "як мальва під вікном моєї матері" [1, 145].

Для Хмельницького Ганна "цілюща в дотику і в слові", вона, "як вечірній промінь, що впав уже на руїну". Руїна в цьому контексті є багатозначним поняттям: Руїна як найтрагічніший період історії України, руїна сімейного життя Богдана Хмельницького і руїна його гетьманування. І саме за допомогою Ганни гетьман воскресає і як людина, і як історична особистість:

Я повертаюсь, неначе з небуття.
Мені без тебе так було погано.
Не вчора й позавчора. Все життя [1, 142].

Вона дуже чуйна і розумна жінка. Під час хвороби Ганна прогулюється разом із Богданом Хмельницьким по лісу. Неодноразово Ганна дає гетьманові змістовні поради, як от " - Збери себе докупи, / тоді і військо, гетьмане, збереш " [1,149].

Ганна була гетьманшою недовго, бо одружився з нею Богдан за три роки до своєї смерті. Якщо звернутися до тлумачення імені Анна, то з'ясуємо, що воно означає дарунок. Саме таким дарунком для Богдана Хмельницького, а, можливо, і для всієї України, стала Ганна, бо вона ніби причетна до другого народження найвидатнішого гетьмана України і стала третьою дружиною Хмельницького.

Отже, Ганна справді відродила в Богданові жагу до життя, вона йому ніби відкрила світ по-новому, можливо, навіть трішки прикрасила собою, щоб не так боляче було гетьманові дивитися на руїну своєї Батьківщини.

Проаналізувавши жіночі образи в романі, доходимо висновку, що обидві жінки були гармонійно розвинутими. Гелена належала лише сама собі. Вона нікого не поважала, окрім себе, ні з ким не рахувалася, була дуже самовпевненою і самозакоханою. Козацтво і рідні Хмельницького до неї ставилися негативно, її називали рудою, син Тиміш був упевнений, що вона не варта батькової любові. Вона подобалася лише Богданові, але і він через деякий час, хоч, певно, і запізно, але все ж таки прозріває. На відміну від Гелени Ганна була дуже чуйною і ніжною жінкою, сенсом її життя був гетьман Богдан Хмельницький. Для нього вона була і другом, і дружиною. Серед козаків Ганна, як і Богдан, користувалася повагою, відомий факт з історії, про який вже згадувалося вище, гетьманша, коли Хмельницький був у походах, керувала Козацькою Державою. І недаремно в уста Богдана Ліна Костенко вкладає такі слова: "... то була жона. / А ... це уже гетьманша!" [1, 156].

Наше дослідження є помітним кроком не тільки в розвитку сучасного українського літературознавства, а і в утвердженні національної самосвідомості нового покоління українців, які, нарешті, повинні усвідомити свою історію, заглиблюючись у психологію народних героїв і в ті соціальні чинники, які спричинили появу проблемних і суперечливих досі подій і вчинків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Костенко Л. Берестечко. – К. : Український письменник, 1999. – 157с.
2. Смолій В., Степанков.В. Богдан Хмельницький. – К.: Либідь, 1993. – 504 с.
3. Костомаров М. Богдан Хмельницький. – К.: Веселка, 1992. – 93 с.

4. Грушевський М. Про батька козацького Богдана Хмельницького. – Дніпропетровськ: Січ, 1993. – 55с.
5. Крип`якевич І. Богдан Хмельницький. – Львів: Світ, 1990. – 408 с.
6. Потапенко О., Дмитренко М. Словник символів. – К.: Редакція часопису "Народознавство", 1997 – 97 с.
7. Купер Дж. Энциклопедия символов. – М., 1995. – 584 с.
8. Энциклопедический словарь символов / Авт-сост. Н. А. Истомина. – М., 2003. – 1056 с.

УДК 811.112.2:81'232

ЛИНГВОКОГНИТИВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ УСВОЕНИЯ КОНКРЕТНЫХ И АБСТРАКТНЫХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ ДЕТЬМИ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Часовская М.А., аспирант

Таврический национальный университет им. В.И. Вернадского

За первоначальным медленным периодом роста вокабуляра наступает период, когда дети усваивают слова с необычайной скоростью. Тогда говорят о так называемом «словесном рывке». Объяснением быстрого роста вокабуляра служит то, что дети вдруг замечают, что у каждого предмета есть свое название и что все вещи можно разделить на категории. Кроме того, у них развивается «осознание символа».

Ключевые слова: речь, интервью, полисемичные слова, метафора, восприятие, мышление.

Часовська М.О. ЛІНГВОКОГНІТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАСВОЄННЯ КОНКРЕТНИХ І АБСТРАКТНИХ ІМЕННИКІВ ДІТЬМИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ / Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, Україна

За початковим повільним періодом росту вокабуляра настає період, коли діти засвоюють слова з надзвичайною швидкістю. Тоді говорять про так називаний „словесний ривок”. Поясненням швидкому ростові вокабуляра слугує те, що діти раптом помічають, що в кожного предмета є своя назва і що всі речі можна розділити на категорії. Крім того, у них розвивається „усвідомлення символу”.

Ключові слова: мовлення, інтерв'ю, полісемічні слова, метафора, сприйняття, мислення.

Chasovskaya M.A. PRE-SCHOOL CHILDREN'S ACQUIRING OF CONCRETE AND ABSTRACT NOUNS / Tauria National Vernadski-University, Ukraine

After primary slowly vocabulary rise there comes a period, when children acquire words with incredible speed. Than they say about so called "Vocable Spurt". Explanation for rapid rise of the vocabulary is the following: the children suddenly notice, that every subject has its own name and all things can be divided into categories. Moreover "realizing of the symbol" is developing by them.

Key words: speech, interview, polysem words, metaphor, perception, thinking.

Речь представляет собой сложную психическую деятельность, подразделяющуюся на различные виды и формы. Речь – специфически человеческая функция, которую можно определить как процесс общения посредством языка. Речь у ребенка формируется по мере овладения языком и проходит несколько этапов развития, превращаясь в развернутую систему средств общения и опосредования психических процессов [3; 4; 5; 7].

Для получения ясной картины усвоения речи детьми необходимо изучать ее с различных позиций, особенно с позиций психолингвистики. Следуя за Л.С. Выготским [1], А.А. Леонтьев понимает онтогенез языковой способности как «сложнейшее взаимодействие, с одной стороны, процесса общения взрослых и ребенка, процесса поэтапно развивающегося; с другой – процесса развития предметной и познавательной деятельности ребенка. И то, что действительно развивается в процессе становления детской речи, – это не язык (в традиционном понимании или в понимании генеративной теории), а характер взаимодействия имеющихся в распоряжении ребенка языковых средств и характера функционирования этих средств, т.е. способ использования языка для целей познания и общения» [2, с. 175].

Цель нашей работы: проследить, как в онтогенезе языковой способности ребенок усваивает лексическое значение конкретных и абстрактных существительных.

Материалом для исследования послужили аудиозаписи спонтанной речи шестилетнего немецкоговорящего мальчика Лукаса, выполненные нами в г. Кемптен (Германия), а также записи детской речи (от 2-х до 7-ми лет), взятые из международной базы данных CHILDES.

Для достижения цели необходимо было выполнить следующие задачи: проинтервьюировать Лукаса, проанализировать его речь и речь других детей дошкольного возраста, сопоставить результаты анализа с выводами одного из ведущих специалистов по детской психолингвистике Гизелы Чагун.

Специфика работы заключалась в том, что в неформальной обстановке, в процессе игры Лукасу предлагалось (как бы случайно) объяснить значение определенных слов. Причем были подобраны как конкретные, так и абстрактные полисемичные (многозначные) слова. Таким образом, становилось возможным наиболее четко выявить актуальные для ребенка семы.

Вот, например, фрагмент диалога, иллюстрирующий, в каком порядке (по степени важности для ребенка) выстраиваются значения в слове „die Schlange“ (змея, шланг, очередь):

<p>Lukas: Warte, Schlange</p> <p>Ich: Es ist Schlange jetzt?</p> <p>L.: Ja,</p> <p>I.: Aber Schlange ist auch ein Tier, ja?</p> <p>L.: Ja. Es nennt man die Schlange, weil es so lang ist.</p> <p>I.: Genau. Und wenn die Menschen, wenn so viele Menschen im Geschäft sind, bei der Kasse – wie nennt man das? Also wenn die Menschen was zu zahlen haben,</p> <p>L.: Ach so, du meinst die...</p> <p>I.: In den Geschäften, in Kaufhäusern.</p> <p>L.: Ach so, du meinst praktisch Büro...</p> <p>I.: Ne, nicht Büro, ein Geschäft, wo alle Lebensmittel verkauft werden. Also da kommen die Menschen und zahlen, ja? An der Kasse.</p> <p>L.: Ach so!</p> <p>I.: Und wenn so viele Menschen da stehen,</p> <p>L.: A ja, das nennt man auch Schlange, a ja...</p>	<p>Лукас: Подожди, змея (показывает на серпантин)</p> <p>Я: Итак, это змея?</p> <p>Л.: Да,</p> <p>Я: Но змея – это также и зверь, да?</p> <p>Л.: Да. Это {серпантин} называют змеей, потому что она такая длинная.</p> <p>Я: Точно. А когда люди, когда так много людей находятся в магазине, возле кассы – как это называют? Ну, когда людям нужно что-то оплатить,</p> <p>Л.: А, ты имеешь в виду...</p> <p>Я: В магазинах, в универмагах.</p> <p>Л.: А, ты практически имеешь в виду бюро...</p> <p>Я: Нет, не бюро, а магазин, где продают все продукты. Итак, туда приходят люди и платят, да? У кассы.</p> <p>Л.: А! (понятно)</p> <p>Я: И когда там стоит так много людей.</p> <p>Л.: Ну, да, это также называют “Шланге” {очередь}, ну, да...</p>
---	---

Мы видим, что семантическая структура многозначных слов в детской речи часто не совпадает с семантической структурой этого же слова в нормативном языке. Это связано, прежде всего, с актуальностью того или иного значения многозначного слова. В первую очередь словом «Schlange» Лукас обозначает увиденный им серпантин, потом вспоминает, что есть и такое животное, а вот значение «очередь» он вспоминал достаточно долго. При этом нужно отметить, что мальчик совершенно верно определил признак, по которому все три значения относятся к одному слову, а именно – длина. Более того, вспомнив значение «очередь», он загадал загадку, основанную на метафорическом переносе:

<p>Lukas: Nicht verraten, du weiss es wahrscheinlich. Also, was macht man, wenn man einer Schlange in der Wüste begegnet?</p> <p>Ich: ...was muss man machen? Wahrscheinlich einfach ganz still stehen?</p> <p>L.: Nein. Weiss´, was ich machen werde? Ich werde erst dahinten anstellen.</p>	<p>Л.: Не отгадывать, ты, может, ее знаешь. Итак, что делают, когда встречают «Шланге» в пустыне? (игра слов, в первую очередь приходит на ум значение «змея», а имеется в виду очередь)</p> <p>Я: ... что нужно делать? Возможно, просто постоять абсолютно тихо?</p> <p>Л.: Нет. Знаешь, что я буду делать? Я сначала встану сзади.</p>
---	---

В процессе общения с Лукасом нами было протестировано 452 конкретных и 130 абстрактных многозначных существительных. Результаты показали, что в 6 лет ребенок способен понимать и употреблять в речи конкретные существительные как в основном, так и в производных значениях: 15% слов – во всех значениях (от 2-х до 6-ти лексико-семантических вариантов); 38% – в нескольких; 26% –

только в одном; 21% – незнакомые слова. Что касается абстрактных существительных, то овладение их семантикой протекает намного сложнее, ведь в дошкольном возрасте умственная и языковая деятельность ребенка все еще основывается на наглядно-образном мышлении. Около половины из 130-ти протестированных слов Лукас понимал и даже применял в общении, но их значение, скорее всего, представляло для него некий слитный образ, основанный на материальном восприятии.

О том, что и в восприятии, и в мышлении, и в действии ребенок обнаруживает тенденцию связывать на основе единого впечатления самые разные и не имеющие внутренней связи элементы, приводя их в нерасчлененный, слитный образ, свидетельствуют данные многолетних исследований Г. Чагун [6]. Значением слова на этой стадии развития является не определенное до конца, неоформленное синкретическое сцепление отдельных предметов, так или иначе связавшихся друг с другом в представлении и восприятии ребенка в один слитный образ. В формировании этого образа решающую роль играет синкретизм детского восприятия или действия, поэтому этот образ крайне неустойчив [1, с. 126].

Вот, например, как дети объясняют слова *живой* и *неживой*:

Mädchen 4;7 (девочка 4 года 7 месяцев):

I (= Interviewerin): Was lebt? (Что живет?)

K (= Kind): Tiere... (Звери)

I: Lebt eine Blume? (Цветок живет?)

K: Nee, weil die ja keine Beine haben. (Нет, потому что у них нет ног)

I: Lebt ein Stein? (Камень живет?)

K: Nee, die hat ja auch keine Beine. (Нет, у них также нет ног)

I: Lebt der Wind? (Ветер живет?)

K: Nee, weil der ja auch keine Füße hat. (Нет, потому что у него тоже нет ног)

Junge 4;9 (мальчик 4 года 9 месяцев):

I: Was lebt? (Что живет?)

K: Menschen, Tiere, Elefanten, Gorillas, Riesens. (Люди, звери, слоны, гориллы, великаны)

I: Blume? (Цветок?)

K: Nee. (Нет)

I: Warum nicht? (Почему нет?)

K: Weil sie ja auf einer Wiese ist ... und die Bienen holen aus 'm Kopf so ... aus 'm Blumenkopf Honig. (Потому что он на лугу..., а пчелы берут из бутона..., из цветочного бутона мед)

I: Leben die Bienen? (Пчелы живут?)

K: Ja. (Да)

I: Warum? (Почему?)

K: Weil se doch aus dem Blumenkopf Honig holen müssen. (Потому что им надо собирать с цветков мед)

I: Lebt die Sonne? (Солнце живет?)

K: Ja. (Да)

I: Warum? (Почему?)

K: Also, weil ... die hat ein Gesicht, weißte. Und ihr Gesicht ist so glühend heiß ... det hat so ... ihres Haar det is ringsherum so Zacken ... und die glühen fast auf die Erde. Die sind so durchsichtig. Im Flugzeug, ... ja ... da is so Licht, da is so 'n Qualm ... und des is der Sonnenstrahl. (Итак, потому что... у него есть лицо, знаешь. И его лицо такое раскаленно горячее...у него волосы вокруг, такие как щипцы...и они раскаленные почти до Земли достают. Они такие прозрачные. В самолете, ... да... там такой свет, там такая дымка...и это луч солнца)

Можно заключить, что «жизнь» означает для маленьких детей: быть в движении, быть похожим на человека, выполнять какие-то действия и просто быть тут. По этому признаку определенные неживые объекты и природные явления квалифицируются как живые, а растения, наоборот, как неживые. У детей более старшего возраста вышеназванные критерии уходят, а точнее – дифференцируются. Доминирующим становится феномен самодвижения. Постепенно дети усваивают большее количество критериев жизни: дышать, расти, размножаться, есть, пить, испытывать ощущения (в широком смысле слова) и, предположительно, постепенная комбинация этих критериев с самодвижением приводит к исключению солнца, луны, ветра из категории живого [6, 116].

Итак, мы выяснили, что в течение длительного времени слово для ребенка является скорее свойством, чем символом вещи. Но в процессе реорганизации и консолидации лексического запаса внутри семантических полей слов, с постепенным овладением символической функцией слов, с формированием словесно-логического мышления, являющегося основой для осознанного усвоения полисемии слов детьми, а также при каждом новом употреблении слова в разнообразных контекстах ребенок усваивает все большее количество сем и учится дифференцировать их по определенным критериям.

ЛИТЕРАТУРА

1. Выготский Л.С. Мышление и речь. – М.: Педагогика 1999. – 326 с.

2. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики. – М.: Смысл; СПб.: Лань, 2003. – 258 с.
3. Кацнельсон С.Д. Содержание слова, значение и обозначение. – М., Л.: Наука, 1965. – 160 с.
4. Szagun G. Sprachentwicklung beim Kind. – Basel: Franke, 2000. – 155 S.
5. Das Lexikon im Spracherwerb / J. Meibauer, M. Rothweiler (Hrsg.). – Tübingen, Basel: Francke, 1999. – 380 S.
6. Holtz A. Kindersprache. Ein Entwurf ihrer Entwicklung. – Hinterdenkental, 1989. – 210 S.
7. Whinney M. The CHILDES Project: Tools for Analyzing Talk. – New Jersey: Hove and London, 1991. – 150 P.

УДК 81'25: [811.111+ 811.161.1]: 81'276.6

СТИЛИСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ПЕРЕВОДА КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕРМИНОВ

Чирвоный А.С., студент

Запорожский государственный университет

В статье речь идет о некоторых стилистических проблемах при переводе компьютерных терминов. Автор классифицирует основные стилистические трудности перевода и дает им краткую характеристику.

Ключевые слова: стилистика, неологизм, окказионализм, коннотация, лексема, транслема, релевантность, моноэквивалентность, полиэквивалентность.

Чирвоный О.С. СТИЛИСТИЧНИЙ АСПЕКТ ПЕРЕКЛАДУ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕРМІНІВ / Запорізький державний університет, Україна.

У статті йдеться про деякі стилістичні проблеми при перекладі комп'ютерних термінів. Автор класифікує основні стилістичні труднощі перекладу і дає їм коротку характеристику.

Ключові слова: стилістика, неологізм, окказіоналізм, коннотація, лексема, транслема, релевантність, моноеквівалентність, поліеквівалентність.

Tchirvony A.S. STYLISTIC ASPECT OF TRANSLATION OF COMPUTER TERMS / Zaporizhzhya State University, Ukraine.

The article deals with some stylistic problems during the translation of computer terms. The author classifies the main stylistic difficulties of translation and gives them a brief outline.

Key words: stylistics, neologism, occasionalism, connotation, lexeme, transleme, relevancy, monoequivalence, polyequivalence.

В конце XX века человечество вступило в новый этап научно-технического прогресса, названный научно-технической революцией. В условиях кардинальных изменений во всех сферах человеческой деятельности, связанных с глобальной компьютеризацией, значительно возросли темпы обогащения словарного запаса многих языков, в основном английского, который в настоящий момент переживает некий «бум» неологизмов [1, 4].

На каждом этапе развития человечества выделяются отдельные сферы жизни, которые развиваются в особенно стремительном темпе. В XX столетии этой сферой, несомненно, являлось создание компьютера. Изобретение кибернетических машин, их постоянное совершенствование и миниатюризация стали причинами формирования и бурного развития компьютерной терминосистемы, а использование компьютеров во всех сферах человеческой деятельности привело к переходу лексических инноваций из узкоспециализированного компьютерного жаргона в общелитературный язык, и в конце концов, глобальная компьютеризация благоприятно отразилась на интернационализации компьютерной лексики [2, 1].

Сама по себе компьютерная терминология неоднозначна и насчитывает несколько слоев, или уровней. Определенные компьютерные неологизмы приобретают широкую известность и становятся способными впоследствии проникнуть в общеупотребительную лексику, другие остаются окказионализмами, известными лишь узкому кругу профессионалов.

Немаловажным фактором корректного перевода компьютерных терминов также является стилистический аспект перевода. Этот аспект обозначает систему стилей языка, языковые нормы и способы употребления литературного языка в различных условиях языкового общения, в разных видах и

жанрах письменности, в различных сферах общественной жизни. В данном случае имеется в виду в первую очередь верное распознавание коннотации конкретной лексемы и адекватная интерпретация ее в языке перевода.

Как мы видим, стилистический аспект перевода компьютерных терминов во многом перекликается с аспектом когнитивной лингвистики, которого мы коснулись в предыдущей работе [3, 182]. Вместе с тем, существуют и различия, поскольку когнитивный аспект подразумевает ориентацию переводчика, при интерпретации того или иного текста, на определенный социальный или профессиональный слой, в то время как стилистический аспект определяет, в первую очередь, грамматическую, семантическую и стилистическую допустимость и целесообразность конкретного метода перевода, учитывая существующие устоявшиеся нормы языка, а также упомянутого социального либо профессионального слоя. В связи с этим очевидна необходимость тщательного изучения не только языка исходного текста – английского, но и языка-перцептора. В нашем случае, в качестве перцептора будет выступать русский язык. Не секрет, что в настоящее время идет настолько активное проникновение англоязычных терминов в русский язык, что это вызывает серьезные опасения филологов и лингвистов. Среди наиболее важных причин подобной интервенции значится и повсеместное распространение компьютерных терминов. Следует отметить, что на определенном этапе многие новые элементы языковой системы проходят некий процесс адаптации, претерпевают трансформации и модификации, обозначая, таким образом, новый виток развития языка. Согласно В. И. Скибиной, способы адаптации охватывают расширение словаря за счет заимствований и образования новых лексических единиц, выход из употребления и переход части слов в разряд историзмов и архаизмов, а также перераспределение элементов в рамках существующей системы и изменение их отношений. Расширение, изменение и стилистическое перераспределение единиц словаря, а иногда и целых участков системы, обусловлены экстралингвистическими и лингвистическими факторами [4, 15]. К первым относятся все виды географических, экономических, социальных, политических и т.п. факторов, ко вторым, по наблюдениям М.А. Бородиной и В.Г. Гака [5, 67, 74, 95], - внутрисистемные оппозиции, лексическая и семантическая аттракция, табу и эвфемизмы, тенденция к экономии плана выражения, взаимодействие элементов системы в плане содержания. Важнейшим фактором языкового развития, особенно на лексическом уровне, являются контакты с другими языками.

Следует также отметить, что, несмотря на активное проникновение англоязычных терминов в русский язык (причем в первую очередь это термины узусного круга бизнес-лексики, а также компьютерные термины) с последующей их адаптацией, трансформацией и модификацией, по наблюдениям лингвистов, имеет место и другой процесс, заключающийся в определенной модификации и упрощении языка. Говорить о том, что эти изменения происходят под влиянием притока иноязычных новообразований, было бы, по-видимому, преждевременно, однако сам факт упрощения является, на наш взгляд, значимым и весомым.

Исходя из вышесказанного, становится очевидным, что изучение стилистических закономерностей при переводе компьютерных терминов с английского представляется весьма важной и перспективной задачей.

Одной из трудностей, с которой может столкнуться специалист при переводе компьютерных терминов, является разница стилистических маркеров в языке оригинала и перевода. По наблюдениям Р. Я. Крицберга, в сфере общеупотребительной лексики двух языков, или даже двух вариантов одного языка, (к примеру, британского и американского вариантов английского) подобный феномен весьма редок. Если обратиться к семантическому полю политической лексики, подобные примеры встречаются там достаточно часто. Например, понятие «предвыборная кампания, политическое ораторство» выражено аналоговой парой *stump - hustings*, первый член преимущественно употребляется в американском английском, как в выражениях *to take the stumps, to go on the stumps* «заниматься политической деятельностью», второй — в британском английском. Наряду с этим, первая лексема в американском варианте лишена какой-либо отрицательной коннотации, в то время как, употребляясь изредка в Британии, она имеет ярко выраженную негативную оценочную составляющую. Другим примером разности стилистической оценки лексем может служить слово *floater* в значении «избиратель, не решивший за кого голосовать». В британском английском это значение имеет отрицательную оценочную составляющую и подразумевает идею покупки голоса (голосов) или нечестного его (их) использования. В американском варианте эта коннотация отсутствует [6, 32].

Что касается компьютерного сленга, то подобная разница стилистических маркеров встречается весьма часто. Примером может служить английский термин “download”, означающий процесс получения информации из Интернета или локальной сети. В русском языке имеется широкий диапазон возможных единиц перевода, таких как «закачать», «скачать», «сгрузить», «загрузить», «слить» причем в целом для русскоязычного перцептора выбор одного из вариантов перевода нерелевантен. Тем не менее, для максимально эквивалентного перевода следует тщательно исследовать ситуацию, в которой употребляется данная транслема. Во-первых, следует обратиться к когнитивному уровню

стилистической эквивалентности, то есть выяснить, имеется ли в единице перевода информация, указывающая на преимущественное употребление знака в определенной сфере общения [7, 80]. Воспринимая слово, рецептор обычно осознает его принадлежность к определенному стилю: разговорному, официально-деловому, литературному. Более того, нередки ситуации, когда лексическая единица языка оригинала стилистически нейтральна, в то время как при переводе она обретает ярко выраженную стилистическую ориентацию. С этой точки зрения, становится очевидно, что во всех русских эквивалентах в приведенном нами примере существует определенная стилистическая сниженность. Если английское “download” не несет никакой коннотации и является вполне приемлемым в формальном общении, то русское «скачать» явно принадлежит к жаргону и не может быть употреблено в официальной документации. В последнем случае рекомендуется воспользоваться описательным переводом «получить информацию из Интернета или локальной сети» [8, 37]. Во-вторых, следует дифференцировать транслемы по признаку наличия информации, указывающей на отдельные признаки денотата с последующей их классификацией. Этот процесс также представляет немалую важность, поскольку большинство знаков не только идентифицируют денотат, то есть сигнализируют о его наличии, но и сообщают о нем определенные дополнительные сведения. Языковые знаки, как правило, наряду с указанием на сам денотат, репрезентируют целый ряд признаков или свойств денотата, отличающих его от денотатов других знаков. В нашем примере, транслема «слить» указывает на быстроту получения сведений, ассоциируя поток информации с потоком жидкости, в варианте «скачать» содержится указание на постепенность, размеренность получения информации, ассоциируя процесс с закачкой насоса, и т.д.

Наконец, в-третьих, следует определить информацию, указывающую на содержание морфем, из которых состоит данное слово. Слово может представлять собой сложное образование, составленное путем слияния нескольких значимых частей – морфем. Значение слова, впрочем, редко сводится к значениям его морфем. Как правило, определенное их сочетание приобретает особое значение, выступает в виде единого знака. К примеру, значения слов типа “joystick”, “keyboard”, “interface” не сводятся к сумме значений составляющих их частей. Однако эти значения всегда присутствуют и при желании могут быть выдвинуты на первый план, как, например, иронический жаргонизм «междумордие», являющийся морфемной калькой английского “interface”. В данном случае очевидна явная стилистическая сниженность полученной единицы перевода.

Значения морфем в той или иной степени мотивируют содержание слова, служат своего рода сигналами, направляющими рецептора по пути правильного понимания этого содержания [9, 140]. Важную роль такая мотивированность играет при распознавании значения нового знака, впервые встречающимся в данном акте коммуникации. Понимание таких неологизмов, как английские “user-friendly”, “2K problem”, “Microsoft-compatible”, невозможно без учета значения составляющих их элементов.

Исходя из вышесказанного, становится очевидным, что оптимального варианта перевода англоязычной единицы “download” не существует. С точки зрения когнитивной лингвистики, все зависит от ситуации, в которой производится перевод, от степени ее формальности, а также положения и даже квалификации рецептора [8, 288]. С точки зрения описания отдельных признаков денотата, вариантом, имеющим наибольшую степень эквивалентности, может считаться слово «загрузить», как наиболее адекватно и наглядно отражающее процесс получения информации. Что же касается содержания морфем, находящихся в слове download, то, очевидно наилучшим выходом окажется употребить вариант «сгрузить», поскольку сумма значений морфем этой единицы перевода практически эквивалентна английскому оригиналу. Вследствие того, переводчику, столкнувшись с проблемой перевода данного термина, придется, очевидно, делать выбор между тремя вариантами и отдать предпочтение тому, в котором сумма семантических и стилистических потерь будет меньше, обращая внимание также и на когнитивный аспект перевода. Вследствие относительной молодости компьютерной субкультуры, в данной работе не идет речь о соответствии сделанного выбора установленным стандартам, поскольку формирование стандартов номинации компьютерных терминов и норм электронного общения продолжается по сей день, причем зачастую не последнюю роль в этом играют сами переводчики и даже рядовые пользователи.

Стилистический аспект исследования, однако, не ограничивается лишь выбором оптимального варианта перевода компьютерных терминов, тем более что, как показал приведенный выше пример, сделать однозначное решение порой бывает проблематично. Ведется также поиск и анализ закономерностей, позволяющих осуществить полиэквивалентный перевод. Особенно ярко это заметно при переводе и интерпретации английских терминов, имеющей место среди русскоязычных пользователей. Например, английское upload, имеющее значение «загружать информацию в удаленный компьютер» является моноэквивалентным, в то время как сочетание “upload a file on the server” может быть переведено и как «разместить файл на сервере», и как «выложить файл на сервер», а сочетание “upload a picture” – только как «вывесить картинку», но никак не «выложить» или «разместить» ее [10], [11]. Конечно, следует отметить, что подобная полиэквивалентность возможна в основном в сфере компьютерного сленга и в

формальном общении недопустима, но, тем не менее, определение закономерностей, позволяющих осуществлять полиэквивалентный перевод, представляется нам весьма перспективной задачей.

Отдельно следует упомянуть стилистические сложности при интерпретации сокращений и особенно неологизмов, содержащих в себе нумеральный элемент. Если с графическими элементами компьютерного сленга (так называемыми «эмотиконами» (emoticons)) проблем не возникает, то интерпретация лексем наподобие “AZERTY keyboard” или глагола “to 404” зачастую представляет немалую сложность [12]. В последнем случае следует учитывать как семантическую нагрузку неологизма (код 404 означает недоступность файла или сервера в сети), его эмоциональную окраску (данная лексема нередко употребляется по отношению к людям), так и образность данного неологизма, вследствие чего интерпретация в случае наличия неологизмов с нумеральными элементами может быть сделана почти исключительно при помощи описательного перевода, как правило, методом адаптации. В целом, компьютерные аббревиатуры обычно переводятся, так, например, аббревиатура RAM (Random Access Memory) имеет русский эквивалент ОЗУ (Оперативное запоминающее устройство), ROM (Read-Only Memory) – ПЗУ (постоянное запоминающее устройство) и т.д. Случаются, тем не менее, и исключения, когда подобные лексемы передаются путем транслитерации, иногда посредством акронимии, как, например, аббревиатура LAN (Local Area Network) перешла в русский язык без изменений – «ЛАН». Следует отметить, однако, что подобные явления встречаются в основном в сленге, а не формальной речи [13].

Нельзя не отметить также, что имеется множество неофициальных, однако широкоупотребительных сокращений, относящихся как к сфере использования компьютеров, так и привнесенных пользователями из других областей сленга, которые, очевидно, не могут быть адекватно интерпретированы и потому употребляются без перевода, в первоизданном виде. К подобным лексемам относятся вводные конструкции наподобие ИМНО (In My Humble Opinion), brb (be right back) и другие [14, 105]. Перевод подобных образований, к которым можно отнести и различные имена собственные, а также названия фирм и продуктов (Microsoft (Microprocessor Software), AMD (Advanced Micro Devices) и другие), как уже упоминалось, не производится. Возвращаясь к аббревиатуре ИМНО, следует указать, что она, в конце концов, была транслитерирована и в русский компьютерный сленг [15]. Однако подобное явление может считаться единичным.

Давая характеристику компьютерной терминосистеме, нельзя не упомянуть высокую динамику ее развития, интенсивность ее пополнения новыми лексическими единицами. Бурное развитие техники вообще и компьютерной техники в частности стало причиной активизации номинативных процессов, в результате которых создавалось и продолжает создаваться большое количество лексических единиц терминологического характера. Особенностью компьютерных терминов является то, что они, в отличие от прочих технических терминов, постепенно утрачивают узкоспециальный характер и становятся частью общелитературного языка.

Материал, изложенный в данной работе, свидетельствует, таким образом, о важности интерпретации компьютерных терминов с учетом стилистического аспекта перевода. Отмечается необходимость более полного и всеобъемлющего подхода к проблеме адекватного перевода компьютерных терминов, а также углубленного анализа причин появления полиэквивалентных единиц перевода и их нерелевантности по отношению к соответствующим англоязычным транслемам. Определение закономерностей, позволяющих осуществлять полиэквивалентный перевод, с учетом стилистических особенностей текста и минимализацией стилистических и семантических потерь при интерпретации, представляется нам, таким образом, весьма перспективной задачей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Зацний Ю.А., Бутов В.Н. Новая общественно-политическая лексика и фразеология английского языка. – Запорожье: ЗГУ, 2000.- 198с.
2. Балюта Е.Г., Єнікєєва С. М. Лінгвістична характеристика комп'ютерної терміносистеми англійської мови // Вісник ЗДУ.-2001.- №3. - С. 15-17.
3. Чирвоний А. Проблема перевода компьютерных терминов в аспекте когнитивной лингвистики // Вісник ЗДУ.-2003.- №2. -С. 182-186.
4. Скибина В.И., Галуцких И.А. Семантика ядерной лексики английского языка: прогнозы и реальность // Вісник ЗДУ.-2002.- №2. -С. 108-116.
5. Бородин М.А., Гак В. Г. К типологии и методике историко-семантических исследований (на материале французского языка). - Л.: Наука, 1979.- 232с.
6. Крицберг Р.Я. Особенности употребления языковых единиц в американском и британском вариантах английского языка // Вісник ЗДУ.-2000.- №1. -С. 90-94.

7. Комиссаров В.Н. Слово о переводе. - М.: Международные отношения, 1973. – 215с.
8. Англо-русский словарь по вычислительной технике и программированию (The English-Russian Dictionary of Computer Science), Масловский Е.К., 2002 г. 4-е изд., исправленное и дополненное.
9. Федоров А. В. Введение в теорию перевода. – М., Издательство литературы на иностранных языках, 1958. – 376 с.
10. Малых Н. Глоссарий сетевых терминов <http://rus.1september.ru/2001/glossary.htm>
11. Бураков В.К. Словарь хакера (Hacker's Dictionary), 1999 г.
12. Соколов В. Цифровая составляющая новообразований английского языка // Вісник ЗДУ.-2002.- №3. -С. 125-131.
13. Новый словарь хакера: Пер. с англ./Под редакцией Э.С. Рэймонда. - М.: ЦентрКом, 1996 г.
14. Raymond, Eric. Jargon File 4. 3. 1//www.tuxedo.org/~esr/jargon/jargon.html
15. Ермакова О.П., Земская Е.А. Слова, с которыми мы все встречались: Словарь общего жаргона. М., 1999 г.

УДК 811'111:81'367,625

МЕРА ПЕРЕХОДНОСТИ АНГЛИЙСКОГО ГЛАГОЛА (СОПОСТАВЛЕНИЕ ТРЕХ ПОДЪЯЗЫКОВ)

Чуян С.А., преподаватель

Запорожский государственный университет

Методом структурно-вероятностного анализа определяется категориальная мера переходности английского глагола в подъязыках авторской речи, диалогической речи и газетной хроники, устанавливается зависимость меры переходности в подъязыке от типа дискурса, лексико-семантической группы глагола и индивидуальной семантики глагола. Определяются границы сильнопереходных, нейтральных и слабопереходных подклассов переходности, выявляются сходства между подъязыками авторской речи и газетной хроники и разбежности подъязыка диалогической речи в индивидуальной мере переходности сильномаркированных, маркированных и немаркированных глаголов-репрезентантов лексико-семантической группы.

Ключевые слова: структурно-вероятностный анализ, суммарная мера переходности, подкласс переходности, индивидуальная мера переходности

Чуян С.О. МІРА ПЕРЕХІДНОСТІ АНГЛІЙСЬКОГО ДІЄСЛОВА (ЗІСТАВЛЕННЯ ТРЬОХ СУБМОВ)
/Запорізький державний університет, Україна

За допомогою методу структурно-імовірнісного аналізу визначається категоріальна міра перехідності англійського дієслова в субмовах авторського мовлення, діалогічного мовлення і газетної хроніки, установлюється залежність міри перехідності в субмові від типу дискурсу, лексико-семантичної групи дієслова і індивідуальної семантики дієслова. Визначаються границі сильноперехідних, нейтральних та слабоперехідних субмов перехідності, виявляються подібності між субмовами авторського мовлення і газетної хроніки і розбіжності субмови діалогічного мовлення в індивідуальній мірі перехідності сильно маркованих, маркованих і немаркованих дієслів-репрезентантів лексико-семантичної групи.

Ключові слова: структурно-імовірнісний аналіз, сумарна міра перехідності, субмова перехідності, індивідуальна міра перехідності.

Chuan S. TRANSITIVITY MEASURE OF AN ENGLISH VERB (COMPARISON OF 3 SUBLANGUAGES)/
Zaporizhzhya State University, Ukraine

By means of structural-probabilistic analysis we establish measure of transitivity in an English verb in 3 sublanguages – the author's speech, dialogical speech and newspaper chronicle, define correlation between transitivity measure in a sublanguage and type of discourse, lexico-semantic group and individual meaning of a verb. Subclasses of transitivity (strong, neutral and weak) are defined, similarities between the author's speech and newspaper chronicle and differences between them and the dialogical speech in the individual measure of transitivity in strongly marked, marked and unmarked representatives of a lexico-semantic group are revealed.

Key words: structural-probabilistic analysis, total measure of transitivity, subclass of transitivity, individual measure of transitivity.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

Математические, статистические методы исследования применяются в лингвистике, начиная со второй половины XX века. Их сфера расширяется выходом в текст, в дискурс, а также экспансией в компьютерное программирование и моделирование, создающих компьютерные системы понимания текстов [1: 276]. Высокую оценку математических методов для лингвистической интерпретации языковых и речевых явлений дает М.П.Кочерган. Он убежден, что вероятностный характер языковой системы делает учет частотных, вероятностных, градуальных характеристик необходимым [2:247]. Согласно Н.Д.Андрееву, создателю русской школы структурно-вероятностного анализа, вычисление категориальной меры лингвистического объекта повышает верифицируемость лингвистической интерпретации. Ученый полагает, что категориальная мера задает систему градуальных классов, распределяемых по вероятностной шкале „недостаточности”, „нейтральности” и „избыточности”. Он убежден, что „элементы языка и их отношения должны рассматриваться с вероятностной точки зрения, в числовых характеристиках, охватывающих нуль, единицу и весь интервал между ними [3:21]. По Андрееву, категориальная мера имеет трехступенчатую градацию: 1) существенное превышение индивидуальной меры над общей категориальной мерой; 2) примерное совпадение индивидуальной меры и общей категориальной меры; 3) недостаточность индивидуальной меры относительно общей категориальной меры. Изучение речевого функционирования английского глагола в математических измерениях его суммарной и индивидуальной категориальной меры переходности может изменить сложившиеся представления о неоднозначно трактуемой категории переходности английского глагола.

МЕРА ПЕРЕХОДНОСТИ В СТРУКТУРНО-ВЕРОЯТНОСТНОМ АНАЛИЗЕ

Как показывает Н.Д.Андреев, в русском языке по характеру сильного управления, то есть актуализованной переходности, возможно выделение 3 подклассов глаголов: сильного, слабого и среднего управления [4:79-80]. Н.Д.Андреев указывает на синтаксический вероятностный дифференциальный признак, маркирующий непереходные глаголы и немаркирующий переходные глаголы. Суть его в том, что вероятность обстоятельства, подчиненного глаголу, должна быть выше одной второй. Почти универсальный характер этого признака проявляется в разных языках, где показатели вероятности обстоятельства при непереходном глаголе вдвое выше соответствующих показателей у переходного глагола [3:67]. Индивидуальная мера переходности глаголов, по Андрееву, определяется ее соотношением с суммарной категориальной мерой. Глаголы с индивидуальной мерой переходности, которая превышает суммарную категориальную меру как минимум в полтора раза, ученый относит к сильнопереходным. Основной контингент образуют переходные глаголы, индивидуальная мера переходности близка суммарной категориальной мере переходности; они называются нейтральным подклассом переходных глаголов. Глаголы с индивидуальной мерой переходности в полтора и более раза ниже суммарной категориальной меры вычлняются в подкласс слабопереходных. Соответственно, в русской письменной речи мера переходности слабопереходных глаголов не превышает показателя 0.40, нейтральных глаголов охватывает диапазон от 0.40 до 0.90, а сильнопереходных глаголов превышает 0.90. Контраст между фоновым, нейтральным подклассом, и двумя маркированными подклассами представляет собой типичный случай структурно-вероятностной оппозиции и всегда конституирует вероятностный дифференциальный признак [4: 79-80].

Категориальная мера дает точное представление о дифференциальной оппозиции в грамматической категории переходности/непереходности. Во-первых, по мнению Андреева, подтверждается положение об относительности аксиоматичных дифференциальных признаков переходности/непереходности. Оказывается, что в русском языке даже такие общеизвестные признаки переходного глагола, как сильное управление винительным падежом и подверженность активно-пассивной трансформации, подлежат пересмотру. Во-первых, винительным падежом управляют не только переходные, но и отдельные непереходные глаголы. Во-вторых, не всякая переходность обеспечивает активно-пассивную трансформацию [4:66].

Исследование меры переходности английского глагола структурно-вероятностным анализом предполагает выявление общекатегориальной меры переходности в подязыке, суммарной меры переходности в лексико-семантической группе глаголов, индивидуальной меры переходности глагола, репрезентирующего свою лексико-семантическую группу. В настоящей статье развиваются идеи о мере переходности глагола. Впервые делается попытка установить меру переходности и сопоставить ее в разных подязыках.

ЦЕЛЬ СТАТЬИ – сравнить меру переходности в подязыках авторской речи, диалогической речи в художественном типе речи и дискурсе и подязыке газетной хроники в публицистическом типе речи и дискурсе масс-медиа, выявить подклассы переходности в трех подязыках и характер маркированности глаголов-репрезентантов по их индивидуальной мере переходности. Исследование выполнено на материале современного английского языка. Выборочная совокупность составляет по 20000 употреблений глаголов в форме изъявительного наклонения в каждом подязыке; определение

индивидуальной меры переходности производится на основании равновеликих выборок по 10000 употреблений глаголов. и по 1000 употреблений глаголов репрезентантов в подъязыках и лексико-семантических группах переходных глаголов.

Следует пояснить, что понимается нами под подъязыком. Как известно, набор языковых элементов с однородной тематикой называют подъязыком, характерным для данной тематики. Подъязыки разных областей знания отличаются друг от друга вероятностными характеристиками. Несмотря на то, что в современной лингвистике термин «подъязык» в одном из значений синонимичен термину «дискурс», в нашем исследовании подъязык выступает в качестве разновидности типа речи, которая входит, наряду с подобными типами речи, в дискурс. В нашей трактовке подъязык является речевым функционированием дискурса. Дискурс составляется текстами, включающими в себя разные подъязыки, или типы речи. Например, в художественном типе речи различаются авторская речь, речь персонажей, драматическая речь, поэтическая речь. В публицистическом типе речи выделяют язык новостей, газетной хроники, комментария и многие другие. Художественные типы речи функционируют в художественном дискурсе. Публицистические типы речи являются сферой действия дискурса масс-медиа. Естественно предположить, что подъязыки специфичны в передаче меры переходности, хотя и не исключено, что определенные пересечения все же имеются. Прогнозируемыми являются сближения по мере переходности между подъязыками, принадлежащими одному дискурсу. Не исключено, однако, точки соприкосновения существуют и между разными дискурсами. Чтобы подтвердить или опровергнуть наши предположения, в качестве подъязыков избираются три – два из них функционируют в одном дискурсе, а третий принадлежит другому дискурсу. Выбор подъязыков обусловлен следующим. Во-первых, художественный дискурс и дискурс масс-медиа полярны по прагматическим целеустановкам. Художественный дискурс является пространством художественного мышления, он креативен, ориентирован на художественное творчество и эстетическое сопереживание. Дискурс масс-медиа является пространством клише и стереотипов, он ориентирован на массового потребителя. Бережное отношение к слову, поиск средств выразительности, оригинальных языковых и речевых решений являются прерогативой художественного дискурса. В погоне за сенсационностью, своевременной доставкой информации дискурс масс-медиа предпочитает повторяющиеся структуры, легко воспринимаемые читателем и не отвлекающие его от потребления информации. Во-вторых, художественный дискурс порождает тексты долгоживущие и альтернативные, а дискурс масс-медиа – короткоживущие взаимоуничтожающие. Подъязыки художественного дискурса обращаются к бесконечному разнообразию объектов. Подъязыки дискурса масс-медиа в выборе объектов ограничены: одно и то же событие получает разную степень освещения и интерпретации. Так или иначе, художественный дискурс не автоматизирует тексты, подобно дискурсу масс-медиа [5:351-352]. В-третьих, «прозрачность» внешней текстовой структуры художественного сообщения сочетается со сложностью, дробностью, многослойностью внутренних коммуникативных форм [6:29]. Естественно, что в художественном дискурсе мера переходности отдельных семантических классов переходных глаголов имеет специфику по сравнению с дискурсом масс-медиа. В-четвертых, в художественном типе речи как авторская речь, так и диалогическая речь по ряду признаков, в том числе по отдельным показателям меры переходности, может сближаться с подъязыком газетной хроники. С одной стороны, разностильность является типической чертой современной английской прозы, что предполагает инкорпорирование подъязыка газетной хроники художественным типом речи. С другой стороны, газетная хроника, хотя в ней доминируют хроникально-документальные сообщения, также допускает заимствования из других сфер общения.

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Полученные данные о мере переходности в трех подъязыках подтверждают нашу гипотезу о том, что подъязыки, относящиеся к одному типу речи и дискурса, имеют близкие показатели общекатегориальной меры переходности: в подъязыке авторской речи - $0.36 \pm 0,04$, в подъязыке диалогической речи – $0.34 \pm 0,04$ и в подъязыке газетной хроники – $0.45 \pm 0,03$.

Сравнение наших показателей с данными Н.Д.Андреева о категориальной мере переходности в русской письменной речи показывает, что нейтральному диапазону в русской письменной речи соответствует только подъязык английской газетной хроники, в то время как подъязыки художественного типа речи имеют показатели ниже верхней границы немаркированной переходности в русской письменной речи. По-видимому, мера переходности в английской письменной речи имеет более низкие показатели, чем мера переходности в русской письменной речи.

Полученные данные свидетельствуют о том, что общекатегориальная мера переходности английского глагола определяется типом дискурса. Подъязыки авторской и диалогической речи, относящиеся к одному типу дискурса, имеют примерно одинаковое числовое выражение, в то время как показатели подъязыка газетной хроники, репрезентирующего дискурс масс-медиа, выше, чем в двух первых подъязыках. Можно сделать вывод, что фоновые характеристики подъязыков различаются не между собой, а по типу дискурса, к которому они принадлежат.

Во-первых, художественный дискурс и дискурс масс-медиа по-разному распределяют информацию, что сказывается на мере переходности. Дискурс масс-медиа является, по преимуществу, сферой действия содержательно-фактуальной информации, в то время как в современном художественном тексте на первое место выдвигаются содержательно-концептуальная и подтекстовая информация. В дискурсе масс-медиа события, ситуации, факты излагаются в стратегиях распределения информации, присущих данному дискурсу. Информационный комплекс организуется в структурах, направляющих потребителя новостей [5:52]. В художественном дискурсе информационный комплекс предполагает плюративность интерпретаций, он реализуется в формах повествования, которые, по мысли Л.Г.Лузиной, несут основную информационную и эстетическую нагрузку этого дискурса [7:32]. Иначе говоря, в художественном дискурсе мера переходности не доминируется распределением доминирующей содержательно-содержательной информацией, а имеет более гибкие формы для соотношения содержательно-фактуальной, содержательно-концептуальной и подтекстовой информации. Более низкие показатели фоновых характеристик меры переходности в художественном дискурсе можно объяснить разнообразием видов информации в художественном дискурсе по сравнению с дискурсом масс-медиа.

Во-вторых, дискурс масс-медиа отличается клишированностью. Своевременная подача новостей, сенсационность, оперативность, следование структурам, привычным для адресата, приводят к тому, что в газетной хронике преобладают определенные речевые обороты, структуры, которые легко узнаваемы и, в какой-то степени, маркируют тему, обыгрываются в ее подаче в разных ракурсах. В художественном дискурсе вариативность использования языкового потенциала современного языка бесконечна, клишированность художественному дискурсу не свойственна. Поиск разнообразных структур для выражения одного содержания отличает художественный дискурс от дискурса масс-медиа.

В-третьих, в дискурсе масс-медиа направленность на субъект или объект повышает меру переходности. Возможности использования переходных глаголов расширяются путем варьирования прямого дополнения. В художественном дискурсе, особенно на современном этапе его развития, недосказанность, умолчание, игра с читателем становятся скорее правилом, чем исключением.

В соответствии с категориальной мерой подъязыка были установлены границы меры переходности в слабопереходном, фоновом и сильнопереходном подклассах в подъязках авторской речи, диалогической речи и газетной хронике, что составляет соответственно: 1) слабопереходный подкласс – ниже 0.23. 0.22, 0.30; 2) фоновый подкласс – от 0.23 до 0.54, 0.22 до 0.51, 0.30 до 0.60, 3) сильнопереходный подкласс – от 0.54, 0.51, 0.60.

3) сильнопереходный подкласс: выше 0.60.

Полученные данные в подъязыке авторской речи показывают, что наиболее высокие показатели меры переходности из пяти рассмотренных лексико-семантических групп (физическое восприятие, ментальная деятельность, говорение, движение и эмоции) имеет группа глаголов физического восприятия. Наименьшие показатели имеют две лексико-семантические группы – глаголов говорения и движения. Сравнив данные по каждой лексико-семантической группе с границами подклассов в подъязыке авторской речи, можно распределить лексико-семантические группы по подклассам переходности. Лексико-семантические группы физического восприятия и эмоций попадают в подкласс фоновых, а остальные три группы – в подкласс слабопереходных. Иначе говоря, в подъязыке авторской речи контраст между подклассами состоит в уменьшении меры переходности трех лексико-семантических групп по сравнению с двумя фоновыми лексико-семантическими группами.

В подъязыке диалогической речи установлено следующее распределение по подклассам: 1) глаголы физического восприятия и эмоций относятся к сильнопереходному подклассу; 2) глаголы говорения являются фоновым подклассом; 3) две остальные группы образуют подкласс слабопереходных глаголов. Сравнение подъязков авторской речи и диалогической речи по подклассам переходности показывает, что 1) в подъязыке диалогической речи лексико-семантические группы распределяются по трем подклассам переходности, то есть контрастируют с фоновым подклассом как в сторону увеличения суммарной категориальной меры лексико-семантической группы, так и в сторону уменьшения данного признака; в подъязыке авторской речи имеется один контраст – в сторону уменьшения; 3) по принадлежности подклассу совпадают только две лексико-семантические группы, глаголы физического восприятия и движения, относимые к слабопереходному подклассу; 4) в подъязыке диалогической речи категориальная мера эмотивных глаголов, глаголов физического восприятия и глаголов говорения выше, чем в подъязыке авторской речи. На основании сопоставления двух подъязков в художественном типе речи можно прийти к выводу, что в подъязыке диалогической речи мера переходности отобранных лексико-семантических групп в целом выше, чем в подъязыке авторской речи. Совпадают только показатели двух групп, которые относятся к слабопереходному подклассу.

Сравнение деления на подклассы в двух подъязках с подъязыком газетной хронике приводит к следующим обобщениям: 1) как в подъязыке авторской речи, в подъязыке газетной хронике имеется один вид контраста между подклассами – в сторону уменьшения меры переходности; 2) по сравнению с

подъязыком авторской речи, тенденция к отнесённости лексико-семантических групп к слабопереходному подклассу в подъязыке газетной хроники усиливается (контраст между фоновым подклассом, к которому относится лексико-семантическая группа глаголов физического восприятия, и всеми остальными лексико-семантическими группами, которые относятся к слабопереходным); 3) во всех трех подъязыках лексико-семантические группы глаголов говорения и движения относятся к слабопереходному подклассу; 4) по принадлежности лексико-семантической группы глаголов физического восприятия к фоновому подклассу, а лексико-семантической группы глаголов говорения к слабопереходному подклассу сближаются подъязыки авторской речи и газетной хроники; 5) все три подъязыка имеют разбежности в лексико-семантической группе эмотивных глаголов: сильнопереходный подкласс в подъязыке диалогической речи, фоновый – в подъязыке авторской речи, слабопереходный – в подъязыке газетной хроники.

Суммируем сказанное. Сопоставление трех подъязыков в отношении меры переходности подъязыка и лексико-семантических групп глагола показывает, что принадлежность к одному виду дискурса в данном случае не влияет на отнесенность лексико-семантических групп к слабопереходному, фоновому или сильнопереходному подклассу переходности. Все три подъязыка обнаруживают общую тенденцию в отношении низких показателей меры переходности у глаголов ментальной деятельности и движения. С другой стороны, в подъязыке диалогической речи мера переходности остальных трех лексико-семантических групп регулярно выше по сравнению с подъязыками авторской речи и газетной хроники. Полное несоответствие показателей по мере переходности в трех подъязыках демонстрируют эмотивные глаголы. Мера их переходности возрастает так: низкие показатели в подъязыке газетной хроники, средние (фоновые) показатели в подъязыке авторской речи и высокие показатели в подъязыке диалогической речи.

Индивидуальная мера переходности определялась у восьми глаголов, репрезентантов своей группы (физического восприятия *see* и *hear*, ментальной деятельности *know* и *think*, говорения *say* и *tell*, эмоций *like* и *want*). К сильномаркируемому подклассу по индивидуальной мере переходности относятся глаголы, чья индивидуальная мера переходности в полтора и более раз превышает суммарный показатель меры переходности для своего класса. К маркируемому подклассу по индивидуальной мере переходности относятся такие, чья индивидуальная мера переходности располагается в диапазоне от верхней границы слабомаркированного подкласса, то есть в полтора раза и более ниже суммарного показателя меры переходности в своей лексико-семантической группе до нижней границы сильномаркированного подкласса. К немаркируемому подклассу по индивидуальной мере переходности относятся глаголы, чья индивидуальная мера переходности в полтора и более раз меньше, чем суммарный показатель меры переходности для их лексико-семантической группы.

Сопоставление индивидуальной меры переходности репрезентантов с суммарной мерой переходности их лексико-семантической группы позволяет распределить репрезентанты на сильномаркированные, маркированные и немаркированные. В подъязыках авторской речи и газетной хроники больше сильномаркированных репрезентантов (по четыре), чем в подъязыке диалогической речи (два). Только в подъязыке авторской речи сильномаркированный репрезентант представляет каждую из четырех лексико-семантических групп. Маркированных репрезентантов больше в подъязыке диалогической речи (пять), чем в подъязыках авторской речи (два) и газетной хроники (три). Немаркированных репрезентантов нет в подъязыке газетной хроники, два репрезентанта в подъязыке авторской речи и один в подъязыке диалогической речи. По-видимому, маркированность репрезентантов лексико-семантической группы зависит от типа дискурса: в подъязыке газетной хроники немаркированных репрезентантов в нашей выборке нет.

Глаголы физического восприятия в подъязыке авторской речи имеют суммарный показатель около 0.50. Слабомаркированные по индивидуальной мере глаголы располагаются в диапазоне ниже 0.33, маркированные – в диапазоне между 0.33 и 0.75, сильномаркированные – в диапазоне выше 0.75. В подъязыке диалогической речи слабомаркированный подкласс не превышает показателя 0.44, маркированный – от 0.44 до единицы, сильномаркированный – выше единицы. В подъязыке газетной хроники слабомаркированный подкласс имеет верхнюю границу 0.33, маркированный – диапазон от 0.33 до 0.75 и сильномаркированный – выше 0.75. Сравнение индивидуальной меры переходности для глаголов “*to see*” и “*to hear*” в трех подъязыках показывает, что: 1) в сильномаркированный подкласс входит только глагол “*to see*” и только в одном подъязыке авторской речи; 2) маркированным является глагол “*to hear*” во всех трех подъязыках; 3) маркированным является глагол “*to see*” в подъязыках диалогической речи и газетной хроники; 4) немаркированных глаголов среди репрезентантов нет. Таким образом, репрезентанты лексико-семантического класса физического восприятия во всех трех подъязыках представлены маркированным по индивидуальной мере переходности глаголом “*to hear*”. В отношении репрезентанта “*to see*” сходство обнаруживают подъязыки диалогической речи и газетной хроники. Сильномаркируемым глагол “*to see*” является только в подъязыке авторской речи, в то время как два другие подъязыка вообще не имеют сильномаркированного репрезентанта.

В лексико-семантической группе ментальной деятельности показателями подразделения на сильномаркированные, маркированные и немаркированные по индивидуальной мере переходности подклассы были следующие: 1) в подъязыке авторской речи: а) сильномаркированные – выше 0.31, б) маркированные – между 0.14 и 0.31; в) немаркированные – ниже 0.14; 2) в подъязыке диалогической речи: а) сильномаркированные – выше 0.24; б) маркированные – от 0.10 до 0.24; в) немаркированные – ниже 0.10; 3) в подъязыке газетной хроники: а) сильномаркированные – выше 0.25; б) маркированные – от 0.10 до 0.25; в) немаркированные – ниже 0.10. Полученные данные показывают, что 1) два подъязыка – авторской речи и газетной хроники, имеют сильномаркированный глагол “to know”; 2) в подъязыке газетной хроники оба репрезентативных глагола являются сильномаркированными; 3) в подъязыке диалогической речи оба репрезентативных глагола являются маркированными; 4) только в подъязыке авторской речи обнаруживается слабомаркированный глагол (“to think”). По нашим данным, в каждом подъязыке глагол “to think” имеет расхождения по показателям маркированности: 1) в подъязыке газетной хроники он является сильномаркированным; 2) в подъязыке диалогической речи – маркированным; 3) в подъязыке авторской речи – немаркированным. Сильномаркированностью глагола “to know” сближаются подъязыки авторской речи и газетной хроники. Таким образом, у глаголов говорения нет совпадения в маркированности во всех трех подъязках. По показателю маркированности подъязык диалогической речи не имеет ни одного общего показателя с двумя другими подъязками.

В лексико-семантической группе глаголов говорения показателями подразделения на сильномаркированные, маркированные и немаркированные подклассы были следующие величины: 1) в подъязыке авторской речи: а) сильномаркированные – выше 0.24, б) маркированные – между 0.10 и 0.24; в) немаркированные – ниже 0.10; 2) в подъязыке диалогической речи: а) сильномаркированные – выше 0.39; б) маркированные – от 0.17 до 0.39; в) немаркированные – ниже 0.17; 3) в подъязыке газетной хроники: а) сильномаркированные – выше 0.24; б) маркированные – от 0.10 до 0.24; в) немаркированные – ниже 0.10. Таким образом, глагол “to tell” является сильномаркированным во всех трех подъязках. Совпадения в маркированности репрезентанта “to say” обнаруживают подъязыки авторской речи и газетной хроники. Подъязык диалогической речи отличается от двух других подъязков тем, что в нем оба репрезентанта имеют одинаковую степень маркированности, причем являются сильномаркированными.

В лексико-семантической группе глаголов эмоций подразделение на подклассы осуществлялось по показателям: 1) в подъязыке авторской речи: а) сильномаркированные – выше 0.60, б) маркированные – между 0.30 и 0.60; в) немаркированные – ниже 0.30; 2) в подъязыке диалогической речи: а) сильномаркированные – выше 0.80; б) маркированные – от 0.37 до 0.80; в) немаркированные – ниже 0.37; 3) в подъязыке газетной хроники: а) сильномаркированные – выше 0.43; б) маркированные – от 0.19 до 0.43; в) немаркированные – ниже 0.19. Данная лексико-семантическая группа демонстрирует значительную разбежность в показателях маркированности репрезентантов по их индивидуальной мере переходности. Если в подъязках авторской речи и газетной хроники глагол “to like” относится к сильномаркированным, то второй глагол “want” в подъязыке авторской речи, как в подъязыке диалогической речи, является немаркированным. В подъязыке авторской речи оба репрезентанта контрастны, так как соотносятся по сильномаркированности и немаркированности. В двух других подъязках такой резкой границы в диапазоне нет: в подъязыке газетной хроники – сильномаркированность и маркированность, в подъязыке диалогической речи – маркированность и немаркированность.

Обобщая данные о маркированности репрезентантов, следует подчеркнуть, что: 1) сильномаркированность у всех лексико-семантических групп наблюдается только в подъязыке авторской речи; 2) вхождение обоих репрезентантов в один подкласс не характерно для подъязыка авторской речи; 3) во всех трех подъязках высокомаркированностью отличается глагол “to tell”, а маркированностью – глагол “to hear”; 4) сходства в распределении репрезентантов по подклассам маркированности в подъязках авторской речи и диалогической речи единичны; 5) по маркированности глаголов-репрезентантов сближаются подъязыки авторской речи и газетной хроники (три совпадения в сильномаркированности и два – в маркированности); 6) подъязыки диалогической речи и газетной хроники отличаются с подъязыком газетной хроники только те репрезентанты, которые одинаковы для всех трех подъязков; 7) подъязыки авторской и диалогической речи отличаются, кроме общих для всех трех подъязков, немаркированный репрезентант “to want”. Таким образом, по маркированности индивидуальной меры переходности репрезентантов подъязыки авторской речи и газетной хроники обнаруживают между собой больше сходств, чем каждый из них с подъязыком диалогической речи.

ВЫВОДЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

1. Общекатегориальная мера переходности определяется типом дискурса. Подъязыки авторской и диалогической речи, относящиеся к художественному типу речи и дискурсу, имеют примерно одинаковые показатели общекатегориальной меры переходности, в то время как общекатегориальная мера переходности в языке газетной хроники, относящемуся к публицистическому типу речи и дискурсу

масс-медиа выше. 2. Фоновые характеристики меры переходности влияют на отнесенность лексико-семантических групп к одному из трех подклассов переходности – сильнопереходному, фоновому и слабопереходному. Фоновые характеристики подязыков авторской речи и газетной хроники по контрасту с фоновым подклассом переходности сближаются однонаправленностью контраста в сторону уменьшения меры переходности у лексико-семантических групп. Только подязык диалогической речи показывает широкий диапазон двунаправленной контрастности. 3. Маркированность индивидуальной меры переходности у репрезентантов зависит от типа дискурса. Систематизация данных о категориальной мере переходности в трех подязыках является основой для дальнейшего изучения их лексико-синтаксической валентности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. – К.: ЦУЛ «Фитосоциоцентр», 2002. – 336с.
2. Кочерган М.П. Загальне мовознавство. – К.: Альма матер, 1999. – 287с.
3. Андреев Н.Д. Статистико-комбинаторные методы в теоретическом и прикладном языковедении. – Л.: Наука, 1967. – 403с.
4. Андреев Н.Д. Структурно-вероятностная типология отношений между семантикой слова и его грамматическими категориями // Типология грамматических категорий. – М.: Наука, 1975. – С.77-90.
5. Почепцов Г. Теория коммуникации. – М.-К.: Рефл-бук, Ваклер, 2001. – 649с.
6. Колегаева И. Текст как единица научной и художественной коммуникации. – Одесса: Одесский государственный университет им. И.И. Мечникова, 1991. – 120с.
7. Лузина Л.Г. Распределение информации в тексте (когнитивный и прагматический аспекты). – М.: ИНИОН, 1996. – 190с.

УДК 811.111'255: [821.111Р-3+821.161.1+821.161.2]

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АЛЮЗІЙ РОМАНУ ДЖ.К.РОУЛІНГ “ГАРРІ ПОТТЕР І ФІЛОСОФСЬКИЙ КАМІНЬ”

Шама І.М., к.філол.н., доцент, Воробйова М.В., студент

Запорізький державний університет

Статтю присвячено проблемам перекладу алюзій в літературній казці-фентезі. На прикладі алюзій роману Дж.К.Роулінг “Гаррі Поттер і філософський камінь” розглянуто різні види алюзій, їхню роль у створенні підтексту оригіналу, складнощі, які виникають при їхньому відтворенні російською та українською мовами. При цьому відзначаються достоїнства та недоліки перекладних текстів та пропонуються варіанти редагування перекладів даного роману.

Ключові слова: художній перекладі, алюзія, літературна казка, Гаррі Поттер

Шама И.Н., Воробьева М.В. ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА АЛЛЮЗИЙ РОМАНА ДЖ.К.РОУЛИНГ «ГАРРИ ПОТТЕР И ФИЛОСОФСКИЙ КАМЕНЬ» / Запорізький державний університет, Україна

Статья посвящена проблемам перевода аллюзий в литературной сказке-фэнтези. На примере аллюзий романа Дж.К.Роулинг «Гарри Поттер и философский камень» рассматриваются различные виды аллюзий, их роль в создании подтекста оригинала, сложности, возникающие при их переводе на русский и украинский языки. При этом отмечаются достоинства и недостатки переводных текстов и предлагаются варианты редактирования переводов данного романа.

Ключевые слова: художественный перевод, аллюзия, литературная сказка, Гарри Поттер

Shama I.N., Vorob'yova M.V. ALLUSIONS IN “HARRY POTTER AND THE PHILOSOPHER’S STONE” BY J.K.ROWLING AND THE PECULIARITIES OF THEIR TRANSLATION / Zaporizhzhya State University, Ukraine

The article deals with the problem of allusion re-creation in fantastic fairy-tales. Different types of allusions taken from “Harry Potter and the Philosopher’s Stone” by J.K.Rowling are examined; their role in creating hidden meanings of the source text is investigated. Besides, the difficulties in translating them into Russian and Ukrainian are revealed. In addition to that, the merits and demerits of the target texts are stressed and the possible variants of editing those target texts are suggested.

Key words: artistic translation, allusion, literary fairy-tale, Harry Potter

Усього сім років тому світ не знав Гаррі Поттера та його творця – британську письменницю Дж.К.Роулінг. Однак, одразу ж після виходу першої книги про хлопчика-чарівника у 1997 році, ця історія була визнана у Британії кращою книгою року. На межі тисячоліть загальний тираж Поттеріани перевищив 76 мільйонів примірників. По всьому світу з'являються фан-клуби Гаррі Поттера, а в Інтернеті множаться фан-сайти. З'явився навіть новий термін – “поттероманія” [1, 27].

Треба визнати, що триумфальна хода згаданих творів по країнах світу була б неможлива без перекладів на численні існуючі мови. Спробуємо визначити, чим розповідь про Гаррі Поттера приваблює мільйони читачів (і перекладачів), різних за віком, фахом, національністю. Це, безперечно, сюжет, що полягає у довічній боротьбі добра зі злом. Крім того, це мова твору, насичена барвистими стилістичними прийомами, які також є фактором успіху.

Одним із таких прийомів є алюзія. Саме вона надає неповторності вихідному тексту (ВТ), але й породжує труднощі при створенні перекладного тексту (ПТ). Щодо складнощів при відтворенні алюзії в ПТ, з цим погоджуються практично всі, хто займається перекладацькою стилістикою. Наприклад, Є. В. Бреус зазначає, що «дослівна передача алюзій зазвичай не досягає своєї мети, залишаючи елементи культурного фону вихідної мови невираженими» [2, 112]. Подібні міркування висловлювалися і В.Н. Комісаровим, Я. І. Рецкером та В.І. Тарховим, які писали, що алюзії можливо передати незмінними, тільки якщо джерела їх запозичення добре знайомі читачу ПТ [3, 170].

Твір Дж.К.Роулінг “Гаррі Поттер і філософський камінь” рясніє алюзіями і являє собою безмежне поле для діяльності перекладачів. Серед алюзій ВТ можна знайти майже всі різновиди, відомі сучасній науці. І з кожним із них пов'язані певні перекладацькі труднощі. Усі алюзії, що зустрічаються в тексті можна класифікувати за декількома темами: ті, що стосуються політичної системи Великої Британії; ті, що відсилають до системи освіти цієї країни; алюзії на історичні події та особистості; алюзії на міфологію, літературу та фольклор, тощо.

Отже, спробуємо розглянути найбільш показові приклади. Почнемо з алюзій, які апелюють до схожості політичних систем чарівного та реального світів. У країні магів є такі феномени, як банк, Міністерство магії та спеціальна газета. Причому правила банківських операцій співпадають з існуючими в нашому світі: клієнтами опікуються службовці банку; те, що знаходиться у сейфі, можна отримати тільки під наглядом працівника та особисто (або за письмовим дозволом власника). У банку навіть є свій прес-секретар: “*a Gringotts spokesgoblin*” [4, 105]. Тут цікавою є не тільки сама алюзія на підрозділ банку, відповідальний за зв'язки із громадськістю, та начальника цього підрозділу. Для перекладача певний інтерес і проблему являє й іменування цього службовця в магичному світі: “*a spokesgoblin*” створено від “*spokesman*”. Заміна складової іменника “людського світу” (“*man*” → “*goblin*”) не просто створює алюзивність ВТ, а й примушує перекладачів бути уважними щодо відтворення цієї моделі “алюзивного зсуву” у ПТ. Однак, перекладач видавництва “*Росмэн*” І. Оранський позбавляє читачів російського тексту можливості насолодитися витонченим способом створення підтексту: «*пресс-секретарь банка “Гринготтс”*» [5, 173] ніяким чином не спрямовує читачів на “гоблінську” належність банку. А якщо згадати, що чарівний світ, намагаючись жити в гармонії зі світом людей, подекуди залучає представників останнього до співпраці, здається припустимим, що прес-секретарем цілком можливо є хтось із магів. Аналогічно відтворено згаданий авторський оказіоналізм і в українському ПТ. «*Представник “Грінготсу”*» [6, 145] також унеможливує сприйняття алюзії. А між тим досить природно в даному контексті використати калькований аналог “*пресс-гоблин*”.

Що стосується перекладу назви установи “*the Ministry of Magic*” [4, 51], то варіант “*Министерство магии*” [5, 79], “*Міністерство Магії*” [6, 68] являє собою приклад адекватної кальки.

І, нарешті, газета. Треба звернути увагу на її назву: “*The Daily Prophet*” [4, 51]. У ВТ це, безумовно, служить натяком на “*The Daily Telegraph*”, відому британську газету, що входить до так званих “*quality papers*” і назва якої у культурі перекладу є не просто відомою, а тісно пов'язана із офіційним органом друку саме Британії. Тому калька “*Щоденний віщун*” [6, 68] не може вважатись цілком адекватною, оскільки не наштовхує читача ПТ на подібні асоціації. Російський ПТ теж не можна вважати таким, що є адекватним ВТ повністю. “*Пророк*” [5, 79] більше нагадує якусь “революційну” листівку, ніж офіційний друкований орган чарівникової держави.

Можливо, треба було зробити переклад за аналогією: “*The Daily Telegraph*” російською зазвичай відтворюється транскрипцією (“*Дейли Телеграф*”) або “безперекладно”, через “перенос” (“*Daily Telegraph*”). Маючи це на увазі, перекладач цілком слушно міг би написати “*Пророк Дейли*” або ж “*Prorok Daily*” (змінивши англійське “*prophet*” на російське слово, написане латиницею) або ж взагалі перенести назву без змін, переклавши її в дужках, що є прийнятним, коли йдеться про газети: “*The Daily Prophet*” (“*Щоденний віщун*”).

Наступною сферою життя, яка у світі чарівників є дуже схожою на реальну і на яку ВТ містить чимало алюзій, є освітня. У віці 11 років діти британців йдуть до середньої школи: Гаррі на цьому етапі було запрошено до Хогвартса. У цьому закладі, як і в звичайних “нечарівних” школах, існує усталена форма

одягу; є розподіл на декілька факультетів, учні яких відрізняються за властивостями характеру; студенти кожного з факультетів мешкають в окремому гуртожитку; іноді групи різних факультетів зустрічаються на спільних заняттях; існують різдвяні канікули, під час яких учні можуть залишитись у школі чи від'їхати додому. У кінці навчального року учні Хогвартса складають іспити, подібно до інших школярів Великої Британії, з тією лише різницею, що списування тут унеможливується за допомогою спеціального закляття.

При перекладі алюзій цієї групи привертає увагу ціла низка назв предметів, що їх вивчають першокурники. Не завжди переклад виявляється вдалим. Ось, наприклад, дисципліну під назвою “*Herbology*” [4, 99] в російському ПТ затранслітеровано як “*гербология*” [5, 162], а в українському як “*гербологія*” [6, 137]. Зрозуміло, що підлітки легко проведуть аналогію із “гербарієм” та “біологією”, проте, можливо, краще було б використати кальковане “*травоведение*”/ “*травологія*” або “*травознавство*”/ “*травологія*”, щоб бути певним у “незатямареності” алюзії.

Варіант же перекладу предмета під назвою “*Potions*” [4, 101] мало нагадує звичні назви предметів в школах культури перекладу: в російському ПТ це просто “*заняття по зельям*” [5, 166], а в українському – «урок “*Зілля і настійки*”» [6, 140]. Проте в подальших російських перекладах циклу, виконаних вже іншими перекладачами, знайдено значно кращий варіант – “*зельеварение*”.

Є у ВТ й історичні алюзії, наприклад, такі, що містяться в імені чаклуна “*Grindewald*” [4, 77]. Ім'я передано в ПТ за допомогою транслітерації: “*Гриндевальд*” [5, 124], “*Гріндевальд*” [6, 106]. У слов'янському контексті читач може відчутти фонетичну алюзію на Грюнвальдську битву. Така асоціація не суперечить загальному сюжетному контексту, адже Альбус Дамблдор переміг темного чаклуна Гріндевальда подібно до того, як об'єднане слов'янське війське перемогло війське Тевтонського ордену, зупинивши експансію останнього на схід. З іншого боку, транскрипція затьмарює “промовистість” імені: чаклун (і це цілком виправдано) живе за межею “несакрального” простору. Він – “володар зеленого вогкого долу”, як свідчить його ім'я (пор. місця, де живуть фольклорні нежить, нелюдь, відьми та ін.). В ПТ така алюзія не прочитується.

Багато яскравих алюзій пов'язано із міфологічними та фольклорними персонажами. Чимало з них давньогрецькі за походженням. Перекладачам тут необхідно було пам'ятати традиційні варіанти, що їх прийнято використовувати в культурі та мові перекладу. Це їм в основному вдається: “*a griffin*” – “*грифон*”, “*a centaur*” – “*кентавр*”, “*a phoenix*” – “*фенікс*”. Серед відповідників є й еквіваленти (“*a unicorn*” – “*єдинорог*”) і пояснювальні аналоги (“*a were-wolf*” – “*волк-оборотень*”).

Наприкінці наведемо ще декілька прикладів літературних алюзій. Привид башти Грифіндор “*Nearly Headless Nick*” повністю зветься “*Sir Nicholas de Mimsy-Porpington*” [4, 92]. Вказівка на виток алюзії тут пряма: “*mimsy*” – це слово, яке Льюїс Керролл вигадав для свого відомого вірша “*The Jabberwocky*”. Воно трансформовано від “*miserable*”. Грифіндорський привід насправді дуже-дуже сумний. Проте, ні російський («*Сир Николай де Мимси-Порпиньон*» [5, 150]), ні український (“*Сир Ніколас де Мимзі-Порпінтон*” [6, 127]) ПТ цю алюзію не відтворюють. А втім, це є цілком можливим, особливо, якщо згадати загальновідомі у нас переклади Т.Щепкиної-Куперник та Д.Орловської. І тоді “*Mimsy*” могло б бути “*Мюмзі*” (“*мюмзики*” в останньому, найбільш відомому, ПТ).

Ще одна алюзія з цього ряду, “*Order of Merlin*” [4, 42], експлікує артурівський цикл. Читачеві неважко здогадатися, що володарю цього ордену (а їм нагороджено найславетнішого з магів чарівного сьогодення Альбуса Дамблдора) притаманна неабияка майстерність в магії. Напівкалька, застосована в ПТ («*Орден Мерліна*» [5, 64], “*Орден Мерліна*” [6, 55]), цілком адекватна ВТ. Вищезазначена алюзія може бути віднесена до розряду “простих” (за А. Поповичем [7, 153]), або “очевидних” (як їх називає І. Гюббенет [8, 23]). Такі алюзії відносно легко вбачаються в ВТ, а відтак перекладач має всі шанси простежити їхні витoki і знайти відповідності в культурі перекладу.

Набагато важче перекладачеві, коли йдеться про так звані “підсвідомі” (А. Попович) або “не настільки очевидні” (І.Гюббенет) алюзії. Ім'я того ж Альбуса Дамблдора (“*Albus Dumbledore*”) переадресує читача до латинського “*albus*”, тобто “білий”. Зрозуміло, що інакше не можуть звати голову Хогвартса – білого мага. До того ж, і фамільне ім'я також має певні алюзивні покажчики: це і давньоанглійські “джміль” та “двері” [9; 534], і кельтське “вода, джерельце” [9; 151]. Не можна не згадати і співзвучність імені з іменами толкієнівського циклу. Всі ці алюзії імпліцитні, проте створюють “павутиння” підтексту, а, відтак, обов'язкові для відтворення в ПТ. Транскрипція з транслітерацією вдало передають “чарівність” імені, але не кожен читач, а тим більше читач-підліток, на якого і розраховано текст, зможе відбудувати так званий “інтертекст” без сторонньої допомоги.

Отже, як бачимо, алюзії ВТ не тільки дають багатий матеріал для спостережень, але й становлять перекладацьку проблему. Наскільки вдало ця проблема буде вирішена, залежить насамперед від культурної ерудиції перекладача.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шишкин Г. Вы не знакомы? Гарри Поттер, волшебник // Эхо планеты. - 2001.- №9. - С.26-31.
2. Бреус Е.В. Основы теории и практики перевода с русского языка на английский. - М.: Изд-во УРАО, 1998. – 208с.
3. Комиссаров В.Н., Рецкер Я.И., Тархов В.И. Пособие по переводу с английского языка на русский: В 2 ч. - М.: Высшая школа, 1965.- Ч.2. – 287с.
4. Rowling J.K. Harry Potter and the Philosopher's Stone. – Lnd.: Bloomsbury, 1997. – 223р.
5. Ролинг Дж.К. Гарри Поттер и философский камень /Пер. И.В.Оранского. – М.: ООО «Росмэн-Издат», 2000. – 382с.
6. Ролинг Дж.К. Гарри Поттер і філософський камінь /Пер.В.Морозов. – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2002. – 317с.
7. Попович А. Проблемы художественного перевода. - М.: Высшая школа, 1980. – 199с.
8. Гюббенет И.В. К проблеме понимания литературно-художественного текста. - М.: Изд-во МГУ, 1981. – 110с.
9. Рыбакин А.И. Словарь английских фамилий. - М.: Рус.яз., 1986. – 576с.

УДК 811:111:81/36

ВЖИВАННЯ ФОРМИ РОДОВОГО ВІДМІНКУ ІМЕННИКІВ ДЛЯ ВИРАЖЕННЯ АТРИБУТИВНИХ ВІДНОШЕНЬ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Шевчук О.В., викладач

Запорізький державний університет

У статті досліджуються чинники, що впливають на вживання форми родового відмінка іменників для вираження атрибутивних відношень у сучасній англійській мові. Як відомо, атрибутивні словосполучення передають різноманітні види відношень між іменниками і можуть виражатися за допомогою відмінкової форми і конструкції з прийменником *of*. Ці відношення залежать від лексичного значення членів словосполучення. Факти мови й аналіз досліджуваного матеріалу підтверджують думку проф. А.І. Смирницького про те, що “родовий відмінок принципово можливий у всіх іменників, і формант *-’s* може оформляти будь-який іменник у сучасній англійській мові, у тому числі й у функції означення”.

Ключові слова: родовий відмінок, прийменниковий зворот, атрибутивні відношення, суб’єкт дії, об’єкт дії, означення, означуване.

Шевчук О.В. УПОТРЕБЛЕНИЕ ФОРМ РОДИТЕЛЬНОГО ПАДЕЖА ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ ДЛЯ ВИРАЖЕНИЯ АТРИБУТИВНЫХ ОТНОШЕНИЙ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ / Запорожский государственный университет, Украина.

В статье исследуются факторы, влияющие на употребительность формы родительного падежа существительных для выражения атрибутивных отношений в современном английском языке. Как известно, атрибутивные словосочетания передают разнообразные виды отношений между существительными и могут выражаться с помощью падежной формы и конструкции с предлогом *of*. Эти отношения зависят от лексического значения членов словосочетания. Факты языка и анализ исследованного материала подтверждают мнение проф. А.И. Смирницкого о том, что “родительный падеж принципиально возможен у всех существительных, и формант *-’s* может оформлять любое существительное в современном английском языке, в том числе и в функции определения”.

Ключевые слова: родительный падеж, предложный оборот, атрибутивные отношения, субъект действия, объект действия, определение, определяемое.

Shevchuk O.V. USE OF THE GENITIVE CASE FORM OF NOUNS FOR EXPRESSING OF ATTRIBUTIVE RELATIONS IN MODERN ENGLISH / Zaporizhzhya State University, Ukraine

In this article the author researches the factors which influence the Genitive Case usage to express attributive relations in Modern English. It is wellknown, that attributive word-combinations can have various types of relations between nouns and express these relations with the help of the Genitive Case form and *of*-phrase.

These relations depend on lexical meaning of the word-combination elements. Language data and analysis of research material prove professor Smirnitkiy's opinion that "all the nouns can have the Genitive Case form and in fact -'s can be used with any noun in Modern English including nouns in the function of attribute."

Key words: Genitive Case, of-phrase, attributive relations, subject of the action, object of the action, attribute, attributed.

Метою цієї статті є дослідження вживання форми родового відмінку для вираження атрибутивних відношень у сучасній англійській мові на матеріалі британської та американської прози другої половини ХХ сторіччя, а також аналіз чинників, які впливають на вибір форми родового відмінка іменників чи прийменникового зворота *of-phrase* в атрибутивних словосполученнях у сучасній англійській мові. Ця мета зумовила розв'язання такої задачі:

- з'ясування залежності відношень між іменниками в атрибутивних словосполученнях від їх лексичного значення;
- дослідження причин, які зумовили певні зміни у значеннях родового відмінку, починаючи з давньоанглійського періоду;
- аналіз синтаксичних зв'язків означення й означуваного;
- обґрунтування переваги вживання відмінкової форми в порівнянні з прийменниковим зворотом в функції означення в атрибутивних словосполученнях.

У підручниках і посібниках із граматики англійської мови питання про значення і вживання іменника у формі родового відмінку висвітлене недостатньо повно. Нормативна граMATика звичайно не дає чітких і строгих правил, які передбачають вживання родового відмінку там, де можливий вибір між родовим відмінком і *of-phrase*. Вибір визначення в кожному конкретному випадку багато в чому залежить від самого мовника, від його відчуття мови і часто не підлягає поясненню. Проте пильний аналіз усного та письмового мовлення дозволив лінгвістам виділити й описати ряд закономірностей у вживанні родового відмінку.

Його вживання залежить від декількох чинників, діючих іноді окремо, а іноді одночасно. Про них згадують Х.Поутсма [8,2], Кьорм [5,211], О.Есперсен [4,115] та інші дослідники, але ніхто з них не показує стилістичних і експресивних можливостей цих форм.

Як відомо, атрибутивні відношення в сучасній англійській мові можуть виражатися за допомогою родового відмінку й за допомогою конструкції з прийменником *of*. Атрибутивні словосполучення передають різноманітні види відношень між іменниками. Ці відношення залежать від лексичного значення членів словосполучення. У процесі паралельного функціонування форм *s -'s* прийменникових конструкцій склався ряд словосполучень, які передають ті чи інші відношення, до певного оформлення. Дослідження змін у значеннях давньоанглійського родового відмінку показує, що такий стан складався поступово, протягом століть, під впливом різних причин. До числа цих причин відносяться загальні тенденції розвитку мови середньоанглійського періоду, лексичне значення іменників – членів словосполучення, лексичне значення прийменника, дія аналогії і т.д. [1,119].

Частина значень давньоанглійського родового відмінку передається тепер тільки прийменниковою конструкцією (значення матеріалу, кількості, частини), частина значень припускає відмінкову форму, але віддає перевагу прийменниковому звороту (значення об'єкта дії, з'ясування якісної оцінки ознаки), а в деяких значеннях поряд зі зворотом широко і продуктивно вживається родовий відмінок (значення володіння, відношення, носія ознаки, суб'єкта дії).

Значення суб'єкта і об'єкта дії, утворюючи однотипні словосполучення, часто відрізняються одне від одного вживанням відмінкової форми або прийменникової конструкції. Особливо яскраво помітна ця диференціація у випадку, коли слова, які мають значення суб'єкта і об'єкта дії, відносяться до одного й того ж іменника.

Намагання по-різному оформити іменники істоти і неістоти проявилось в мові середньоанглійського й раннього англійського періодів у ряді граматичних, лексичних і лексико-граматичних явищ [12,12]. Розвиток родового відмінку тісно пов'язаний із цією тенденцією. Наявність двох синонімічних способів атрибутивності зробило можливою більшу конкретизацію, спеціалізацію однієї з цих форм – форму *s -'s*. Пояснити, чому саме відмінкову форму стали вживати з назвами істот, можна, звернувшись до історії розвитку відмінку й звороту з прийменниками.

Дослідження мови середньоанглійського періоду показує, що в словосполученнях, які передають відношення володіння, родинних зв'язків підлеглості, панування, дружби і т.п., а також суб'єкта дії, прийменникові конструкції проникали повільніше й пізніше, ніж у словосполученнях інших типів. Усі ці словосполучення виражають ставлення людей до навколишнього світу, взаємостосунки людей у процесі праці й суспільного життя.

О.А.Вальдман вказує, що "поняття істотності звичайно пов'язується з поняттям активності, с при бажанні активний, суб'єктивний характер відношення визначаючого слова до означуваного і використовують форму відмінка". Логічним предикатом словосполучення буває, як правило, назва живої

істоти, проте ним може бути й назва предмета, явища і т.п. І якщо в першому випадку активність сприймається як дещо, саме по собі зрозуміле, то в іншому випадку вона створюється, підкреслюється вживанням відмінкової форми. Далі О.А.Вальдман наводить такі приклади [2,120]:

1) And on it might have rolled, far beyond Mr. Pickwick reach (Pic.,53).

2) It was well-stocked with ganu and beyond the railroad's reach(L.F.,18).

У другому прикладі відмінкова форма слова допомагає нам уявити собі залізницю як активний центр місцевості, що впливає на навколишнє життя, неодмінно пов'язаний із шумом, багатолюддям і т.д.

Атрибутивний комплекс *railroad's reach* цікавий ще й тим, що в ньому граматичне залежне слово є ведучим лексичним, а граматично ведуче слово - другорядним із точки зору лексичних відношень між словами [10,177]. Аналіз семантичної структури атрибутивних узгоджень показує, що в словосполученні з відмінковою формою смисловий зв'язок тісніший, ніж у словосполученні з прийменником *of*.

Форма *s -'s* є залишком родового відмінку, за природою своєю набагато менша від „субстантивного”, ніж інші відмінки. Іменник у родовому відмінку втрачає в певній мірі свою „предметність” і стає показником ознаки поряд із прикметником. Усе узгодження з родовим відмінком гранично близьке до визначення одної субстанції з ознакою замість двох самостійних субстанцій [3,120]. Препозиція, характерна для визначення в англійській мові, відсутність окремих зв'язуючих слів між визначаючим і означенням, тобто контактне їх розташування, також сприяє тісному зв'язку між компонентами словосполучення.

Очевидно, тісним смисловим зв'язком між членами словосполучення можна пояснити й той факт, що значення складного цілого (належність частини цілому) довше інших зберігає вживання родового відмінку з назвами предметів: *the pond's edge* (I.H. 26), *the swamps edge* (W.,50) і т.п. Ця ж особливість родового відмінку пояснює, чому відмінкову форму так часто вживають в узагальнюючому значенні, де вона максимально наближена до прикметника (так званий класифікуючий родовий відмінок). Наприклад: “You have been so careful of me? that I never had a child's heart. You have trained me so well. that I never dreamed a child's dream. You have dealt so wisely with me, farther from my cradle to this hour, that I never had a child's belief for a child's fear. Тут ми зустрічаємося з явищем, яке Р.Г. Піотровський називає „ілюзорним значенням категорії предметності”. Іменник не визначає в цьому випадку реальної предметності, предметність закладена в словах (дитяче серце, дитяча віра і т.д.).

”Якщо стати на логіко-смислову точку зору,- говорить Р.Г.Піотровський,- то стане зрозуміло, що ми маємо тут справу по суті не з іменником, а з прилягаючим словом.” [7, 40]

Міркування, пов'язані зі складом, розміром, рифмою літературного твору, також можуть зробити вплив на вибір відмінкової форми. Для високого піднесеного складу характерне вживання назв предметів, віддалених понять і т.п. у формі родового відмінку. Той факт, що закінчення *-'s* оформлені слова, які у звичайних умовах не вживаються у формі відмінку, затримує увагу читача, а специфіка родового відмінку допомагає нам уявити собі ці предмети, почуття, явища ніби істотами і збільшує емоційну дію атрибутивних словосполучень.

Вживання двох чи більше форм родового відмінку поряд створює комічний ефект: *Rats all up sixteen of Jimmy Talbots aunt's speckled hen's eggs*.

Причина, очевидно, в наступному. Прочитавши чи почувши слово в родовому відмінку, людина сприймає його як ознаку й чекає, що наступне слово буде назвою предмета, до якого ця ознака відноситься. Проте наступне слово деякою мірою обманює його очікування: воно неповноцінне як предмет і не закінчує логічно словосполучення. Цей другий іменник сам є означенням до наступного за ним слова, яке у свою чергу, може виявитися означенням і т.д.

Незвичайне нанизування визначень, які ”чіпляються” одне за одне, створює комічний ефект. Крім того, значення словосполучень із відмінком зводиться в основному до належності, і повторення однорідних за значенням узгоджень створює враження монотонності, навмисності й сприяє досягненню потрібного відтінку.

Аналізуючи синтаксичні зв'язки означення й означуваного, можна помітити, що якщо означуване слово має при собі теж означення виражені прикладкою, прийменниковим означенням, то переважно вживають відмінкову форму, тому що вживання прийменникової конструкції тут порушило би контактне розташування слів, близько зв'язаних за значенням, і тим самим порушило б логічний зв'язок слів у реченні. Наприклад: *He returned Mr. Pott's gaze of stone* (Pic, 244). (*He returned gaze of stone of Mr. Pott - незрозуміло*).

Якщо за означенням іде прикладка, прийменникове означення чи означальне речення, то прийменниковий зворот вживається частіше, ніж відмінок. Відмінкова форма звільнює тут місце прийменниковому зворотові тому, що в протилежному випадку могло б вийти нагромадження слів,

малозрозуміле через недостатність морфологічного оформлення в англійській мові. Наприклад: ...and the faces of men he knew (Pic. 43). (...and the men he knew's faces – формально можливо, але небажано).

Таким чином, у формі родового відмінку вживаються не тільки іменники, які називають істот, але також іменники, що називають неістот, які можна уявити як живі, втілені [9, 36]

Проф. Н.М.Раєвська вказує, що в сучасній англійській мові - 'S вживається як з іменниками істотами, так і з неістотами. Наприклад: for the sake of the mind's peace; to change the room's atmosphere [9, 23].

До такого самого висновку доходить і Н.Матвеева: "... Крім іменників – істот, у ролі залежного компонента словосполучення з -'s широко вживаються іменники – неістоти: the tree's branch; the gas industry's structure; the liquid's molecules " [6, 31].

Усі ці факти мови й аналіз досліджуваного матеріалу підтверджують думку професора О.І.Смирницького про те, що "родовий відмінок принципово можливий у всіх іменників, і формант -'s може оформляти будь-який іменник в сучасній англійській мові, в тому числі й у функції означення" [11, 125].

Крім того, спостерігається підвищення вживаності форм родового відмінку за рахунок конструкції з прийменником of [9, 23].

ЛІТЕРАТУРА

1. Вальдман О.А. Об употреблении притяжательного падежа и предложной конструкции в функции определения в современном английском языке. –К.: Наукові записки.-Т.9.- С.119
2. Там же, С.120
3. Yespersen O. Growth and structure of the English Language.- Zeipzig.- 1837.-465p.
4. Curm G.O. Grammar of the English Language.- London: London Press.- Vol. VIII.- 1931.-P.211
5. Матвеева Н.Н. Сопоставительный анализ словосочетаний и предлогов в современном английском языке. -Л.: Изд-во Академии наук,1976.- 267с.
6. Пиотровский Р.Г. Очерки по стилистике французского языка.- Л.: Просвещение,- 1960.- С.40
7. Routsma G. A Grammar of Late Modern English.- Groningh.- 1914.-p. 11.
8. Раевская Н.М. Грамматика современного английского языка.- К.: Наукова думка, 1986.- С.23
9. Раппопорт Э.Г. Послелог 's и предлог of как оформитель атрибутивных отношений в английском языке// ИЯШ.- 1950.- №1.-С.36
10. Смирницкий А.И. Синтаксис английского языка.- М.: Просвещение, 1977.- С.177
11. Смирницкий А.И. Морфология английского языка.- М.: Наука, 1989.- С.125
12. Ярцева В.Н. Категория активности и пассивности в английском языке // Труды юбилейной научной сессии, секция филологических наук.-Л.: Изд-во ЛГУ, 1946.- С.12

СПИСОК СОКРАЩЕНИЙ

Pic.- The Posthumous Papers of the Pickwic Club, Dickens, Moscow, 1983

L.F.- The Last Frontier, H. Fast, Moscow, 1949

I.H.- Iron Horse Hill, 26

Wh.- Where the Pavement Ends, J. Russel, 50

F.- Forest, E.White, 218

Sh. St.- Short Stories.A. Christie, 1967.

ІМ'Я ДОСЛІДНИКА ТА ЙОГО ПРАЦІ, ПОВЕРНУТІ В ІСТОРІЮ УКРАЇНСЬКОЇ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ

Шумада Н. С., д. філол. н., професор

ІМФЕ НАНУ (м.Київ)

Проблема регіонального вивчення народної творчості на початку нового тисячоліття не тільки не втратила своєї актуальності, а й видається пріоритетною в загальній системі фольклорних досліджень, адже безпосередня форма буття культури етносу втілюється в багатоманітній сукупності локальних варіантів.

Висвітлення ж історії формування культурної традиції того чи іншого краю, особливостей побуту соціогруп допомагають краще зрозуміти загальні процеси фольклорної еволюції.

Переборюючи романтичне захоплення фольклорною старовиною, українські фольклористи, починаючи з XIX ст., намагаються вивчати фольклор у тісному зв'язку з побутом трудового народу – розглядають кожен твір у конкретному середовищі.

Штучно пригальмований у радянські часи інтерес до цього напрямку вивчення в останні роки набув “другого дихання”, про що свідчить ряд розвідок, зокрема підготовлена до друку книжка О.Брициної та І.Головахи “Прозовий фольклор с. Плоске. Розвідки і тексти”: Записи слідами записів у цьому селі О.Малинки. Проводилися повторні записи, які дали по 5 варіантів окремих творів; максимально збережена фонетика інформаторів, а також невербальні складові процесу виконання: жести, міміка, інтонація, - тобто це була спроба фіксації ситуативного контексту в сукупності усіх можливих засобів вираження усного тексту.

Усі ці моменти наявні в захищеному як кандидатська дисертація дослідженні Сергія П'ятаченка “Фольклористична діяльність Павла Гнідича”.

Об'єкт вивчення – об'ємний і багатоаспектний; досліджено історію, теорію і методику польової фольклористики, а також наслідки конкретних спостережень і записів на місці в порівнянні із записами попередників та наступників-фольклористів. Крім того, проведені спостереження над національним, віковим складом носіїв фольклору, особливостями їхніх індивідуальних характерів, родом занять, манерою виконання.

Запропонована дисертантом методика спрямована на систематизацію “Матеріалів по народній словесності Полтавської губернії” (1915 р.) за жанрами, жанрово-тематичними групами і циклами, на їхній аналіз і оцінку в порівнянні з однотипними публікаціями – усе це займає важливе місце в дисертації, підкреслюючи її актуальність.

Одразу скажемо, що мета вищеназваної дисертації – розкриття сутності фольклору як виду творчо-виконавчої діяльності, локальної динаміки, багатоманітності регіональних аспектів в основному досягнута, чому значною мірою сприяло також повторне простеження “за слідами” текстів у новому виконанні в тих же населених пунктах, де записувалися “Матеріали” Гнідича.

Не викликає сумнівів новизна розробленої в дисертації проблематики. Постає Павла Гнідича як науковця-фольклориста залишилася поза увагою в науці, була невідомою навіть його біографія, а з опублікованих ним 2000 зразків у 5 томах побачили світло друку лише окремі тексти в окремих виданнях. Уперше Сергієм П'ятаченком введено в науковий обіг архівний, мемуарний, критичний матеріал, що стосується життя й наукової діяльності Павла Гнідича; вперше виявлено, що він робив записи на фонографі та фотоапараті – зроблені ним фотовідбитки основних моментів обрядового побуту; розшукані в архівах 3 фотопортрети Гнідича.

Дисертація Сергія П'ятаченка не тільки розробляє нерозвідану тему, але й насичена рядом принципових моментів, які стосуються підходу до їх розв'язання, рівнем і параметрами дослідження.

Запропонована концепційна єдина, широко охоплена й чітко викладена розробка таких основних аспектів, поданих у 1 розділі:

- подана характеристика талановитих носіїв-інформаторів різних фольклорних жанрів;
- простежені зміни внаслідок тривалого (повторного) записування в межах одного ареалу;
- підкреслена цінність спостережень Павла Гнідича, виражена в його коментарях різного роду, які супроводжують тексти записів; наведено коментування виконавців наочно переконує, що вони і є

найкращими цензорами виконуваних творів, коли враховується не тільки семантика й особливість поезики вербального тексту, а й конкретні обставини його виконання;

- застосована чітка систематизація за жанрами у відповідності до сьогоднішніх уявлень про особливості пісенних і прозових жанрів і проведено їх аналіз.

Із цього випливає, що кожен фольклорний театр зумовлений рядом факторів громадського й етнокультурного значення, він живе у певному середовищі, має свої конкретно-історичні та жанрово-тематичні параметри, а також ареал поширення.

У другому розділі, присвяченому аналізу народних пісень у записях П.Гнідича, проведено надзвичайно цінне зіставлення записів Гнідича із записами Олександра Потебні. Важливо, що дисертант, опираючись на теоретичні висновки О.Потебні, які не втратили своєї наукової ваги й сьогодні, зокрема на необхідність залучати при записуванні якомога більше варіантів, оскільки пісня впродовж свого життя є не одним твором, а низкою варіантів” (Потебня А. Из записок по теории словесности. - Харьков, 1905 г., с. 143), які потрібно “вихоплювати” із течії можливої конкретності й точності” (там же, С. 144), упорядник користується порадою вченого, “записуючи фольклорні зразки у тому вигляді, в якому їх застає спостерігач, фонетично правильно, зумисно нічого не маскуючи, не об’єднуючи, задовольняючи вимоги мовознавства (Потебня А. Народные песни Галицкой и Угорской Руси, собранные Я.Ф.Головацким. М., 1878, 3 части в VI томах, стор. 99-100. Рецензии. Записки АН, 1880, т. 37, приложение № 4).

Можливо, П’ятаченкові, який відкрив чимало нового в діяльності Павла Гнідича, пощастить довідатися, яким чином сталося так, що його збірник буквально побудований на засадах, пропонованих О.Потебнею.

Детально проаналізовані обрядові пісні, слушно вказано на зв’язок весняних обрядових пісень з колядками, а також із весільними та родинно-побутовими позаобрядовими піснями, відзначено їхнє давнє, язичницьке підґрунтя і появу християнських мотивів. При огляді купальських пісень, зокрема про загибель дівчини, доречно виділений мотив реінкарнації, трансформований у пізніших варіантах, у яких переважає моральна сторона загибелі дівчини.

Не обійшов увагою дослідник і характеристики групи веснянок-передирок як впливу (за М.Грушевським) “гуртового флірту”, наявного і у весільній обрядовості. Хоч опис Павлом Гнідичем весільного обряду і пісень, які його супроводжують, є контамінацією розповідей про місцеве весілля, виокремлення локальних рисочок обряду доповнює наше уявлення про різноманітність обрядових деталей, тим самим підтверджуючи думку М.Шубравської про те, що не існує “весілля взагалі”, а є конкретне, неповторне весілля зі своїм пісенним репертуаром із конкретного села і конкретного періоду. Саме ці конкретні особливості і підкреслені в дисертації. Наприклад, рідкісною, надто в пізніших описах весілля, є детальна фіксація Гнідичем завершального періоду весілля – від переїзду молоді в дім молодого і до його закінчення. У дисертації правильно оцінена важкісна й еротична символіка вербальних і невербальних рис обряду й пісенності цього періоду.

Жанр похоронних голосінь, уважно простудійований у дисертації, переконливо показав втрату міфологічного світобачення виконавців, що призвело до змін в образності плачів – до заміни магічно-сакральної символіки на символіку емоційно-психологічного характеру. Користуючись сучасними поїменуваннями фольклорних жанрів, дисертант назвав розглядуваний жанр “Похоронними голосіннями”, а не “Плачами”, як це було в П.Гнідича.

Проблематичним виглядає висновок Павла Гнідича про занепад обрядової традиції, про що, на його думку, свідчить мала кількість або й відсутність окремих жанрів, зокрема, жнивварських пісень. Очевидно, дисертант володіє значною кількістю фактів для обґрунтованого спростування цього висновку, який сьогодні виглядає надто категоричним.

Найбільшу кількість зразків містить зафіксована в “Матеріалах” Гнідича позаобрядова лірика, не розмежована за жанрами. Вона завдала дисертантам найбільше клопотів, по-перше, тому, що сам упорядник, П.Гнідич вказав на приблизність їх розподілу “за родами”, по-друге, не відокремлення пісенної епіки від лірики і по-третє, називання цих груп – родів, куди увійшли і жанри (рекрутські, думи), так і пісні, згруповані за характером виконуваної роботи, коли співається пісня: “як гребуть сіно”, “як оріхи рвуть”, як ідуть на заробітки у Крим”, тощо.

Сергій П’ятаченко виконав велику роботу по встановленню жанрової належності, а отже, і всебічної характеристики зразків, він звернув увагу й на новаторчість, яка домінувала, із зрозумілих причин, у репертуарі молоді, куди втрапляли й зразки малохудожньої вартості, проспівані суржилом, - це так звані “міщанські” або жорстокі романси, які, на жаль, мають прихильників і сьогодні. Серед груп, виділених Гнідичем, потребувала б ширшого пояснення група, названа упорядником “витрибеньками”. Дисертант відбувся лише повідомленням про подібність цієї групи до частушок, якої насправді немає, крім короткого розміру. Тематичний діапазон частівок значно ширший від комічних тем. Комічні “задиристі” частушки складають меншу і далеко не кращу частину репертуару (Словарь национальной и народной

термінології. Восточно-славянський фольклор. Мінськ, 1993, стор. 446). Факт певного завмирання пісенної епіко-героїчної традиції в українському фольклорі на межі XIX – XX ст. загальновідомий – пише на стор. 115 дисертант. І яскравим тому підтвердженням вважає мізерну кількість і недосконалу якість записаної Гнідичем думи. Гадаю, що це “підтвердження” не зовсім коректне, оскільки з Роменщиною (де вів записи Гнідич) пов’язані теорії про творчі біографії багатьох кобзарів. Саме Роменський ярмарок вважався тим місцем, де одні кобзарі знаходили собі учнів і поводитирів, другі – поповнювали свій репертуар, зустрічалися з кобзарями. На Роменщині багато дум записали українські фольклористи. Це теж сучасники, яких я бачила і записала їхній репертуар. П’ятаченко далі в тексті пояснює, що свій запис Павло Гнідич проводив від невдало вибраного інформатора. Очевидно, саме в цьому причина незавершеності запису, а ще в тому, що упорядникові “Матеріалів” не пощастило зустрітися з відомими кобзарями.

Правильно пояснена в дисертації популярність козацьких та чумацьких пісень, яка зумовлена історичним минулим цього краю - козаччиною.

Свіжими, нетривіальними спостереженнями виділяються сторінки, присвячені гумористичним текстам, які є піснями, зокрема “Був Грицько добрий”, - його форма межує з ритмізованою прозою і думовим віршем, але як зазначає П.Гнідич, співається, за повідомленням інформатора.

Оригінальною формою народного віршування, поданою серед зразків народної прози, є так звані “Протоколи”, які, як слушно зауважив дисертант, не часто потрапляли під перо записувачів. Поданий в дисертації детальний аналіз структури цих творів, їхньої тематики, ритміки й поетики, а також елементів комічного дозволив прослідкувати зв’язки з українською та західно-європейською традицією. Є посилення й на російські рукописні збірники XVII ст.; близькими до “Протоколів” є і “Свадебные указы (див. Бломквист С.Е. Свадебные указы Ростовского уезда // Художественный фольклор. М., 1927. Вып.2, 3; Русская демократическая сатира XVII века. / Подгот. текста и коммент. В.П. Андриановой – Перетц’ М., 1977), де комічні монологи насичені іронічними жартами. Існували “Укази” в масничній обрядовості.

Підсумовуючи сказане, відзначу, що аналізована дисертація виявляє професійну компетентність концепційної класифікаційної аргументації, взагалі – безперечно новизну тлумачення матеріалу і загальну наукову вагомість дослідження. Висновки базуються на ґрунтовно опрацьованому матеріалі, репрезентованому для отримання вірогідних наукових результатів.

Достовірність останніх підтверджена глибоким фольклористичним аналізом, застосуванням принципу історизму, який склався з теоретико-фольклористичних концепцій представників науково-естетичної думки XIX-XX ст., а також історико-зіставним та аналітичним методами фольклорних явищ, скрупульозним вивченням фольклорних джерел, архівних матеріалів, які введені в науковий обіг вперше.

Дисертаційне дослідження пов’язане з фундаментальною проблематикою української фольклористики та етнології, відбиває сучасний рівень розробки української фольклористики та етнології, відбиває сучасний рівень розробки проблеми. Робота написана добрим науковим стилем, формулювання чіткі і логічні.

Висловлені зауваження мають, в основному, характер побажань, які можуть бути враховані при трансформації дослідження в монографію, яку слід надрукувати.

УДК 811.111’373.613 (73): 811.134.2’371

ЕТНІЧНІ СТЕРЕОТИПИ ТА ЗМІНИ В ДЕНОТАЦІЇ ТА КОННОТАЦІЇ ІСПАНСЬКИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ США

Юнацька А.Б., аспірант

Запорізький державний університет

Стаття присвячена дослідженню результатів впливу етнічних стереотипів на зміни в денотації та коннотації іспанських запозичень в американському варіанті англійської мови. У роботі аналізуються деякі особливості процесу асиміляції іспанських запозичень, зокрема, механізми та чинники денотативних та коннотативних модифікацій.

Ключові слова: етнічний стереотип, етнічний забобон, денотація, коннотація, негативна оціночна коннотація, іспанські запозичення, американський варіант англійської мови (АВ).

Юнацкая А.Б. ЭТНИЧЕСКИЕ СТЕРЕОТИПЫ И ИЗМЕНЕНИЯ В ДЕНОТАЦИИ И КОННОТАЦИИ ИСПАНСКИХ ЗАЙМСТВОВАНИЙ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ США / Запорожский государственный университет, Украина

Статья посвящена исследованию результатов влияния этнических стереотипов на изменения в денотации и коннотации испанских заимствований в американском варианте английского языка. В работе анализируются некоторые особенности процесса ассимиляции испанских заимствований, в частности, механизмов и факторов денотативных и коннотативных модификаций.

Ключевые слова: этнический стереотип, этнический предрассудок, денотация, коннотация, негативная оценочная коннотация, испанские заимствования, американский вариант английского языка (АВ).

Yunatska A.B. ETHNIC STEREOTYPES AND CHANGES IN DENOTATION AND CONNOTATION OF SPANISH BORROWINGS IN AMERICAN ENGLISH / Zaporizhzhya State University, Ukraine

The present paper deals with the study of changes in denotation and connotation of Spanish borrowings in American English as a result of the influence of ethnic stereotypes. Some aspects of assimilation of Spanish borrowings are analyzed, ways and factors of denotative and connotative modifications, in particular.

Key words: ethnic stereotype, ethnic prejudice, denotation, connotation, negative evaluative connotation, Spanish borrowings, American English.

Розвиток етнічної самосвідомості, формування уявлення та певної точки зору про інші етноси супроводжуються, як правило, процесом стереотипізації досвіду, який вважається одним з основних механізмів функціонування культурної традиції [1, 9]. Психологи визначають етнічний стереотип як емоційно забарвлений, максимально схематизований, примітивований образ представника конкретної етнічної групи [2, 7]. У сучасних дослідженнях із психології спостерігається тенденція розмежування етнічних стереотипів та етнічних забобонів. Етнічні стереотипи, на думку психологів, складаються з сукупності реальних спостережень, хоча і узагальнених, а етнічні забобони являють собою упереджене та необ'єктивне ставлення до інших етносів, тобто етнічний стереотип та етнічний забобон є утвореннями різного порядку, які не слід ототожнювати [3, 92, 100-101]. Деякі дослідники поділяють “етностереотипи” на гетеростереотипи, що складаються на базі уявлень про інші етнічні групи, та автостереотипи, що розкривають уявлення про власну національність [див., напр. 3, 85].

Природно, що будь-які стереотипи та забобони, а тим більше, етнічні, знаходять своє відбиття у мові. Ті етнічні стереотипи та забобони, що сформувались у США по відношенню до інших етносів, також знайшли відображення в американському варіанті англійської мови (далі АВ). Наприклад, слово *greaser* є презирливою назвою американця іспанського або мексиканського походження; лексеми *chino* та *pong* вважаються образливими, коли вживаються по відношенню до китайців; слово *pollack* презирливо характеризує поляків; лексична одиниця *geese* є образливим найменуванням євреїв. Стосовно іспанського лексичного компонента в АВ, вагома частина запозичень із цієї мови та її латиноамериканських варіантів була піддана денотативним та коннотативним модифікаціям під впливом розповсюджених у США етнічних стереотипів та забобонів щодо “Hispanics”.

Зазначений аспект асиміляції іспанських запозичень в АВ до теперішнього часу не слугував об'єктом спеціального дослідження в роботах мовознавців. Метою цієї статті є аналіз модифікацій у денотації та коннотації лексичних одиниць, запозичених з іспанської мови в АВ, та чинників, якими зумовлені ці зміни.

Результати соціологічного опитування, що проводилось у США з метою виявлення стереотипного (гетеростереотипного) та упередженого уявлення американців про інші етноси, зокрема, про іспаномовні (за походженням) етноси (*Latinos, Hispanics, Chicanos*), показують, що ці етноси в уявленні білих американців, скоріше бідні, ніж забезпечені, більш ледачі, ніж роботящі, більш непатріотичні, ніж патріотичні, але скоріше розумні, ніж нерозумні. Вони є прихильниками сімейних цінностей, але їм “не вистачає здатності до відносин, заснованих на чесності та рівноправності”; крім того, вони не справляють значного впливу на інші етноси [4].

Дані опитування 1990 р. свідчать, що 42 % американців не хотіли б мешкати в районі, де половина сусідів мала б латиноамериканське походження, але у 2000 р. цифра зменшилась до 26%. Майже половина американців не хотіли б, щоб їх близький родич або друг одружився з людиною, яка належить до одного з етносів, що складають “Hispanics”, у 2000 р. так вже вважали лише 20% опитаних, що свідчить про встановлення більш об'єктивного уявлення про “латінос”. У порівнянні з внеском інших етнічних груп у розвиток Сполучених Штатів (за всю історію існування США), внесок “латінос” не розглядається населенням країни як вагомий [4], у той час, як, відомо, що саме уряди Мексики, Іспанії та Куби надали США допомогу у звільненні об'єднаних колоній від Британської Імперії; що символ, яким у США позначають купюру долара, був запозичений з іспанського гербового щита; що іспанська мова надала АВ багато слів, які часто використовуються в повсякденних розмовах, наприклад, *adios, adobe, burro, cafeteria, cantina, canyon, casa, coca cola, gringo, desperado, guerilla, hacienda, hombre, junta, lasso, loco, macho, maize, rancho, rio, sombrero, vista*; що першим університетом у північній Америці був університет, заснований у 1551 році іспанцями (Real y Pontifica Universidad de Mexico); перша театральна вистава, що відбулася у США, була поставлена іспанцями у Нью-Мексико в 1598 р. [5]; що 10 %

населення США складають “Hispanics” [6]. Багато людей у США вважають, що “Hispanics” не здатні працювати на посадах управлінців та засвоювати суто “міські професії” тому, що їм заважає невисокий рівень володіння англійською мовою, і саме тому вони сприймаються лише як сільськогосподарська сила [6].

Як уже зазначалося, проблема зв'язку етнічних стереотипів та забобонів, що існують у США по відношенню до американців іспанського та латиноамериканського походження, із механізмами та типами семантичних змін у процесі асиміляції іспанських запозичень в АВ залишилась поза увагою лінгвістів. У той же час, саме цій проблемі варто, на наш погляд, приділити особливу увагу, тому далі йтиметься про зміни у коннотації іспанських запозичень в АВ, спричинені стереотипами та забобонами щодо іспанців та латиноамериканців.

Як свідчать результати нашого дослідження, складні стосунки між англосовним та іспаномовним населенням США, взаємна етнічна упередженість, призвели до специфічних модифікацій у значенні запозичених іспанізмів, а саме до набуття ними негативної “ревалюації” денотації і детеріорації коннотативного значення, зокрема, емоційно-оціночного забарвлення.

Слово *macho* в іспанській мові країн Латинської Америки має значення “активний, діловий чоловік, енергійна людина”, проте в АВ воно набуло глузливого та презирливого відтінку. Відомо, що у латиноамериканській культурі чітко визначена родинна ієрархія та домінуюча роль у суспільстві і у родині відіграє чоловік, тому *macho* в країнах Латинської Америки це добрий сім'янин, мужній, відповідальний, роботязкий [7]. У культурі білих американців США слово має вкрай негативну коннотацію. Чоловік, якого називають *macho* у США, є шовіністом, егоїстом, людиною, яка надто пишається своєю фізичною силою [8; 9; 10; 11]. У той самий час, *macho* часто не усвідомлює, що його поведінка є об'єктом для глузувань. Похідний від *macho* іменник *machismo* позначає “сильне почуття чоловічої гордості” або “перебільшене почуття сили та влади”. Лексична одиниця *macho* почала вживатися носіями англійської мови у 20-ті роки минулого століття, але на початку 70-х років її емоційно-оціночні характеристики змінилися. Модифікації, що відбулися з іменником *macho* в АВ, зумовлені впливом феміністського критицизму. Якщо домінуюча позиція чоловіка є нормою в країнах Латинської Америки, то у США на фоні досить устояного уявлення про рівноправність чоловіків та жінок і, тим більше, пост-феміністського світогляду, така позиція не приймається. Крім того, у переважній більшості країн слово *macho* також набуло негативної коннотації, що пов'язано з аналогічним неприйманням соціальної нерівності між чоловіками та жінками. Таким чином, етнічний автостереотип латиноамериканської культури протиставлено етнічному гетеростереотипу білих американців, але ми вважаємо, що в цьому випадку можливо говорити і про етнічний забобон тому, що, крім реальних фактів, на переосмислення впливало упереджене ставлення “англос” до “латінос”.

Іспанський іменник *cholo*, що позначає “боягуз, підлота” [11], в АВ набув значення “мексиканець низького соціального походження” [8], що, на наш погляд, також тісно пов'язано зі стереотипом “Anglos” щодо “Hispanics” і забобонним та упередженим уявленням перших про хитрість, непорядність та боягузтво останніх. У білих американців спостерігається презирливе відношення до “іспано-американців”, тому ми розглядаємо цю модифікацію як наслідок етнічного забобону, оскільки неадекватним здається упереджене ставлення до всіх представників певного етносу як до суб'єктів, що наділені негативними рисами. Лексема *cholo* вже має негативну коннотацію в мові-етимоні, тому ми відносимо цю модифікацію до денотативної переоцінки.

Слово *Dago*, що в АВ позначає “прізвисько іспанця”, набуло негативного відтінку і є фамільярно презирливим, хоча етимон являв собою лише іспанське власне ім'я. Цей приклад свідчить про вплив етнічного забобону тому, що негативну коннотацію було набуто саме через чинник упередженості. На відміну від первинного значення слова *Dago*, значення іменника *gringo* вже мало негативну коннотацію в мові-етимоні. Цей іменник (*gringo*) в мексиканському варіанті іспанської мови має значення “іноземець, що не розмовляє іспанською мовою”, водночас позначаючи і “невиразне та неграмотне мовлення, тарабарщину”, а в АВ він набув значення “англієць, американець”. Зазначена лексична одиниця є типовою для мовлення саме “латінос” [8; 10; 12]. Ця трансформація значення відбулася під впливом етнічного стереотипу та етнічного забобону, оскільки, з одного боку, білі американці, як правило, мали упереджене ставлення до іспанської мови і не намагалися оволодіти нею, а, з іншого боку, взагалі ставлення іспано-американців до білих американців було і залишається стереотипним та презирливим. Трансформація розглядається нами як приклад “ревалюації” денотації.

Трансформація значення прикметника *pachuco*, що в АВ позначає мексиканського хлопця, також розкриває стереотипне сприймання мексиканця. Звісно, характеристику “слабкий, кволий” (значення слова в іспанській мові) можна розглядати, як негативну, тому що таке звертання навряд може бути приємним. З одного боку, на коннотативні зміни в значенні цієї лексичної одиниці вплинуло стереотипне уявлення про зовнішні та фізичні характеристики мексиканської дитини, зокрема, хлопця, який виглядає слабким та недостатньо розвинутих фізично, з іншого боку, етнічний забобон про *pachuco* як про бідного

хлопця мексиканського походження, що має пристрасть до надмірно помітного одягу та безтурботного життя, розмовляє на жаргоні місцевих банд [8].

В іспанській мові іменник *gazapo* (в АВ це фонологічно-графічна альтерація *gazabo*) має значення “хитрий чоловік”. В АВ ця одиниця виступає еквівалентом слова *gyu* та має негативну коннотацію, яку можна пояснити упередженим ставленням “англос” до “латінос” [10; 12].

Упередженість “англос” по відношенню до “латінос” сприяла формуванню тенденції, що, на наш погляд, заслуговує особливої уваги. Йдеться про утворення нових лексичних одиниць в АВ за рахунок власних ресурсів та ресурсів іспанської мовної системи. Такі слова, як правило, характеризуються негативною оціночною коннотацією. Наприклад, слово *el cheapo*, що марковане в словниках як “псевдоіспанізм”, має негативні значення в АВ: 1) “погані якості, дешевий”; “погане обслуговування, неякісний продукт” [8; 12]. В іспанській мові такого слова взагалі немає, але визначений артикль *el* та суфікс *-o* запозичені саме з іспанської мови. На нашу думку, таке використання елементів іспанської мови також не є випадковим. Слово виникло в АВ та для його утворення використано і внутрішні ресурси іспанської мови, лексична одиниця, на перший погляд, сприймається як іспанізм. Однак приймаючи до уваги спосіб її утворення та наявність у неї негативною коннотації, ми робимо висновок, що з’явлення цього слова в системі АВ є результатом упередженого уявлення білих американців про латиноамериканців як хитрих халтурників, а всього латиноамериканського — як неякісного та другосортного. З одного боку, відомо, що саме мексиканці наймаються на фізично важку сезонну роботу в США як “дешева робітничка сила”, тому вони сприймаються стереотипно. З іншого боку, презирливе ставлення білих американців до латиноамериканців не є заснованим на фактичній базі, тому розглядається нами як етнічний забобон.

Таким чином, зміни в коннотації іспанських запозичень в АВ, як правило, є оціночними та досить широко представлені тенденцією до набуття негативного відтінку. Процес коннотативної модифікації відбувався шляхом переосмислення іспанської лексичної одиниці (будь-якої частини мови або власного імені) на основі відповідного гетеростереотипного або упередженого уявлення про іспаномовні етноси. “Ревалюація” денотації іспанських запозичень в АВ проходила шляхом: 1) зміни значення етимона, який вже характеризувався негативною оціночною коннотацією, відповідно до існуючих стереотипів та забобонів; 2) утворення нової одиниці, частково, за допомогою іспаномовного матеріалу, частково, за рахунок власно англосмовних ресурсів.

Зміни в денотації та коннотації іспанських запозичень в АВ спричинені соціокультурними та історичними чинниками, а саме: а) етнічними стереотипами; б) етнічними забобонами; в) поєднаним впливом етнічного стереотипу та етнічного забобону.

Перспективним, на наш погляд, є дослідження інших аспектів адаптації іспанських запозичень до лексико-семантичної системи АВ, подальше та більш детально дослідження модифікацій, що відбуваються на лексико-семантичному рівні із запозиченнями з іспанської мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боровська Л.О. Філософський аналіз стереотипів людської діяльності в культурно-екологічному контексті: Автореф. дис... канд. філос.наук (09.00.09) / НАН України; Інститут філософії ім. Г.С.Сковороди. – К., 1998. – 15с.
2. Вознесенська О.Л. Соціально-психологічні стереотипи сприймання портретних зображень політично активних суб’єктів: Автореф. дис...канд.психол.наук (19.00.05) / Інститут психології ім. Г.С.Костюка АПН України. – К., 1999. – 20с.
3. Гнатенко П.И., Павленко В.Н. Этнические установки и этнические стереотипы. – Днепропетровск, 1995. – 200с.
4. Losh Carol Susan. NORC General Social Surveys Representative Samples of the Continental U.S., Department of Educational Psychology and Learning Systems, Florida State University, 2002 / <http://edp5285-01.sp02.fsu.edu/Ethster1.html>
5. Giddens H.R. Did You Know? Sabe Usted Que?/<http://www.lared-latina.com/sabe.html>
6. Hispanics in the United States/<http://www.omhrc.gov/haa/HAA2pg/AboutHAA1a.html>
7. Zanner K.B., Stevens G.L. A guide to Better Understanding of Latino Family Culture/<http://lanpubs.unl.edu/consumered/g1439.htm#target>
8. Webster's Third New International Dictionary of the English Language Unabridged / P.B.Gove (ed.) – Springfield: Merriam-Webster Inc Publishers, 1981. – 2662 p.
9. Green J. Dictionary of New Words. – М.: Вече, Персей, 1996. – 352 с.

10. Испанско-русский словарь. Латинская Америка / Под ред. Н.М.Фирсовой. – М.: Наука, 1999. – 606с.
11. Калво Л.М. Большой испанско-русский словарь. Изд. 2-е, стереотип. – М.: Эспаньол, 1997. – 860с.
12. The Oxford Dictionary of Modern Slang / Compiled by J.Ayto, J.Simpson. – New York: Oxford University Press, 1996. – 299p.

УДК 808.3-316.1: 883.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ТА СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОКАЗІОНАЛІЗМІВ, УТВОРЕНИХ КОНТАМІНАЦІЄЮ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРЧОСТІ ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО)

Юрченко Т.Г., к.філол.н., ст.викладач

Мелітопольський державний педагогічний університет

У статті розглядаються структура та семантика контамінованих утворень. На прикладі okazionalizmів Павла Загребельного визначаються мотиваційні зв'язки між твірними та похідними словами, вплив внутрішньослівних, внутрішньотекстових та екстралінгвальних чинників на характер мотивацій.

Ключові слова: okazionalizmi, словотвірна контамінація, фразеологічна контамінація.

Юрченко Т.Г. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ И СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОККАЗИОНАЛИЗМОВ, ОБРАЗОВАННЫХ КОНТАМИНАЦИЕЙ / Мелітопольський державний педагогічний університет, Україна

В статье рассматриваются семантика и структура контаминированных образований. На примере okazionalizmов Павла Загребельного анализируются мотивационные связи между производящими и производными словами, влияние внутриязыковых, внутритекстовых и экстралингвистических факторов на характер мотиваций.

Ключевые слова: okazionalizmy, словообразовательная контаминация, фразеологическая контаминация.

Yurchenko T.G. STRUCTURAL, SEMANTIC AND STYLISTIC PECULIARITIES OF OCCASIONAL WORDS, WHICH ARE FORMED WITH THE HELP OF CONTAMINATION / Melitopol State Pedagogical University, Ukraine

Semantics and the structure of contaminated word formations are regarded in the article. Motivated connections between productive and derivative words are analyzed after the example of Pavlo Zagrebelyny's occasional words.

Key words: occasional words, word-formative contamination, phraseological contamination.

Особливим стилістичним колоритом відзначаються okazionalizmi, утворені контамінацією. За І.І.Коваликом, контамінація - це "поєднання двох слів у одне, але не будь-яких, а тільки тих, між якими існує певний семантичний зв'язок" [1]. Контамінованих літературних слів небагато: хилитати (із хилити і хитати), цурпалок (із цурка і палка) тощо. У діалектній мові цей різновид творення складних слів також малопродуктивний, напр.: бутил'ашка (бутел'ка + пл'ашка), драбринна (драбина + рабринна), лакошч'і (лак'ітки + ласошч'і), обруч'ейка "обід сита" (обруч + обичайка) тощо.

Значно більше контамінованих утворень знаходимо серед okazionalizmів. Контамінація, якщо це не "народна етимологія", є особливим об'єднанням смислів коренів в одному слові, смислів "назви" і "образу", тобто прообразу і неологізму. У мові художніх творів контамінація "завжди має установку на вираження"² і використовується як засіб створення комічного: - *Тихо, Євко! Розбудиш свого підполкашу!* (підполковник + алкаш) (ГД: 93); *Пані Раїна не вдавалася ні до зальотів, ні до пустої кокотерії* (кокотування + біжутерія) (ЯБ: 50); *А картини в нього - страхопудливі мальовидла* (мальований + розм. шмаровидло) (ГД: 116).

Обов'язковою умовою контамінації є чітка співвіднесеність похідного слова з двома мотивуючими, хоча від одного залишається тільки корінь або його частина, а від іншого - суфікс або його частина. Напр.: *биятика* (бияк + пятака) (Р: 22), *спеціалітет* (спеціальний + комітет) (ВЗР: 16), *вредносна* (вредна + медоносна) (ГД: 126), *пропагатор* (пропагандист + агітатор) (Р: 382). Проте можливе і збереження мотивуючих основ, які тільки частково накладаються на одну: *Жмакіада* (від прізвища Жмак + Іліада), сміхотворіння (від сміх + рос. стихотворение) (ВЗР: 318), *псевдонімка* (від псевдонім + анонімка) (ВЗР: 387), *монстральний* (від монстр + астральний) (Р: 356), *злочасне* (зле + нещасне) (ТМ: 116), *страховидло* (страх + шмаровидло).

Інколи чіткість членування контамінованих утворень, а значить і виразність мотивацій між твірним та похідним словом порушується: з'являється можливість подвійного трактування. Наприклад: **думографія** (від дума і біографія чи географія?), **Какочка** (від рос. *как* і *папочка* чи *кака* “дитяче мовлення” і рос. *папочка*?). Звичайно, складові таких утворень конкретизуються в контексті. З одного боку, “образ” слова ніби “народжується на очах” у читача за допомогою нагнітання контекстних значень: *Не знав внутрішніх монологів і архетипів словесних структур - звертався до самого себе і до ступу, до неба й до сонця, і слова спліталися давні й нові... але сказав тільки одне слово: - Думографія!* (ВЗР: 389).

За допомогою контамінації утворюються також такі okazіоналізми, як: **прозеліто** (прозелень + літо); **досвідчення** (досвід + свідчення); **страховидло** (страх + шмаровидло); **шмаркатерія** (шмаркач + артилерія); **чужинина** (чуже + оказ. **вудженина** у зн. “копчене м'ясо вепра”); **заробленина** (зароблене + оказ. **вудженина**); **спожиття** (споживання + вжиття); **анонімовість** (анонімність + німий); **торговчани** (торговці + міщани); **непогадано** (несподівано + негадано).

Індивідуальна манера добору контамінованих лексем пов'язана з реакцією письменника на різні явища дійсності. Ця реакція може бути позитивною, і з нею (переважно в мові автора) пов'язується меліоративна семантика, яка вносить поетичну складову в контекст: *Тайнство хрещення мало відбуватися неодмінно в храмі і для кожного прозеліта особно* (ТМ:29); *Він миттю дістав з буди зчорнілу від довгого спожиття дерев'яну круглу чашу* (Д: 111); - *Хто любить жону, хто на печеніга йде, а я люблю м'ясо! – Не роззявляй губи на чужу чужинину й заробленину!* (Д: 114).

Письменник інколи вдається до контамінації з метою об'єктивної, безпристрасної форми вираження (напр., **досвідчення**). Проте при зіставленні новотвору з контекстним оточенням важко заперечити, що Павло Загребельний вкладає в семантику okazіоналізму певну долю експресивності: *Я міг би спитати: а чим доводиться оволодівати людині на війні? Які інститути зрівняються з цими кривавими досвідченнями?* (ТМ:327). Пор. також: *...а тим часом вірні люди з-поміж гриди дали знати про кончину великого князя, і ці звідомлення перевищили вміть все те, що народилося в тугих головах київських бояр* (Д: 393) (тут звідати + повідомлення); *Зачатий у зненависті, народжений на каліцтво* (Д: 202) (тут зненавидіти + ненависть); - *Звідки відаєш? – здивувався Ярослав угадництву старого* (Д: 530) (тут угадати + вигадництво); *...Гострокіл з велетенських дубових колод, обпалений з двох боків для збереження від згнилизни й шашеля* (Д: 153) (тут згнити + гнилизна).

Помірний вияв експресивності подібних утворень пов'язаний передусім із семантичною близькістю слів, які контамінуються. Із метою посилення емоційного впливу ряду контамінованих утворень письменник вдається до тавтології, повторення одних і тих самих або близьких за звуковим складом слів у межах контексту, напр.: *Хіба ж не я першою тобі підпорою був у всьому, першою підмогою?* (Д: 505) (тут підпора + допомога). Тавтологічний характер має й okazіональне утворення **унікати**, яке поряд із лексемою **раритети** контамінується в семантичну єдність слів **унікальні** + **раритети**, напр.: *...кімнатами, які всі загачені були книжками, унікатами, раритетами, літописами, цінними рукописами, [...] і ще бог відає чим* (Д: 120). Тавтологічні зв'язки стають основою для розуміння таких okazіоналізмів, як **чeverногий** (Д: 112), **евакуатор** (Д: 135), пор.: *...третій поляпував себе по череву, чeverногий чоловік з ріденьким волоссячком на голові... (тут черевань + карячконогий);...зате весь свій запал спрямував на організаторство. Десь бігав, когось умовляв, згуртовував, засідав, і ось коли впало таке велике нещастя, як війна, [...], Бузина [...] враз став називатися в інституті незвичним і не зовсім зрозумілим словом “евакуатор”* (тут евакуація + організатор).

Тенденція до активізації контамінованих утворень виявляється здебільшого в контекстах сатиричного спрямування: – *Я майор, а не якась там шмаркатерія!; світлоярівський спеціалітет; Де ти роздобув це страховидло, Маркусю?*

Стилістичні властивості okazіоналізму **пантократор** (пантокрин + імператор) формують як внутрішньотекстові, так і екстралінгвальні чинники. Так, наприклад, перший компонент контамінованого новотвору **пантокрин** (у зн. лікарський препарат, що застосовують при неврастенії, неврозах) логічно співвідноситься з таким контекстом: *Діоклетіан скомандував цілому війську випустити стріли в прив'язаного до стовпа юного Себастьяна тільки за те, що той наважився сказати серед воїнів слово на захист нової віри* (Д: 91). Наступний контекст формує семантику другого компонента okazіоналізму – **імператор**, пор.: *Вседержитель-пантократор возсідає на троні, судить, видає закони подібно до Зевса, а також до царя земного*. Отже, у цьому випадку okazіонального слововживання письменник залучає читача до участі у співтворчості, апелює до його кмітливості та ерудованості. При цьому тлумачення okazіоналізму **пантократор** як “імператор, хворий на неврастенію”, буде надто поверховим і неповним, адже, на нашу думку, вичерпний опис okazіоналізму, як і метафори, нівелює його експресивно-виразальні якості. Сферою поширення названих вище утворень є переважно діалогічне мовлення персонажів.

Фразеологічною контамінацією (від. лат. *contaminatio* – змішування) дослідники називають схрещування в одному виразі двох чи кількох фразеологізмів [3]. Аналіз семантики складних слів та особливості їх

введення в контекст дозволяють стверджувати, що цілий ряд композитів Загребельного можуть утворюватися на основі двох стійких комплексів і суміщати в собі значення схрещуваних фразеологізмів. Письменник залучає контамінацію в тих випадках, коли фразеологічні джерела, які приваблюють його влучністю та образністю, не задовольняють традиційністю, узвичаєністю вживання або не відповідають цілям мовної економії. Імовірно, що при цьому письменник також керується настановою на співтворчість із читачем, активізуючи розсудкове, інтелектуальне в його свідомості. Логічної ж завершеності контаміновані складні новотвори набувають тільки при остаточному (нерідко позатекстовому) їх зіставленні з фразеологізмом.

У мові творів Павла Загребельного зафіксовано такі явища контамінації:

1. Дві частини одного фразеологізму (*краще синиця в кулаці, ніж журавель у небі*) утворюють складне слово-синтагму *журавлино-синична* інституція (ВЗР: 355), яка виступає в ролі натяку на відомий носіям мови фразеологізм. При композитному поєднанні слів-прототипів фразеологічної одиниці можна легко встановити, про який фразеологізм ідеться. Іноді автор навмисно поєднує в контексті фразеологізм і похідний від нього okazіоналізм, щоб полегшити сприймання останнього.

Напр.: Коли він, скажімо, сидів у конторі, де дають дулі горобцям, а тут контору скоротили, то, думаєте, кине́ться він до тих, хто ловить горобців, і попроситься на роботу? Дзуськи! Він негайно влаштується в інституції, яка вивчає питання про те, що краще: *журавель у небі чи синиця в жмені*. Коли скоротять *журавлино-синичну* інституцію, він опиниться в об'єднанні, яке намагається встановити відстань між бузиною на вгороді і дядьком у Києві (ВЗР: 355). Іронічно-жартівливе призначення цього контексту безпосередньо пов'язане із його насиченістю фразеологізмами, навіть надмірним їх використанням як для такого обсягу. Наприклад, зазнає також трансформації фразеологічна одиниця *на городі бузина*, а в *Києві дядько*, обидва компоненти якої переосмислюються і сприймаються в okazіональному значенні "відстань між двома точками". У загальнонародній мові існує усталений вираз *від і до*, з яким, очевидно, вступає в синонімічні зв'язки трансформований фразеологізм *відстань між бузиною на городі і дядьком у Києві*.

2. Фразеологізм *правда очі коле*, контамінуючись із фразеологізмом *болуче місце*, у новій формі (*колючо-болуча* Бешиха), набувають нового, фразеологічно зумовленого значення. Пор. у контексті: *Взяли підвищені зобов'язання. А дітей мало. Бешихо колючо-болуча, тут тобі не стоять, кості не ламать... Всі, як один* (ВЗР: 389). У цьому випадку okazіоналізм *колючо-болуча* Бешиха не є єдиним натяком на фразеологічну основу контексту. Словосполучення *кості не ламать* виникло внаслідок авторської переробки фразеологізму *ламати руки* ("страждати"). Таким чином, виник новий, оригінальний авторський варіант, що згодом, усталившись, може набути ваги фразеологізму. Поки що його слід розглядати як вільне словосполучення з переносним, метафоризованим значенням.

3. Фразеологізм *під лежачий камінь і вода не тече* контамінується другим своїм компонентом у слово-синтагму *вода-нетеч*. Пор. у контексті: Для отих дрібних душею, пиховатих, мстивих, темних, як *вода-нетеч*, у своїх думаннях (Д: 645).

4. Фразеологізм *загадкова натура* і загальнономовний вираз *безіменний герой* зближують свої значення в такій формі okazіоналізму, як *загадково-безіменні* люди. Напр.: ...йтиметься тут про людей корисних, лік же їм відкривається отими *загадково-безіменними*, що воздвигли першоміст через Дніпро (П: 426).

5. Okazіоналізм *молодо-молодий* (НУ: 5) близький за семантикою і частково за формою до фразеологізмів *молодо-зелено* і *молодий та зелений*. Їхні окремі компоненти *молодо-...*, *молодий...* актуалізуються в складі нового слова.

Імовірно, що деякі із подібних контамінацій можуть створюватися підсвідомо, спонтанно, проте їх зв'язок із фразеологічними одиницями є очевидним. Так, наприклад, у складі композитного утворення *сліпо-безжальна смерть* актуалізується фразеологізм *сліпа куля*, який схрещується зі значенням вільного словосполучення *безжальна смерть*. Внаслідок цього з'являються нові семантичні асоціації, а саме: "безжальна смерть від сліпої кулі". Пор. у контексті: *Так чомусь запам'ятав той запах чорнобривців, й через багато років, уже на війні, витав він щоразу над кожним з моїх убитих товаришів, хоч смерть там не вибирала пір року і була сліпо-безжальна і посеред лютої зими, і в розпалі золотого літа, в похмурі осені і у ніжні весни* (ТМ: 578).

Привертають увагу й інші okazіональні перетворення Павла Загребельного в царині фразеології. Модифікуючи, видозмінюючи форму традиційного мовного звороту, письменник значно розширює можливості його використання в контексті. Свідоме відхилення від фразеологічної норми призводить не лише до зрушень у семантиці фразеологізму, а до набуття ним нових експресивних відтінків. Так, наприклад, своєрідну форму фразеологічного звороту *забивати оті штуки, що зветься панталіками*, на протигагу загальноновживаним в українській мові формам *збиватися (збитися) з пантелику та забивати баки*, обирає Загребельний для створення нового значення: "Вести дуже хитру, заплутану розмову". Пор. у контексті: *...розбалакував з незвичною для нього жвавістю, вів комісію так, щоб її*

могли побачити якомога більше веселоярівців, вганяв незвичних до таких ходін по сонцю в тім і знемогу, надурював голови і забивав оті штуки, що зветься панталіками, на фермах же попровадив Слимаченка й Підчерезного так хитро, що вони опинилися перед дерев'яним станком для злучки корів і стали перед ним, як теля перед новими воротами (ВЗР: 348).

Зафіксовані словниками фразеологізми **нести хрест** і **світило науки** представлені письменником у такому варіанті: ...все доньки голів колгоспів, директорів радгоспів, районного начальства, з міста – жодної, та й ці чи повернуться до своїх сіл після інституту, **несучи в темні поля світло агрономічної науки**, чи правдами й неправдами чіплятимуться за місто... (ТМ: 327).

Новий варіант фразеологізму виник унаслідок авторської переробки, контамінації названих вище загальноживаних фразеологізмів. Його слід розглядати як вільне словосполучення з переносним метафоризованим значенням. Таких вільних словосполучень, створених на основі загальноживаних фразеологізмів, трапляється багато. Наприклад: ...довго лежав серед мертвих, і по ньому топталися люди й коні, і він упав у **несвідомість**, коли видобувся з забуття, то повз нього проскакували чужі верхівці... (Д: 178), – пор. дієслівні фразеологізми **упасти в забуття** та **втратити свідомість**; **Лопається терпець, як обруч на барилі** (ВЗР: 396), – пор. нар. пісню “Ой лопнув обруч” та фразеологізм **терпець луснув**; **Ох це “і” і три крапки після нього! Скільки читацьких сердець падало в прірви й безвісти від самого тільки графічного, сказати б, споглядання цього друкарського витвору [...]. Але наша розповідь розрахована на селянські серця, які нікуди не падають і не провалюються...** (ВЗР: 294), – пор. дієслівні фразеологізми **провалитися крізь землю** і **без вісти пропасти**.

У художніх текстах Загребельного виявляються також контамінації, що об'єднують фразеологізми, які мають у своєму складі компоненти, що співвідносяться з тематично близькими словами, напр.: – **Беріть мене в куми, коли що, – не втерпів я, – і боронь вас боже кликати Держикрая і його команду! Як каже їхня електронна машина, щоб їм ні дна, ні покришки не в своїй тарілці!** Пор.: **щоб їм ні дна, ні покришки** і **бути не в своїй тарілці**. У цьому випадку зближуються значення слів *тарілка* і *дно* як назва предмета і частина цього предмета.

Оказіоналізм **ділити шкуру небитого ведмедя в мішку** утворений контамінацією близьких за значенням фразеологічних одиниць. Так, фразеологізми **ділити шкуру небитого ведмедя** і **купувати kota в мішку**, тобто “ділити прибуток від справи, яка ще не завершена” і “купувати що-небудь, не бачачи і не знаючи його якостей” зближуються у тому розумінні, що в обох випадках взято до уваги того, хто не до кінця продумує свої дії, внаслідок чого не завжди досягає бажаного результату, зазнає поразки. Семантична близькість такого плану допомагає письменникові схрещувати ці фразеологізми з метою створення комічного ефекту.

Семантично близькі фразеологізми **держати камінь за пазухою** і **ніж точити** теж можуть контамінуватися: – Встань, звеліла йому Роксолана. Не любила поклонів. Не вірила тим, хто любить кланятися. Кланяється, а **ніж за пазухою** (РО: 311). Отже, виникає, таким чином, новий, оригінальний авторський варіант, що згодом, усталившись, може набути ваги фразеологізму. Поки його слід розглядати як okazіональне словосполучення з переносним, метафоризованим значенням.

Можлива контамінація таких фразеологізмів, між якими немає ні семантичної, ні формальної спільності. Такі вирази використовуються з настановою на абсурдність, нереальність як засіб комічного ефекту. Сам автор неодноразово підкреслює ненормативність цих утворень. Контаміновані фразеологізми творять герої роману, наслідуючи електронну машину персонажа Держикрая. Кожна така контамінація супроводжується неодмінними посиланнями на Держикраїв комп'ютер: **Як сказав би Держикраїв комп'ютер: куй залізо, поки рак свисне**, пор.: **куй залізо, поки гаряче** і **як рак свисне**; **Держикраїв нарешті зволив мене помітити: – Ти тут? Прекрасно! Хліб-сіть їж, а... – Не в свої сани не сідай**, – в стилі комп'ютера доповнив я, пор.: **хліб-сіть їж, а правду ріж і не в свої сани не сідай**; **Незабаром слідом за Держикраєм приїхало ще кілька таких самих, як він, хлопчиків-технократів, і аж тоді ми збагнули, що побачимо, як смалений вовк сміється на кутніх, висловлюючись стилем Держикраєвого комп'ютера**, пор.: **не нюхати смаленого вовка і сміятися на кутніх**.

Узагальнюючи сказане про семантичне й структурне розмаїття контамінованих утворень, схилиємося до думки дослідників про те, що “вражають і запам'ятовуються з книги, як свіжі, лише ті слова, що вимагають зусилля думки, як знак незнайомого [4, 30]. Таке судження виправдовує доцільність контамінацій у художньому творі, звичайно за умови, якщо вони є стилістично і естетично вмотивованими.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ковалик І.І. Семантична будова слова в сфері мови та мовлення // Студії з мовознавства. – К: Наук. думка, 1979. – С. 33.
2. Виноградова В.Н. Стилистический аспект русского словообразования. – М.: Наука, 1984. – С. 176.

3. Білоноженко В.М., Гнатюк І.С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. – К.: Наук. думка, 1989. – С. 138.
4. Ларин Б.А. Эстетика слова и язык писателя. – Л.: Худ. лит., 1974. – 284 с.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- ВЗР – Вигнання з раю: Романи. – К.: Рад. письменник, 1986. – 456 с.
- ГД – Гола душа. – К.: Преса України, 1972. – 158 с.
- Д – Диво. Роман. – К.: Дніпро, 1971. – 672 с.
- НУ – Неложними устами: Статті, есе, нариси. – К.: Рад. письменник, 1981. – 479 с.
- П – Первоміст. Твори: В 2 т. – Т II. – К.: Дніпро, 19974. – 663 с.
- РО – Роксолана. Роман. – К.: Рад. письменник, 1974. – 275 с.
- ТМ – Тисячолітній Миколай: Роман. – К.: Фірма “Довіра”, 1994. – 636 с.
- ЯБ – Я, Богдан:(Сповідь у славі).Роман.– К.: Рад. письменник, 1983.– 511 с.

УДК 821.161.2Д – 7.09

ЗАСОБИ КОМІЧНОГО У ТВОРАХ ЄВГЕНА ДУДАРЯ

Ящук О.В., аспірант

Запорізький державний університет

У статті розглядаються засоби комічного у творах українського гумориста Євгена Дударя.

Ключові слова: сатира, гумор, комізм, конфлікт, портрет, пейзаж, художня деталь, контраст, каламбур.

Ящук О.В. СРЕДСТВА КОМИЧЕСКОГО В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ЕВГЕНИЯ ДУДАРЯ / Запорожский государственный университет, Украина

В статье рассматриваются средства создания комического в произведениях украинского юмориста Евгения Дударя.

Ключевые слова: сатира, юмор, комизм, конфликт, портрет, пейзаж, художественная деталь, контраст, каламбур.

Yastchuk O.V. THE MEANS OF CREATION OF COMIC IN THE WORKS OF ART BY EVGENE DUDAR / Zaporizhzhya State University, Ukraine.

The riches of creation of comis in the works of art of the Ukrainian humorist Evgene Dudar are examined in this article.

Key words: satire, humor, the comic elements, conflict, portrait, landscape, detail of art, contrast, a pun.

Вітчизняне літературознавство на різних етапах свого розвитку звертало увагу на окремі етапні збірки Є.Дударя (зокрема Т.Бобровська, В.Іванців, М.Кагарлицький, Є.Колодійчук, О.Світлицький, О.Сливинський, П.Сорока, А.Чалий та інші). Окремого монографічного дослідження ще немає.

Метою цієї статті є означення засобів комічного у творах Є.Дударя.

Аналізуючи авторський жанр, „дударески”, ми ставимо перед собою такі завдання: визначити проблематику творів гумориста, проаналізувати їх, виокремивши основні засоби комічного.

Така постановка проблеми є актуальною, вона забезпечує системний підхід до аналізу художнього твору. Дослідження поетики творів Є.Дударя, особливо сучасної доби, дуже потрібне, оскільки докладно в літературознавстві ця проблема не висвітлена. За сорок років літературної діяльності Є.Дударя (першу гумореску він опублікував у 1959 році) вийшло два десятки його книжок. Вони помітні в українській культурі своєю сугестивною силою. Письменник удостоєний почесного звання „Заслужений діяч мистецтв України”, став лауреатом премій імені Остапа Вишні, Микити Годованця, Пилипа Орлика, Петра Сагайдачного, найвищої премії в державі – імені Т.Г.Шевченка, не раз репрезентував українських письменників на Всесвітньому фестивалі сатири та гумору в болгарському місті Габрово.

Видатний гуморист сьогодення Є.Дудар, продовжуючи традиції Остапа Вишні, викриває все те, що в нашому житті є негарним, негідним, за що людині буває соромно. Працюючи в жанрах гострої публіцистики, байки, фейлетону та повісті, найбільшого успіху він досягає в жанрі гуморески, яку називає „дударескою”. У його творах виразно чується любов до народу і прикрість за ті недоліки, що виявляються в повсякденному житті. Йому болять і дріб'язковість, і меркантильність, і чванство, і зарозумілість, і скупість. Тому й гумор письменника не злий, а співчутливий. Мета викриття людських вад – присоромити, спонукати подивитися на себе, замислитись над своїм життям і, сміючись, розпрощатися з недоліками або принаймні прагнути позбавитись їх. Цій основній меті підпорядковані зображальні засоби. Зупинимося детальніше на аналізі авторського жанру „дударески”.

Де прихований той внутрішній механізм дотепного і смішного, що викликає то просто посмішку, то цілий шквал нестримного реготу?

Ясна річ, у кожного письменника-сатирика є власні засоби сміхотворення. Та є й спільні, які використовуються всіма гумористами (їх можна помітити і в Остапа Вишні, і в Олега Чорногуза, і в Петра Ребра, Анатолія Бортняка, Степана Олійника, Івана Зварника, Петра Красюка та інших).

Є.Дудар не намагається створювати комічні ситуації, він просто вихоплює їх із нашого повсякденного життя, обрамлює ореолом сатири, додає власне бачення розвитку подій – і ми сміємося, упізнаючи себе чи своїх знайомих у прочитаних рядках.

Іноді помічене негативне явище висвітлюється у фантастичній формі. Важко, наприклад, уявити собі, щоб на космічний корабель потрапив „заєць”. Але в гуморесці „Заєць” герой опинився на орбіті в кабіні космічного корабля, як він сам пояснює, зовсім „випадково”. Ця неймовірна ситуація дозволяє письменникові викрити байдужість влади, архітекторів, будівельників до людей. Справа в тому, що герой гуморески живе в такому будинку, що стоїть на розі вулиць. „Будинок трясє постійно. Магнітні поля постійно переплутані. Біля вікон дві заводські труби димлять” [1, 5] – отже ніякі космічні переваження не страшні, вони в нашого героя щодня, тому такий будинок придатний лише для полігона, як центр підготовки космонавтів. І хоча подія трапилася незвичайна – „заєць” на орбіті – проте вона не стала предметом уваги журналістів і про неї ніде не повідомлялося: „не писали в газетах”, „не говорили по радіо”, „не показували по телевізору”.

Принагідно дісталася і стану доріг, бо автобус по дорозі з Хмільника до Старої Синяви трясло так, як вібує ракета. Таке порівняння високотехнологічної ракети й допотопного автобуса створює комічний ефект, який підсилюється далекою від космічних подій реплікою: полум'я ревіло, „ніби в гігантській мартенівській печі”, а скроні стискувалися, „мов після доброго перепою” [1, 4]. Розмовна лексика сприяє створенню образу пересічної людини, яка звикла терпляче зносити всі негаразди. Навіть політ у космос не видався їй важким, бо практику пройшов герой на землі, де умови життя схожі на космічне переваження. У короткій гуморесці Є.Дудар, удаючись до фантазування, порушує екологічні (і не тільки) проблеми, які роками випробовують людину на виживання: гуркіт транспорту, забрудненість повітря – навіть комахи не витримують.

Комічні ситуації відбуваються не лише на орбіті. Значно більше їх на Землі. Баба Тодора („Операція „Кобра”), пенсійного віку людина, залазить на ясен, щоб бачити, що в селі робиться, де який „непорядок”. Одного разу „поспішила, заметушилася. Злазить. У той час драбина відсувається від стовбура ясеня. Вірówka, що тягнеться в кущі, відтягує її...” [2, 176] – і цілком земна пригода викликає вибух реготу в читачів.

У гуморесці „Хата – йога” письменник розказує про горе-йогу, який без достатніх знань і підготовки так виконав вправу йогів, що довелося в поліклініку звертатись. Коли неофіт заклав за шию обидві ноги, „в очах потемніло”, „носом притиснуло до підлоги”, а батько „замоталися в ногах”.

Герой твору „Ото цап!” усковив до свинячої кучі, щоб непоміченим дочекатися появи улюбленої Лариси, своєї однокласниці, й привітати її зі святом. Надмірна сором'язливість хлопця вмотивовує таку неприродну поведінку. Комізм ситуації посилюється тим, що юний закоханий був зачинений Ларисиним татом, який подумав, що в кучу заскочив сусідський цап. „Засвистів засув... Дзвякнули сінешні двері. І аж тоді я второпав, що моє становище не дуже завидне. До Нового року лічені хвилини” [2, 138].

Не обходить Є.Дудар своєю увагою й тему, що просто „нав'язла в зубах сатириків і пересічних людей” як у радянські, так і в нинішні часи, а саме: її величність довідка інколи важить більше ніж сама людина. Знову вдаючись до фантастичного змалювання подій, автор переносить нас в епоху кам'яної доби, де живе його герой Гого. Усі довідки викарбовуються на брилах, але це не позбавляє від звичного нам кола кругообігу бюрократично-чиновницьких документів. Спочатку хлопець приніс кам'яну довідку, що він Гого, потім – що його батько Хохо, потім – що проживають у Кривій печері, пізніше – про те, хто був батько батька. Все це так виснажило нашого героя, що він став „синій, наче корінь осоки, і худий, наче загнаний вепр” [2, 146].

Сучасну Елочку-людодітку показує Є.Дудар у гуморесці „Здрасте!”. Оповідач побачив красиву дівчину – просто „диво двадцятого віку” й навіть розмірився, що, може, то його „доля чеше”. Однак, про що б не говорив юнак, дівчина відповідала лише двома словами: „здрастує” або „що таке”. Убогість лексичного запасу красуні одразу ж розкриває її внутрішній світ, і герой робить висновок, що перед ним – манекен.

Гумореска насичена розмовною лексикою, а діалог персонажів є контрастом до ліричного початку твору. Якщо пейзаж прекрасного надвечір'я налаштує оповідача на ліричний лад, то подальша розмова поступово руйнує цей піднесений настрій. Навіть сама розповідь про початок знайомства контрастує з ліризмом перших слів гуморески. Герой „іде навпростець”, „пришвартовується”, а „доля чеше”, „чалапкає манекен”.

Патетично звучить початок гуморески „Що скажуть люди?” [1, 99]. Куценьку біографію Петра Спідниці можна виразити словами: „життя віддане людям”. По оточуючих він „міряв кожен свій крок, кожен свій подих”. Але чим далі ми знайомимося з Петром, тим більше розуміємо, що перед нами не герой, не альтруїст, який дійсно віддає життя людям, живе задля великої мети, а нікчема, що боїться зробити крок, не озирнувшись назад. У нього немає власного погляду на життя, він, по суті, боїться жити, боїться осуду людей з будь-якого приводу – боїться одружитися, їсти в їдальні, голосно чхнути, ходити в шапці. Але це прагнення не виділятися, не давати приводу для людського поговору якраз і призводить до цілком логічного висновку оточуючих, що в Петра „клепки немає”.

Майстер гумористичної мініатюри так реалістично описує події, навіть уявлювані кимось із персонажів, що і читач втягується в цей процес. Наприклад, у мініатюрі „Гаманець” мова йде про цілком банальну ситуацію: парубок завчасно витратив усі кошти, а сьогодні в нього побачення з дівчиною: кафе, кіно, театр. Як же без грошей? Тож він мріє, щоб хтось загубив „якусь десяточку”. Далі фантазія розігрується, хлопець уявляє собі різні варіанти того, як він буде піднімати кимось загублений гаманець: „Ага! Ногою. Наступити... Треба зняти з руки рукавицю, кинути її біля правої ноги. А тоді підняти разом із гаманцем” [2, 90].

Несподіване закінчення гуморесок підсилює комізм ситуацій, у які потрапляють літературні герої. Дудареска „Федя” розпочинається зовсім просто: дівчина обізвалася, у незнайомому парубкові впізнала Федю, із яким познайомилася рік тому в поїзді. Далі події розвивалися, як у народних анекдотах: хлопець намагався переконати дівчину, що він не Федя, проте вона сприйняла це як жарт. Незабаром у псевдофеді зникає бажання опиратися чарівній красуні. Познайомившись із родичами Галі, побачивши „особнячок” і сад, герой вже не проти й одружитися з новоявленою нареченою. І от несподівана розв'язка: прийшов справжній Федя.

Коротенька дудареска „Жіноча логіка” розпочинається вибухом емоцій: „Вона стояла перед ним, як розпечена куля. З її очей горохом котилися сльози”, бо чоловік посмів перевірити її вірність, і цим образив її, таку віддану, надійну. Так обурюватися може лише невинна щира людина. Проте настає нібито нелогічна розв'язка – чоловік виявився правим. Саме лаконічна розв'язка розставляє все на свої місця.

Є.Дудар – майстер контрастів, що несуть у собі комічне. Контраст між зовнішністю і внутрішньою суттю людини увиразнює моральну ницість персонажа. У гуморесці „Деся бачив” ми знайомимося з дівчиною Мусею. Вона усміхнена, гарненька, руки в неї тендітні, зуби рівненькі, щебече, „як пташка щаслива”. Здається, про таку наречену можна тільки мріяти, а нашого героя все непокоїть питання: „Де я бачив?.. Де я чув?..” А коли згадав, то „виделка зупинилася на півдорозі до тарілки”, а сам хлопець „чкурнув так, що квіти... прощально кивнули голівками” [1, 13]. Виявляється, Муся працює в магазині, недоважує покупцям, лається. Герой каже: „накинулася на мене з такими „благословеннями”, що в мене очі на лоба ползли. Досі дивуюся: у такій крихітній ангельській подобі стільки такої чортячої нечисті...” [1, 13].

Контраст між мрією Івана Балалайки про цікаве, сповнене значних подій життя і одноманітною сірою буденщиною, безбарвним буттям заводського вахтера не тільки висміює пустослова, але викликає жаль до цієї „малої людини, яку і жінка навіть б'є, а він хоч у мріях хоче бути важливою особою („Хотів порадитися”).

Висміювання стереотипів у ставленні до людей розкриваються за допомогою контрасту між справжньою суттю персонажів і думками людей про них. Уся гумореска „В усьому винна шкура” побудована на протиставленні Чорта і Ангела, хороших вчинках Чорта і поганих Ангела. Проте на зборах усі звинувачують невинного Чорта, приписуючи йому гріхи Ангела. Спроби Чорта виправдатися нічого не дають: шкура заважає, та власне, не стільки вона, стільки стереотипи: – Чорт не може бути хорошим, а Ангел – поганим. І хоч Ангел, а не Чорт пиячить, зраджує дружині з Відьмою, смітить у кабінеті, ніхто цьому не вірить, бо здорового глузду тут немає” [1, 30]. Чорт отримав сувору догану і вирішив помінати шкуру. Неповага до людини, її інтересів, її внутрішнього світу викривається в згаданій гуморесці.

Повне фіаско зазнає персонаж гуморески „У велике мистецтво”. Отримавши з театру опери та балету листа із запрошенням, Владислав Федорович Кончик довго не розмірковував, навіщо його кличуть. Ясна

річ, співати (у самодіяльних концертах брав же участь!) – і полетіли мрії про славу, звання, заздрість оточуючих, закордонні поїздки. Тому й одягся, як на свято.

А насправді його запросили як спеціаліста радіоательє. Зіставлення високих помислів і буденщини робить переживання простої людини до щему зрозумілим і близьким. Скільки їх, звичайних і непомітних, які борсаються в тенетах приземленості, намагаючись хоч інколи вириватися (на концерти в Палаці культури, скажімо) і відчуті себе не лише радіомонтером, але й артистом, хоч і аматором. Є.Дудар сміється, але його сміх із відтінком зажури.

Ця гумореска – суцільний контраст, але найбільш вражає, як розвивається протиставлення: від дрібниць („у ванну я проникав тхорем. Виходив відтіля левом”) до костюма з метеликом, як в акторів, і статусу ремонтника апаратури.

У багатьох гуморесках Є.Дударя розкривається і така риса творчої манери індивідуальності, як поетичність і світосприйняття світлих сторін дійсності, світу природи. Гуморист подає пейзажні малюнки, зігріті й олюденні його почуттям. „Ранок. Ласкаве сонце вже піднялося ген над обрієм. Гудуть бджоли біля розквітлої яблуні. Заливаються щебетом пташки на великому патлатому бересті, що наче сторож стоїть біля дороги. По дорозі йдуть повагом гуси...” [2, 173]. На тлі цього спокійного лагідного сонячного пейзажу в повній гармонії з ним сидить дід Мусій Четвертак, добра і мудра людина, чесна і принципова („Операція „Кобра”).

У такій же гармонії з природою перебувають і його помічники Семенко та Василько, які за дорученням діда ведуть розвідку Тодори. Хлопці завзяті й жваві, веселі й енергійні: „Семенко та Василько задоволено посміхалися. Аж сонце вийшло з-за хмари і застрибало зайчиками по їхніх радісних обличчях...” [2, 172].

Опис природи в гумористичних творах Є.Дударя створює настрій, спонукає до замилювання і до очищення красою: „Вечір. На небо вийшов круглолиций місяць. Тихо. Здається природа загаїла подих. Не порухне ні кущиком, ні гілочкою. Блищить у світлі місяця дзеркало ставка. Стелеться через нього срібна доріжка. І губиться на тому боці у вербових косах” [2, 184].

І знову на цьому тлі Мусій Четвертак, Семенко та Василь. Вони не порушують гармонії, тому що такі ж красиві та чисті, як і природа. Та не бачить цієї краси Тодора Квасниця, бо засліплює їй очі меркантильність, дріб'язкові інтереси. Серед цієї краси вона виглядає неприродно, як „інородне тіло”.

Однак операція „Кобра” наближається до кінця, змінюється і природа. Вдень стоїть „гарна сонячна погода, а надвечір „небо заволокло хмарами”. Коли ж Тодору викрали, „... застогнала буря. Небо розколола блискавиця. Освітила Тодору Квасницю, що стоїть з піднятими руками і шле в небо прокляття. Ударив розгонистий грім. Стало темно. І тихо” [2, 186]. Пейзаж використовується письменником і для посилення контрасту. „Ніч. Глибоке небо. Білий місяць, то вигляє з-за хмари, то накривється нею... заховався за чорну хмару місяць. Потемніло, вкрилося чорними плямами небо. Поблякли зірки... рівенька вулиця сучасного села. По обидва боки влаштувалися чепурні будиночки. Потопають у квітниках та кучерявих садках” [2, 169].

Скільки тепла в цьому пейзажі, замилювання. І на тлі чистоти, квітів, садочків – „купа дерев'яного хламу. Руїни старенької невеличкої будівлі, загадково огорожені кількома жердинами” [2, 169].

Отже, пейзаж у творі „Операція „Кобра” сприяє створенню образів як позитивних героїв (Мусій Четвертак, його „розвідники”), так і негативних (баба Тодора, Парамончик).

Є.Дудар показує в поетичному світлі природу, підносить людину духовну, високоморальну і виступає проти духовної бідності, обмеженості, його негативні персонажі глухі до прекрасного. У його творах постає жаклива правда нашого недавнього минулого, яке, за влучним спостереженням П.Сороки, „чіпляється за фалди сьогодення” [3, 179].

Ця риса індивідуальності послідовно виявляється у творчості гумориста. „Над головою синє небо. На ньому – лагідне травневе сонце. Під ногами – трав'яний квітучий килим. На ньому – ліс” [2, 34]. Разом із природою і персонаж гуморески „Гармонія” „весніє”. І йому хочеться зробити щось красиве, радісне, щоб гармоніювало з квітучим травнем. Він зустрічає дівчину, яка збирає конвалії. Здається, вони об'єднуються, бо обоє тонко чують весну, радіють їй, проте у світі людей так багато умовностей, хитрощів, підозр, що люди не можуть так безоглядно поводити себе у світі природи: „щебече пташка з пташкою. Жебонить мушка з мушкою. Шепочеться вітерець з листячком” [2, 35]. І хоч він і вона таки порозумілися, довго блукали по лісу разом, та перше їм довелося пережити випробування „костуром” по голові. Автор закликає людей бути щирими, прагнути гармонії у своїх стосунках, вчитись у природи.

Є.Дудар рідко подає опис зовнішності людини. Частіше всього скупі, але яскраві портретні деталі створюють враження про літературного героя, підкреслюють його характер, риси вдачі. Дудареска „Незвичайний випадок” починається з короткого знайомства з дійовою особою: „лисуватий чоловічок з бігаючими неспокійними очима” [2, 61]. Зневажливе „чоловічок” і „бігаючі очі” – це виразні портретні

деталі до характеристики персонажа. Потім додається ще одна деталь – „дерев'яний чемодан” з „науковою працею”. Коли узнаємо назву цієї „наукової праці” („Мої зв'язки з жителями Марса”), то розуміємо, наскільки влучною була характеристика графомана, „пришельця” ще на початку твору. Зовнішність баби Тодори („Операція „Кобра”) теж окреслена лише кількома словами, але дуже промовистими: „З хати вибігала невеличка вертка баба Тодора. По-войовничому задертий кінчик носа, маленькі колочі очі” [2, 169]. Цей портрет вихопив найголовніше: енергійність та злість баби. Протягом усієї гуморески розкриваються, наповнюються змістом ці характеристики: факт за фактом розвінчується суть скаржниць, що пише в усі усюди за втрачені п'ять соток, їздить до Києва, звертається в різні інстанції, така собі новітня Мотря Кайдашиха.

Опис зовнішності героя хімчистки („Герой салону”) пояснює, чому цей нахаба зміг ошукати цілу чергу. „Високий, статний. Років під п'ятдесят. Пашить здоров'ям, нуртує енергією”. Ніхто й подумати не міг, що причина появи цього чоловіка в салоні хімчистки така банальна: він приніс до хімчистки костюм. Поводиться герой гуморески так впевнено і рішуче, що в людей виникають припущення: „Не інакше, як божок якийсь по лінії хімчистки... депутат,...герой чи кавалер трьох орденів”. Однак це всього-на-всього нахаба. А характеристика зовнішності, подана на початку твору, підкреслює його цинізм і непорядність: адже здоровий, не інвалід, у черзі міг би постояти, але заради своїх дріб'язкових інтересів він зневажив довірою людей. Виникає контраст між приємною зовнішністю і потворною душею.

Портрет Зайцева з гуморески „Ото людина” – настільки промовистий (хоч і небагатослівний), що „видає” спосіб життя чоловіка: „Костюм вим'ятий. Голова вилиняла. Лице ніби хтось тиждень товк у ступі. І найбільше попало носові. Почервонів, аж вкрився синіми прожилками” [2, 85] – перед нами типовий п'яниця, хоча й називає себе людиною, а от „Демидов-свиня... Кузаков... подлец. Брехун Кузаков. Гераськін... сволота”. Зовнішність Зайцева свідчить, що він – хронічний алкоголік, а не людина, як він тричі повторює.

Отже, за допомогою портретних деталей, Є.Дудар посилює комізм, вихоплюючи основні риси своїх персонажів прямо з життя.

Іноді письменник вдається до більш широкого змалювання зовнішності, як, наприклад, у гуморесці „За звичкою”: „Стрункий, підтягнутий, елегантний. Плечі, як у портового вантажника. Чорна блискуча шевелюра, чорні вусики, чорні й довгі, як віники вії. А під ними голубі ночі. І все це на фоні бронзового лица” [2, 63]. Портрет досить детальний, і це цілком вмотивовано, бо героїня одразу закохалася, і читач повинен зрозуміти її вибір. Дама завойовує красеня, бо „про такого мріяла ще з того трепетного часу, як уперше повернула носа в бік парубків” [2, 63]. Можна зрозуміти святковий настрій і радість героїні, коли омріяний чоловік запросив жінку додому. А далі настає повне розчарування, бо коли піджак знято, то виявилося, що руки „тоненькі” та ще й „волосаті”, а груди „вузькі”, далі – більше: вуса приклеєні, шевелюра штучна. Отже, докладний портрет на початку твору в процесі оповіді розпадається на поодинокі частиночки, поступово перетворюючи характеристику зі знаку „плюс” на знак „мінус” і кінець-кінцем красень стає „опудалом гороховим”.

Завдяки детальному портретові в гуморесці відтіняється різкий контраст між дійсним станом речей і камуфляжем.

Іноді, як наприклад, у „Червоній шапочці”, портрет персонажа подається як позитивний, уживаються слова з пестливими суфіксами: „Дівчина гарненька, ставненька” [1, 141]. Налаштована вона на рішучі дії, тому читач і не дивується, коли Червона Шапочка, „випила вино... дістала з потайної кишені джинсів цигарку. Запалила, смалить”. Її навіть вовк злякався. Описуючи брутальну Червону шапочку, Є.Дудар сумує, що деякі наші дівчата забули про своє призначення – нести красу і ніжність світові. А от портрет дівчини в гуморесці „Чого бракує” дисонує з її внутрішнім станом. „Усі звернули на неї увагу... фігура як скрипка. Личико – хоч води з нього напийся. Очі – два клаптика неба. Вії довгі і свої. Волосся також довге і також своє”. Письменник не випадково підкреслює, що і вії і волосся своє, тобто нібито не якась розбещена розфарбована „фіфочка”. Тим прикріше усвідомлювати, що за цією справді природною красою ховається ница душа. „... тільки вуста чогось сердито сіпаються. І гарні очі метають дуже сердиті блискавки. Здається, якби могла, то усіх присутніх отут спопелила б” [1, 117].

Автор ставить риторичне питання: Чого бракує? Відповідь запрошується сама собою: духовної краси, життєрадісного погляду на життя. І стає сумно. Як і Остап Вишня, Є.Дудар користується військовою лексикою для створення комізму. Персонаж гуморески „Вербові кошки” Анеліна Затрембальська – районний „Шерлок у спідниці” – не переходила річку в брід, а „форсувала” [2, 125]. У цьому слові рішучість і непримиренність, і пильність. Тож не випадково уже на ранок начальство з області все знало. У гуморесці „Страшна ніч” інспектор Кузик із задоволенням вклався в чисту готельну постіль із наміром відпочити. Та не судилося: підселили сусіда, а він „заливався вночі богатирським храпом”. Кузик так настійливо, але безрезультатно воював із сусідським хропінням, що вирішив удатися до крайніх засобів, згадавши, що клин клином вибивають. На хропіння він відповідав піснею, яка будила не лише сусіда, але й мешканців інших номерів готелю. Скільки разів ще Кузик будив піснею свого сусіда, підрахувати

важко. І військова лексика для означення дій інспектора цілком доречна: „А десь опівночі, коли інспектор, відбиваючи чергову атаку, не встиг ще шнирнути під простираadlo, кулаками затарабанили у двері” [2, 55]. Розказуючи про скаржницю Тодору Митрофанівну, яка вела справжню війну з усім сільським начальством, потім до Києва дібралася, у Москву писала і, як жартують селяни, чекає комісію з ООН, Є.Дудар теж вживає військову лексику. Замолоду жодного дня в колгоспі не працювала, „десантником по базару гасала” [2, 175]. Тому її вчинки нагадують дійсно військові дії (із повною відповідністю до розробленої нею стратегії і тактики), вона навіть веде спостереження за допомогою півбінокля. Логічно звучить питання кореспондента: „а це що, маневри у вас?” ясно, що з такою войовничою бабцею мирним шляхом боротися не виходило. І дід Мусій Четвертак організовує мобільну групу з хлопців — добровольців, щоб вислідити, хто допомагає Тодорі. „Одинадцятирічний Семенко, тринадцятирічний Василь стоять, витягнувшись, як у строю... – Об’єкт – баба Тодора, – чеканить кожне слово дід. – Як я вже говорив, ворог підступний і хитрий. Своїми писулями проводить диверсійну роботу в колгоспі... я б сказав, навіть фінансову диверсію” [2, 171].

Військова лексика розсипана по всій гуморесці „Операція „Кобра” – і не дивно, бо стосунки Тодори і селян більше нагадують війну, аніж мирне співіснування.

У гуморесці „Рій” не йдеться про війну чи якусь конфронтацію, проте військова лексика тут же наявна. Оповідь ведеться від першої особи. Коли герой гуморески втікав від рою, то „бджоли, як винищувачі, хмарою летіли наді мною, з тої хмари йшли в піке і штурмували моє голе тіло” [1, 41].

Комахи поводитися цілком природньо, але було боляче, прикро і принизливо, тому бджоли асоціюються в чоловіка з винищувачами.

А дружини організаторів бюро знайомств ускочили до кімнати зі „зразками як десантники”. Оповідач їхні стосунки називає „нальотом” [1, 112] – „Перша ластівка”.

У Є.Дударя немає випадкових деталей, навіть прізвища персонажів промовисті і вмотивовані. Гуморист ніколи не використовує звичайні, так би мовити буденні прізвища, які позбавлені комічного підтексту. Кожне з них – це своєрідна характеристика, шлях до портрета чи біографії. Ті прізвища дійовим персонажам ніколи не даються випадково. І одночасно вони покликані виконувати сміхову функцію. Скажімо, „Ганя Хрустова – краща напихальниця ковбас”, „Іван Чавунов – начальник цеху луження шкур”, Богдан Зяблик – старий парубок”, „Дмитро Капустяк – бухгалтер”. А ще: Настя Напувальська, Гаврило Гаврилов, Дід Дичко, Петро Яловенко, Гордун Мурленко, Андрусь Мирофана, Олекса Цупик, Веня Цибуленко, Едя Сморгчовський, Гола з тридцятьої квартири, Іван Степанович Ратичка, Кирило Шмуток... і на вершині цієї піраміди, звичайно, уславлені Вітя Царапкін та Ваня Молдаван. Працюють ці персонажі, як правило, у фірмах та установах з не меншвишукано-гумористичними назвами: фірма „Радість”, відтак перейменована на „Горе”, артіль „Крутий перелом”, райгазета „Підлубенський край”, контора „Приший кобилі хвіст”, взуттєва фабрика „Закаблук”, трест „Райкопито”, підпільний піонерський табір імені „Ніни Андрєвої”, підручник „Виховні форми та етичні норми”, дисертація „Осушення заплави річки Тин і його роль у знищенні комарів”.

А ось відома скаржниця Тодора має прізвище Квасниця, вона всім не задоволена і дійсно кваситься, кривиться. Прізвище підкреслює цю рису в характері баби („Операція „Кобра”). Прізвище кореспондента – Пруденький, і хоч він тут персонаж епізодичний, але ж швидко викрив Тодору. Зробивши свою справу, „Пруденький швидко зникає за хвірткою” [2, 178].

Звичку начальства їздити на тому, хто везе, не думати про підлеглих, а також дурні зобов’язання, плани, „випередження”, викриває гуморист у творі „Талант”.

Водій Скромненький (і справді, скромний – на нього стільки роботи навалили, а він сумлінно виконує, та ще й боїться не виправдати довіри) пасажирів „обілечував сам”, оголошував зупинки, розповідав історію міста. Він нагадував фокусника, який швидко маніпулює руками. Скромненького за роботою побачив директор цирку і переманив до себе: „Ви самородок! З вашою віртуозністю тільки виступати на арені цирку” [2, 13]. Отже, прізвище Скромненький виступає засобом характеротворення (відповідність прізвища характеру персонажа) і оксюмороном: „талант Скромненький”, що підкреслює байдужість начальства до рядових, простих людей, про завантаження працівників зайвою, не притаманною цій професії ротовою, при якій виконати свої прямі обов’язки може лише віртуоз, талант.

Про Івана Балалайку говорить саме прізвище. Автор на початку гуморески називає свого персонажа, а далі обґрунтовує такий вибір прізвища: Іван багато говорить, причому кожного разу щось значиме, незвичайне для „непримітного”, „скромно одягненого чоловіка”. То йому „генерала хочуть дати”, то „Волгу” пропонують”, то „орден хочуть дати”, то у відрядження „в одну країну” посилають. Проте їм не вірять (Балалайка ж!). І справді, Іван у такий спосіб хоче підкреслити власну значимість, авторитет, бо працює вахтером на заводі.

Є.Дудар послуговується і ще одним улюбленим Вишневим засобом – використанням персонажами творів речей не за призначенням. Наприклад, персонаж гуморески „Рій” давно мріяв піймати рій бджіл.

А коли така нагода трапилася, то за мішком ніколи було бігти. „Я швидко зняв спортивні штани. Холоші внизу позв'язував. Виліз на яблуню... однією ногою вперся у роз гілля. Підставив штани” [1, 41]. Читач уявляє цю ситуацію і посміхається. Комізм підсилюється, коли бджоли „хмарою летіли наді мною, з тої хмари йшли в піке і штурмували моє голе тіло...” [1, 41].

Порівняння, які добирає гуморист, влучні, дотепні, підкреслюють комізм ситуації. Скажімо, персонажі твору „Штурм піка Надії” у небезпеці: от-от упадуть з гори, а „серце тріпоче, як баранячий хвіст” [1, 53].

Коли Пантах („Впасти не дали”) виграв автомобіль, від нього всі колеги відвернулися, а шеф навіть у лікарню потрапив, то лотерея стала для Пантюха „як жаринка” і так пекла, що чоловік здав виграш у Фонд миру. Нестерпність становища Пантюха передано економно – за допомогою яскравого і точного порівняння.

Подекуди Є.Дудар звертається до жанру казки: „Коза-дереза”, „Чому кури кудкудакають?”, „Магічне слово”, „Червона шапочка”, „Телесик”, „Літаючий килим”.

Використовуючи поетику народних казок, письменник майстерно викриває негативне в реальному житті. Казковий зачин у казці „Чому кури кудкудакають?” так, як і в народній казці, з широкого масштабу в окресленні місця „Не за далекими морями, не за високими горами” звужує до власне місця подій – подвір'я Івана Недухати.

Далі ми знайомимося з хазяйством Івана: „десять курочок та одного півника... не породи нью-гемпшир, але вагою природа їх не обділила” [2, 136].

Зачин освітлений іронічною усмішкою оповідача. Але далі вже не до сміху й оповідачеві, а головне, його казковим героям, бо одна з курочок – „дивачка”, „комедіантка”, „фокусниця” брехнею призвела до загибелі двох своїх подруг. І це тому, що Кудкудахці сподобалася похвала господині та увага півника, їй ще і ще хотілося почути: „Ох, молодчина моя чубарочка”. Але всі можливості курячі вже було використано, то довелося піти на обман, через який і постраждали інші курочки, щодо яких господиня застосувала репресії.

Інстинкт самозахисту підказав птахам: треба робити так, як Кудкудахка. От і почали вони кудкудахкати за ділом і без діла. Так пояснює птахознавець Є.Дудар природу кудкудахкання курей. У реальному житті і письменник, і читачі часто могли спостерігати подібні речі, коли не стільки діла, скільки гомону навколо – при заохоченні та підтримці керівників різних рангів, які не володіють ситуацією. Гуморист попереджує: „ячок не збільшиться”.

Чарівністю, тасмнічністю віє від казки „Літаючий килим”, коли мандрівний чоловік розповідає, як добути „літаючий килим”, що принесе доньці щастя: „у тому палаці треба пройти у третій двері зліва. У правому кутку стоїть дівчина. Чорнява з двома золотими зубами... підніметься на третій поверх. Тільки, коли будете йти, не оглядайтесь. Будуть двері прямо, то ви не заходьте. Будуть двері праворуч – також не заходьте. Будуть двері ліворуч. В оті двері заходьте” [2, 149]. У цій казці є і чарівні слова, і підземне царство, і жертвоприношення, і скатерть-самобранка, і нечиста сила.

Казкова інтонація, синтаксис та лексика народної казки („кімнатка загуркоче, заскрегоче вас у підземелля, в підземне царство”, „раптом загуділо, загурчало, засвітило, підкотило”), три зустрічі батька, три дзеркала, три ягідки – усе це ознаки казки. А ось імена потрібних батькові людей – не казкові, із життя: Ферапонт, Феня, Палпалич; жертвоприношення та гроші – хабарі. І як у казці – правда торжествує: всіх посадили на літаючий килим, „поніс їх килим за моря широкі, за гори високі, де люди тепла не знають і звірі страшні блукають” [2, 148]. Хоч засоби комічного жанру свідчать про невизначеність дій у часі, просторі, та й про героїв „Літаючого килима” ми знаємо небагато, а все ж реальні прототипи вгадуються легко; у часи тотального дефіциту дістати якусь річ можна було лише знайомством чи хабар. На жаль, сьогодні ця тема актуальна, проте і ставки виросли, і справи значно серйозніші, ніж купівля килима.

Проблема виховання молоді, брутальних нероб, які працювати не хочуть, а мати гроші, речі, косметику, сигарети, вино пристрасно бажають – теж розкриваються казковими засобами („Червона Шапочка”, „Телесик”). Усім нам відома казкова Червона Шапочка – тендітна, добра, гарна. Повна протилежність їй Дударева героїня: „Нижню половину її вроди облягли вичовгані джинси. Верхню – розписаний незрозумілими гаслами балахон. На голові хвацько сиділа червона шапочка” [2, 141].

А говорить вона так, що навіть вовк її злякався („Шкет нещасний! Ще не таких бачила”) і поніс її, куди веліла. Характерна лексика сучасної Червоної Шапочки: „маман”, „пошамати”, „бабки”. Вона в рідної бабусі пенсію навіть забрала.

Кінцівка підсилює викривальний пафос твору: мати, яка виховала таку потвору, побивається, боїться за своє „чадо неповнолітнє”. Автор підкреслює: не за дівчину треба боятися, а за тих, із ким вона, боронь Боже, зустрінеється.

Запопадливість і нерозумність тих керівників, які діють тільки за наказом вищого начальства, викриває Є.Дудар у казці „Магічне слово”. І хоч який кмітливий, роботящий та тямущий був Іван Премудрий, а переконати Пилипа Предивного – керівника господарства „Вперед” – не міг. Довелося Іванові і Кошці Безсмертного подолати, і наперекір Предивному йти, і трактори зупиняти „своїми могутніми грудьми”. А таки ж домігся свого (як у казці): Пилипа Предивного зняли з посади. Письменник у „Магічному слові” піддає нищівній критиці тих, хто не вміє „правильно розуміти накази, розпорядження і навіть поради. Будь-яке слово зверху... діє як магічна сила”. Є.Дудар робить висновок: „Не можна такій людині доручати землю, природу і життя наше” [2, 140].

Отже, звертаючись до художньо-умовної форми оповіді, Є.Дудар відтворює образи і обставини, за якими безпомилково вгадуються реалії життя.

Одним із важливих прийомів розкриття комічного в житті є мовні засоби гумору. В основному на перший план виступають лексико-фразеологічні й синтаксичні засоби комічного.

Гуморески Є.Дударя щедро пересипані афоризмами, іронізмами, влучними неологізмами, які так полюбляють окремі автори публікувати на сторінках гумористичних видань. Цікаво було б їх зібрати і видати окремою збіркою, як про те свого час мріяв байкар Микита Годованець. „Шукаєш віддушину – потрапляєш у задушину”, „Комбінат плив у руслі харчопрому”, „Країна раціоналізаторів і видумщиків. Уряд видумує, як мене об’єгорити (написано ще за часів Єгора Лигачова – О.Я.), я видумую, як об’єгорити уряд”, „Комуністи вперьод! На родной народ!”, „Живе за принципом прилавка: чим менше – тим нижче”.

У творах Є.Дударя розсипана народна мудрість – прислів’я, приказки, крилаті вислови. Наприклад, емоційні фразеологізми „милив шию”, „бив байдики” („Чорна невдячність”), „кінці в воду” („Омолодився”), „кинуло в холодний піт”, „по спині забігали мурахи” („Педагогічний маневр”), „справа не варта виїденого яйця” („Конфлікт”).

У деяких дударесках є кілька приказок, фразеологізмів. Скажімо, у творі „Експеримент” в одному реченні їх два: „І частували мене, що колом в горлі такі страви стоять, що собаки їх їсти не хочуть”, а далі – „пахне смаленим”, „купував би kota в мішку”. Ці фразеологізми експресивні і такі знайомі, що створюючи образність, яскраво малюють явище.

Є.Дудар трансформує фразеологізми, що надає їм ще більшої емоційності. Так, у гуморесці „Винна цивілізація” він вживає фразеологізм „очі полізли на лоба” – настільки несподіваним пролунали для оповідача. А в гуморесці „Штурм піка Надії”: „очі поп’ялися на лоба” – тут уже не лише здивування, але й обурення, й страх. У фразеологізмі „робити з муха слона” Є.Дудар заміняє „муху” на „курку” у гуморесці „Конфлікт”, бо й сам конфлікт почався з курки – адже вона, сусідська курка, роздряпала грядку. Члени комісії, що розглядали цей інцидент, докоряють оповідачеві: „Що ж ви... з курки слона робите?” [2, 119]. Дійсно, справа не варта уваги, але тільки не тепер, бо мета оповідача – „до ручки” довести сусіда. У монолозі оповідача теж вжиті фразеологізми: „Я ще тобі кривці висмокчу. Думаєш взяв Бога за бороду! Мовляв кругова порука” – що характеризують в’їдливу, нетерплячу злу людину. Фразеологізми в цій гуморесці сприяють викриттю дріб’язкового і жорстокого селянина.

Цікаво трансформує Є.Дудар прислів’я: „Робота не вовк – до лісу не втече”: „Дисертація не заєць, до лісу не втече”.

Отже, фразеологізми, яких так густо у творах гумориста, підсилюють іронію, комізм ситуації, негативні риси характеру людини.

Досить часто Є.Дудар вдається до каламбурів, економно передаючи суть явища, ситуації.

Використання омонімів у комічному контексті робить ситуацію, поведінку персонажа, явище більш яскравими. У гуморесці „Струс” йдеться про сімейну ідилію Лялі й Толика. Проте, коли всі забаганки дружини Толик виконав, їй заманулося „струсу” – „Толика затрусило” [1, 35]. Цей каламбур розкриває стан чоловіка, який своїй любові і „пташине молоко” і „зірку з неба”, і камінь із морського дна дістав, а їй захотілося ще чогось незвичайного. Тому й Толику увірвався терпець, його „затрусило” від образи, несправедливості, невдячності. „Толика затрусило. Уперше в житті. І так сильно, що Лялечка не втрималася на його шиї. Злетіла” [1, 25]. Комізм підтримується однотипною й ритмічною повторюваністю інформації – Ляля п’ять разів повторює чоловікові: „Мені хочеться чогось такого... Ну такого...” На п’ятий раз бажання уточнюється: хочеться „чогось незвичайного... якогось струсу”.

Цікавий каламбур у гуморесці „Омолодився”: „Щоправда, зупинялися незнайомі, дивилися вслід і співчутливо кивали головами. Та я кивав їм п’ятами” [1, 45]. Фразеологізм „кивати п’ятами” означає „вткати”. Тут він теж вжитий у цьому значенні. Разом із тим у складі каламбуру поряд із виразом „кивали головами” сприймається і як швидко прощався, не бажаючи їх помічати, зважати на їхнє ставлення до ранкових пробіжок, і до персонажа.

Іскрометний каламбур у гуморесці „Педагогічний маневр” викриває відверту тупість претендентів на медалі, у яких батьки з великою кишеною або з високою посадою.

Один із таких відповідає на уроці біології: „Петько дивився на підлогу, а я на нього:

– То що таке одноклітинні?

Петько благально глянув на клас.

– Одноклітинні... одноклітинні... це... це...

– Амеба... Амеба... Тухолька... – шепотіли з класу.

Петько схопив:

– Одноклітинні на небі... у тувельках...” [1, 50].

І за цю безпросвітну дурість, нерозвиненість учня – сина м’ясника, – ставиться позитивна оцінка.

Письменнику боляче за безпринципність вчителя, який перш ніж ставити оцінку, згадує, ким працюють батьки школяра (провідний хірург, директор універмагу, м’ясник). Засвоївши „науку” старших колег, адміністрації школи, молодий учитель робить висновок: „Один дурень погоди в світі не змінить” – і возводить до рівня філософської сентенції, свого вчительського кредо. Прозріння наступає в кінці твору: син м’ясника, у якого „одноклітинні” гуляють по небу „у тувельках” вступив до медичного інституту. Це він буде лікувати, а інші подібні – вчити наших дітей, виробляти харчові продукти. Ланцюгова реакція (школа – інститут) перетворюється в „порочне коло”, адже бумеранг повертається тому, хто його запустив.

Гра слів цікава і тоді, коли автор утворює каламбур не на омонімах, а за допомогою повторювання однакових або однокореневих слів. Ось як описується в „Щоденнику курортника” обстеження в санаторії: „Подув. Надув півтори тисячі. Сказали: „Не в той бік дуете. Усе в живіт. Дуйте ще раз. Подув. Ще менше. Взяв зобов’язання: до кінця сезону надути вдвічі більше” [1, 57].

Якщо Толика трусонуло від обурення, то в курортника стався нервовий струс від переляку – „Струс і далі трясє” [1, 59].

Вплив слова Цицерона на слухачів передається каламбуром: „Коли він промовив перше слово, всі перестали дихати. І не дихали до кінця промови” [1, 70].

Жартуючи над різними типами студенток (одна їде на екзамен, як на демонстрацію мод, друга вступає на різні факультети, бо їй все одно, де вчитися, третя не знає елементарного, найпростішого, а ще інша все знайомиться та на побачення ходить). В „Замальовках абітурієнтських” автор вдається до каламбуру, побудованого на явищі паронімії. „Хлопець – лялька! Були в кіно. Завтра знову зустрічаємося. Вчиться на консерватора... У консерваторії. – Добре, Муха! Лягай в ліжку і консервуйся. А нам ще повторяти треба...” [1, 10]. Короткий діалог-каламбур, а тип яскраво виражений. Скільки таких Мух так вступають до вищого навчального закладу, вчать і стають „спеціалістами”.

Зі стилістичною метою вживає автор русизми, критикуючи своїх персонажів як малограмотних, обмежених, некультурних, безцеремонних. У гуморесці „Від слави ніде дітись!” [1, 115] „ханига” говорить письменнику: „Слиш, пісатель”, а якась жіночка звертається листом: „Люблю юмористів! Вони продовжують життя і омоложують тіло. Чи не можна вас узяти напрокат”. „За порушення буду викликати на ковйор” – це вже в гуморесці „Обживаються”.

Є.Дудар майстерно використовує синоніми для створення комічного ефекту. Гумореска „Шедевр за вуаллю” починається трагічно: „Помер художник Варфоломій Шпоник. Відомий майстер пензля” [1, 27]. Парафраз „майстер пензля” підкреслює значимість небіжчика. А вже повторення слова „помер” і фразеологічний синонім до нього „віддав Богу душу” насторожують читача, відволікають його від сумної події. І недаремно. Смерть – лише привід для ревізії спадщини художника. Виявляється, що комісії по вивченню творчості Шпоника нічого робити: картин немає. Є лише розповіді про них. Є вуаль, „а шедевра ще не було” [1, 29]. Викривальний ефект посилюється вживанням епітетів: „підступна”, „нешадна” смерть і повторенням фрази: „покотилася скупа вдовина сльоза”. Удові є за чим плакати: помер її чоловік, а суспільство ошукане, бо за життя „майстра пензля” вихвалляли, підносили і лише по його смерті побачили, що безпідставно.

Цікаво добирає письменник синоніми до слова „йти” в гуморесці „Здрасте!”: „Раптом іде”, „моя доля чеше”, „чалапкає” [1, 31]. Розповідається у творі про залицання парубка до красивої дівчини („Богиня – не богиня. Ангел – не ангел. Диво двадцятого віка”). Спочатку стилістично нейтральне дієслово „йде”, потім іронічне „чеше”, а після розмови, яку неосвічена, нерозумна дівчина не могла підтримати з жодної теми, – зневажливе „чалапкає”, бо вже зникла красуня, з’явився „манекен”, бо, що значить краса без багатого внутрішнього світу, без інтересів та хоча б природної цікавості до життя.

У гуморесці „Рій” розкішний ряд синонімів: „гайнув”, „побіг”, „рвонув”, „мчав” з порівняннями „рвонув, як спринтер”, „ракетною мчав” створюють ефект паніки, яка охопила чоловіка, що втік від бджіл.

Найголовнішою рисою творчої манери Є.Дударя є гостра актуальність, яка, як зауважує Т.Бобровська, „свого часу ставала причиною цензурних погромів” [4, 88].

У творах письменника виявився природний смак, почуття міри в поєднанні літературної і побутової мови, вживанні просторічної лексики. Мова персонажів є засобом характеротворення героїв.

Є.Дудар широко користується розмовною лексикою, що робить його твори „живими”, „розкутими”, колоритними. Так, назви осіб у гуморесках мають іронічне забарвлення: „Усі вони, ці фіфочки, такі” [2, 61]; „Зроблю тобі пелюстку, покладу в конверт і рекомендованим листом надішлю твоїй мадемуазелі” [2, 10], а також назви осіб зі зневажливою оцінкою: „тип” [2, 10], „маман” [1, 142], „дармоїд” [1, 92], „шпінгалет іржавий” [1, 93]. Ці назви ілюструють стосунки героїв творів. Скажімо, для героїні гуморески „Біля клітки” дружини Пшоняка образливе звертання до чоловіка – „вилупок” – звичайна річ, іншого на її думку, Пшон як не заслуговує. Перед нами типовий „підкаблучник”, яким повністю маніпулює дружина і за це ж його зневажає. Благовірна повчає недолугого чоловіка: „Гордим треба бути. Могутнім, сильним. Сповненим почуття власної гідності” [2, 10]. Дружина не розуміє, що сама винна в нищості чоловіка, бо „вилупок” не може мати власної гідності, а презирливим ставленням не виховати силу волі та особистість.

У гуморесці „Каторжанка” продавець невеликого магазину байдужа до покупців, недобррозичлива, груба. Брутальність – її друга натура. Вона ніби відбуває каторгу, і винні в цьому, на її думку, покупці, бо їх треба обслуговувати. Усю свою ненависть і зневагу вклала продавець у звертання „Шпінгалет іржавий”.

Фамільярно-грубуваті назви осіб інколи виражають не засудження, а навіть співчутливе ставлення одного героя гуморески до іншого: „Інтелігенти які! Тонкошкурі, – дещо зверхньо говорить про інженера бульдозерист Шупик. – Диркотіння їм заважає. А я десять років на цій диркавці. І мені не заважає” [1, 89].

Червону Шапочку фамільярне „бабушкенція” характеризує як людину грубу, невічливу. Уся її мова свідчить про це: „маман”, „пошамати”, „бабки” та ін.

Стилістична амплітуда розмовної лексики досить широка. Вона коливається від іронічно-жартівливого забарвлення до створення соціально-негативної характеристики персонажів.

Іронічно-жартівливе забарвлення досягається за допомогою дієслів та іменників зниженого стилістичного плану: „Дай щось пошамати” [1, 142], „хильнули того, без чого не відбувається жодна зустріч” [2, 73], „я в науках не петраю” [1, 95], „раз уже так приперло, їдь на той курорт” [1, 101], „з провулка вичалапкало щось вим’яте і заросле” [1, 113].

Є.Дудар із метою створення гумористичного ефекту звертається до просторічно-лайливої лексики: „До мене підійшла молодича. Блискавично вцілила мене по мармизі раз і сказала: „Це за Катю!”” [1, 120]. Враженому чоловікові агресивна жінка пояснила, що обізлася. А в гуморесці „Добра не жди” лайлива лексика допомагає створенню контрасту між уявною моральністю, вихованістю і справжнім еством літературного героя. Ось зразки високого стилю мораліста: „Ти... могла б не клацати, як ото коняка. На чорта подібна, а богиню з себе корчиш...”, „як роззявить хавку”, „якась свиня своє рило устромила” [1, 72-73].

Автор цих вульгаризмів – літній чоловік, для якого молодь не та сила. Гуморист викриває, висміює таких людей. Персонаж докоряє молоді за неповагу до себе, проте і нам не хочеться його поважати.

Просторічно-лайлива лексика характеризує героя гуморески „Добра не жди” як брутальну, примітивну, усім незадоволену людину.

Мовні засоби гумору поряд з іншими художніми прийомами сприяють художній конкретизації життєвого матеріалу, влучно розкривають властивий явищам комізм.

Гумористичний ефект ґрунтується на комедійно підкреслених суперечностях: між бажаним і дійсним, між тим, за кого видає себе персонаж, і ким він є насправді.

Мовні засоби гумору Є.Дударя дуже багаті. Він уміло використовує синонімічне багатство мови, розмовну лексику, народні прислів’я та приказки, іноді „осучаснюючи” давно відомі вислови: „око не бачить, зуби не сверблять”, „працює, як мокре горить”, „цвірінькнув – і в кущі”, „яка праця, така й цяця”, „за столом густо, а в коморі пусто”, „щоб комар носа не підточив”, „нагорода, як біда: одна йде, друга веде”, „дрова рубають – тріски летять” („Плацдарм”), „вискочив із-за куща, як Пилип з конопель” („Цезар на дорозі”).

Нерідко тон оповіді – зажурений, авторові не хочеться сміятися, бо боляче. Його уважне око помічає, як змінилося село, розбагатіло на будинки та автомобілі, телевізори та магнітофони. Але разом із підвищенням добробуту зникає те споконвічне, чим завжди жило село: пісня, жива, не „механізована” („Чого бракує”).

Не смішно письменникові, коли розкаже він про Дзюдзину зорю („Дзюдзина зоря”) [1, 118-119]. Не досягнувши нічого у свої двадцять п'ять, Дзюдзя мріяв, щоб доля прилетіла до нього. „Нараз побачив: горить і летить”. „Це вона мене зове”, – подумав Дзюдзя. І лівиво зіп'явся на ноги. Потім побіг за долею-зорею, а опинився серед болота. „Отаке – о життя кумедне. Один за зорею іде в безвість, інший – за болотяним світлячком...” [1, 119] – робить висновок Є.Дудар.

Викриваючи безцільність життя деяких людей, їхні мрії, не підкріплені діями, вчинками, автор не сміється, йому боляче. За відомостями О.Сливинського, Є.Дудар „ніколи не розлучається з кишеньковим диктофоном, який іноді на ходу підхоплює висловлювання тих, хто йому потрібен, із трансляції засідань Верховної ради, із тем – і радіопередач, із виступів на різних зборах, вечорах та зустрічах” [5, 134].

Художньо-виражальні засоби у творах Є.Дударя багаті й різні, але чи не найчастіше він використовує принципи протиставлення, асоціацій, контрасту, зіставлення через деяку схожість чогось високого і заземленого, поєднання офіційно-ділового й побутового, зведення деталей різних епох чи обігрування відомих фразеологічних зворотів, яким надано іншого, дещо комічного змісту. Є.Дудар використовує езопову мову, алегорії, порівняння, каламбури, дотепні прислів'я й приказки, які і є основними засобами комічного в його творах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дудар Є. Шедевр за вуаллю. Гумор і сатира. – К.: Молодь, 1982. – 184 с.
2. Дудар Є. Робінзон з Індустріальної. Гумор і сатира. – К.: Радянський письменник, 1981. – 319 с.
3. Сорока П. Сміх заради життя. Штрихи до портрета Є.Дударя // Березіль. – 1994. – № 7. – С. 176-180.
4. Боровська Т. Бойовий „плацдарм” Є.Дударя // Слово і час. – 1999. – № 6. – С. 87-88.
5. Сливинський О. Спроба літературного портрета сатирика Є.Дударя // Пам'ять століть. – 2003. – № 1. – С. 129-135.

УДК

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У “ВІСНИК ЗАПОРІЗЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ” ЗА ФАХОМ “ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ”

Іваненко В.А., д. філол. н., професор

Запорізький державний університет

До друку будуть прийматися лише наукові статті, де присутні такі необхідні елементи (п.3 Постанови президії ВАК України № 7 – 05 / 1 від 15 січня 2003 р.):

- **Постановка проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями ;
- **Аналіз останніх досліджень і публікацій** , в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор ;
- **Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми** , котрим присвячується дана стаття ;
- **Формулювання цілей статті** (постановка завдання) ;
- **Виклад основного матеріалу дослідження** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів ;
- **Висновки з даного дослідження і перспективи** подальших розвідок у даному напрямку.

1. МАКЕТ СТОРІНКИ

Для оригінал-макета використовується формат А4 з такими полями:

Верхнє та нижнє поля – 2 см, ліве поле – 2 см, праве поле – 3 см.

Шрифт набору – Times New Roman.

У разі необхідності для шрифтових виділень у таблицях і рисунках дозволяється застосовувати шрифт Courier New (наприклад, для ілюстрації текстів програм для ЕОМ). Для стилістичного виділення фрагментів тексту слід вживати начертання *курсив*, **напівжирний**, *напівжирний курсив* зі збереженням гарнітури, розміру шрифту та інтервалу абзаца.

Гарнітури, розміри шрифтів та начертання:

1. Для заголовку статті: Times New Roman – 14 пт, напівжирний, усі великі.
2. Для підзаголовків: Times New Roman – 12 пт, напівжирний, усі великі.
3. Для основного тексту, УДК, авторів, виносок, посилань, підписів до рисунків та надписів над таблицями: Times New Roman – 10 пт.
4. Для анотацій, ключових слів - 9 пт.
5. Інтервал між абзацами – 6 пт, міжрядковий інтервал – одинарний.

2. ТИПОГРАФСЬКІ ПОГОДЖЕННЯ ТА СТИЛІ

УДК набирається в першому рядковій сторінки і вирівнюється за лівим краєм. Заголовок статті набирається у наступному за УДК рядкові і вирівнюється посередині. Потім вказують: прізвища, ініціали авторів, їх посади, учені ступені, звання, нижче - *місце роботи (курсивом)*. Далі розташовуються анотації українською, російською, англійською мовами і ключові слова (також трьома мовами). Анотації повинні також містити: прізвища, ініціали авторів, назву статті, місце їх роботи або навчання.

Початок абзаца основного тексту виділяється збільшеним інтервалом між абзацами і не виділяється відступом або пустим рядком.

Усі ілюстрації мають бути оригінальними рисунками або фотографіями. Фотографії скануються у 256 градациях сірого. Усі ілюстрації розташовуються у відповідних місцях тексту статті (по можливості угорі сторінки) і повинні бути послідовно пронумеровані: Рис. 1, Рис. 2, ... (слід вживати арабську нумерацію).

Ілюстрації, так само як і підписи до них, вирівнюються на середину рядка (за виключенням невеликих рисунків – не більш 7 см, які можуть розташовуватися по декілька в ряд).

Усі таблиці розташовуються у відповідних місцях тексту (по можливості угорі сторінки) і повинні бути послідовно пронумеровані: Таблиця 1, Таблиця 2, ... (слід використовувати арабську нумерацію). Надписи розташовуються над таблицями.

Кожен рисунок та надписи до нього включаються до тексту публікації у вигляді одного графічного об'єкта з необхідним обтіканням і, при потребі, прив'язаним до тексту. Створення графічного об'єкта може здійснюватися будь-яким графічним редактором у форматі BMP файлів.

Виконання рисунків засобами Microsoft Word здійснюється через використання команд панелі "Рисование". Підписи здійснюються командою "Надпись". Усі графічні компоненти рисунка і надписи об'єднуються командою "Группировать" (меню "Действия" на панелі "Рисование") і повинні мати необхідне обтікання.

Посилання на літературні джерела подаються у квадратних дужках і послідовно нумеруються (слід використовувати арабську нумерацію) у порядку появи виноски в тексті статті. Перелік літературних джерел розташовується в порядку їх нумерації, в останньому розділі статті з підзаголовком **ЛІТЕРАТУРА**.

3. СТИЛІСТИЧНІ ПОГОДЖЕННЯ

- Не допускається закінчення сторінки одним або декількома пустими рядками, за винятком випадків, спричинених необхідністю дотримання попереднього пункту (висячі підзаголовки і початок абзаца) та кінця статті.
- Не допускається починати сторінку незакінченим рядком (переноси в останньому рядкові заборонені).
- Не дозволяється підкреслювання в заголовках, підписах і надписах.
- Слід дотримуватися правила про мінімальні зміни в шрифтовому та стильовому оформленні сторінки для того, щоб максимально уникнути різноманітності макета і зберегти єдиний стиль журналу.
- Не допускається часте використання виносок (виноска повинна розглядатися як виняток і вживатися тільки у випадку дійсної необхідності).
- Ілюстрації мають бути підготовані та масштабовані таким чином, щоб розміри букв тексту на ілюстраціях не перевищували розмір букв основного тексту статті більш ніж на 50%.
- Сторінки тексту статті слід пронумерувати.
- На етикетці дискети треба обов'язково вказувати прізвище, ініціали автора, імена файлів.
- На дискеті повинно бути **два файли**:
 - ✓ **перший** - із текстом статті та анотацій з ключовими словами,
 - ✓ **другий** - із відомостями про авторів (прізвище, ім'я, по батькові; посада; вчений ступінь; учене звання; місце роботи або навчання; адреса електронної пошти; дом. адреса; номери контактних телефонів).

4. ДЛЯ ОПУБЛІКУВАННЯ СТАТТІ АВТОРУ НЕОБХІДНО ПОДАТИ ДО РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧОГО ВІДДІЛУ:

1. Роздрукований текст статті з анотацією та ключовими словами.
2. Відомості про авторів.
3. Витяг з протоколу засідання вченої ради факультету.
4. Зовнішню рецензію.
5. Дискету з текстом статті, анотації, ключовими словами та відомостями про авторів.
6. Лист-клопотання (для співробітників сторонніх організацій) на ім'я ректора ЗДУ з проханням опублікувати статтю.

Адреса редакції : Україна, 69600, м. Запоріжжя, МСП-41, вул. Жуковського, 66
Довідки за телефонами: (0612) 64-47-23 – відповідальний редактор
 (061) 289-12-26 – редакційно-видавничий відділ
 (IV корпус, кімн. 323)

Адреса електронної пошти: spes@zsu.zp.ua

ДЛЯ НОТАТОК

Збірник наукових статей

Вісник Запорізького державного університету

Філологічні науки

№ 4, 2004

Технічний редактор – *Р.В. Костенко*

Верстка, дизайн-проробка, оригінал-макет і друк виконані
в лабораторії видавничих технологій та комп'ютерної графіки
Запорізького державного університету
тел. (061) 224-42-47

Підписано до друку 14.01.2005 Формат 60 x 90/8.
Папір Data Copy. Гарнітура "Таймс".
Умовн.-друк. арк. 28,25. Обл.-вид. арк. 37,03.
Замовлення № 21. Наклад 100 прим.

**Запорізький державний університет
69600, м. Запоріжжя , МСП-41
вул. Жуковського , 66**

**Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
ДК № 1884 від 28. 07. 2004 р.**